BALKAN TARİHİ 1

18. ve 19. Yüzyıllar



BARBARA JELAVICH

3. baskı

KÜRE YAYINLARI

BALKAN TARİHİ

18. ve 19. Yüzyıllar

Balkan Tarihi
18. ve 19. Yüzyıllar

Barbara Jelavich

Tercüme
İhsan Durdu
Gülçin Tunalı
Haşim Koç

KÜRE YAYINLARI

KÜRE YAYINLARI / 33. Kitap
Tarih 34

Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar

Rudolf Richter

History of The Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries

© Cambridge University Press, 1999

Türkçe Yayım Hakları
© Küre Yayınları, 2009

tercüme
İhsan Durdu (1-3. bölümler)
Haşim Koç-Gülçin Tunalı (4-7. bölümler)

Redaksiyon
Fatma Sel Turhan
Özgür Oral

Yayına Hazırlık **Özgür Oral**

Birinci Basım Ekim 2006
İkinci Basım Aralık 2009
Üçüncü Basım Nisan 2013

ISBN 978-975-6614-35-8 (tk.)
ISBN 978-975-6614-37-2 (1. cilt)
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Baskı/Cilt Elma Basım
Halkalı Cad. No:164 B4 Blok Sefaköy-İstanbul
Sertifika no: 12058

KÜRE YAYINLARI
Vefa Cad. No: 48 Kat: 3
Vefa / İstanbul
Tel 0212. 520 66 42
Faks 0212. 520 74 00
www.kureyayinlari.com
kure@kureyayinlari.com

Barbara Jelavich Amerika'daki Balkan tarihi araştırmalarının önde gelen isimlerinden olan Jelavich eğitimini California Üniversitesi'nde tamamlamış ve yaklaşık kırk yıl boyunca Balkan ülkeleri ve Rusya ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Başlıca eserleri arasında *Russia's Balkan Entanglements, 1806–1914*; *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*; Modern Austria yer alır. Yazar 1995 senesinde hayatını kaybetmiştir.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan oluşan beş modern Balkan devletinin tarihinin yaklaşık üç asırlık bir kısmını ele almaktadır. Balkan yarımadası tarihte önemli bir rol oynamış olmasına karşın, bu bölge Avrupa'nın diğer bölgelerine nazaran daha az çalışmaya konu olmuştur. Dışarıdan bir gözlemciye çoğu zaman içinden çıkılamaz bir bulmaca gibi görünen ve farklı diller konuşan belli başlı yedi milletten insanlarla meskun bir bölge olan Balkanlar, Batılıların ilgisini ancak savaşlara ve şiddet olaylarına sahne olduğu zamanlarda çekti. Uzun zamandan beri "Avrupa'nın barut fıçısı" olarak nitelenen yarımada, gerçekten de ününe uygun bir serüven sürdü. 1815'ten sonraki en büyük Avrupalı savaşı olan Kırım Savaşı'nın kökenleri buradaydı. Franz Ferdinand'm 1914'te Saraybosna'da suikasta kurban gitmesi, I. Dünya Savaşı'nın görünen sebebini teşkil etti. 1944'ten sonra Balkanlar'da meydana gelen olaylar, Soğuk Savaş'ı başlatan temel faktörler oldu; Yunan İç Savaşı, Amerikan dış politikasının Truman Doktrini ile yeni bir yön almasına vesile oldu. Bu tür krizlerle ilgili ayrıntılı çalışmaların yapılmış olduğu kesinlikle doğru olmakla birlikte, Balkanlar ile ilgili çalışmalar görece çok geri düzeyde kaldı. Dil engeli ile karşı karşıya kalan ve sınırlı arşiv dökümanıyla yetinmek zorunda olan Batılı tarihçiler, Balkan deneyiminin birçok yönünü ayrıntılı olarak incelemeye ancak yakın zamanlarda başladılar.

Bununla birlikte bu bölge, gerek geçmişteki katkıları, gerekse günümüzdeki önemi sebebiyle modern tarih araştırmalarında daha geniş bir yer edinmeyi hak etmektedir. Antik Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı ve Habsburg topraklarının bir parçasını teşkil etmiş olan ve Avrupa, Asya ve Afrika'nın birleşme noktasını oluşturan yarımada, farklı emperyal güçlerin ve hasım ideolojilerin mücadele alanı olageldi. Farklı tarihsel dönemlerde, belli başlı siyasi ve kültürel sınır hatları –örneğin, Doğu (Bizans) ve Batı Roma İmparatorlukları, İslam alemi

ile Hristiyanlık alemi, Ortodoksluk ile Katoliklik; günümüzde ise birbiriyle çelişen toplumsal, siyasi ve ekonomik sistemleri temsil eden NATO ve Varşova Paktı askeri blokları arasındaki sınır hatları– burada kesişti. Hasmane dış etkilere olduğu kadar iç baskılara da maruz kalan bölge, alternatif sistemler için gerçek anlamda bir test zemini teşkil etmektedir. Bu yüzden geçen iki asırda Balkanlar, siyasi örgütlenme ve ekonomik gelişmenin ulusal ve liberal biçimlerinin kolay kolay görülmez bazı yönlerinin gözlemlenebildiği bir laboratuvar işlevi gördü. Günümüzde de sosyalist rejimler, benzer araştırmaların yapılabileceği alanlar durumundadır. Üstelik Kuzey ve Güney Amerikalı okurlar için Balkan tarihi ile ilgili bir araştırma, Yeni Dünya'ya göç eden milyonlarca insanın anayurdu ile ilgili olarak sunacağı bilgiler dolayısıyla da ilgi çekicilik arz etmektedir.

Okuyucuya 1699'daki Karlofça Antlaşması'ndan 1980'lerin başlarına kadar Balkan yarımadasının dramatik ve meşum tarihini sunmak için gerçekleştirilen bu çalışma; bölgede yakınçağda meydana gelen gelişmelerle ilgili yakın tarihli araştırmalara, standart tarih eserlerine ve monografilere dayalı olarak dengeli bir resim ortaya koymayı hedeflemektedir. Ana temayı, Balkan uluslarının, gerek Osmanlı gerekse Habsburglular'ın emperyal kontrolünden kurtulma, bağımsız ulusal devletler halini alma ve ardından ekonomik ve toplumsal modernizasyon alanında daha çetin bir yola koyulma süreçleri oluşturacaktır. İçerdiği şartların bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin kırılışında kalıcı bir rol oynadığı Karlofça Antlaşması, öykümüz için iyi bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Bu antlaşmayı izleyen dönem, Balkan halklarının Osmanlı hükümetinin emperyal, dini örgütlenmesinden kopup ulusal, seküler devlet sistemine geçişlerine yol açacak hareketlerin başlamasına tanık oldu. İleride göreceğimiz üzere ulusal isyanlar, Balkan ulusları arasında görece düşük ölçekte işbirliğine dayalı bir şekilde, bireysel temelli olarak gerçekleştirildi. Bununla birlikte, bu müstakil grupların faaliyetleri, bazı ortak özellikleri de paylaştı. Örneğin her ulusal hareket, edebi bir dilin teşekkülünü ve halkın Osmanlı-öncesi tarihlerine olan ilgisinin yeniden uyanmasını kapsayan bir kültürel yeniden canlanma ile birlikte zuhur etti. Aynı şekilde, tüm ulusal liderler, başarılı olsun ya da olmasın, silahlı ayaklanmalar örgütlemiş; gelecekle ilgili siyasi ve ekonomik hedefler konusunda benzer bir vizyonu paylaşmışlardı.

Siyasi dönüşüme giden yol, uzun bir yol olacaktı. Osmanlı hakimiyetinin zayıflayıp tedricen ortadan kalkmasının yavaş yavaş gerçekleşmesi, bu süreci daha da zorlaştırdı. Sultanın mutlak hakimiyeti altın-

da, dahili ulusal ve dini çatışmaların önü alındı ve Avrupalıların etkileri yarımadanın çevresiyle sınırlı kaldı. Osmanlı Devleti'nin topraklarını koruma yeteneğinin giderek azalması üzerine, Balkan toprakları diğer büyük güçlerin göz diktiği bir ganimet alanı haline geldi. 18. yüzyılda, Rus ve Habsburg imparatorlukları, bu topraklarda hakimiyet tesis etmek için hem Osmanlı İmparatorluğu ile hem de birbirleriyle rekabet ettiler. Bölge, 19. yüzyılda diplomasi sahnesinin merkezine taşındı; Avrupalı büyük güçlerin hepsini ilgilendiren Doğu Sorunu, yakın nedenleri Balkan sorunlarıyla derinden irtibatlı bir savaş olan I. Dünya Savaşı'mn başladığı tarihe kadar en önemli süreğen diplomatik mesele olarak kaldı. Ne yazık ki Balkan halkı için, onların ulusal özgürlük hareketlerini sürdürdüğü bir dönemde toprakları, uluslararası dikkatin odak noktası haline geldi. Britanya, Fransa ve Rusya'nın giderek artmakta olan dinamik emperyal eğilimleri burada birbirleriyle çakıştı ve çatıştı. Daha sonra, yeni birleşmiş olan Almanya ve İtalya da bu mücadeleye katıldı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu gibi Habsburg İmparatorluğu da sınırları içerisinde ulusal husumetlerin artması sorunuyla karşı karşıyaydı. Bununla birlikte bu devlet de güçlü bir Balkan politikası yürütme çabası içine girdi. İki dünya savaşı arasında, bir diplomatik mücadele merkezi olarak önemini yitirmiş olmasına karşın Balkan yarımadası, 1945 yılından sonra, uluslararası husumetin bir objesi olarak değişik hasım listesiyle birlikte yeniden önem kazandı.

Uluslararası bir gerilim bölgesinde yaşayan Balkan halkları, tabiidir ki kendilerini süreğen bir dış baskı altında hissetti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini başka güçlerin hakimiyetinin almasını istemeyen Balkan ulusal liderleri, topraklarına yönelik tüm ilhak veya hakimiyet çabalarına karşı koydular. Bu liderler aynı zamanda, Avrupalı ülkelerin maddi ve kültürel başarılarından da muazzam ölçüde etkilenmekteydi. Böylece ulusal hareketler, gerçekte Osmanlı öncesinin siyasi organizasyonlarını yeniden canlandırmaya yönelmiş olsalar da söz konusu liderler, Avrupa siyasi kurumlarını benimsemekte ve sergiledikleri tutumları çoğu zaman çağdaş Batılı ideolojiler olan liberalizm ve milliyetçiliğe dayanarak savunmaktaydılar. 19. yüzyılda büyük güçler, yeni Balkan ulus-devletlerinin çoğunun hükümet biçimini, yöneticilerinin kişiliğini ve topraklarının sınırlarını belirlerken, onların çoğunlukla ilerlemeci siyasi anlayışa dayalı olan bu kararları, genel itibarıyla Balkan liderlerinin büyük bölümünün kanaatlerini de yansıtmaktaydı. 20. yüzyılda, Sovyetler Birliği'nden ve Batı Avrupa'dan alman sosyalist ve komünist siyasi programlar, bazı gruplar arasında benzer tarzda bir destek gördü.

İç siyasi meseleler ve dış politika, Osmanlı hakimiyetinin ortadan kaldırılıp ulusal hükümetlerin kurulduğu vakte kadar, Balkan liderlerinin dikkatlerini yöneltiği belli başlı meseleler oldu. Paralel bir süreç yaşayan toplumsal ve ekonomik değişim ise, Balkanlar'ın başat meselelerinden biri haline geldiği 1945 yılı sonrasına kadar geri planda kaldı. Çok yakın zamanlara kadar nüfusun büyük bölümü, son derece geri koşullarda yaşayan, fakir ve çoğu okuma yazma bilmeyen köylülerden oluşuyordu. Bazı üyelerinin aralarından sıyrılıp ulusal hükümetlerin liderliklerine kadar yükselmesine karşın büyük çoğunluk, yeni koşulların baskısı altında ekonomik ve sosyal mevkilerinin tedrici bir şekilde aşınmasına şahit oldu. Siyasi ve diplomatik meselelere gömülmüş olmalarına rağmen Balkan liderleri, ülkelerinin zayıf ekonomilerinin, özellikle de ulusal savunma gibi genel devlet çıkarları söz konusu olduğunda ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden, Batı Avrupa toplumlarında büyük takdir gören; sanayinin geliştirilmesi, ziraatin iyileştirilmesi, ileri bir eğitim sisteminin tesisi ve yaşamı kolaylaştırıcı araç-gereçlerin temini konularını kapsayan bir modernizasyon, bu ulusal devletlerin hepsinin önemli bir amacını teşkil ediyordu. Dış etkilere dair kararsız tavır, bu çabada açıkça görülmekteydi. Gerekli sermayeden, kaynaklardan, uzman ve deneyimden yoksun olan Balkan devletleri yardıma muhtaç olmalarına rağmen, yabancı sömürüsünden ve emperyal hakimiyetten de korkmaktaydılar.

Bu yüzden, siyasi, ideolojik ve ekonomik dış etkileri kabul ve reddediş yönündeki bu ikircikli tutum, Balkan tarihinin süreğen bir mevzusu oldu. Balkan toplumları gönüllü veya zoraki olarak dış dünyadan çok şey kabul etmiş olmalarına rağmen, benimsenen yabancı kurum ve fikirlerin bile sonraları ulusal geleneklere ve önyargılara göre yeniden biçimlendirildiklerini vurgulamak gerekir. Balkanlar'daki yaşantının temel unsurunu, halkların uzun tarihsel deneyimlerinin ve yarımadanın çok çektiği dış müdahalelere karşı gösterdikleri benzersiz tepkilerin oluşturduğu kuşkusuzdur.

Bu eser, Doğu Avrupa'nın tarihine ışık tutmak amacıyla, Sosyal Bilim Araştırma Konseyi ile Bilim Dernekleri Amerikan Konseyi'nin (ACLS) Doğu Avrupa Ortak Komitesi tarafından 1972 yılında belirlenen programın bir parçası olarak hazırlandı. Washington Üniversitesi'nden Profesör Peter F. Sugar, ilk teklifi getiren özel komitenin başkanıydı; Wisconsin Üniversitesi'nden Profesör Michael B. Petrovich ise denetim kurulunun başkanlığını yaptı ve müteakip organizasyonun sorumluluğunu üstlendi. Bu Balkan tarihi, müellifine yazımı ta-

mamlaması için gerekli boş zamanı ve ciltlerin yayına hazırlanması için gerekli parayı bahş etmek de dahil olmak üzere Eğitim Bakanlığı'ndan cömert bir mali destek gördü. 1980 yılına kadar ACLS'nin Başkan Yardımcılığını yapan Dr. Gordon B. Turner ve onun halefi olan Dr. Jason H. Parker, değerli öneri ve yardımlarıyla esere katkıda bulundular. Müellif ayrıca, tavsiyeleri ve desteği dolayısıyla Eğitim Bakanlığı'ndan Julia A. Petrov'a da çok şey borçludur.

Orjinal projede de ifade edildiği gibi bu kitap, Balkan tarihine bir giriş olarak tasarlandı; hiçbir peşin yargıya dayalı değildir. Anlatı için gerekli görülen, Avrupa'da meydana gelen belli başlı olaylara, siyasi, felsefi ve ekonomik teorilere de eserde yer verilmektedir. Tahlil edilen gelişmelerin karmaşıklığı sebebiyle bir kısmı, birden fazla başlık altında ele alınmaktadır. Söz konusu bölge dünya hadiselerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle eserde sadece Balkanlar'da meydana gelen dahili olaylara değil, aynı zamanda, ele alman dönemde vuku bulan büyük uluslararası çatışmalara da dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla eser, hem Balkanlar'da meydana gelen gelişmeleri hem de Balkan yarımadasının tarih içerisindeki yerini ele almaktadır.

Konunun çift yönü dolayısıyla, hem dahili sorunları hem de büyük güçlerin bölgeye müdahalelerinin yol açtığı buhranları netliğe kavuşturmak için eserde çok sayıda haritaya yer verilmiştir. Balkan tarihinin bu çift yönünü ortaya koymak için konulan resimlerin hemen hepsi de 19. yüzyılın ilk yarısına aittir. 18. ve 19. yüzyıllarda, Balkanlar ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu, sadece devlet adamları ile generalleri değil; fakat aynı zamanda, toprak yapısının eşsiz güzelliği ve egzotik ve romantik atmosferi dolayısıyla yazarları, şairleri ve ressamları da cezbetti. Balkan yarımadası az bilinmekteydi; birçok yanlış algılama mevcuttu. İngiliz haritacıların en iyilerinden biri olan Herman Moll tarafından 18. yüzyılın başlarında hazırlanan haritada da görüldüğü gibi, 19. yüzyılın ortalarına kadar, yüksek ve neredeyse nüfuz edilemez bir doğu-batı dağ silsilesinin tüm yarımadanın bir ucundan diğer ucuna uzandığına inanılmaktaydı. Resimler, toprakların vahşi ve dağlık yapısının ressamlar üzerinde oluşturduğu etkiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İki cilde bölünmüş olan eserin, bazı sınırlamalarla birlikte birbirinden bağımsız ciltler olarak okunması mümkündür. İlk cilt, 17. yüzyılda meydana gelen belli başlı olaylara genel bir giriş ile başlamasına karşın 18. ve 19. yüzyılları ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu ciltte, Osmanlı ve Habsburg yönetimlerinin ve müteakip ulusal hareketlerin doğasıyla ilgili konular üzerinde durulmaktadır. Yunanlıların, Kara-

dağlıların, Rumenlerin ve Sırpların bağımsızlıklarına kavuşmaları; Bulgarların otonomi elde etmeleri ve yeni hükümetlerini kurmalarıyla sona eren I. Cilt, uluslararası ilişkiler itibarıyla, Karlofça Antlaşması'nın imzalandığı yıl olan 1699 yılından, Rusya ve Habsburg İmparatorluğu arasında Balkanlar ile ilgili mutabakat antlaşmasının imzalandığı 1897 yılına kadar gelişen olayları kapsamaktadır.

II. Cilt, arka plan vermek için önceki yıllarda meydana gelen siyasi gelişmelere değinmekle birlikte, ekseriyetle 1980 yılına kadar 20. yüzyılda meydana gelen olayları ele almaktadır. Bu cildin belli başlı konuları, modern devletlerin toprak bütünlüğünün tamamlanışı; büyük savaşlar ve bu savaşların neticeleri ile bilhassa bu ulusların modern dünyada karşı karşıya kaldıkları muazzam siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunların altından kalkabilmek için aldıkları önlemlerdir. Önceki asırlarda çok önemli meseleler olan büyük güçlerin sürekli müdahalelerinin ve tazyiklerinin yol açtığı zorluklar, yakın tarihi de etkilemektedir.

Geçmiş asırlarda kullanılan dillerin çokluğu ve yazım farklılıkları da alan tarihçileri için belirli zorluklara yol açmaktadır. Bu kitapta, kişi ve yer isimlerinin yazımında, en çok kullanılmış ve okuyucuya en tanıdık gelecek olan yazım şeklinin kullanılmasına gayret edilmiştir. Yunanca ve Bulgarca için standart transkripsiyon sistemi kullanılmış; Sırpça kelimeler ve isimler de Latince yazımlarıyla verilmiştir; ancak tam bir uyum tesis etmek mümkün olmamıştır. Ayrıca birçok özel isim İngilizce yazımlarıyla verilmiştir.*

Balkan halkının I. Dünya Savaşı sonrasına kadar üç farklı takvim kullanmış olmasından dolayı tarihlemede de bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır. Müslümanlar, olayları Miladi 622 yılında gerçekleşen Hicret'e göre tarihlendirmiş; Ortodokslar Jülyen veya Eski Tarz takvimi, Katolik ve Protestanlar ise Gregoryen veya Yeni Tarz takvimi kullanmışlardır. 18. yüzyılda Jülyen takvim Gregoryen takvimden on bir gün geri idi; aradaki fark, 19. yüzyılda on iki, 20. yüzyılda ise on üç güne ulaştı. Bu kitaptaki tüm tarihler Yeni Tarz takvime göre verilmiştir. Tarihlemede bir farkın bulunması, özellikle de belli bir gün veya ayın bir olayla özdeşleşmiş olması durumunda zorluğa yol açmaktadır. Örneğin, 1876 yılında Bulgaristan'da meydana gelen Nisan Ayaklanması, Yeni Tarz takvimde Mayıs ayına denk düşmektedir. Bu tür zorluklar çıktıkça metinde izahatları yapılmaktadır.

Büyük bir bölümde dipnotlar, alıntı kaynakların ve bazı istatistiki bil-

* Özel isimlerin yazımında mümkün olduğunca yerel dildeki telaffuz ve Türkçe literatürdeki yaygın kullanım esas alınmaya çalışılmıştır. (Yay. Haz.)

gilerin kaynaklarının belirtilmesiyle sınırlı tutulmuştur. Eski kaynaklardan yapılan alıntıların imlası ve yazım tarzı, elinizdeki kitabın imlası ve tarzına uygun hale getirilmiştir. Bibliyografya, okuyucuya Balkan tarihinin değişik yönlerini ele alan bir kitap listesi sunacak şekilde düzenlenmiştir. Kitabın hazırlanışı esnasında geniş ölçüde yararlanılmış olmakla birlikte, İngilizce dışındaki dillerde yayınlanmış eserlere bibliyografyada yer verilmemiştir.

Müellif, kitabın metnini gözden geçirme nezaketinde bulunan arkadaşlarına, meslektaşlarına ve konunun uzmanlarına çok şey borçludur. Onların deneyimli yorum ve eleştirileri, kitabın nihai şeklini almasında büyük katkı sağlamıştır. Wayne State Üniversitesi'nden Richard V. Burks; California Üniversitesi, Santa Barbara'dan Dimitrije Djordjević; Indiana Üniversitesi'nden Rufus Fears; Michigan Üniversitesi'nden John V. A. Fine, Jr.; Illionis Üniversitesi'nden Keith Hitchins; Chicago Üniversitesi'nden Halil İnalcık; Maryland Üniversitesi'nden John R. Lampe; York Üniversitesi'nden Thomas A. Meininger; Amherst Koleji'nden John A. Petropulos; Wisconsin Üniversitesi'nden Michael B. Petrovich; Amerikan Üniversiteleri Saha Personeli'nden Dennison I. Rusinow; Rutgers Üniversitesi'nden Traian Stoianovich ve Washington Üniversitesi'nden Peter F. Sugar kitabın tamamını veya büyük bölümünü gözden geçiren profesörlerdir. Ayrıca bu çalışma gerçekte müellifin, sadece görüş ve eleştirileriyle değil, fakat aynı zamanda kendi araştırmasının sonuçlarıyla da katkıda bulunduğu eşi Charles Jelavich'le işbirliğinin bir ürünüdür.

Müellif, kitabın nihai dizim görevini üstlenen Debbie Chase'e ve gerçekleştirdiği mükemmel gözden geçirme ve değerli önerileriyle eserin nihai şekline büyük katkıda bulunan Janis Bolster'a şükranlarını sunmaktadır. Kitabın indeksi de Janis Bolster tarafından derlenmiş; haritalar ise William Jaber tarafından hazırlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Giriş *1*
Bölge *1*
Tarihi Arka Plan *4*

I. KISIM: 18. YÜZYIL

1. Bölüm: Osmanlı İdaresindeki Balkan Hristiyanları *43*
Osmanlı Sistemi *43*
Balkan Hristiyanları *53*
18. Yüzyılda Gerçekleşen Savaşlar *69*
Osmanlı Yönetimindeki Balkan Halkları *80*
Özerk Bölgeler: Dubrovnik, Eflak ve Boğdan *108*
Osmanlı İmparatorluğu: 18. Yüzyıldaki Siyasi Evrim *124*

2. Bölüm: Habsburg Yönetimi Altındaki Balkan Ulusları *143*
İmparatorluktaki Siyasi ve Sosyal Koşullar *145*
18. Yüzyılda Habsburg İmparatorluğu'nun Dış İlişkileri *150*
Reform dönemi: Maria Theresa ve II. Joseph *152*
Reformların Uygulanışı: 18. Yüzyılda Balkan Ulusları *157*
Fransız Devrimi ve Napolyon *181*

3. Bölüm: Osmanlı ve Habsburg Yönetimi Altındaki Balkan Halkları: Bir Mukayese *187*

II. KISIM: İSYAN YILLARI, 1804-1887

4. Bölüm: İlk Ulusal İsyanlar *195*
Balkan Milliyetçiliği: İsyanların Arka Planı *195*
Sırp İsyanı *218*
Tuna Prenslikleri'ndeki İsyan *229*
Yunan İsyanı *239*
Sonuç: İlk İsyanların Neticeleri *254*

5. Bölüm: Ulusal Hükümetlerin Teşekkülü *261*
Miloş'tan Milan'a Sırbistan *264*
Karadağ *273*
Kral Otto İdaresindeki Yunanistan *280*
Rus Himayesi Altındaki Tuna Prenslikleri *291*
Osmanlı Reformu: Kırım Savaşı *301*
Romanya Devletinin Teşekkülü *314*
Sonuç: Balkan Ulusal Rejimleri *325*

6. Bölüm: Habsburg İmparatorluğu'ndaki Milliyet Sorunu *329*
1815'ten Sonra Habsburg İmparatorluğu: Macar Sorunu *329*
Hırvatistan ve Slovenya: İllirya Hareketi *333*
Habsburg Monarşisi, 1848-1867 *338*
Hırvatistan, Slovenya ve Voyvodina, 1848-1868 *344*
Erdel *350*
Sonuç: 1867 Yılında Habsburg İmparatorluğu *356*

7. Bölüm: Savaş ve Devrim, 1856-1887 *359*
Balkan İşbirliği *362*
Bulgar Milliyetçi Hareketi *365*
Bosna ve Hersek *378*
1875-1878 Krizi *382*
Arnavutluk: Prizren Birliği *391*
Bulgar Birleşmesi, 1878-1887 *396*
Doğu Sorunu, 1887-1897: Görece Sakin Bir On Yıl *403*

Sonuç. Milliyetçi Hareketler: Başarı Yüzyılı *407*

Kaynakça *411*
Dizin *421*

HARİTALAR ve RESİMLER

Haritalar

1. Balkanlar'ın fiziki haritası *2*
2. Antik Yunan ve Balkanlar *5*
3. Roma yönetimi altındaki Tuna toprakları *8*
4. Bizans İmparatorluğu *15*
5. Ortaçağ'da Bulgaristan *17*
6. Nemanya hanedanının yönetimi altındaki Sırbistan *21*
7. 1070 yılında Hırvatistan *26*
8. Ortaçağ'da Bosna *28*
9. Ortaçağ Balkan imparatorlukları *31*
10. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu *36*
11. Osmanlı toprak kayıpları, 1683-1815 *70*
12. Eflak ve Boğdan *110*
13. 1780 yılında Habsburg İmparatorluğu *155*
14. Habsburg askeri sınırı *164*
15. Erdel *171*
16. Osmanlı Balkanlar'ı, 1815 *208*
17. 1815 yılında Avrupa *211*
18. İstanbul ve Çanakkale boğazları *214*
19. Sırbistan'ın genişlemesi, 1804-1913 *219*
20. Yunanistan'ın genişlemesi, 1821-1919 *240*
21. Karadağ'ın genişlemesi, 1859-1913 *279*
22. Romanya'nın genişlemesi, 1861-1920 *316*
23. Avusturya-Macaristan, 1867-1918 *342*
24. Ayastefanos Antlaşması; Berlin Antlaşması *389*
25. Bulgaristan'daki toprak değişiklikleri, 1878-1918 *398*

Resimler

1. Tomis (Köstence) Yılanı, Miladi ikinci veya üçüncü yüzyıl *6*
2. Boğaz'da Ortodoks bir rahibe ait ev *57*
3. 1717 senesinde Herman Moll tarafından çizilen Balkan haritası *74*

4. Atina Akropolü önünde Osmanlı süvarileri *82*
5. Parga kalesi *87*
6. Yanya Arnavutları *90*
7. Balkan Dağları'ndan geçiş, Bulgaristan *106*
8. Ticari malların taşınması *207*
9. Ali Paşa'nın Yanya'daki türbesi *243*
10. Balkan Dağları'nda bir şelale ve geçit *256*
11. Balkan Dağları'nda bir geçit *259*
12. İstanbul *302*
13. Babıali'nin girişi, İstanbul *307*
14. Tuna'nın ağzındaki Sulina Kanalı *317*
15. Edirne yakınlarında bir köy *367*

Giriş

BÖLGE

Anlatımız temelde, Karadeniz, Ege Denizi, Yunan Denizi ve Adriyatik Denizi ile çevrili bir bölge olan Balkan yarımadasının halklarının tarihi ile ilgilidir. Tuna, Sava ve Kupa nehirlerinin oluşturduğu hat, sıklıkla bölgenin kuzey sınırı olarak nitelendirilmişse de, bu anlatı Tuna'nın ötesinde kalan ve Rumenler, Hırvatlar, Slovenler ve Macarlar ile meskun bölgelerin kaderini de ele almaktadır. Coğrafi bakış açısından, incelenen bölge büyük ölçüde dağlıktır; *Balkan* terimi, ağaçlarla kaplı dağlar silsilesi anlamına gelen Türkçe bir terimdir. Yarımada ile kuzeydeki Karpatlar'ı birbirinden ayıran büyük dağ silsileleri, Balkan halkları arasında sınır oluşturucu niteliktedir; bölgenin doğal bir merkezi yoktur. Okur Balkan tarihinin sonraki safhalarını daha iyi kavramak için, hem dağ hem de nehir sistemlerine özel bir dikkat yönelterek Harita 1'i incelemelidir.

Kuzeyde, bugünkü Romanya toprakları içinde uzanan hat boyunca Karpat Dağları ufku kaplamaktadır. Güneyde, Bulgaristan, Balkan Dağları tarafından ikiye bölünmekte ve Rodop Dağları tarafından Yunanistan'dan ayırılmaktadır. Kuzeybatıda, Karavanke ve Julia Alpleri'nde bir Sloven ve Hırvat nüfus ile karşılaşılmaktadır. Güneye doğru Dinar Alpleri, Adriyatik sahili ile Bosna-Hersek'in hinterlandı arasında aşılmaz bir engel teşkil etmektedir. Daha güneye doğru ise Pindus Dağları, Yunanistan boyunca uzayıp gitmektedir.

Bölgenin temel nehir sistemini Tuna ile Tuna'ya dökülen Drava, Tisa, Sava, Morava, İsker, Seret ve Prut nehirleri oluşturmaktadır. Tuna tarih boyunca, askeri istila, ticaret ve seyahatin başta gelen rotasını teşkil etmiştir. Bu büyük nehir sadece, kayalıklarla kaplı ve seri akıntılarla dolu dar bir bölge olan Demirkapı'da geçiş için bir engel oluşturagelmiştir. Diğer önemli nehirler olan Vardar, Struma ve Meriç, Ege Denizi'ne akmaktadır. Adriyatik sahil hat-



1. Balkanlar'ın Fiziki haritası.

tının dağlık yapıda olması dolayısıyla, bu denize boşalan nehirler, gemiyle ticaret veya seyahat için elverişli değildir. Yine de Neretva, Drin ve İşkombi nehirleri bitişikteki bölgelerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Dağların ve tepelerin hakimiyeti altında olan bölgede görece az sayıda zengin ziraat alanları mevcuttur. İstisnaları; bugünkü Romanya'nın belli kesimleri ile Yugoslavya'nın iki bölgesi Slavonya ve Voyvodina'yı içeren Tuna Nehri vadisi oluşturmaktadır. Meriç ve İşkombi nehirlerinin vadileri de değerli ziraat bölgeleridir. Dağlar, geniş ormanları ve duruşları ile nüfus için elbette ki destek temin etmektedir. Bölgenin madeni zenginliği Roma döneminde sömürülmüşse de, bu sömürü, günümüzde ulaşmış olduğu boyutta gerçekleşmemiştir.

Stratejik açıdan Asya, Afrika ve Avrupa'nın kavşak noktasında bulunan Balkan yarımadası, hem fetih açısından hem de diğer bölgelere uzanan bir geçit olarak cezbedici olduğunu kanıtlamıştır. Dağlar Balkan halklarının birbirinden soyutlanmalarına ve farklı görüşlere sahip olmalarına katkıda bulunmakla birlikte, yabancı istilasına karşı bir kalkan vazifesi görmemişlerdir. Temelde büyük nehir vadileri ve dağ geçitleri boyunca uzanan belli başlı koridorlar, yarımadanın tamamını kesmektedir. Görece az sayıda olan bu büyük rotalar, gerek atları ve sürüleriyle göçebe kabilelerin, gerekse demiryolları, arabaları, kamyonları ve tankları ile modern büyük güçlerin yarımadaya kolayca girmelerine yardım etmiştir.

İki belli başlı giriş yolu, yarımadayı dış nüfuza açık bırakmıştı: Tuna Nehri vadisi tarihsel olarak, Asya steplerinden gelen insanların sadece Balkanlar'a değil fakat aynı zamanda Orta Avrupa'ya geçiş için de kullandıkları ana rota olageldi. Karadeniz'in kuzeyinde Tuna vadisi boyunca Macaristan Ovası'na kadar uzanan topraklar üzerinde geçişe mani olacak hiçbir doğal engel yoktu. İşgalci kabileler ayrıca, güneye doğru da ilerleyebilmekte veya uygun geçitlerden birini kullanarak Balkan Dağları'nı aşmakta ya da sahil hattını takip etmekteydiler. İkinci giriş yolu, Belgrad'da, Tuna ile Sava nehirlerinin birleştiği yerde başlayıp Morava vadisine doğru uzanmaktaydı. Niş'te iki kol oluşmakta; bu kollardan biri Vardar vadisinden geçerek Ege'nin büyük bir liman şehri olan Selanik'e ulaşmakta, diğeri ise Tercüman Geçidi'nden geçerek Sofya'ya, Filibe'ye, Edirne'ye ve nihayet bölgenin en önemli şehri olan İstanbul'a varmaktaydı. Romalılar döneminde, bir diğer yol olan Via Egnatia da büyük öneme sahipti. Bu önde gelen irtibat hattı, Adriyatik sahilindeki Draç'tan Ohri Gölü yoluyla İşkombi'ye ve Selanik'e, oradan da deniz yoluyla veya Trakya yoluyla İstanbul'a uzanmaktaydı. Diğer nehir vadileri de ehemmiyetliydi. Bugünkü başkent Sofya'nın yakınlarındaki Bulgar bölgesi, İsker Nehri vasıtasıyla Tuna Nehri ile, Struma vadisi vasıtasıyla da Ege Denizi ile irtibat sağlamaktadır. Neretva Nehri, Adriyatik sahilini Bosna içlerine bağlamaktadır.

Doğudan güneye doğru uzanan uzun sahil şeridi, yanaşmaya elverişli limanları ve nehir ağızlarıyla dış güçlerin etki ve hakimiyet tesis etmelerinde müessirdi; benzer şekilde, Ege, Yunan ve Adriyatik denizlerinin adaları da denizden saldırıya açıktı. Örneğin Venedik, ticaret ve denizcilik alanındaki üstünlüğü sayesinde bölgede etkileyici bir emperyalist mevcudiyet meydana getirmeyi başarmıştı. Daha yakın zamanlarda, İngiltere'nin deniz gücü, bu ülkenin bölgede, özellikle de Yunanistan'da ve Doğu Akdeniz'in tamamında büyük bir nüfuz oluşturmasını mümkün kıldı.

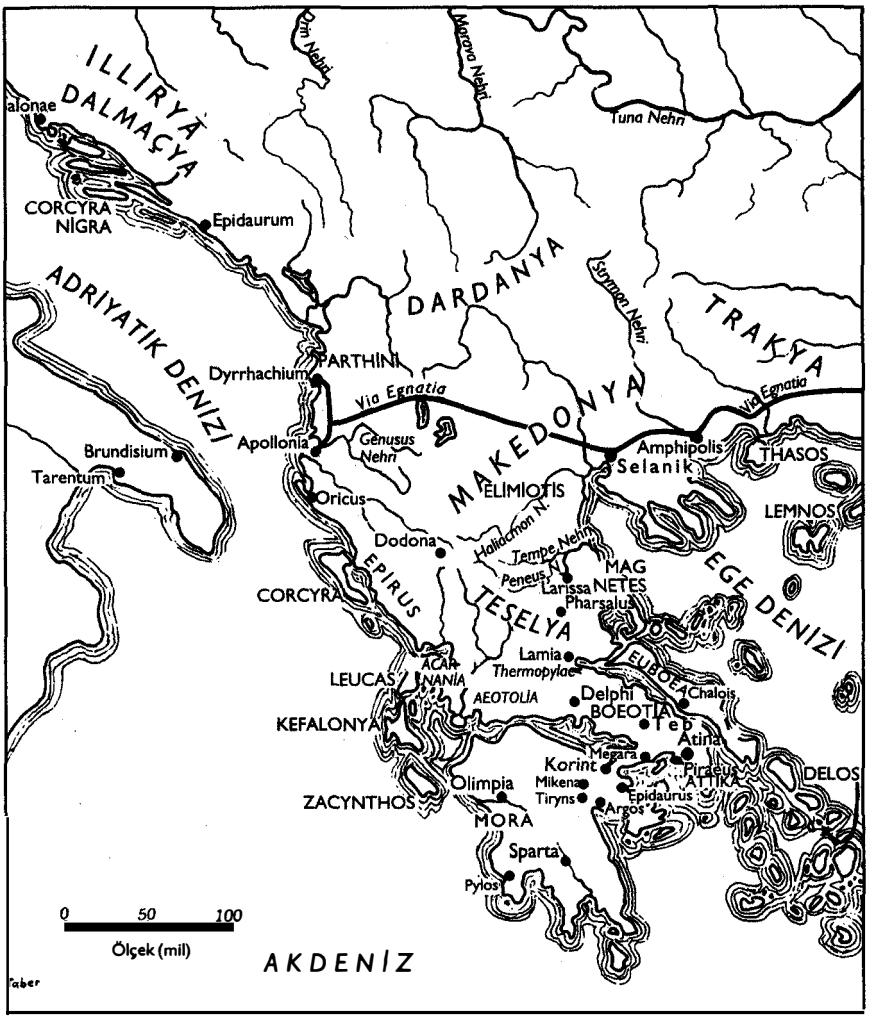
TARİHİ ARKA PLAN

Antik medeniyetler: Yunanistan ve Roma

Bu anlatı şekli olarak 17. yüzyılın son on yılı ile başlamakla birlikte, daha önceki dönemde kısa bir gezinti, kitabın temel konusu olan Balkan ulusal devletlerinin gelişiminde tarihin oynadığı önemli rol dolayısıyla gereklidir. Daha sonra ortaya konulacağı üzere liderler, modern hükümetlerin teşekkülünün her evresinde, politikalarını açıklamak ve haklılıklarını ortaya koymak için defalarca geçmişe başvurmuşlardır. Burada amaçlanan şey, Balkanlar'ın Demir Çağı'ndan beri süregelen tarihinin ayrıntılı bir anlatısını sunmak değil, sadece sonraki döneme doğrudan tesir eden olaylara ve kişilere kısaca değinmektir.

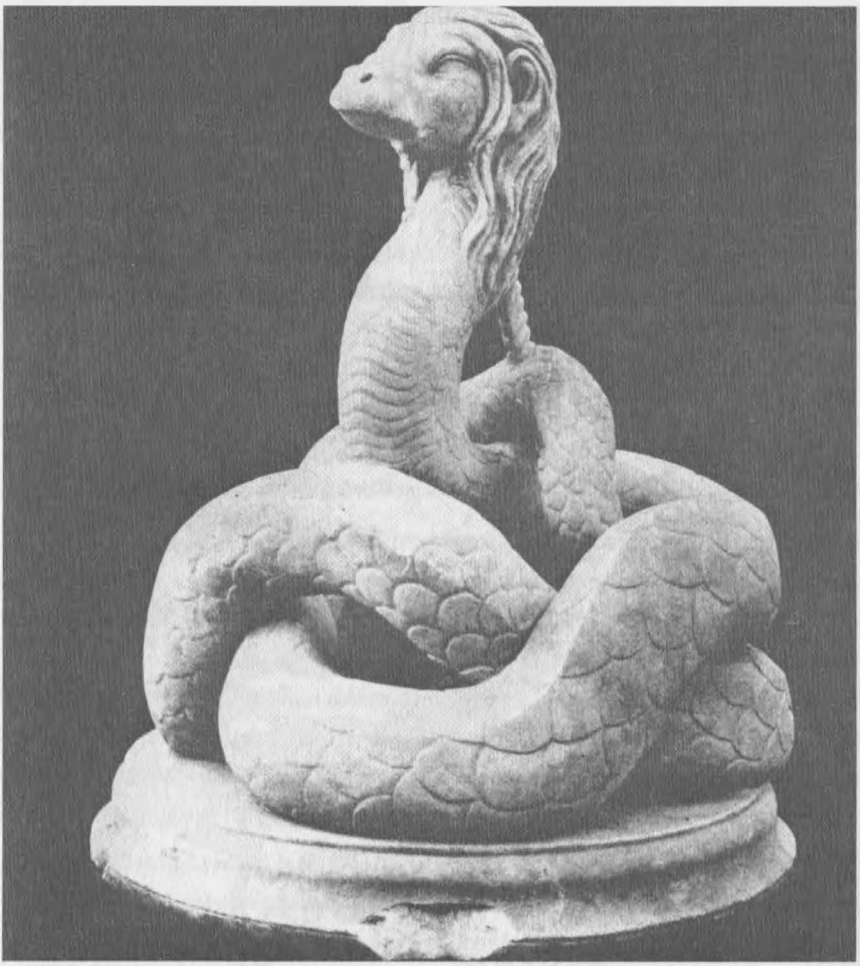
Balkan yarımadasının haklarında bilgiye sahip bulunduğumuz ilk sakinleri, daha ziyade Morava vadisinin batısından Adriyatik'e uzanan bölgede yaşamış olan İlliryalılar ile Ege'den Tuna'nın kuzeyine doğru uzanan topraklarda nehrin doğu tarafına yerleşmiş olan Trakyalılar idi. Birer Demir Çağı medeniyeti olan bu halkların her ikisi de kabile örgütlenmesine dayalı idiler. Trakyalılar, M. Ö. 5. yüzyılda örgütlü bir devlet kurdular. Trakyalıların bir kolu olan Daçyalılar, Rumen ulusunun temel unsurunu oluşturacaklardı. İlliryalılar ise günümüz Arnavutlarının atalarıydı.

Bununla birlikte antik dönemin başat siyasi ve kültürel başarıları Balkanlar'ın merkezi bölgesinde değil de güneyindeki Yunan topraklarında zuhur etti (bkz. Harita 2). İlk büyük Avrupa medeniyeti, o vakitler kendilerini Helenler, ülkelerini ise Hellas olarak isimlendirmekte olan Yunanlılar tarafından Ege Denizi ada ve sahillerinde kuruldu. M. Ö. 1600-1200 yılları arasında Yunanistan'da ileri bir Bronz Çağı medeniyeti gelişti. Miken, Tirin, Navarin, Atina ve Teb gibi siteler, Helenik bir medeniyet olmayan Minolu Girit medeniyetinden büyük ölçüde etkilenmiş rafine bir sanat ve mimariye, görece kar-



2. Antik Yunan ve Balkanlar.

maşık bir ekonomik ve toplumsal örgütlenmeye ve yüksek okur-yazar oranına sahip, saray temelli birer merkezdiler. M. Ö. 1450 yılına gelindiğinde, anakaralı Yunanlılar Girit ve Rodos'u işgal etmiş; Yakın Doğu ve Mısır ile kapsamlı ticari ilişkiler geliştirmiş bulunuyorlardı. Hitit Krallığı'nın çözümü gerçekleştirilen kayıtları, Küçük Asya topraklarında Yunanlıların siyasi mevcudiyetlerine işaret etmektedir. Bronz Çağı Yunanistan'ının bu ileri medeniyeti, tam olarak anlaşılamayan nedenlerden dolayı M. Ö. 1200 yılını izleyen dönemde çöktü. Yunancanın Dorik lehçesini konuşan yeni Helen gruplarının



Antik Tomis (Köstence) kentinde bulunan, ikinci ya da üçüncü yüzyıla ait yılan figürü. (V. Canarche, A. Aricescu, V. Barbu ve A. Radulescu, *Tezaurul de Sculputari de la Tomis*, Bükreş; Editura Stiintifica, 1963)

gerçekleştirdiği işgale, Yunan anakarasındaki maddi medeniyetin dikkat çekici çöküşü ve çok sayıda Yunanlının Küçük Asya sahillerine göçü eşlik etti.

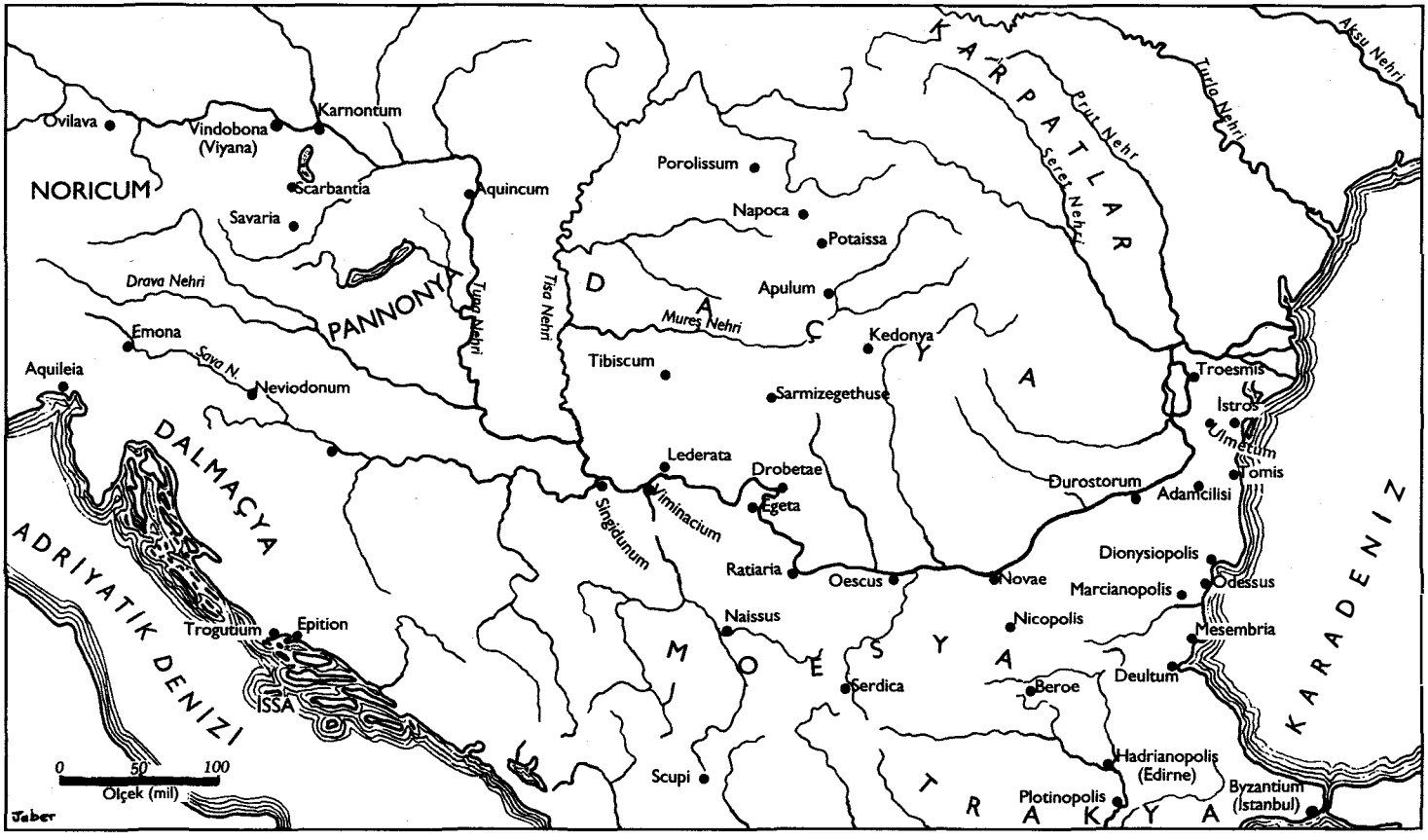
Yunan medeniyeti daha sonraları anakaranın şehir-devletleri etrafında, özellikle de Attika, Mora ve Batı Anadolu'da yer alan İyonya'daki şehir-devletleri etrafında gelişti. En önemlilerini Atina, Sparta, Teb, Argos ve Gördüs (Korint)'ün oluşturduğu bu şehir-devletlerin hepsi de şehir ile şehri çevreleyen topraklardan müteşekkildi. Bunların bir kısmı, özellikle de Atina, büyük deniz gücüne sahip imparatorluklar geliştirdi. Hepsi de hükümran devlet vas-

fına kavuştu; birbirlerinden bağımsız olarak dış ilişkiler tesis etti ve savaşlara girdi. Atina ve Sparta, M. Ö. 5. yüzyılda Pers saldırılarının oluşturduğu tehdit karşısında işbirliği yapmayı başardılarsa da, müttefiklerinden de destek alarak, onlar için intihar özelliği taşıyan Mora Savaşları'nı gerçekleştirmekten geri durmadılar. Siyasi bölünmüşlüklerine ve birbirleriyle savaşmaya istekli oluşlarına karşın Yunanlılar, kültürel birliklerinin bilincindeydi ve "barbar" dış dünyaya karşı ortak bir üstünlük duygusu taşımaktaydı.

Sonraki Batı Avrupa düşünce kalıplarını son derece derinden etkileyen klasik Yunan medeniyetinin büyük mirası, temelde, M. Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda Atina'da tesis edilen medeniyete dayanır. 5. yüzyıl Atina'sının mimarisi; inşa tarzlarını, özellikle de kamu binalarının mimarisini günümüze dek derinden etkileyegelmiştir. Yunan edebiyatı –örneğin, Aeskilos'un, Sopokles'in, Euripides'in ve Aristofanes'in piyesleri; Herodot ve Tukidides'in tarihleri; Eflatun ve Aristo'nun felsefesi– modern Avrupa liderlerinin eğitiminin tamamlayıcı bir parçası halini aldı. Dahası, Yunan toplumu köleliğe dayanmasına karşın çoğu devlet, özgür erkek vatandaşların devletin siyasi yönetimine doğrudan iştirakini de kapsayan temsil kurumları geliştirmişti. Bu dönemde elde edilen başarılar Yunan halkının eşsiz ve parlak bir anısı olarak varlığını sürdürecek ve Yunanlıların daha sonraki ulusal yeniden canlanışlarında belirleyici bir rol oynayacaktı.

Balkan tarihinin geneli itibarıyla Yunan kolonizasyonu son derece önemli sonuçlar doğurdu. Özellikle de Küçük Asya'nın İyonyalı Yunanlıları, yarımadanın sahilleri boyunca serpilen şehirlerin kuruluşunda son derece aktif rol oynadılar. Karadeniz sahil şeridindeki İstros (Histria), Tomis (Köstence), Callatis, Odessos (Varna) ve Mesembria (Nesebur) ile Adriyatik sahilindeki Trogurium (Trogir), Epetion (Split yakınlarında) ve Issa (Vis adasında) şehirleri, Yunan yerleşimlerinin örnekleridir. Temelde ticaret merkezleri olan bu şehirler, Yunan atalarının düşünce ve yaşam tarzlarını ve mimarisini yeniden canlandırdı ve dolayısıyla da kendilerine yakın yerlerde yaşayan insanları hatırı sayılır ölçüde etkiledi. Bununla birlikte, Yunanlı yerleşimciler, yarımadanın çevresiyle kanaat etti; iç kısımlara nüfuz etme veya topraklarını genişletme teşebbüsünde bulunmadı.

Din, dil ve kültür itibarıyla ortak olmalarına karşın, bu şehir-devletler, güçlerinin büyük bölümünü süreğen iç çatışmalarda ve savaşlarda tüketti. Bu yüzden, Makedonyalı Filip'in saltanatıyla (M. Ö. 359-336) birlikte Makedonya'da zuhur eden büyük askeri güce karşı koyacak durumda değillerdi. Üst sınıfları o sıralarda Yunanistan'ın güçlü kültürel etkisi altında bulunmasına karşın Makedonyalılar, etnik bakımdan muhtemelen İlliryalı idiler. Filip'in oğlu ve antik dünyanın belki de en ünlü fatihi olan Büyük İskender (M. Ö. 336-323), hakimiyeti altındaki toprakları Hindistan'a kadar genişletti. Genç yaşta ölen Büyük İskender'in ar-



3. Roma idaresi altındaki Tuna toprakları.

dından geniş imparatorluğu parçalandı. Makedonya, önemli bir devlet olarak varlığını muhafaza ettiyse de, yarımadayı bile hakimiyeti altında tutamadı.

Aynı sıralarda, İtalya'da bir diğer emperyal güç zuhur etmekteydi. Romalılar, Adriyatik'in öte yakasına doğru ilk olarak M. Ö. 3. yüzyılda harekete geçti. Romalıların amacı, sonraları Roma'nın Dalmaçya eyaleti olacak olan Adriyatik'in doğu sahilinde faaliyet gösteren korsanları ezmekti. Roma, Kartaca'yı yenip Batı Akdeniz'in hakimi haline geldikten (M. Ö. 201) sonra, Doğu Akdeniz'de bir kuşak boyu sürecek bir savaş ve siyasi etkinlik başlattı. M. Ö. 167 yılına gelindiğinde, Roma'nın Doğu Akdeniz bölgesindeki hegemonyası tesis edilmiş bulunuyordu. Romalılar, zaferle sona eren dört savaşın (M. Ö. 215-205, 200-197, 171-167, 149-148) ardından, M. Ö. 148 yılında Makedonya'yı ele geçirdiler ve onun Roma'nın bir eyaleti haline getirildiğini ilan ettiler. Roma orduları iki yıl sonra Yunan şehirlerinin Yunan Birliği [Aechaean League] güçlerini yendi; Gördüs şehrini tahrip etti ve Yunanistan'ı ilhak etti. Augustus idaresinin (M. Ö. 27-M. S. 14) sonuna gelindiğinde, yarımadanın Tuna'nın güneyinde kalan kısmının çoğu emniyet altına alınmış bulunuyordu (bkz. Harita 3). Yunanlı kolonicilerden farklı olarak Romalı yöneticiler, dağınık yerleşimlerle yetinmediler; tüm bölgeyi işgal edip doğrudan yönettiler. İdare ve savunma sorunlarıyla yoğun şekilde ilgilenen Romalılar, bir askeri karargah ve yollar ağı tesis ettiler. Romalıların yerleşimleri büyük doğal anayollar üzerinde yer aldı. Modern Belgrad (Singidunum), Edirne (Hadrianopolis, Adrianople), Niş (Naissus) ve Sofya (Serdica), dönemin önemli merkezleri arasında yer alıyordu. Yunan şehirleri gibi Roma şehirleri de; tapınakları, meydanları, hamamları ve ileri su ve atık su sistemleri ile anayurttaki modellerini andırıyordu.

Romalıların etkisi köklü oldu. Geniş bir imparatorluğun ekonomik yaşantısına iştirak, bariz faydalar temin etmekteydi. Zirai üretim arttı; altın, gümüş, demir ve kurşun madenleri işletildi. Özellikle de doğudaki İlliryum, gerçek bir refah dönemi yaşadı. Romalıların yönetimi altında geçen yüzyıllar içerisinde nüfus büyük ölçüde Romalılaştı. Bazıları orduya ve yönetime katıldı; dilleri de dahil olmak üzere Romalıların yaşam kalıpları benimsendi. Balkanlarda doğmuş kişiler, örneğin Claudius, Aurelian, Probus, Diocletian ve Maximian isimli imparatorlar, devlet idaresinde yüksek mevkilere ulaştılar. Tüm bölge ayrıca Pax Romana'nın faydalarından da nasiplendi; nüfus uzunca bir süre, ciddi dış istilalardan veya felaket getirici savaşlardan masun kaldı.

Bununla birlikte savunma, süreğen bir emperyal sorun oldu. Roma'nın Tuna hattını genelde korumasına karşın bazı istisnalar zuhur etti. Romalıların ileri karakollarını tehdit eden barbar kabilelerden Daçyalılar özel bir tehlike arz ediyordu. Daçyalıların kralı Burebista (M. Ö. 70-44 civarı) birçok kabileyi birleştirmeyi başardı ve Karpat Dağları'ndaki Sarmizegetusa'da bir kale dikti. Daha önceleri Daçyalılara karşı başarılı seferler düzenlenmişti; fakat M. S. 101

yılında, Trajan (98-117), bu bağımsız krallığı yıkmaya karar verdi. M. S. 106 yılında Kral Decebalus'un yönetimindeki Daçyalılar yenilgiye uğratıldı ve toprakları doğrudan imparatorluk yönetimi altına alındı. Sonraki 165 yıl boyunca bölge Roma tarafından idare edildi. İmparatorluğun her yerinden askerler, yöneticiler ve koloniciler getirildi ki, bunların birçoğu diğer Balkan bölgelerindendi. Yerli Daçyalılar da Romalılaştırıldılar. Bununla birlikte, imparatorluğun bu ileri karakolunun savunulması zordu. İmparator Aurelian (270-275) 270 yılında, Roma imparatorluğunun hudut hatlarını kısaltmak için bu eyaletin terk edilmesini emretti. Bunun üzerine, Romalı askerler ve yöneticiler, nüfusun bir kısmıyla birlikte Tuna'nın ötesine göçtüler. Geride kalan sakinlere daha sonraki çalkantılı yüzyıllarda ne olduğu hususu, ihtilaf konusu olacaktı.

Roma İmparatorluğu bu tarihten itibaren sınırlarını korumada ve dış dünyadaki kabilelerin kitlesel hücumlarını önlemede giderek daha çok zorluk çekmeye başladı. İtalya yarımadası için başlıca tehditi Cermen istilacılar, özellikle de Gotlar teşkil etmekteydi. 3., 4. ve 5. yüzyıllarda Gotların, 4. ve 5. yüzyıllarda ayrıca Hunlarm, 6. ve 7. yüzyıllarda Avarların, Slavların ve Bulgarların, 9. ve 10. yüzyıllarda Macarların, 10. ve 11. yüzyıllarda Peçeneklerin, 12. ve 13. yüzyıllarda Kumanların ve yine 13. yüzyılda Moğolların saldırılarına maruz kalındı.

Bu insanların çoğu, daha güçlü kabileler tarafından anayurtlarından sürülüp çıkarılmış kimselerdiler; bir kısmı da Roma topraklarının nispi zenginliğinin cazibesine kapılmışlardır. Genelde sürüleri ve aileleriyle birlikte hareket eden bu kabileler, atlarının ve diğer hayvanlarının yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan otlakları izlemekteydiler. Dolayısıyla, daha önce zikrettiğimiz yüksek arazilerdeki yolları takip etmekteydiler. Hareketin kaçınılmaz olarak yavaş gerçekleşmesinden dolayı, işgalin tamamlanması onlarca yılı aldı. Hunların ve Moğolların kabileleri gibi kimi kabileler akıncılar olarak geldiler; geniş alanları zapt edip yağmaladıktan sonra çekip gittiler. Buna karşın, Slavlar, Macarlar ve Bulgarlar yerleşmeyi seçtiler. Bunlar, ya meskun mahalleri zapt edip sakinlerini kendi içlerinde erittiler ya da kendi kimliklerini yitirerek yerel toplumun içinde eriyip gittiler. Bu işgaller doğal olarak, Balkan halkının yerel terkibinde önemli bir değişikliğe yol açtı.

Aynı sıralarda, Roma İmparatorluğu'nun örgütlenmesinde ve etkisinde muazzam değişiklikler husule geldi.

Bizans

Roma hükümeti, dışarıdan yönelen baskının giderek artması ve dahili sorunların karmaşıklaşması üzerine, çalkantılı bir dönemde imparatorluğun ge-

niş topraklarının en iyi nasıl yönetileceği sorusuna cevap aramak zorunluluğu hissetti. Diokletian (284-305), birleşik bir imparatorluk teorisine bağlı olmasına karşın dört idari birim ihdas etmek zorunda kaldı. Konstantin (306-337) döneminde tüm toprakları doğrudan doğruya tek bir imparator yönettiyse de, onun ölümünün ardından idari bölünme yeniden zuhur etti. 395 yılında ise nihai bir bölünme gerçekleşti. Muazzam bir tarihi önem kazanacak olan bu hudut Adriyatik sahilinden itibaren Drina Nehri boyunca devam etmekte, oradan Sava ve Tuna'ya ulaşmaktaydı. Gelecekte, Katolik ve Ortodoks kiliseleri ile batı ve doğu kültürel kuşakları arasındaki hududu aşağı yukarı bu sınır teşkil edecekti.

Bir dil sınırı da mevcuttu. Zapt eden güç konumunda olmalarına karşın Yunan medeniyetine derin bir saygı duymakta olan Romalılar, Yunan sanatını ve bilimini koruyup geliştirdiler. Roma İmparatorluğu'nun iki resmi dili vardı ve Latince kadar Yunanca da emperyal idarenin ve mahkemelerin dili olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca yarımadada Niş'in güneyi civarındaki topraklarda ve tabii ki adaların ve Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından mesken tutulmuş tüm bölgelerinde konuşulan başlıca dil Yunanca idi. Yunancanın Yeni Ahit dili olarak kullanılması, onun Roma İmparatorluğu'nun geniş topraklarının bir ucundan diğer ucuna kadar başat bir ortak dil olarak kullanıldığına bir işarettir.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun gelişimi, Balkan tarihinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur oldu. Bu imparatorluğun merkezini eski bir Yunan şehri olan Bizans [Byzantium] oluşturacak ve bu devlete ismini verecekti. Burada, 330 yılında, Konstantin, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olacak ve Roma geleneklerini bin yılı aşkın bir süre sürdürecek olan Konstantinopol [İstanbul] şehrini kurdu. Stratejik açıdan Asya ile Avrupa'nın kavşak noktasında yer alan bu şehir, kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru uzanan ticaret yollarının üzerinde bulunuyordu. Balkanlar ve Akdeniz bölgesinin en iyi doğal limanı olan şehir, üç tarafının sularla kaplı olması dolayısıyla savunulması kolay bir yerdi. Defalarca fetih girişimlerine maruz kalmasına rağmen bu şehir, sadece iki kez, 1204 ve 1453 yıllarında ele geçirilebildi.

İmparatorluğun etnik terkibi karmaşıktı. İmparator Caracalla (211-217), tüm özgür insanlara Roma vatandaşlığı hakkı tanıdı; bu tarihten itibaren *Romalı* terimi coğrafi veya ulusal bir tabir olmaktan çıktı. Bizans vatandaşları, Yunan kökenli veya başka bir etnik kökenli olsalar bile kendilerini Romalı olarak isimlendiriyorlardı. Dahası, en çok kullanılan dil Yunanca idi. Tüm imparatorluğun 395 yılında bölünmesinin ardından, Yunanca konuşanların diğerlerine oranının artmasından dolayı bu dil doğal olarak daha da güçlendi. Bununla birlikte Yunancanın hükümet, ticaret ve kilisenin temel dili olmasına karşın, Bizans vatandaşları kendilerini kelimenin modern anlamıyla Yunan uyruklu olarak görmüyorlardı. Klasik medeniyetin merkezi olan Yuna-

nistan anakarasının bu dönemde önemini büyük ölçüde yitirdiğinin, sıradan bir eyalete dönüştüğünün de ayrıca belirtilmesi gerekir. Yunan yaşamı, Bizans'ın başkentini merkez tutmuş bulunuyordu.

Bizans hükümetinin temeli Roma'nın yasal ve siyasi sistemine bağlı kalmasına rağmen, doğunun komşu saraylarındaki koşulların etkisiyle yöneticinin konumunda meydana gelen değişiklikler, ehemmiyet arz edecek büyüklükte oldu. Bir yazara göre imparator;

> bir Şarklı, ilahi, mutlak monarka dönüştü. Diokletian'ın düzenlemeleri bu dönüşümü tamamladı. "Proskynesis" veya "adoratio" (doğuya özgü tanrı huzurunda diz çökme töreni), mor kaftanlar, mücevher işlemeli taçlar, kemerler ve asalar emperyal geleneğin kalıcı unsurları halini aldı. Tanrının lütfuyla yönetici konumu elde etmiş olan imparator, yegane yasa kaynağı idi. Bir Şark uygulaması olan ve yöneticinin şahsının mukaddes olmayanla irtibatının ortadan kalkması anlamına gelen monarkın münzeviliği, onun güç ve görkeminin vatandaşlara ve saraylılara izhar edildiği görkemli resmi törenler vasıtasıyla dikkatli bir şekilde dengelenmekteydi.[1]

Bu otokratik monark, etkinliği ve başarısı yüzyıllar içerisinde farklılıklar arz edecek olan büyük bir bürokratik hükümete başkanlık ediyordu. Her büyük imparatorluk gibi, siyasi hizipler arasındaki sürekli çatışmalar ve tahta geçme ile ilgili problemler Bizans İmparatorluğu'nun da başını ağrıtmaktaydı. Dahası, kilise çatışmaları ve nazari münakaşalar, devlet yaşamında başat ve çoğunlukla da rahatsızlık verici bir rol oynamaktaydı.

İmparatorluğun bölünmesinden sonra İstanbul, Doğu Hristiyan veya Ortodoks Kilisesi'nin merkezi halini aldı. İmparator Konstantin'nin Hristiyanlığı kabulü, bu dini Roma İmparatorluğunun resmi dini yapacak sürecin başlamasını sağladı. Konstantin'nin oğulları, pagan tanrılara kurban kesilmesini yasakladı; 392 yılında ise, İmparator Teodosius (379-395), putlara tapınmayı ihanet ve küfür sayarak yasakladı. Teodosius, daha önceki bir tarihte; 380 yılında, tüm tebaasının 325 yılında İznik Konsili'nce formüle edildiği şekliyle Hristiyanlığı benimsemelerini ferman buyurmuştu. Roma Kilisesi'nin dilinin Latince olarak kalmasına karşın, Bizans Kilisesi'nin dili Yunanca idi. Balkan halklarının çoğu; Sırplar, Rumenler, Bulgarlar ve Yunanlılar, temelde İstanbul'daki dini gelişmelerden etkilenecekti. Ayrıca Bizans vasıtasıyla Ruslar da Hristiyanlığı benimseyecek ve Ortodoks dünyanın bir parçası halini alacaklardı. İstanbul hiyerarşisi başlangıçta Roma'nın egemenliğini tanımış olmakla birlikte, bu birliği sürdürmenin imkansızlığı zamanla ortaya çıktı. 1054 yılında, bir daha eski birliğe asla dönmemek üzere nihai kopuş gerçekleşti. Bu iki kilisenin akidesi ve ayin şekli tedricen birbirinden uzaklaştı. Hepsinden

önemlisi, kilise ile devlet arasındaki ilişki Doğu'da ve Batı'da birbirinden bariz bir biçimde farklıydı. Ortodoks sistemde, kiliselerin geneli seküler yöneticinin iktidar ve otoritesini desteklemekte, devletin nüfuzuna doğrudan doğruya meydan okumamaktaydı. Dolayısıyla, siyasi ve dini liderlik, dahili ve harici ortak düşmanlara karşı birlikte hareket etme eğilimindeydi. Dahası, Doğu Kilisesi, Roma'daki papalık gibi galebe çalan bir merkezi kurum geliştirmedi. İstanbul Patrikliği'nin büyük bir saygınlığının ve etkinliğinin bulunmasına rağmen, Balkan devletlerinde zamanla tesis edilecek olan ulusal patriklikler ve piskoposluklar, bu üyeler üzerinde temel tesiri icra edeceklerdi.

İtalya yarımadasının barbarların istilasına uğraması ve Roma'nm Batı'daki otoritesinin kırılması üzerine Bizans, Roma'nm emperyal fikrini tevarüs etti. Daha önceki Yunanlı ve Romalı liderler gibi Bizanslı liderler de, kendi devletlerini zamanlarının en ileri medeniyeti, kendilerini de dünyanın meşru yöneticileri olarak görüyorlardı. Evrensel imparatorluk fikri, Bizans'ın düşmanları tarafından da paylaşılıyordu. İleride göreceğimiz gibi, Balkanların hem Hristiyan hem de Müslüman liderleri imparatorluğun başkentini işgale kalkışmış; Bizans imparatorunun saygınlığı ve konumu üzerinde hak iddia etmişlerdir. Meşru tek bir seküler otorite ve evrensel bir kilise fikri son derece ayartıcıydı. Ortodoksların mülahazaları da bu görüşü destekliyordu. Bir tarihçinin yazmış olduğu gibi:

> Ortodoks inancının özünü; Romalıların ve Hristiyanların yersel ve göksel imparatorluk teorilerinin İstanbul'da buluşmasıyla birlikte dünyanın nihai düzenine kavuştuğu ve bunu imparatorun sembolize ettiği görüşü oluşturmaktadır. Ortodoks Hristiyanlar insanlığın geri kalan kısmından üstün olmakla veya gelecekte herhangi bir gelişme veya yeniliğin önü kapatılmakla kalmıyor; fakat aynı zamanda hata yapmak da düşünülemez bir hal alıyordu.[2]

Gücünün doruğunda olduğu sıralarda Bizans, Batı dünyasının en güçlü imparatorluğu idi (bkz. Harita 4). Zenginliği, topraklarının ticaret ve refahına dayalı idi. Komutanları en ileri savaş metotlarını uygulamakta ve en iyi silahlara sahip bulunmaktaydı. Bürokrasi, sorumluluklarını iyi bir şekilde yerine getiriyordu. Dış ilişkilerde devlet, "Bizans diplomasisi"ni, dirayetle, zekice ve vicdanın sesine fazla kulak vermeksizin gerçekleştirilen müzakereler için kullanılan bir darbımesel haline getiren bir sistem izliyordu. Hepsinden önemlisi, imparatorluğun yüksek medeniyet düzeyi, Balkanlar'ın Ortodoks devletleri ve Rusya için hükümet ve kültür kalıpları temin etmesiydi. Bizans otokratları olmayı arzulayan Balkanlar'daki yöneticiler, Bizans sarayının törenlerini kopya etmekte; binalarının ve kiliselerinin yapımında Bizans'ın mimari tarzlarını kullanmaktaydı. Dolayısıyla, Ortaçağ Balkan medeniyeti, özü itibarıyla bir Bizans medeniyetiydi.

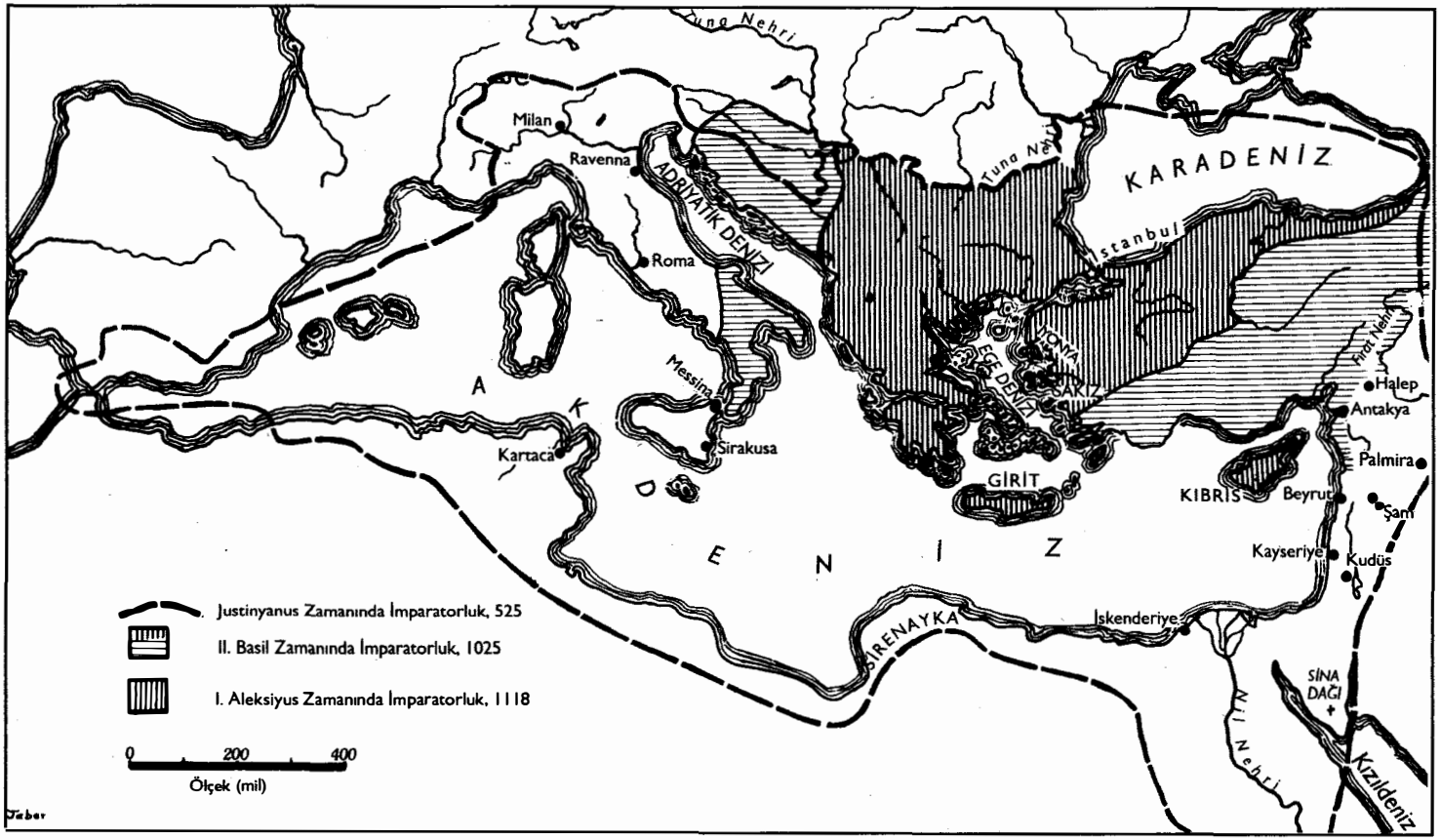
Elde ettiği büyük başarılara rağmen bu imparatorluğun uzun tarihi, birçok iniş çıkışla doludur. En dikkat çekici imparatorlardan biri olan Justinianus (527-565), 4. ve 5. yüzyıllardaki barbar istilalarının yol açtığı tahribatın ardından imparatorluğu yeniden düzene koymaya çalıştı. Onun saltanat dönemi, idari reformlar ve çıkardığı yasalar dolayısıyla imparatorluğun geleceğini etkiledi. Justinianus ayrıca, İstanbul'da tutkulu bir inşa programını da devreye soktu ki, Ayasofya'nın, yani (Batılıların yazılarında çoğunlukla Sancta Sophia veya St. Sophia şeklinde yer alan) Kutsal Hikmet Kilisesi'nin inşası bu programın en başarılı ürünü oldu; bu kilise, Ortodoks Hristiyanlığı'nın sembolü halini alacaktı. Bununla birlikte, Justinianus, daha önceleri Roma İmparatorluğu'na da tebelleş olmuş büyük sorunlara çözüm getirmede başarılı olamadı. Bizans, hem Balkan yarımadasından hem de Küçük Asya'dan bir kez daha saldırıya maruz kalan geniş topraklarını savunma konusunda büyük güçlüklerle karşılaştı.

6. ve 7. yüzyıllarda, Bizans için en büyük tehlikeyi Asya'da Persler ile Arapların, Avrupa'da ise Avarlar ile Slavların ilerleyişleri oluşturdu. 627 yılında elde edilen zaferle Pers tehdidi savuşturuldu. İmparatorluk, 7. yüzyılda da, Müslüman Arapların ilk meydan okuyuşuna ve Avarlar ile Slavların güneyden gerçekleştirdiği saldırılara eşzamanlı olarak karşı koymak zorunda kaldı. Bizans için zor bir yüzyıl olan bu yüzyılda düşmanlar her taraftan sıkıştırmaktaydı. Arap istilacılar zamanla yenilgiye uğratıldılarsa da, Slavların Balkanlar'daki mevcudiyeti kalıcılık kazandı.

Slavlar: Bulgar ve Sırp Devletleri

Slav istilası: Bir Hint-Avrupa halkı olan Slavlar, 6. ve 7. yüzyıllarda Tuna sınırını geçip Balkan yarımadasının büyük bölümünü işgal ettiler. İlk zamanlarda, Avarlar ile yakın ilişki içindeydiler ki, Avarların bu ilişkide hakim konumda oldukları son derece açıktı. Slavlar, kendi liderlerinin yönetiminde ve küçük gruplar halinde ileri harekete geçtiler; kabileler arasında birlikler teşkil edilmiş olmakla birlikte merkezi bir örgütlenme söz konusu değildi. Daha önceki işgalcilerin birçoğundan farklı olarak Slavlar, işgal ettikleri topraklara yerleşip köylülüğe başladılar. Müstakbel Bulgar, Hırvat, Sırp ve Sloven Ortaçağ devletlerinin temeli böylece atılmış oldu.

Slav toplumlarının erken tarihleri ile ilgili nispeten az şey bilinmektedir; bölgenin yerel nüfusunun akibeti hususunda da ihtilaf mevcuttur. Burada hakkında hiçbir yazılı kayıt bulunmayan olaylar üzerinde durmamız gerekiyor ki, bu durumda arkeolojik veya antropolojik bulguların ya da dil araştırmalarının sağladığı verilerin kullanılması gerekmektedir. Slav kabilelerinin



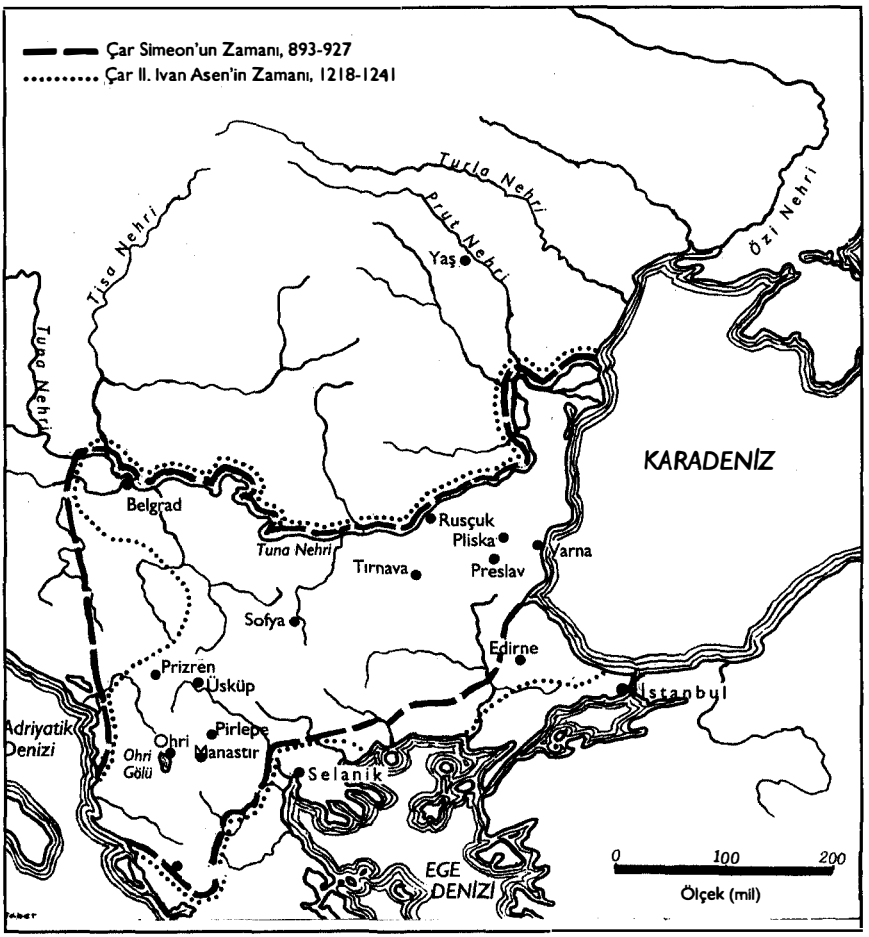
4. Bizans İmparatorluğu.

yarımadanın bir ucundan diğer ucuna geçtikleri; Mora'ya ve hatta Girit adasına kadar güneye sarktıkları açıktır. Birçok bölgede yerel nüfus, uzak tepelere ve dağlara çekilmek zorunda bırakıldı. Yunanistan ve Arnavutluk'un dağlık bölgelerinde, Ulahlar, Arumenler, Kutso Ulahlar veya Tsintsarlar olarak bilinen bir halk günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu halk, Latince ile irtibatlı ve modern Rumenceye yakın bir dil konuşmaktadır. Günümüz Yunanistan, Arnavutluk ve Romanya'sının topraklarında yerel nüfus, yörenin dilini kullanmaya başlayan Slav göçmenleri içinde eritmiştir. Bununla birlikte, Slavca konuşan bir halk, Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir toprak şeridi içerisinde yerleşmiş durumdadır.

Slavlar ve Avarlar her ne kadar İstanbul'un kapısına varmışlarsa da şehri almayı başaramadılar. 7. yüzyılda başına gelen felaketlerden sonra gücünü yeniden toplayan ve kaybettiği toprakların bir kısmını yeniden elde eden Bizans devleti bu sefer, kuzey sınırında kurulmuş güçlü Bulgar devleti ile de boğuşmak zorunda kaldı.

Bulgaristan: Gelecekte Bizans için Balkanlar'dan yönelen temel tehlikeyi, Bulgarların meydan okuması oluşturacaktı. Bu halk ismini, bir zamanlar Azak Denizi ile Kuban arasındaki bir bölgeyi mesken tutmuş Turanlılardan olan orjinal Bulgarlardan almıştır. Hazarlar tarafından yenilgiye uğratılan Bulgarlar göç etmek zorunda kaldılar. Bulgarların bir kısmı, Asparuh'un liderliğinde Tuna'nın ağzına yakın bir bölgeye göç etti. Bizans hükümeti, uğradığı yenilginin ardından 681 yılında bu grubu bağımsız bir güç olarak tanıdı ve Plişka, ilk Bulgar devletinin başkenti oldu. Han Krum'un (803-814) yönetimi esnasında ve izleyen dönemde Bulgarlar topraklarını büyük ölçüde genişlettiler. Bulgarlar, kendilerinden hatırı sayılır ölçüde kalabalık olan Slavların mesken tuttukları toprakların mülkiyetini ellerine geçirdiler. İlk zamanlar bir arada yaşayan bu iki ulusun yöneticilerini ve asiller sınıfını Bulgarlar teşkil etmekteydi. Her iki ulus da pagandı ve kendi tanrılarına tapınaktaydı. 9. yüzyıldaki asimilasyon sürecinin ardından nüfusun tamamı Slavca konuşan ve Hristiyan olan insanlardan müteşekkil bir hal aldı.

Hristiyanlık, Boris (852-889) tarafından 865 yılında kabul edildi. Siyasi nedenlerden dolayı başlangıçta kısa bir süre için Roma'nın erkini kabul eden Boris, sonraları bu münasebetin yönünü değiştirdi. Böylece Bulgar Kilisesi, İstanbul'daki Patriklik ve Ortodoks dünyası ile irtibatlı hale geldi; ancak kendi dini örgütlenmesini de muhafaza etti. Hristiyan ilmine karşı lehte tutumundan dolayı Bulgaristan, Slav kültürünün önde gelen ilk merkezi halini aldı. O sıralarda Bizans İmparatoru, Kiril ve Metodiy isimli iki kardeşi, Roma'yı temsil eden misyonerlerle mücadele etmek üzere Orta Avrupa'daki Büyük Moravya Krallığı'na gönderdi. Bu iki kardeş, Glagolitik diye isimlendirilen bir Slav



5. Ortaçağ'da Bulgaristan

alfabesi üretti ve yardımcılarıyla birlikte, Selanik'teki evlerinin yakınlarında konuşulan dili kullanarak dini eserleri Yunancadan Slavcaya tercüme teşebbüsünde bulundu. Moravya'daki çabaları akamete uğrayan bu iki kardeşin ölümünün ardından, onların Moravya'yı terk etmek zorunda bırakılan müritleri 885 yılında Bulgaristan'a iltica ettiler. 893 yılında yeni başkent yapılacak olan Preslav'ı merkez kabul eden bu müritler, dini metinleri tercüme ve intinsah etmeyi sürdürdüler. Eski Bulgarca ya da Kilise Slavcası, sonraki yüzyıllarda Slav Ortodoks kiliselerinin ve Slav biliminin dili haline geldi. Yunancaya daha uygun hale getirmek için orjinal Glagolitik alfabede değişiklikler yapıldı ve ortaya çıkan Kiril alfabesi, Bulgarlar, Sırplar ve Rusları kapsayan Ortodoks Slavlar tarafından benimsendi.

İlk Bulgar İmparatorluğu gücünün zirvesine, Boris'in ikinci oğlu olan Simeon'un (893-927) idaresi zamanında ulaştı. Bizans ve İstanbul, Bulgar yöneticiler için güçlü bir cazibe oluşturmaya devam etti. Krum, bu emperyal şehri almaya çalışırken ölmüş; Simeon ise bu başkenti ve onunla birlikte Hristiyanlık aleminin bu evrensel imparatorluğunun üstünlüğünü elde etmeyi temel hedef görmüştü. Şehri almak için art arda gerçekleştirdiği teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Simeon 925 yılında kendisini Romalıların ve Bulgarların imparatoru ilan etti. Simeon ayrıca, Preslav'daki Bulgar din merkezini, bu merkezin başındaki kişiye İstanbul kilisesinin lideri ile aynı unvanı verebilmek için başpiskopoluktan patrikliğe terfi ettirdi. Simeon'un yönetimi sırasında ulaştığı toprak büyüklüğünü Harita 5'te inceleyebileceğiniz Bulgaristan, Balkanlar'ın en güçlü devleti haline gelmişti.

Bununla birlikte bu fetihler, ülkenin kaynaklarının tükenmesine yol açtı. Üstelik Bulgar yöneticileri, dahili sorunlarla da karşı karşıya kaldılar. Bazı asiller merkezi otoriteye meydan okudular; bunu bir dini ihtilaf dönemi takip etti. Sapkınlık, hem Doğu hem de Batı Kiliseleri için daima önemli bir sorun teşkil etti. Bulgaristan'da zuhur eden sapkın Bogomiller özellikle tehlikeliydi. Dualist olan Bogomiller, insanın ruhunun iyilik ilkesini, beden ve maddi dünyanın ise kötülük ilkesini temsil ettiğine inanıyorlardı. Ritüellere saygı duymayan, kutsal ayinleri de kabul eymeyen bu mezhebin üyeleri yerleşik kiliseye güçlü saldırılar yöneltti. Haç, azizlerin kutsal emanetleri ve ikonlar gibi dini sembolleri reddeden Bogomillerin akideleri hem siyasi hem de dini erkler için bir tehdit oluşturmaktaydı.

Aynı zamanda devlete yönelik dış tehditler de arttı. Bizans her ne kadar başta gelen hasmı olmayı sürdürdüyse de Bulgarlar, yeni istilacılar olan Macarlara ve Peçeneklere karşı da mücadele vermek zorunda kaldı. Dahası, Bizans İmparatorluğu bir yeniden canlanma dönemi içindeydi ve Balkanlar'da olup biten olaylarda Ruslar aktif bir rol oynamaktaydı. 969 yılında Rus yöneticisi Sviatoslav (964-972), Preslav'ı ele geçirdi ve Bulgar İmparatoru II. Boris'i (969-972) esir aldı. Buna mukabil olarak, Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes (969-976), Rusları Bulgaristan'dan sürüp çıkarmak için bir ordu gönderdi. Bizans, askeri bir zaferin ardından bu Bulgar topraklarına el koydu.

Güneybatıda bir mukavemet merkezi, bununla beraber varlığını muhafaza etti. Burada, yerel bir valinin oğlu olan Samuel (991-1014), Ohri'yi merkez alan yeni bir hükümet kurdu ve Bizans ile olan mücadele sürdü. Bulgar güçlerinin bazı zaferler elde etmesine rağmen, "Bulgar Katili" olarak da bilinen Bizans İmparatoru II. Basileios (963-1025) sonunda muzaffer oldu. II. Basileios, 1014 yılında, önemli bir zaferin ardından on dört bin Bulgarı esir aldı. Bu esirlerin gözlerini çıkarttıran II. Basil, yenilen orduyu da anayurtlarına geri

götürebilmeleri için her yüz esirden birinin tek gözünü sağlam bıraktı. Yüreği bu vahşeti görmeye dayanamayan Samuel canını teslim etti. Bizans ordusu 1018 yılında Ohri'yi aldı; bölge Bizans'ın eline geçti ve bir buçuk asırlık bir süre boyunca Bizans'ın elinde kaldı. Slav istilalarından beri en güçlü dönemini yaşamakta olan Bizans, o sıralarda mevcut en büyük güç durumundaydı.

Bununla birlikte Bizans İmparatorluğu, bu üstün konumunu muhafaza edemedi. Basileos'un ölümünü izleyen elli yıl içerisinde devletin toprakları yeniden daraldı. İç çatışmalar hükümeti zayıf düşürdü ve yeni düşmanlar, özellikle de Selçuk Türkleri ile Macarlar sınırları tehdit etmeye başladı. Bu durum, Bulgarların yeniden canlanmalarına imkan tanıdı. 1186 yılında, Petır ve İvan Asen isimli iki tanınmış Bulgar, bir isyan düzenledi ve isyan başarılı oldu. Onların bu eylemi, başkenti Tırnova'da tesis edilen İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun başlangıcına tarih düşmüş oldu. Bizans İmparatorluğu'nun umutsuz durumda bulunduğu bir dönem olan Kaloyan'ın (1197-1207) idaresi döneminde, Bulgar toprakları hatırı sayılır ölçüde genişledi. İstanbul, 1204 yılında Dördüncü Haçlı Seferi'nin maceracıları tarafından ele geçirildi ve bu maceracılar zapt ettikleri Bizans mülklerini kendileri için küçük krallıklar şeklinde böldüler.

Bir önceki yüzyılda da olduğu gibi Bulgar yöneticileri, askeri zaferlere rağmen kendi soylularını dizginlemekte zorluk çektiler. Kaloyan, muhtemelen kendi kumandanlarından biri tarafından öldürüldü. Yeniden canlanan Bulgar imparatorluğu, gücünün zirvesine II. İvan Asen'in (1218-1241) idaresi döneminde ulaştı; Balkanlar'ın önde gelen gücü olan Bulgar devleti topraklarını bir kez daha muazzam ölçüde genişletti. Bununla birlikte bu durum kalıcı olmayacaktı. Sonraki saltanatlar esnasında krallık parçalandı; birbirleriyle rekabet eden asiller, Bulgarların ellerinde kalan toprakları kontrolleri altına aldı. Daha önceleri Bulgar ve Bizans imparatorluklarının toprakları içinde kalan Makedonya topraklarını ellerine geçiren Sırbistan, Balkanlar'ın en güçlü devleti durumuna geldi.

Sırbistan: Slav kökenli bir halk olan Sırplar, Balkanlar'a 7. yüzyılda geldiler. 9. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığa döndürülmelerinin ardından Ortodoks oldular. Sırpların çoğu, 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Bulgarların ve Bizanslıların yönetimi altındaki topraklarda yaşadı. Bizans İmparatorunun Bulgarların bağımsızlığını ortadan kaldırdığı 1018 yılından sonra Sırp liderleri daha iyi bir konum elde etti. Zamanla, biri sonraları Karadağ adını alacak olan dağlık bölgedeki Zeta, diğeri ise daha ileri bir tarihte doğuda zuhur eden Raşka olmak üzere iki devlet kuruldu.

Sırp krallığının yükselişi, Nemanya hanedanı ile yakından alakalıdır. Bu hanedandan I. Stefan Nemanya (1168-1196) Raşka'nın ilk yöneticisi veya *zupanı* oldu; onun torunları iki asır boyunca iktidarı elinde tutacaktı. Stefan, Ze-

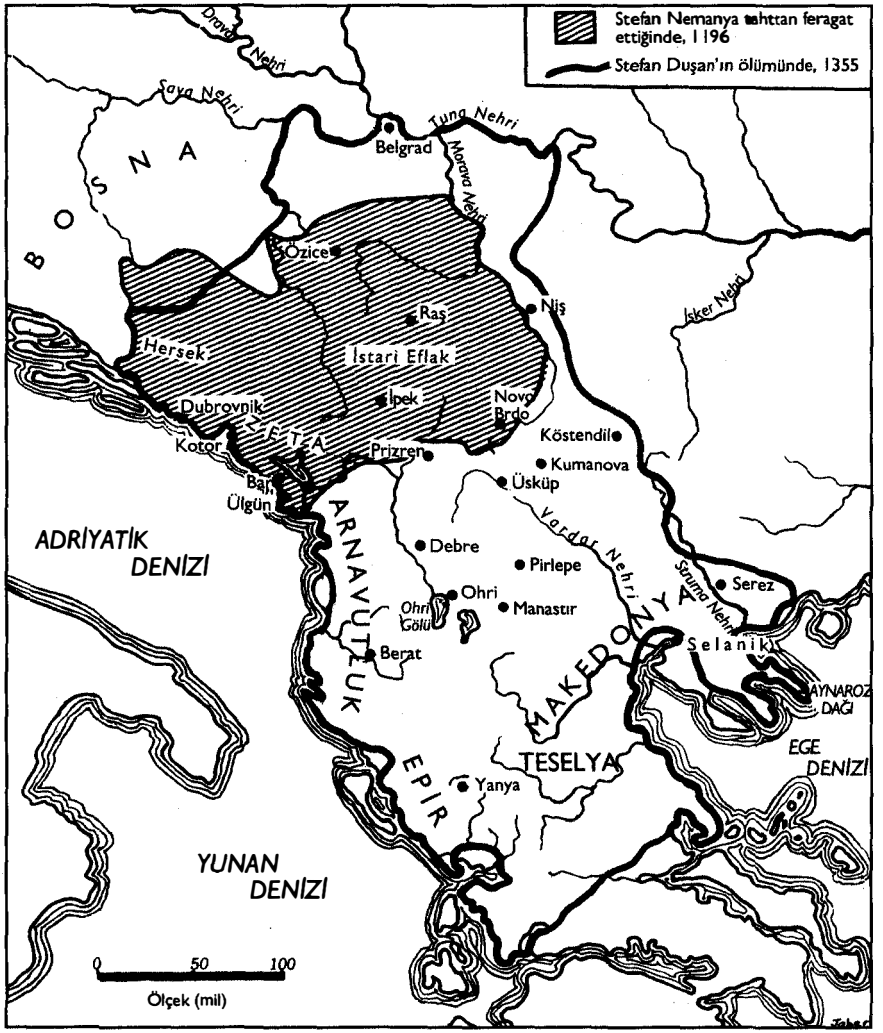
ta'nın kontrolünü ele geçirmeyi ve Sırp topraklarını Adriyatik'e kadar genişletmeyi başardı. I. Stefan'm oğlu olan ve "ilk-taçlı" olarak adlandırılan II. Stefan (1196-1227) kral unvanını aldı. Aynı sıralarda, I. Stefan'm bir keşiş olan küçük oğlunun otoritesi altında Zica'da bağımsız bir piskoposluk kuruldu. Böylece Sırbistan, bağımsız bir Ortodoks kilisesine sahip bir krallık halini aldı.

İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun fetihleri doğal olarak Sırpların çıkarlarına zarar veriyordu. Sırp devleti ayrıca Macarların kuzeye yönelik olarak gerçekleştirdikleri saldırılarla da uğraşmak zorundaydı. Bununla birlikte, sonraları hem Bulgar hem de Bizans İmparatorluklarının çöküşü, Sırpların topraklarını genişletmeleri için bir fırsat doğurdu. Miliutin (1282-1321) ve Stefan Deçanski (1321-1331) idaresi döneminde toprak kazanımları elde edildiyse de, Ortaçağ Sırp devleti gücünün zirvesine Stefan Duşan (1331-1355) zamanında erişti. Bu muhteris yönetici, Bulgar imparatorlarıyla benzer fetih amaçları gözeterek toprakları güneye doğru genişletme eğilimi sergiledi ve kontrol alanını, Adriyatik'e kadar uzanan Sırp topraklarına ilaveten Arnavutluk toprakları üzerinden Makedonya, Epir ve Teselya'ya kadar genişletti (bkz. Harita 6). Stefan Duşan, 1346 yılında kendisini Sırpların ve Yunanlıların imparatoru ilan etti ve daha sonraları Bulgarları ve Arnavutları da bu unvanın kapsamı içine kattı. Ayrıca 1346 yılında, İpek Başpiskoposluğunu Patrikliğe terfi ettirdi. Sırp siyasi merkezi de Raş'tan Priştine, Prizren ve nihayet Üsküp'e geçmek üzere, güneye doğru yer değiştirdi. Sırbistan, Duşan'ın yönetiminde Adriyatik'ten Ege'ye kadar uzanan topraklarıyla Balkanlar'ın önde gelen gücü halini aldı.

Bu etkileyici imparatorluğu bir araya getirmeyi başarmasına rağmen, Duşan'ın elinde bulunan topraklar iç bağlılıktan yoksundu. Sırp Krallığı, 1355 yılında Duşan'ın kırk altı yaşında iken ölümünün ardından Bulgar Krallığı ile aynı akibeti paylaştı ve parçalandı. Duşan'ın ardından oğlu Stefan Uroş (1355-1371) tahta çıktıysa da iç entrikalar ve dış tazyiklere karşı merkezi kontrolü sürdürmeyi başaramadı. Onun 1371 yılındaki ölümüyle Nemanya hanedanı sona erdi. Sırp toprakları tıpkı Bulgarlar toprakları gibi, birbiriyle rekabet halindeki asiller tarafından parçalara ayırıldı.

Tuna'nın Kuzeyi: Macaristan, Erdel, Eflak ve Boğdan

Bizans, Bulgar ve Sırp yöneticileri Balkan yarımadasının önemli bölümünün kontrolünü ele geçirmek için çekişirlerken, Tuna Nehri'nin kuzeyinde önemli olaylar cereyan ediyordu. Romalıların 270 yılında Daçya'yı terk etmelerinin ardından, Tuna vadisi birbirini izleyen tüm istilalar için geçiş hattı teşkil etti; Gotlar, Avarlar, Hunlar, Bulgarlar, Slavlar ve Tatarlar bu yolu kullandılar. Bölgenin müstakbel sakinleri açısından Macarların gelişi kalıcı bir önem arz edecekti. Daha ileri batıya doğru gitmek için gerçekleştirdikleri teşebbüs-



6. Nemanya hanedanının idaresi altındaki Sırbistan

lerde yenilgiye uğrayan bu halk, 9. yüzyılın sonlarında Macaristan (Pannonia) Ovası'na yerleşti. Roma tarafından Hristiyanlığa döndürülmüş oldukları için gelecekteki dini ve siyasi bağları Batı ile olacaktı. Bu halkın Ortaçağ'daki en büyük yöneticisi, 1000 yılında krallık tacı giydirilen ve daha sonraları azizlik mertebesine yükseltilen Stefan (997-1038) idi. Macaristan'ın koruyucu azizi olarak Stefan'ın ismi Macaristan devlet topraklarıyla özdeşleşmiş bulunuyordu; Macar topraklarından sık sık "Aziz Stefan hükümdarlığının toprakları" diye söz ediliyordu.

Macaristan'ın tarihi gelecekte, Hırvatistan'ın ve Romanya prensliklerinin, özellikle de Erdel, tarihiyle yakından irtibatlı olacaktı. 1102 yılında Macar kralı, daha sonraki bir kısımda tasvir edilecek koşullar altında Hırvatistan tahtına oturdu. Macaristan, 11. yüzyılda, temelde Rumen olmakla birlikte muhtemelen karma bir nüfusun yaşadığı Erdel'i ele geçirdi. İşgalin ardından Macar hükümeti, dış istilaya karşı bu sınırı güçlendirmek için buraya göçü teşvik etti. Buraya göç edenler arasındaki en önemli toplulukları, Macarlarla yakından ilişkili Sekeller ile 12. yüzyılda gelen ve Saksonlar diye isimlendirilen Cermenler oluşturuyordu. Gelecekte Macarlar, Sekeller ve Saksonlar, nüfusun ayrıcalıklı kesimi olan yönetici kesimini teşkil edecekti. Macaristan'ın bir parçası olmasına karşın Erdel, büyük ölçüde özerk olarak kaldı.

Aynı sıralarda Romanya'nın iki prensliği Eflak ve Boğdan, teşekkül süreci içerisindeydi. Modern Romanyalıların tam olarak hangi etnik kökene dayandığı ve tarihlerinin farklı dönemlerinde işgal ettikleri toprakların genişliği hususu ihtilaflıdır ki; benzer sorunlar diğer Balkan halkları için de söz konusudur. Burada sorulması gereken soru, Roma idaresinin 270 yılında bu toprakları terk etmesinin ardından bu nüfusa ne olduğu sorusudur. O dönemde Romanya'da kaleme alınmış tarihi çalışmalar, Erdel de dahil olmak üzere Romanya topraklarında yerleşimin sürekliliğini vurgulamakta; Dako-Rumen nüfusun bu bölgeyi işgal etmeyi sürdürdüğünü, birbirini izleyen istilalarla bu nüfusun eritildiğini veya sökülüp atıldığım ileri sürmektedir. Her halükarda, 10. yüzyılda Karpat Dağları'nın güneyinde ve doğusunda yaşayan insanların çoğu Rumendi: Bu insanlar, Latince ile yakından irtibatlı ama yüksek oranda Slavca kelimelerle dolu bir Rumence konuşmaktaydı; ne zaman din değiştirdikleri net olmamakla birlikte Hristiyandılar; ayrıca, Slavca ile ibadeti ve 19. yüzyıla kadar Rumencenin yazımında kullanılan Kiril alfabesini kabul etmiş bulunmaktaydılar. Tuna'nın öte yakasındaki Slav krallıklarının dini örgütlenmeleri gibi, Rumen Kilisesi de, kendine ait ulusal ve bölgesel örgütlenmelere sahip olmakla birlikte, İstanbul'a bağlı kalacaktı.

Romanya'nın siyasi gelişiminde, ancak 19. yüzyılın ortalarında birleşecek olan Eflak ve Boğdan prenslikleri merkezi rol üstlenecekti. Her iki prenslik de, kendi lordlarının yönetimi altındaki yerel birimlerin bir araya geldiği 14. yüzyılda teşekkül etti. Eflak'ta asiller kendilerinin ilk prensi olarak Basarab'ı (1310-1352) seçti. Basarab bir müddet için başkent olarak Cimpulung'u kullandıysa da daha sonra Argeş başkent oldu. Bağımsız Boğdan devletinin ilk prensi I. Bogdan (1359-1365) oldu. İlk Rumen yöneticiler, sürekli olarak Macar tehdidiyle uğraşmak zorunda kaldı; Lehistan krallığı ve Moğollar da ayrı birer tehlike teşkil etmekteydi. *Boyarlar* diye isimlendirilen asiller, merkezi

otorite için ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Başka yerlerde olduğu gibi buradaki asiller de birbirlerine karşı komplolar kurmakta ve yabancı güçlerle birlikte entrikalar çevirmeyi sürdürmekteydi.

Bizans ve Batı: Venedik ve Dördüncü Haçlı Seferi

Macaristan hariç, şu ana kadar ele aldığımız devletler; Bulgaristan, Sırbistan, Romanya Prenslikleri ve elbette ki Bizans İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu ve Ortodoks kilisesinin yörüngesi içindeydiler. Ortodoks inancına olan ortak bağlılıkları, bu devletleri birbirleriyle savaştan alıkoyamadı. Sırbistan, Bulgaristan ve Bizans, farklı dönemlerde birbirlerinin yıkımına sebebiyet verdiler. Bizans hükümeti, Balkanlar'daki Slav kökenli güçlerin ve doğudaki Müslüman devletlerin oluşturdukları tehdide ek olarak, kendisine batıdan yönelen ve hem siyasi ve askeri hem de dini karakterli bir meydan okumaya da maruz kaldı.

Bizans imparatorlarının Roma ile irtibatlı evrensel otorite iddiasını sürdürme çabası başarılı olamadı. 800 yılında, Frank hükümdarı Şarlman'a (768-814) Roma'da papa tarafından Roma İmparatoru unvanı verilerek başına taç giydirildi. Bu gelişmenin içerdiği anlamlara rağmen Bizans hükümeti, 812 yılında bu unvanı tanımak zorunda bırakıldı. Roma İmparatoru unvanı nihayet 13. yüzyılda, zamanla boş bir payeye dönüşecek üyelikleri düzenli seçimlerle belirlenen Habsburg'un Cermen meclisine aktarıldı. İki rakip imparatorluk var olduğu gibi, çok geçmeden birbiriyle çatışan salahiyet iddialarına sahip iki de Hristiyan kilisesi türedi. İlk zamanlarda İstanbul patriği, Roma'daki piskoposun üstünlüğünü tanımaktaydı. Bununla birlikte akidevi ihtilaflar çok geçmeden iki başkent arasındaki ilişkilerin gölgelenmesine neden oldu. 1054 yılında bu iki dini kurum birbirini afaroz etti. Bu gelişmenin önemi o vakitler bariz değildi; ama sayısız teşebbüse rağmen bu kopukluk asla giderilemeyecekti. Aslına bakılacak olursa, İstanbul'un müdafaasını ilk kıran şey, Batı'nın ve Katoliklerin çıkarlarını temsil eden bir ordu oldu.

Bizans'a doğudan ilk olarak Perslerin daha sonra da Müslüman Arapların yönelttikleri tehditten söz etmiş bulunuyoruz. 11. yüzyılda ise alt edilmesi daha zor olan bir Müslüman güç zuhur etti. Selçuk ailesinin liderliğindeki Müslüman Türkler, Bizans devleti için başta gelen tehlike halini aldı. Bizans ordusu, 1071 yılında Malazgirt savaşında kesin bir yenilgiye uğradı. Bu Türk gücü, Bizans'ın Yakın Doğu'daki topraklarını ve çok daha önemlisi, Anadolu'daki topraklarının çoğunu ele geçirdi. Dört asır boyunca devam edecek bir Türk yerleşim süreci böylece başlamış oldu. Daha önceleri Bizans'ın elinde bulunan ve büyük bölümü Hristiyan olan bölge, Türk ve Müslüman oldu. İnsangücü,

yiyecek maddeleri ve vergi gelirleri itibarıyla kendisi için ehemmiyetli olan bu bölgeyi yitirmesi, Bizans İmparatorluğu'nun gücünü hayli sarstı.

Hristiyanların kutsal topraklarının bir Müslüman devlet tarafından fethedilmesi, Batı'da bir Haçlı seferinin tertip edilmesine neden oldu. Papalığın desteğiyle gerçekleştirilmesine rağmen bu askeri seferler, dini kaygılardan çok Doğuda kendileri için krallıklar kurma amacıyla sefere katıldıkları çok geçmeden anlaşılan azılı, acımasız ve iktidar düşkünü Batılı şövalyelerin komutasında gerçekleştirildi. Bu kişilerin Bizans'a Küçük Asya'da kaybettiği toprakları geri kazandırmayla hiç ilgilerinin olmadığı kesindi.

O sıralarda, Bizans İmparatorluğu, Venedik ile de çatışma halindeydi. 12. yüzyıla gelindiğinde teşebbüsçü bir şehir olan Venedik, ticaret ve deniz gücüne dayalı büyük bir imparatorluk kurmuş bulunuyordu. Adriyatik, Akdeniz ve Ege'de bir adalar, limanlar ve yerleşim noktaları zincirini ele geçirmişti. İstanbul'un bir rakibi olan Venedik, Dördüncü Haçlı Seferi esnasında bu hasmına öldürücü bir darbe indirme fırsatı elde etti. Venediklilerin nakliye vasıtalarına ihtiyaç duymakla birlikte buna ödeyecek paraları olmayan Haçlılar, Venedikliler tarafından hedeflerinden saptırılıp Macarlardan Dalmaçya şehri Zadar'ı (Zara) almaya yöneltildiler. Venedikliler, buna mukabil olarak Mısır'a geçişi önerdiler. Daha sonra da, Venediklilerle Hristiyan şövalyeler, Müslüman Türklere karşı savaşmak yerine 1204 yılında İstanbul'u işgal ve yağmalama konusunda işbirliği yaptılar. Ardından, aralarından Flander Kontu Baldwin'i imparator seçtiler.

Başkenti ele geçiren bu kişiler, zapt ettikleri Bizans topraklarını küçük prensliklere böldüler. Bunların bir kısmı kısa ömürlü olduysa da, Geoffrey de Villehardouin tarafından kurulan Mora Prensliği (1205-1432) ve Naksos Dükalığı (1207-1566) gibi bazıları daha uzun yaşadı. Venedik de hatırı sayılır bir toprak kazancı elde etti ki; bunlar arasında, 1669 yılına kadar elinde tutacağı Girit yanında Dalmaçya sahili ve Mora'daki belli noktalar da vardı. Balkanlar'ın Bizans hakimiyetindeki kısmından Ortodoksların elinde kalan yegane devlet, Epir devleti oldu. Batılı şövalyeler ile Venedikliler, Yunanca konuşan ve Ortodoks olan insanların yaşadığı toprakları ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Yeni yöneticilerin müteakip politikaları bu halk arasında, Batı Avrupalıları isimlendirmek için kullanılmaya başlanacak terimle ifade edecek olursak, "Frenkler"e karşı kalıcı bir nefretin doğmasına yol açtı. Katolik kilisesi muazzam çabalarına rağmen hiç kimseye akidesini benimsetemedi.

1261 yılında Bizans İmparatorluğu, İstanbul'un düşüşünden sonra Anadolu'da kurulmuş olan İznik İmparatorluğu tarafından eski konumuna getirildi. Mihail VIII. Palaiologos imparator oldu ve imparatorluğun nihai çökü-

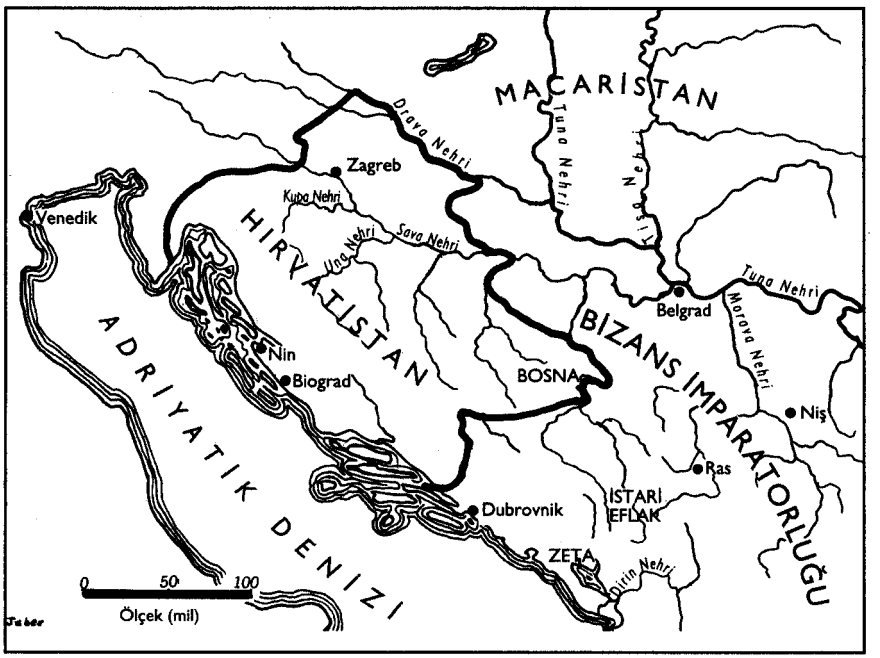
şüne kadar varlığını sürdürecek olan bir hanedan kurdu. Balkan topraklarının bir kısmını geri almasına karşın imparatorluk, temeli itibarıyla zayıftı. Eski düşmanlar elbette ki hasımlıklarını sürdürdü. İkinci Bulgar İmparatorluğu ve Sırbistan ile olan çatışmalardan söz etmiş bulunuyoruz. Bizans çıkarları ayrıca, Macaristan, Venedik, Hırvatistan ve Bosna'nın üstünlük mücadelesine girdikleri Adriyatik Denizi boyunca uzanan sahilde meydana gelen olaylardan da etkilenmekteydi.

Batı Balkanlar ve Adriyatik Sahili: Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk

Balkanlar'ın istilasından sonra, her ikisi de Slav kökenli olan Slovenler ve Hırvatlar, eserimizin konusunu oluşturan bölgenin kuzeybatısına yerleştiler. Slovenler bağımsız bir siyasi varlık oluşturamadılar. 748 yılında Frank Krallığı'nın bir parçası haline gelerek sıkı bir şekilde Katolik inancına bağlandılar. 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu halkın iskan etmiş oldukları topraklar Habsburg İmparatorluğu'nun kontrolü altına girdi. Buna karşın güneyde, Sava ve Una nehirlerinin kuzeyindeki topraklarda ve Adriyatik'in sahil şeridinde yaşayan Hırvatlar, bağımsız bir devlet kurdular (bkz. Harita 7). Kral unvanını alan ilk yönetici, Tomislav (910-928) oldu. Devletin merkezi, Dalmaçya sahilindeki Biograd idi.

Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının arasındaki ayrım hattına yakın bir yerde bulunan ve hem Roma'nın hem de İstanbul'un etkilerine maruz kalan Hırvatistan, doğal olarak bir dini ihtilaf mahalli idi. Biri Roma ile irtibatı ve Latince ayini, diğeri ise Ortodoks Slav kiliselerinde uygulanan Slavca ibadeti destekleyen iki kesim vardı. Nihayet Zvonimir'in (1075-1089) saltanatı döneminde Roma seçeneği kabul edildi. Halkın Katolikleşmesinin ardından Hırvatistan toprakları Katolikliğin ve Batı'nın etkisi altına girdi.

Hırvatistan'ın bağımsızlığı fazla uzun sürmedi. Zvonimir'in ölümü tartışmalı bir halefin tahta oturmasına yol açınca, Macar Kralı I. Ladislas taht üzerinde hak iddia etti. Bununla birlikte Hırvat asillerinin onayıyla atılan bir adımla Hırvat kralı olarak taç giyen ilk Macar monarkı, Koloman (1095-1116) oldu. Hırvatistan her ne kadar kralın şahsında Macaristan ile birleşmişse de, bu ilişkinin gerçek mahiyeti izleyen yüzyıllarda tartışma konusu olacaktı. Sonraları Hırvat liderler, bu birliğin ortak bir monark vasıtasıyla, eşit taraflar arasında varılan bir mutabakata dayalı olduğunu ileri sürmeye başladılar. Macar hükümeti söz konusu mutabakatla ilgili bu yorumu kabul etmediyse de, Hırvatistan sonraları Macar Krallığı içerisinde özel bir konum elde



7. 1070 yılında Hırvatistan

etti ve geniş otonomi haklarına sahip oldu. Hırvatistan, idari açıdan Macaristan'dan bağımsız hale getirildi ve asiller meclisi daha fazla yetki kazandı.

Hırvatlar tarafından iskan edilen ve zaman zaman Üçlü Krallık olarak nitelenen; Hırvatistan, Dalmaçya ve Sava ile Tuna arasında kalan ve Slavonya olarak bilinen topraklar bundan böyle, yöneticileri aynı olsa bile birbirinden bağımsız yönetilecekti. Tam anlamıyla egemen bir konumu sadece Hırvatistan muhafaza etti; Slavonya, çok geçmeden Macar kontluk sisteminin içine dahil edildi; Dalmaçya'nm sonraki tarihi ise çalkantılar ve karmaşıklıklarla geçti.

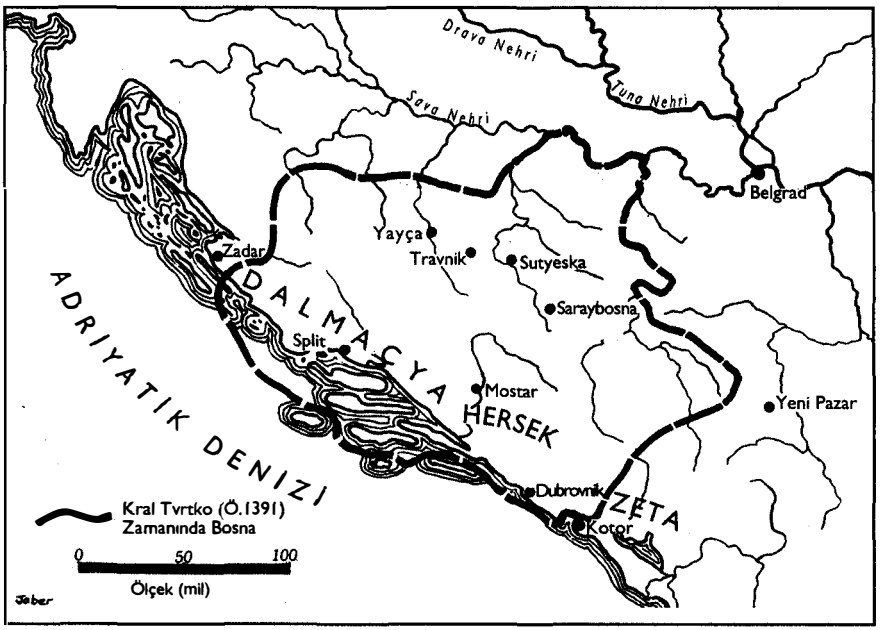
Hırvatistan'da Macar Arpad hanedanının tesisi, Dalmaçya'nm kaderini sükunete erdirmedi. Toprak mücadelesi temelde Macaristan ile Venedik arasında söz konusu oldu; bununla birlikte, Sırbistan ve Bosna da bir sahil hattı edinmeye çabalamaktaydı. Dubrovnik'in güneyinde yoğunlaşmış bir Sırp nüfusun da bulunduğu Hırvatistan'da çoğunluk Hırvatlardan oluşmasına karşın, şehirler güçlü bir İtalyan, özellikle de Venedik tesiri altında kaldı. Bu şehirlerin çoğu, gelen işgalciler tarafından itibar gösterilen otonom kurumlara sahipti. Hükümet, önde gelen vatandaşlardan müteşekkil konseyler tarafından yönetiliyordu. Romalılar zamanında Latince olan ticaret ve yönetim dili

yerini İtalyancaya terk etti; İtalyanca, yakın zamanlara kadar bu üstün konumunu muhafaza etti. Bununla birlikte bu durum, Hırvatçanın edebi gelişimini engelleyemedi ki bu gelişimin 15. yüzyıldaki merkezi Dalmaçya oldu.

Dalmaçya üzerinde hakimiyet tesisi için birbiriyle yarışan devletler, aynı zamanda Bosna'nın kontrolünü ele geçirmek için de mücadele veriyordu. Birbiriyle rekabet halindeki Doğu ve Batı kiliseleri arasında yer alan bu bölgede bağımsız bir dini hareket başlayacaktı. Ne Ortodoks, ne de Katolik hiyerarşisinin bir parçası olmayan Bosna Hristiyanları Kilisesi, Roma'nm şiddetli saldırılarına maruz kaldı.[3] Kısa bir süre için bir Bosna Krallığı da vücut buldu (bkz. Harita 8). Dikkat çekici bir yönetici olan Stefan Tvrtko (1353-1391) Bosna'nın ilk *banı*, yani valisi oldu; ülke o sıralarda Macaristan'a tabi idi. 1377 yılında, Tvrtko, hatırı sayılır büyüklükte bir toprak parçasına hakimiyeti ifade eden "Sırpların, Bosna'nın ve Hırvatların" kralı unvanıyla krallık tacını giydi. Tvrtko ayrıca Dalmaçya'yı da topraklarına katmayı başardı. Onun ölümünün ardından, diğer Balkan devletlerinde de gerçekleştiğini görmüş olduğumuz gelişme yaşandı ve Tvrtko'nun krallığı, iç çatışmaların ve dışarıdan yönelen istilaların baskısı altında yıkıldı.

Ele alınması gereken ve Arnavutlar tarafından mesken tutulmuş olan son Balkan bölgesi de diğer bölgelerdeki zorluklarla karşı karşıya kaldı. Romalılar döneminin refahı, istilalarla birlikte son buldu. Özellikle de Sırpların ilerleyişi, Arnavut topraklarını derinden etkiledi. Bununla birlikte, İllirya kökenli yerli nüfus Slavlaştırılamadı. Dağlık bir bölgede kabileler halinde yaşayan bu halk, dillerini ve bağımsızlıklarını muhafaza etti. Draç yakınlarında yaşamakta olup Albanoi diye isimlendirilen kabilenin isminden türetilen Arnavutluk ismi, zamanla bu bölgenin ve halkların ismi halini aldı. Yöre halkı bu erken dönemde kendilerini Arber veya Arbereşe diye isimlendiriyorlardı.

12. yüzyılda Kruje'yi merkez edinen bir prenslik kurulduysa da kısa ömürlü oldu. Bu topraklar, Ortaçağ boyunca birbirini izleyen istilalara maruz kaldı. Normanlar, Venedikliler ve Bizanslılar denizden akınlar gerçekleştirdiler; Bulgar, Sırp ve Bizans imparatorlukları Arnavutların yaşadıkları bölgeleri uzun dönemler boyunca işgal altında tuttular. Belirtmek gerekir ki bu yabancı istilalara karşın, daha sonraları görüleceği üzere, bölgeyi kontrol altında tutmak zordu. Yerel ileri gelenler ve kabile liderleri kendi bölgelerinin yönetimini üstlendiler ve yerel hakimiyet tesisi için birbirleriyle savaştılar. İç koşulların zorluğundan dolayı, Teselya'ya, Mora'ya ve adalara gruplar halinde büyük bir Arnavut göçü gerçekleşti. Bazı adalar; örneğin, Çamlıca, İpsara ve Suluca, etnik açıdan temelde Arnavut olan adalar halini aldı.



8. Ortaçağ'da Bosna

Osmanlı Fethinden Önce Ortaçağ Devletleri

14. yüzyılın sonuna gelindiğinde modern Balkan devletlerinin temeli atılmış bulunuyordu ki, bu dönemde bu modern devletlerin her birinin bir karşılığı mevcuttu: Eflak, Boğdan ve Erdel'de Romanya; Ortaçağ imparatorluklarında Bulgaristan; Sırp, Hırvat ve Boşnak krallıklarında Yugoslavya; İllirya'da Arnavutluk; Bizans İmparatorluğu'nda ise Yunanistan. Bölge içinde nüfus değişikliklerinin ve bazı göçlerin gerçekleşecek olmasına karşın daha sonraki dönemde, barbar istilalarıyla mukayese edilebilir büyüklükte bir dış müdahale söz konusu olmadı. Bu ilk devletlerin hiçbirinin modern anlamda *ulusal* olmadıklarını özellikle vurgulamak gerekir. Bu hükümetler temelde, güçlü asillerin bir lider etrafında oluşturdukları ittifakları temsil etmekteydi. Bizans liderleri gibi otokratik liderlerin sayısı azdı. Feodal sadakatler, devlet yönetimindeki güçlü kişilerin devletin korunmasında ve sınırlarının genişletilmesinde ortak menfaatlerinin bulunmasına bağlıydı. Bulgar ve Sırp devletlerinin akıbetlerinin de ortaya koyduğu gibi, bir asil, yöneticisine isyan etmesi ve düşman bir güçle ittifak kurması çıkarlarına daha uygun düştüğü takdirde kolayca müttefik değiştirebilmekteydi. İmparatorunun güçlü konumuna karşın Bizans İmparatorluğu da benzer sorunlarla karşı karşıya kalmaktaydı.

Bu kısımda çok sayıda haritaya yer verilmiştir. Bununla sadece birbirini izleyen imparatorlukların büyüklüklerini göstermek değil, fakat aynı zamanda çakışan hak iddialarını ve fetihleri de göstermek amaçlanmıştır. 19. yüzyılda, Osmanlı dönemi öncesini inceleyen ulusal liderler, kendi Ortaçağ krallıklarının azami genişliklerini, uluslarının doğal tarihi sınırları olarak değerlendirme eğilimi sergilediler (bkz. Harita 9). Bununla birlikte gördüğümüz üzere, düzensiz bir şekilde sürekli değişen devletler tarafından işgal edilmiş bölgeler, elbette ki Bizans'ın merkezi İstanbul hariç tutulmak kaydıyla, ulusal yaşamı temsil edecek yerleşik bir merkeze sahip olmamıştır. Örneğin, Bulgaristan'ın başkentinin Plişka'dan, Preslav'a, Ohri'ye ve daha sonra da Tırnova'ya taşındığını görmüş bulunuyoruz. Sırbistan'ın merkezi güneye doğru yer değiştirmiş; Duşan'ın nihai başkenti Üsküp olmuş, daha sonraki Sırp göçü ise kuzeye yönelik olarak gerçekleşmiştir. İlk merkezi Dalmaçya sahilinde yer alan Hırvatistan, 16. yüzyılın sonunda başkent olarak iç kısımlardaki Zagreb'i (Agram) seçti. Gelecekte, önde gelen çatışma bölgesi Makedonya olacaktı. Burada, Arnavut, Bulgar, Sırp ve Bizans-Yunan iddiaları kaçınılmaz olarak çakışacaktı; tüm bu uluslar, tarihlerinin bir bölümünde bu bölgeye hakim olmuşlardı.

Birçok yönetici tarafından yönetilmemiş bölgelerin sayısı az olduğu gibi, etnik açıdan "saf" bir halk da yoktu. Osmanlıların istilasının arifesinde, Slavca konuşan bir topluluk, kuzeydeki Rumen ve Macarları güneydeki Arnavutça ve Yunanca konuşan insanlardan ayırdı. Her bölgenin nüfusu, özgün sakinler ile birbirini izleyen istilacıların bir karışımını temsil etmekteydi. Daha güçlü bir grup tarafından gerçekleştirilen askeri fetih neticesinde, bir halkın sayı üstünlüğüne sahip bir başka halk tarafından zapt edilmesi ya da daha ileri bir medeniyetin kültürel cazibesi yüzünden bir diğer dilin benimsenmesi vasıtasıyla karma bir nüfus elde edildi. Görmüş olduğumuz üzere, yarımadanın güneyine yerleşen Slav ve Arnavut göçmenler Yunan dilini ve kültürünü benimsedi; buna karşın Arnavut topraklarındaki Slavlar asimilasyona uğradı. Bulgaristan'da, yerli Slavlar ile bölgeyi zapt eden Turani Bulgarlar birbirlerinin içinde eridi. Romanya Prensliklerinin sakinleri, Daçyalıların, Rumenlerin, Slavların ve diğer halkların torunlarıydı. Benzer şekilde, Yunancanın resmi dil olarak kullanıldığı bir imparatorluk olan Bizans da karma bir nüfusa sahipti.

Ortaçağın sonuna gelindiğinde, sadece modern Balkan devletlerinin temelleri atılmakla kalmamış; fakat aynı zamanda, sınırları yaklaşık olarak Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının sınırları ölçüsünde ve uzun ömürlü bir kültürel kırılma yüzünden bölgenin bölünmesi de gerçekleşmiş bulunuyordu. Bu bölünmenin temelinde iki Hristiyan kilisesi arasındaki fark yatmaktaydı. Bulgarların, Yunanlıların, Rumenlerin, Sırpların çoğu ve birçok Arnavut, güçlü bir Bizans

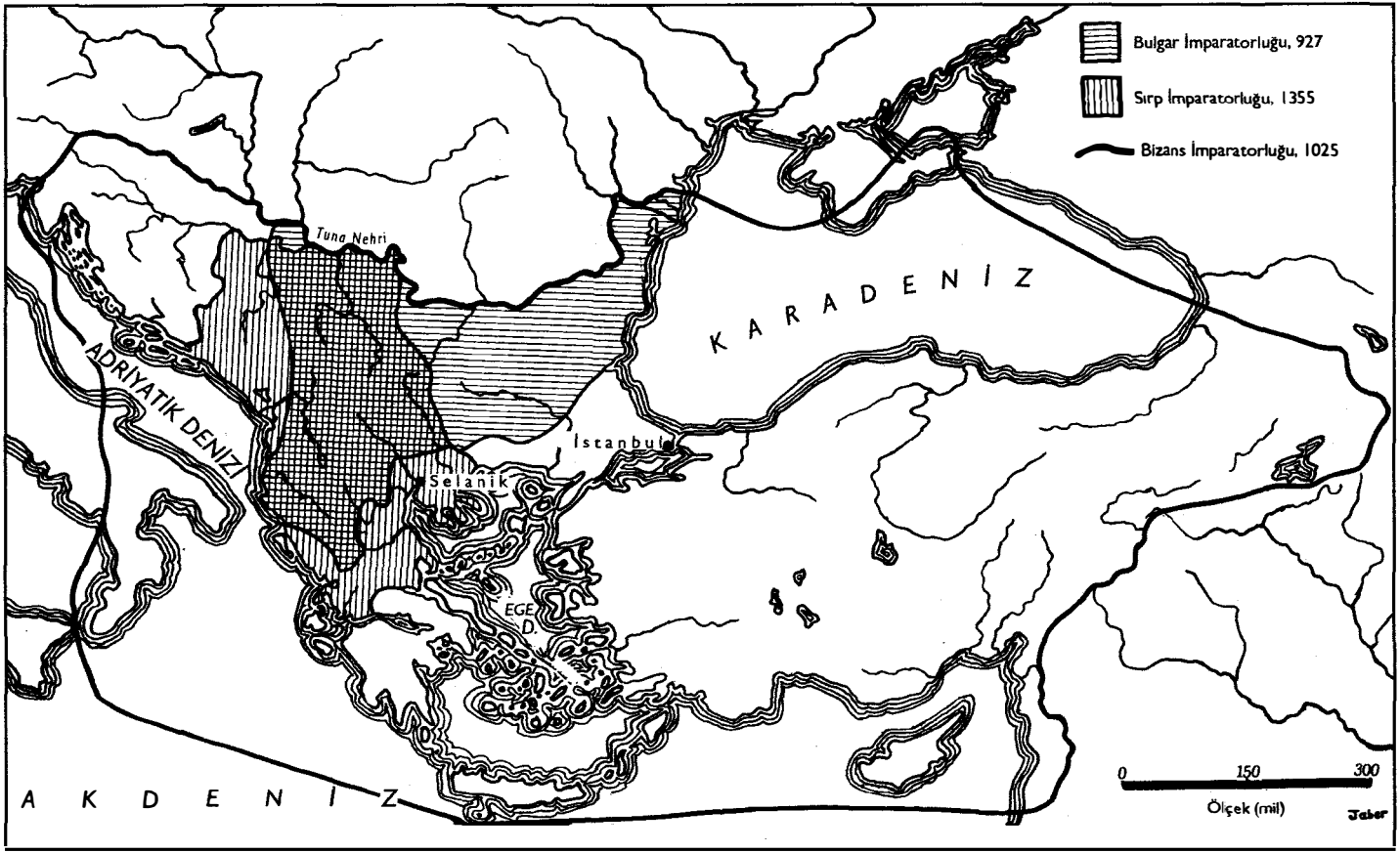
etkisine sahip olan Ortodoks dünyasının bir parçası halini aldı. Slav nüfus, ibadet dili olarak kendi dillerini kullandı ve Eski Slavca onların ortak edebi dili oldu. Kiril alfabesiyle yazmaktaydılar. Sanat ve mimaride Bizans tarzlarını izlediler. Buna karşın, kuzeybatı Balkanlar'daki Sloven ve Hırvatlarla bazı Arnavut ve Boşnaklar arasında Katoliklik ve Batı etkileri baskındı. Kilisenin dili Latince olduğu gibi kullanılan alfabe de Latinceydi. Batılı mimari tarzlardan, önce romanesk ve sonra da gotik onların binalarının karakteristik tarzı oldu.

Dönemin hükümetleri arasında en güçlü olanının Bizans hükümeti olduğu açıktı. Bir bürokrasinin kontrolündeki bir dizi otokratik yönetici ve güçlü bir ordu, bin yılı aşkın bir süre ayakta kalacak bir imparatorluğu kurmayı başardı. Uç derecede karışıklığın olduğu zamanlarda bile, çekirdek düzeyde de olsa iktidar muhafaza edildi. Balkan yöneticilerinin hepsi de muhteşem törenlere sahip olan Bizans sarayına hayranlık duymakta ve onun uygulamalarıyla yarışa kalkışmaktaydı. Bizans'ın otokrak yöneticisinin iktidarına bu yöneticilerin ancak azı sahip olabildi; feodal asiller veya kabile şeflikleri genellikle güçbirliği yapmakta ve merkezi otoriteyi ciddi şekilde sarsmaktaydı. Siyasi iktidarın, halkın çoğunluğuyla doğrudan ilişki içinde olan ve onları kontrolü altında bulunduran yerel ileri gelenlerin ellerinde bulunması, Balkanlar'daki birçok siyasi örgütlenmenin kısa ömürlü oluşunun nedenini açıklamaktadır.

Bu kısa incelemenin ele aldığı uzun dönem içerisinde, halk yığınlarının yaşamları ve yaşam koşulları doğal olarak hatırı sayılır ölçüde değişim geçirdi. Yabancı istilasının veya barbar saldırılarının gerçekleştiği dönemlerde köylüler kendinlerini umutsuz bir durumda bulabiliyordu. Sakinleri kaçmaya zorlanan veya katliama maruz bırakılan geniş topraklar ıssızlaşıveriyordu. Bununla birlikte, barış zamanlarında bile hayat son derece zordu. Halkın çoğu geçimini rençberlik veya çobanlıkla sağlıyordu; hayvancılık bölgede her zaman önde gelen bir meşguliyet oldu. Denize yakın yerlerde yaşayanlar denizci, balıkçı veya korsan olabiliyordu. Bir bireyin mutluluk ve refahı büyük ölçüde, toprak sahipliği koşullarına ve bölgenin siyasi konumuna bağlıydı.

Kendi arazilerini ekip biçen köylüler ve kendi sürülerini yetiştiren çobanlar daha talihli köylülerdi. Genelde orman, mera ve su kaynaklarının köyün ortak malı olduğu; ama ailelerin ayrı arazilere sahip olduğu topluluklar içinde yaşamaktaydılar. Buna karşın, eşrafın veya kilisenin arazilerini ekip biçen ve değişik serflik koşulları altında toprağa bağlı hale getirilmiş insanlar için hayat çok daha zordu.

Genel nitelikleri itibarıyla Balkanlar'daki serflik, Batı'daki ile benzerdi. Bir mülkün toprakları genellikle ikiye bölünmekte; bir parçası lord adına köylü-



9. Ortaçağ'da Balkan imparatorlukları.

ler tarafından ekilip biçilirken, diğer parçası parseller halinde köyün kullanımına tahsis edilmekteydi. Serfler, lordun arazisini ekip biçmenin yanında, kendi emeğiyle elde ettikleri şarap, bal ve çiftlik hayvanları gibi ürünlerin belli bir yüzdesini de lorda vermek zorundaydı. Aynı şekilde, serfleştirilmiş çobanlar da sürülerinin bir kısmını lordla paylaşmak durumundaydı. Çoğu bölgede yerel soylu, halkının yönetimi hususunda tam yetkiye sahipti. Yönetimindeki bölgede hükümet adına vergileri toplamakta; idari ve hukuki tüm yetkileri elinde bulundurmaktaydı. Düzeni sağlamakta, suçluları yargılamakta, mali ve maddi cezalar verebilmekteydi. Köylüler, lordlarına yaptıkları ödemenin yanında devlete de vergi ödemek ve yolların, köprülerin ve kalelerin yapımında çalışmak zorunda bırakılıyordu. Savaş zamanında ise hem savaşmaları hem de erzak ve nakliye aracı temin etmeleri isteniyordu.

Kırsal alanların aksine şehirlerin çoğu, geniş ölçüde kendi kendini yönetme hakkına sahipti. Genellikle önde gelenlerden müteşekkil konseyler tarafından yönetilen şehirler, büyük ticaret ve irtibat yolları üzerinde bulundukları için ticaret ve zenaat merkezleriydi. İstanbul, Selanik ve Dubrovnik gibi limanlar, deniz yoluyla nakliyenin kara yoluyla nakliyeye nazaran çok daha kolay olduğu bir dönemde, bölgenin yaşamında başat bir rol oynadı. Şehirler, aynı zamanda tabii ki, idari ve askeri merkez durumundaydı.

Balkan yarımadası 14. yüzyılda Osmanlı Türklerinin istilasıyla karşı karşıya kaldığında, siyasi ve toplumsal sistemde mevcut olan bazı zayıflıklar fethedenlerin işini kolaylaştırdı. Bunların en önemlisini, Hristiyan prenslerinin birlikten uzaklıkları oluşturmaktaydı. Aynı dine mensup olmalarına karşın, Balkan liderlerinin çoğu Müslümanlarla ittifak halindeydi. Köylüler, feodalizmin sırtlarına yüklediği ağır yük yüzünden çoğu zaman, farklı bir toprak düzenine sahip yeni yöneticileri sevinçle karşılama eğilimi sergilemekteydi. Bosna'nın son yöneticisi papaya, Türk yetkililerin daha iyi koşullar vaadiyle köylüleri kendi yanlarına çektiğini söylemişti.

Osmanlı Fethi

Görmüş olduğumuz gibi Bizans İmparatorluğu, önce Araplar ve daha sonra da Selçuk Türkleri vasıtasıyla Müslüman güçlerin meydan okumalarıyla karşı karşıya kaldı. 13. yüzyılın sonunda savaşçı bir Türk topluluğu, Anadolu'nun kuzeybatısında Marmara Denizi'ne yakın bir yerde yerleşti. Bu halka verilen *Osmanlı* ismi, meşhur lideri Osman'ın (1290-1326) adından mülhemdir. İlk büyük fetihlerini Balkanlar'da gerçekleştiren bu topluluğun toprakları hızla genişledi. 1354 yılında ele geçirdikleri Gelibolu, Osmanlıların Avru-

pa'da sahip oldukları ilk şehir merkezi oldu. 14. yüzyıl, Osmanlı çıkarları lehine belli koşullar sağlamaktaydı. O sıralarda Avrupa'da yayılmış olan veba, nüfusun büyük bir kesimini kırıp geçirdi ve insanlar arasında korku ve telaşa yol açtı. 1338 yılından 1453 yılına kadar süren Yüzyıl Savaşları'nda İngilizler ve Fransızlar büyük ölçüde güç kaybetti. Roma'daki kilise, iç çatışmalar yüzünden zayıfladı. Rakip ticari devletler olan Venedik ve Ceneviz, birbirlerine yıkıcı darbeler indirmekle meşguldü. Bu koşullar altında Batı'nın, Hristiyan Doğu'ya yardım etmek üzere büyük bir Haçlı seferi tertip etmesi pek imkan dahilinde değildi. Batı'daki bölünmüşlük ve zayıflık Balkanlar'da yansımasını buldu. Her biri kendi iç örgütlenmesi içerisinde büyük sorunlarla karşı karşıya bulunan feodal devletler, çekemezlik ve husumetler yüzünden birbirlerinden uzaklaşmış bulunuyordu. Doğu'dan gelen istilalara karşı yüzyıllardır bir engel teşkil etmiş olan Bizans, 1261 yılındaki restorasyonun ardından bir daha eski gücüne kavuşamadı.

Osmanlı ilerleyişinde, her biri devlete yeni topraklar katan son derece kudretli bir dizi sultanın liderliği de muazzam ölçüde etkili oldu. I. Murad (1360-1389), önce Edirne'yi aldı (1360); daha sonra ise, Meriç Nehri üzerinde [Çirmen Muharebesi–ç.n.] *1371* yılında elde ettiği zaferin ardından Bulgaristan, Makedonya ve Güney Sırbistan topraklarını hakimiyeti altına almayı başardı. Sofya 1385, Niş 1386, Selanik ise 1387 yılında ele geçirildi. Osmanlılar ilerlemelerinin bu evresinde, fethettikleri toprakların yerli prenslerinden bazılarını iktidarda bıraktılarsa da, bu prensler haraç ödemek ve askeri yardımda bulunmakla yükümlü tutuldu. Bu sayede sultanlar, gerçekleştirdikleri seferlerde Balkan prenslerinden düzenli olarak askeri destek temin etti. Diğer bölgeler ve belli başlı şehir merkezleri Osmanlıların doğrudan yönetimi altına girdi.

Yarımadanın geleceği açısından en belirleyici sonucu, Osmanlıların Meriç'te elde ettikleri zaferin temin etmesine karşın, 1389 yılı Haziran ayında gerçekleşen Kosova Polje (Karakuş Tarlası) Savaşı [I. Kosova Savaşı–ç.n.], efsanevi ve destansı şiirlerde en çok yer alan savaş oldu. Osmanlı güçleri burada Sırp, Boşnak ve Arnavutlardan müteşekkil orduyla karşılaştı. Bu olay daha sonraları Ortaçağ'ın bağımsız Sırp devletinin sonunun sembolü olarak anılmaya başlayacağı için, Sırbistan açısından özel bir önem kazanacaktı. Hem Sırpların prensi olan Lazar (1371-1389) hem de Sultan Murad bu savaşta öldü.

Bir sonraki sultan olan Yıldırım Bayezid (1389-1402), fetihleri devam ettirdi. Tırnova 1393 yılında alındı; Eflak'ın yöneticisi olan Yaşlı Mircea (1386-1418) da Osmanlı'ya tabi hale getirildi. Bu noktada, Batı Hristiyanlık dünyası zayıf bir mukavemet örgütleme girişiminde bulundu. Papa IX. Boniface'in

(1389-1404) çağrısı üzerine, Macar Kralı Sigismund (1387-1437), Fransız, Alman ve İngiliz şövalyelerin de iştirak ettikleri bir Haçlı ordusuyla harekete geçti. Bu ordu, 1396 yılında Bayezid tarafından Niğbolu'da yenilgiye uğratıldı. Osmanlıların bu muzafferane ilerleyişi, Asya'da ortaya çıkan son büyük fatih olan Timurlenk (1369-1405) tarafından geçici olarak sekteye uğratıldı. Osmanlı güçleri, 1402 yılında Ankara'da gerçekleşen savaşta hezimete uğradı ve Sultan Bayezid bu savaşta esir düştü.

Timurlenk'in ölümüyle birlikte imparatorluğu parçalandı ve Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen bir iç savaşın (1403-1413) ardından I. Mehmed (1413-1421) ile bir sonraki sultan olan II. Murad (1421-1451) ileri doğru hareketi yeniden başlatmayı başardı. Eflak'ın ve Sırp asilzadesi Djordje Brankoviç'in de desteğiyle birlikte, Lehistan ve Macaristan'ın kralı olan Vladislav'ın (1434-1444) liderliğinde yeni bir Haçlı seferi düzenlendi. Bununla birlikte gerçekte orduyu yöneten kişi, Romanya tarihinde Erdel valisi olarak Macarlara hizmet eden Hunadoaralı Iancu isimli bir Rumen olarak bilinen Hunyadi Yanoş oldu. Savaşın başlarında bazı başarılar elde eden Hristiyan ordusu, 1444 yılında Varna'da gerçekleştirilen savaşta kesin bir yenilgiye uğratıldı; savaş esnasında Vladislav öldürüldü. Bu Haçlı seferi, Osmanlıların Balkanlar'da gerçekleştirdikleri fetihleri durdurmak için düzenlenen son Haçlı seferi oldu.

Bir sonraki sultan olan Fatih Sultan Mehmed (1444-1446 ve 1451-1481), yarımadanın eşsiz ganimetini ele geçirmeyi başardı. Osmanlıların Balkanlar'daki büyük zaferlerine ve Anadolu'daki toprak kayıplarına karşın İstanbul, özgür kalmayı başarmıştı. Bizans topraklarının şehri çevreleyen küçük bir araziyle sınırlı hale gelecek ölçüde küçülmüş olmasından dolayı Bizans İmparatorluğu, savunmasını sürdürebilmek için acilen dış desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Bununla birlikte, Batı ile arasındaki dini bölünmüşlük hala sürmekteydi. 1439 yılında gerçekleşen Floransa Meclisi'nde, Bizans kilisesinin umutsuz durumda bulunan delegeleri Roma'nın yeniden birleşmek için öne sürdüğü koşulların çoğunu kabul etti ve geçici bir birlik sağlandı. Bununla birlikte bu mutabakat, Ortodoks dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar güçlü bir muhalefetle karşılaştı ve imparatorluk, Batının desteğinden yoksun kaldı. Nisan 1453'te Osmanlıların İstanbul muhasarası başladığında, ancak Napoli kralı ile bazı Cenevizliler yardım göndermeye hazırdı.

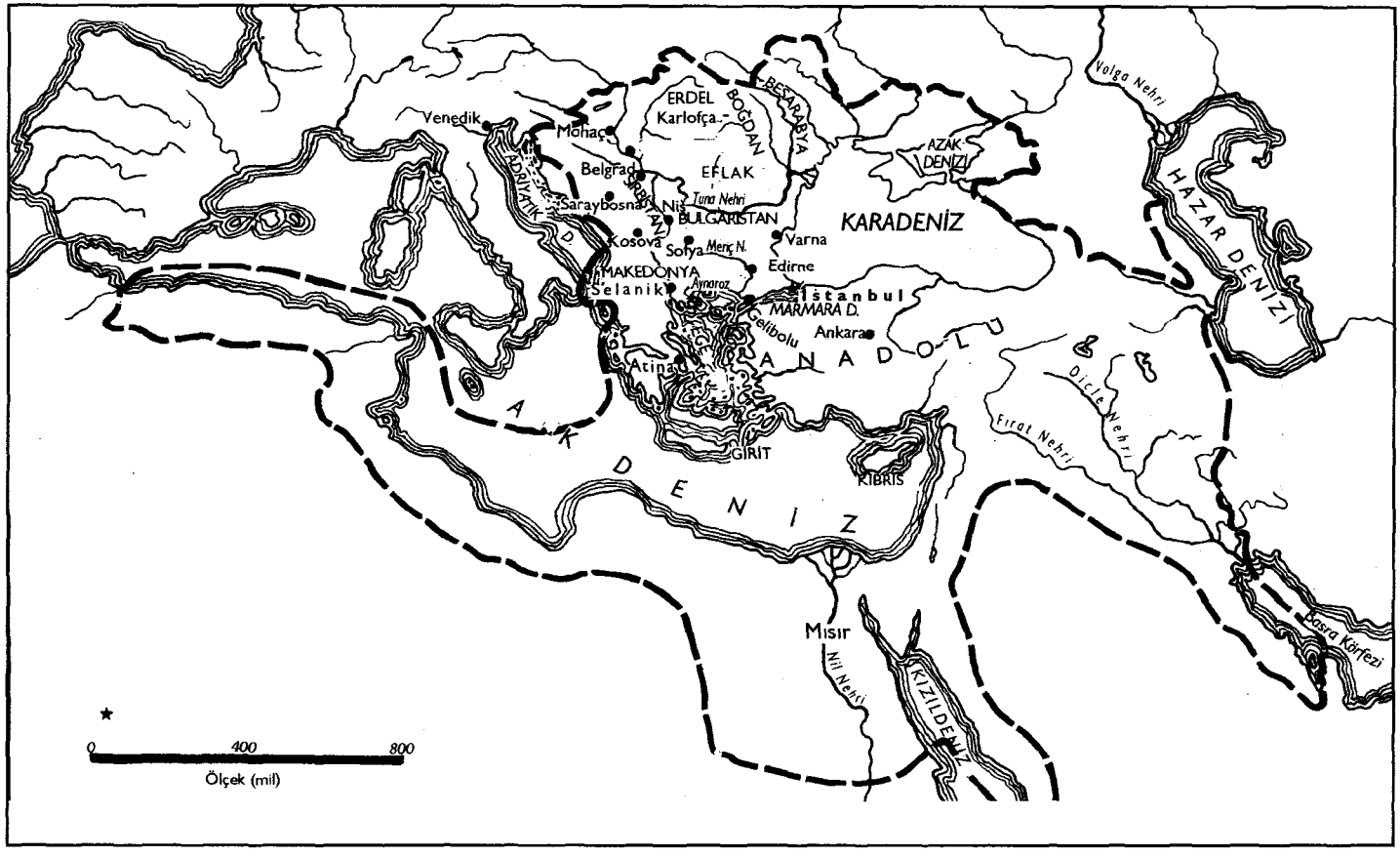
Osmanlı ordusu, iki ay boyunca şehrin muhasarasını sürdürdü. Üstünlük, sayıları savunucuların sayısını hayli aşan muhasaracı güçlerin tarafındaydı. Bizans kumandanları, aşağı yukarı elli bin nüfuslu olan şehirde dokuz bin civarında askere kumanda etmekteydi. Seksen bin askere sahip olan Osmanlı ordu-

sunun ayrıca topçuları da vardı ve denize hakim bulunuyordu. Şehir nihayet 29 Mayıs'ta düştü. Bizans'ın düşüşü ve bu büyük emperyal şehrin alınışı muazzam ölçüde önemli bir olaydı. Doğu Hristiyanlık dünyasının baş kalesi ve Roma'nın güç ve görkeminin varisi, Müslüman bir Türk fatih tarafından zapt edilmişti ve artık hayli farklı ilkelere dayalı yeni bir imparatorluğun başkenti olacaktı.

II. Mehmed ayrıca, Osmanlıların Balkanlar'daki sınırlarını genişletmeyi de başardı. 1463 yılında Bosna alındı; Bosna'nın komşusu Hersek ise 1482 yılında düştü. Hristiyanlarla meskun bölgelerin çoğu artık, bir sonraki kısımda izah edilecek olan bir idare sistemi ile yönetilecekti. Bununla birlikte, özellikle de Osmanlı işgalini izleyen büyük ölçekli ihtidalardan dolayı Bosna'daki koşullar farklılık arz ediyordu. İzleyen süreçte İslamlaşma tedrici bir şekilde gerçekleşti. Bosna şehirleri ile bunların mücavir alanındaki kırsal bölgeler İslami kültürün merkezleri halini aldı. Din itibarıyla Müslüman, dil ve etnik köken itibarıyla ise Slav olan bir asilzadeler sınıfı, çok geçmeden kırsal alanın kontrolünü ellerine aldı. Osmanlı yönetimi boyunca, Osmanlı idarecilerinin ve askeri şahsiyetlerinin bölgeye göçü elbette ki aralıksız olarak sürdü. Sayı itibarıyla Hristiyan nüfustan daha az oldukları halde Müslüman unsurlar, siyasi, toplumsal ve iktisadi güç açısından hakim konumda oldular.

Osmanlı İmparatorluğu gücünün doruğuna, "Kanuni" olarak da bilinen Muhteşem Süleyman (1520-1566) zamanında ulaştı. Onun döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, Avrupa, Asya ve Afrika'nın büyük bölümünü kapsar hale geldi (bkz. Harita 10). Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki husumet, Osmanlı çıkarlarına hizmet etmeye devam etti. Macaristan, Lehistan ve Venedik gibi bazı devletler Osmanlıların ilerleyişine sürekli olarak karşı koydularsa da, Hristiyan güçler etkili bir mukavemet örgütlemeyi başaramadı. Fransa Kralı I. François'nın(1515-1547) Habsburg hanedanına mensup hasmı V. Karl'a (1519-1556) karşı Süleyman'dan yardım istemesi üzerine, koşullar Osmanlılar açısından daha da lehte bir hal aldı. Bu olayla birlikte Katolik Fransa, Osmanlıların Avrupalı müttefiklerinden biri oldu. Almanya'daki Reformasyon hareketi de benzer şekilde, Osmanlı hükümeti lehine bir bölünmeye yol açtı. Lutheryen prensler, böyle bir tutumun Papa'ya ve Katoliklere yardım etmek anlamına gelebilecek olmasından dolayı, Müslüman güçlere karşı sert bir tutum takınma konusunda tereddüt etti.

Süleyman, bu lehte koşullar altında Balkanlar'da bir dizi sefer başlattı. 1521 yılında, stratejik açıdan önemli bir şehir olan Belgrad'ı aldı. Bununla birlikte Süleyman'ın en büyük zaferini, Kosova'nın Macaristan'daki muadili olan Mohaç'ta, Macar kralı II. Layoş'a karşı 1526 yılında elde ettiği zafer teş-



10. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu

kil edecekti. Bu zafer, önemli siyasi değişikliklere yol açacaktı. İzleyen yıllarda müteakip savaşların ardından, Erdel de dahil olmak üzere Macar topraklarının büyük bölümü Osmanlı hakimiyeti altına girdi. Daha sonra, Hırvatistan ve Slovenya topraklarının bir kısmı da dahil olmak üzere, Macar topraklarının geri kalan kısmı Habsburg İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. II. Layoş'un Mohaç meydan muharebesinde ölmesinin ardından yerini tartışmalı bir halef aldı. Macar asillerinin bir kısmı, V. Karl'ın kardeşi olan Ferdinand'ı kral seçti ve bu tarihten itibaren Habsburg kralları, Osmanlı idaresi altında olmayan Macar topraklarını yönetmeye başladı. Osmanlı hükümeti ise, hakimiyeti altındaki Macar topraklarının çoğunu *paşalık* diye isimlendirilen idari bölgelere dönüştürdü. Buna karşın Erdel, egemenliğini büyük ölçüde korumaktaydı ve gelecekte neredeyse bağımsız bir devlet gibi davranacaktı.

Süleyman'ın sultanlığı tam zafer ile sona ermedi. Büyük zaferlerin elde edilmesine karşın, Osmanlı orduları ilerlemesini sürdüremedi. 1529 yılında gerçekleştirdikleri kuşatmada Osmanlı orduları Viyana'yı almayı başaramadı. Diğer sultanların saltanatları döneminde Balkan yarımadasının kuzey ve güneyinde ilave fetihler gerçekleştirildiyse de, batıya doğru ilerleyiş fiilen durduruldu.

Osmanlı Yönetimine Karşı Mukavemet

Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar Balkanlar'ın hakimiyetini eline geçirdiyse de, yarımadanın içinde ve kuzey sınırlarında mukavemet merkezleri ortaya çıkmaya devam etti. Son derece karmaşık mahiyette olmaları nedeniyle burada bu faaliyetlerin ancak üçünden söz edilecektir: Arnavutluk'ta İskender Bey'in ayaklanması, Tuna Prenslikleri'ndeki olaylar ve Karadağ'ın kuruluşu.

Osmanlı yönetimine karşı gerçekleştirilen belli başlı ayaklanmalardan biri, II. Murad (1421-1451) döneminde Arnavutluk'ta başlatıldı. Harekete, bir Osmanlı vasalının oğlu olan Gjergj Kastrioti liderlik etti. Bir tutsak olarak çocuk yaşta İstanbul'a getirilen Kastrioti burada ihtida etmiş ve İskender ismini almıştı. Osmanlı hizmetinde gösterdiği liyakat dolayısıyla askeri bir rütbe olan *bey* rütbesini elde etmişti ki, genelde İskender Bey ismiyle bilinir. İskender Bey, resmi bir görevli olarak doğum yerine gönderilmesinin üzerinden çok geçmeden bir komplo düzenledi. Hem Venedik hem de Macaristan ile destek için müzakerelerde bulunduktan sonra 1443 yılında isyan etti. 1444 Mart'ında ileri gelenleri topladı ve bir Arnavut Birliği tesis etti. Balkanlar'ın geri kalan kısmında olduğu gibi burada da eşraf, iktidarı bir tek kişiye devretmeye isteksizdi ve bazıları Osmanlı hükümeti ile işbirliği yaptı. Arnavutların ulusal kahramanı olan İskender Bey 1468 yılında öldüyse de mukavemet de-

vam etti. Merkezini Arnavutluk'un yüksek bölgelerinin oluşturduğu bu direnişe İtalyan devletleri ve papalık yardım etmekteydi. Osmanlılar ancak bir sonraki yüzyılda tam hakimiyet elde edebildi.

Arnavutluk toprakları o sıralarda harap durumdaydı. Kötü iç koşullardan dolayı binlerce Arnavut göç etti. En önemli göçü Napoli Krallığı'na yapılan göç oluşturuyordu ki; Arnavutlar burada kendi köylerinde yaşıyor, dillerini ve adetlerini koruyorlardı. Bu İtalyan Arnavutları, gelecekteki ulusal harekete öncülük edeceklerdi.

Osmanlı İmparatorluğu ayrıca Rumen prenslikleri olan Eflak ve Boğdan'da da komplolar ve direniş hareketleriyle yüz yüze kaldı. Osmanlı hükümranlığı 14. yüzyılın sonunda Eflak'ta, 15. yüzyılın sonunda ise Boğdan'da tesis edildiği halde, bu hükümranlık sık sık meydan okumalarla karşılaştı. Bu prenslikler sadece Osmanlı tehdidine karşı değil; fakat aynı zamanda komşuları olan Macaristan ve Lehistan'ın emellerine de karşı durmak zorundaydı. Rumenlerin Ortaçağ'daki en önde gelen prensleri olan Boğdanlı Büyük Stefan (1457-1504) ve Eflaklı Cesur Mihai (1593-1601), Osmanlı tahakkümü yanında Avrupa'nın bu parçasındaki karmaşık siyasi durumla da ilgilenmek zorunda kaldı. Her şeye rağmen Stefan, kısa bir süre için hem Eflak'ı hem de Boğdan'ı kontrolü altına almayı başardı; Mihai, 1600 yılında Eflak, Boğdan ve Erdel'i ele geçirdi ve suikasta kurban gittiği 1601 yılına kadar buraları kontrolü altında tuttu. Bu prenslerin Rumen topraklarını birleştirmek için gösterdikleri çabalar, daha sonraları ulusçu yazarlar ve siyasi liderler için bir esin kaynağı oldu. Rumen prensler ayrıca, çıkarlarını muhafaza etmek için Macaristan, Habsburg İmparatorluğu, Lehistan veya Osmanlılarla ittifak kurmaya eğilimli olan boyarları kontrol etmekte de güçlük çekti. Başka yerlerdeki çağdaşları gibi bu boyarlar da, kendi içlerinden birinin çok büyük bir gücü elinde toplamasından korkuyordu.

Bu bölgelerdeki durumun istikrarsızlığına karşın Osmanlı İmparatorluğu, Eflak, Boğdan ve Erdel'i doğrudan doğruya imparatorluğa katma teşebbüsünde bulunmadı. Bu üç prenslik, teoride yerel asiller tarafından seçilen prensleriyle Osmanlı'ya tabi haraçgüzar prenslikler olarak kaldı. Asıl güç, kendi mülklerinde çalışan köylüler üzerinde tam yetkiye sahip olan bu asillerin elinde kaldı. Bu mülklerdeki köylülerin çoğu, 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde serfleştirilmiş bulunuyordu.

Yarımadanın tamamında hakimiyet tesis edilmiş olmasına karşın, Osmanlı'nın varlığı her yerde aynı ölçüde hissedilmiyordu. Bazı bölgeler öylesine uzak ve öylesine fakirdi ki, buralardan elde edilecek gelirin buraları yönetmek için yapılacak masrafı karşılaması söz konusu değildi. Karadağ tarihinde bunun bir

örneği mevcuttur. Bu bölge, devletin parçalanmasına kadar Duşan'ın Sırbistan'ının bir parçasını oluşturuyordu. Osmanlı istilası sırasında bu bölgenin sakinleri dağlık bölgelere geri çekildiler ve Çetine'yi yeni başkentleri yaptılar. Bu şehrin manastırının piskoposları da 1516 yılında yönetimi devraldı. Osmanlı askerleri her ne kadar bu bölgeye nüfuz etmiş ve vergiye bağlamışsa da, bu haracı toplamada ve son derece vahşi ve yerleşime elverişsiz bir bölge olan bu bölgedeki vasalların hareketlerini kontrol etmede sürekli sorunlar yaşadı.

Sonuç

Muhteşem Süleyman'ın saltanat dönemi, Osmanlı güç ve itibarının zirveye ulaştığı dönem oldu. İmparatorluğun bir sonraki kısımda izah edilecek olan temel yapısı da yine bu dönemde şekillendi. Muazzam büyüklükteki iç sorunlar Osmanlı Devleti'nin hızını kestiyse de, imparatorluğun Avrupa'daki sınırları ya korundu ya da ufak tefek kayıplarla birlikte genişletildi. Batılı hükümetlerin birbirleriyle olan çatışmaları ve birbirlerine husumetleri Osmanlı'ya yaradı. Bu durum ancak 17. yüzyılın sonunda değişti. Bu tarihten itibaren, Avrupa'da Rusya ve Habsburg İmparatorluğu'nun başını çektiği ittifaklar, Osmanlılara sert darbeler indirmeyi başardı.

Uzun süren Osmanlı hakimiyeti dönemi, beklenebileceği gibi, Balkan tarihinin müstakbel seyrinde ve Balkan toplumunun gelişiminde belirleyici tesirde bulundu. Habsburg yönetimi altındaki azınlığı bir yana bırakacak olursak, Balkan halkının tamamı Osmanlı idaresine bağlı bulunuyordu. Ortodoks Hristiyanlar arasında sadece Ruslar bağımsızdı. Avusturya devletindeki Ortodoks Sırpların ve Rumenlerin hareket kabiliyetleri büyük ölçüde sınırlandırılmış durumdaydı. İzleyen yüzyıllarda Balkan halkı, Batı Avrupa'da uygulanandan hayli farklı bir sistem olan ama kendilerine büyük ölçüde yerel kendi kendine yönetim imkanı tanıyan Osmanlı yönetim sistemine göre yönetilecekti.

Osmanlı işgalinin siyasi yaşamdaki görünür en bariz etkisi; eski yöneticilerin, Bizans imparatorlarının, Balkan krallarının ve Hristiyan feodal asilzadelerden çoğunun ortadan kalkmasıydı. Eski yönetici sınıfın üyeleri mülklerini ve ayrıcalıklarını ancak yerel eşrafın ihtida edip İslamı benimsedikleri Bosna gibi yerlerde veya Eflak, Boğdan ve Erdel gibi uzak eyaletlerde muhafaza edebildi. Bu suretle seküler liderlikler ortadan kalkmakla birlikte, Ortodoks kilisesinin ve onun idari hiyerarşisinin varlığını sürdürdüğünü vurgulamak gerekir. Gelecekte Balkan nüfusu, yapısına dokunulmamış olan yerel cemaat ve kilise liderliği tarafından yönlendirilecekti. I. Kısım'da ayrıntılı bir şekilde izah edileceği gibi bu zümreler, Osmanlıların benzersiz yönetim sistemiyle bütünleşecekti.

NOTLAR

1 Speros Vyronis, Jr., *Byzantium and Europe* (New York:Harcourt, Brace & World, 1967), s. 18-19.

2 C. M. Woodhouse, *The Story of Modern Greece* (Londra: Faber & Faber, 1968), s. 30.

3 Bkz., John V. A. Fine, Jr., *The Bosnian Church: A New Interpretation* (Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975).

Birinci Kısım

18. Yüzyıl

BÖLÜM I

Osmanlı İdaresindeki Balkan Hristiyanları

BALKAN Hristiyanlarının 1913 yılındaki Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı yönetimi altında kalmış olmalarından dolayı, bu yönetimin amaç ve ilkelerini kavramak anlatımız için elzemdir. Gerek Müslümanların, gerekse Hristiyanların kurumlarının ülkü ve uygulamaları, gerekse bu kurumların 18. yüzyıldaki çöküşleri, eserimizin kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu kısımda ayrıca, bu yüzyılda büyük güçlerin Balkanlar'daki gelişmelere müdahaleleri ile Avrupa eyaletlerinde ve Osmanlıların başkentinde meydana gelen olaylar da ele alınmaktadır. Söz konusu dönemde Balkan halklarının merkezden kopuşları hızlanmış ve Balkanların iç işlerine yabancıların müdahaleleri artmıştır. Bunun yanında gerek Müslüman, gerekse Hristiyan yerel güç merkezleri, devletin siyasi örgütlenmesinde daha güçlü bir konuma ulaşmıştır. Bu olaylar, bir sonraki yüzyılın devrimci hareketlerinin zeminini oluşturmuştur.

OSMANLI SİSTEMİ

Osmanlı Yönetimi

18. yüzyılın başında pek çok değişiklik meydana gelmesine karşın, Osmanlı Devleti bir bütün olarak, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında elde ettiği konumu büyük ölçüde muhafaza etti. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde çağdaşı olan Avrupa rejimleriyle güçlü bir tezat oluşturan bir sistemle yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti *cihad* kavramı üzerine inşa edilmişti; amacı, İslam topraklarını genişletmek ve savunma gücünü arttırmaktı. Dünya, müminlerin hakimiyet alanı olan *darülislam* ile savaş alanı *darülharp* olarak, iki parçadan müteşekkildi. Hükümdarın görevi, İslam yönetimini, mümkün olduğunca geniş bir alana yaymaktı.

Dini savaş üzerine vurguda bulunulmasına karşın hedef, darülharbin veya halklarının tahribi değil; fakat bunların fethedilmeleri ve İslam'ın lehine olacak şekilde hakimiyet altına alınmalarıydı. Bir şehir veya bölge karşı koymaksızın teslim olduğu takdirde isterse dinini değiştirmeyebilir ve yerel otonomisini büyük ölçüde muhafaza edebilirdi; karşı koyduğu takdirde ise esir edilebilir veya kılıçtan geçirilebilir ve malları da savaş ganimeti olaral alınabilirdi. İslam'ı seçerek dinlerini değiştirenlere iyi davranılır ama ihtida hususunda zorlamaya nadiren başvurulurdu. Fethedilen yerlerin başka dinlere mensup halklarına kendi dini yetkililerinin idaresi altında belli bir yer edinme hakkı tanınırdı. Bununla birlikte, herhangi bir eşitlik söz konusu değildi. Gayrimüslimler ekstra vergi verir; çok sayıda özel sınırlamaya tabi kalır ve statü itibarıyla daha aşağı muamele görürlerdi.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilk büyük bölünme, dini alana tekabül etmekteydi. İkinci bölünme ise, insanların toplum içerisindeki konum ve işlevlerine göre yapılmaktaydı. Toplumun üst kesimini, *askeri* denilen yönetici sınıfın üyeleri teşkil ediyordu ki; yüksek idari mevkilerde görev yapan, silahlı güçler içerisinde bulunan veya imparatorluğun dini, eğitsel ve yasal yetkililerinden müteşekkil *ulema* sınıfının üyesi olanlar bu gruba dahildi. Ayrıca Ortodoks kilisesinin piskoposları örneğinde olduğu gibi, Hristiyan toplumunun üst düzey memurları da bu gruba mensuptu. Bunların altında, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan *reaya*; yani tabi ya da "korunan güruh" yer alıyordu. Hem Müslüman hem de gayrimüslimleri kapsayan bu grupta yer alan kişiler vergi ödemekte ve yaşam tarzı ve kıyafet itibarıyla sınırlamalara tabi bulunmaktaydı. Osmanlı toplumu sıkı bir mülk modeline göre örgütlenmişti; seviyeler arasında iniş çıkış zordu.

Devlet piramidinin başında, meşruiyeti tanrısal kaynaklı mutlak bir idareci olan sultan yer almaktaydı. Teoride, sultana yetkiyi sadece Tanrı verdiği için, sultan yegane güç kaynağı olarak görülmekte ve uyruklarından mutlak itaat talep edebilmekteydi; uyruklarının can ve malları üzerinde mutlak denetim hakkına sahipti. Devlet arazilerinin sahibi olan sultan, bu arazileri dilediği şekilde dağıtabilirdi. Uygulamada elbette ki sultanın gücü gerçek sınırlamalara tabiydi. Şu açıktı ki sultan, kendisinin bilgi kaynağını oluşturan ve halk kitleleriyle ilişkilerini sağlayan astları vasıtasıyla hüküm icra etmek zorundaydı. Dahası, şeriatı veya töreyi ihlal etmesi de söz konusu olamazdı; Müslüman halkın ulema tarafından dillendirilen görüşleri, sultanın hal ve hareketlerini güçlü bir şekilde etkileyebiliyordu. Din de yönetici için belli görevler belirlemişti; uyrukları Tanrı'nın sultana emanetiydi. Onların bakım ve korunmalarından sorumluydu; onları doğru istikamete yöneltmek ve İslam'ın büyük hedeflerini gerçekleştirmekle de yükümlüydü.

Sultanın temel görevlerinden birini, dini ve örfi hukukun muhafazası teşkil ediyordu. Toplumsal denge ve adaletin Osmanlı teorik temelini oluşturmasından dolayı, yasalar ve bunların icrasının sağlanması büyük önem arzediyordu. Fiilen iki temel hukuk nizamı vardı. Bunların önem itibarıyla önde geleni, İslam dini hukukuna dayalı olan *şeriat* idi. Temel kaynak olan Kuran'ın Allah kelamı olduğuna inanılıyordu. Müminlere göre bu kitap, bir bireyin yaşamı ve devlet yönetimi ile ilgili olarak ihtiyaç duyduğu herşeyi ihtiva ediyordu. Şeriat, ancak Müslümanlara uygulanabilirdi. Devletin evrilen siyasi yaşamındaki tüm ayrıntıları kuşatamayan bu dini hukuku tamamlamak için sultan, kendi yetkisine dayanarak *kanunlar* ihdas edebiliyordu. Uygulamada, bu kanunlar sultanın yardımcıları tarafından hazırlanmakta ve sultan tarafından onaylanmaktaydı. Daha sonra bu kanunlar bir buyruk olarak neşredilip *ferman* halini alırdı. Her sultan tahta çıkarken, seleflerinin fermanlarını onaylamak zorundaydı.

Gücünü Tanrı'dan alan mutlak iktidara sahip olan sultan, kendilerine yetki verdiği bir yönetici sınıf vasıtasıyla hükmünü icra ederdi. Osmanlı'nın gücünün doruğunda olduğu sıralarda, ülkenin idaresi ve ordunun büyük kesimi, *kul*, yani köle sistemi vasıtasıyla toplanan kişilerin istihdamıyla gerçekleştirilmekteydi. Mutlak bir yöneticinin çevresini mutlak güven duyduğu insanlarla doldurmak zorunda olduğu açıktır. Askerlerin sultana bağlılığı özellikle önemliydi. Daha önceki İslami yöneticiler, idari mevkiler için kölelerden yararlanmış ve bu sistem Osmanlı sultanları tarafından benimsenerek yaygınlaştırılmıştır. Köle temininin birçok yolu vardı. Sultan, savaş esirlerinin beşte biri üzerinde hak sahibiydi. Ayrıca, köleler para ile de alınıp satılabiliyordu. Bununla birlikte en dikkat çekici usulü, "toplama" anlamına gelen ve 14. yüzyılın sonlarında başlatılan *devşirme* usulü oluşturuyordu. Fiilen bu usul 17. yüzyılın sonlarına kadar sürmüşse de, 18. yüzyıl gibi geç bir tarihte bile münferit devşirme uygulamaları ile karşılaşılmaktadır. Söz konusu dönem içerisinde koşullar her zaman aynı olmamışsa da genelde, Osmanlı memurları, her üç ila yedi yılda bir devşirme seçimi için kırsal bölgelere gitmekteydi. Sekiz ila yirmi yaş arasında oğulları olan kişilerin, bu oğullarını Osmanlı memurlarına takdim etmeleri beklenirdi. Müslüman çocukları köleleştirilemeyeceğinden, Müslüman ailelerin böyle bir yükümlülükleri yoktu. Tetkik edilen çocukların, zeka ve dış görünüm itibarıyla en iyi olduklarına karar verilenler İstanbul'a gönderilirdi. Burada imtihan edilip sınıflandırılan bu çocukların en gelecek vadedenleri payitahtta alıkonulur; devletin müstakbel yöneticileri ve sultanın hanehalkının güvenilir üyeleri olmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmış kapsamlı bir eğitimden geçirilirdi. Diğerleri, Anadolu'daki köylülerle bir arada yaşamak üzere Anadolu'ya gönderilir; burada Türk dilini

öğrenir ve dini eğitim alırlardı. Bu ikinci gruptaki devşirmeler, dönemin dünya üzerindeki en önemli askeri gücünü teşkil eden *yeniçeri* askerleri arasına katılırdı. Kendini İslam'a adamış bu mühtediler zümresi, 17. yüzyıla kadar, Osmanlı ordularının büyük zaferlerinin gerçek sorumlusuydu.

Devşirme sisteminin uygulandığı süre içerisinde, devşirilen çocukların toplam sayısı ile ilgili olarak verilen rakamlar büyük farklılıklar arz etmektedir. Rakamlar, bu sistemin yürürlükte olduğu sürenin tamamı ile ilgili olarak, 200 bin ila bu sayının kat kat fazlası arasında değişmektedir. Çocuklarını bu uygulamanın dışında tutmaya çalışanlardan söz edildiği gibi, bu uygulamadan yararlanmaya çabalayanlardan da bahsedilmektedir. Özellikle de Bosnalı Müslümanlar, kendilerinin devşirme uygulamasına dahil edilmelerini talep etmişlerdir. Buna karşın milliyetçi Balkan yazarlar, çocukların zorla ailelerinden alınarak, Hristiyanlık açısından bakıldığında ancak ebedi lanetlenmeye yol açabilecek bir dine döndürülmelerini zalimce bir uygulama olarak görmektedir. Söz konusu dönemde dini meselelerin toplum hayatında merkezi bir yer işgal ettiği unutulmamalıdır. Bu ayrılmanın aileler için şüphesiz acı verici olmasına karşın ve Balkan toplumları belki de en iyi yeteneklerinden yoksun kalmalarına rağmen devşirilen çocuklar, mümkün olan en ileri eğitimi almakta ve Osmanlı devlet sisteminin en üst mevkilerine yükselme imkanı elde etmekteydi. Köle statüsünün kaçınılmaz olarak aşağılayıcı bir statü olmadığının vurgulanması gerekir. Sultanın kölesi olmak bir onurdu ve hem yüksek toplumsal mevki hem de maddi kazanç temin etmekteydi.

Osmanlı yönetim sisteminin başında mutlak bir hükümdar yer almakta; onun peşinden vekili olarak sadrazam gelmekte ve sultan ayrıca *Divan*'dan yardım almaktaydı. Devleti ilgilendiren tüm meselelerde karar mercii olan bu konseyin belki de en önemli hususiyetini yasal görevleri oluşturmaktaydı. Bu zümre içerisinde sadrazam, devletin yüksek memurları ve ulemanın önde gelenleri yer alırdı. Bu zümrenin altında, İstanbul merkezli olan, imparatorluğu yöneten ve büyük sızlanmalara neden olan vergileri toplayan muazzam bir bürokrasi vardı.

Kutsal savaşın imparatorluğun temel görevi olarak görülmesinden dolayı, askeri güce büyük önem verilmekteydi. En etkili iki birimden birini devşirme sistemiyle toplanan piyadeleri ifade eden yeniçeriler, diğerini ise kırsal alanda yetiştirilen süvarileri ifade eden *sipahiler* teşkil etmekteydi. Daha önce görmüş olduğumuz gibi yeniçeriler, kölelik sisteminin bir parçasıydı ve doğrudan doğruya sultanın idaresi altındaydı. Evlenmeleri yasak olan yeniçerilerin her an savaşa hazır olmaları beklenmekteydi. Ülke barış durumunda ise asayiş ile ilgili görevleri deruhte ederlerdi. Ayrıca devlete bir topçu ve süvari bir-

liği tarafından da doğrudan hizmet verilmekteydi. Yeniçeri gücü, yaya askerlerin teçhizat taşıma hususunda kılıç ve mızrakla donatılmış süvarilerden daha etkili olduklarını kanıtlamaları üzerine özel bir önem kazandı.

Bununla birlikte özgün büyük Osmanlı zaferlerinin büyük bölümü, yerel yönetimlerde de büyük hizmetler veren sipahilerin başarılarının bir ürünüydü. İlk Osmanlı yöneticileri, sipahilere ücret ödeme sorunuyla karşı karşıya kaldı. Sultanın tüm toprakların sahibi olarak görülmesi dolayısıyla bu sorun, büyük araziler söz konusu olduğunda *zeamet,* daha normal büyüklükte araziler söz konusu olduğunda ise *tımar* diye isimlendirilen arazi parçalarının intifa hakkı, belli bir gelir temin edebilmeleri için sipahi ordusu mensuplarına devredilerek çözüldü. Bu arazilerden elde edilen gelir, intifa hakkını elinde bulunduran kişinin kendisinin, ailesinin ve hizmetlilerinin geçimi ve savaşta kullanacağı araç gereçlerin temini içindi. Bir sipahinin oğlu, her ne kadar doğrudan doğruya babasından arazi miras alamamaktaysa da, yönetici sınıfın bir üyesi olarak, bir tımar için başvuruda bulunabilmekte ve ehliyetli görülmesi durumunda bir tımarın intifa hakkını elde edebilmekteydi. Sultanın köleleri de tımar için başvuruda bulunabiliyordu. Bazen, resmi görevliler için ücret veya emekli aylığı olarak ya da sultanın gözdelerine ve etkili kişilere ödül olarak da buna benzer toprak tahsisleri yapılıyordu. Tımarlar genellikle Müslümanlara verilmekteydi; bununla birlikte ilk zamanlarda bazen Hristiyanlara da tımar tahsisi yapılmıştır.

Osmanlı ordusu bir yeri zapt ettiğinde, vergilerin uygun bir şekilde tespitinin yapılabilmesi için bölgenin nüfusu ve kaynakları titiz bir şekilde kayda geçirilmekteydi. Tımar uygulamasının zirvede olduğu sıralarda sipahiler, sadece genellikle ayni olmak üzere bazı özel vergileri ve hizmet borçlarını toplamakla yükümlüydü. Bu ödemeler düzenli ödemeler olduklarından, köylüler daha önceki feodal lordlarının yönetimi altında bulundukları zamanlara kıyasla genellikle daha iyi durumdaydı. Osmanlı fatihleri, "kullanım" anlamına gelen *istimalet* politikası sayesinde, köylülerin desteğini kazanıp eski efendilerine karşı kendilerini desteklemelerini sağlamaya çalışıyordu. Balkan köylülerin çoğu, veraset hakkına sahip oldukları arazileri tımar sistemine göre ekip biçti. Bu köylülerin oğulları, babalarının arazilerini ekip biçmeye devam edebiliyordu; ama bu haklarını izin almaksızın bir başkasına satma veya devretme hakları yoktu.

Sipahiler, kendilerine tahsis edilen arazinin bulunduğu köyde veya yakınlarındaki bir taşra kasabasında ikamet etmekteydi. Dolayısıyla, önemli resmi görevleri ifa etmekle yükümlü oldukları bölgelerine bir anlamda bağlı idiler. Bölgelerinin asayişinden, arazisini ekip biçenlerin güvenliğinden sorumlu oldukları gibi, vergi toplama işi de görevleri arasındaydı. Geçiminin, kendine tahsis edilen toprağın işletilmesine dayalı olması, bir savaşçı olarak sipahinin

etkinliğini sınırlamaktaydı. Ürünlerin toplandığı dönem olan sonbaharda sipahinin evine dönmesi beklenirdi. Toprakla ilgilenmek zorunda olması dolayısıyla normal sefer dönemi, Mart ayı ile Eylül ya da Ekim ayları arasında idi. Sipahiler ayrıca, zaferle sonuçlanan savaşlarda elde edilen ganimetten belli oranda bir pay alma hakkına da sahipti. Bununla birlikte, kitabın ele aldığı dönemde ganimetlerden veya büyük başarılardan yoksun kalan Osmanlı ordusu, ganimet yoluyla fazla bir kazanım elde edememekteydi. Yeni ve zengin bölgelerde değil fakat daha çok, Balkanlar'ın ve Karadeniz'in fakirleşmiş ve nüfusu azalmış sınır bölgelerinde; ganimet olarak olsa olsa birinin başıboş bir sığırının alınacağı bölgelerde savaşmaktaydı.

Yönetici sınıf arasında, memurlar ve askeriye yanında ulemanın üyeleri de yer almaktaydı. Hukuk, eğitim ve Müslüman topluluğun ahlaki ve dini yaşantılarının denetimi onların gözetimi altındaydı. Ulema, şeriatı uygulamak; eğitim ve din kurumları vasıtasıyla İslam'ın ilkelerini cari hale getirmekle yükümlüydü. Devletin önemli bir organı olan adalet kurumunun hakim veya *kadı*larını ulema temin ediyordu. Hem şeriatı hem de sultanın kanunlarını icra etmek üzere eyalet idarelerinin bir ucundan diğer ucuna kadar her yere gönderilen kadılar, tüm Müslümanlar ve Hristiyan kilise idarelerine tahsis edilmiş bölgeler dışında yaşayan tüm Hristiyanlar üzerinde yargılama hakkına sahip bulunmaktaydı.

Kadılara ilaveten, *müftüler* de Osmanlı sisteminde önemli bir rol oynamaktaydı. Hem şeriatın hem de sultanın fermanlarının yorumcuları olarak faaliyet gösteren müftüler, bir yasanın anlamı konusunda ihtilafa düşüldüğünde başvuru makamı olarak hizmet vermekteydi. Ulemanın reisi olan *şeyhülislam,* sultan tarafından atanmasına karşın gerçekte bağımsız bir konuma sahip bulunuyordu. Şeyhülislam, hükümet tarafından icra edilen uygulamaların İslam'ın ilkelerine uygun olup olmadığına dair bir yorum veya görüşü ortaya koyan bir *fetva* yayınlama yetkisine sahipti. Hükümlerini zorla kabul ettirme gücüne sahip olmamasına karşın, şeyhülislamın hükmü, kamuoyu üzerinde önemli bir tesir icra etmekteydi. Şeyhülislam, bir sultanın akıbeti hakkında karar verebilmekte ve bazen bunu gerçekleştirmekteydi.

Bu sistemin ahlaki temeli hem Osmanlı hem de onların çağdaşı olan çok sayıda müellif tarafından izah edilmiştir. Bu sistemin amaç ve ideali, belki de en iyi ifadesini, sonuncusu birincisine bağlanan şu sekiz ilkede dile getirilen "adalet çemberi"nde bulmaktadır:

1- Askeri güç olmaksızın saltanat tesis edilemez.
2- Servet olmaksızın askeri güç tesis edilemez.
3- Serveti üretecek olan *reaya*dır.

4- *Reaya*yı adaletli yönetimle koruyacak olan sultandır.
5- Adalet, dünyada ahengi gerektirir.
6- Dünya bir bahçedir ve bu bahçenin duvarları da devlettir.
7- Devletin payandası şeriattır.
8- Sultana sadakat olmazsa şeriat desteksiz kalır.[1]

Adalet kavramının bu teorik çerçevede taşıdığı önem üzerine şu vurguda bulunulmuştur:

> Bu devlet teorisinde adalet, otoritenin temsilcilerinin suistimaline ve özellikle de yasadışı vergilendirmeye karşı korunma anlamına gelmektedir. Bu korumayı sağlamak hükümdarın en önemli göreviydi. Bu politikanın temel hedefi; sultana sadakatin tüm toplumsal yapının köşe taşı olarak görülmesinden dolayı, sultanın güç ve otoritesini korumak ve güçlendirmek idi.[2]

Gördüğümüz üzere Osmanlı'nın anlayışına göre, sadece siyasi ve dini konumlar değil; fakat aynı zamanda toplumsal statüler de değişmez yapıdaydı. Ortaçağ Avrupa teorisi gibi Osmanlı teorisi de, toplumu, her biri ilahi düzende kendilerine düşen özel işlevi yerine getiren bağımsız tabakalardan müteşekkil görmekteydi.[3] Tanrı tarafından takdir edilmiş olan dengeyi bozacağı düşüncesiyle bu sınıflar veya meslekler arasında yer değiştirmeler tasvip edilmiyordu. Gördüğümüz gibi Osmanlı şeması, "Seyfiye"yi, yani bürokrasisi ve ordusuyla birlikte sultanı ve "Kalemiye"yi, yani dini liderleri ve alimleri ilk sınıf olan askeri sınıfa dahil etmekteydi. Bunların altında yer alan reaya iki genel kategoriye ayrılmakta; birinci kategoriyi tacirlerle zenaatkarlar, ikincisini ise köylüler oluşturmaktaydı. Bu toplumsal sınıflandırma Müslüman ve Hristiyanları herhangi bir düzlemde eşit görmemekle birlikte, dini sınırları aşmaktaydı.

Dolayısıyla, hedef ve ideali toplumsal adalet ve denge oluşturmaktaydı; Tanrı'nın iradesiyle belirlenmiş olarak her şeyin belli bir yeri ve amacı vardı. İyi bir Hristiyan veya Müslüman, kendisine tahsis edilen görevi yerine getirirdi. Bir reaya, bir kumandan olmaya çalışmamalıydı. Bu sınırlamalar hem Müslümanların hem de Hristiyanların dini öğretileri vasıtasıyla teyit edildi. Toplum statikti; ulaşılacak pozitif amaçlar olarak herhangi bir evrim, ilerleme veya toplumsal ve bireysel "iyileşme" fikri mevcut değildi. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı dünyasının varsayımlarıyla Batı dünyasının varsayımları arasında önemli bir fark yoktu. İlerleme fikri, 18. yüzyıl Batı dünyasına ait bir kavramdı; evrim fikri ise 19. yüzyıla aitti.

Dine ve dinin siyasi rolüne yapılan vurgu itibarıyla da Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasında bir benzerlik mevcuttu. Osmanlı teokratik

sistemi gücünün doruğuna ulaştığı sırada Avrupa, Reformasyon, Karşı-Reformasyon ve dini savaşlar dönemine giriyordu. O tarihlerde hem Katoliklerin hem de Protestanların aşırılıklarına kıyasla Müslüman Osmanlı Devleti'nin hatırı sayılır ölçüde hoşgörülü göründüğü kuşkusuzdur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, yalıtılmış ve istisnai vakalar dışında kimse din değiştirmeye zorlanmamaktaydı. Engizisyon'un muadili olan bir kurum mevcut değildi. Göreceğimiz üzere, Osmanlı hakimiyetinin sürdüğü uzun yıllar boyunca Hristiyan ve Müslüman topluluklar, hatırı sayılır derecede bir karşılıklı dışlamanın varlığına rağmen, görece barış ve anlayış içerisinde yan yana yaşadı.

Sistemin Çöküşü

Önceki kısımda Osmanlı sisteminin ideal işleyişi dile getirildi. Ancak hiçbir siyasi kurum dile getirilen hedeflerine tam olarak ulaşamaz; Osmanlı Devleti'nin, gücünün doruğunda olduğu sıralarda bile, temsilcileri veya teorisyenleri tarafından dile getirilen yüksek ideallere asla yaklaşamadığı kuşkusuzdur. Bu karmaşık, iç içe geçmiş sistem bilhassa incinebilir özellikteydi. 18. yüzyıl başlarına gelindiğinde, imparatorluk tam bir çöküş halindeydi ve siyasi sistemin asli unsurları ya değişiklik geçirmiş ya da işlevsizleşmiş bulunuyordu. İmparatorluğun başarısının temelini güçlü ve zeki bir yönetici ile muzaffer bir ordu teşkil ediyordu. Süleyman'ın saltanatını izleyen yıllar, iki açıdan hayal kırıklıklarına ve felaketlere tanık oldu.

Açıktır ki, Osmanlı hükümetinin işleyişi, kendisinden neredeyse insanüstü işler yapması beklenen sultanın yeteneklerine sıkı sıkıya bağlıydı. Sultan, sadece hükümetin ve dini kurumların başı değildi; aynı zamanda ordularına önderlik edecek en üstün askeri komutan durumundaydı. İlk on sultan, müstesna yeteneklere sahip sultanlardı; onlardan sonra hızlı bir çöküş yaşandı. Tahta çıkış ile ilgili bir düzenlemenin bulunmaması, önemli bir sorun oluşturuyordu. Nihai seçimin Tanrı'nın ellerinde olduğu varsayımına dayalı olarak, yeni sultandan sadece hanedana mensup ve aklı başında yetişkin bir erkek olması bekleniyordu. Bu hususta net bir kuralın bulunmaması, tahta aday şehzadeler arasında ölümcül bir rekabet anlamına geliyordu. Başarılı olan aday zaferini genellikle talihe, üstün askeri güce ve saray entrikalarına borçlu olurdu. Erkek kardeşler veya tahta çıkabilmesi mümkün diğer kişiler arasındaki uç rekabet, muzaffer olan sultanın kendisini korumak için potansiyel olarak tehlikeli akrabalarını idam ettirme adetinin ortaya çıkmasına yol açtı. Örneğin, III. Mehmed (1595-1603), on dokuz erkek kardeşini ve yirmiden fazla kız kardeşini öldürttü.[4] Şehzadelerin eğitiminde de değişiklikler meydana geldi. İlk zamanlarda, tahtta oturmakta olan sultanın oğulları on iki

yaşındayken eyaletlere gönderilmekte ve buralarda idarecilik hususunda eğitim almaktaydılar. Buralarda tabii ki, kendi çıkarlarını sağlama almak için siyasi ve askeri merkezler kurma imkanına sahiplerdi. Böyle bir şeyin oluşmasını önlemek için daha sonraları, şehzadeler haremin *kafes* bölümünde tutulmaya başlandı. Kırsalın yaşantısından bütünüyle uzak bırakılan ve saraylı entrikacılar, kadınlar ve hadımlar arasında tecrit halinde yaşayan bu şehzadeler, kendi akıbetlerinden hiçbir zaman emin olamıyordu. Korku ve aylaklığın oluşturduğu atmosfer, zayıf ve çoğunlukla da zihinsel açıdan iktidarsız yöneticilerin ortaya çıkmasına neden oldu. II. Süleyman (1687-1691), tahta çıkacağı bildirildiğinde kendisini kafesten almaya gelenlere şunları söylemişti: "Eğer ölümüm emredildiyse söyleyin. Namazımı kılayım, daha sonra görevinizi yerine getirin. Çocukluğumdan beri kırk yıldır mahpus hayatı yaşamaktayım. Her gün bir parça ölmektense bir kerede ölmek çok daha iyi. Bir tek soluk için ne dehşete katlanmak zorunda kalıyoruz."[5] Süleyman'ın saltanatından sonra yaşı büyük olan şehzadenin tahta geçmesi uygulamasına geçildiyse de, tahta geçme ile ilgili olarak bir kural belirlenmedi.

Yöneticilik vasfını haiz olmayan sultanların tahta oturmasıyla birlikte, devlet içerisindeki iktidar, tahta en yakın olan kişilerin, haremin ve yüksek memurların eline geçti. Tahtta oturan sultanın annesi olan *valide sultan*, saraydaki diğer kadınlar, harem ağaları ve saray hizmetçileri ile birlikte hatırı sayılır derecede önemli bir kişilik halini aldı. İmparatorluğun şansına, 17. yüzyılın ikinci yarısında Arnavut Köprülü ailesi, son derece kudretli dört veziriazam çıkardı. 1656 yılında yetmiş yaşında iken göreve gelen Mehmed Köprülü, uç derecedeki bozulmaya son vermek ve devleti Fatih Sultan Mehmed zamanındaki durumuna yeniden kavuşturmak için çalıştı. 1661 yılında vezir olan oğlu Fazıl Ahmed de bu politikaları devam ettirdi. Onun başarıları, Osmanlıların o tarihlerde elde ettiği askeri başarılarda yansımasını buldu.

Köprülüler dönemi bir istisna teşkil etti. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde, klasik idari sistem önemli ölçüde çökmüştü. En azından teoride yükselmenin eğitim ve marifete dayalı olduğu köle ve devşirme kurumu bitmişti. Devlet makamları ve askeri makamlar artık kendilerini adamış mühtediler tarafından değil; makamlarını genellikle para ile satın almış olan ve mansıplarını temelde özel çıkar kaynağı olarak gören Müslümanlar ve bazı Hristiyanlar tarafından işgal edilmeye başlandı. Böylece tepedeki bozulma, merkezi bürokrasinin dibine de yansıdı. Sistemin çöküşüne dair tipik bir gösterge ve devlet açısından en büyük tehlike arz eden şey ise, ordunun bölünmesi ve imparatorluğun güçlü bir askeri kurum oluşturma konusundaki bariz kudretsizliği idi.

İmparatorluğun iktisadi yaşantısı bir sonraki kısımda bir bütün olarak ele alınacak olmakla birlikte, devletin çöküşünün temel sebeplerinden birinin

giderek artan fakirleşme olduğu burada belirtilmelidir. Bunun en bariz göstergesi, 16. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. yüzyıla da sarkan yüksek enflasyon oranı idi. Fiyatların ve imparatorluğun idari ve askeri masraflarının hızla artması, Osmanlı Devleti'ni vergi oranlarını arttırmaya ve yeni tahsil metotları benimsemeye zorladı. Asya'nın büyük ticaret yollarının İngilizlerin ve Felemenklerin ana müstefitler olduğu Atlantik'e kayması da ekonomiye belli ölçüde zarar vermişti.

Daha önce gördüğümüz gibi ilk büyük fetihler temelde, ücretlerini tımarları işletmek ve zaferle sonuçlanan savaşlarda elde edilen ganimetten pay almak suretiyle alan sipahilerin yetenekleri sayesinde gerçekleşmişti. Nakit ödeme yapmak söz konusu değildi. Ne yazık ki sipahiler, tüfeklerle donatılmış eğitimli piyadelere nispetle giderek daha etkisiz bir hal aldılar. Yeni silahlarla donatılmış yeniçeriler böylece, Osmanlı'nın temel savaş gücü haline geldi. Bununla birlikte, bu askerlere maaş ödenmesi gerekiyordu ve silahları pahalıydı. Bu maliyet artışı, imparatorluğun hızla genişleme yeteneğini yitirdiği, yeni ganimet kaynakları bulamadığı ve fiyatların sürekli artmakta olduğu bir zamanda zuhur etmişti.

Merkezi hükümetin mali sorunları, eyaletlere doğrudan yansıdı. Nakit gelire derhal ihtiyaç duyulduğundan bazı tımar arazileri hazinenin doğrudan kontrolü altına alındı ve mültezimlere verildi. Saray mensupları da hediye şeklinde veya gördükleri hizmetlerin karşılığı olarak toprak aldı. İleride izah edileceği üzere bazı araziler, onları ellerinde tutan insanların fiilen özel mülkiyeti haline geldi. İmparatorluğun fetihler yoluyla toprak elde etmede uğradığı başarısızlık ve bazı arazilerin tımar sisteminden çıkarılması doğal olarak savaşa katılan sipahilerin sayısının azalmasına neden oldu. Bu koşullar eyaletlerdeki köylü nüfusu da etkiledi. Bu arazilerin kontrolünü ellerine geçiren yeni kişiler köylülere daha ağır koşullar yükledi ve çok geçmeden eyaletlerde sık sık karışıklıklar çıkmaya başladı. Hiçbir "adalet çemberi"nin bulunmadığı kesindi. 17. yüzyılda hükümet, asayişi sağlamak için ve hazır harekete geçmişken başkentteki bazı itaatsiz unsurları ortadan kaldırmak amacıyla eyaletlere yeniçeriler gönderdi. Eyalet merkezlerine atanmalarının ardından yeniçeriler, eyaletlerin koşullarını daha da kötüleştirme eğilimi sergiledi. Sıklıkla Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi görevlileri, mültezimler ve zengin yerel tacirler ile birlikte hareket eden yeniçeriler, arazileri ekip biçen ve devletin vergi gelirinin temel kaynağını oluşturan köylülerin çıkarları hilafına hareket etti.

Bazıları eyaletlere yerleşmesine rağmen, yeniçerilerin güç merkezi İstanbul'da kalmaya devam etti ve yeniçeriler zamanla vezirleri ve hatta sultanları makamlarından edebilecek ölçüde önemli bir siyasi güç haline geldiler. Bir za-

manlar yeteneklerine ve eğitimlerinin düzeyine bakılarak seçilen ve kendilerini adamış insanlardan müteşekkil bir seçkinler sınıfını oluşturan yeniçeriler, 18. yüzyıla gelindiğinde bütün bu özelliklerini yitirmiş bulunuyorlardı. Devşirme sisteminin sona ermesinin ardından, yeniçeri ocağına genellikle mühtediler değil de, doğuştan Müslüman kişiler alınmaya başlandı. Yeniçeriler ayrıca, evlenme ve oğullarını yeniçeri ocağına kaydetme hakkı da elde etti. Yerleşip ev bark sahibi olmaya başlayan bu askerler, uzak memleketlere gidip nadiren zaferle sonuçlanan savaşlara katılma hususunda giderek daha isteksiz davranır oldu. Dahası, devletin mali zayıflığı yüzünden maaşları da çoğu kez vaktinden geç ödeniyordu. Bu sorun ve sunulan durumlar yüzünden yeniçeriler, ticarete ve zenaata yöneldi ve lonca sisteminin önemli bir unsuru haline geldi. Yeniçerilerin bu yeni statüsü, kolayca disiplin altına alınamayacakları ve ekonomik açıdan bağımsızlık kazandıkları anlamına geliyordu. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde yeniçeriler, devlet içerisinde önemli bir siyasi role sahip, ayrıcalıklı bir unsur haline geldi. Bir askeri kurum olarak ifade ettikleri güç ise bir başka konuydu. Yapılan tahminlere göre, 400 bin kayıtlı yeniçerinin bulunmasına karşın, bir savaş çıktığında bunların ancak 20 bini silah altına alınabilmekteydi.[6] Askeri sınıfın üyelerinin bu kadar kolay bir şekilde ticarete atılabilmeleri ayrıca, toplumsal sınıfların ne kadar zayıflamış olduğunu da ortaya koymaktadır.

BALKAN HRİSTİYANLARI

Balkan Hristiyan nüfusu bu suretle, merkezde hızlı bir inhiraf yaşayan bir sistem içerisinde hayatını devam ettiriyordu. Aslında 18. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin kasvetli tarihini inceleyecek olursak, toplumun hem Hristiyan hem de Müslüman kesimlerindeki tazyikler sebebiyle niçin bütün yapının kolaylıkla dağılmadığı sorusuyla karşı karşıya kalırız. Cevap belki de, Osmanlı idare sisteminin temel esneklik kabiliyetinde ve muhtemel düşmanlarını yok etme yeteneğinde yatmaktadır. Osmanlı hükümeti olan *Babıali*, tek tek uyrukları doğrudan yönetme teşebbüsünde bulunmadı. Bunun yerine idareyi sağlayabilecek ve bir kaza durumunda kusurun büyük bölümünü üstlenebilecek bir aracılar zinciri oluşturmayı tercih etti. Örneğin Osmanlı hükümeti, Hristiyan halkın inançları veya gündelik yaşantısıyla bizzat ilgilenmedi. Köylüler daha üst seviyede, millet sistemi yoluyla Ortodoks Kilisesi tarafından idare edilirken, daha alt seviyede, geleneksel kaidelere göre seçilen köy idarecileri yoluyla yerel prensiplere göre yönetildi. Böylelikle bu iki kurum, Balkan Hristiyanlarının hayatında temel unsurlar oldu.

Ortodoks Milleti

Balkan köylüler, merkez ve eyalet idaresinin gücünün çok iyi farkında olmalarına rağmen, kendi dini yetkilileri de dahil olmak üzere kendi dinlerine mensup insanların edimlerinden daha doğrudan etkilenmekteydi. Müslüman orduları, büyük fetihler döneminde yeni bölgeleri ellerine geçirdiğinde, daha önceki yerel idarecilerin Osmanlı otoritesine karşı koymaları sebebiyle [bölge halkı tarafından-ç.n.] kovulmuş, öldürülmüş veya görevlerinden el çektirilmiş olduklarını görmekteydi. Kilise hiyerarşisi genellikle varlığını koruduğundan, dini cemaatlerin liderlerini hükümet işlerinde istihdam etme adeti erken bir tarihte tesis edilmişti. Fethedenler, üstün konumlarını muhafaza etmelerine karşın, liderleri kendilerinin otoritelerine boyun eğmiş olan tek tanrıcı dinlerin mensuplarıyla çalışmaya istekli idi. Özellikle de "kitap ehli" olan, yani vahyedilmiş kutsal kitapları olan Hristiyanlara ve Yahudilere saygı gösteriyorlardı. Kabul görmüş bu dinlerin mensupları, cemaatler halinde örgütlenmekte ve millet diye isimlendirilmekteydi. 18. yüzyıla gelindiğinde, bir Gregoryen Ermeni milleti, bir Katolik milleti ve bir Yahudi milleti vardı; ama bunların sayıları Ortodokslarınkinden hayli azdı. Ayrıca, bir Müslüman milleti de vardı.

Ortodokslar için en önemli adım 1454 yılında, İstanbul'un fethinin hemen ardından atıldı. Bu emperyal şehrin düşmesinin ardından Fatih Sultan Mehmed, kendisini Bizans imparatorlarının varisi ve cihanın ilk hakimi olarak gördü. Yunan düşüncesi ve teolojik doktrini ile şahsen son derece ilgilenen Mehmed, boyun eğdirdiği bu medeniyete büyük saygı duymaktaydı. Halinden memnun bir Hristiyan nüfus oluşturmaya kararlı olduğundan, Ortodoks kilisesinin başına uygun ve kendisiyle işbirliği yapacak birini bulmaya çalıştı. O sıralarda dini ihtilaflar, özellikle de Roma kilisesi ile birleşme konusundaki ihtilaflar yüzünden Ortodoks dünyası parçalanmış bulunuyordu. Mehmed saygın bir alim olan ve bir keşiş olarak Gennadios ismini almış bulunan Georgios Skolarios'u yeni patrik olarak seçti. Yeni patrik, Roma ile birliğin sıkı bir muhalifi olmanın avantajına sahipti. Bu iki adam, yeni bir kilise örgütlenmesine birlikte nezaret etti ve sultan 1454 yılında, kendisini patrik tayin ettiğini belirten nişanları Skolarios'a verdi.

İstanbul patriği, Ortodoks milletinin başı olarak ağır görevler ve sorumluluklar üstlendi. Daha önceleri, Bizans imparatorları kilise işlerinde önemli bir rol oynamışlardı; sultanlar gibi onlar da, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri ve tebaalarının refahından Tanrı'ya karşı sorumlu kişiler olarak görülmekteydi. Dini meseleler imparatorların idaresi altında, patrik ve Sinod (kutsal meclis) tarafından halledilmekteydi; patrik, imparatordan sonra gelen en yüksek devlet memuru idi. Dini inanç ile ilgili tartışmalar zuhur ettiğinde imparator;

İstanbul, Antakya, Kudüs, İskenderiye ve bölünmeden önceki dönemde Roma patriklikleri olmak üzere beş patrikliğin temsilcilerinden bir meclis toplar ve bu meclise başkanlık ederdi. Fethin ardından ortada imparator ve memurları kalmadığı için daha önceleri onların üstlendikleri görevlerin önemli bir bölümü kilisenin yetki alanına dahil oldu. Teorik açıdan dört doğu partikliğinin eşit olmasına karşın, uygulamada Ortodoksların sözcülüğünü İstanbul Patrikliği yaptı ve apaçık bir biçimde üstün bir konum elde etti. 18. yüzyıla gelindiğinde, diğer kiliseler ona bağımlı hale gelmiş bulunuyordu. Bunlar dışında, başına buyruk iki kilise daha vardı: Ohri'deki Bulgar kilisesi ile İpek'teki Sırp kilisesi. Bunlar İstanbul'daki kiliseye eşit olmadıkları gibi, yüzyılın ortasına gelindiğinde o kadar zayıflamış bulunuyorlardı ki, İstanbul kilisesi onları ilga edebildi. İstanbul Patrikliği daha sonra, Balkan yarımadası ile Ege ve Yunan adalarının tamamında nüfuz kurdu. Bu sayede Balkanlar'ın Ortodoks halkının önde gelen merkezi halini aldı.

Ortodoks kurumunun patrik ve patriğin metropolitanlarından müteşekkil Sinod tarafından yönetilmesi hususunda mutabakat sergilemiş olmakla birlikte sultan, onları sıkı bir denetime tabi tuttu. Patrik teoride Sinod tarafından seçilmekte ve daha sonra sultan tarafından onaylanmaktaydı. Kararları zorla kabul ettirme gücüne sahip olmalarına karşın sultanlar, devletin çıkarları apaçık bir biçimde söz konusu olmadığı sürece bu seçimlere kolay kolay müdahale etmedi. Buna mukabil olarak patrikler de nadiren Osmanlı siyasetine karşı durdu. Kilisenin diğer yüksek memurlarının seçimi veya görevlerine son verilmesi patrik ve Sinod tarafından gerçekleştirilmekteydi; ama bunun için sultanın onayı zorunluydu. Patriklik, Ortodoks kiliselerinin ve bu kiliselerin mülklerinin kontrolünü tam anlamıyla elinde bulunduruyordu. Rahipler, kendi mahkemelerinin yargılama yetkisine dahil bulunmakta ve vergiden muaf tutulmaktaydı. Kilise; ücretler, bağışlar ve mülklerden elde edilen gelirlerle ayakta duruyordu.

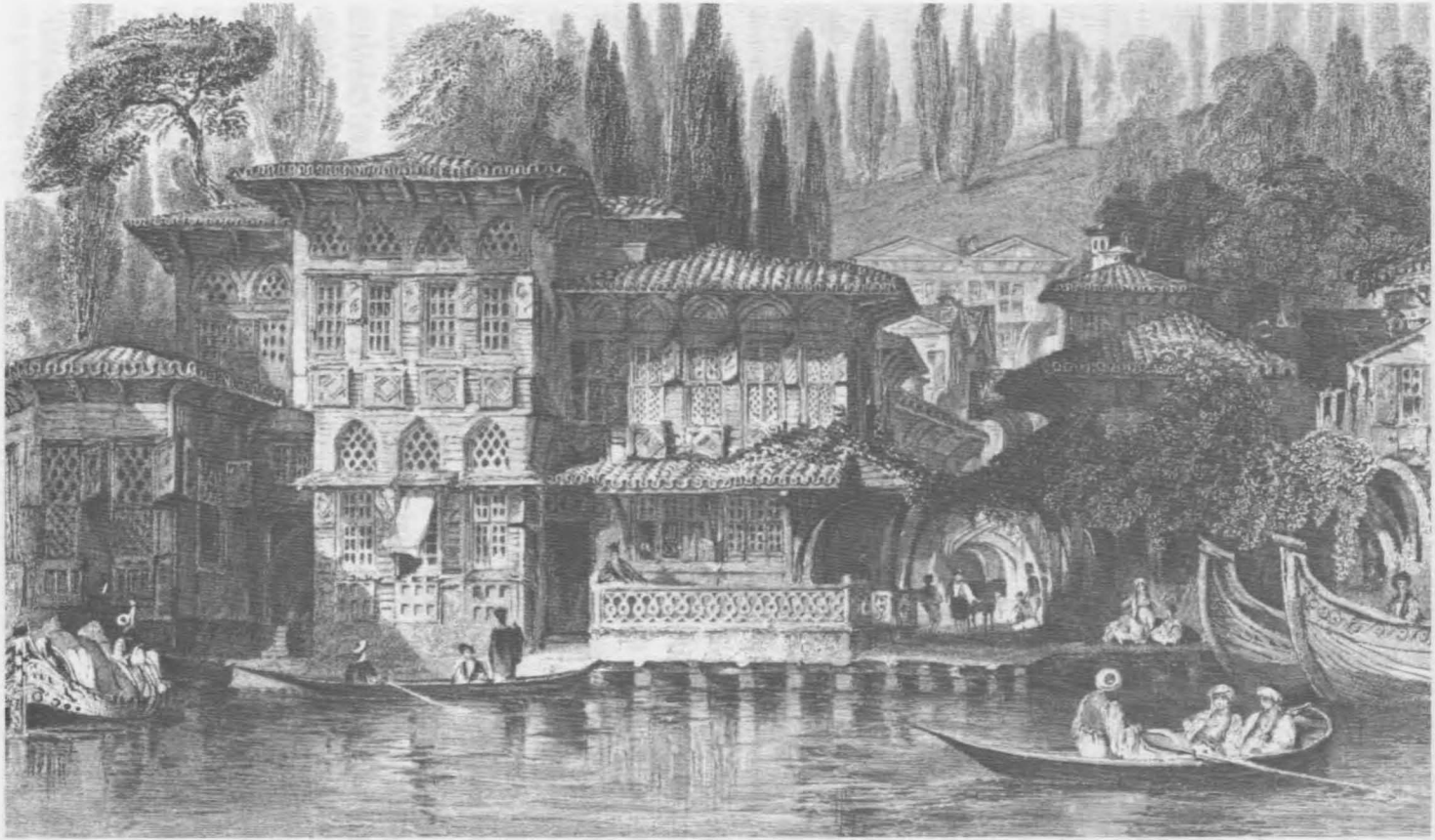
Patrikin dünyevi görevleri ve gücü, 18. yüzyıla gelindiğinde muazzam büyüklüğe erişmiş bulunuyordu. O, Ortodoks nüfusun *millet başı* ve *etnarh* (cismani lideri) idi. Osmanlı hükümetinde yüksek bir memur ve askeri bürokratik sınıfın bir üyesi olması hasebiyle patrik, iki tuğlu bir sancak sahibi kılınmış idi (bir Osmanlı valisi veya kumandanının iki, sultanın ise altı tuğu vardı). Patrik, cemaatinin davranış ve sadakati açısından yöneticisine karşı sorumlu idi. Patriğe ayrıca, vergi toplama ve kamu düzeninin muhafazası hususunda da önemli görevler verilmişti. Patriğin adli fonksiyonları, Hristiyan nüfus açısından özellikle önemliydi. Kilise; evlilik ve aile ile ilgili meseleler ile uygulamada sadece Hristiyanları ilgilendiren ticari konular da dahil olmak

üzere geniş bir alanda tam yetkiye sahipti. Cinayet ve hırsızlık gibi cezai vakalar teorik açıdan Müslümanların adli sisteminin kontrolü altında bulunmasına karşın, hiçbir Müslümanın karışmamış olması durumunda vakaya çoğu zaman Ortodoks mahkemeleri bakmaktaydı. Ortodoks kilisesi, adli kararları itibarıyla dini hukuka, Bizans hukukuna, yerel adetlere ve kilise yazı ve geleneklerine bağlıydı. Kilise mahkemeleri, hapis, para ve sürgün cezaları yanında ayinlerden tard ve aforoz cezaları da verebilmekteydi. Hristiyan nüfus genellikle, eşitliğe dayalı olarak yargılandıkları ve tanıklıklarının bir ağırlık ve önem taşıdığı bu mahkemelere başvurmayı tercih etmekteydi.

Osmanlı yönetimi, Ortodoks kurumunu kendi sistemiyle bütünleştirmeyi sağlayacak tam bir idari ağ kurma avantajına sahipti. Kilise, kendi idaresi altındaki toprakları, sakinlerinin sayısına göre çoktan piskoposluk bölgeleri veya alt piskoposluk bölgeleri şeklinde örgütlemiş bulunuyordu. Balkan topraklarının bir ucundan diğer ucuna kadar, en küçük rahipten patriğe uzanan bir hiyerarşi mevcuttu. Dahası kilise ve kilisenin görevlileri, sivil otoriteye karşı koymaya değil de onunla işbirliği yapmaya alışmış bulunuyordu.

Osmanlı Devleti'yle son derece yakından irtibatlı olması sebebiyle, diğer devlet kurumlarındaki tedrici gerileme ve çözülme patrikliğin kurumlarına da yansıdı. Bu yansıma, patrikliğin üst makamlarında ve patriklik makamının bizzat kendisinde son derece belirgindi. Diğer yüksek memurluklar gibi patriklik de, en yüksek ücreti ödeyen adaya verilmeye başlandı. Yapılan tahminlere göre, 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde bir seçimin fiyatı aşağı yukarı 20 bin kuruş veya 3 bin altın pounda mal olmaktaydı ki, bu miktar 1727 yılında 5 bin 600 pounda ulaştıktan sonra düşüşe geçti. Bir gelir kaynağı oluşturması nedeniyle, patrikliğin mümkün olduğu kadar sık el değiştirmesi Babıali'nin çıkarınaydı. 1595 ila 1695 yılları arasında altmış bir müstakil atama yapılmıştı; bununla birlikte, aynı kişinin birçok kez patriklik makamına oturabilmesinden dolayı mükerreren patriklik makamına oturanlar olmuş ve gerçekte bu dönem içerisinde toplam otuz bir kişi patriklik yapmıştı. Daha sonraları durumda bir iyileşme gerçekleşti. 18. yüzyılda sadece otuz bir atama gerçekleştirildi ve sadece yirmi üç aday söz konusu oldu.[7]

Patrikliği satın almak için harcanan para, 1763 yılına kadar kilise bütçesine eklenmekteydi. Bu harcamalar ve kilise örgütündeki bozulma yüzünden uğranılan kayıplar yüzünden patrikliğin borcu 1820 yılı civarında 1.5 milyon Türk kuruşuna baliğ oldu. Diğer Ortodoks kurumları da benzer yükler altındaydı. Hiyerarşi içerisinde tepeden aşağıya doğru devredilmesinden dolayı bu borç nihai olarak, kilisenin en alt düzeydeki üyeleri olan köylüler tarafından veya kilisenin mülklerinden elde edilen gelirlerle ödenmek zorundaydı. Kili-



2- Boğaz'da Ortodoks bir rahibe ait ev.

senin mülkü olan arazilerde çalışan köylülerin alacakları ve yükümlülüklerinin ne olacağı meselesi, bu açıdan önem arz ediyordu. Eflak ve Boğdan'da ise bu sorun, yerel manastırlardan elde edilen gelirin diğer kurumları desteklemek için kullanılması meselesini de kapsayacaktı.

Osmanlı Devleti ile yakın ilişkilerine ve işleyişindeki bozulmaya rağmen Ortodoks kilisesi, Hristiyan halka önemli hizmetler verdi. Hepsinden önemlisi, ulusal hareketler ortaya çıkıncaya kadar Hristiyan topluluğunu ideolojik açıdan neredeyse hiç değişmemiş bir konumda tuttu. Kesin olarak Hristiyanlığın münhasırlığı fikrini, kilise dikkatle muhafaza etti. Cemaatine, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferinin Hristiyanların günahları yüzünden Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğunu öğretti. Dolayısıyla, kiliseye göre Müslümanların yönetimi geçiciydi; çok geçmeden Hristiyanların muzaffer konum elde edecekleri yeni bir dönem gelecekti. Bir Hristiyan, Müslüman ülkesinde ikinci sınıf bir vatandaş olmasına rağmen, dini liderleri ona, yüksek ahlaki değerler itibarıyla onun kendisine galip gelenlerden sonsuz derecede daha üstün olduğunu öğretmişti. Balkan köylüler, kişisel, gündelik hayatlarında, Osmanlı hakimiyetini hatırlatan şeylerle değil de; Hristiyanlığa ait semboller olan haçlar ve ikonlarla çevrili idi.

Ayrıca kilisenin sivil nüfuzu, özellikle de aile meseleleri üzerindeki kontrolü, dinlerin veya ulusların birbirine fazla karışmasını önlüyordu. Tüm dini kurumlar farklı dinden insanlarla evliliği yasakladı. Balkan uluslarının Hristiyan kızları sık sık Müslümanların haremlerinin bir parçası olmakta; ama bunun ardından kendi ulusal ve dini kimliklerini yitirip Müslüman topluma katılmaktaydı. Ölümle cezalandırılması mümkün olduğundan dolayı, Müslümanlar arasından Hristiyanlığı seçecek insanlar çıkması ihtimali pek yoktu. Genelde, hem Hristiyan hem de Müslüman otoriteler dini statükoyu muhafazaya çalıştı.

Patriklik ayrıca, Ortodoksluğu diğer mezheplere karşı da korudu. Osmanlı hakimiyeti döneminde, Katolik kilisesi baş hasım olarak görüldü. Gerçekte de hem Haçlı zihniyetini hem de diğer inançlara karşı katı tutumunu sürdürmekte olan Katoliklik baş düşmandı. Ortodokslar genellikle, Osmanlı yönetimini bir Katolik gücün yönetimine tercih edilir olarak gördü. Bu hususta, baş düşmanları her şeyden önce Katolik Habsburglar ile Venedikliler olan Babıali ile patriğin çıkarları uyuşmaktaydı. Her ne kadar bir Osmanlı müttefiki ise de, Katolik Fransa'nın Katoliklerin Balkanlar'a nüfuzlarında pek bir dahli olmadı. 18. yüzyılda Ortodoks yetkililer, Katolik bir devletin idaresi altındaki takipçilerinin, özellikle de Erdel'dekilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndakilerden daha kötü durumda olduklarını çok iyi bilmekteydi.

Ortodoksluk ile Osmanlı Devleti'nin dış çıkarlarındaki bu özdeşlik, 18. yüzyılda önemli bir değişiklik geçirdi. O sıralarda yegane büyük Ortodoks güç olan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için başta gelen dış tehdit olarak zuhur etti. Patrik ve Balkanlar'ın Ortodoks nüfusu, bu devlete bel bağlamakta ve ondan yardım ummaktaydı. Osmanlı topraklarından Rusya'ya, temelde mali ama bazen de askeri destek aramak üzere sürekli olarak misyonerler gitti. Bununla birlikte, Rus devleti Ortodoks hiyerarşisinde asla güçlü bir nüfuz elde edemedi. Ortodoks halk gibi kilise de, bu kuzeyli güçten kelimenin tam anlamıyla sınırsız yardım beklemesine karşın asla bağımlı bir ilişki tesis etme düşüncesi taşımıyordu. 18. yüzyılda, kilise, hakim bir ulusal etkinin altındaydı, ama bu etkinin kaynağını imparatorluk içerisindeki en güçlü Hristiyan topluluk oluşturmaktaydı.

Yunanlı Etkisi: Fenerliler

Osmanlı yönetimi altında geçen yüzyıllar içerisinde bazı Hristiyan uyrukların diğerlerinden daha iyi koşullarda olmaları beklenebilir bir şeydi. 18. yüzyıla gelindiğinde Yunanlılar, sadece diğer Hristiyanlara nispetle değil, fakat aynı zamanda Müslümanların çoğuna nispetle de ayrıcalıklı bir statü elde etmiş bulunuyordu. Yunanlıların çoğu, kaderleri bir sonraki kısımda ele alınacak olan diğer Balkan komşularına hayli benzer bir şekilde yaşamaktaydı. Bununla birlikte aralarından bir azınlık, sınırlı ve dar köylü dünyasının dışına çıkmış; ticari teşebbüsler, finans ilişkileri veya Osmanlı hükümetiyle yakın irtibat yoluyla servet ve güç kazanmıştı.

Diğer Balkan halkına nispetle Yunanlılar, dağınık yerleşimleriyle dikkat çekmekteydi. Antik dönemde Yunan toplulukları, Karadeniz'in ve Akdeniz'in sahilleri ile Anadolu'da yer almaktaydı. Osmanlı fethinin ardından Yunanlılar, özellikle İki Sicilya ve Venedik kralının büyük Yunan kolonileri tesis ettiği İtalya'ya göç etti. Gelecekte, Venedik'teki bu merkezin son derece önemli olduğu ortaya çıkacaktı. Avrupa ticaretinin gelişmesi ve Yunanlıların bu ticarete iştirakiyle birlikte, Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde Yunan kolonileri zuhur etti; Londra, Viyana, Marsilya ve daha sonraları Odessa'da kurulan Yunan kolonileri hayli güçlenecekti. Bu koloniler, anayurtlarındaki tutumlarına uygun olarak yerel Ortodoks kilisesi civarında örgütlenmekteydi; kolonilerin sakinleri dillerini ve güçlü bir dini ve ulusal kimlik bilincini muhafaza etmekteydi. Bu göçmenler, köylü bir nüfus değildi. Genellikle dükkan sahibi veya tacir olan bu insanlar, tüm iktisadi alanlarda faaliyet göstermekteydi. Bazıları çok başarılıydı; diğerleri de güç bela yaşıyordu. Fakat hepsi birlikte, üyeleri

eğitim fırsatlarına ve bir Balkan köylüsünden çok daha geniş bir vizyona sahip, ulusal bilinci olan sıkı bir topluluk oluşturmaktaydı.

Yunanlılar ayrıca, imparatorluğun ticari hayatına hakimiyetlerinden de nasiplendiler. Balkan yarımadasında Yunanlılar, önde gelen şehirlerin, özellikle de ticaret yolları üzerinde olanların nüfusunun önemli bir unsurunu oluşturmaktaydı. İmparatorluk dışıyla olan bağlantıları, güçlü ekonomik avantajları ve eğitime verdikleri önem sayesinde Balkanların en müreffeh ve başarılı insanları olmuşlardı.

Bununla birlikte Hristiyanlar arasında gerçekten ayrıcalıklı bir konuma sahip olanlar, tacirler ve hatta yüksek kilise görevlileri değil fakat bir başka grup; merkezleri İstanbul'da olan Fenerli oligarşi idi. İsimlerini çok sayıda Ortodoks Hristiyanın yaşadığı ve Patrikliğin bulunduğu Fener semtinden alan bu grubun büyük bölümü Yunan uyrukluydu; ancak aralarında Helenleştirilmiş İtalyan, Rumen ve Arnavut aileler de vardı. Fenerliler güçlerini, temelde devlette üstlendikleri yüksek görevlere ve bu görevler sebebiyle kendilerine verilen pahada yüklü hediyelere borçluydu. Bu görevleri vasıtasıyla Osmanlı bozulmasından büyük çıkar temin eden Fenerliler, servetleri ve siyasi etkileri dolayısıyla 17. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorlukta benzersiz bir konum elde etti.

İmparatorluğun askeri güç ve itibarı azalıp sınırları daraldıkça Babıali, Avrupalı güçlerin koyduğu koşullara uymak zorunluluğuyla yüz yüze geldi. Hasımlarını savaş alanında alt edemeyen Babıali, onlarla diplomasi ve müzakereler yoluyla uğraşmayı öğrenmek zorunda kalacaktı. Diğer dilleri kolay öğrenemediklerinden dolayı Türk devlet görevlileri, yabancılarla ilişkilerinde aracılara bağımlı hale geldi. Balkan halklarının en iyi eğitim almış olan ve Avrupa ülkeleriyle en yakın ilişki içinde bulunan insanları olarak Yunan halkı, bu iş için son derece uygundu. Bu yüzden, *tercüman*lık makamını her düzeyde doldurdular. Bu terimin "çevirmen" anlamına gelmesine karşın bir tercüman gerçekte, sadece dil bilen birinden çok, bir temsilci veya bir aracı idi. Bu meslekteki becerileri sayesinde Yunanlılar, Osmanlı idaresinin dört önde gelen makamını kontrolleri altına aldı; dışişler daimi sekreterine yakın bir konumu ifade eden baştercümanlık; donanmanın başkaptanı ile Yunan adaları arasında aracılık şeklini alan bahriye tercümanlığı ve Romanya'nın Eflak ve Boğdan eyaletlerinin idaresi. Fenerlilerin bu eyaletlerin yöneticileri olarak oynadıkları rol, izleyen kısımda ele alınacaktır. Burada ise sadece Fenerlilerin, Osmanlı Devleti'nin ve Patrikliğin ilişkileri incelenmektedir.

Osmanlı idaresindeki Balkan Hristiyan unsurun önemine değinilmişti. 17. yüzyıldan önce, bürokrasideki yüksek mevkilerin neredeyse tamamı mühtedi-

lere tevdi edilmekteydi. Buna karşın Fenerli resmi görevliler, Hristiyan inancına olan bağlılıklarını ve Patriklik ile olan irtibatlarını muhafaza etti. Yüksek bir mevki elde eden ilk Fenerli, Köprülü Ahmed tarafından 1669 yılında baştercüman yapılan Panagiotis Nikousios'tu. Bu görevle birlikte, daha önceleri sadece Müslümanların yapmalarına izin verilen sakal bırakmak ve bir maiyet eşliğinde at sürmek gibi önemli ayrıcalıklar da sökün etti. En ünlü Fenerli devlet adamı, 1673 yılından 1709 yılına kadar baştercüman olarak görev yapan Aleksandros Mavrokordatos oldu. Döneminin birçok Yunanlısı gibi o da, İtalya'daki Padua Üniversitesi'nde eğitim gördü. Doktor olan Mavrokordatos'un yükselişi hızlı oldu; otuzlu yaşlarında baştercümanlığa terfi etti. Karlofça Antlaşması ile sonuçlanacak olan müzakerelerde Osmanlıların baş diplomatı olarak görev aldı; oğlu Ioannis de Pasarofça Antlaşması ile ilgili tartışmalarda benzer bir mevki işgal etti. Fenerli diplomatlar, çevirmen ve aracılar olarak elbette ki Osmanlı devlet sırlarının birçoğunu öğreniyorlardı ve yabancı devletlerle doğrudan temas içindeydiler.

Bu dönemde Fenerliler, Patrikliği ilgilendiren meselelerle de hayli ilgilendiler. Parasal güçleri sayesinde kilisenin kurumları üzerinde büyük ölçüde kontrol sağlayabiliyorlardı. Sürekli mali sıkıntı içinde olan kilise, doğal olarak kilise dışından zenginlere yönelmekteydi. Patrikliğin borçlarının büyük bölümünü, imparatorluğun uç dereceye varmış bozulması, makamları satın almak için ödenen paralar ve diğer ödemeler oluşturmaktaydı. Örneğin 18. yüzyılda patriklik makamının maliyeti yüksekti. Gerekli olan nakite az sayıda kişinin sahip olması sebebiyle patrik adayları, %10 faizle Fenerli bankerlerden borç alabilmekteydi. Bir banker, borç verdiği adayın başarılı olması durumunda kendisine borçlu olan patriği istediği gibi kullanabilmekteydi. Fenerliler ayrıca, Sinod'da kilise dışı üyeler için ayrılan koltukları ele geçirmek ve kilise idaresindeki münhal makamları kendilerine itaatkar adaylarla doldurmak suretiyle de etkili olmaktaydı.

Fenerlilerin Ortodoks meseleleri üzerindeki kontrolleri, özellikle kilise hiyerarşisinin üst makamlarında evrenselcilikten Yunan ulusçuluğuna kayan bir yönelişle aynı zamana denk geldi. Yunanca her zaman için İstanbul Patrikliği'nin dili olmuştu; ancak Balkan kiliselerinin çoğu bu dili kullanmamaktaydı. Slav kiliseleri, İpek Patrikliği, Ohri Başpiskoposluğu ve Rumen kiliseleri temelde Kilise Slavcasını kullanıyordu. Ayrıca İstanbul Patrikliği'nin sadece özel olarak Yunanlıları temsil etmeyip Ortodoks Hristiyanların genelini temsil ettiği varsayımı da mevcuttu. Bu vurgu, 18. yüzyılda önemli bir değişim geçirdi. En ciddi gelişmeyi 1766 yılında İpek'teki, 1767'de ise Ohri'deki kurumların ilgası teşkil etti. Slav halklara hizmet veren bu kurumların her ikisi de patrik tarafın-

dan atanan bir piskoposun yönetimi altına alındı. Bu durumun, Bulgarların kültürel çıkarları açısından çok zararlı olduğu sonradan ortaya çıkacaktı. Bulgarların din ve eğitim kurumları artık Yunan tahakkümü altındaydı. Sırpların, Habsburg monarşisindeki Karlofça'da alternatif bir dini merkezleri mevcuttu.

Ayrıca Eflak ve Boğdan'da da kontrol, bir Yunan zümrenin elindeydi. Burada, ülkenin siyasi yaşamı Fenerli Yunanlılar tarafından şekillendiriliyordu. Balkanlar'da, sadece kalıtsal bir prens-piskoposluk idaresi altında olan Karadağ kilisesi bağımsız bir konuma sahipti. 18. yüzyılın sonunda, bu kurum tam bir dini bağımsızlık elde etti. Bununla birlikte uzaklığı, geri kalmışlığı ve fakirliği yüzünden bu bölge Ortodoks dünyasının fazla ilgisini çekmedi. İstanbul Patrikliği, Ortodoksluğun itibar ve güç merkezi olarak kaldı. Gürcü ve Rus kiliseleri İstanbul Patrikliği'nin kontrolü altında bulunmamasına karşın, bunların ikisi de konumu açısından bir tehdit oluşturmuyordu. Gürcü kilisesi çok zayıftı; Rus Patrikliği ise Deli Petro tarafından ilga edildi. Ortodoks kilisesi ayrıca, Rus kilisesi ve devletini, mali yardım ve siyasi destek kaynakları olarak görmekteydi.

Fenerlilerin oluşturduğu çıkar grubu tarafından temsil edilen kilise dışı unsurların nüfuzuna kilise içinde büyük bir mukavemetin olmasına karşın bu grup, imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna, Ortodoks kilisesi hiyerarşisinin üst tabakasının tutumunu derinden etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet etmelerine ve bu imparatorlukla yakın işbirliği içinde bulunmalarına rağmen Fenerlilerin amacı, imparatorluğun refahını veya güçlenmesini sağlamak değildi. Fenerli büyük aileler, kendilerini doğrudan doğruya Bizans İmparatorluğu'na bağlı hissetmekteydi.[8] Asil Bizans hanedanları ile kendileri arasında kan bağı tespit etmek veya icat etmek için büyük çaba harcıyorlardı. Ortodoks dünyasının tamamı gibi Fenerlilerin nihai hedefi de, devlet dili olarak Yunancayı kullanan ve Yunan asilzadeleri tarafından yönetilen, çok uluslu bir devlet olarak tasavvur ettikleri muzaffer bir Bizans İmparatorluğu'nu yeniden yaratmaktan başka bir şey değildi. Dolayısıyla Ortodoks kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu devralarak Müslüman rejimini Yunan Ortodoks rejimine dönüştürmeyi düşünen bir sınıfın güçlü etkisi altındaydı. Bu niyet, bir sonraki yüzyılda zuhur edecek ve 1922 yılına kadar Yunan ulusal bakışının şekillenmesinde önemli bir rol oynayacak olan *Megalo İdea*'nın (Büyük Fikir) temelini oluşturacaktı. Fenerlilerin önde gelenleri, özellikle de Tuna Prenslikleri'nde yöneticilik elde edenleri, yönetim şekilleri ve yaşamlarının lüks boyutu itibarıyla Bizans tarzını benimsemişlerdi. Fenerliler, yegane bağımsız Ortodoks ülkesi olan Rusya'dan yardım beklemekteydi.

Dolayısıyla 18. yüzyılda, servet ve yüksek makam elde etmiş olan bir ulusal grup, Ortodoks milleti içerisinde hakim bir konum elde etmişti. Bu du-

rum, Balkan Hristiyanları için yegane eğitim temin eden kurumun kilise olması dolayısıyla özellikle önemliydi. Dini kültürün Yunan etkisi altında kalması, Yunanlı olmayanların çoğu için kabul edilemez bir şeydi. Yunan tesirini silmek ve kendi ulusal kalıplarını bunun yerine ikame etmek, Bulgar, Sırp ve Rumen ulusal hareketlerinin ilk adımları arasında yer aldı. Bu tepki doğal olarak İstanbul Patrikliği'nin prestijini etkiledi ve tüm Balkan Ortodoksları üzerindeki etkisini sınırladı. Ulusal hareketler, bu en yüksek dini otoriteden bağımsız olarak gelişecek ve bazen onunla çatışma içinde olacaktı.

Taşra Yönetimi: Köy Toplulukları

Önceki kısımlarda, Osmanlı idaresinin üst tabakası ve onlara karşılık gelen Hristiyan kurumları üzerinde duruldu. Osmanlı hükümeti ayrıca, hayli gelişmiş bir taşra yönetim ağı tesis etmiş bulunuyordu ki bu ağ, köy toplulukları içerisinde geleneksel örgütlenmeleriyle öne çıkan bir Hristiyan parçaya da sahipti. Osmanlı idaresi zamanında taşra kurumlarında birçok değişiklik gerçekleşti; bu değişiklikler, irtibatlı oldukları tarihi meselelerle birlikte ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Şimdilik, tek bir idari birim olarak görülen Balkan yarımadasının farklı dönemlerde, *eyaletler, vilayetler* veya *paşalıklar* diye isimlendirilen alt birimlere bölündüğünü belirtmek yeterlidir; bunların alt birimleri olarak *sancaklar* veya livalar, onların alt birimleri olarak da *kazalar* veya *nahiyeler* mevcuttu. Bölge ayrıca, *kadılıklar* diye isimlendirilen adli bölgelere ayrılmaktaydı; hazine görevlileri olan *defterdarlar,* ayrı bir idari sisteme sahip bulunuyordu. Yerel yetkililer, belli görev ve sorumluluklara sahip olan yörede meskun sipahilerle işbirliği içerisindeydi. Eyalet idaresi ayrıca inzibat güçlerinin kontrolünü de gerçekleştiriyordu. Yerel idareye değil de merkezi hükümete bağlı olan yeniçerilerden de inzibat görevleri üstlenmeleri bekleniyordu. Yörenin genellikle *paşa* diye isimlendirilen baş resmi görevlisi, Hristiyanların önde gelenlerinin ve lonca görevlilerinin de katıldıkları bir divanın tavsiyelerine göre hareket ederdi.

Balkan Hristiyanlarının büyük çoğunluğu, geleneksel ve Osmanlı öncesine ait esaslara göre tesis edilmiş küçük köylerde yaşıyordu. İleride ele alacağımız yöresel farklılıkların mevcudiyetine karşın, bazı genellemelerde bulunmak mümkündür. Köyler, genellikle yöresel dile göre örneğin *arkon, knez, çorbacı, kocabaşı* veya *hocabaşı* gibi farklı unvanlarla anılan görevliler tarafından yönetilmekteydi. Bunların bazıları yerel geleneğe göre, köyün erkekleri tarafından ve genellikle de erkeklerin en zengin veya en cesurları arasından seçilirdi; diğerleri ise, geleneksel olarak bu makamı elinde bulunduran aile veya kabilenin üyesi olmaları hasebiyle bu görevdeydi. Bu idarecilere, kendi-

lerinden ayan veya ihtiyar heyeti diye söz edeceğimiz kişiler yardım etmekte veya bu kişiler idarecilerle işbirliği halinde köyü yönetmekteydi. Çoğu topluluklar, önde gelenler tarafından yönetiliyordu. Sakinlerin hayat ve servetlerini de ilgilendiren meseleler dahil olmak üzere büyük kararlar genellikle topluluğun tüm erkek üyelerinin katıldığı meclisler tarafından ele alınırdı. Çoğu köyler ayrıca, daha büyük bir örgütün bir parçasını teşkil etmekteydi; yerel toplulukların temsilcileri, ortak sorunları görüşmek üzere merkezi bir mahalde buluşurlardı. Köyün ileri gelenleri, ya yerel Osmanlı resmi konseyinin üyeleri arasında yer almakta ya da Hristiyanları ilgilendiren meseleler üzerine gayriresmi danışmanlar olarak hizmet vermekteydi.

Ayanlar, Osmanlı idaresinde önemli roller oynamaktaydılar. Kilise görevlileri gibi, onlar da Osmanlı hükümeti ile köylü arasında aracılık ederlerdi. Vergi toplama ve bireylerin ne kadar vergi ödemeleri gerektiğini belirlemede üstlendikleri rol özellikle önemliydi. Ayanlar, verdikleri hizmetlere karşılık özel ayrıcalıklar, örneğin baş vergisinden muafiyet elde ederlerdi. Zamanla ayanlık, çoğu yerlerde kötü bir ün kazandı. Osmanlı Devleti'ndeki bozulma, birçok önde gelen kişinin, kendi yetkileri altındaki kişiler aleyhine kazanç elde etmesine imkan tanıdı. Bazıları tımarları üzerlerine geçirdi. Diğerleri, iltizam sistemi vasıtasıyla servet edindi; yani, Osmanlı hükümeti ile antlaşma yaparak vergi toplama hakkı elde etti ve bu fırsatı kendilerini zenginleştirmek için sonuna kadar kullandı. Vergi toplamada, özellikle de verginin ayni olarak ödendiği yerlerin vergisinin toplanmasında üstlendikleri rol, ayanların, yerel zirai ürünlerin satım ve dağıtımında etkili olmasını sağladı. Ayanlar, bu fırsatı değerlendirerek bu malların ticaretini yapmaya başladılar. Köylülere sık sık ödünç para verdiler ve böylece kırsal toplumlarda tefecilerin sahip olduğu kötü ünü elde ettiler. Ayanlar ayrıca, arazi satın alabilecek konumdaydılar ve hatırı sayılır miktarda arazi sahibi olacaklardı. Servetleri, doğal olarak, fakir komşularınınkinden farklı bir tarzda yaşamalarına imkan vermekteydi.

Birçok suistimale karşın yerel ayanlar, kırsal alanda Hristiyan liderliği temin ettiler. Merkezi hükümet zayıfladıkça önemi artan ayanlık, bir sonraki yüzyılın ulusal hareketlerinde önemli bir rol oynayacaktı. Taşra topluluğu içerisinde ayan, ticaret merkezlerindeki tacirler ve lonca üyeleri ile birlikte Osmanlı muadilleri ile birlikte çalışan bir Hristiyan elitini oluşturmaktaydı. Bu insanlar, merkezi hükümetin karışıklık içinde bulunduğu zamanlarda bile Osmanlı sisteminin işlemesini sağlıyordu.

En alt toplumsal tabakayı elbette ki toprağı ekip biçen ve vergileri ödeyen köylüler oluşturuyordu. Köylüler farklı koşullar altında yaşamaktaydılar. Öncelikle, 18. yüzyılda Balkan yarımadasının muazzam büyüklükte ormanlarla

ve kullanılmayan geniş arazilerle kaplı olduğunu vurgulamak gerekir. Yüzyılın ikinci yarısında savaş, eşkiyalık ve hastalık geniş alanların ıssızlaşmasına yol açtı. Siyasi durumun belirsizliği ve gereğinden fazla otlağın varlığı yüzünden çoğu bölgelerdeki köylüler, temel iş olarak hayvancılığa yönelerek sığır, koyun ve domuz yetiştirmeye başladı. Yerel koşulların çok kötü veya vergilerin çok yüksek olması durumunda köylü aileleri başka yere taşınabilmekteydi. Serflik yaygın değildi; Balkan köylülerin çoğu toprağa bağlı değildi. Dahası, Osmanlı yetkilileri hiçbir zaman yarımadanın tamamı üzerinde kontrol sağlayamamıştı. Merkezi hükümetin bireylere ulaşamadığı dağlık ve tepelik uzak bölgeler daima var olmuştu.

Geçimini toprağı sürerek sağlayan köylüler için koşullar büyük farklılıklar arz etmekteydi. Daha önce izah ettiğimiz gibi, zirai topraklar temelde, bunları Tanrı'dan almış olan sultana ait kabul ediliyordu. Tüm topraklar üç kategoriye ayrılmaktaydı: *Miri,* yani devlet arazisi; *mülk,* yani özel arazi ve *vakıf,* yani dini kurumlara ait arazi. Tımar sistemi tabii ki miri toprakları üzerinde uygulanmaktaydı. Osmanlı fethini izleyen ilk dönemde köylünün durumu, en azından teoride fena değildi. Kalıtsal kiracı veya ortakçı olarak görülmekte ve topraklarını varislerine bırakabilmekteydi. Dahası, uygun gördüğü takdirde arazisini icara verebiliyordu. Çoğu zaman hangi yöntemi kullanacağına ve hangi ürünleri yetiştireceğine kendi karar verebiliyordu. Sipahiden izin almak ve kendi üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirecek birini bulmak kaydıyla kendisine ait olan işletim hakkını başkasına satabilmekte veya devredebilmekteydi. Köylü ayrıca, ya yasaya ya da geleneğe dayalı olarak belli ölçülerde özel mülk de edinebiliyordu. Köylerdeki evler, bahçeler ve meraların ve ormanlık alanların bir kısmı bu kapsam içinde yer alıyordu.

Tımarların büyük bölümü sipahilerin idame masrafları için tahsis edilmişti. Bununla birlikte, bazı araziler kamu hazinesi için ayırılmakta ve yüksek devlet memurlarının ücretlerini veya sultanın ailesi ya da hanehalkının maişetini temin için kullanılmaktaydı. Vakıf arazisi de oldukça önemli bir boyuta ulaşmıştı. Bir birey, temelde dini amaçlar için kullanılması kaydıyla bir Müslüman hayır kurumuna özel mülk veya para hibe etmek suretiyle kişisel kurtuluşunu sağlayabiliyordu. Osmanlı Devleti sosyal hizmet vermediği için, hastanelere, yetimhanelere ve benzer kamu hizmetlerine bu kurumlar kaynak sağlamaktaydı. Temelde dini faaliyetler veya hayır çalışmaları için tahsis edilmiş olmalarına karşın bu hibeler, kişisel çıkarlara da hizmet edebiliyordu. Hibeyi gerçekleştiren kişi, vakfın denetçiliğini veya *mütevelli*liğini üstlenebiliyor ve bu görevin daimi olarak ailesinden bir ferde tahsis edilmesini sağlayabiliyordu; kimi zaman, vakfın geliri ancak bu ferdin geçimini sağlamaya yetiyor-

du. Hristiyan kiliseler de, üyelerinin bıraktıkları miraslarla desteklenen kurumlar vasıtasıyla benzer ayrıcalıklardan yararlanıyordu.

Arazisi bir tımar veya bir vakıf alanı içerisinde kalan köylü doğal olarak resmi kontrolü elinde bulunduran kişiye son derece bağımlı durumda oluyordu. Bu durum, merkezi hükümetin zayıflaması ve eyaletlerde sözünü geçiremeyecek duruma gelmesiyle daha da bariz bir hal aldı. Köylünün çıkarlarına en çok zarar veren şey ise, tımar topraklarının, zamanla idaresini elinde bulunduranlar tarafından fiilen özel mülkiyet olarak kullanılan *çiftliklere* dönüştürülmesi oldu. Bu dönüşüm farklı şekillerde gerçekleşti. Bir sipahi çoğu zaman, idaresi altındaki topraklar üzerinde babadan oğula geçen haklar edinebiliyor; bazen bir aile veya bir birey babadan oğula geçmek kaydıyla vergi toplama hakkını elde edebiliyordu. Bu tür topraklardaki köylülere öncekine oranla daha ağır sorumluluklar yükleniyordu. Tımar sistemindeyken köylülerin belli hakları mevcuttu; devlet, köylülerin yükümlülüklerini belirlemiş ve sipahi ile aralarındaki ilişkiyi düzenlemişti. Yeni toprak sahipleri ise bu düzenlemelere kulak asmıyor ve yerel idare üzerinde büyük etkiye sahip bulunuyordu. Çiftliklerin çoğunun ortakçılığa dayalı olarak ekilip biçilmesine karşın köylü, tımar sistemindekine nazaran ürünlerinin daha fazla bir kısmını vermek zorunda kalıyordu. Ayni, nakdi veya işgücü sağlayarak gerçekleştirdiği ek ödemeler eskisine oranla daha yüksekti. Birçok yerde, bir zirai işçi konumuna düşmüş bulunuyordu.

Balkanlar'daki köylülerin durumunu gözden geçirirken, her yerde aynı sistemin uygulanmadığını vurgulamak gerekir. Konunun ayrıntılı bir incelemesinin yapılmamış olmasından dolayı kuşatıcı genellemelerde bulunmak hayli güçtür. Bununla birlikte, toprak sahipliği söz konusu olduğunda bazı köylülerin tımar sistemine bağlı olarak yaşadıkları rahatlıkla söylenebilir. Yükümlülüklerinin kişisel durumlarına bağlı olmasına karşın tımar topraklarındaki köylüler, ödemelerin ve yükümlülüklerin daha yüksek olduğu çiftlik arazilerindeki köylülerden daha iyi durumdaydı. Yerel hükümetin kontrolü meselesi, tüm köylüler için önem arz ediyordu. Sipahilerin veya çiftlik sahiplerinin yetkililer ve zabıtalar üzerinde etkili oldukları yerlerdekilerin daha kötü durumda olduğu açıktı. Bununla birlikte köylülerin, arazinin kullanımı karşılığında hiçbir şey ödemedikleri geniş bölgeler de mevcuttu. Ayrıcalıklı bölgeler ve uzak köyler, ancak toplanabildiği zamanlarda devletin belirlediği vergileri ödemekte ve başka bir ödeme yapmamaktaydı. Koşulların çok kötü olması durumunda, köylü dağlara sığınma, sınırı aşarak komşu bir devlete geçme veya Selanik ve İstanbul gibi büyük bir şehre kaçma seçeneklerine sahipti.

Buraya kadarki değerlendirmelerimiz temelde Hristiyanlarla ilgili olduğundan, gerek Türk, gerek Balkan kökenli Müslümanların durumlarına da yer vermemiz yerinde olur. Müslümanlar; hükümet görevlileri, askeri yetkililer ve loncaların üyeleri olarak şehir merkezlerinde tabii ki bulunacaklardı. Kırsal alanda ise toprak sahipleri ve köylüler olarak yaşamaktaydılar. Açıktır ki, sipahiler veya çiftlik sahipleri güçlü durumdaydı ve yönetici sınıfın bir parçasını oluşturuyorlardı. Buna karşın köylüler, genellikle hiç de iyi durumda değildi. Müslüman köylülerin bir kısmını Balkan uluslarına mensup mühtediler, diğer bir kısmım ise Anadolu'dan getirilen Türk koloniciler oluşturuyordu. Müslüman köylerinin çoğu, topraklarını devletten kelimenin tam anlamıyla özel mülkiyet olarak almıştı. Bununla birlikte, teoride Osmanlı toplumunda daha üst konumda olmalarına karşın Müslümanlar, çoğu zaman Hristiyan komşularından pek de iyi durumda değillerdi. Bazı vergilerden muaf tutulmalarına rağmen gelirlerinin büyük bir bölümünü devlete ödemekte ve yerel görevlilerin zorbalıklarına ve savaşların yol açtığı yoksunluklara eşit derecede katlanmak zorunda kalmaktaydılar. Bunun yanında, askerlik de yapmak zorundaydılar ki; Hristiyanlar için böyle bir yükümlülük yoktu.

İmparatorluğun tüm vatandaşlarının başta gelen ortak sorununu, vergi sistemi oluşturuyordu. Sadece talep edilen miktarlar değil, fakat aynı zamanda vergi toplama usulleri de sorun teşkil ediyordu. İmparatorluğun çöküşüne kadar ana şikayet ve çekişme nedeni olmayı sürdürmesi dolayısıyla bu soruna bu cildin pek çok yerinde değinilecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve yerel isyanlar ile ulusal duyguların güçlenmesiyle birlikte vergilere karşı mukavemet doğal olarak arttı. İmparatorluğun Hristiyan sakinleri devlete, ekip biçtiği araziyi elinde bulunduran kişiye ve mensubu olduğu kiliseye vergi ödüyordu. Vergiler ayni veya nakdi olarak ya da işgücü sağlamak suretiyle ödenebiliyordu. Devlet söz konusu olduğunda Hristiyanlar, Müslümanlar üzerine yüklenmeyen bir baş vergisi olan *haraç* vergisini ödemek durumundaydı. Bu ödeme, Müslümanların yükümlü oldukları askerlik görevinden muafiyetin bir karşılığı olarak değerlendiriliyordu. Düzenli vergilere ilaveten, Hristiyanlara özel amaçlar için özel vergiler de yüklenebiliyordu. Gerilemenin başlamasından itibaren en ağır yükü, savaş zamanlarında tahsil edilen vergiler oluşturmaya başladı.

Hristiyan nüfusun eyalet düzeyinde, yerel liderlerin yönetimi altında bulunan kendi siyasi örgütlerinin bulunduğunu görmüştük. Ayrıca Hristiyanların silahlı güçleri de mevcuttu. Kendi askerleriyle Balkanlar'ın tamamım hakimiyeti altına almaya çalışmanın yararsızlığı veya imkansızlığı daha ilk zamanlarda ortaya çıktığından Osmanlı hükümeti, köprüler ve geçitler gibi önemli noktaların muhafazasını veya bölgelerindeki barış ve düzeni temin

görevini ya köylere ya da Hristiyan gruplara tevdi etmişti. Hristiyan yedek askerler, yerel Müslüman veya Hristiyan görevliler tarafından tayin edilebiliyordu. Genellikle martalos olarak bilinen bu askerler vergi muafiyeti, arazi veya başka tür ücretler temin etmekteydi. Silahlı olan bu güçler, savaş eğitimi almış kişilerden oluşuyordu. Bu askerler uygulamada, merkezi hükümet için kontrolü zor bir güç olduklarını kanıtladı.

Yerel güçleri kullanmasına karşın Babıali, özellikle de gerileme döneminde, Balkanlar'ın tamamında hukuk ve düzeni sağlamayamaz hale geldi. Belli bölgeler daima, devlet kontrolüne meydan okuyan çetelerin hakimiyeti altında kaldı. Tek başına olan yolcu veya tacirler özellikle de dağlarda, silahlı görevliler tarafından korunan kervanlarla seyahat etmek zorunda kalıyorlardı. Yerel dilde *kleft, hayduk* veya *haydut* denilen eşkiyadan korkuyorlardı. Bu yasadışı topluluklar, yüz kişiye kadar varan çeteler halinde faaliyet gösteriyor ve çoğunlukla yerel sakinlerle tam işbirliği içinde bulunuyorlardı. Hava güzel olduğunda ormanlarda ve dağlarda kalıyor; kışın ise saklanmak için kendileriyle iyi ilişkiler içerisindeki köylere sığınıyorlardı. Resmi yardımcı güç gibi, bunlar da ateşli silah kullanımında ve gerilla savaşında ustaydı. Genellikle haydutlar ile martaloslar yakın ilişki içinde bulunuyor, birbirleriyle rollerini değiştirebiliyordu.

Yıllar geçtikçe haydutlar, Hristiyan köylüler arasında büyük bir şöhret kazandı ve bazı köylüler için siyasi ve toplumsal baskıya karşı direnişin bir sembolü halini aldı. Gerçekten de haydutlar, arazisini ekip biçtiği kişi veya devletin ağır baskısı altındaki köylü için bir alternatif oluşturuyordu. Halk mitolojisinde, efsanelerinde ve şarkılarında kahramanlar olarak değerlendirilmelerine karşın bu yasadışı adamlar, 18. yüzyıla gelindiğinde Balkanlar'ın bir ucundan diğer ucuna önemli bir sorun halini almış bulunuyordu. Bu tarihe gelindiğinde, gerek Müslümanlardan, gerekse Hristiyanlardan müteşekkil seyyar bir askeri nüfus kırsal alanların birçok yerinde sürekli olarak dehşet saçmaktaydı. Çetelerin bir kısmı, asker kaçaklarından veya Osmanlı ordularının Habsburg ve Rus saldırıları karşısında ricat etmesi yüzünden evlerini ve topraklarını yitirmiş kişilerden oluşuyordu. Eşkiyanın yanında bu umutsuz insanlar da savunmasız köyleri tahrip etmekteydi. Bu grupların kontrol altına alınmasında uğranılan başarısızlık, Müslümanların da eşit ölçüde zarar görmelerine karşın, Hristiyanların Osmanlı yetkililerine içerlemeleri için bir diğer son derece meşru gerekçeyi temin ediyordu.

Şehirler

Balkan yarımadasındaki şehirlerin belli başlıları Avrupa'ya doğru uzanan büyük askeri ve ticari yollar üzerinde bulunuyordu. Bu şehirler, Osmanlı hükümeti açısından idari, askeri ve mali merkezler idi.[9] Kırsal alanda görülen uyru-

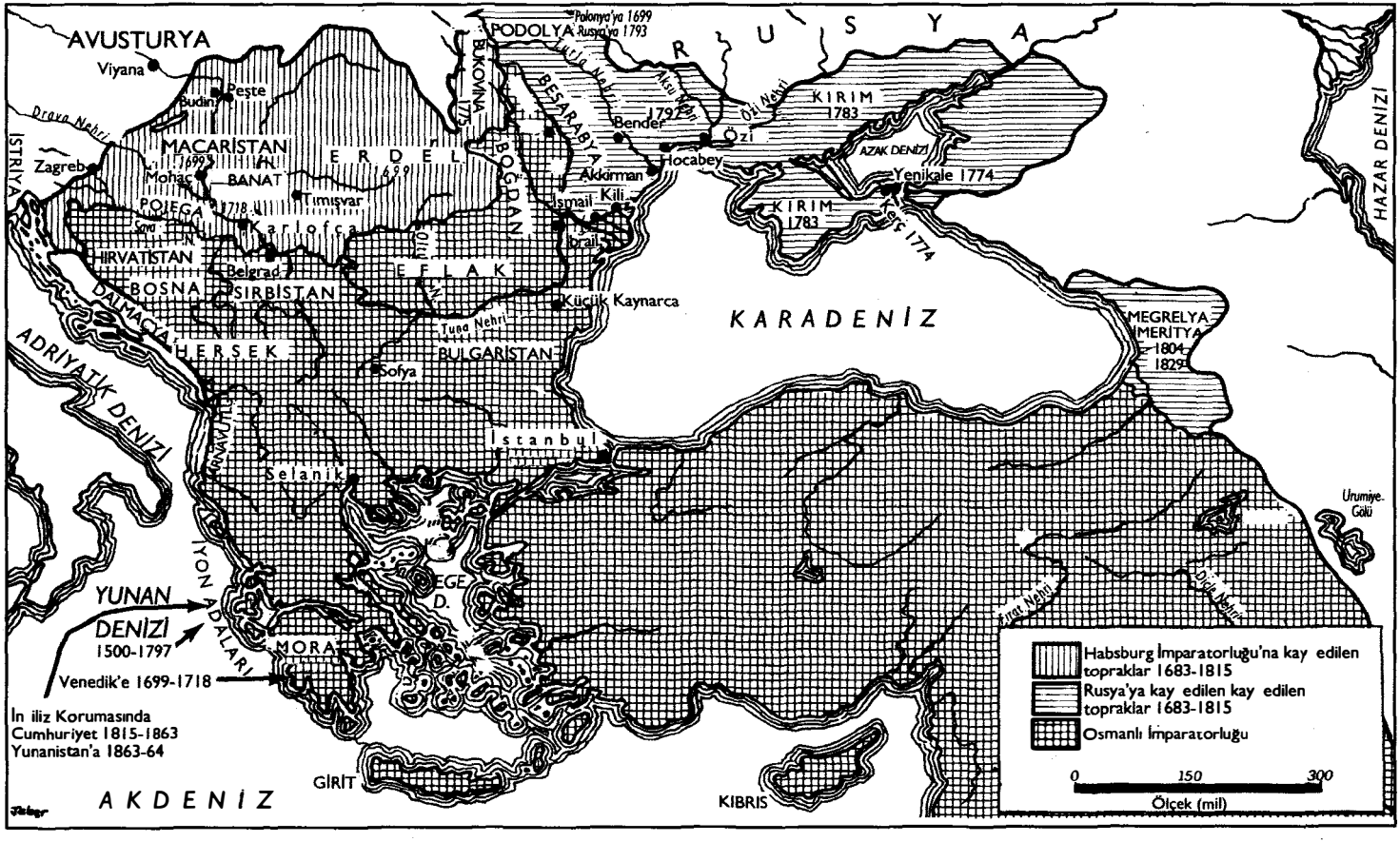
ğa ve dine göre ayrım bu şehirlerde de mevcuttu. Her biri nüfusun bağımsız bir bölümünü içinde barındıran *mahallelere* ayrılmış bulunan şehirlerin ulusal ve dini terkibi çoğunlukla kırsal alanınkiyle tezat oluştururdu. Şehirler doğal olarak, imparatorluğun tacir kesimi Yahudiler, Yunanlılar, Ulahlar ve Ermeniler için cazibe merkezleriydi; Müslüman unsurlar, ister idareci, ister asker, isterse arazi sahibi olsun, genellikle şehir merkezlerinde oturmayı tercih ediyordu.

Şehir içerisinde esnafların faaliyetleri loncalar tarafından sıkı bir kontrol altında tutuluyordu. Bu kurumlar, Hristiyanlardan veya Müslümanlardan oluşabildiği gibi karma da olabiliyordu. Batıdaki muadilleri gibi bu kurumlar da, pazarın ihtiyaç duyduğu şeyleri üretmeyi ve üyeleri için adil bir iş ve gelir bölüşümü sağlamayı hedefliyordu. Loncalar; fiyat, kalite, üretim metotları ve ürünlerin hammaddelerinin kaynakları üzerinde sıkı bir kontrol uygulamaktaydı. Çabalarını istikrarlı bir piyasa ve kaliteli mal üretimine yönelttiklerinden dolayı üyelerinin etkinliklerini sınırlama ve yeni metotlara karşı çıkma eğilimi sergiliyorlardı. Ayrıca bu kurumların kendileri de devletin sıkı denetimi altındaydı. Loncaların en tepesinde ustabaşları yer alıyor; onları ustalar ve çıraklar izliyordu. Malların üretimi ve dağıtımı hususunda üstlendikleri role ilaveten bu kurumlar, kendi üyeleri için bir hayır kurumu işlevi de görüyor; hastalara, dullara ve yetimlere yardım temin ediyorlardı. Loncaların çoğu, muhafazakar ve geleneksel bir yaşam tarzının temsilcileri olarak sıkı bir ahlaki tutum sergiliyordu.

18. YÜZYILDA GERÇEKLEŞEN SAVAŞLAR

18. yüzyılda Hristiyan halkın kaderini sadece bir parçasını oluşturduğu siyasi ve toplumsal yapı değil; Balkan topraklarının büyük bir kısmını tahrip eden aralıksız savaşlar da derinden etkiledi. Bu dönem içerisinde, imparatorluğun askeri zayıflığı müteaddit yenilgilerle gözler önüne serildi; Osmanlı Devleti artık Avrupa'nın büyük güçleri karşısında savunma durumunda idi (bkz. Harita 11). Osmanlıların aldığı yenilgiler, Balkan toprakları açısından son derece tahripkar oldu. Yarımadada meydana gelen büyük savaşlar, Balkan şehir ve köylerinin yakılıp yıkılmasına, nüfusun dağılmasına yol açtı. Savaş vergileri ve ordunun gereksinimleri kırsal alanın daha da fakirleşmesine neden oldu.

Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyılın sonlarına doğru muhtemel düşmanlarının bölünmüş olmasından dolayı avantajlı bir konumda bulunuyordu. I. François'nın saltanat döneminin başlamasıyla birlikte Fransa, Babıali'yi ittifaklar sistemi içine çekmeye çalışmıştı. Osmanlı İmparatorluğu, İsveç ve Le-



11. Osmanlı toprak kayıpları, 1683-1815.

histan ile birlikte, Fransa'nın önce Habsburg İmparatorluğu'na daha sonra da Rusya'ya karşı kullanmayı arzuladığı Doğu Engeli'nin bir parçasını teşkil edecekti. Fransa ile Habsburg İmparatorluğu arasındaki husumet, 18. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı'nın soluk almasını sağlayacaktı. Reformasyon, Karşı-Reformasyon ve Otuz Yıl Savaşları gibi büyük meseleler Avrupa devletlerini benzer biçimde birbirinden uzaklaştırmıştı. Osmanlı askeri gücü gerçekte Muhteşem Süleyman'ın saltanat döneminden sonra düşüşe geçmiş olmakla birlikte, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki husumetler Hristiyan devletlerin yeni bir Haçlı seferi düzenlemesini imkansız kılmaktaydı.

Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu, bazı toprak kazanımlarında bulunmayı sürdürebildi. Venediklilerin elinde bulunan Kıbrıs 1573, Girit ise 1669 yılında fethedildi. Podolya, 1676 yılında Lehistan'dan alındı; bu toprak kazancı, Osmanlıların kuzeye doğru ilerleyişlerinin son sınırını oluşturmasının yanında, Karadeniz'in kuzeyindeki toprakların kontrolü için daha büyük bir mücadelenin başlangıcını da teşkil etti. Osmanlıların bu son başarıları büyük ölçüde, yüzyılın en kudretli sultanı olan IV. Murad'ın (1623-1646) ve Köprülü ailesine mensup sadrazamların akıllıca politikalarının bir sonucuydu. Bu sadrazamların ilki olan Köprülü Mehmed (1656-1661) dahili reform üzerinde yoğunlaştı; oğlu Ahmed (1661-1678) ise Erdel ve Ukrayna'ya yönelik güçlü bir askeri programı yeniden başlattı. 1678 yılında, Ahmed'in kayınbiraderi olan Kara Mustafa Paşa sadrazam oldu. Kara Mustafa Paşa'nın büyük arzusu, Osmanlı'nın baş hasmı olan Habsburg İmparatorluğu'nu kesin bir yenilgiye uğratmaktı. 1683 yılında, muhtemelen on beş veya yirmi bin kadarı faal hizmetli askerden oluşan doksan bin kişilik bir orduyla Viyana önlerine geldi ve şehri Temmuz ayından Eylül ayına kadar kuşatma altında tuttu. Bu heybetli tehditle karşı karşıya kalan Avusturya ordusunun kumandanı Lorrainli Charles şehirden geri çekildi ve şehrin muhafazasını sayıları yirmi bini bulmayan bir askeri güce terk etti. Kuşatma Charles'ın ve Lehistan kralı John Sobieski'nin komutasındaki müttefik güç tarafından Eylül ayında kaldırıldı. Sultan, başarısızlığından dolayı Kara Mustafa'yı boğdurttu ve böylece imparatorluk en kudretli kumandanını yitirmiş oldu.

Bu zaferin yüreklendirdiği Avusturya, Papalık, Venedik ve Lehistan'dan müteşekkil Osmanlı'nın hasımları, sonradan Rusya'nın da katılacağı yeni bir Kutsal İttifak oluşturdu. Ardından, Osmanlıların önde gelen çevresel askeri merkezlerine saldırı başlatıldı. Osmanlı Macaristan'ının başkenti olan Budin 1686 yılında düştü; 1688 yılında ise Belgrad alındı. Venedik de benzer zaferler kazandı; Mora'ya bir sefer düzenlendi ve 1687 yılında Atina işgal edildi. Bununla birlikte, Batılı müttefiklerin bu ileri hareketi çok geçmeden sekteye uğratıldı. Sultan III. Süleyman'ın saltanatı (1687-1691) döneminde Köprülü aile-

sinin bir diğer ferdi olan Fazıl Mustafa Paşa sadrazam oldu. Augsburg Birliği'nin Fransa ile olan savaşı sırasında, Avusturya güçlerinin bir kısmını bu cepheye çekmek zorunda kaldı. Osmanlı ordusu, 1690'da gerçekleştirdiği karşı saldırıda Habsburg ordusunu püskürtmeyi başardı. Rusya'nın müttefiklere katılmış durumda olduğu 1697 yılında durum tekrar tersine döndü. Batı Avrupa'daki savaşın sona ermesi üzerine serbest kalan emperyal güçler, başarılı bir general olan Savoylu Öjen'in komutası altında Zenta'da düşmana yıkıcı bir darbe indirmeyi başardı. Yenilgiye uğrayan Babıali, barış yapmak zorunda kaldı. Avusturya, Venedik ve Lehistan ile akdedilen 1699 tarihli Karlofça Antlaşması, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası oluşturmaktadır ve modern Avrupa tarihinin önde gelen barış antlaşmalarından biridir. Osmanlı İmparatorluğu, Hristiyan güçlere karşı ilk kez kalıcı olarak toprak kaybına uğradı. Barış müzakereleri İngiliz ve Felemenk aracılar vasıtasıyla gerçekleştirildi ve müttefikler arasında ciddi anlaşmazlıklara yol açtı. Savaşı sona erdirme hususunda en aceleci davranan taraf Habsburg İmparatorluğu oldu ve önemli kazanımlar elde etti. Avusturya, geniş ve değerli topraklar kazandı: Macaristan, Hırvatistan ve Pojega'nın belli kesimleri ve Erdel. Venedik, Mora'yı ve Dalmaçya'nın büyük bölümünü elde etti, Lehistan ise Podolya'yı geri aldı.

Habsburg İmparatorluğu bu antlaşmaya ticari ve dini açıdan önemli maddeler koydurttu ki, bu maddeler daha sonraki antlaşmalarda da teyit edilmiştir. Madde XIV şöyleydi: "Her iki tarafın tebaaları için, daha önceki kutsal antlaşmalara uygun olarak bu imparatorlukların tüm bölgelerinde ve kendilerine tabi topraklarda ticaret serbest olsun ki sahtekarlık ve aldatma olmaksızın her iki tarafın da yararlanabileceği biçimde ticaret sürdürülebilsin." Ticari ilişkiler bir sonraki yüzyılda düzenli bir şekilde artacaktı. Madde XIII'te Katolik dini lehine derc edilen koşula göre, sultanın eski ayrıcalıkları teyit etmiş olmasından dolayı,

> mezkur dinin bağlıları kiliselerini tamir ve tadil edebilecek ve eski zamanlardan beri uygulanagelen mutat ritüelleri sürdürebilecektir. Ayrıca, hangi mezhebe mensup ve hangi konumda olursa olsun hiçbir din ehli insanı kutsal antlaşmalara ve ilahi yasalara aykırı olarak hiç kimsenin rahatsız etmesine veya para ödemek zorunda bırakmasına, bu dinin gereklerini yerine getirmesini engellemesine izin verilmeyecek; aksine bu dinin bağlılarına, imparatorlukla ilgili mutat görev duygusunu taşıma ve geliştirme imkanı sağlanacaktır.[10]

Bu müzakerelere katılmayan Rusya, 1700 yılında bu antlaşmadan bağımsız bir barış gerçekleştirdi. Bu antlaşmanın koşulları, 1696 yılında alınmış

olan Azak kalesinin Ruslara aidiyetini ve Rusya'nın İstanbul'a yerleşik bir Rus elçisi gönderme hakkını içeriyordu.

Karlofça Antlaşması, önemli bir Habsburg zaferiydi ve bu monarşinin bir önceki yüzyılda Osmanlıların tekrar tekrar gerçekleştirdikleri saldırılara karşı başarılı mukavemetinin zirvesini ifade etmekteydi. Bazı değişiklikler gerçekleşecek olmakla birlikte, Avusturya-Osmanlı sınırı 1878 yılına kadar görece değişmeden kalacaktı. Sadece iki kalıcı değişiklik meydana geldi. Avusturya 1718 yılında Tımışvar'daki Banat'ı, 1775 yılında ise Bukovina eyaletini aldı. Bununla birlikte bu gelişmelerde inisiyatif, Viyana'dan çok St. Petersburg'a aitti.

Osmanlı İmparatorluğu o sıralarda savaş alanlarında sürekli olarak müdafaa halindeydi. Dış ilişkilerdeki en önemli gelişme, yeni ve güçlü bir hasmın zuhuru oldu. Görmüş olduğumuz gibi, geçmişte baş hasım Habsburg İmparatorluğu idi; Fransa, bir destekçi ve bir müttefik olmuştu. 1682 yılında Deli Petro, on yaşında Rus tahtına çıktı. Önce üvey erkek kardeşiyle birlikte yöneticilik yapan Petro, kardeşinin 1696 yılındaki ölümünün ardından aktif politikalara girişme konusunda serbest kaldı. Kutsal İttifak'a katıldı ve Azak kalesine saldırı gerçekleştirdi. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirilen seferlere katılmasına rağmen, Petro'nun dikkati daha çok Baltık'a ve İsveç'e yönelikti. Genç kral XII. Şarl tarafından yönetilmekte olan İsveç'e saldırabilmek için Lehistan, Saksonya ve Danimarka ile ittifak kurup 1700 yılında bir barış yaptı. 1700 yılının Kasım ayında Narva'da uğradığı kesin yenilginin ardından askeriyesini güçlendirmeye ve devleti yeniden biçimlendirmeye yöneldi.

Mazeppa'nın Ukraynalı güçleriyle ittifak kuran XII. Şarl, 1709 yılında Rusya'yı istilaya girişti ve Temmuz ayında Poltava'da durduruldu. Ezici bir yenilginin ardından İstanbul'a kaçan Şarl ve Mazeppa, burada Babıali'yi Rusya'ya karşı savaşa sürüklemek için entrikalar düzenledi. Onların bu çabalarına, Rusların Kırım ve Karadeniz'in kuzeyindeki kendi topraklarına saldıracağından endişelenen Kırım Tatarları ile Fransa da yardımcı oldu. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu 1710 yılında Rusya'ya savaş ilan etti.

Aynı yıl içerisinde Petro, muhteris bir Balkan kampanyası başlattı. Rus orduları yeniçağda ilk kez Balkan topraklarını aştı ve Yaş'a kadar ilerledi. Petro daha sonra Balkan Hristiyanlarından, ayaklanarak ordusuna yardım etmelerini istedi. Habsburg monaşisi Sırp topraklarını istilası sırasında bunu kullanmış olmakla birlikte, Hristiyan tebaaya yönelik bu çağrı Rusya için yeni bir silahtı. Bu politika başarılı olmadı. Güney Hersek ve Karadağ'da birkaç yerel girişim söz konusu olduysa da Ortodoks köylüler arasında kitlesel bir ayaklanma kesinlikle gerçekleşmedi. Tuna Prenslikleri'nde, Boğdanlı *hospo-*



3- 1717 senesinde Herman Moll tarafından çizilen Balkan haritası.

dar **(vali) Dimitri Kantemir'in Petro'ya katılmasına karşın, Eflaklı Konstantin Brinkoveanu ona katılmayı reddetti. 1711 yılının Temmuz ayında, Petro ile ordusunun etrafı Prut Nehri üzerinde kuşatıldı. Çaresiz bir askeri durumda bulunan çar, yakın bir zaman önce ele geçirmiş olduğu Azak kalesinin geri verilmesini içeren bir antlaşma imzaladı. Daha sonraları, Osmanlı hükümetinin bu fırsattan yararlanıp daha fazla kazanım elde etmesi gerekir miydi, yoksa gerekmez miydi sorusu üzerinde tartışmalar çıkacaktı. Osmanlı hükümetinin Rus ordusunu tahrip edip Petro'yu esir alması bile mümkün ola-**

bilirdi. Kesin olan şu ki Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı buna benzer bir fırsatı bir daha elde edemeyecekti.

Rusya'yı yenen Babıali, Venedik ile ilgilenmeye başladı. 1715 yılında Mora'ya bir ordu gönderildi ve Yunan Adaları ile Dalmaçya'ya saldırılar gerçekleştirildi. Osmanlı askerleri, Venediklilerin halkı Katolikliğe döndürme çabalarına hayli içerleyen Yunan topraklarının yerel nüfusu tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı. 1716 yılında Habsburg İmparatorluğu, Venedik saflarına katıldı. Fransa'ya karşı gerçekleştirilen savaştan dönmüş olan Savoylu Prens Öjen, büyük askeri becerisini Balkanlar'da gerçekleştirdiği bir diğer yarma harekatıyla yeniden gözler önüne serdi. 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Habsburg monarşisi yeni kazanımlar elde etti; Tımışvar'daki Banat ve Belgrad da dahil olmak üzere kuzey Sırbistan ile Küçük Eflak (Eflak'ın Oltu nehrinin batısında kalan kısmı) Avusturya'ya verildi. Osmanlı İmparatorluğu Mora'yı muhafaza ettiyse de, Yunan Adaları ile Dalmaçya Venedik'e bırakıldı.

1736 yılına gelindiğinde tüm taraflar yeniden savaşa girmeye hazırdı. Osmanlı İmparatorluğu İran'a karşı gerçekleştirdiği başarısız bir savaştan yeni çıkmıştı; fakat Babıali, Rus kontrolü altına girme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Lehistan'da patlak veren gelişmelerden endişe duymaktaydı. Benzer endişeler taşıyan Fransız hükümeti de Osmanlı hükümetine harekete geçmesi için baskıda bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaş 1736 yılında başladı; Avusturya ise savaşa ertesi yıl katıldı. Boğdan'da, bu sefer General Münnich'in komutasında bir kez daha bir Rus taarruzu gerçekleşti. Hristiyan halka yönelik olarak ayaklanma çağrıları bir kez daha yapıldı. Rus orduları Azak'ı aldı ve Tuna Prenslikleri'ndeki Yaş'a kadar ilerledi. Bununla birlikte, Habsburg güçleri aynı başarıyı gösteremedi. Rusya'nın başarılarının orantısız kazanımlar elde etmesine yol açmasından korkan Habsburg hükümeti barış yapılması konusunda ısrar etti. 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması'nda Habsburg monarşisi, Pasarofça Antlaşması'nda elde ettiklerinin çoğunu geri verdi; böylece Osmanlı İmparatorluğu, Banat'ın kalıcı olarak Avusturya'nın kontrolüne geçmesine karşın kuzey Sırbistan'ı ve Küçük Eflak'ı geri aldı. Barış yapmaya zorlanan Rusya ise Azak'ı almanın yanında Karadeniz'de belli ticari ayrıcalıklar da elde etti.

İran ile 1743 ila 1746 yılları arasında yine başarısızlıkla sona eren bir diğer savaşın yapılmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ilişkilerinde neredeyse otuz yıllık bir kesintisiz barış hali hakim oldu. Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) ile Yedi Yıl Savaşları, Avrupalıların enerjilerini tüketti. O sıralarda Avrupa siyasetine üç enerjik sima; Prusyalı Büyük Frederich, Avusturyalı Maria Theresia ve Rusyalı Büyük Katerina yön veriyordu.

Osmanlı çıkarları, özellikle de ihtiraslı ve saldırgan Rus çariçesinin çıkarlarıyla çelişmekteydi. Deli Petro'nun gerçek varisi olan Katerina, Karadeniz sahilini ve Kırım'ı içine alacak şekilde kuzeye ve Lehistan topraklarını içine alacak şekilde de batıya doğru Rus sınırlarını genişletmeyi hedefleyen büyük ölçekli planları yürürlüğe koydu. Böylece, Osmanlı vasalları olan Kırım Tatarlarının çıkarları ile hem Babıali'nin hem de Fransa'nın muhafaza etmek istedikleri Lehistan'ın çıkarları doğrudan tehdit altına girmiş oldu.

Rusların ve Prusyalıların Lehistan'ın iç meselelerine müdahaleleri, dış müdahaleye karşı ayaklanan Leh asillerinin bir girişimi olan Bar Konfederasyonu'nun kurulmasına neden oldu. Rus askerleri isyan çıkarmak amacıyla Osmanlı sınırlarını ihlal ederek bir kasabayı yaktı. Fransa ve Kırım Tatarları tarafından sıkıştırılan Osmanlı İmparatorluğu, 1768 yılında Rusya'ya savaş ilan etti. Babıali, çok geçmeden düşmanın iki cepheden saldırısıyla karşılaştı. Bir Rus donanması, Türklerin deniz güçlerini imha etmek ve Yunanistan'da isyan çıkarmak üzere Baltık'tan Doğu Akdeniz'e sevk edildi. İlk hedefe çok geçmeden ulaşıldı. Amiral Aleksis Orlov'un komutasındaki Rus donanması, Sakız Adası yakınlarında Osmanlı donanmasıyla başarılı bir şekilde çarpıştı ve onu Çeşme limanına sığınmak zorunda bıraktı. Bu limana bir ateş gemisi gönderilerek Osmanlı donanması tahrip edildi. Bununla birlikte, Yunanistan'da büyük bir isyan başlatma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Arnavut askerleri, çıkarılan isyanı 1770 yılında sona erdirdi. Aynı sıralarda bir Rus ordusu Tuna Prenslikleri'nde taarruza geçerek Osmanlıların Kili, Akkirman, İsmail, Bender ve İbrail kalelerini ele geçirdi. Bu Rus zaferleri, güç dengesinin alt üst olacağından korkan diğer Avrupalı güçleri telaşlandırdı. Bu yüzden Büyük Frederich, Osmanlı İmparatorluğu ile mütevazı bir barış yapılması için baskıda bulundu ki buna Lehistan'ın parçalanışı eşlik edecekti.

1774 yılının Temmuz ayında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Avusturya ile yapılan Karlofça Antlaşması'nm muadili gibiydi. Bu antlaşma, Karadeniz bölgesindeki güç dengesinde tam bir değişikliğe işaret etmesi dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu için son derece önemli bir askeri ve diplomatik felaketi ifade etmekteydi. Rusya, Kerç ve Yenikale kaleleri ve Karadeniz boyunca Aksu ve Özi nehirleri arasında uzanan arazi de dahil olmak üzere daha önceleri Kırım Hanlığı'na ait toprakları ele geçirdi. Kırım Hanlığı'nın bağımsız olduğu ilan edildi ki bu statü, Rusya'nın nüfuzu ve nihayet ilhakı için açık kapı oluşturmaktaydı. Rusya'ya ayrıca kapsamlı ticari ayrıcalıklar da verildi; bunların en önemlisini, Rusya'nın ticaret gemilerinin Karadeniz'de ve Boğazlar'da serbest denizcilik hakkı elde etmesi teşkil ediyordu. Daha önceleri kapalı bir Osmanlı gölü olan Karadeniz bundan böyle kuzeyin büyük gücü Rusya'ya açık olacaktı. Rusya ayrıca, Osmanlı şehirlerine konsolos-

lar atama ve daha önceleri İngiltere ve Fransa'ya tanınmış olan ticari ayrıcalıkların aynılarından yararlanma hakkı da elde etti. Bunun yanında, Babıali'den savaş tazminatı ödemesi de istendi.

Gelecek açısından en önemli koşulları, Rusların Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahalesine imkan tanıyan koşullar oluşturuyordu. Birincisi, Rus askerlerinin Tuna Prenslikleri'nden çekilmiş olmasına karşın, Osmanlı hükümeti bu nüfusa resmi olarak siyasi ve dini garantiler vermekte ve Rusya'ya bu nüfus lehine Babıali'ye müdahale hakkı sarih bir biçimde ifade edilmekteydi. İkincisi, mutabakat metninin iki maddesinde Babıali, daha sonraları Rus diplomatlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hristiyan nüfusun tamamı lehine kendilerine konuşma hakkı verildiği şeklinde yorumlayacakları güvenceler vermekteydi. Madde XIV Rusya'ya, İstanbul'da "daima bu imparatorluğun elçilerinin koruması altında bulunacak, her türlü cebir ve zorbalıktan masun kalacak ve ibadet dili olarak Yunancayı kullanacak olan bir kamu kilisesi" inşa etme hakkı tanıyordu. En tartışmalı madde olan madde VII ise şöyleydi:

> Babıali, Hristiyan dinini ve kiliselerini sürekli olarak korumayı taahhüt emekte ve ayrıca Rusya'nın İmparatorluk Sarayı'nın elçilerine her vesilede, madde XIV'te zikredilecek olan İstanbul'daki yeni kilise adına olduğu gibi bu kilisenin ayinleri yöneten papazları adına da temsilcilik yapma izni vermekte; komşu ve hakikaten dost bir gücün güvenilir memurları tarafından gerçekleştirilmeleri hasebiyle bu temsilciliklere gereken itibarı göstermeye söz vermektedir.[11]

Bu mutabakat metninin imzalanmasından önce, 1772 yılının Ağustos ayında Rusya, Avusturya ve Prusya, daha önceleri önemli bir güç konumunda bir devlet olan Lehistan'ın ilk bölünüşünü gerçekleştirmişti. 1774 yılında Avusturya, barışın yapılması için gerçekleştirdiği yardımın bir mükafaatı olarak Boğdan'daki Bukovina'yı işgal etti. Bu ilhaka karşı koyabilecek kudrette olmayan Babıali, 1775 yılında bölgeyi resmen devretti.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda önemli kazanımlar elde etmesine rağmen daha büyük planları olan Katerina'nın emeli, Osmanlı İmaparatorluğu'nu yıkmak ve bu imparatorluğun Avrupa'daki topraklarını Rusya ile Avusturya arasında bölüştürmek idi. Katerina'nın Yunan Projesi diye isimlendirilen en muhteris planı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasını içermekteydi ki, bu yeni imparatorluğun başkenti de İstanbul olacak ve Rus koruması altında bulunacaktı. Çariçe, ikinci torununa bu hayale kapılarak Konstantin ismini vermişti. Açıktır ki, böyle-

sine büyük bir girişimin tek başına gerçekleştirilmesi mümkün değildi ve ne Frederich'in ne de Maria Theresia'nın bu projeyi sempatik bulmaları beklenemezdi. Bununla birlikte 1780 yılında, annesinin ölümü üzerine Avusturya tahtına II. Joseph oturdu. Katerina'ya karşı Maria Theresia'dan daha zayıf olan II. Joseph, kendisinin çariçenin planlarının içine çekilmesine izin verdi. Bir dizi mektup ve Joseph'in Rusya'ya gerçekleştirdiği bir ziyaret esnasında yapılan görüşmeler vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi planı şekillendirildi. Bu paylaşıma göre Rusya, Kırım'ı, Karadeniz kıyısında Özi nehrine kadar uzanan toprakları ve Kafkaslar'ı alacaktı. Avusturya'nın payına ise Küçük Eflak, Sırbistan'ın bir parçası, Bosna, Hersek, İstriya ve Dalmaçya düşmekteydi. Venedik'e ise, son iki yeri teslim etmesi karşılığında, bir zamanlar kendi hakimiyeti altında olan Mora, Girit ve Kıbrıs vadediliyordu. Fransa'nın Suriye ve Mısır'ı almasına izin verilecekti. Osmanlıların Avrupa'daki topraklarının geri kalan kısmında her ikisi de Rusya'nın kontrolü altında olan iki devlet kurulacaktı. Eflak ve Boğdan'dan oluşturulacak olan birinci devlet, Daçya'nın bağımsız ulusunun devleti olacak ve bir Rus prensi tarafından yönetilecekti. Yeni bir Yunan-Bizans İmparatorluğu'nu teşkil edecek olan ikinci devlet ise Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan toprakları üzerinde kurulacaktı. Yönetimini Konstantin'in gerçekleştirecek olmasına karşın bu devlet asla Rusya ile birleşmeyecekti. Aslan payının Rusya'ya ayırıldığı bu plan, büyük devletlerin Osmanlı topraklarını bölüşme konusunda kendi aralarında tartışacakları bir dizi planın sadece ilki oldu. Lehistan'ı bölüşme sürecine katılan devletler için böylesi bir program mantıklı görünüyordu.

Viyana'dan destek konusunda güvenceler alan Katerina, ilk hedefi olan Kırım'a yöneldi. Rus hükümeti, önce bir taht müddeisine destek oldu; bu kişinin iktidarı ele geçirmesinden ve halkın dış müdahaleye karşı ayaklanmasından sonra, "düzeni sağlama" gerekçesiyle Rus askerlerine Kırım'a girme emri verildi. Daha sonra ise Kırım ilhak edildi. Boyun eğme dışında hiçbir pratik alternatifi olmayan Babıali, Osmanlı hükümetinin Rusya'ya bir başına karşı koyacak durumda olmamasından dolayı 1783 yılında bu oldu bittiye muvafakat verdi. Osmanlı hükümetinin yegane destekçisi olan Fransa, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile ilgili olarak İngiltere ile çatışma halindeydi. Ayrıca Fransız liderleri, Osmanlı ile iyi ilişkilere artık daha az iştiyak duymaktaydı.

Karadeniz ve Kırım topraklarını ele geçirdikten sonra Katerina ve bakanları, özellikle de gözdesi olan Gregory Potemkin, yeni elde edilen toprakları kolonileştirmek ve geliştirmek için kolları sıvadı. Rus ve Alman göçmenlerin getirilip yerleştirildiği bölgenin ticari gelişimini teşvik için çabalar harcandı. Kerson, bir denizcilik üssü olarak inşa edildi ve bir Karadeniz donanmasının temelleri atıldı. Bu gelişmeler, sadece Karadeniz bölgesindeki askeri dengeyi

değil fakat aynı zamanda Balkan yarımadasındaki askeri dengeyi de derinden etkiledi. Rusya'nın Karadeniz sahilinde sağlam bir yer edinmiş ve önemli liman şehirlerinin kontrolünü eline geçirmiş olması hasebiyle Rus donanması, iki ila iki buçuk günlük deniz yolculuğu ile İstanbul'a varabilecek duruma gelmişti. Rusya'nın İstanbul'u almak için deniz yoluyla asker nakledebilecek durumda olduğunu diğer güçler fark ettiler ve bundan korktular.

Osmanlı'nın askeri açıdan zayıf olmasına karşın savaş kaçınılmazdı. Rusya, Kafkaslar'da ilerlemeye devam etti. Tuna Prenslikleri'nde de sorunlarla karşılaşıldı; Osmanlı İmparatorluğu, daha önceki antlaşmaları ihlal ettiği için 1786 yılında bir *hospodarı* azletti. Osmanlı İmparatorluğu, 1787 yılında Rusya'ya savaş ilan etti; Avusturya, ertesi yıl müttefiki olan Rusya'ya katıldı. Rusya, Özi ve Akkirman kalelerini almayı ve yeni Karadeniz toprakları için bir tampon vazifesi görecek olan bağımsız bir Daçya devleti kurmayı hedefliyordu. Savaşın başlarında Osmanlı orduları bazı ilerlemeler kaydetti. Rusya, eşzamanlı olarak İsveç ile de savaşa tutuşunca güçlerini ikiye bölmek zorunda kalmıştı. Aynı şekilde, Avusturya orduları da yenilgilere uğradı. Daha sonra durum tersine döndü. Rus orduları Tuna Prenslikleri'ne yeniden girdi ve büyük Rus Generali Alexandr Suvorov burada büyük zaferler kazandı.

II. Joseph'in iç işlerinde yaşadığı sorunlar ve Avusturya ile Rusya arasındaki güvensizlik, Osmanlı'ya muazzam ölçüde yardımcı oldu. 1790 yılında Joseph öldü ve yerine kendisinden çok daha çekingen biri olan II. Leopold geçti. Hollanda'daki bir ayaklanmadan ve Prusya'nın yapacaklarından korkuya kapılan yeni imparator, müttefikinden bağımsız olarak Ziştovi Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma, savaştan önceki durumun muhafazası temeline dayalıydı. Avusturya ayrıca, ek bir antlaşma ile Banat'ı çevreleyen bir miktar toprak da kazandı. Avusturya'nın savaştan çekilmesi, orduları zaferler kazanmakta olan Rusya için doğal olarak bir darbe teşkil etti. Yunanistan'da isyanlar çıkmıştı ve Osmanlı'mn hiçbir müttefiki yoktu. Bununla birlikte, dikkate alınması gereken başka şeyler de mevcuttu. 1789 yılında Fransa'da devrim meydana gelmişti ve uluslararası durum belirsizlik içerisindeydi. Bu yüzden Rusya, 1792 yılında Osmanlı ile Yaş Antlaşması'nı imzaladı. Katerina'nın Özi şehri ve Özi nehrine kadar uzanan toprakları almasına karşın, Tuna Prenslikleri yeniden Osmanlı hakimiyeti altına girdi. 1793 ve 1795 yıllarında Rusya, komşularıyla birlikte Lehistan'ın nihai bölüşümünü gerçekleştirdi.

18. yüzyılın son on yılına gelindiğinde, Yakın Doğu'nun en güçlü Avrupa devletinin Rusya olduğu ve Osmanlı'nın bekası açısından en büyük tehdidi oluşturduğu açıktı. Rusya'nın girişimlerine katılmış olmalarına karşın Avusturya'nın yöneticileri, tıpkı Prusya'nın yöneticileri gibi, bu devletin hızla iler-

lemesinden korkmaktaydı. Osmanlı hükümetine sadece Fransa destek olmuş, fakat bu devlet de bölgeye asla askeri güç göndermemişti. Doğu engeli devletlerinin varlıklarının muhafazası ile ilgilenmiş olmasına karşın Fransız hükümeti, Lehistan'ın bölünmesini, İsveç'in yenilmesini ve Rusya ile Avusturya'nın Babıali'ye karşı sürekli zafer kazanmalarını engelleyememişti.

Fransa'nın tutumu, kendisinden pek söz etmediğimiz bir gücün, İngiltere'nin başlangıçtaki tutumunu belirledi. Temelde Fransa'ya karşı dünya çapında koloni rekabeti gerçekleştirmekle meşgul olan İngiltere, aynı zamanda değerli bir ticari ortağı olan Rusya da dahil olmak üzere hasmı olan Fransa'nın hasımlarını destekleme eğilimindeydi. 1769 yılında Akdeniz'e açılan Rus donanması, İngiliz limanlarından erzak temin etmiş ve aralarında Lord Elphinstone'un da bulunduğu İngiliz memurlar bu sefere eşlik etmişti. Bununla birlikte, 1770'lerde İngiltere'nin düşüncesi değişmeye başladı. Katerina'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasındaki teyakkuz halinde askeri tarafsızlık politikası, İngiltere'nin çıkarları aleyhineydi. Dahası Prusya gibi, İngiltere de Rusya'nın aşırı büyümesinin oluşturacağı tehlikeleri görmüştü. Bu yüzden ittifaklarda değişiklik meydana geldi ve nihayet İngiltere, Rus baskısına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun baş destekçisi oldu.

OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ BALKAN HALKLARI

Yukarıdaki kısımlarda ele aldığımız; Osmanlı hükümeti, Hristiyanların dini ve yerel idareleri ve yüzyılın büyük savaşları başlıkları altında toplanacak meseleler Balkanlar'da yaşayan tüm halkları etkiledi. Ayrıntılı olarak incelenmesi gereken bir diğer şey de, Osmanlı'nın doğrudan yönetimi altında olan Hristiyanların; yani Hristiyan Yunanlı, Arnavut, Karadağlı, Sırp ve Bulgarların yaşadıkları topraklarda meydana gelen olaylardır. Burada, bu bölgelerdeki genel koşullar ile Osmanlı otoritesinin zayıflamasının ve feci savaşların özel sonuçları ele alınacaktır.

Yunanlılar

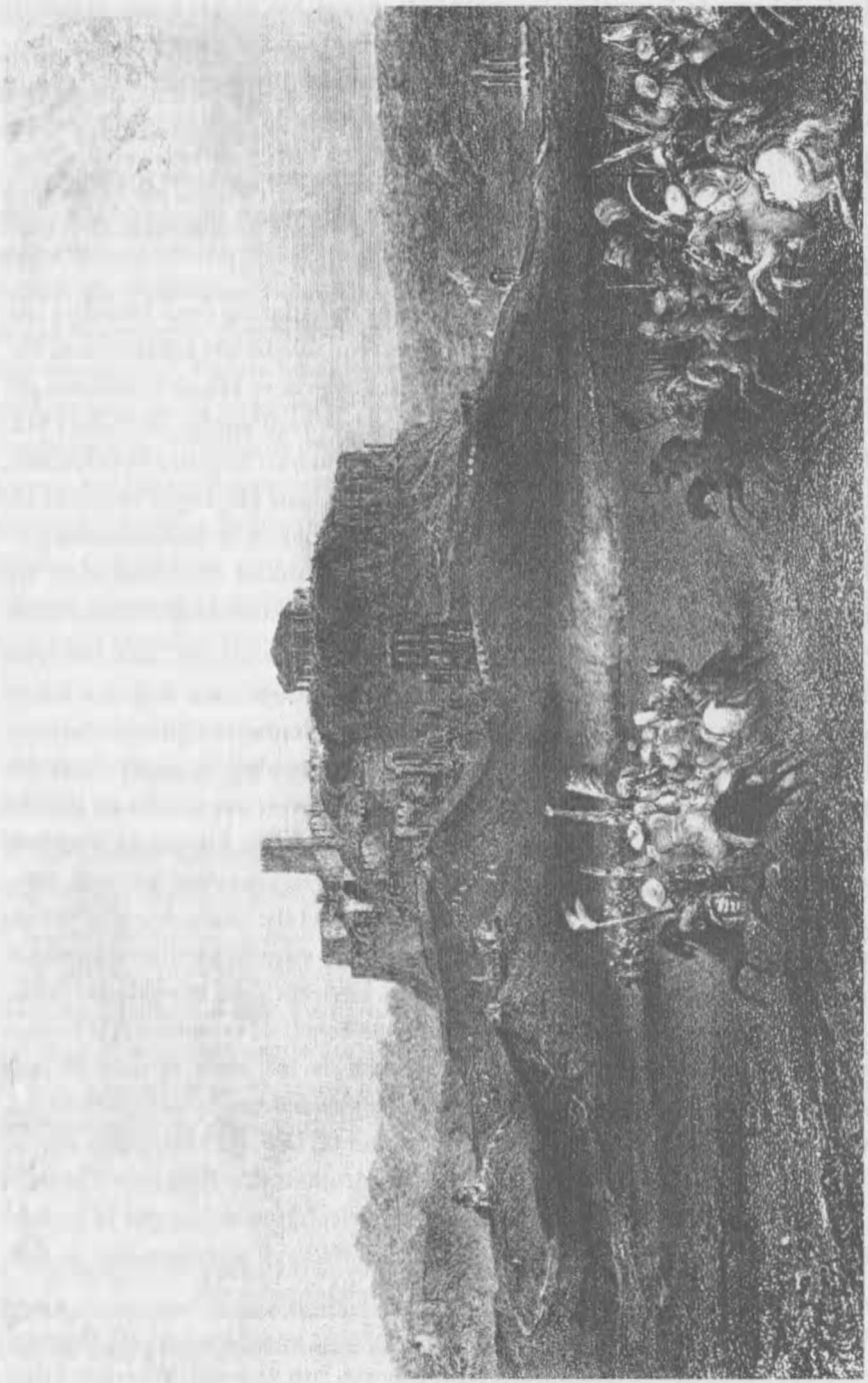
Gördüğümüz üzere 18. yüzyıla gelindiğinde, Hristiyanlar arasında en iyi durumda olanlar Yunanlılar, özellikle de tacir olan ve Osmanlı hükümetiyle çalışan Yunanlılar idi. Bununla birlikte, Yunanistan'ın köylü olan nüfusu da kendi kendini idare hususunda geniş haklara sahipti. İmparatorluğun her tarafına dağılmış olmakla birlikte Yunanlılar, yoğun olarak Ege adalarında,

Mora'da, Teselya'da ve Rumeli'de yaşamaktaydı. Trakya, Epir ve Makedonya'da da çok sayıda Yunanlı bulunmaktaydı. Ancak küçük bir kısmı ekilebilir nitelikte olan kıta Yunanistan'ının büyük kısmında ziraat yapılmıyordu. Toprağın yaygın çiftlik ziraatine uygun olmamasından dolayı, çiftlikler yoğun olarak belli bölgelerde, özellikle de Teselya ve Mora'da bulunuyordu. Konuk sevmez dağlar daha çok hayvancılığa, özellikle de koyun ve keçi yetiştirilmesine elverişliydi. Verimli ziraat arazileri genellikle bir çiftliğe, bir vakfa veya sultanın hanehalkının üyelerine aitti. Dağlık ve tepelik arazilerdeki zirai topraklar işletenlerce özel mülkiyet gibi kullanılabilmekteydi.

Osmanlı Devleti belli başlı şehirlere ve ulaşım hatlarına uzak bölgeleri sıkı kontrol altına almaya kalkışmadığı için, vergilerini ödedikleri takdirde kıta Yunanistan'ının dağlarındaki hayvan yetiştiricisi köylerin ve küçük köylülerin genellikle kendi işlerini kendilerinin görmelerine izin veriliyordu. Mora'daki Mani, Epir'deki Suli ve Pindus dağlarındaki Agrafa gibi bazı bölgeler uygulamada, merkezi otorite ile irtibatı açısından neredeyse bağımsız idi. Diğer bölgelere ise bir geçidin güvenliğini sağlamak veya bir köprünün bakım ve muhafazasını gerçekleştirmek gibi hizmetler karşılığında özel ayrıcalıklar tanınmaktaydı. Bu bölgelerin halkı vergi imtiyazlarına ve silah taşıma hakkına sahip bulunuyordu.

Yunanistan anakarasının geri kalan kısmında ve adalarda canlı bir yerel muhtariyet sistemi gelişmişti. Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya bireylerle değil de örgütlenmiş Hristiyan gruplarıyla ilgilenmeye eğilimli olmasından dolayı, Osmanlı fethinden önce teşekkül etmiş olan bu yerel sistemler desteklenmiş ve teşvik edilmişti. Böylece Osmanlı yönetim şartlarına paralel olarak, bir cemaat hükümeti ağı varlığını sürdürdü. Bu kurumlar, vergileri tespit ve tahsilinin sorumluluğunu ve düzenli inzibati görevleri üstlendi. Köyler genellikle, itibarlı kişiler arasından seçilen yerel ileri gelenlerin yönetimi altındaydı. En eksiksiz sistem, Venediklilerin 1715 yılında sürülüp çıkarılmalarının ardından Mora'da tesis edildi. Burada, köylerin yerel sorunlarını çözüme kavuşturacak konseyleri teşkil eden ihtiyar heyetleri ayrıca vilayet konseyine temsilciler de göndermekteydi. Vilayet konseyi ise, idare ve vergi ile ilgili meselelerin tartışıldığı Mora senatosunda diğer eyaletlerin temsilcileriyle buluşacak olan delegeleri seçmekteydi. Bu gruptan iki üye, iki Müslüman üye ile birlikte Mora paşasının daimi konseyini oluşturmaktaydı. Bölgenin Yunanlıları ayrıca, İstanbul'a iki temsilci gönderme ayrıcalığına da sahipti ki bu yetkililer, yerel idarenin başındakiler veya yetkililerin keyfi uygulamaları ile ilgili şikayetlerini doğrudan doğruya Babıali'ye iletebilmekteydi.

Yunanistan'daki cemaat hükümeti muhafazakar ve geleneksel idi. Osmanlı idaresi için bir dayanak temin eden bu hükümet, ruh ve amaç itibarıyla kilise sistemi ile paralellik arz ediyordu. Temel güç, arkon diye isimlendirilen yerel



4- Atina Akrepolisi önünde Osmanlı süvarileri.

ileri gelenlerin elindeydi ki, bu kişiler aynı zamanda büyük arazi sahibi ve mültezim olan Hristiyanlar idi. Mora senatosuna ve meclislere bu kişiler hakimdi. Ayrıcalıkları teminat altında olan bu kişiler Osmanlı yönetimine itaatkardı. Bir grup olarak ağır eleştirilere maruz kalıyorlardı. Çoğunlukla prensipsiz olan ve sistemden çıkar sağlamaya çalışan bu kişiler sık sık, kendi toplumlarının fakir ve güçsüz üyelerine zulmetmekteydi. Bir sınıf olmaktan hayli uzak olan bu grup, ekonomik ve siyasi avantaj elde etmek için birbirleriyle mücadele eden ailelerden müteşekkildi. Güçlü ailelerin bu bölünmüşlüğü ve aralarındaki kan davaları, 1820'lerdeki Yunan isyanında apaşikar bir hal aldı.

Yunan adaları daha iyi durumdaydı. Genellikle Osmanlı hanedanının üyelerine bağlı bulunmalarından dolayı Osmanlı donanmasının büyük amirali olan *kapudan-paşa*nın doğrudan kontrolü altındaydılar. 18. yüzyıla gelindiğinde, bu adaların fiili idaresi, Fenerli bir Rum olduğunu daha önce görmüş olduğumuz donanma tercümanının ellerindeydi. Adaların sakinleri, Osmanlı deniz kuvvetleri için denizci temin etmek gibi belli hizmetler karşılığında vergilerden muaf tutuluyor ve kendi kendilerini yönetiyordu. Halk meclisleri tarafından seçilen ileri gelenler, anakarada olduğu gibi burada da siyasi yapıya hakimdi.

Cemaat sistemi, siyasi işlevi yanında önemli bir adli işlev de görmekteydi. Yerel görevliler ve kilise, Osmanlı kadısına tercih edilen bir alternatif oluşturuyordu. Yunan yetkilileri, temel kaynak olarak 14. yüzyılda yaşamış Konstantinos Armenopoulos'un Hexabilis'ini kullanarak Roma hukukuna göre karar vermekteydi. Bununla birlikte, zamanla örfi hukuk ön plana geçti.

Balkanlar'ın diğer bölgelerindeki cemaat örgütleri gibi, Yunan cemaat örgütleri de yerel bağımsızlığın muhafazası için son derece önemliydi. Yerel hükümetler, Osmanlı Devleti'ne karşı mukavemet merkezleri olmadıysa da, Yunan bireylerin daha büyük birim içerisinde kaybolmasını önledi. Bu örgütler ayrıca, özellikle de merkezi hükümetin çöküşünün ardından bireyler için, hukukun ortadan kalktığı ve şiddetin hakim olduğu bir ortamda sığınak oluşturdu. Silahlı yardımcılara sahip bulunan yerel yetkililer, sıradan halkı koruyabildi. Denizcilikle uğraşan bir halk olan Yunanlılar ayrıca, çevrelerini kuşatan sulardaki tehlikeli koşullardan da mustaripti. Osmanlı idaresi boyunca, adaların ve sahil kasabalarının sakinleri, Müslümanların yönelttikleri tehditlerle, düşman saldırılarıyla ve korsanların yağmalarıyla karşı karşıya kaldı. Deniz kıyısına yakın yerlerdeki köylüler için yaşam genellikle güvensizdi. Tıpkı dağlardaki haydutlarla martalosların sık sık birbirlerinin yerini alabilmeleri gibi, korsanlar da çoğu zaman denizciler, balıkçılar ve deniz nakliyecileri ile yer değiştirebilmekteydi.

Yunan anakarasının büyük kısmının dağlık ve ulaşılamaz yapıda olması dolayısıyla, Hristiyan silahlı güçleri, yörenin yaşamında daima önemli bir rol

oynadı. Osmanlı hükümeti, bölgeyi kontrol altına almak ve haydutların hakkından gelebilmek için uzak bölgeleri *martalosluklar* veya *kaptanlıklar* şeklinde örgütledi. Martalos gruplarına belli bir köyler meclisi üzerinde yönetim hakkı verildi ve asayişi temin edip vergileri toplama sorumluluğu yüklendi. Bu grupların ücretleri, korumakla yükümlü oldukları mahaller tarafından ödenmekteydi. Liderler *kaptan*, izleyicileri ise *palikarya* diye isimlendirilmekteydi. Kaptanlık, babadan oğula geçen bir görev olabildiği gibi, köy ihtiyar heyetinin seçimine de bağlı olabiliyordu. Babıali tarafından tanınmalarına ve yetkilendirilmelerine karşın, bu grupların kendi bölgeleriyle yakın bağları vardı. Ayrıca, yerel hükümet veya ileri gelenler tarafından tutulan *kapi*, yani inzibatlar da vardı. Etkinliklerine büyük hayranlık duyulmakta olan martaloslar, düzensizliklerin çıktığı zamanlarda gerçekten de koruyuculuk yapmaktaydı.

Martalosların karşı olmaları beklenen kleftler daha da büyük bir ün yaptılar. Kırk veya elli kişilik gruplar halinde faaliyet gösteren ve dağ topluluğunun hayran olduğu tüm ideallerin tecessüm etmiş hali olarak romantik bir şöhret elde eden bu topluluklar, "yorgunluk, açlık ve susuzluğa karşı olağanüstü ölçüde dayanıklı" olarak bilinmekteydi; son derece güçlü ve büyük atletler olduklarına inanılmaktaydı. Silah kullanma konusundaki becerileri efsanevi bir hal almıştı. Çete savaşında ve "düşmanları karanlıkta pusuya düşürmede"[12] uzmandılar. Bu insanların etkinliklerinin oluşturduğu yoğun hayranlık, modern Yunan tarih yazıcılığında yansımasını bulmaktadır:

> Yakalandıklarında, Türk işkencecilerin ellerinde büyük metanet sergiliyorlardı. Tüm ıstıraplara sessizce tahammül etmek onlar için bir onur meselesi idi. Cesaretini yitiren veya işkence ile öldürülmekten kurtulmak için inancından vazgeçen tek bir kleft bile söz konusu olmamıştır. Böyle can çekişerek ölme ihtimali yüzünden birbirlerini "kurşun sağlam olsun!" ifadesiyle selamlarlardı. Eğer bir kleft kurtulması imkansız biçimde yaralanmışsa, düşmanlarının bir kazığın ucuna takıp kasabalarda ve köylerde dolaştırmalarını önlemek için yoldaşlarına kafasını koparmaları için yalvarır ve bu talep adeta kutsal bir istek gibi yerine getirilirdi.[13]

Yunanlılar ve Balkanlar'ın diğer sakinleri, Avrupalı güçlerin dahil oldukları savaşların kendi gelişmeleri üzerinde derin tesir bıraktığını gördü. 18. yüzyıldan önce Kıbrıs'ı, Mora'daki ve adalardaki bazı noktaları ele geçiren Venediklilerin etkisi en önce Yunan topraklarında hissedilmişti. Bununla birlikte, 17. yüzyılda Venedik'in gücü zayıflamaya başladı. Girit için yapılan savaş 1645 yılından 1669 yılına kadar çok şiddetli bir şekilde sürdü ve adanın Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesiyle sonuçlandı. Uzun süren savaş bu tüccar şehrin kaynaklarını tüketti ve bir Akdeniz gücü olarak gerilemekte olduğunu orta-

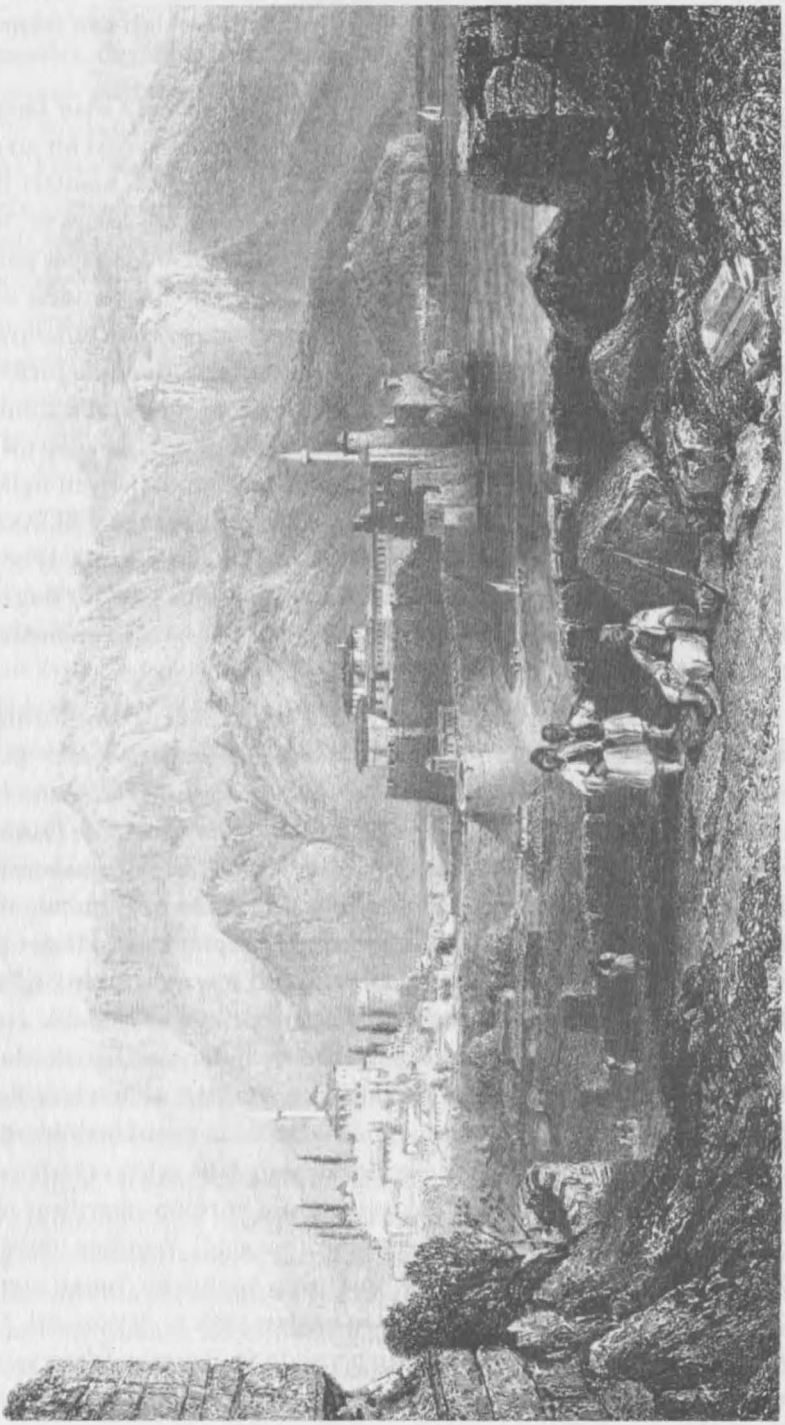
ya koydu. Venedik yönetimi, bir Avrupalı ve Hristiyan gücün kontrolünü temsil etmesine karşın Venedik, Yunan nüfusunun desteğini kazanamadı. Aradaki sürtüşme temelde dini çatışmaya dayanmaktaydı. İslam inancının aksine, Katolik inancı askeri mahiyetliydi ve insanları inançlarını değiştirmeye zorlamaktaydı. Daha önce gördüğümüz gibi, İstanbul Patrikliği'nin baş düşmanı, bu Ortodoks kurumu için ana tehlikeyi teşkil etmesi dolayısıyla Katoliklik idi. Yunan-Venedikli ilişkilerine, "peygamber Muhammed'in sarığını kardinalin şapkasına tercih" ilkesi hakim oldu. Ayrıca, Osmanlı idaresinden daha etkin olan Venedik idaresi, vergi toplamada daha tesirli olduğunu kanıtlamış ve yerel Yunan nüfusun yönetime iştirakine daha az izin vermişti. Venedikli tüccarlar aynı zamanda Yunanlılarla rekabet halindeydi. Birçok Yunanlının Osmanlı yönetimine karşı Venediklilerle işbirliği yapmış olmasına karşın uzun vadede, Venediklilerin Yunan adalarındaki kalelerini yitirmelerine fazla üzülen olmadı.

17. yüzyılın sonunda Ege'deki Venedik gücü, son bir yükselme dönemi geçirdi. Kutsal İttifak'ın kurulmasının ardından, Osmanlı ana kuvvetleri, baş tehdit olan Habsburg İmparatorluğu'na karşı imparatorluğu savunmak için Kuzey Balkanlar'a çekildi. Francesco Morosini yönetimindeki Venedik güçleri bu fırsatı değerlendirerek Mora'ya bir sefer düzenledi. Bu güçler, yerel destekle muhkem bir mevki edindiler ve 1687 yılında Atina'ya kadar ilerlediler. Türk mevzilerine saldırırken Yunanlıların klasik geçmişlerinin en soylu abidesi olan Parthenon'u bombaladılar. Mora'nın Venediklilere ait olduğu Karlofça Antlaşması'nda teyit edilmekle birlikte, Venedikliler burada uzun süre tutunamadı. O tarihlere gelindiğinde Venedik, büyük bir imparatorluğu ayakta tutmak için gereken kaynaklara sahip değildi. Bu yeni toprakları tahkim etmek, savunmak ve idare etmek büyük paraya mal olduğundan, Venedikli yetkililer vergileri yükseltmeye ve sivil ihtiyaçlar ile kalelerin inşası için yerel işgücü temin etmeye kalkıştı. Bu tutum halk arasında büyük hoşnutsuzluk yarattı. Yabancı askerlerin varlığı ve Katolik kilisesinin insanları kendi itikadına kazandırma amacıyla gerçekleştirdiği bezdirici faaliyetler husumeti derinleştirdi. 1714 yılında tekrar ortaya çıkan Türk askerleri, eski rejimin yeniden tesis edilmesini tercih ettikleri aşikar olan yerel nüfus arasında fazla mukavemetle karşılaşmadı. Pasarofça Antlaşması'nda bölge yeniden Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine verildi; toprak kaybeden Venedik'in elinde Dalmaçya sahili ile Yunan Adaları kaldı ki, bunlar Venedik'in Adriyatik'in en büyük gücü olarak kalmasına yetmekteydi. Bölgeyi bir kez daha ele geçirmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu, Mora'daki koşulları düzeltmek ve yeni sakinler kazanmak için çaba gösterdi. Daha önce gördüğümüz gibi, yerel Yunan hükümeti yeniden büyük önem kazandı.

Osmanlı İmparatorluğu 1730'larda Avusturya ve Rusya ile savaş halinde olmasına rağmen, aradaki husumetler Yunan topraklarına uzanmadı. Doğal olarak, 1739 tarihli Belgrad Antlaşması'm izleyen uzun barış döneminde uluslararası sorunlar bölgeyi etkilemedi. Bununla birlikte, 1760'larda zuhur eden bir dış faktör, giderek artan bir ölçüde Yunanlıların konumunu etkiledi. O tarihlerde, Rusların Ortodoks kilisesine ve genelde Yunan meselelerine olan ilgisi Yunan anakarasına kadar uzandı. Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılacak savaşa hazırlık olarak Rus hükümeti, Rusların kuzeye doğru gerçekleştireceği harekete destek temin edecek bir ayaklanmayı teşvik için ajanlarını Yunan topraklarına gönderdi. Bir Yunan topçu yüzbaşısı olan Grigorios Papadopoulos Mani'ye gönderildi; Yunan isyanını örgütleme işi ise Gregory ve Alexis Orlov kardeşlere verildi.

Rus ajanları gerçekten de teşebbüslerine bazı ileri gelenlerin ilgisini çekebildiler; adam ve erzak temin edecekleri hususunda onlardan söz aldılar. Bununla birlikte Yunan çeteciler, karşılık olarak Ruslardan on bin kadar asker ve bol miktarda askeri teçhizat gibi büyük çapta bir yardım geleceğini umuyorlardı. 1769 yılında Ruslar gerçekten vardıkları zaman gelenlerin dört gemi, birkaç yüz asker ve bütünüyle yetersiz silah ve mühimmattan ibaret olduğunu görünce büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Hiçbir büyük Yunan ayaklanmasının zuhur etmemesine ve Rus katkısının hiçbir surette yeterli olmamasına karşın, Rus ve Yunan güçleri birlikte bir kampanyaya girişti; 1770 yılında Navarin alındı. Kuzey sınırında büyük bir savaş gerçekleştirme gereğinin baskısı altında bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Arnavut askerlerini harekete geçirdi ve gerçekleştirilmekte olan harekat onlar tarafından Tripoliçe'de akamete uğratıldı. Hristiyan güçler, harekat esnasında sivil Müslümanları katletmiş ve mülkiyetlerini tahrip etmişti; Arnavutlar bunun intikamını korkunç biçimde aldı. Hasar öylesine büyüktü ve askerler o kadar kontrolden çıkmış durumdaydı ki, nihayet Babıali 1779 yılında Arnavutları dizginlemek için bir Türk gücü göndermek zorunda kaldı. Böylece, ilk Yunan-Rus teşebbüsü mutlak bir felaketle sonuçlanmış ve Yunanlıların büyük bir ıstıraba maruz kalmasına yol açmış oldu.

Mora girişimi başarısızlığa uğramasına karşın, Rusya'nın Tuna Prensliklerı'nde ve Doğu Akdeniz'de elde ettiği zaferler, barış koşulları dayatmasına imkan verdi. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Ege takımadalarıyla ilgili maddeleri, Babıali'nin genel bir af ilan edip vergi indiriminde bulunmasını ve dileyenlerin göç etmesine izin vermesini amirdi. Ayrıca antlaşmaya göre, "ne Hristiyanlık dini ne de bu dinin kiliseleri en ufak bir baskıya maruz kalmayacak ve kiliselerin inşa ve tamir edilmelerine hiçbir engel çıkarılmayacaktı; kilise görevlilerine baskı yapılmayacak ve hakaret edilmeyecekti."[14] Daha sonraki bir



5- Parga kalesi.

tarihte, 1779 yılında gerçekleştirilen Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde Babıali, savaş esnasında müsadereye maruz kalan Yunan toprakları için ödemede bulunmaya razı oldu.

Mora'daki başarısızlığa karşın, Rusya'nın Yunanistan'a olan ilgisi savaştan sonra da artmaya devam etti. Katerina'nın Yunan Projesi bir sır değildi. Bu tür planlar diplomatik çevrelerde tartışılmaktaydı. Rus ajanları Yunanistan'da cirit atmaya devam etti ve eğitim görmek üzere Rusya'ya Yunanistan'dan öğrenciler getirildi. 1787 yılında Babıali ile yeniden savaş patlak verdiğinde, Hristiyanları isyana çağıran Rus manifestoları yeniden dağıtıldı. Bir önceki girişimin başarısızlığından dolayı cesaretleri tam anlamıyla kırılmış olan Yunanlıların çoğu yerlerinden kıpırdamadı. Bununla birlikte, uzaklardaki Suli'nin Hristiyan Arnavutları bu fırsattan yararlandı. Bunlar daha sonra, kariyerinin ilk safhasında bulunan Yanya paşası Tepedelenli Ali adlı dikkat çeken maceracı tarafından yenilgiye uğratıldı. Hristiyan halkın Rusların çağrısına uymamasına ilaveten, önceki savaşta olduğu gibi, Akdeniz'de bir Rus deniz gücünü harekete geçirmek de mümkün olmadı. 1788 yılında İsveç tarafından gerçekleştirilen savaş ilanı, Rus deniz gücünü Baltık'a hapsetti. Savaşı sona erdiren 1792 tarihli Yaş Antlaşması'nda Yunanistan ile ilgili olarak hiçbir özel koşul yer almadı.

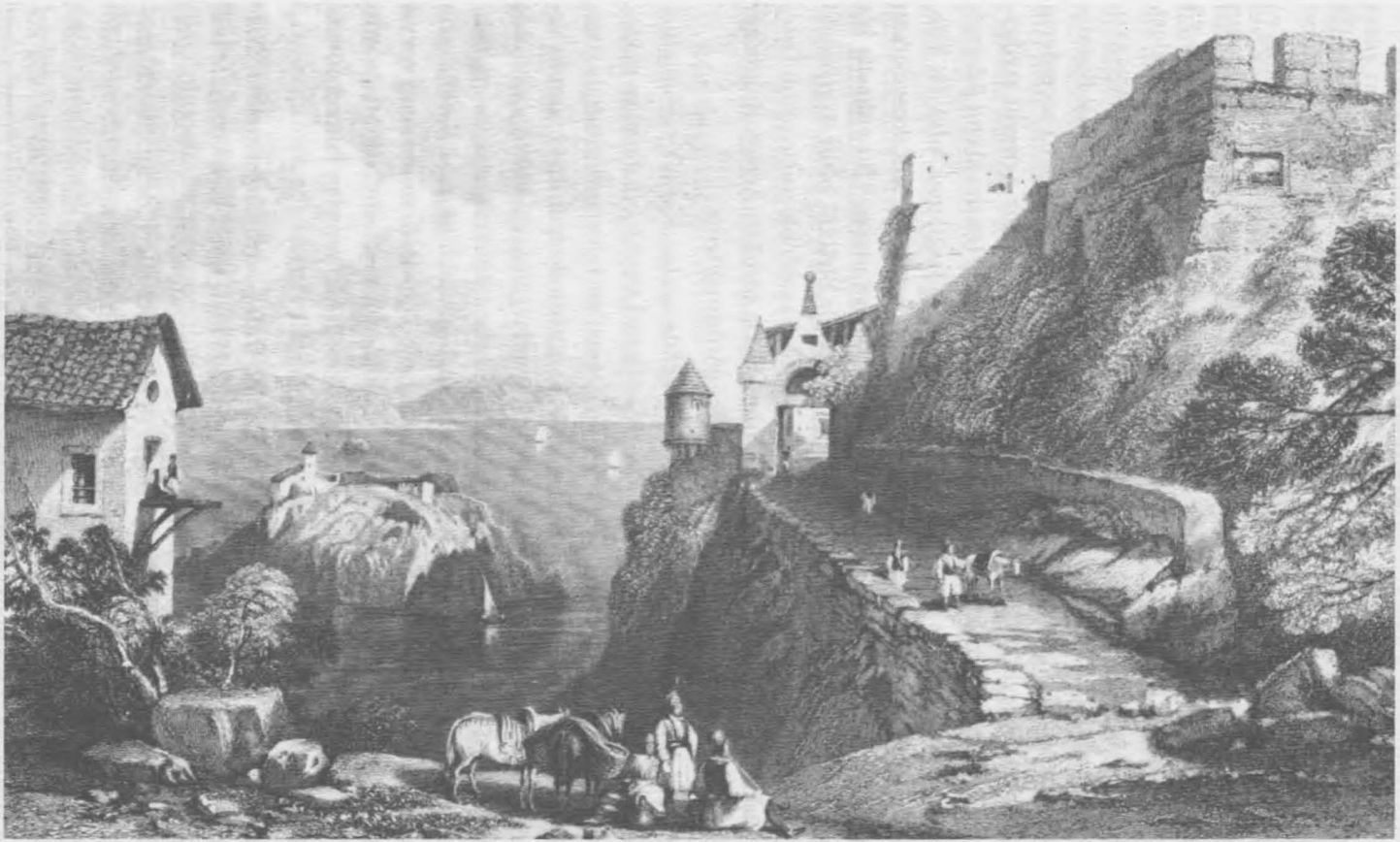
İzleyen birkaç yıl boyunca Yunan topraklarına olan ilgisini sürdüren Rus devleti, Ortodoks olmasının bu topraklardaki insanlarla ortak bir payda oluşturması dolayısıyla en etkili yabancı güç durumunda idi. Rusya, önceki barış antlaşmalarında ve bunlarla irtibatlı ticari sözleşmelerde Osmanlı İmparatorluğu içinde önemli haklar edinmişti. Konsolosların atanmasıyla ilgili koşul özellikle önemliydi. Genellikle Yunan uyruklu olan bu adamlar, Yunan eyaletlerindeki belli başlı şehirlerde görev yapmaktaydı. Diğer güçlerin konsoloslukları gibi bu konsolosluklar da, yerel Rus çetecilerin örgütlenmelerini gerçekleştirdikleri ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik entrikalar düzenlendikleri merkezler oldu. Babıali ile yapılan antlaşmalarda ayrıca, Yunan ticaret gemilerinin Rus bayrağı taşıyabileceği ve böylece Rusya'nın hem korumasından hem de ticari ayrıcalıklarından yararlanabileceği yer almaktaydı. 19. yüzyılın ilk on yılı içerisinde meydana gelen savaşlar esnasında bu Yunan gemileri, Fransız nakliyeciliğinin sürülüp çıkarılmış olmasından dolayı Akdeniz ticaretinde hakim duruma geldi. Yeni Rus limanı Odessa (Hocabey), nüfuzlu bir tüccar sınıfına sahip önemli bir Yunan merkezi oldu. Rusların İstanbul Patrikliği ile olan bağları tabii ki devam etti. Kilise liderlerinin, Fenerlilerin ve tüccarların hepsi de St. Petersburg'tan yardım geleceğini umuyordu. Gerçekten de Rusya, Osmanlı topraklarının bölünmesiyle sürekli olarak ilgilenen yegane büyük güçtü.

Arnavutlar

Arnavutlar, dağlık, kayalık bir araziye sahip bir halk olarak Yunanlılarla birçok sorunu paylaşmakla birlikte, diğer açılardan bu ulusla tam bir tezat içindeydi. Yunanlıların zengin, eğitimli ve tacir bir Fenerli sınıf oluşturmuş ve Ortodoks kilise kurumunda hakim bir konum elde etmiş olmalarına karşın Arnavutlar, Balkan halklarının en gerileri arasında yer almaktaydı. Ayrıca, en çok mühtedi de Arnavutlar arasından çıkmıştı. Zikredilen bu son özellikleri, Arnavutların tarihlerinin seyrinde muhtemelen en büyük tesiri yapacaktı. Osmanlı orduları Arnavutluk'a vardığında, ülkeyi Ortodoks güney ile Katolik kuzey arasında bölünmüş halde bulmuştu. İlk zamanlarda İslam'ı seçenlerin sayısı az olduysa da, 17. yüzyılda koşullar değişti. Günümüz Arnavut tarihçileri bu gelişmeyi temelde, Müslümanların muaf olup Hristiyanların ödemek zorunda oldukları baş vergisindeki muazzam artışa bağlamaktadır. 16. yüzyılda bu vergi, yani *cizye,* 45 akçe idi; 17. yüzyılın başlarında 305 akçeye çıkan bu vergi, izleyen yarım yüzyıl içerisinde 789 akçeye ulaştı.[15] Bu yükseliş bir dereceye kadar genel fiyatlardaki artışı yansıtmakla birlikte, birey üzerindeki mali baskı, Müslüman olma hususunda büyük bir ayartı oluşturuyordu. Üstelik, başka yerlerde pek görülen bir şey olmamakla birlikte, Arnavutluk'ta bir dereceye kadar zorlamada bulunulmuş gibi görünmektedir.

Ana hedef, 17. yüzyılda dikkate değer ölçüde azalan Katolik nüfus oldu. Ortodoks kilisesi gibi, Babıali de Katolik kilisesini büyük bir düşman olarak görmekteydi. Katolik Venedik, Adriyatik Denizi'ne iyice yerleşmiş durumdaydı; Habsburg İmparatorluğu da sık sık baş ağrıtmaktaydı. 1645 yılında Venedik ile patlak veren savaşta Katolik Arnavutlar, Venediklilerin zafer elde edeceğini umdu. 1689 yılında, Kutsal İttifak'ın savaşı sürerken isyan çıkardılar. Zoraki ihtidaların çoğu bu olayın peşinden gerçekleşti; eski Katoliklerin birçoğu Kosova bölgesine yerleştirildi ki, bu bölge daha sonra Arnavut ve Müslüman hissiyatının güçlü bir merkezi oldu. Mühtedilerin çoğu, Osmanlının doğrudan baskısının kolayca uygulanabildiği bir yer olan İşkombi Nehri'nin civarındaki ovalık alanlarda meskun kılındı.

18. yüzyılda, Arnavutluk artık karmaşık bir dini portre oluşturmaktaydı. O vakitlere gelindiğinde en zayıf grup durumunda olan Katolikler, yoğun olarak kuzeyde İskenderiye (İşkodra) merkezli bölgede yaşamaktaydı. Ortodokslar temelde, İşkombi'nin güneyinde ve Goriçe ve Ergiri bölgelerinde idi. Müslümanlar ülkenin her yanında var olmakla birlikte, yoğun olarak merkezde ve Kosova'da meskundu. Katolikler temelde, koruma hakkına sahip olduğu iddiasındaki Habsburg İmparatorluğu'ndan destek beklemekteydi. Ortodokslar, söz konusu kurumun lağvedildiği tarihe kadar Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı kaldı;



6- Yanya Arnavutları.

daha sonra ise güçlü bir Yunan etkisi altına girdi. Kilisede yapılan ayinler gibi, bu insanların yararlanabilecekleri eğitim de Yunan diliyleydi.

Arnavut Müslümanlar, sadece kendi topraklarında değil fakat aynı zamanda imparatorluğun tamamında da ayrıcalıklı bir yere sahipti. Savaşçı bir halk olan bu insanlar, devlete hizmet hususunda birçok imkana sahipti. Devşirme sistemiyle ocağa alınan yeniçerilerin en iyileri, Hristiyan Arnavut ailelerin üyeleriydi. Arnavut sipahileri ve ücretli askerleri, başarıları ile ünlüydü. Balkanlar'ın bir ucundan diğer ucuna kadar yüksek memurları Arnavut muhafızlar korumaktaydı. Müslüman olmaları hasebiyle Arnavutlar, yüksek idari mevkiler elde etme imkanına sahipti. Köprülü ailesinden çıkan dört sadrazam Arnavutlar arasından çıkan en başarılı kişiler olmakla birlikte, yapılan tetkike göre bu makamı elde eden Arnavut kökenlilerin sayısı en az otuzdur.[16] İnandıkları dinin mensuplarına uygun görülen ayrıcalıklardan hoşnutsuzluk duymaları için hiçbir nedenleri bulunmayan Arnavut Müslümanlar, devletin genelde güçlü temellerinden biri oldu.

Din itibarıyla üç farklı mensubiyete sahip olan Arnavutlar ayrıca Gegler ve Tosklar diye de iki gruba ayrılmaktaydı. Kuzeydeki dağlık ve engebeli bölgede meskun olan Gegler, komşu Karadağlılara benzer şekilde özerk yönetimli bir kabile örgütlenmesi geliştirmişlerdi ki, bu konumlarını yakın bir tarihe kadar muhafaza ettiler. Temel birimi, *fis* diye isimlendirilen ve idaresi en yaşlı erkek üye tarafından gerçekleştirilen kabile oluşturmaktaydı. Fis ile irtibatlı olarak, bir veya daha fazla kabileden müteşekkil olan ve *bayrak* diye isimlendirilen siyasi mahiyetli bir toprak birimi de mevcuttu. Liderlik, yani *bayraktarlık* babadan oğula geçmekteydi. Bayrak, "temelde diğer tüm bayraklarla ortak olan örfi ve diğer adli düzenlemelere göre yönetilen özerk bir devlet"[17] şeklinde tanımlanmaktadır. Bir kabile, tanınmış bir aileden biri tarafından yönetilen bir grup bayraktan oluşmaktaydı. Önemli meseleler kabilenin erkek üyelerinden müteşekkil meclisler tarafından çözümlenmekte ve hükümler yazılı olmayan örfi yasa temel alınarak verilmekteydi. Dağ kabilelerinin vergi vermeleri gerektiği halde, bu vergileri toplamak çok zordu. Doğrusu şu ki merkezi hükümet, ulaşılması zor bölgelerde yaşayan insanları gerçek anlamda kontrol altında tutamıyor ve onlara karşı birbiri ardına asker sevk etmek zorunda kalıyordu.

Herhangi bir kabile sistemine sahip olmayan Tosklar, kendi seçilmiş ileri gelenlerinin yönetimi altındaki köylerde yaşıyordu. Büyük bölümü, ilk zamanlarda tımar sistemine tabi tutulmuş olan güneydeki düz arazilerdeki köylerde meskundu. 18. yüzyıla gelindiğinde büyük araziler, özellikle de merkezi bölgelerdeki büyük araziler, hem iktisadi hem de siyasi güce sahip güçlü ailelerin eline geçmiş bulunuyordu. Bu yerlerde, hem köylünün hem de

toprak sahibinin Müslüman olması durumunda bile köylüler zor koşullar altında bulunuyordu. Ülkenin düzlük bölgelerinin devlet tarafından kolayca kontrol edilebilmesine karşın, Epir'deki Suli gibi uzak dağlık bölgelerdeki Tosk Ortodoks köyleri, Geg kabilelerininkine benzer bir bağımsız konum elde etmişti. Çoğu zaman mukavemet gösterilen verginin toplanmasına karşılık olarak bu köylere özerklik tanınmaktaydı.

Arnavutluk her ne kadar 18. yüzyılda savaşlara sahne olmamışsa da, Arnavutlar savaştan yine de etkilendi. Diğer Müslüman toprakları gibi Arnavut toprakları da Osmanlı seferlerine birçok asker göndermekteydi ve kayıplar büyüktü. Yerel Müslüman ileri gelenler arasındaki iktidar mücadeleleri ise çok daha zarar vericiydi. Hem dış güçlerle yapılan savaşların hem de iç siyasi sorunların ağırlığı altında kalan Babıali, eyaletlerde görevli memurları giderek kontrol edemez hale gelmekteydi. Arnavutluk'taki büyük toprak sahipleri ve zenginler doğal olarak siyasi güç elde etmeye çalışmakta, bu amaçla merkezi hükümet tarafından resmi görevli olarak atanmanın yollarını aramaktaydı. Bu kişiler görevlendirmenin gerçekleşmesinden sonra, kişisel çıkarlarına ters düşen emirleri yerine getirmeyi reddedebiliyordu. Müslüman olan bu kişilerin emirleri altında silahlı görevlilerden oluşan çeteler bulunmaktaydı. *Bey*ler olarak bilinen bu kişiler, İstanbul'un kontrolünün bütünüyle dışında oldukları gibi, güç ve mevki için ve yönetimleri altındaki toprakları genişletmek için birbirleriyle savaş da etmekteydi. Benzer çatışmalar, dağlık bölgelerde yaşayan ve hakimiyet alanlarını genişletme peşinde olan kabile reisleri arasında da yaşanıyordu. Düzeni doğrudan doğruya sağlama kudretinden yoksun olan Babıali böl ve yönet politikası uygulamaya kalktıysa da bu taktik başarısız oldu.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bu koşulların bir sonucu olarak Arnavutluk'ta iki iktidar merkezi zuhur etti. Kuzeyde, İşkodra şehri civarında Buşati ailesi hakim bir konum elde etti; güneyde de Ali Paşa yönetiminde Yanya'da bir diğer güç merkezi tesis edildi. Ali'nin tutumu Osmanlı politikasını 1820'lere kadar etkileyecekti; Buşati ailesinin iktidarı ise daha kısa ömürlü oldu. Buşati ailesinin Kuzey Arnavutluk'taki hakimiyeti Mehmed Paşa tarafından 1757 ila 1775 yılları arasında tesis edildi. Dağlık bölgelerdeki kabilelerin yardımıyla kontrolü altındaki bölgeyi genişletmeyi başaran Mehmed Paşa, Babıali'den resmi görevlendirmeler elde etti. Siyasi hakimiyet bölgesini daha da genişletmeye kalkışması ve topladığı vergileri göndermeyi reddetmesi üzerine Babıali tarafından zehirletildi. Haleflik konusunda anlaşmazlık çıktıysa da, Mehmed Paşa'nın yerine oğlu Kara Mahmud geçti. Daha sonra Babıali hasım aileler arasında bir ittifak kurmaya çalıştıysa da başarısızlığa uğradı. Batı Balkan bölgesinin tamamının tarihi üzerinde önemli bir tesir icra edecek olan Kara Mahmud'un idaresi, komşu Karadağ'da eşzamanlı olarak meydana gelen olayların seyriyle iç içe geçecekti.

Karadağlılar

Osmanlı Devleti, 1499 yılında fethini gerçekleştirdikten sonra, uzak bir dağlık bölge olan Karadağ'ı kontrol altına almak için fazla gayret göstermedi. Tımar sistemi asla uygulanmadı ve yüksek olmayan cizye vergisini ödemesi karşılığında bölge genelde kendi başına bırakıldı. Gelip görünen yegane Osmanlı görevlisi, merkezi hükümet tarafından vergi toplamak için gönderilen ve genellikle de eli boş dönen temsilcisi idi. Yunanistan'daki martaloslar gibi, Karadağlılardan da askeri bir işlev görmeleri beklenmekteydi. Topraklarının 1699 yılından itibaren Venedik'in Dalmaçya'daki topraklarına komşu hale gelmesinden dolayı bu sınırı korumaları beklendiği halde Karadağlılar, çoğunlukla karşı tarafa geçip Osmanlı'ya karşı savaşmaktaydı.

Dağlık bölgelerde yaşayan Karadağlıların çoğu, yakın koşullar altındaki Arnavutlarla Yunanlılara benzer bir hayat sürüyordu. Belli başlı iştigalleri; büyük ve küçük baş hayvan yetiştiriciliği, avcılık ve kazanç getirici olduğu kesin olan yerlerde haydutluk idi. Temel toplumsal ve siyasi birim kabile idi ki, bu kabileler klanlardan müteşekkildi. Aile bağları ve komşularla gerçekleştirilen sürekli mücadeleler sayesinde üyeleri birbirleriyle bütünleşen kabileler, otlakları ve ormanları ortak olarak kontrol etmekteydi. Bitişiğindeki Arnavutluk'un yüksek bölgeleri ile birlikte, Karadağ muhtemelen, Avrupa'nın değilse de Balkanlar'ın en ilkel bölgesiydi. Yapılan tahmine göre, 19. yüzyılın ilk yarısında, Karadağ'ın nüfusu ancak 120 bin idi ve bu nüfustan 20 bin savaşçı çıkarılabiliyordu.[18] Bu ülke fakir, toprakları ise az ve geri konumda olmasına karşın, boyundan hayli büyük bir rol oynayacaktı.

Ülkenin birbiriyle çarpışan kabileler arasında parçalanmış olmasından dolayı, yegane birleştirici unsur ilk başlarda kiliseydi. Karadağ uyruk itibarıyla Slav, din itibarıyla ise Ortodoks idi. Ülkenin merkezini Çetine manastırı oluşturuyor, bu manastırın piskoposları ülkenin tamamında yargılama hakkına sahip bulunuyordu. Bu manastırın piskoposları genellikle bir kutsal meclis tarafından seçiliyor ve 1766 yılına gelinceye kadar İpek patriği tarafından onaylanıyordu. 18. yüzyıldan itibaren bu makam daima Nyegoş kabilesine mensup Petroviç ailesinin üyelerinden biri tarafından işgal edildi; bu piskoposların ilki Danilo (1696-1737) oldu. Bu aile, Karadağ'da Osmanlı otoritesine ve komşu Müslüman eyalet ordularına karşı gösterilen mukavemetin merkezi olan Lovçen Dağı yakınlarındaki Katuni semtinden gelmeydi. Kilise, sadece bir birlik vasıtası olarak hizmet vermekle kalmayıp diğer ülkelerle ilişkiler de tesis etti. Böylece piskopos, devletin başı işlevini gördü ve Karadağ'ın uluslararası meselelerde en azından ufak bir rol oynamasını sağladı.

Yakın ilişki kurulan ilk yabancı ülke, desteklerini temin etmek için Karadağ'ın kabile liderlerine ödemelerde bulunan Venedik oldu. Kutsal İttifak savaşında bazı kabileler Venedik için savaştı ki bu eylem, bir Türk gücü tarafından Karadağ'ın işgaline yol açtı. Deli Petro'nun Tuna Prenslikleri'nin işgali için Hristiyanlardan destek talep etmesi üzerine de ayaklanmalar çıktı. Bununla birlikte, olası yardım hususunda en önemli merkez olma özelliğini sürdüren Venedik, Karlofça Antlaşması ile topraklarını Dalmaçya'nın tamamını içine alacak şekilde genişletince Karadağ'a komşu durumuna geldi. 1714 yılından 1718 yılına kadar Babıali ile yeniden savaş halinde olan Venedik'in Karadağ'ın yardımını arzu etmesinden dolayı, iki ülke arasındaki bağlar güçlendirildi. 1717 yılında Venedik doçu Cornaro, Karadağ için bir *guvernadur* (sivil vali) tayinini dile getiren bir ferman çıkardı. Artık biri piskopos biri de siyasi rollere sahip bir vali olmak üzere iki resmi görevli mevcuttu. Venedik'in atadığı kişi, ilk zamanlarda devletten mali yardım alarak Venedik topraklarındaki Kotor'da yaşadı. Bu mansıp daha sonraları düzenli olarak Nyegoş kabilesinin bir kolu olan Radonjiç klanının bir üyesi tarafından işgal edildi. Gerek piskoposun gerekse valinin kabile reislerinden oluşan bir meclis tarafından seçilmesi gerektiği halde, fiilen her iki makam da bu iki ailenin babadan oğula devredilen makamları halini aldı. İlk zamanlarda piskoposlarla valiler iyi geçiniyor görünmekteydi. 1802 yılında ortaya çıkan ilk ciddi anlaşmazlık, seküler olan makama yapılacak atama ile ilgili oldu.

1718 yılından sonra Venedik ile olan bağ zayıfladı. Karadağ, Pasarofça Antlaşması'nda hiçbir kazanç elde edemedi. Avusturya ile yakın ilişkiler kurmak için de gayret gösterilmekle birlikte Rusya, bu tarihten itibaren Karadağ'ın ilgi odağı halini aldı. Hatırlanacağı üzere, Brda ve Hersek'teki kabileler tarafından desteklenen Karadağlılar, Deli Petro'nun Hristiyanlardan yardım talep etmesi üzerine daha 1710 yılında isyan etmişti. Büyük kayıplara yol açan bu ayaklanma bastırılmıştı. Daha sonraları belli başlı ilişki, bu iki ülkedeki kilise yetkilileri arasında sürdü. Danilo, 1716 yılında Rusya'ya gitti ve oradan kilise için hediye olarak verilen para, kitap ve teçhizatları alarak döndü. Rusya'ya bel bağlama yanlılarının en önde gelenlerinden biri, St. Petersburg'u üç kez ziyaret eden Piskopos Vasiliye Petroviç idi. Petroviç, Çariçe Elizabet'in ülkesini himayesine alacağını umuyordu. Rusları ülkesi hakkında bilgilendirmek için 1754 yılında Moskova'da *Karadağ Tarihi* başlığını taşıyan ve elbette ki Karadağlıların kahramanlıklarına büyük yer veren bir kitap yayınladı.

Bu arada yüzyılın tamamı boyunca, Babıali ile ilişkiler gerginliğini korudu. Sınırlara birbiri ardına akınlar gerçekleştiren Karadağlı kabileler, komşuları için hem bir baş ağrısı hem de tehlike teşkil etti. 1756 yılında Bosnalı as-

kerler, bu eylemlerden uyrukları benzer şekilde zarar gören Venedik'ten de yardım alarak Karadağ'a saldırdı. Bir Osmanlı gücünün topraklarını işgal etmesinden sonra Karadağlılar, vergilerini ödeyeceklerine ve akınları durduracaklarına dair teminat verdi.

1766 yılında son derece tuhaf bir olay oldu; kendisinin Büyük Katerina'nın gerçekte 1762 yılında öldürülmüş olan kocası III. Petro olduğunu iddia eden bir sahtekar ortaya çıktı. Pek boyu posu yerinde olmamakla birlikte ikna gücüne sahip eğitimli biri olan bu yalancı müddei, ilkel ve saf kabile insanlarının birçoğunu kendisinin kral olduğuna inandırmayı başardı. Küçük Stefan ismiyle hüküm sürecek olan bu adam, 1735 yılında göreve gelen ve gerçek çarla tanışmış olan Piskopos Sava'yı ikna edemedi. Bununla birlikte Stefan, piskoposu bir kenara itip iktidarı ele geçirmeyi başardı. Karanlık geçmişine rağmen bu yeni yönetici, uzun zamandır ihtiyaç duyulan bazı önlemleri uygulama girişiminde bulundu. Resmi bir sivil hükümete benzer bir şey kurmaya ve hasım kabileler arasındaki aralıksız kan davalarına son vermeye çalıştı.

Stefan'ın faaliyetleri büyük güçlerin dikkatlerini cezbeti. Rusların mali yardımları durduruldu. Ayrıca Karadağlılar, Türklerin ve Venediklilerin topraklarına yeniden akınlar yapmaya başladı. 1768 yılında Babıali tarafından Stephen'm üzerine bir ordu gönderildiyse de bu ordu, Rusya ile de savaş patlak verdiğinden dolayı pek bir şey yapamadı. Karadağ'daki gelişmelerle ilgilenen Katerina, 1769 yılında Prens Yuri Dolgoruki'yi elçi olarak Karadağ'a gönderdi. Dolgoruki, Stefan'ın bir sahtekar olduğunu anlamakla birlikte onu tahtından indirmeye kalkışmadı. Ayrılacağı sırada Dolgoruki'nin biraz savaş levazımatı ve para bırakmasına karşın Karadağ, savaşmakta olan Rusya'ya o sıralarda hiçbir yardımda bulunmadı. Stefan, nihayet 1773 yılında Babıali tarafından istihdam edilen bir Yunanlı tarafından zehirlendi.

Daha sonra Rusya ile ilişkiler bozuldu. 1777 yılında St. Petersburg'a bir Karadağ misyonu gönderildiyse de bu misyon, Katerina tarafından huzura kabul edilmedi. Rus hükümeti Venedik ile bir işbirliği politikası izlemekteydi ve Batı Balkanlar'a müdahele etmek istemiyordu. Karadağ ayrıca, Habsburg İmparatorluğu'na yanaşmaya da çalıştı. 1777 yılında Karadağlı Nikola Markoviç, Avusturya için bir muharip bölüğü oluşturmayı teklif etti. Avusturya hükümetinin Karadağ'daki koşullar hakkındaki bilgisinin azlığı yüzünden hiçbir şey yapılmadı. 1781 yılında, Avusturyalı bir subay olan Albay Pauliç, ülke hakkında bir rapor yazmak üzere Karadağ'a gönderildi. Pauliç'in düşüncesi olumsuzdu: Birbirlerine hasım gruplar, Piskopos Sava'nın kabileleri kontrol altında tutamaması ve Venedik ile Babıali'nin Habsburg müdahalesinin artmasına yönelik itirazları Pauliç'in düşüncesini etkilemişti.

Sava'nın 1782 yılında ölümünün ardından tahta geçen bir sonraki önemli lider, piskopos unvanını 1784 yılında alan I. Petar oldu. 1777 yılında Rusya'ya gönderilen başarısız misyonda bulunan kişilerden biri olan I. Petar, hala orada kutsanmayı arzuluyordu. Pasaport almayı başaramayınca, Rusya yerine Karlofça'ya gitti. Daha sonra, askeri levazımat ve yardım almaya çalışmak için Avusturya'ya yöneldi; ayrıca vali Jovan Radoniç de Habsburg ile yakınlaşmaya destek vermekteydi.

Yüzyılın geri kalan kısmında, Karadağ için önde gelen tehlikeyi komşu Arnavutluk ve İstanbul'a meydan okuyarak özerk bir prenslik kurmaya yeltenen Kara Mahmud'un sınırsız tutkuları oluşturdu. Kara Mahmud'un Karadağ'a ilk saldırısı 1785 yılında gerçekleşti. Kara Mahmud, o sıralarda kabilelerden bazılarının desteğini temin etmiş bulunuyordu. Mahmud'un zaferleri ve Babıali'ye karşı gösterdiği mukavemet, Avusturya ve Rusya'nın dikkatini çekti. Bu ülkeler, Osmanlı aleyhine olan planlarında onu kullanmayı arzuladı. Hatırlanacağı üzere söz konusu dönem, Katerina'nın Yunan Projesi dönemiydi. Habsburg hükümeti, Babıali'ye karşı Avusturya'ya yardım etmesi durumunda Kara Mahmud'u Arnavutluk'un bağımsız yöneticisi olarak tanımaya hazırdı. Bu koşullar altında sultan, Osmanlı'yla ittifakına karşılık olarak Kara Mahmud'a tam bir af önermek zorunda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu ile yeniden savaşın düşünülmeye başlanmasının ardından Rusya'nın Karadağ'a karşı politikası da değişti. 1787 yılında savaş patlak verince Rusya, Balkan Hristiyanlarını yeniden yardıma çağırdı. Böylece Karadağ, kendisini her ikisi de askeri danışmanlar ve hediyeler gönderen Rusya ve Avusturya'nın yaptıkları kurların oluşturduğu memnuniyet verici konum içerisinde buldu. Avusturya orduları ve Hersekli gönüllüler ülkeye gelmeye başladı.

Aynı zamanda, savaşta büyük yardımının dokunulacağı düşünülen Kara Mahmud ile Habsburg hükümeti de temasa geçmeye çalıştı. 1788 yılında, bir Avusturya heyeti onunla müzakerelerde bulunmak üzere İşkodra'ya gitti. Türk ordularının o sırada kazanan taraf durumunda olmasından etkilenen Kara Mahmud, bu heyetin üyelerini öldürtüp başlarını Osmanlı sultanına gönderdi. İşkodra valisi tayin edilen Kara Mahmud, daha sonraları Karadağ ve Bosna'da Osmanlı için savaştı.

Avusturya'nın barış yaptığı 1791 yılında sona ermesi gerektiği halde Karadağ'da savaş hali devam etti. Tatmin olamayan Kara Mahmud, kontrolü altındaki toprakları genişletmek istedi; bunun üzerine Babıali ile yeniden bir çatışma yaşandı ve daha sonra 1794 yılında tekrar uzlaşma sağlandı. 1796 yılında Kara Mahmud, Karadağ ile anlaşmazlıklarını sonuçlandırmak ve daha faz-

la toprak elde etmek için iyi bir fırsat yakaladığını düşündü. O sıralarda, Fransa ile süren savaşta hem Venedik hem de Avusturya yenilgiye uğramış bulunuyordu. Karadağ yalıtılmış durumdaydı ve dışarıdan yardım görmesi beklenmiyordu. Bu yüzden Kara Mahmud, bir istila başlattı. Ancak Kneja (İsmailpınar) savaşında yenildi ve kafası kesildi. Karadağ tarihinde bir dönüm noktası teşkil edecek olan bu olay, Osmanlı İmparatorluğu veya temsilcilerinin bir süre için Karadağ'ı fethetme ve kontrol altına alma girişimlerini durdurdu. Dahası Karadağ, Piperi ve Byelopavliç kabilelerinin kontrolündeki komşu Brda bölgesini de ilhak edip topraklarını hatırı sayılır ölçüde genişletmeyi başardı. Devlet bu bölgede sabit bir toprak yapısı temin etti ve merkezi hükümet kabile liderliklerine karşı daha güçlü bir konuma geldi.

Bosna ve Hersek

Arnavutluk'ta olduğu gibi, Osmanlı işgalinin ardından Bosna-Hersek'te de büyük ölçekli ihtidalar gerçekleşti; zaman içerisinde hem eski asillerin hem de köylülerin birçoğu İslam'ı kabul etti. Dahası izleyen yıllar içerisinde, Hristiyan güçlerin ellerine geçen topraklardan Bosna'ya gelen mülteciler de oldu. Hırvatistan, Pojega ve Macaristan'dan gelen köylüler, askerler, zanaatkarlar ve tüccarlar, Sava Nehri'nin güneyine yerleşti. Ayrıca Dalmaçya'dan da mülteciler geldi. Böylece ülke, güçlü bir dini duygu ve yerel yurtseverlik merkezi halini aldı. Siyasi durum Müslümanların son derece lehine idi. İhtidalar siyasi ve iktisadi gücün, yerel Slav kökenlilerin yine de baskın durumda bulundukları bir Müslüman yönetici sınıfın elinde olmasını sağladı. Bu grup, fetihten sonra, ülke üzerindeki hakimiyetlerini olduğu gibi arazilerde çalışan köylüler üzerindeki hakimiyetlerini de muhafaza etti.

Yerli aristokrasiye ilaveten diğer askeri unsurlar da Bosna toplumunun bir parçası haline geldi. 18. yüzyılda sipahiler, 144 zeamet ile 3 bin 617 tımarı ellerinde bulunduruyordu. Savaş için ayrılmak zorunda kalmadıkları takdirde genellikle kendi arazilerinde yaşayan sipahiler, Osmanlıların silahlı kuvvetlerinde önemli bir unsur oluşturmaktaydı. Yapılan tahmine göre, Deli Petro'ya karşı gerçekleştirilen Prut savaşına Bosna'dan 1.553 sipahi katılmıştı.[19] Dahası, 17. ve 18. yüzyıllarda Bosna'ya çok sayıda yeniçeri de yerleşmişti. Bunların bazısı köylerde yaşamakla birlikte, büyük bölümü Saraybosna'da kalmayı tercih etmişti. Ücretlerinin ödenmesinde bir yılı bulan gecikmeler söz konusu olabildiğinden, münavebeli işler bulmak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden tüccarlığa ve esnaflığa yöneldiler ve loncalarda önemli bir rol oynadılar. 18. yüzyıla gelindiğinde yeniçeriler, üç büyük şehir olan Saraybosna, Mostar ve Travnik'te en etkili siyasi unsur durumundaydı.

Askeri sınıf içerisinde, Yunanistan'daki Hristiyan muadillerine benzer işlevlere sahip olan önemli bir grup olarak kaptanlar yer almaktaydı. Hem Habsburg İmparatorluğu hem de Venedik'in Dalmaçya'sı ile sınırdaş olmasından dolayı, bir sınır eyaleti olan Bosna'nın savunmasına özel bir ihtimam göstermek gerekiyordu. Kaptanlar, 1739 tarihli Belgrad Antlaşması'ndan sonra altmış dört kasabadan müteşekkil, babadan oğula devrolan otuz sekiz askeri tımardan yani kaptanlıktan sorumlu hale geldi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, onlara bağlı aşağı yukarı 24 bin asker mevcuttu. Temel görevleri sınırları ve irtibat hatlarını muhafaza etmekti; ancak kaptanların bazıları ülke dışında hizmete de çağırılmaktaydı. Bazen onlara ve hizmetlilerine maaş ödenmekteydi.

Ellerinde büyük araziler bulunan eski Slav asiller, yüksek devlet memurları ve askeri görevliler ile birlikte hakim sınıfı oluşturuyordu. *Begler* veya *beyler* diye bilinen bu grup, birkaç yüz kişiden oluşuyordu. Onların altında olmakla birlikte yine de ayrıcalıklı bir grup olarak *ağalar* diye bilinen daha aşağı bir asiller topluluğu mevcuttu ki, bu topluluğun üyelerini daha küçük araziye sahip kişiler, sipahiler ve yeniçeriler teşkil ediyordu. 18. yüzyıl içerisinde toprak üzerindeki kontrolünü arttıran bu grup, siyasi ve askeri gücünü kullanarak eskiden köylü arazisi olan topraklara tecavüz etti; kullanılmayan veya terk edilmiş topraklardan yararlandı ve iltizam sistemini mülk edinmek için kullandı. İki arazi türü zuhur etti. *Ağalık*lardaki köylüler, toprağın kullanımı ve ödemelerde bulunma hususunda geleneksel haklarını muhafaza ediyordu. Buna karşın *beylik*lerde toprak, araziyi bizzat kendisi işleten ya da ortakçıya veren asilzadenin mülkü sayılıyordu. Bu tür arazilerde, köylünün durumunu toprak sahibi ile yapabildiği düzenlemeler belirliyordu. Doğal olarak ağalıklardaki köylülerden çok daha güçsüz durumda olan bu köylülerin çalışma ve ödeme yükümlülükleri daha fazlaydı. Sürekli artan yükümlülüklerden bizar olan bu köylüler arasındaki huzursuzluk, yüzyılın savaşları yüzünden fakirleşmiş olan ülkedeki istikrarsızlığı arttırıyordu.

Yönetici sınıf içerisinde ağırlıklı grup olan Müslümanların, nüfusun ancak yüzde 33'ünü oluşturması, hem Bosna'da hem de Hersek'te siyasi durumu daha gergin kılmaktaydı. Ortodokslar yüzde 43'lük oranla çoğunluğu oluşturmakta, yüzde 20'lik orana sahip olan Katolikler ise azınlık durumunda bulunmaktaydı. Dolayısıyla, hem ağalıklardaki hem de beyliklerdeki Hristiyan Slav köylüler muhtemelen, Müslüman Slav toprak sahiplerine bağlı idi. Sadakat açısından bakılacak olursa, Müslümanlar doğal olarak Osmanlı yönetimine teveccüh göstermekle birlikte güçlü bir eyalet özerk yönetimine sahip bulunmakta; Ortodokslar ise komşuları olan Sırplara ve Karadağlılara meyletmekte idiler ki bu durum, bu halklar Babıali ile çatışma halinde iken zorluklara

yol açmaktaydı. Katolikleri, Habsburg toprakları ve Hırvatistan cezbetmekteydi. Habsburg monarşisi, onlar üzerinde dini hamilik hakkı iddia ediyordu.

Bosna, sürekli zayıflamakta olan bir imparatorluğun bir sınır eyaleti olması dolayısıyla askeri açıdan ağır bir yük altında bulunmakta ve birçok savaşa sahne olmaktaydı. Karlofça Antlaşması'nda bir sınırın belirlenmesine ve bu sınırın bazı yeniden düzenlemelerle birlikte 1908 yılına kadar fazla değişmeden kalmasına karşın, savaş yüzünden ülke kargaşaya sürüklendi. Habsburg İmparatorluğu'nun eline geçen topraklardan Bosna'ya Müslüman mülteciler geldiği gibi, Katolikler de Bosna'dan göç etmekte, özellikle de Pojega'ya gitmekteydi. 1703 yılında başkent, Saraybosna'dan Travnik'e; askeri bir müstahkem mevki olmanın yanında önemli bir zanaat ve ticaret merkezi haline de gelen bu şehire taşındı. Bir bütün olarak eyaletin savunmasına özel bir önem verildi. Silah ve mühimmat yerel olarak imal edildiği gibi İstanbul'dan da ithal edilmekteydi.

Avusturya, Venedik ve Rusya ile 1714 ila 1718 ve 1736 ila 1739 yılları arasında yapılan savaşlar, Bosna'nın gelişimi açısından doğal olarak son derece yıkıcı oldu. Pasarofça Antlaşması'nda hem Habsburg İmparatorluğu'na hem de Venedik'e toprak kaybedildi. Bosna ayrıca, imparatorluğun diğer bölgeleri gibi vebadan ve diğer salgın hastalıklardan şiddetli bir şekilde etkilenmekteydi. Ziraat, Avusturya'nın istilaları yüzünden art arda kesintiye uğramaktaydı. Savaşlardan özellikle de Müslümanlar etkilenmekteydi; zira sadece Avrupalı güçlere karşı değil fakat aynı zamanda İran'a karşı savaşmak için de asker celp edilmekte ve büyük kayıplar verilmekteydi. Örneğin, İran'a 5 bin 200 kişi gitmiş ama 1727 yılında yapılan barışın ardından bunların ancak 500'ü geri dönmüştü.

Bu sıralarda Bosna, 1735 yılından Mısır'a gönderildiği 1740 yılına kadar Bosna veziri olan Hekimoğlu Ali isimli muktedir bir paşanın idaresindeydi. Hekimoğlu, Bosna'yı eyaletin önde gelenleri ile merkezi hükümetin temsilcilerinden müteşekkil bir heyetin yardımıyla yönetmekteydi. Onun ayrılışının ardından siyasi bütünlük bozuldu. Ülke neredeyse elli yıl boyunca dışarıdan istilaya maruz kalmamasına karşın, içerideki askeri unsurlar birbirlerine düştü ve Babıali'nin üstesinden gelemeyeceği bir sivil karışıklık zuhur etti.

İktidar mücadelesi veren Müslüman askeri unsurlar arasında başı kaptanlarla yeniçeriler çekmekteydi. Kaptanlar, çiftlikleri ele geçirmek için askeri güçlerini kullanmakta ve siyasi kontrol tesis etmeye çalışmaktaydı. Yeniçeriler de yerel meselelere daha fazla müdahil hale geldiğinden eyalet idaresi zayıfladı. Bosna vezirinin otoritesi zayıflarken, ayan ve kaptanların otoritesi arttı. 1745 yılında Hekimoğlu Ali Paşa geri döndüyse de, merkezi hükümet Hekimoğlu'nun sırtına halka ağır bir vergi yükleme sorumluluğunu da yüklemiş bulunuyordu. Bosnalı ayanların muhalefeti Hekimoğlu'nu aynı yıl Bosna'yı

terk etmek zorunda bıraktı. Aynı amaçla 1747 yılında Bosna'ya yeniden gelen Hekimoğlu, eski destekçileriyle yabancılaşmış olduğundan bir yıl içinde geri dönmeye mecbur kaldı.

Hem şehirleri hem de kırsal alanları itibarıyla 1747 yılından 1756 yılına kadar Bosna'da anarşi hüküm sürdü. Bu on yıl içerisinde, yerel ayanlar vergileri topladı ve birbirleriyle savaştı. Kaptanlar yeniçerilerle, yeniçeriler de diğer yeniçerilerle boğuştu. İşinin ehli bir diğer vezir olan ve olayları bastırmak için 1752 yılında Bosna'ya gönderilen Kakoviçeli Mehmed Paşa, 1756 yılma gelindiğinde Bosna'da sükuneti sağlamış bulunuyordu. Mehmed Paşa, 1757 ila 1760 yılları arasında ikinci kez Bosna'ya geldiyse de idaresine yönelik şikayetler üzerine görevine son verildi. Bununla birlikte, daha önceki karışıklıklar yeniden zuhur etmedi.

Aynı sıralarda Habsburg İmparatorluğu, Bosna'ya olan ilgisini sürdürüyordu. II. Joseph ile Katerina arasındaki görüşmelerde bu bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından Avusturya'ya bırakılacak yerlerden birini oluşturuyordu. Daha savaş başlamadan bölge üzerindeki nüfuzunu arttırma çabalarına girişen Avusturya hükümeti, özellikle de Katolik Hırvat nüfustan destek göreceğini umuyordu. Bosnalı öğrenciler eğitim görmek üzere Zagreb'e getirildi. 1788 yılında savaş patlak verince Habsburg hükümeti, Hristiyanları Avusturya ordularına destek olmaya, Müslümanları ise pasif kalmaya çağıran beyanatlar verdi. Bazı Sırp gönüllülerin de eşlik ettiği 51 bin kişilik bir ordu Bosna'yı işgal etti. Osmanlıların ana ordusu başka bir cephede meşgul olduğundan, Bosna sınırlarını savunmak için sadece küçük bir kuvvet bırakılmıştı. Bu yüzden, işgalcileri def etmek için yerel Müslümanlar da silaha sarıldı. Ana çatışmanın Dupiçe şehrinin yakınlarında gerçekleşmesinden dolayı Dupiçe Savaşı olarak anılan bu savaşta Müslümanlar yenilgiye uğradı. Ziştovi Antlaşması'nda Bosna'nın bir kısmı Avusturya'ya verildi.

Sırplar

Sırplar Batı Balkanlar'da geniş bir bölgede yaşamakla birlikte ulusal hareketin merkezi, Belgrad paşalığı yapılmış olan Semendire sancağı olacaktı. Bosna gibi bir sınır bölgesi olmakla birlikte bu bölgede, Bosna'dan farklı olarak şehirler dışında dikkate değer bir Müslüman nüfus bulunmamaktaydı. Dahası, Balkanlar'ın diğer bölgelerinden farklı olarak bu bölgede, sipahilerin toprakları ile diğer toprakları çiftlik arazilerine dönüştürmek için geniş çaplı bir girişim gerçekleştirilmemişti. Ortalama Sırp köylüsü, işlediği toprak üzerinde belli geleneksel hakları muhafaza ediyordu. Teknik açıdan bir ortakçı olması hasebiyle genellikle ödemeler yapmakla yükümlü tutulmasına ve 18.

yüzyılın sonlarında bu ödemelerin artmasına karşın pratikte, kendisine tahsis edilmiş toprağı dilediği gibi kullanabiliyor; az çok dilediği şekilde elinden çıkarabiliyor, varislerine miras olarak bırakabiliyor ve kendi yükümlülüklerini yüklenecek birini bulması durumunda satabiliyordu. Dilediğini ekebiliyor ve ürününü dilediği şekilde satabiliyordu. Bir serf değildi; özgür bir insandı. Büyük toprak sahipleri kırsalda mukim olabiliyor ama genellikle büyük şehirlerden birinde kalıyorlardı.

Diğer Balkan halkları gibi Sırplar da, sıkı bir yerel idari sisteme sahip olmanın avantajlarından yararlanıyordu. Temel birim *knezina* (knezlik) idi. Knezlikler köylerden, köyler ise *zadruga*lardan (geniş aile örgütlenmeleri) oluşuyordu. Her knezliğin bir ileri gelenler konseyi vardı ve knezi bu konsey seçmekteydi. Başka yerlerde de olduğu gibi bu resmi görevli, Osmanlı yetkililerine karşı kendi bölgesini temsil etmekteydi ve genel inzibati görevlerin yanı sıra vergilerin tespit ve tahsilinden de sorumluydu. Yerel hükümet ayrıca, örfi hukuka dayalı olarak adli hizmetler de veriyordu.

Ortodoks kilisesi, Sırpların tarihinde önemli bir rol oynayacaktı. Sırp toprakları 18. yüzyılın başında, hala İstanbul Patrikliği'nin genel idaresi bağlı ancak kendi başına buyruk bir kurum olan İpek Patrikliği'nin nüfuzu altındaydı. Sırp kilisesi kutsal meclisler vasıtasıyla kendi kendini yönetmekte ve Rusya'dakiler de dahil olmak üzere Ortodoks kurumlarıyla irtibat halinde bulunmaktaydı. Patrikliğin nüfuzu, Bosna, Hersek ve Sırpların çoğunluğu oluşturduğu topraklar yanında Budin, Varad, Komaran ve Dalmaçya'nın da içinde yer aldığı geniş bir bölgeyi kapsıyordu. Osmanlı'nın gücünün zirvesinde olduğu sıralarda bu topraklar elbette ki tek bir siyasi nüfuz altındaydı. Habsburg İmparatorluğu'nun ve Venediklilerin zaferleri bölgeyi siyasi açıdan böldüyse de dini sınırlar değişmedi. Bırakılan toprakların nüfusunun büyük bölümü Katolikti ve Ortodoks otoritesine bağlı değildi.

İpek Patrikliği, Osmanlı idaresi esnasında kendisini Ortaçağ Sırp krallığının varisi olarak görmekteydi ve ulusal misyonunun ayırdındaydı. Bu patrikliğin nüfuz alanında bulunan topraklar, farklı dini ve etnik karakterlerin varlığına rağmen "Sırp toprakları" olarak isimlendirilmekteydi. Kilise, ulusal fikri muhafaza etmekte ve inananların zihinlerinde bağımsız ve görkemli geçmişin hatıralarını canlı tutmaktaydı:

> Sırp kilisesinin takviminde, St. Sava ve babası Nemanya ile başlayan ve aralarında on sekiz çarın, kralların, kraliçelerin ve lordların da yer aldığı elli sekiz Sırp azizi yer almaktadır. Sırp sarayına mensup azizler kültü - "kutsal Nemanya silsilesi"- Sırp halkına sürekli olarak Bizans ritüelinin

görkem ve güzelliğini, Sırpların bir zamanlar keramet ehli azizleri vasıtasıyla Tanrı tarafından takdis edilmiş bağımsız bir krallıklarının bulunduğunu hatırlatmaktaydı.[20]

İstanbul Patrikliği gibi, Sırp kilisesi de Osmanlı hakimiyetinin geçici bir durum olduğu görüşüne sıkı sıkıya bağlıydı ve yine İstanbul Patrikliği gibi o da Katolik kilisesini en ciddi hasım olarak görmekteydi ki, bunun böyle olduğu kuşkusuzdu. Bu iki mezhep Bosna'da çarpıştı ve Habsburg İmparatorluğu'nda Katoliklerin Ortodoks nüfus üzerindeki baskısı ağır ve sürekli oldu.

Dini farklılıklara karşın coğrafya, Habsburg İmparatorluğu ile işbirliğini zorunlu kılmaktaydı. Avusturyalı güçlerle birlikte defalarca çarpışmış olan Sırplar, Habsburg İmparatorluğu'nun doğrudan yönetimine boyun eğmeyi değil, en azından özerk bir siyasi birim tesis etmeyi ummaktaydı. Kutsal İttifak savaşı esnasında Sırplar savaşa iştirak etti. En önemli sonuç, Habsburg askerlerinin zafer kazanıp Belgrad'ı işgal ettikleri 1688 yılında elde edildi. Bu tarihte, Habsburg hükümeti ile temas halinde bulunan İpek Patriği III. Arsenije Carnojeviç, takipçilerinden Osmanlı hakimiyetine karşı isyan etmelerini istedi. Başlangıçta Avusturya ordusu galip geldi; 1689 yılında Niş, Üsküp, Prizren ve İştib işgal edildi. Bununla birlikte, ertesi yıl tersine bir gelişme yaşandı ve müttefik güçler eski sınıra doğru geri itildi. Kaldıkları takdirde katledileceklerinden korkan Arsenije ve otuz bin aile ricat etmekte olan ordu ile birlikte göç etti. Bu gruba, Osmanlı topraklarında mukim olup işgalcilere destek vermek suretiyle kendilerini tehlikeye atmış bulunan ve Osmanlıların öcünden korkan başkaları katıldı. Belgrad'taki Sırp liderleri bir meclis topladı ve Piskopos İsaija Djakoviç'i içinde bulundukları durumu müzakere etmek üzere Habsburg İmparatoru I. Leopold'a gönderdi. Sırp liderler, kendilerine dini özgürlük konusunda teminat vermesi ve kiliselerinin özerk idaresini tanıması karşılığında I. Leopold'u kalıtsal yöneticileri olarak kabul etmeye razı oldu. I. Leopold, 1690 yılında Balkanlılardan ayaklanıp ordularını desteklemelerini isteyen bir bildiri yayınladı. Bunun karşılığında dini özgürlük, daha düşük vergi ve Sırp liderlerinin özgürce seçimini vadetti. Bu teminatlar üzerine çok sayıda aile Habsburg topraklarına yerleşmek üzere sınırı geçti.

Bu göç, bir zorluk doğurdu. Gerek Habsburg hükümeti gerekse Ortodoks yetkililer bunun geçici bir durum olacağını, Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı büyük bir zafer elde edeceğini ve Sırpların eski yurtlarına döneceklerini umuyordu. O vakte kadar Sırp liderleri, Habsburg monarşisine katılan takipçileri üzerinde Ortodoks kilisesine geniş ölçüde siyasi kontrol veren ve millet sistemine benzeyen bir sistem arzuluyordu. Bu meselenin sürekli ihtilafa yol açmasına karşın, Sırplar özel ayrıcalıklar elde etti. Karlofça'da dini ve

kültürel bir merkez kuruldu. İpek ile olan bağ muhafaza edildi; Karlofça'daki metropolit İpek patriğine bağlılık yemini etti ve ayinlerde onun adını andı.

Mezkur büyük göç, İpek Patrikliği açısından talihsiz sonuçlara yol açtı ve Kosova bölgesinin etnik kompozisyonunun değişmesine katkıda bulundu. Arnavutların bölgeye göçlerinden daha önce söz etmiştik; Sırpların büyük göçü ise, Ortaçağ Sırp krallığının sabık merkezinin ulusal terkibinde kalıcı bir etki oluşturacaktı. Sırpların ayrılışı ve Arnavutların büyük ölçekli göçleri, bölgede Arnavutların çoğunluk halini almasına yol açtı. Patriğin apaçık ihaneti doğal olarak Babıali'nin İpek Patrikliği'ne karşı tutumunu etkiledi. Babıali, Sırpların yerine Fenerlileri aday olarak belirlemeye başladı. Bu yüzden, her ne kadar bir sonraki patrik bir Sırp olduysa da Arsenije'nin ardından patriklik makamına bir Rum seçildi ve 1713 ila 1725 yılları arasında görev yaptı.

Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına saldırıları 1716 yılında yeniden başladı ve bu sefer daha büyük başarı elde edildi. Habsburg monarşisi, 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması'nda Sırp topraklarının önemli bölümünün kontrolünü eline geçirdi. Halk tarafından fazla benimsenmediği gibi fazla başarılı da olmayan Habsburg idaresi yine de bölgenin müstakbel gelişimi açısından önemli oldu. Hem askeri hem de sivil mahiyetli olan yeni düzenlemeler, Küçük Eflak'ın da aralarında yer aldığı yeni ilhak edilmiş toprakları, merkezleri Belgrad ve Tımışvar'da olan bir Mahkeme Odası Konseyi'nin yönetimine verdi. On beş bölgeye bölünen Sırp kesiminde idarenin üst makamları Habsburg memurlarına tevdi edildi, alt düzey ise güçlendirilmiş bir Sırp yerel hükümet ağından teşkil edildi. Önemli idari birim nahiye idi ve *oborknez* diye isimlendirilen bir memurun idaresine verildi. Knezin idaresinde olan knezinalar oldukları gibi kaldı. Yerel yetkililerin görevleri, Osmanlı yönetiminde olduğu gibi, temelde vergileri toplamak, yörenin düzenini korumak ve adaleti tesis etmekten müteşekkildi. Belgrad değişikliklerden de etkilendi. Türk zanaatkarların yerini almak üzere Alman zanaatkarlar getirildi ve Katolik kilisesi Katolikleştirme çalışmaları için bu şehri merkez ittihaz etti.

Hatırlanacağı üzere Habsburg monarşisi, Rusya ile ittifakı yüzünden 1737 yılında savaşın içine çekilmişti. Avusturya askeri liderliğinin beceriksizlik sergilediği bu harekat yine de bir zaferle başladı ve Niş yeniden Habsburg İmparatorluğu'nun eline geçti. İşgalci ordu bir kez daha Sırplardan destek talep etti. O tarihteki İpek Patriği IV. Arsenije, selefini örnek aldı ve işgalçilere yardım etti. Savaşın seyrini kendi lehine çeviren Osmanlı ordusu Niş'i geri alıp kuzeye doğru harekete geçince, patrik ve sayıları aşağı yukarı iki bine ulaşan takipçileri, önce Belgrad'a çekilmek, daha sonra da sınırı geçmek zorunda kaldı. Ardından yapılan meşum barışla Habsburg İmparator-

luğu, Banat'ı elinde tutmakla birlikte Sırp ve Rumen toprakları üzerindeki egemenliğini yitirdi. Bu antlaşmayla çizilen sınır, aşağı yukarı bir buçuk asır boyunca değişmeden kalacaktı.

Osmanlı'ya yönelik İpek Patrikliği ile irtibatlı ikinci ihanet, kötü idare ve bozulma yüzünden derin sorunları olan bu kuruma ikinci bir darbe oldu. IV. Arsenije'nin çekip gitmesinin ardından bu makama bir Rum aday seçildi ve hızla birbirini izleyen bir dizi atama gerçekleştirildi. Habsburg İmparatorluğu'nun merkezi olan Karlofça'nın ekonomik açıdan İpek'ten çok daha iyi durumda olmasından dolayı, finansal yardım için yapılan başvuruların birçoğu Karlofça'ya yöneltildi. Yunan uluşçuluğunun kilise içindeki baskısı, kilisenin zayıf finansal temeli ve mezkur iki patriğin ihanetlerle irtibatı müdahaleye yol açacaktı. 1766 yılında Babıali, İpek Patrikliği'ni lağvetti ve onun yetkisini İstanbul Patrikliği'ne devretti. Sırpların önde gelen dini merkezi halini alan Karlofça'daki Metropolitlik, bundan böyle Sırpların kültürü ve eğitimi üzerinde büyük tesir icra edecekti.

Barışın 1739 yılında sağlanmasının ardından Türk idaresi, sipahileri ve yeniçerileriyle birlikte bölgeye geri döndü. Bununla birlikte, Sırpların koşulları büyük ölçüde olduğu gibi kaldı. Avusturya'nın yerel geleneğe dayalı olarak tesis edilmiş olan idari sistemi hala yürürlükteydi. Köyler görece özerkti ve Sırpların yaşantısının odağını oluşturuyordu. Müslüman nüfus, Belgrad ve diğer şehirlerde temerküz etmiş olarak kaldı. Uzun bir barış durumunun hüküm sürecek olduğu bu bölgenin toprağı Rusya ile Babıali arasında 1768'den 1774 yılına kadar süren savaşta çiğnenmediyse de, yeni bir çatışmanın çıktığı ve Avusturya'nın Rusya'ya katıldığı 1788 yılında durum değişti ve bölge yeniden işgale uğradı.

Habsburg hükümeti her zamanki gibi, savaşı Balkan Hristiyanlarından yardım talebinde bulunarak başlattı. *Freicorp*lar, yani özel Sırp müfrezeleri kuruldu ve bunlar Sırbistan, Bosna ve Banat'ta faaliyet gösterdi. Bununla birlikte en önemli Sırp eylemi Koça Andelkoviç ve takipçileri tarafından gerçekleştirildi. Bu olay, Sırp tarihinde Koça'nın Savaşı olarak bilinir. Aşağı yukarı üç bin kişilik bir güce sahip olan bu yerel lider, Osmanlıların özellikle de Belgrad ile Niş arasında uzanan bir bölge olan Sumatya'daki irtibat hatlarını koparmaya çalıştı. Başlangıçta çok başarılı olmakla birlikte bu grup, daha iyi organize edilmiş ve daha disiplinli Osmanlı ordusunun saldırısına karşı koyamadı.

Bu savaş, sadece Sırp gönüllüler için değil fakat aynı zamanda Habsburg İmparatorluğu için de bir felaket oldu. Avusturya her ne kadar 1789 yılında Belgrad'ı aldıysa da, özellikle Habsburg monarşisinin içinde ve Avrupa'nın geri kalan kısmında meydana gelen olaylar yüzünden aldığı bu yeri tahliye et-

mek zorunda kaldı. 1791 tarihli Ziştovi Antlaşması, savaştan önceki durumun büyük ölçüde yeniden tesisini ifade ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Habsburg ordusuna katılmış olanlar için bir genel af vadetti ve aşağı yukarı elli bin mülteci geri döndü. Avusturya ile bir asırlık bir işbirliği deneyimi, Sırp liderlerin Habsburg yardımından umutlarını kesmelerine neden oldu. Bir kez daha kendilerini kurban edilmiş ve yüz üstü bırakılmış hissettiler. Bu savaşın önemli neticesi şuydu: Çok sayıda Sırp, Habsburg ordusunda ve kendi gönüllü kıtalarında savaşarak deneyim kazanmış, böylece bir sonrakinde kendi inisiyatifleriyle harekete geçmeye hazır duruma gelmişti.

Bulgaristan, Makedonya ve Trakya

Buraya kadar ele aldığımız bölgeler –anakara ve ada Yunanistan'ı, Arnavutluk, Karadağ, Bosna ve Sırbistan– kendi yerel meselelerini kendi başlarına halletme ve çoğu zaman bağımsız politikalar izleme imkanına sahip bölgelerdi. Dağlık arazilerinin uzaklığı bazı Yunanlılara, Karadağlılara ve Arnavutlara büyük ölçüde bağımsızlık temin ediyordu. Kara sınırlarına ve denizlere yakınlıkları, tüm bu bölgelerin yabancı güçlerle irtibat halinde olmalarını mümkün kılmaktaydı. Buna karşılık, burada bir arada ele alacağımız Bulgaristan, Trakya ve Makedonya ise, coğrafi konumları dolayısıyla Müslüman yetkililerin daha sıkı kontrolü altındaydı. Bununla birlikte, komşularının deneyimlerinin birçoğunu onlar da yaşıyordu. Daha önce ele aldığımız yerel idare yapısı buralarda da mevcuttu; köylerin ileri gelenleri vergileri toplama işini gerçekleştirmekte ve Osmanlı sistemi içerisinde zengin ve nüfuz sahibi olma hususunda aynı imkanlara sahip bulunmaktaydı. Örfi hukuka dayalı bir yargı sistemi bu topraklarda da mevcuttu. Bununla birlikte bu bölge, toprak mülkiyeti sisteminde meydana gelen değişiklikten büyük ölçüde etkilendi. Çiftlik arazileri, özellikle Meriç Vadisi ve Selanik'in kuzeyi gibi avantajlı yerlerde zuhur etti. Küçük çiftlikler ise yaygın olarak dağlık ve tepelik bölgelerde kaldı.

Balkanlar'daki diğer bölgelerin aksine bu bölgede çok sayıda Müslüman ve Türk yaşıyordu. Türk köylüler özellikle de Trakya ve Makedonya'ya göç etmiş bulunuyordu ve buralardaki Hristiyan muadillerinden pek farklı olmayan koşullarda yaşıyordu. Ancak Müslüman köylüler daha düşük vergi ödüyor ve ekip biçtikleri toprakları fiilen özel mülkiyet koşullarıyla zilliyetlerinde bulunduruyordu. Ayrıca bu bölgede kitlesel ihtidanın gerçekleştiği bir yöre de mevcuttu. Büyük çoğunluğu Rodop Dağları'nda, bir kısmı da Balkan Dağları'nın kuzeyindeki Tuna ovasında meskun olan Pomaklar hem Bulgar hem de Müslümandı. Pomaklar, dağlarda tecrit edilmiş halde yaşayan ilkel, geri bir toplum olarak kaldı.



7- Balkan Dağları'ndan geçiş, Bulgaristan

Diğer bölgelerde olduğu gibi, Hristiyanlar için bu bölgede de en önemli birlik unsuru Ortodoks kilisesi idi. Bulgar halkı, İpek Patrikliği ile aynı akıbete uğrayacak olan Ohri Başpiskoposluğu'nun nüfuz dairesinde idi. Ohri Başpiskoposluğu, bir düşman gücüyle açık bir işbirliğine girmemesine karşın, diğer Slav kurumu ile aynı sorunları yaşamakta, borçlardan ve bozulmadan mustarip bulunmaktaydı. Ayrıca, Yunan kültürel baskısı burada daha da güçlüydü. Bu Başpiskoposluğun 1767 yılında lağvedilmesi ve kilisenin İstanbul Patrikliği'nin nüfuz dairesi içine alınması, Slavları Sırplardan daha çok etkiledi. Sırplar için, Sırp nüfuzunun güçlü bir merkezi olan Karlofça'da daima alternatif bir otorite mevcuttu. Mezkur Slav Başpiskoposluğunun kaybedilmesi, Bulgarların Yunan kültürel hakimiyeti altına girmesine yol açtı. Yunanca, nüfusun tamamının Slav olduğu bölgelerde bile ayin dili halini aldı. Mevcut eğitim de bu dille verilmekteydi. Ticaret dili olarak da Yunancanın kullanıldığı düşünülecek olursa, Yunan medeniyetinin kültürel hakimiyetinin kapsamı hakkında bir fikir edinilebilir.

18. yüzyılda gerçekleşen büyük savaşlara sahne olmamasına rağmen bu bölge, söz konusu savaşların sonuçlarından ve siyasi anarşiden yakasını kurtaramadı. Haydutluk yaygınlaştı. Askerlikten dönen veya kaçan kişilerin kurdukları çetelerin yol açtığı tahribat özellikle ciddi bir sorun halini aldı. Birbirini izleyen salgın hastalıklar ve veba, bölgenin tamamını etkiledi. Fazladan savaş vergileri de genel fakirleşmede rol oynadı. Dahası, Osmanlı'nın merkezi otoritesi zayıflayınca, Bosna ve Arnavutluk gibi Makedonya'da da yerel resmi görevliler, askeri erkan ve Müslüman ayanlar arasında iktidar mücadeleleri baş gösterdi. Arnavutların rekabetleri Makedonya'yı da karıştırdı. En güvenli yerler Balkan Dağları'nın köyleri idi. En kötü durum, 18. yüzyılda *kırcaliler* diye bilinen silahlı çeteler ve isyancı paşa Pazvantoğlu destekçileri tarafından nüfusu kırılıp tahrip edilen Tuna ile Balkan Dağları arasındaki bölgede zuhur etti.

Bu olumsuz koşullara rağmen 18. yüzyıl ticarette, özellikle de Habsburg İmparatorluğu ile olan ticarette bir artışa ve tüm bölgenin önde gelen limanı olan Selanik'in hacminde ve refahında bir yükselişe tanıklık etti. Avusturya'ya ticari ayrıcalıklar tanıyan Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasının ardından ticaret, yüzyılın son çeyreğinde bir sıçrama gerçekleştirdi. Selanik'e ilk yerleşenler Fransız tacirleri oldu; onları İngiliz, Felemenk ve Venedikli tacirler izledi. Düzenli kervan yolları, Selanik'i Balkanlar'ın ticaret merkezleri olan Sofya, Üsküp ve Manastır gibi şehirlere bağlamakta ve kuzeyde Belgrad yoluyla Avusturya'ya, batıda ise Adriyatik limanlarına doğru uzayıp gitmekteydi. Taşımacılık işi ise Ortodoks tacirlerin, özellikle de Yunanlıların elindeydi.

Doğrudan Osmanlı yönetimi altında bulunan topraklardaki koşullarla ilgili bir inceleme, dolayısıyla, hem benzer hem de farklı gelişmeler ortaya koymaktadır. Yüzyılın savaşlarının neticelerinden, hem Osmanlıların hem de yabancı askerlerin işgalinden ve vergi sisteminin mali baskılarından tüm bölgeler etkilendi. Genelde Balkanlar'ın sakinleri, Osmanlı idari çerçevesi ile kendi köy örgütlenmelerinin ikili yönetimi altında bulunuyordu. Ortodoks kilisesi, sadece Hristiyanların ahlaki ve manevi hayatlarında değil fakat aynı zamanda bölgenin siyasi kontrolünde de üçüncü bir unsur teşkil etmekteydi. Bazı kilise yetkilileri, sistemi destekleyici bir tutum sergiliyordu; diğerleri, özellikle de Sırp patrikleri ve Karadağlı piskoposlar Osmanlı yönetimini ortadan kaldırma savaşında öncülük etmekteydi. Aynı şekilde, yerel ileri gelenlerin bazıları, özellikle de mevcut koşullardan mali çıkar temin eden ya da siyasi bir alternatif göremeyenler Osmanlı yetkilileriyle işbirliği yapmakta, diğerleri ise şiddetle karşı koymaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu teoride merkezi bir mutlakiyetçi devlet olmakla birlikte, İstanbul'daki yetkililerin Balkan Hristiyan bireylerin yaşantısı üzerinde pek *doğrudan* kontrolünün bulunmadığının ayrıca vurgulanması gerekir. Osmanlı yetkilileri ya kilise ya da köylerin seçilmiş liderleri vasıtasıyla, bölgeyi daima aracılarla yönetmeyi tercih ediyordu. İstanbul'daki yetkililer 18. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde giderek kendi eyalet yetkilileri üzerindeki kontrollerini de yitirmeye başladı.

ÖZERK BÖLGELER: DUBROVNİK, EFLAK ve BOĞDAN

Tarihlerini ele aldığımız topraklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünleyici parçaları olarak görülmekteydi. Diğer dört Balkan bölgesini oluşturan Erdel, Eflak ve Boğdan ile Dubrovnik şehri ise imparatorluğa özel düzenlemelerle bağlıydı. Erdel, Karlofça Antlaşması'yla Habsburg kontrolü altına girdiğinden, başka bir kısımda ele alınacaktır. Bununla birlikte, Tuna Prensliklerini ele almadan önce Dubrovnik ile ilgili kısa bir yoruma yer vermek uygun düşecektir.

Dubrovnik

Daha önceleri Venedik hakimiyetinde olan Dubrovnik şehri, Osmanlı koruması altına 1458 yılında geçti. 1481 yılında 12 bin 500 düka olarak belirlenen bir haracı ödemekte olan Dubrovnik, bu ödemeyi ve Osmanlı'nın hükümranlığını tanımayı bir yana bırakırsak, her anlamda bağımsızdı. Yabancı güçlerle ilişkiler kurabilmekte ve antlaşmalar yapabilmekteydi. Gemilerinde kendi bayrağı dalgalanmaktaydı. Osmanlı vasallığı, bu şehrin imparatorluk

içindeki ticarette özel haklar edinmesi gibi önemli bir sonuç doğurmuştu. Adriyatik ticaretini Venediklilerin değil de kendisine tabi bir şehrin elinde tutmasının Osmanlıların çıkarına olduğu açıktı. Dubrovnik, kendisine sağlanan ayrıcalıkların tamamından yararlanabilecek bir konumdaydı. Dubrovnikli tacirler Babıali'den özel vergi muafiyetleri ve ticari menfaatler elde etmişlerdi. Bu tacirlere ayrıca belli başlı Osmanlı şehirlerinde, o şehrin tabi olduğu yasalar dışında haklara, yani yörenin yasaları yerine kendi yasalarına göre yönetim hakkına sahip koloniler kurma izni de verilmişti. Dubrovnik'in Katolik bir şehir olmasından dolayı bu haklar, dini yargı salahiyetini de kapsıyordu.

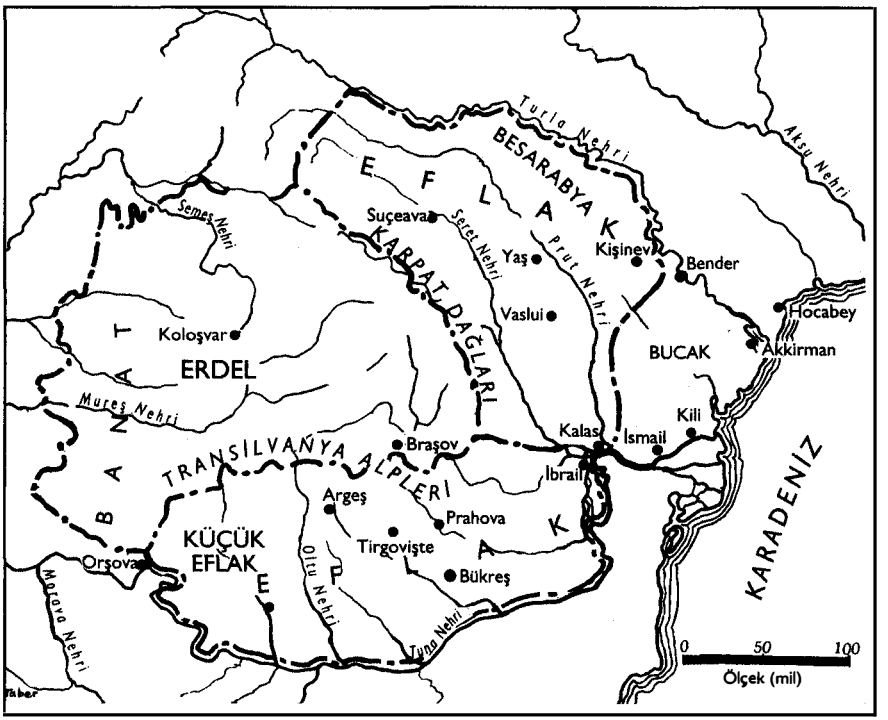
İtalyan şehir-devletleri gibi Dubrovnik de, kendi asilzadeler sınıfının kontrolü altında olan bir cumhuriyetti. Ana hükümet organı, bu sınıfın çıkarlarını temsil eden senato idi. Şehir, hem bir imalat hem de bir ticaret merkeziydi; bundan dolayı da tacirler, denizciler ve zanaatkarlardan müteşekkil bir nüfusa sahipti. Asilzadeler, şehri çevreleyen zirai toprakları kontrolleri altında tutuyordu. Dubrovnik, Fransız askerlerinin şehri işgal ettiği 1806 yılına kadar bu özerk konumunu korudu.

Eflak ve Boğdan

14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmelerinden sonra, Eflak ve Boğdan, tıpkı Erdel gibi imparatorluk sisteminin içine dahil edilmeyerek kendi kurumlarına sahip özerk eyaletlere dönüştürüldü (bkz. Harita 12). Bu yüzden yerli aristokratlar, yani boyarlar eski toplumsal, ekonomik ve büyük ölçüde de siyasi ayrıcalıklarını korudu. Bu eyaletlerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri, ilk zamanlarda bu prensliklere geniş ölçüde özerklik tanıyan bir dizi muahede ile belirlendi. Bu durum, Rumen nüfusun büyük ölçüde aleyhine olarak ancak 18. yüzyılda değişti.

Bu topraklara doğrudan müdahil olmak istemeyen ve tampon eyaletlere ihtiyaç duyan Osmanlı İmparatorluğu'nun amacı, bu prensliklerin entrika merkezleri olmamalarını temin etmek, komşu güçlere karşı yeterli savunma oluşturmalarını ve hem mali hem de zirai katkılarda bulunmalarını sağlamak idi. Bu eyaletlere yüklenen vergi başlangıçta düşük düzeyde tutulduysa da çok geçmeden hızla arttırıldı. 18. yüzyılda Eflak'a zorla kabul ettirilen vergiler şu şekilde tasvir edilmiştir:

> 1709 yılında Eflak hükümetinin toplam vergi gelirleri 649 bin taler idi ve bunun 514 bin talerlik kısmı şu ya da bu şekilde Türklere gönderiliyordu. 1710 yılında, 547 bin taler olan toplam gelirin 430 bin talerlik kısmı Türklere gitti. Altını baz aldığımızda yılda 180 bin ila 220 bin altın dükaya denk düşen bir miktarı ifade eden bu haraç, resmi haraç miktarının iki misli idi ki, 1590'larda ödenen haraç bunun üçte biri veya yarısı oranındaydı.[21]



12. Eflak ve Boğdan

Babıali, Tuna Prenslikleri'ni ayrıca önemli bir asker ve özellikle de İstanbul için bir erzak kaynağı olarak da görmekteydi. İstanbul, zirai ürünleri satın alma hususundaki öncelik hakkını bu şekilde sürdürmekteydi. Temelde koyun, sığır ve hububat satın almakla görevli olan imparatorluk temsilcileri, ilk alımları gerçekleştirmekte ve ödenecek fiyatları da belirleyebilmekteydi. Bu görevlilere verilen salahiyet birçok durumda müsadere hakkını da kapsıyordu. Fiyatların ve ticari koşulların sıkı bir tahdide maruz bırakılmasından dolayı, bu eyaletlerdeki zirai üretim geriledi. 18. yüzyılda temel faaliyet hayvan yetiştiriciliğiydi; hububat üretimi ancak bir sonraki yüzyılın ikinci yarısında baskın duruma geçecekti.

Haraç ve yiyecek maddeleri yanında bu prenslikler, her yeni sultanın cülusunda gönderilen hediyelerin ve nüfuz sahibi yüksek memurlara verilen rüşvetlerin de aralarında yer aldığı bir dizi ödemede daha bulunmak zorunda kalıyordu. Yerli voyvodalar, hem atamalarının yapıldığı sırada hem de yönetimleri süresince belli aralıklarla ödemelerde bulunmakla yükümlüydü. Bu ağır

yükümlülüklere karşılık bu eyaletler, Osmanlı'nın doğrudan kontrolü altındaki bölgelerin sahip olmadığı birçok ayrıcalıktan yararlanmaktaydı. Yerli aristokrasinin en zengin ve en güçlülerinden müteşekkil olan boyarlar konseyi kendi aralarından bazen hospodar diye isimlendirilen bir voyvoda seçmekte; daha sonra bu seçilen kişinin sultan tarafından onaylanması gerekmekteydi. Seçilen voyvoda önemli güçlere sahip duruma gelmekle birlikte eyaleti boyarlar konseyi ile beraber yönetmekteydi. Türk askerleri, sadece Kili, Akkirman ve Bender gibi müstahkem yerlerde bulunmaktaydı. Müslümanların Tuna Prenslikleri'nde mülkleri bulunmuyordu; aynı şekilde, herhangi bir cami veya başka herhangi bir Müslüman dini kurumu da mevcut değildi.

Bu siyasi sistem uygulamada pürüzsüz işlemiyordu. Tuna Prenslikleri'nde üç iktidar merkezi vardı: Voyvoda, boyarlar ve Babıali. Voyvodanın kalıtsal bir yönetici olmayıp seçimle iş başına gelen bir memur olması, bu üç grup arasında sayısız entrikaların dönmesini mümkün kılıyordu. Babıali ayrıca, düzenli olarak seçimlere müdahil oluyor ve adayları belirliyordu. 17. yüzyıl boyunca iktidar voyvodadan çok boyarların elindeydi. Bu sorunlara rağmen, her iki voyvodalık da kendi iç yönetimlerini etkin bir şekilde sürdürüyor ve yabancı hükümetlerle doğrudan temaslarda bulunuyordu. Sınır bölgeleri olmaları hasebiyle hükümran gücün komşu ülkelerle gerçekleştirdiği savaşlara katılıyorlardı.

Osmanlı gücünün zayıflaması ve dış baskının artması üzerine Rumen voyvodalar ile boyarlar doğal olarak ortaya çıkan durumdan yararlanma eğilimi sergiledi. Habsburg monarşisi ve Lehistan ile daima ilişki içerisinde bulunagelmiş olmalarına karşın, 18. yüzyılda en büyük yardım umudu doğuran tarafı, büyük bir Ortodoks güç olan Rusya oluşturuyordu. Bu devlet Karadeniz'e inmek için baskısını sürdürdükçe, Osmanlı hükümranlığını ortadan kaldırmak için Rus liderlerle birlikte hareket etme eğilimi giderek güçlendi. İşbirliği için ilk fiili fırsat, Deli Petro'nun güneye doğru ilerleme çabaları ve İsveç Kralı XII. Şarl ile olan çatışmaları sayesinde ortaya çıktı. Rumen liderler, Rusların İsveç kralına karşı 1709 yılında Poltava'da elde ettikleri zaferden büyük ölçüde etkilendi.

Rumenlerin desteğini memnuniyetle kabul eden Rus hükümeti, Eflak Voyvodası Konstantin Brinkoveanu (1688-1714) ve Boğdan Prensi Dimitri Kantemir (1710-1711) ile müzakerelerde bulundu. Brinkovenau ile bir anlaşmaya varılmışsa da, Rusların asıl başarısını 1711 yılının Nisan ayında Kantemir ile Luck Antlaşması'm sonuçlandırmaları oluşturdu. Boğdan prensi, bu antlaşma vasıtasıyla sadece prensliğinin çıkarlarını değil fakat aynı zamanda kendi konumunu da güvence altına aldırmış, Boğdan'ın çarın himayesi altında bağımsız bir devlet olması hususunda mutabık kalınmıştı. Kantemir, prens yapılacak

ve yönetim hakkı Kantemir ailesinin üyelerinin kalıtsal hakkı olacaktı. Ne yazık ki bu Rus seferi Kantemir açısından bir felaket oldu; Brinkovenau hiçbir harekette bulunmadı. Kantemir, Rus ordusunun 1711 Temmuz'undaki yenilgisinin ardından Rusya'ya kaçtı ve orada hayli verimli bir edebiyat yaşamı sürdürdü. Bir mükafat olarak kendisine Rus hükümeti tarafından elli köy, elli bin serf ve St. Petersburg'ta iki ev verildi.[22] Brinkovenau, Avusturya ile olan ilişkilerinden kuşkulanan Osmanlı yetkilileri tarafından kendisinin ve dört oğlunun başının kesildiği 1714 yılına kadar görevde kaldı.

Fener rejimi

Petro'nun yenilgisi ve Kantemir'in kaçışı, Tuna Prenslikleri açısından muazzam ölçüde önemli siyasi sonuçlar doğurdu. Erdel'in devredilmesi ile sonuçlanan Karlofça Antlaşması'nın ardından, Babıali doğal olarak sınır eyaletlerinin siyasi istikrarı ile ilgilendi. Avrupa'nın büyük güçleri karşısında bir ricat dönemi geçirmekte olduğu için güven duyabildiği ve düşmanla antlaşma yapmayacağından emin olduğu voyvodalara ihtiyaç duyuyordu. Yerli voyvodalar artık güvenilir görünmüyordu. Fenerli Rumlar diğer bölgelerde idarecilik konusundaki yetkinliklerini kanıtlamış oldukları için, Tuna Prensliklerı'nin en yüksek mevkiine onların atanmalarının uygun olacağı düşünüldü.

Her iki voyvodalıkta da halihazırda çok sayıda Rum vardı. Bu Rumen eyaletler Rumlar için çok cezbedici idi. Rumlar, yeni servet ve itibarlarını İstanbul'da açıkça sergileyemiyordu. Dahası, zenginlik elde etme hususunda diğer bölgelerde aynı fırsatları bulamazlardı. Kişisel güvenlik, bireysel tercih, güvenli yatırım olanakları dolayısıyla 17. yüzyılda Tuna Prenslikleri'ne o kadar çok sayıda Rum geldi ki, boyar sınıfı; araziler, devlet memuriyetleri ve dini kurumlar üzerindeki kontrollerinin tehdit altında olduğunu hissetti. Tüm itirazlara rağmen Yunan etkisi istikrarlı bir şekilde arttı. Birçok zengin Rum, büyük boyar ailelerinin üyeleriyle evlilik gerçekleştirdi. Bazıları zengin tacirler oldu; bazıları da Ortodoks kilise hiyerarşisi içerisindeki yüksek makamların birçoğunu ele geçirdi.

Osmanlı'nın Fenerlileri voyvoda olarak atadığı dönemin, sadece sistemin bozulması sebebiyle değil, fakat aynı zamanda Babıali'nin bu eyaletlerde kontrolsüz mali dayatmaları sebebiyle de Rumen tarihinin en kötü dönemi olduğu hususunda genel bir mutabakat mevcuttur. Rumların voyvoda seçilmeleri, bu eyaletlerin siyasi konumunda köklü bir değişikliğe yol açtı. Yeni yöneticiler Tuna Prenslikleri'nin temsilcileri değil fakat hükümran gücün çıkarlarını korumak üzere gönderilen Osmanlı mümessilleriydi. Osmanlılar açısından bu voyvodaların işlevi, bölgeyi düşman entrika ve müdahalesinden masun kılmak ve askeri ve sivil ihtiyaçları için Babıali'ye muazzam miktarda para

göndermek idi. Bunlara ilaveten, bu voyvodalardan hem ordu hem de başkent için erzak temin etmeleri de bekleniyordu. Babıali'nin bu bölgeyi hala bir paşalık haline getirmediği ya da işgal etmediği de gözden kaçırılmamalıdır. Eyaletler özerkliklerini muhafaza etmekte fakat yöneticiler Osmanlı'nın doğrudan kontrolü altına alınmış bulunmaktaydı.

Osmanlı hükümeti, Fenerli voyvodalar tayin etmek suretiyle Rumen boyarların ülkeleri üzerindeki hakimiyetlerini kırmayı başardı. Boyarların önde gelenlerinden oluşan bir konsey, idarede hala görev almaktaydı; tüm toprak sahiplerini ve kilisenin temsilcilerini içine alan daha büyük bir diğer konsey ise belli vesilelerle bir araya geliyordu. Buna karşın iktidar, maiyeti, memurları ve aile destekçileriyle birlikte tam anlamıyla yöneticinin elindeydi. Boyarların siyasi önemleri hayli azalmışsa da, voyvoda ile Rum olan maiyetinin yerli aristokrasiyi bütünüyle yabancılaştırabilmeleri tabii ki söz konusu olamazdı. Fenerliler, boyarlarla ve boyarlar vasıtasıyla diğerleriyle iş görmek zorunda kaldı; her seferinde de kendileriyle işbirliği yapacak birilerini buldu. Yerli boyar grupları ayrıca, görev başındaki voyvoda aleyhine olarak İstanbul'da entrikalar da çevirebildi. Siyasi güçlerini yitirmiş olmalarına karşın yerli boyarlar, nüfusun geri kalan kısmına nazaran ayrıcalıklı konumunu korumaktaydı ve dönemin reformlarına rağmen, toprak ve köylüler üzerindeki hakimiyetleri ciddi bir zaafa uğramamıştı. Vergi ödeseler bile az ödüyorlardı. Bununla birlikte, söz konusu dönem boyunca siyasi koşullardan müşteki idiler. Boyarların Fenerlilerin yönetimine olan muhalefetleri aralıksız olarak sürdü; bireysel olarak veya gruplar halinde hem Viyana hem de St. Petersburg ile dış yardım için birbiri ardına irtibat kurdular.

Boyarların müşteki oldukları çok şey vardı. Voyvodalar artık Babıali'nin temsilcileriydi. Eyaletler artık yabancı güçler karşısında bağımsız veya özerk bir konumda değildi. Fenerliler diplomatik müzakerelerde bulunuyorsa da bunu İstanbul'un temsilcileri olarak yapıyordu. Ayrıca, eyaletlerin bağımsız askeri güçleri de yoktu. Voyvodanın kişisel bir muhafızı bulunmasına, asayişi sağlamak için belli sayıda askerin mevcut olmasına karşın ülke, doğrudan Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerde mevcut olan silahlı müfrezelerden de yoksundu. Her iki eyalet de, kendi kendini yöneten bağımsız birimler olmaktan çok Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünleyici parçaları gibi görünmekteydi.

Bununla birlikte en önemlisi, yeni yöneticilerin ne düzen ne de refah getirmeyip sadece karışıklığı ve iç anarşiyi arttırmış olmakla kalmalarıydı. 1711 yılından 1821 yılına kadar süren Fenerlilerin yönetimi esnasında on bir aile, yetmiş dört farklı yönetim için aday temin etti. Bir voyvoda için ortalama yönetim müddeti 2.5 yıl idi. Patriklikler ve İstanbul'daki diğer yüksek memur-

luklarda olduğu gibi, Tuna Prenslikleri'ndeki hospodarlıklar da en yüksek meblağı ödeyene satılıyordu. Fenerli aileler arasında yoğun bir rekabet vardı. Hospodarlıkların çoğu ödünç alınmış paralarla satın alınıyordu. Başarılı olan aday, iktidara geldikten sonra bunun acısını çıkarmak zorundaydı. Küçük memuriyetleri satıyor ve zorbalığın her türlüsüne baş vuruyordu. Rumen voyvodalığı makamı bu yüzden pahalı ve ayrıca da tehlikeli idi. Daha önce gördüğümüz üzere Babıali, politikaları memnuniyet verici olmayan veya başarısız olan yöneticileri sorgusuz sualsiz idam etme eğilimindeydi. Dolayısıyla Rum ailelerin, akıbeti belirsiz görünen bu makam için niçin birbirleriyle bu kadar sıkı bir rekabet içine girdikleri sorusuna bir cevap bulmak gerekiyor. Bu makamın sağlayacağı itibar elbette ki önemliydi, ama bu sayede muazzam kazançlar elde edilebiliyor olması da aynı şekilde önemliydi. Bir uzmanın hesabına göre, 18. yüzyılın ortalarında Boğdan tahtına oturmanın maliyeti 30 bin altın pound, Eflak tahtına oturmanın maliyeti ise 45 bin altın pound idi. Bununla birlikte, Boğdan'ın yıllık vergi geliri 180 bin altın pound, Eflak'ınki ise 300 bin altın pound idi.[23] Yüksek tutarlı haracın İstanbul için ayrılmasının ardından arta kalan gelir bile büyük bir servet ifade ediyordu.

Fenerli voyvodalar sistemi, sadece mali ve siyasi bozukluğu yüzünden değil, fakat aynı zamanda tarzı ve taşıdığı Yunanlı rengi dolayısıyla da saldırılara maruz kaldı. Fenerlilerin ideali Bizans İmparatorluğu idi. Fenerlilerin İstanbul'da Bizanslı despotlar gibi davranmaları mümkün olmamakla birlikte, Bükreş ve Yaş'da bu mümkündü. Bu yüzden gösterişli bir saray töreni benimsediler; çevrelerini hayli lüks eşyalarla donattılar ve emperyal tutum olarak değerlendirdikleri şey uyarınca kendilerinden aşağı olanlara, boyarlar da dahil olmak üzere, tepeden bakıp kayıtsız bir tavır takındılar. Bununla birlikte iktidarlarının belirsizliğinin hep farkındaydılar. Çağdaş bir gözlemci şöyle yazmıştı: "Bu despotlarda dikkat çekici olan şey ... tüm zenginliklerini, paralarını, mücevherlerini ve mobilyalarını sanki her an gitmek zorunda kalabilirlermiş gibi daima sandıklarda veya kutularda tutmalarıdır."[24]

Fenerli yönetimin yol açtığı hasar konusunda abartıya kaçmak mümkün olmakla birlikte bu voyvodaların, yönettikleri eyaletler açısından yabancı olan bir nüfuzu temsil ettiklerine kuşku yoktur. Fenerlilerin yeniden diriltmeye çalıştığı Bizans rüyası Ortodokstu ama Rumen değildi. Fenerli voyvodaların başardığı şey, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bir Bizans adası kurmak oldu. Rumen kilisesi üzerindeki Yunan hakimiyetini daha önce dile getirmiştik. Fenerliler, yüksek makamları ve kutsal meclisleri kontrolleri altına aldı. Tuna Prenslikleri'nin daha önceki yöneticileri, Ortodoks kurumlarına ve davalarına her zaman cömert davranmıştı. Fenerlilerin hediyeleri ise Yunan et-

kisini güçlendirecek mahiyetteydi. En önemli meseleyi ise Adanmış Kiliseler meselesi oluşturuyordu. Hem Rum hem de Rumen boyarlar belli manastırlara giderek daha çok arazi bağışlamışlardı ki, bu arazilerin gelirleri Kutsal Mezar, Sina Dağı, Aynaroz Dağı veya patriklikler gibi kutsal yerlere mali destek teminine tahsis edilmişti. Bu kurumların idaresi Rumların elindeydi; kurumların başları ya da hegümenleri söz konusu kutsal yer tarafından atanmaktaydı. Tuna Prenslikleri'nin ekilebilir alanının on birde birlik bir kısmı zaman içerisinde, sadece yabancı nüfuzu altında bulunan ve manastırların gelirlerini ülke dışına çıkaran bu kurumların kontrolü altına girdi.

Tuna Prenslikleri'nde hem hükümetin hem de bireylerin kaderini belirleyen en önemli faktör, hakim siyasi rejimin muazzam mali baskısı idi. Görevlerini para ödeyerek almış olan voyvodalar, aldıkları borçları ödemek zorunda oldukları gibi büyük miktarda kişisel kazanç elde etmeyi de arzuluyordu. Lükse batmış bir sarayın iaşesini sağlamak ve Babıali'ye bağlılıkları konusunda teminat kabilinden olarak İstanbul'daki görevlilere sık sık ödemelerde bulunmak durumundaydılar. Ayrıca, haraç ve özel rüşvetler dışında Osmanlı hükümetine düzenli katkılarda bulunma yükümlülükleri de vardı. Voyvodalar, ellerinden çıkan parayı kendi kontrolleri altındaki mansıpları satmakla ve devlet maliyesinde sahtekarlık yapmakla telafi etmekteydi. Dolayısıyla para İstanbul'a gitmekte ve Fenerli destekçilerinin ceplerine inmekteydi.

Bozulmanın yol açtığı maliyetler bir yana, Osmanlı hükümeti paraya son derece muhtaçtı. Ödemelerin ve gönderilen erzakın arttırılması hususunda Tuna Prenslikleri'ne yüzyıl boyunca baskı yapıldı. En önemli gideri, askeri harcamalar ve savaşların yüksek maliyeti oluşturuyordu. Eflak ve Boğdan sadece savaşların masraflarını karşılamakla kalmıyor; büyük bir bölümünün kendi toprakları üzerinde gerçekleşmesi sebebiyle savaşlardan giderek artan bir biçimde mağdur oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1711 ila 1812 yılları arasında altı savaşa katıldığı hatırlanacaktır. Her iki voyvodalık da savaşa sahne olmanın yanında, kendi topraklarında bulundukları sürece Osmanlılara veya yabancı ordulara destek olmak zorunda kalmıştı.

Fenerlilerin rejimi ve Babıali'nin giderek artan mali baskısı dolayısıyla, Rumen boyarlar, her uluslararası krizde hem Rusya hem de Avusturya'da destek aradı. Boyarların hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak ve bu iki devletten birinin veya her ikisinin koruması altında bulunacak ve siyasi gücün kendilerine dönmesini sağlayacak bağımsız veya özerk bir yapı kurmaktı. Petro'nun yenilmesinin ardından Habsburg İmparatorluğu, Babıali'ye muhalif güçler arasında ön plana çıkmıştı. Boyarlar, 1716 ila 1718 yılları arasın-

da gerçekleşen savaşta, Rumen özerk kurumlarının muhafazası ve iktidarın boyarların önde gelenlerinin hakimiyetinde olması koşuluyla Habsburg monarşisi ile işbirliğinden yana oldu.

Avusturya'nın Pasarofça Antlaşması'nda Küçük Eflak'ı ilhak etmesi üzerine böyle bir rejime gerçekten de geçildi. Ancak Mora'daki Venedik idaresi gibi, Eflak bölgesindeki Habsburg yönetimi de toplumsal sınıfların çoğu arasında husumet doğurdu. Bölgeyi ordusu için bir erzak kaynağı yapmayı düşünen Avusturya idaresi, mali, adli ve idari reformlar gerçekleştirdi. İlk zamanlarda, Habsburg yönetimi boyarlara bel bağlamaktaydı. Küçük Eflak, *ban* (vali) Gheorghe Cantacuzino'nun başkanlığındaki bir konsey tarafından yönetilmekteydi. Her mıntıkanın başına iki görevli getirildi. 1726 yılında banlık makamının ilgasıyla birlikte gerçek özerkliğin tüm izleri ortadan kaldırıldı. Bölge emperyal askeri komutanın altına sokuldu. Ülkenin daha etkili biçimde yönetilmesine karşın vergiler yükseldi ve tabii ki yerel asillerin güçleri kendilerine iade edilmedi. Avusturyalı görevliler ayrıca toprak sahipleri ile köylülerin zirai ilişkilerine de müdahale etti. İmparatorluğun geri kalan kısmındaki daha ağır yükümlülüklere uygun olarak bu bölgede de çalışma yükümlülükleri ihdas edildi. Köylüler artık yılda elli iki gün, yani haftada bir gün angarya hizmeti vermek zorundaydı ki bu rakam, Eflak veya Boğdan'da yürürlükte olan rakamdan daha yüksekti.

Rusya, 1736 yılında Babıali ile yeniden savaşa tutuştu; Avusturya savaşa 1737 yılında dahil oldu. Habsburg güçleri Batı Balkanlar'da savaşırken, Ruslar 1739 yılında, Tuna Prenslikleri'nde General Münnich'in komutasında bir sefer başlattı. Hotin kalesini ele geçirdikten sonra Ağustos ayında Yaş'a giren Rus ordusu burada boyarlar, Ortodoks din adamları ve Osmanlı ve Fenerli idarelerinin her ikisinden de kurtulmayı arzulayan herkes tarafından selamlandı. Savaş hedefleriyle ilgili müzakerelerinde hem Rus hem de Avusturya hükümetleri Tuna Prenslikleri'ne duydukları ilgiyi dile getirmişti. Avusturya, Küçük Eflak'tan İbrail'e kadar olan kısmı kendi hakimiyeti altına sokmayı tasarlıyordu; Rusya ise, kendi koruması altında olmak kaydıyla Osmanlı kontrolünün sürmesini önermişti.

Bununla birlikte tüm umutlar boşa çıktı. Müttefikler; belirleyici askeri kazanımlar elde etmede uğranılan başarısızlıklar, özellikle de Avusturya'nın uğradığı yenilgiler yüzünden, Eylül 1739 tarihinde gerçekleşen ve Küçük Eflak'ın Eflak ile yeniden birleşmesini sağlayan Belgrad Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma ayrıca, neredeyse otuz yıl süren bir barış dönemini de başlattı. Bu dönem içerisinde, Fenerli yöneticiler, özellikle de Konstantinos Mavrokordatos, kötü yönetim ve savaş yüzünden ülke üzerine çöken meşum talihsizlikleri gidermek için çaba sarfetti.

Fenerli reformu

Barışın gerçekleşmesinden sonra her iki voyvodalık da kargaşa içerisindeydi. Durumun en kötü olduğu yer, köylülerin kitleler halinde kaçışlarının köylülük kurumunun tüm mali sistemden kopmasına yol açtığı yer olan kırsal alandı. Osmanlıların doğrudan idarelerinin hiç tesis edilmediği bir yer olmasından dolayı Rumen topraklarında tımar sistemi uygulanmamıştı. Bunun yerine, araziler yerli aristokrasinin kontrolü altında kalmıştı. Boyarlar, Müslüman olmak zorunda kalmaksızın arazilerini ve siyasi güçlerini muhafaza etmişlerdi. Tam bir feodal sistem yürürlükteydi. Genellikle serf olan köylüler, hem devlete hem de toprak sahibine yüksek miktarda ödemelerde bulunmakla yükümlüydü. Bozuk sistemin tüm yükü, toplumun bu en alt biriminin sırtına yüklenmişti. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu yük dayanılmaz bir hal aldığından birçok bölgenin nüfusu azaldı. Köylerin bazı bireyleri veya tüm üyeleri, dağlara çekilmeyi veya Tuna Prenslikleri'ni terk etmeyi daha cazip buldu; Karpatlar'ı aşıp Erdel'e ya da Tuna'yı aşıp nehrin güneyindeki topraklara yerleşti. Bazıları ise, özellikle de Rusların eline geçmesi üzerine Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara göç etti. Vergi mükelleflerinin bu kitlesel kaçışı, devletin maliyesini harap etti. Yapılan tahmine göre, Eflak'ın devlet gelirinin yüzde 90'ını köylüler ödemekteydi. Onların kaçışlarını önlemek için bir şeylerin yapılması gerektiği açıktı.

Hayatın birçok yönünü kapsayan reformlar temelde, Fenerli voyvodaların en meşhuru olan Konstantinos Mavrokordatos'un bir eseriydi. Altı kez Eflak, dört kez de Boğdan'da olmak üzere on kez yöneticilik elde eden Konstantinos Mavrokordatos, Tuna Prenslikleri'nin mali, sosyal ve idari sistemlerinin yeniden şekillendirilmesine nezaret etti. Zorunluluktan kaynaklanan bu reformlar, hükümet ve idarenin dış biçimlerinin değişimiyle sınırlı kalamazdı; bu yüzden Mavrokordatos, köylüler ile boyarlar arasındaki geleneksel ilişkiye de müdahale etmek zorundaydı.

Mavrokordatos'un reformları, aydın despotluk döneminde Habsburg monarşisinde gerçekleşen değişikliklerle birçok ortak yana sahipti. Mavrokordatos'un karşı karşıya bulunduğu sorunlardan biri, idare şekli köklü bir değişime uğramış olan Küçük Eflak'ın intibakını sağlama sorunuydu. Mavrokordatos bu sorunu, Küçük Eflak'ta yürürlükte olan sistemin büyük bir kısmım ülkenin geri kalanına aktarmak suretiyle çözdü. Onun hedefi ile Habsburg hükümetinin hedefi birbirine benziyordu. İdareyi merkezileştirmek ve idarenin halkla bütünleşmesini sağlamak istiyordu. Bu reform, boyarların aleyhine olacak ve onların nüfuzunu son derece zayıflatacaktı. Hayli başarılı olmasına karşın Mavrokordatos, kendi asilleriyle benzer sorunlar yaşamakta olan Habsburg yöneticileri kadar güçlü değildi. Hiçbir ordusu bulunmayan Mavrokordatos, vasal eya-

letlerinin mali istikrarında Babıali'nin daha da büyük bir çıkarının olmasına karşın İstanbul'dan gelecek devamlı desteğe de bel bağlayamazdı.

İlk reform 1740 yılında Eflak'ta yürürlüğe kondu ve önemli bir mesele olan vergilerin toplanması ile ilgiliydi. Köylülerin kitlesel kaçışlarına son vermek ve mümkün olursa devletin gelirlerini arttırmak amaçlandığı için vergilerin, yerel nüfusu kaçıp gitmek gibi uç önlemlere yöneltmeyecek bir düzeyde tutulması gerekiyordu. Vergi reformu için çaba sergilenmiş bulunmaktaydı ve Eflak'ta Nikolaos Mavrokordatos (1719-1730), Boğdan'da ise Grigore Ghica zamanında vergi toplama metotlarında gelişmeler sağlanmıştı. Daha sonra, mevcut düzensiz, tehlikeli sistemin yerine yılda dört kez sabit bir verginin toplanılmasına karar verildi. Savaş baskıları bu girişimi sona erdirdi. Konstantinos Mavrokordatos'un reformu, nüfusun kayda geçmesini ve böylece verginin tespit edilmesini temin etmekteydi. Daha önceleri, boyar statüsüne sahip olmadıkları halde bazı bireyler ve köyler vergiden tam anlamıyla masun kalmıştı. Boyarlar, nüfus sayımına şiddetle itiraz etti. Sayım, merkezi otoriteyi toprak sahipleri ve köylüler arasındaki ilişkiye dahil etmekle kalmıyor; boyarlar için çalışan ve hiçbir devlet vergisi ödemedikleri için efendilerine daha büyük kazanç temin eden köylüleri vergi mükellefi haline getiriyordu. Nüfus sayımı, nüfusun asil olmayan kesiminin tamamının devlete katkıda bulunması anlamına gelmekteydi.

Çoğu asillerin vergiden hala muaf olmasından dolayı, boyarlar için bir düzenleme yapmak ve sayılarını sınırlamak merkezi hükümetin çıkarınaydı. Bu amaçla yeni bir asalet statüsü belirlendi. Bundan böyle asalet sadece ailenin eskiliğine ve statüsüne değil, fakat aynı zamanda kamu görevinde bulunmuşluğa da bağlı olacaktı. Tuna Prenslikleri'ndeki boyarlar iki sınıfa ayırıldı. Büyük boyarlar ile çocuklarının tüm vergilerden muaf oldukları ilan edildi; küçük boyarlar, yani *mazili* ise kişisel bir vergi ödeyecek ama diğer devlet vergilerinden büyük ölçüde muaf tutulacaktı.

Bu değişiklikleri uygulamaya koymak için merkezi hükümetin daha etkili yerel idari kontrole ihtiyacı vardı. Her yöreye *ispravnik* diye isimlendirilen iki memur atandı. Daha da önemlisi, bu kişiler düzenli maaş alacaklardı; bu tür memurların yerel halktan toplayabildiği kadarını toplaması şeklindeki eski yönteme son verilmekteydi. Reformun bu cephesinin yürütülemezliği çok geçmeden ortaya çıktı ve eski suistimaller geri döndü. Bununla birlikte, Grigore Ghica, Eflak hospodarı olduğunda memurlara maaş ödeme uygulamasını geri getirmeye çalıştı.

Yargı sistemini iyileştirmek için de çaba gösterildi. Bu alandaki yenilikler de yine boyarların ve kiliselerin eski haklarına müdahale etmekteydi. Artık, yazılı mahkeme kayıtları ve işlemler üzerinde devletin kontrolü önem kaza-

nıyordu. Adli reform özellikle de Eflak'ta Aleksandros İpsilantis (1774-1782) döneminde devam etti. 1780 yılında bir kanun külliyatı çıkarıldı.

Konstantinos Mavrokordatos 1741 yılında Boğdan'a aktarıldı. Onun yerine Eflak'a voyvoda olarak atanan Mihai Raçovita (1741-1744), uç derecedeki eski mali sömürü sistemini yeniden yürürlüğe koydu. Köylüler bu duruma, topraklarından kitleler halinde göç uygulamasına yeniden baş vurarak karşılık verdi. Gelirleri bundan etkilenen Babıali, 1744 ila 1748 yılları arasında Mavrokordatos'u yeniden Eflak voyvodası olarak atadı. Bu dönemde sosyal reform çalışmaları başlatıldı ve nazik bir konu olan boyarlar ile köylülerin zirai ilişkilerine doğrudan devlet müdahalesi yürürlüğe girdi.

Temel sorun olan toprağın kime ait veya kimin kontrolünde olduğu sorunu, çözülmesi zor bir sorundu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, toprak teorik açıdan tanrısal bir hak olarak sultana aitti ve devlete hizmet karşılığında veya dini amaçlar için insanlara tahsis edilmekteydi. Eflak ve Boğdan'da, toprak sahipliği ve köylülerin yükümlülükleri sorunu netlik taşımıyordu. Tuna Prenslikleri'nin yerli bir aristokrasisinin bulunmasına karşın bu aristokrasinin kökenleri ve hakları tezat teşkil ediyordu. Bununla birlikte 18. yüzyıla gelindiğinde bir uygulama gelişmiş bulunuyordu; bu uygulamada boyarlar, bağımlı ya da serfleştirilmiş köylüler tarafından ekilip biçilen toprakların sahibi durumundaydı ve onlardan çok sayıda düzensiz tahsilat yapıyordu. Bu uygulamanın nasıl yerleştiği tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, 16. yüzyıldan itibaren asiller ve manastırlar hem merkezi otorite hem de köylüler aleyhine olarak konumlarını güçlendirdi. Boyar aileleri, devletten veya manastırlardan armağan olarak aldıkları köylerin üzerinde kontrol tesis etti. Bazı köyler, korunma veya vergi muafiyeti karşılığında kendi kendilerini sattı. Asil aileler, köy topraklarını satın alabilmekte, gasp edebilmekte ve böylece hüküm altına alabilmekteydi. Vergi toplama sistemi de bir başka arazi edinme yoluydu.

İlk zamanlarda boyarlar genellikle ziraatle bizzat ilgilenmiyordu. Köylerin kontrolü, belli vergileri toplama hakkını ifade etmekteydi ve toprağın kullanımını içermiyordu. Vergi yükünün çok ağır olması durumunda köylüler kendilerine tahsis edilen toprağı terk edebiliyordu. Tuna Prenslikleri'nde bol miktarda arazi mevcuttu ve temel uğraş ziraat değil de hayvancılıktı. Çalışan bir nüfusun bulunmaması durumunda toprak sahipliğinin sağlayacağı hiçbir yararın bulunmadığı açık olduğundan köylülerin toprakları terk etmelerini önleyecek tedbirler alınmaya çalışıldı. Eflak'ta resmen Cesur Mihai yönetimi esnasında başlamış ve ölçüleri 16. yüzyılın sonunda belirlenmiş olmasına karşın, serflik fiili olarak muhtemelen daha önce de mevcuttu. Daha sonraki dönemde boyarlar, kendi kontrollerindeki topraklarla serflerin ilişkisini sık sık kopa-

rabilmekteydi. Boyarlar, ekili olmayan ya da terk edilmiş bulunan topraklarda çalıştırmak üzere serf satın alabilmekte; ayrıca serfleri özgür bırakmakla birlikte, çalışmalarını sağlayacak şekilde arazileri ellerinde tutabilmekteydi.

Reformlar döneminde dört sınıf köylü vardı. Birinci kesimi, çoğunlukla dağlık veya tepelik arazilerde yaşayan ve devlet tarafından kabul edilen geleneksel haklara dayalı olarak topraklarının sahibi durumunda bulunan özgür köylüler oluşturuyordu. İkinci kesimi, toprakları olmayan ve mutabık kalınan koşullara dayalı olarak asillerin topraklarını ekip biçen özgür köylüler oluşturuyordu. Üçüncü kesim, köylerine ve topraklarına bağlı olup bir boyarın yönetiminde yaşayan serflerden müteşekkildi. Dördüncü grupta ise *scutelnici* diye anılan ve toprak sahibi olmayıp boyara doğrudan hizmet eden az sayıda serf yer alıyordu.

Devlet vergilerinin neredeyse tüm yükü omuzlarında olan köylüler ayrıca bir boyara veya bir manastıra toprağın kullanımı için de ödemelerde bulunmak zorundaydı. Bunlara ilaveten, köylülerin *claca* diye isimlendirilen çalışma yükümlülükleri de mevcuttu. 18. yüzyılda, bu çalışma yükümlülükleri komşu Habsburg İmparatorluğu'ndaki çalışma yükümlülüklerine kıyasla yüksek değildi. Asiller, özellikle de Eflak'takiler, arazilerinin işletilmesiyle nadiren fiili olarak ilgilenmekte, teminat altına alınmış bir gelir elde etmek istemekteydi. Bu yüzden, işgücü yükümlülükleri yerine ayni ödeme yapılmasını kabul etmişti. İlk reformlar bu işgücü yükümlülükleri ile ilgili oldu. 1740'larda bu yükümlülük Eflak'ta on iki gün, Boğdan'da ise yirmi dört gün olarak belirlendi. İşgücü yükümlülükleri, boyarların arazilerinin işletilmesiyle daha doğrudan ilgilenmeleri dolayısıyla Boğdan'da daha yüksek olmaktaydı. Reform dönemi boyunca toprak sahipliğini tanımlamak için hiçbir girişimde bulunulmadı. Boyarlar, "arazinin efendisi" veya "köyün efendisi" diye anılıyordu.

Eflak'ta 1746 yılında, mali krizi ve köylülerin topraklarını terk etmeleri sorununu ele almak üzere bir boyarlar meclisi oluşturuldu. Köyüne gönüllü olarak dönen köylünün azat edilmesine karar verildi. Bu önlemin kaçışa prim verdiği açık olduğundan boyarlar meclisi, mantık gereği bir sonraki adımı atarak serfliği sona erdirmek zorunda kaldı. Toprak sahibinin razı olmaması durumunda köylü, on taler karşılığında özgürlüğüne kavuşabilecekti. Mavrokordatos'un yeniden Boğdan voyvodası olduğu 1749 yılında, daha sıkı şekilde olmak üzere benzer önlemler Boğdan'da da yürürlüğe kondu.

Kişisel serflik artık sona ermişti. Reformlar eski serflerin konumunu, bir boyarın topraklarını bir antlaşmaya dayalı olarak ekip biçen özgür köylülerle eşitledi. Her iki kesim de *clacaşi*, yani toprak kullanımı için ödemelerde bulunan köylü halini aldı. Bu köylü reformunun büyük zaafını elbette ki yürürlüğe koy-

ma sorunu oluşturuyordu. Boyarlar, kırsal alanı kontrolleri altında tutuyordu. Merkezi hükümet, reformların işlerlik kazanması hususunda toprak sahipleriyle köylüler arasındaki ilişkileri izlemekle yetinmek ve kendi memurlarına bel bağlamak zorunda kaldı. Ne yazık ki Tuna Prenslikleri, daha sonraları Mavrokordatos çapında voyvodalar tarafından yönetilmeyecekti. Dahası, yeni bir savaş dönemi Babıali'yi ilave bir mali baskıya başvurmak zorunda bıraktı. Bir kez daha yıl içerisinde arka arkaya vergiler ihdas edildi ve lağvedilmiş eski vergiler yeniden yürürlüğe konuldu. Bunu köylülerin kitleler halinde kaçışları izledi.

Reformlar ve devlet müdahalesi, boyarların saldırısına maruz kaldı. Yerli aristokratlar, bu önlemleri Fenerlilerden ve Osmanlı yönetiminden duyulan memnuniyetsizliği haklı çıkaran bir diğer neden olarak değerlendirmekteydi. Boyarlar, mümkün olan yerlerde eski sistemi yeniden tesise ve köylülerin ödemelerini arttırmaya çalıştı. 1766 yılında Boğdan'da işgücü yükümlülükleri arttırıldı ve bu yükümlülükleri belirleme konusunda yeni bir sistem uygulamaya kondu. Bir köylünün bir günde gerçekleştirmesi gerekenleri ifade eden ve *nart* diye isimlendirilen bir çalışma kotası konduysa da bu kota, bu kadar sınırlı bir zaman diliminde sağlanamayacak kadar yüksekti.

Devlete ve toprak sahibine yapılan ödemelere ilaveten köylüler; ürünler, hayvanlar ve sahip oldukları veya kullandıkları hemen hemen her şey için vergi ödemekle yükümlüydü. Zorla benimsetilen bu ağır yükün bir örneğini Eflak'taki koşullarla ilgili olan aşağıdaki tasvirde bulmak mümkündür:

> 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, sıradan köylülere yüklenen vergiler şunları içermekteydi: Yılda 4 kez tahakkuk ettirilen (ama hazinenin ihtiyaç duyması durumunda yılda 12 defaya çıkarılan) baş vergisi; yılda iki kez tahakkuk ettirilen ocak vergisi; sığır, koyun, domuz, bağ vergisi; duman (evin bacasından yükselen duman) vergisi; otlak vergisi; yeni bir voyvodanın cülusu için "bayrak vergisi" ki, aynı voyvodanın hala tahtta olması durumunda (muhtemelen bu kadar uzun süre yöneticilik yapabilmek amacıyla altına girdiği rüşvet borçlarını kapatabilmek için) 3 yıl sonra bu vergi yeniden tahsil edilirdi; sabun vergisi; pazarda satılan her şey için vergi ve köprü geçiş vergisi; tuz vergisi; han vergisi. Çok sayıda olan diğerleri, vergilerin mültezimler tarafından toplanması ve mültezimlerin her zaman dikkatli bir şekilde kayıt altına almaksızın toplayabildiklerini toplamış olmalarından dolayı kayda bile geçmemiştir.[25]

Rus Nüfuzunun Tesisi

1768 yılında Osmanlıların Rusya'ya savaş ilan etmesiyle birlikte uzun barış dönemi sona erdi. Rusların büyük zaferleri ve bunları izleyen Küçük Kaynarca

Antlaşması, Rumen toprakları açısından son derece önemli sonuçlar doğurdu ve yeni bir dönem başlattı ki, bu dönemde Ruslar tarafından desteklenen Eflak ve Boğdan, kendilerinin konumları ve gerek haraç gerekse erzak olarak ödeme yükümlülükleri hususunda Babıali'den daha dar bir tanım isteyip bunu alabildi. Aynı sıralarda Rusya, bölge üzerinde en yüksek etkiye sahip güç halini aldı.

Gördüğümüz üzere, Rusların Tuna Prenslikleri'ne müdahalesi yüzyılın başında başlamıştı. Rusya'nın ilgisi her şeyden çok askeri ve stratejik bir ilgiydi. Bu eyaletler, İstanbul'a giden yol üzerinde bulundukları gibi, Osmanlı ordularının Rusya'nın ilgi alanı içinde bulunan Lehistan, Ukrayna ve Kırım Tatarlarının topraklarına geçişleri için bir geçit görevi de görüyordu. Rus sınırları Boğdan sınırlarına yaklaştıkça yeni sorunlar da zuhur etti. Hem Tuna Prenslikleri'nde hem de Rusya'da zirai ilişkiler kötü idi. Köylü toplulukları, kendi asillerinin ve hükümetlerinin cebirlerinden yakayı sıyırmak için her iki yönde kaçış gerçekleştirmekteydi. Kanun kaçakları, haydutlar ve asker kaçakları da bu geçici nüfusun bir parçasını oluşturmaktaydı.

Bu bakış açısına sahip olan Rus hükümeti, Bükreş ve Yaş'taki siyasi koşullarla ilgilenmekteydi. Boğdan, coğrafi konumu nedeniyle daima daha öncelikli bir bölge durumundaydı. O vakitler Rusların planlarına en uygun düşen şey, Rusya'nın zaferini ve topraklarının Karadeniz'in kuzeyine doğru gelişmesini sağlayacak bir tampon devlet kurmaktı. Bölge teknik açıdan Osmanlı hükümranlığı altında bulunsa bile, Tuna Prenslikleri'nin Rus koruması altındaki özerk bölgelere dönüşmesi bu amaca ulaşmak için yetecekti. Ülkenin doğrudan ilhakı bu kadar kolay gerçekleştirilemezdi. Güneydoğu Avrupa'da güç dengesinin değişmesine yol açacak bir barışa 1774 yılında tüm büyük güçler itiraz ettiğinden Rus hükümeti, Babıali'den hem Tuna Prenslikleri'nin özerk konumunu güçlendirecek hem de bu voyvodalıkların gelişiminde Rus etkisini arttıracak ödünler elde etme üzerinde yoğunlaştı.

Bu eyaletlerde Rusların konumuna her zaman destek bulunabiliyordu. Yüzyıl boyunca yerli boyarlar Osmanlı ve Fenerli yönetimine karşı hem Avusturya'ya hem de Rusya'ya tekrar tekrar başvurdu. Ruslar gibi boyarlar da bir yabancı devletin koruması altında bulunan ve siyasi gücün kendi ellerine yeniden geçmesini sağlayacak olan bir özerk sistem arzuluyordu. Rus hükümeti tabii ki, Ortodoks ve muhafazakar olup etkili makamları ellerinde bulunduran Fenerlilerle de iyi ilişkiler içindeydi. Fenerli çevreler ise St. Petersburg'tan çok şey bekliyordu. Bizans'ı yeniden kurma hedefi ancak Rusların askeri zaferleri vasıtasıyla gerçekleştirilebilirdi.

Küçük Kaynarca Antlaşması, Tuna Prenslikleri ve Rusya'nın bu voyvodalıklarla ilişkisi ile ilgili önemli maddeler içermekteydi. On fıkradan müteşek-

kil olan madde XVI, bu eyaletlere ayrılmıştı. Burada Rusların müdahale hakkı açıkça tanınmaktaydı: "Babıali, aynı şekilde, Tuna Prenslikleri'ndeki koşulların gerektirmesi durumunda Rusya'nın İmparatorluk Sarayı'nın İstanbul'da ikamet eden elçilerinin onlar lehine tarizde bulunabileceklerini kabul etmekte, dost ve saygın güçlere karşı sergilenmesi gereken tutumu takınarak tüm dikkatiyle onları dinleyeceğini taahhüt etmektedir."26

Antlaşmanın diğer bölümlerinde Tuna Prenslikleri'ne vergi indiriminde bulunulmakta ve kendi çıkarlarını savunmak üzere İstanbul'a resmi temsilciler göndermelerine izin verilmekteydi. Aynı yıl içerisinde Osmanlı hükümeti, Tuna Prenslikleri'nin ödemeleri gereken vergi miktarını belirleyen bir ferman çıkardı. Hala haraç ödeme, belli hediyeler gönderme ve herhangi bir yeni voyvodanın görev başına geçmesi durumunda ödemelerde bulunma yükümlüğü altında olmalarına karşın, Tuna Prenslikleri'nde cari olan vergilerin bazıları kaldırıldı. Ayrıca Babıali'nin Tuna Prenslikleri'nden aldığı erzak için piyasa fiyatından ödeme yapması hususunda da mutabakata varıldı. Türk resmi görevlileri ve tüccarları ülkeye ancak özel izin ve resmi fermanlarla girebilecekti. Müslümanların arazi almaları veya kalıcı olarak yerleşmeleri yasaklandı. 1783 ila 1802 yılları arasında Babıali başka ödünler de verdi. Ödemelerin tam miktarı belirlendi ve gönderilmekte olan erzakın miktar ve türü tayin edildi. Voyvodalar bir suç işlemedikleri sürece görevlerinden alınmayacak, bir suç işledikleri takdirde de ancak Rusya'nın rızasıyla görevlerine son verilebilecekti.

Bu düzenlemeler doğal olarak Rus etkisinin büyük ölçüde artmasını sağladı. Rusya'nın konumu, antlaşmada yer alan bir maddeye dayalı olarak konsoloslar atamasıyla daha da güçlendi. Osmanlıların güçlü muhalefetinin ardından, ilk konsolos S. L. Lashkarev 1782 yılında Bükreş'e vardı. Bunu müteakiben Yaş'a ve Kili'ye konsolos vekilleri gönderildi. Yunanistan'da olduğu gibi, bu konsolosluklar entrika merkezleri halini aldı. 1783 yılında Habsburg İmparatorluğu da benzer bir konsolosluk kurdu; onu 1796 yılında Fransa, 1803 yılında ise İngiltere izledi. Daha sonra, Eflak ve Boğdan'm başkentleri, İstanbul'daki büyük güçlerin arasında cereyan eden münazaaları yansıtmaya başladı.

Aynı sıralarda, Büyük Katerina ve II. Joseph, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hususunda yazışıyordu ki, bu planlar, Romanya'da Rus nüfuzu altında bulunan ve Daçya adını taşıyan bir tampon devlet kurmayı da kapsıyordu. Avusturya, Boğdan'ın bütünleyici parçalarından biri olan Bukovina'yı topraklarına ilhak edişini 1775 yılında Babıali'ye zorla onaylatmış bulunuyordu. Rusya, 1787 yılının Eylül ayında Babıali ile yeniden savaşa girdi; izleyen Şubat ayında Avusturya da Rusya'nın yanında savaşa katıldı. Yüzyıl içerisinde dördüncü kez Tuna Prenslikleri'ne giren Rus askerlerinin başında bu sefer, Katerina'nın gözdesi Prens G. Potemkin yer alıyordu ki, bu adamın kendisini

Daçya'nm prenslik makamı için muhtemel bir aday olarak gördüğü açıktı. Rusların amacı, savaşın başında belirlendiği şekliyle, Turla Nehri ile sınırlı bir tampon devlet kurmaktı. Bununla birlikte, Rusların ana hedefi, Aksu ile Turla nehirleri arasındaki toprakları ilhak etmekti.

Başarılı bir general olan Aleksandr Suvorov'un komutasındaki Rus askerleri önemli başarılar kazandıysa da uluslararası durum Rusların çıkarlarının lehine değildi. İsveç'in savaş ilanı, Baltık filosunun Akdeniz'e sefere çıkmasını imkansız hale getirdi. Avusturya 1791 yılında savaştan çekilmek zorunda kaldı. Bu sorunlarla karşı karşıya kalan Rusya, 1792 yılında Yaş Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Turla Nehri'ne kadar uzanan toprakları ele geçiren Rusya, Boğdan'ın sınır komşusu oldu. Madde IV'te Babıali, Tuna Prenslikleri ile ilgili önceki düzenlemelere bağlı kalacağını ilan etmekteydi.

1790'larda tüm güçler gibi, bu iki eyalet de Fransa'daki devrimin yankılarından giderek daha çok etkilenmeye başladı. Bu tarihten itibaren, 1815'teki Viyana Kongresi'ne kadar Balkan sorunları, büyük bir mesele olan Avrupa kıtasına hakimiyet meselesinin gölgesinde kalacaktı. Bununla birlikte o sıralarda Tuna Prenslikleri, dahili reform ve ulusal özerklik yolunda en azından ilerlemeye başlamış bulunuyordu. Fenerlilerin rejimi devam ettiyse de, Mavrokordatos'un reformları, bazıları daha sonra tersine dönmüş veya değişmiş olmakla birlikte en azından önemli toplumsal ve siyasi sorunların tespitini ifade etmekteydi. Rus hakimiyeti izleyen yıllarda varlığını sürdürecek; daha doğrusu, arttıracaktı. Rusya'nın müdahalesi Babıali'yi Tuna Prenslikleri'nin yapacağı ödemeleri ve yükümlülükleri sabitlemek ve voyvodaların görev süreleri ile ilgili olarak güvence vermek zorunda bırakmıştı. Bunlara bağlı kalınıp kalınmaması olayların gelecekteki seyrine; sadece Avrupa'daki değil fakat aynı zamanda Osmanlı başkentindeki olayların da seyrine bağlıydı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU: 18. YÜZYILDAKİ SİYASİ EVRİM

Reform ve Devrim

Önceki sayfalarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yüzyılı, Balkan eyaletlerine odaklanarak ele alındı. Gördüğümüz gibi bu dönemde, temelde Tuna'nın ve Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda olan ve Osmanlı'nın toprak kaybetmesiyle sonuçlanan bir dizi savaş gerçekleşti. Bu zayıflık, dahili durumda ve artan vergilere ve başarısız hükümete karşı hoşnutsuzlukta da yansımasını buldu. Yetkililerin düzeni sağlamada uğradıkları başarısızlık ve hırsız çetelerin veya ücretleri ödenmemiş ve öfkeye kapılmış askerlerin mevcudiyeti yüzünden yerel

anarşi koşulları zuhur etti. Merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak, bölgelerinde asayişi temin eden ve merkezin gözetiminden kurtulan yerel yetkililerin güç ve itibarı arttı. Yüzyılın sonunda durum daha da kötüleşecekti. Merkezi hükümetin etkisizliği aşikar bir hal aldığından, hem Müslüman hem de Hristiyan yerel halk, daha iyi bir koruma ve kılavuzluk sağlayan kendi liderlerine ve askeri güçlerine giderek daha çok yöneldi. Güçlü eyalet yetkililerinin varlığı, doğal olarak merkezi hükümeti gelirlerinin büyük bir kısmından mahrum bıraktı. Yerel olarak toplanan vergiler buralardaki görevlilerin ellerinde kaldı. Bu yüzden bir dizi zorlukla karşı karşıya kalındı. Hükümetin para olmadan güçlü bir askeri kurumu sürdürmesi imkansızdı; bu sebeple savaşlarda yenilgiler birbirini izledi; bu da, ordunun ve diğer kamu ihtiyaçlarının giderilmesi için İstanbul'a gönderilmesi gereken kamu gelirlerine yerel yetkililerin konum ve itibarlarını güçlendirmek için el koymaları sonucunu getirdi.

Sultan ve danışmanları sorunun tam olarak farkındaydı; ancak ne yapılması gerektiği konusunda karar vermek zordu. Bir dizi sınırlayıcı faktör, Osmanlı liderlerinin sorunu çözmesini engelliyordu. Hem 18. hem de 19. yüzyıl boyunca muhafazakar dini geleneğin gücü ve ulemanın siyasi nüfuzu en önemli ayak bağı oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun şanlı bir geçmişe sahip oluşu, köklü reform ihtiyacını fark etmiş olanlar için ne yazık ki bir engel teşkil ediyordu. Birçok kişi için, devletin dayandığı temel ilkelerde köklü bir yanlışın var olduğunu kabul etmek zordu. Bu ilkelerin güçlü ve canlı bir dini gelenekten türetilmiş olmaları, meseleyi daha da içinden çıkılmaz hale getiriyordu. Reformun kabul edilebilir olması için, yeni önlemlerin daha eski ve daha temiz bir topluma dönüşü sağlayacağı anlayışına dayalı olması gerekiyordu. Reformların gerekliliğine yeterli sayıda insanın ikna edilmesi ancak bu şekilde mümkündü. Reformlar ayrıca, kökleşmiş çıkarlarla da çatışmaktaydı. İktidardaki pek çok kişi, kendilerine güç ve zenginlik sağlayan mevcut kurumların değişmesi için hiçbir neden görmüyor ve kendilerinin kişisel çıkarlarını tehdit eden tüm değişikliklerden korkuyordu.

Yüzyıl boyunca askeri reforma duyulan ihtiyaç apaçık bir biçimde kendini gözler önüne serdi. Diğer devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için hazırladıkları muhteris planlar İstanbul'da biliniyordu. Askeriyede ıslahatın devlet için bir ölüm kalım meselesi olduğu açıktı. Dahası, imparatorluğun mali durumunu düzeltmek için de bir şeyler yapılması gerekiyordu. Gelir kaynaklarını arttırmadan orduda köklü bir ıslahat mümkün olmazdı. Bu yüzden vergi toplama sisteminin ıslah edilmesi gerekiyordu; dolayısıyla, idari yeniden örgütlenme de elzemdi. 18. yüzyılda askeri ıslahatın gerçekleştirilmiş olmasına karşın, vergi ve idari yapı ile ilgili reformlar konusunda fazla girişimde bulunulmadı. Sultanlar ve vezirler, eski usuller olan

vergileri arttırma, yenilerini ihdas etme ve paranın ayarını düşürme yoluyla gelir temin etmeye devam etti. İstenilen neticeyi vermeyen ve baskıya dayalı olan vergi toplama sistemlerinin uygulanmasına devam edildi. İdari yapıdaki bozulma, vergi gelirinin ülkenin güçlenmesi için kullanılması yerine özel şahısların ellerine geçmesine yol açtı.

Önde gelen askeri sorunu, bir zamanlar imparatorluğun temelini teşkil etmiş olan yeniçeri birlikleri oluşturuyordu. Gördüğümüz gibi, imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna dağılmış olan yeniçeriler, bir siyasi düzensizlik ve entrika unsuru halini almıştı. İstanbul'daki ve eyaletlerdeki en etkili silahlı grup durumunda olmalarına karşın, istilacı orduları yenilgiye uğratma konusunda başarılı olamıyorlardı. Loncalara ve ulemaya sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, merkezi otorite açısından kavi bir dayanak olmadıkları ortadaydı. 18. yüzyıl boyunca, daha doğrusu lağvedildikleri 1826 yılına kadar siyasi istikrarsızlığın başta gelen sebeplerinden biri olan yeniçeriler, sultanları ve vezirleri kontrol altına alma veya görevden uzaklaştırma konusundaki yeteneklerini defalarca sergiledi.

Görece uzun bir saltanat süren ve 1730 yılına kadar tahtta kalan III. Ahmed'in tahta çıkışına aslında, 1703 yılında Edirne'de meydana gelen bir yeniçeri isyanı yol açtı. Ordusunun Prut savaşında Deli Petro'yu yenmeyi başarmasına karşın Ahmed, Habsburg İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirilen bir dizi başarısız seferin ardından hayli aleyhte olan Pasarofça Antlaşması'm imzalamak zorunda kaldı. Saltanat döneminin büyük bölümünü oluşturan 1718 yılından 1730 yılma kadar görevde kalan Damat İbrahim Paşa isimli kudretli bir vezirin hizmetinden yararlandı. Hem sultan hem de danışmanları, Avrupa'daki birbirini takip eden gelişmelere büyük ilgi göstermekteydi. Batılıların usullerini öğrenmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına olacakları seçmek üzere Viyana'ya ve Paris'e temsilciler gönderildi.

Ahmed'in saltanatı, sadece lale çiçeği edinmeye ve yetiştirmeye duyulan heves dolayısıyla değil fakat aynı zamanda Batılıların, özellikle de Fransızların tarzlarının benimsenmesiyle de dikkati çeken Lale Devri'ni kapsamaktaydı. Fransız dekoru, mobilyası ve bahçeleri taklit edilmekteydi. Bir aşırılık ve lüks döneminde yaşayan zenginler, mimariye büyük ilgi gösteriyordu; yeni saraylar, köşkler, camiler, çeşmeler ve özenle düzenlenmiş bahçeler bu coşkunun bir sonucuydu. Zevke yapılan vurgu ve şiire gösterilen ilgi bu dönemin karakteristik özelliği idi. Kültürel alanda elde edilen başarılar arasında belki de en önemli gelişmeyi matbaanın Türk diliyle yayına başlaması teşkil ediyordu. Daha önceleri Ermenice, Yunanca, İbranice ve Latince kitaplar yayınlanmıştı ama Türkçe kitap yayınlanmamıştı. Bu yeni gelişmeden sorumlu olan kişi, Koloşvar'da doğmuş bir Macar olan İbrahim Müteferrika idi. Savaşta esir

düşmüş, köle olarak satılmış ve Müslüman olmuştu. Dini eser yayınlamadığı takdirde Türkçe eser yayınlama hususunda şeyhülislamdan fetva almayı başarmıştı. İlk kitap 1728 yılında yayınlandı. Müteferrika'nın öldüğü 1745 yılına gelindiğinde, matbaası on altı kitap yayınlamış bulunuyordu.

Lale Dönemi'nin savurganca harcamaları, önlenemez bir tepki doğurdu. Lüks yaşamın masraflarının temini gerekiyordu ve kaynağı, fakir kırsal alan sakinleri oluşturuyordu. Toplumun üst kesimindeki zenginlik ile alt kesimindeki sefalet arasındaki zıtlık yoğunlaştı. Vezir İbrahim'in daha etkili bir hükümet ve daha iyi bir vergi toplama usulü temin etmek için bazı önlemler almaya çalışmış olmasına karşın, sistem temelde aynı kaldı. Bir enflasyon, kıtlık, veba ve kırsal alanda huzursuzluk dönemi kaçınılmaz olarak zuhur etti. İran'a yapılan başarısız ve tartışılabilir seferler durumun daha da kötüleşmesine neden oldu ve nihayet büyük bir isyan patlak verdi.

Bu koşullar altında İstanbul şehri için için kaynamaktaydı. Ücretleri ödenmemiş askerler sorunu başkentte, eyaletlerde olduğundan daha ciddi bir durum arz ediyordu. Dahası İstanbul, imparatorluğun diğer büyük şehirleri gibi, kırsal alandaki dayanılmaz koşullardan kurtulmak için kitleler halinde kopup gelen taşralıların oluşturduğu yığılmadan da mustaripti. Anarşi ve haydutluk, birçok kişinin topraklarını terk edip görece bir güvenlik cenneti gibi görünen şehirlere kaçmasına yol açmıştı. Bu yeni gelenler arasında meslekleri ni sürdürmek isteyen birçok zanaatkar vardı ki, bu girişim onları yerel lonca örgütleriyle karşı karşıya getirdi. Loncaların kendileri, vergi sistemi, savaş için ilave ödemeler, paranın ayarının bozulması ve istikrarsızlık da dahil olmak üzere imparatorluktaki ekonomik durumdan son derece memnuniyetsiz idi. Diğer şeyler yanında huzursuzluğu ortaya koyan şeylerden biri de İstanbul'da kundaklama sonucu çıkan yangınların sayısındaki artıştı. 1729 yılında çıkan bir yangın 4 bin evin, 130 caminin yanıp kül olmasına ve çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştu.[27] 1720'lerde arka arkaya zuhur eden veba ve kolera vakaları durumu daha da kötüleştirmişti.

İsyanın öncülüğünü İran'a karşı açılan seferin sonucu olan koşullardan memnuniyetsiz olan lonca üyeleri yapmış; isyana katılanlar arasında ise toplumun alt kesimleri başı çekmişti. Liderleri, "eski bir ikinci el giysi satıcısı olan ve bir hamamda tellaklık yapan" Patrona Halil idi; isyana katılanlar arasında diğer göze çarpan gruplar ise "eskiciler, sebze satıcıları ve kahvehane çalışanları"[28] idi. Bununla birlikte isyan, çok geçmeden İbrahim'e ve destekçilerine muhalif yöneticilerin işbirliğini kazandı; daha doğrusu onların kontrolüne geçti. Bunların büyük bir bölümünü ulemanın üyeleri, memnuniyetsiz ye-

niçeriler ve diğer askeri erkan oluşturmaktaydı. İsyanın patlak verdiği Eylül 1730'da sultan ve veziri orduyla birlikte Üsküdar'da idi. Şehir çok geçmeden devrimcilerin eline geçti; sultanın teslim etmek zorunda kaldığı İbrahim, iki yeğeniyle birlikte idam edildi. Daha sonra Ahmed, yeğeni I. Mahmud (1730-1754) lehine tahttan feragat etmek zorunda bırakıldı.

Yeni sultan, devrimcilere istediklerini yerine getireceğine dair söz vermekle birlikte kontrolü ele geçirmeyi başardı. Kasım ayının sonunda, alt sınıf güçlerinin lideri olan Patrona Halil öldürüldü. Sonunda hükümet, büyük ölçüde eski temele dayalı olarak düzeni yeniden tesis etti. İsyana iştirak edenler aranıp bulundu ve idam edildi. Bununla birlikte isyan, sadece toplumun fakir unsurları arasındaki huzursuzluğu ortaya koymakla kalmamış, fakat aynı zamanda ulema ve askeriye içerisindeki muhafazakarların Lale Devri'ne ve Fransız etkisine duydukları hoşnutsuzluğu da gözler önüne sermişti.

I. Mahmud döneminde askeri alanda reform gerçekleştirmek için bazı girişimlerde bulunuldu. Yabancı danışmanlardan, özellikle de Fransız danışmanlardan yararlanılması, orduyu modernleştirmek için gerçekleştirilen müteakip girişimlerin karakteristik bir özelliği oldu. Bu dönemin dikkat çeken siması, XIV. Louis'ye ve Savoylu Öjen'e bir subay olarak hizmet etmiş olan Bonneval Kontu Claude Aleksandre (Humbaracı Ahmed Paşa) idi. İstanbul'a 1729 yılında gelmiş ve ihtida etmişti. Sipahilerin ve yeniçerilerin muhalefeti nedeniyle bu kurumlarda değişiklik yapmanın imkansızlaşmış olmasından dolayı Ahmed Paşa, humbaracı ocağı üzerinde yoğunlaştı ve bu ocağı Avusturya ve Fransız usulleriyle eğitti. Bir eğitim merkezi kurdu ki bu merkez, Humbaracı Ahmed Paşa'nın 1747'deki ölümünün hemen ardından yeniçeriler tarafından kapatıldı. Askeri teknoloji ile de ilgilenen Ahmed Paşa, top, barut ve tüfek fabrikası inşa ettirmişti. Askeriyede yapılan yeniden örgütlenmelere veya çıkarlara ya da geleneksel ayrıcalıklara yapılan müdahalelere nazaran Avrupa'nın üstün askeri ekipmanlarının imparatorluğa sokulmasına her zaman daha az mukavemet gösteriliyordu.

1736 ila 1739 yılları arasında gerçekleşen savaş, Kuzey Sırbistan ve Oltenya'nın imparatorluk topraklarına yeniden katılmasını sağlayan lehte bir barışla sona ermekle birlikte, taşradaki sıkıntıların artmasına neden oldu. Askeri gücün yabancı istilacılara karşı yöneltilmesi, merkezi hükümetin eyalet yetkilileri ile ilişkilerinde zayıf düşmesine yol açtı. Koşullar Balkanlar'da kötüydü ama başka yerlerde daha da kötüydü. İmparatorluk, Mısır, Suriye, Irak ve Kuzey Afrika üzerindeki fiili kontrolünü yitirdi. III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa'nın (1757-1774) saltanat dönemlerini kapsayan sonraki barış döne-

minin sağladığı fırsat heba edildi ve hükümette reform yapmak veya devleti güçlendirmek için çaba gösterilmedi. Eski suistimaller yeniden zuhur etti. Sultanlar ve vezirler hakimiyetlerini, hasım hizipler arasında güç dengesi gözetmek ve güçlü bireyleri birbirlerine düşürmek suretiyle sağladı. Rüşvet, yakınları kayırma ve mansıpların satışı, sistemin daimi özellikleri olarak kaldı.

1774 yılında I. Abdülhamid tahta oturdu. Aynı yıl, sadece büyük bir yenilgiyi ifade etmekle kalmayıp Rusya'nın en güçlü yabancı hasım olarak tanınmasını da sağlayan Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Askeri reforma duyulan ihtiyaç apaçık bir biçimde gözler önüne serilmiş oldu. İmparatorluk bir askeri felaket yaşamıştı; daha da kötüsü, yerel askeri liderlerin yönetimlerindeki eyaletler Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık elde etme peşine düşmüştü. Bir buhran içinde bulunulduğundan, değişikliğin gerekli olduğuna muhafazakar unsurlar bile ikna edilebildi. Yabancı askeri danışmanlara hala ihtiyaç duyulmaktaydı. Fransa, müttefiki Osmanlı'nın çöküşünü önleyecek reformların ana destekçisi olmayı sürdürdü. Bölgede büyük ölçüde ticari ilişkileri bulunan İngiltere ve Hollanda'nın da benzer çıkarları mevcuttu. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen Rusya ve Avusturya ise Osmanlı'yı güçlendirmek için alınacak her önleme muhalefet ediyordu.

I. Abdülhamid'in vezirlerinden Halil Hamid Paşa, görevde bulunduğu sürenin (1781-1785) kısa olmasına karşın reformculuğuyla dikkati çekmektedir. Halil Hamid de Fransız uzmanlar kullanıyor ve Osmanlı'nın sınır kalelerine büyük önem veriyordu. Askeriyedeki zayıflığı oluşturan unsurun hala yeniçeriler olduğunu fark ettiği için çok sayıda yeniçeriye yol verdi ve yeniçeri ocağının kalitesini arttırmak amacıyla geri kalanların maaşını yükseltti. Ayrıca ordunun yeni silahlarla ve yeni metotlarla eğitilmesini de arzuluyordu. Ancak reformları büyük bir muhalefete yol açan Halil Hamid 1785 yılında idam edildi.

Yabancı danışmanlar arasında Baron de Tott'un etkisi büyük oldu. Bir Macar asilzadesi olan Baron de Tott önce Fransa'ya gitti; daha sonra da 1755 yılında İstanbul'a geldi. Kendinden önceki danışmanların aksine Müslüman olmayan Baron de Tott, temelde topçuluk ve mühendislik alanlarında çalışma yaptı. Ekseriyetle Gazi Hasan Paşa'nın yönetiminde olarak denizcilik alanında da reform teşebbüsünde bulunuldu. Osmanlı donanması 1770 yılında Çeşme'de bütünüyle tahrip edilmişti; tamamen yeni bir gücün inşasına girişileceği için, aksi takdirde muhtemelen karşı karşıya kalınacak ölçüde büyük bir muhalefetle karşılaşılmadı. Hasan da Fransız danışmanlar kullanıyordu ve Fransa ile İngiltere'nin deniz kuvvetlerini model almaktaydı. 1784 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu bütünüyle yeni bir donanmaya sahip bulunuyordu. Subay ve

gemicilerin eğitilmesiyle de ilgilenmesine karşın Hasan, bu alanda köklü bir değişiklik gerçekleştiremedi; makamlar hala alınıp satılabiliyordu.

Yüzyılın büyük reformcusu, 1789 yılından 1807 yılma kadar hüküm süren III. Selim idi. III. Selim, Rusya ile girişilen bir diğer savaşla meşgul olduğu ilk zamanlarda dikkatini iç sorunlara yöneltemedi. 1783 yılında iki milyon Müslümandan müteşekkil nüfusa sahip Kırım'ın sonunda yitirilmesi, Kafkas topraklarının ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerin elden çıkışında olduğu gibi, Müslümanların gururunu son derece incitti. Artık köklü önlemlerin alınması gerektiği hususunda genel bir mutabakat mevcuttu; bununla birlikte, yöntem ve yöneliş hususunda bir anlaşmaya varılamıyordu. Selim 1792 yılından sonra, imparatorluğun 1798 yılında yeni bir savaşa girmesine kadar önünde bir barış dönemi buldu. İdari reform hususunda sadece geleneksel vasıtaları kullanan Selim'in amacı, mevcut yapıyı iyileştirmek ve son derece bariz suistimalleri ortadan kaldırmaktı. Yönetimle ilgili köklü değişiklikler yapma hususunda kendisine destek olacak hiçbir grup bulunmadığından köklü herhangi bir idari değişiklik gerçekleştirilmedi.

Selim, sipahilere veya yeniçerilere karşı kesin bir tavır koyamamakla birlikte, askeri meseleleri daha özgürce ele alabiliyordu. Eski askeri birimleri ıslah edemeyeceği için, diğer askeri birimlerden ayrı tutulacak ve Avrupalı danışmanların yönetiminde, onların metotlarıyla eğitilecek olan *Nizam-ı Cedid*, yani Yeni Usul adlı, bütünüyle yeni bir birim kurma teşebbüsünde bulundu. Çoğunlukla Anadolulu Türk köylü çocuklarından teşkil edilen bu birimde, 1806 yılına gelindiğinde, 22.685 asker ve 1.590 subay görevli bulunuyordu.[29] Babıali'nin Fransa ile savaş halinde olduğu 1798 ila 1802 yılları arası bir yana bırakılırsa, Fransız danışmanlar burada da önemli bir rol üstlendi. Ayrıca denizcilik alanında da bazı reformlar gerçekleştirildi.

Selim'in saltanat dönemi, uluslararası ilişkilerde yoğun hareketliliğin bulunduğu Fransız Devrimi ile Napolyon'un yükselişi dönemini kapsıyordu. Fransızlara İstanbul'da gösterilen teveccühe, o sıralarda hem Rusya hem de İngiltere tarafından meydan okundu. Osmanlı hükümeti de Avrupalı güçlerle ilişkiye daha fazla önem vermekteydi. Viyana, Paris ve Berlin'de yeni faaliyete geçmiş olan kalıcı konsolosluklar, bu başkentlerde olan bitenler hakkında raporlar göndermekteydi. Babıali, 1789 ila 1802 yılları arasında Fransa, 1806 ila 1812 yılları arasında Rusya ile savaş halindeydi. Aynı zamanda hükümet, dahili anarşiyle ve eyalet paşalarının başkaldırılarıyla da uğraşmak zorundaydı. Yabancı devletlerin tutumu, reform girişimleri için son derece aleyhte bir zemin oluşturuyordu. Girilen savaşlar, hükümetin dikkatini başka yöne çevirmesini engelliyordu.

Napolyon'un Savaşları

Osmanlı toprakları, Mısır'ın 1798 yılında Napolyon'un orduları tarafından istilasından 1812 yılında Rusya ile imzalanan Bükreş Antlaşması'na kadar, Fransa ile Avrupalı güçlerin çoğu arasında süren büyük mücadelenin tüm etkilerini hissetti. Belli başlı savaşların Orta Avrupa'da veya Rusya'da yapılmasına karşın, savaşan devletlerin planlarında Akdeniz önemli bir rol oynamaktaydı. Osmanlı toprakları arasında Mısır, Suriye, Dalmaçya sahili ve Tuna Prensliklerı, savaştan çok etkilendi. Bu çarpışmalar sadece Osmanlı kaynaklarına büyük bir yük getirmekle kalmadı fakat aynı zamanda taşranın en güçlü idarecileri olan ve Osmanlı Devleti'ne doğrudan meydan okuyabilen Tepedelenli Ali Paşa ve Pazvantoğlu Osman Paşa'nın yükselişi için de ortam hazırladı.

Gördüğümüz gibi Fransa 18. yüzyılda, Babıali ile yakın ilişkiler içerisindeki Avrupalı güç olarak kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun İsveç ve Lehistan'ın da dahil olduğu Doğu Bariyeri sisteminin bir parçasını oluşturmasından dolayı Fransız hükümeti, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasına büyük önem veriyordu. Fransa, ayrıca Babıali'nin yabancı mütecavizlere daha iyi karşı koymasını sağlayacak reformları da desteklemekteydi. Bununla birlikte yüzyılın sonunda Fransa, kısa bir süre Osmanlı toprakları için başta gelen tehdit olmak gibi alışılmadık bir rol benimsedi. Napolyon, 1797 yılında Akdeniz'de saldırılar gerçekleştirdi. Mayıs ayında, Fransız donanması Venediklilerin elindeki Yunan Adaları'nı işgal etti. Aynı sıralarda, Fransa'nın nüfuzunu arttırmak ve ona destek temin edecek bir devrimin zeminini hazırlamak üzere Yunan topraklarına ajanlar gönderildi. Ekim ayında Habsburg hükümeti, aldığı önemli askeri yenilgilerin ardından Campo Formio Antlaşması'm imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmayla Venediklilerin mülkleri iki devlet arasında bölüşüldü. Fransa, sahil kasabaları olan Parga ve Preveze de dahil olmak üzere Yunan Adaları'nı ilhak ederek Fransa'nın sınırlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına komşu yaptı. Avusturya kendi payına Venedik şehrini ve bu şehrin İstriya ve Dalmaçya'daki topraklarını ilhak etti. Osmanlı'nın eski hasmı olan Venedik ortadan kalktı ama onun yerine daha büyük bir tehlike zuhur etti. Babıali için asıl şoku, Napolyon'un Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmesi oluşturdu. Kölemen liderlerin yönetimi altındaki Mısır geçmişte bağımsızca hareket etmişse de ülke, teknik açıdan Osmanlı hükümranlığı altındaydı. Ayrıca İstanbul, iaşe temini açısından Mısır'a bağımlıydı. Bu yüzden Babıali, Fransa'ya karşı savaş ilan etti.

Bu noktada, Yakın Doğu'daki ittifak ilişkileri köklü bir değişiklik geçirdi. Osmanlı İmparatorluğu sadece İngiltere ile değil fakat aynı zamanda eski has-

mı Rusya ile de görüş birliği içerisindeydi. Büyük Katerina 1796 yılında ölmüş ve yerine oğlu Pavel geçmişti. Annesinin saldırganca politikalarını, özellikle de Osmanlıyı parçalama amaçlarını şiddetle eleştirmekte olan yeni çar, Babıali ile iyi ilişkiler içerisinde olmak istiyordu. Merkezi Malta'da olan Kudüslü St. John'un Katolik tarikatının işleri ile de ilgilenen Pavel, Mısır'a gitmekte olan Fransızların bu adayı ele geçirmeleri üzerine kendisini şahsen tahkir edilmiş hissetti. Bu yüzden savaşın başlamasının ardından Rus hükümeti, Osmanlı'nın ve İngiltere'nin yaklaşımlarına mukabelede bulundu. Eylül 1798'de bir Rus Karadeniz donanması, ilk kez Boğazlar'dan geçip Akdeniz'e indi. 1799 yılının Ocak ayında, İngiltere'nin sıkı sıkıya bağlı kaldığı resmi bir ittifak imzalandı; bu ittifakın gizli bir maddesi, Rus gemilerine Boğazlar'dan serbestçe geçme hakkı tanıyordu.

Ertesi yıl İngiltere, Rusya ve Osmanlı donanmaları, Akdeniz'de işbirliği yaptı. Ağustos 1798'de gerçekleşen Nil savaşında Fransız donanması İngiltere tarafından tahrip edildiğinden, Fransız güçlerinin anayurtlarıyla irtibatları kopmuş bulunuyordu. Gerekli erzak ve mühimmattan yoksun kalan Fransızların Mısır'daki işgali çok geçmeden çözüldü. Napolyon'un kendisi, 1799 Ağustos'unda ordusunu terk etti. İskenderiye, 1801 yılında İngiltere'nin eline geçti ve Fransız askerleri çok geçmeden teslim oldu. Donanmalarının bu harekata katılmamış olmasına karşın Ruslar ve Türkler, ortak bir operasyon gerçekleştirerek Yunan Adaları'nın kontrolünü ele geçirdi. İşgalleri 1799 yılında gerçekleştirilen ve daha sonra Dubrovnik'inkine benzer bir hükümetle Yedi Ada Cumhuriyeti olarak tesis edilen bu adalar, Rus koruması altında olmak kaydıyla Osmanlı hakimiyetine terk edildi.

Bununla birlikte çar, müttefiklerin tutumuna son derece içerlemişti. Rusya, Napolyon'a karşı ikinci koalisyonda da yer aldı ve Avusturya, Napoli ve İngiltere ile birlikte kıta Avrupa'sında savaştı. Ekim 1799 tarihinde, İsviçre'deki seferde Avusturya'nın tutumunu ihanet olarak değerlendiren Pavel, askerlerini savaş alanından çekti ve Akdeniz'deki donanmasını geri çağırdı. Daha sonra, Fransa ile yeniden ilişki kurma niyetlerini açığa vurdu. Mart 1801'de, oğlu ve halefi olan I. Aleksandr tarafından öldürüldü. Bir tarafsızlık politikası sürdürmeye kararlı olan yeni çar, Fransa ile bir barış imzaladı; İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ile de 1802 yılında benzer antlaşmalar yaptı.

Genel barış bir yıl bile sürmedi. Fransa ile İngiltere 1803 Mayıs'ında yeniden savaşa tutuştu. 1805 yılına gelindiğinde, İngiltere, Avusturya ve Rusya'yı içine alan üçüncü koalisyon kurulmuş bulunuyordu. Rus donanması, bu sefer Amiral D. N. Seniavin'in komutası altında Akdeniz'de bir kez daha faaliyete geçti; ayrıca, Napoli'ye de Rus güçleri gönderildi. Savaşa katılmamasına karşın

Babıali'nin desteği her iki taraf için de can alıcı önemde oldu. Yardım elde etmek isteyen ve özellikle de Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine kapatılmasını arzulayan Fransa, son derece zeki bir diplomat olan General Horace Sebastiani'yi İstanbul'a gönderdi. Aynı zamanda, Fransız konsolosları ve ajanları da Batı Balkanlar'da ve Yunanistan'da faaliyet gösteriyordu. Osmanlıların tutumunu değiştirmesinde en önemli etkiyi Fransızların karşı konulamaz görünen askeri gücü ve Ulm ve Austerlitz'de elde edilen büyük zaferler oluşturdu.

Büyük güçlerin Akdeniz'de üstünlük elde etmek için yaptıkları bu savaş, Adriyatik Denizi kıyısındaki Osmanlı toprakları ile Tuna Prenslikleri'ni doğrudan etkiledi. Rusya'nın dikkatini Yunan Adaları ile İtalyan yarımadasına yoğunlaştırmış olmasına karşın, bu adaların işgali ve Fransa'nın Dalmaçya'daki faaliyetlerinde sergilenen ilgi, Rusya'yı kaçınılmaz olarak Karadağ, Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ın işlerine müdahil kıldı. Hem Rusya hem de Fransa, Yunan topraklarını etkilemek için birbirleriyle ve Yanya valisi Ali Paşa ile rekabet etti. Rusya gibi Fransa da Karadağ ile ilgilenmekteydi.

Çetine'de Piskopos Petar, geçmişte Rusya ile pürüzlü ilişkiler içerisinde bulunmuş olmasına karşın, muhteris komşularının, özellikle de Ali Paşa'nın tecavüzlerinden korktuğu için bu gücün desteğini kazanmayı arzuluyordu. Bu yüzden St. Petersburg'tan yardım elde etmek için çabalarını aralıksız sürdürmekteydi. 1799 yılında Pavel, Rus donanmasının bölgedeki Hristiyanları koruyacağına dair teminat verdi ve üç bin rublelik bir mali yardım önerdi. Toprak elde etmeyi de arzulayan Petar bir liman edinmek, özellikle de Ortodoks bir nüfusa sahip olan Kotor'u elde etmek istiyordu. Bölge 1797 yılında Habsburg İmparatorluğu tarafından ele geçirilince büyük hayal kırıklığına uğradı. Realist bir politikacı olan Petar, St. Petersburg ile olduğu kadar Fransız ajanlarıyla da teması sürdürdü.

Petar, Rusya ile iyi ilişkileri sürdürmek ve mali yardımın sürekliliğini güvence altına almak için, Vukotiç adlı bir temsilciyi 1801 yılında çara saygılarını sunmaya gönderdi. Rusya'ya varan Vukotiç ise bunun yerine, Petar aleyhine verip veriştirdi. Rus kutsal meclisi ve hükümeti Petar'ı kınadı ve Ruslara hizmet eden Albay Marco Iveliç isimli Sırpı Karadağ'a gönderdi. Iveliç, Petar'ı devirip yerine Vukotiç'in ailesinden bir üyeyi geçirmek için gerçekleştirilen bir suikast girişimine iştirak etti. Bununla birlikte Petar, mevkiini korumaya yetecek sayıda takipçiyi etrafına toplamayı başardı. Rusya'ya, Karadağ'ın Rus kilisesinin yetki dairesi içerisinde bulunmadığını bildiren bir beyanname gönderildi. Bu gelişmelere karşın, Rus hükümeti ile Karadağlıların birbirlerine ihtiyaç duymalarından dolayı daha sonraları iyi ilişkiler yeniden tesis edildi.

1805 tarihli Pressburg Antlaşması'nda Habsburg monarşisi, Dalmaçya sahilini Fransa'ya verdi. Hatırlanacağı üzere Rusya, Ekim 1805'te Fransa ile yeniden savaşa tutuştu ve bir Rus donanması Adriyatik'te boy gösterdi. O sıralarda, Fransız ve Rus güçlerinin her ikisi de stratejik noktaları ele geçirmeye çalışıyordu. Mayıs 1806'da bir Fransız birimi, bir Katolik şehri olan ve fazla direniş göstermeyen Dubrovnik şehrini ele geçirmeyi başardı. Daha sonra, Rus ve Karadağ askerleri şehri kuşatıp bombardıman ettilerse de Fransız garnizonunu söküp atamadılar. Bununla birlikte Rus askerleri Kotor ve civarını kontrolleri altına aldı, Rus donanması da Hvar ve Braç adalarını ele geçirdi. Savaş esnasında, Karadağlılar, Kotor ve Budva limanlarından yararlandı. Bu dönem, Rus-Karadağlı işbirliğinin zirvede olduğu dönemdi. Petar, I. Aleksandr'a, Karadağ, Hersek, Arnavutluk'un bir bölümü ve başkent yapılacak olan Dubrovnik'in de içinde yer aldığı büyük bir devlet kurmayı öneren bir mektup gönderdi. Petar'm kendisi prens, Rusya ise koruyucu güç olacaktı.

Rus hükümetinin Karadağlı savaşçılardan yararlanmaktan memnun olmasına karşın, Karadağ'ın akıbeti, Rusya'nın geniş Avrupa sahasındaki genel çıkarlarına nazaran fazla bir anlam ifade etmiyordu. 1807 yılında Rusya ile Fransa arasında gerçekleşen Tilsit Antlaşması ile Kotor limanı Fransa'ya verildi ve Karadağlılardan bölgeyi tahliye etmeleri istendi. İzleyen yıllarda bu küçük devlet, komşuları Arnavutlarla ve Osmanlılarla sürekli çatışma içinde oldu. 1813 yılında İngiltere'nin de yardımıyla Karadağlılar Kotor'u yeniden işgal etti. Savaşın sonunda Kotor'u muhafaza etme umutları mevcuttu ama Rusya'nın Habsburg iddialarına destek vermesi üzerine bu umut suya düştü. O vakte gelindiğinde, Rus hükümeti mali yardımı da kesmiş ve hiç silah göndermemiş bulunuyordu. Bu yüzden, neredeyse aralıksız süren savaşa rağmen Karadağ, 1796 yılında elde edilenler dışında bir kazanım elde edemedi. Rusya'nın dostluğunun sağladığı hiçbir somut sonuç vaki olmamıştı.

Rus-Fransız-Osmanlı çekişmeleri sadece Adriyatik'in sahil bölgelerini değil fakat aynı zamanda Tuna Prenslikleri'ni de etkiledi. Ancak burada Rusya'nın üstünlüğü açıktı. 1792 barışından sonra Rus ajanları Tuna Prensliklerı'ne geri döndü; fakat Rusların etkinliklerinin ana merkezi Bükreş değil de Yaş oldu. 1796 yılında ölen Katerina, ömrünün son yıllarında Tuna Prenslikleri'ni ele geçirmeye yeniden ilgi gösterdi. Bununla birlikte, onun ardından tahta çıkan Pavel, Babıali ile işbirliğini sürdürme ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası izledi. Buna karşın Rusya'nın Tuna Prensliklerı'ndeki nüfuzundan vazgeçmek niyetinde de değildi. I. Aleksandr da bu politikayı sürdürdü; ama onun hükümeti, bazı ödünler koparmak için Babıali'ye baskı da yaptı. O sıralarda Eflak, Vidin ve Kuzey Bulgaristan'da yer alan mer-

kezinden Romanya topraklarına sürekli saldırılar düzenleyen Pazvantoğlu'nun yol açtığı tahribattan mustaripti. 1802 tarihli resmi bir kararla Osmanlı hükümeti, voyvodaların görev süresini yedi yıl olarak belirledi; suç işledikleri kanıtlanmadıkça voyvodalar görevden alınamayacaktı. Bu ferman, Rus hükümetine Osmanlı'nın voyvoda adaylarını onaylama hakkı vermesi dolayısıyla Rusya'nın etkisini hatırı sayılır ölçüde arttırdı. Bu hak St. Petersburg tarafından, hem Babıali'ye karşı kullanılabilecek hem de voyvodaları kontrol altında tutmaya yarayacak bir silah olarak kullanıldı. Aleksandros İpsilantis ve Aleksandros Movrovsis isimli Rus adaylar voyvodalığa getirildi. Bu dönemde, Rus temsilcileri Tuna Prenslikleri'nin iç işlerine müdahaleyi ve boyarlar arasında kendilerine yandaşlar temin etme çabalarını sürdürmekteydi. Aynı esnada İstanbul üzerinde Fransız etkisi artmakta; bu değişiklik Tuna Prenslikleri'ne de yansımaktaydı. Ağustos 1806'da Babıali, Fransızların talebi üzerine Rusya'ya danışmadan Tuna Prenslikleri'nin voyvodalarına görevden el çektirdi. Babıali çok geçmeden fikrini değiştirip bu yöneticileri görevlerine iade ettiyse de 1802 tarihli antlaşmayı ihlal etmiş oldu. Kasım ayında Rus askerleri Tuna Prenslikleri'ni işgal etti; Babıali, Aralık ayında Rusya'ya savaş ilan etti.

Bu çatışma iki gücün de çıkarına değildi. Bölgeye büyük bir askeri güç gönderemeyen Rusya'nın ana meselesi Fransa idi. Osmanlı İmparatorluğu ise daha da zayıf bir durumdaydı. 1804 yılında Sırbistan'da bir ayaklanma çıkmış ve hala bastırılamamıştı; imparatorluğun eyaletlerinin yöneticileri bağımsızlık iddiasında bulunuyordu. Rusya ile savaş, Rusya'nın müttefiki olan İngiltere'yi de içine alıyordu. 1807 yılının Şubat ayında bir İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'na girdi ve geri çekilmesinden önce İstanbul'a sekiz millik bir mesafe kalana kadar yoluna devam etti. Bu esnada İngiliz güçleri Mısır'a sıkı sıkıya yerleşmiş bulunuyordu.

Osmanlı'nın çıkarlarlarına en büyük darbeyi, Temmuz 1807 tarihli Tilsit Antlaşması ile Rusya ve Fransa'nın uzlaşması indirdi. Napolyon ve I. Aleksandr'ın işbirliği, Avrupa meseleleri açısından belirleyici oldu. İki güç kıtasal farklılıkları düzenlemenin yanında, Osmanlı'nın muhtemel parçalanışı için de hazırlık yaptı. Fransa'nın Rusya ile Babıali arasında bir barış için aracılık teşebbüsünde bulunması kararlaştırıldı. Bu çabaların boşa çıkması durumunda Osmanlı topraklarının bölünmesi gerçekleşecekti. Ayrıntılar asla netliğe kavuşturulmadı ve ortaklar arasında güçlü bir kuşku ve güvensizlik oluştu. Napolyon, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmesine hiçbir koşul altında izin vermeye niyetli değildi. Çar ile Fransız imparatorun Eylül 1808'de Erfurt'ta gerçekleşen ikinci buluşmalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama planı terk edildi. Daha önce Tilsit'te, Rusya, Fransa'nın Dal-

maçya'yı ve Yunan Adaları'nı almasına rıza göstermişti. Bu toplantıda ise Eflak ve Boğdan'ın Fransa'ya bırakılması kararlaştırıldı. Osmanlı'nın geri kalan topraklarına ise dokunulmayacaktı.

Babıali ile Rusya, hala savaşmalarına karşın, birbirlerine üstünlük sağlayamıyordu. Osmanlı İmparatorluğu yeni bir iç sorunla da boğuşuyordu. Hem müzakereler hem de savaş sürüp gitmekteydi. 1809 yılında İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile barış yaptı ve bu iki güç ortak bir deniz harekatıyla Yunan Adaları'nı Fransa'dan aldı. Aynı sıralarda, Rusya ile Fransa arasındaki ilişkiler bozuldu. Bu yüzden Rus hükümeti, Balkanlar'daki savaşı sona erdirme ihtiyacı duydu. Barış önündeki ana engel, Osmanlı'nın Eflak ve Boğdan'ı terk etmesi meselesiydi. Müzakereleri hızlandırmak için Rusya, Boğdan ile ilgili iddiasını sınırlandırdı. Fransa ile olan gerilim artınca, Rus hükümeti bir geri adım daha atarak sınırın Seret Nehri yerine Prut Nehri olarak belirlenmesine razı oldu. Barış, buna göre yapıldı. 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'nda Rusya'nın temel kazanımı, Prut Nehri sınır olmak üzere Besarabya (Bucak) diye bilinen bölge ve Tuna'nın Kili kanalı oldu. Böylece Rusya, bir Karadeniz gücü olmanın yanında bir Tuna gücü halini de aldı. Osmanlı İmparatorluğu ile çarpışmayı sona erdirdikten sonra Rusya, tüm dikkatini işgalci Fransız ordusunu yenmeye yöneltebildi. Barışa kendisinin de umutsuzca ihtiyaç duymuş olmasına karşın antlaşma koşullarından tatmin olmayan Osmanlı hükümeti, müzakerecilerini idam ettirdi.

Eyaletlerdeki Ayanların Tehdidi: III. Selim'in Tahttan İndirilişi

1798 ila 1812 yılları arası sadece imparatorluğu dış tehlikelere maruz bırakmakla kalmadı; daha da önemlisi merkezi hükümet, Müslüman ve Hristiyan tebaalarının aralıksız muhalefetleriyle de karşı karşıya kaldı. Karadağlıların tutumlarını ele almış olduğumuz gibi, Sırpların 1804 yılında gerçekleştirdikleri büyük başkaldırıya da değinmiş bulunuyoruz. Bununla birlikte imparatorluk için özellikle tehlikeli olan şey, hem Babıali'ye sık sık meydan okuyan hem de yönetimleri altındaki gerek Müslüman gerekse Hristiyan halka baskı uygulayan Müslüman ayanlarla baş etme hususunda merkezi hükümetin yetersiz kalmasıydı. İmparatorluğun değişik bölgelerinde aynı durum hüküm sürmekteydi; bununla birlikte, Anadolu'da ve Kuzey Afrika'da meydana gelen olaylar konumuzun dışındadır. Güçlü yerel merkezlerin varlığına daha önce değinmiştik. *Ayan* diye isimlendirilen yerel elitin merkezi hükümete kafa tutma eğilimi, Rusya ile yapılan savaşın Babıali'yi dahili fesatçılarla uğraşacak yedek askerden mahrum bıraktığı yüzyılın sonuna doğru artış gösterdi.

Yerel ayanların galip gelip gücü ellerine geçirmelerini sağlayan şey, sadece yeterli askeri gücü toplayabilmeleri değil; fakat aynı zamanda birçok bölgede gerçek bir ihtiyacı karşılamalarıydı. Merkezi hükümetin otoritesinin yıkılması ve taşrayı kontrol altına alma hususunda aciz kalması üzerine birçok bölge haydut gruplarının eline geçmişti. Bunlar birbirleriyle savaşmakta ancak dış müdahaleye karşı birleşmekteydi. Kara Mahmud ve Ali Paşa gibi güçlü liderler, bölgelerinde en azından temel düzeni devam ettirebilmekte ve asayişi temin ve adli sistemin bir kısmı gibi belli hükümet hizmetlerini sürdürebilmekteydi. Bu liderler ayrıca vergi toplama işini gerçekleştirmekte ve merkezi hükümetin adil olmayan zorlamalarına karşı koruma da sağlayabilmekteydi. Bazılarının su katılmamış tiranlar olmasına karşın diğer bir kısmı, haydutlar ve açgözlü memurlar ile halk arasında bir kalkan olarak görülmekteydi. Bu ayanlar elbette ki çoğu zaman haydutlar, memurlar ve diğer unsurlarla işbirliği etmekteydi. Konumlarını, önemli bir bölümünü çoğu zaman yerel yeniçerilerin oluşturduğu askeri güçleri sayesinde koruyabilmekteydi.

Babıali, askeri güçle yenemediği yeniçerileri alt etmek için başka vasıtalara başvurmak zorunda kalmaktaydı. Osmanlı hükümeti, güçlerini kıramadığı yeniçerileri kendi bölgelerinin yöneticileri olarak atamak zorunda kalıyordu. Ayrıca, böl ve yut politikasına da başvuruluyordu: Bir ayan diğer bir ayana karşı kışkırtılıyor ve ayanların takipçilerini kazanmak için girişimlerde bulunuluyordu. Yanyalı Ali Paşa gibi bazı itibarlılar, hükümete resmi sıfatlarla hizmet etmek ile verilen emirlere meydan okumak arasında gidip gelmekteydi. Pazvantoğlu gibiler ise, İstanbul'un kontrolünü kabule hiçbir surette yanaşmıyordu. Bu adamların tutumlarının iyi bir örneğini Kara Mahmud Buşati'nin tutumunu ele alırken vermiş bulunuyoruz. Balkanlar'da daha sonraları meydana gelen olaylarda Pazvantoğlu ile Ali Paşa'nın faaliyetleri son derece etkili oldu.

Pazvantoğlu, güçlü yerel liderlerin en tahripkarlarından biriydi. Gençliği maceralarla dolu geçti. Babasının Babıali tarafından idam edilmesi üzerine kaçıp bir haydut grubuna katıldı. Ancak daha sonra, 1787'den 1792'ye kadar Osmanlı ordusunda hizmet etti. Ardından yasadışı yaşama geri döndü. Vidin'deki merkezinden firar etmeyi ve haydutlardan oluşan gruplar kurmayı başaran Pazvantoğlu'na serkeş yeniçeri grupları da katıldı. Özellikle de Belgrad'ın kontrolünü ele geçirmek isteyen yeniçeri grubuyla bağlar kurdu. 1795 yılında Babıali'den bağımsızlığını ilan etti. Adamları, yasa tanımaz Sırp yeniçerileri ve kendisi gibi İstanbul'un kontrolüne karşı koyan Bosnalı beylerle işbirliği yaptı ve emrindeki güçler Sırpların ve Rumenlerin topraklarının hayli içlerine kadar akınlar gerçekleştirdi. Eflak'a yönelik olarak gerçekleştirilen se-

ferler birçok sakinin korkuya kapılıp Erdel'e kaçmasına neden oldu. Pazvantoğlu, Tuna ile Balkan Dağları arasında kalan Bulgar topraklarını tam anlamıyla kontrol altına aldı. O sıralarda sultana bağlılığını ilan etmesine karşın, gerçekte hiçbir zaman sultanın otoritesine boyun eğmedi.

Bu yasa tanımazların akınları, korkunç hasara ve büyük can kaybına yol açtı. Babıali'nin Pazvantoğlu'nu alt etmesi için görevlendirdiği Ali Paşa, onu Vidin'deki kalesine kadar geri sürmeyi başardı. Ancak Fransa ile savaşın patlak vermesi III. Selim'i, yabancı işgaline karşı topraklarını savunabilmek için bu ayanlarla barış yapmak zorunda bıraktı. Devlet içerisinde meydan okuyucu bir unsur olarak kalan Pazvantoğlu, Eflak'a ve Sırp topraklarına saldırılarını sürdürdüğü gibi, Fransız ajanlarıyla da temasta bulundu. Faaliyetleri ancak 1807 yılında gerçekleşen ölümüyle son buldu.

Ali Paşa, daha uzun ve daha başarılı bir yaşam sürdü. Pazvantoğlu gibi Ali Paşa da, seçkin bir Arnavut ailesinden gelmesine karşın gençliğinin bir bölümünü haydutluk yaparak geçirmişti. Balkanlar'ın en yüksek mevkii olan Rumeli beylerbeyliğine getirildiği 1799 yılına kadar yasal işlerle yasadışı işler arasında gidip gelen Ali Paşa, bu dönem boyunca, sadece şahsi çıkarına göre hareket etti. Kendi çıkarına olduğu takdirde İstanbul ile işbirliği yaptı; merkezi otoriteye kafa tutmanın kendi çıkarına olduğu durumlarda ise başına buyruk bir tutum sergiledi. Ali Paşa'nın amacı, Arnavutluk ve Yunanistan'ın topraklarını kendi yönetimi altındaki bir krallıkta birleştirmekti. Adriyatik sahili ve Arnavutluk'taki istikrarsız siyasi durum ona, tutkularının bir bölümünü gerçekleştirme fırsatı verdi. Yanya'da bağımsız bir otorite tesis etti ve yabancı güçlerle ilişkilere girdi. Osmanlı hükümeti, 1820 yılına kadar ciddi ve kararlı bir tavırla Ali Paşa'nın üzerine gidemedi.

Bazı itaatsiz Müslüman liderlerin güçlü yerel destek elde etmelerine karşın, bu liderlerin etkinlikleri, Osmanlı nüfusunun büyük bölümünün malları ve canları için bir tehdit oluşturuyordu. Bunun bazı yerlerdeki tesirlerini gözden geçirmiş bulunuyoruz. Örneğin, Kara Mahmud'un saldırıları, Karadağlı kabile üyelerini kendi dahili kan davalarını sınırlamak ve bir lidere en azından biraz yetki vermek zorunda bıraktı. Karadağlılar, ayrıca dış güçler olan Rusya, Fransa ve Avusturya'ya da başvurdu. Rumenler de benzer tepkiler verdi. Pazvantoğlu'nun Eflak'a yaptığı akınlar, Voyvoda Konstantinos İpsilantis'i Rusya'dan bir işgal ordusu göndermesini istemeye sevk etti. Yeniçerilerin yol açtığı kargaşaya ve haydutların zulmüne en güçlü tepki Belgrad paşalığında gösterildi. Büyük ulusal özgürlük hareketlerinin ilki olan bu Sırp isyanı daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Burada, güçsüz bir merkezi hükümet ile isyancı askeri gruplar, özellikle de yeniçeriler arasında sıkışıp kalan Sırpların

1804 yılında gerçekleştirdikleri bu ayaklanmanın sadece Osmanlı hükümetinin kendisine değil; fakat aynı zamanda, Pazvantoğlu ve Bosna beyleriyle bağlantıları olan yerel askeri rejime karşı da gerçekleştirildiğini belirtmek yeterli olacaktır. İlk zamanlarda, isyancılar, sadece düzenin ve asayişin yeniden tesisini istemekte, bağımsız veya özerk bir örgütlenme hedefi gözetmemekteydi.

Balkan eyaletleri anarşi ve iç savaşa sürüklenirken İstanbul'daki durum da daha kötü bir hal aldı. Muhafazakar ve sınırlı olmalarına karşın, Selim'in reformları hatırı sayılır bir muhalefetle karşılaştı. 1806 yılında benimsenen Fransa ile işbirliği ve Rusya'ya meydan okuma politikası başarısız oldu. Bildik sorunlar olan iktisadi sıkıntı ve askeri başarısızlık, varlığını muhafaza etmekteydi. 1807 yılının Mayıs ayında yeniçeriler, ulema ve talebelerden müteşekkil muhafazakar koalisyon yeniden kuruldu ve Selim tahttan feragat etmek zorunda bırakıldı. Yeni padişah IV. Mustafa, sağlam bir destekten yoksundu. Selim'in bağlıları ve yeni rejime karşı olan diğerleri, Alemdar Mustafa Paşa isimli, Rusçuk'u merkez edinen bir eyalet ayanının etrafında toplandı. Alemdar Mustafa, imparatorlukta büyük tahribata yol açan ayan sınıfının bir temsilcisi olmasına karşın reformu desteklemekteydi ve emrinde bir ordu da vardı. Onu destekleyen grup, Rusçuk Yaranı alarak bilinmekteydi. Tilsit Antlaşması'nın imzalanması ve Fransa'nın desteğinin yitirilmesi üzerine durumu daha da tehlikeli bir hal alan Osmanlı, kendisini hem Rusya hem de İngiltere ile savaşırken buldu. Temmuz 1808'de, Alemdar Mustafa, emrindeki güçleri İstanbul üzerine sürdü. Bunu izleyen çatışma esnasında III. Selim öldürüldü; yeğeni II. Mahmud ise isyancılara katılmak için kaçtı. Mustafa'nın şehrin kontrolünü ele geçirmesinin ardından, Mahmud tahta oturdu. Yeni rejimin sadrazamı olan Mustafa, merkezi hükümeti güçlendirmeye, serkeş ayanları kontrol altında tutmaya ve askeri reformu yeniden canlandırmaya çalıştı.

Bir kez daha güçlü bir muhalefetle karşılaşıldı. Yeniçeriler ve arkadaşları, Kasım 1808'de güçlerini bir araya getirdi ve sadrazam ile Rusçuk Yaranı'm yenilgiye uğrattı. Bununla birlikte, tahtta kalan II. Mahmud, güçlü bir yönetici olduğunu gösterecekti. II. Mahmud, kısa bir süre yöneticilik yapmış olan IV. Mustafa'yı muhtemel entrikaları önlemek amacıyla öldürttü. Askeri reformun elzem olduğuna kani olan II. Mahmud'a göre yeniçeriler, devlet için hem başkentte hem de eyaletlerde ölümcül bir tehlike idi. Ülkesinin dahili sorunlarını ele alabilmek için yıllarca beklemek zorunda kalmasına karşın sultan, bir barış müzakeresi gerçekleştirmeyi başardı. Bucak kaybedildi; ama bu bölge, çoktandır Rusya'nın nüfuzu altında olan Boğdan'ın bir parçasıydı. Dahası, savaşın sona ermesi, Osmanlı hükümetinin serbest kalarak dikkatini Sırbistan'a yöneltmesine ve oradaki isyanı bastırmasına imkan sağladı.

Tahtta muktedir bir yöneticinin bulunmasına rağmen imparatorluğun dahili koşulları, özellikle de merkezi hükümetin devam etmekte olan nispi zayıflığı, yüzyılın ulusal isyanlarına sahne hazırladı. İmparatorluk idaresi, eyaletlerin kontrolünü gerçekleştirmede ve büyük güçlerin tecavüzlerine karşı koymada giderek daha çok güçlükle karşılaşacaktı. Bu mütecaviz güçlerden biri olan Habsburg İmparatorluğu, sadece komşu bir devlet olarak değil; fakat aynı zamanda, bu imparatorlukta yaşayanların birçoğunun Osmanlı yönetimindeki Balkan halklarıyla ortak bir ulusa mensubiyetlerinden dolayı da Osmanlı meselelerine müdahil olacaktı.

NOTLAR

1 Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition* (New York: Knopf, 1972), s. 88.

2 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, çev. Norman Itzkowitz ve Colin Imber (New York: Praeger, 1973), s. 66.

3 Bkz., şu eserdeki şema, Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Research Monograph no. 39 (Princeton, N. J.: Princeton University, Center of International Studies, 1973), s. 22.

4 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 cilt, (Cambridge University Press, 1976, 1977), c. I, s. 184.

5 İnalcık, *Ottoman Empire*, s. 60.

6 Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Peter F. Sugar ve Donald W. Treadgold tarafından hazırlanan V. cilt, *A History of East Central Europe* (Seattle:University of Washington Press, 1977), s. 193.

7 Steven Runciman, *The Great Church in Captivity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), ss. 201-203.

8 Bkz., Cyril Mango, "The Phanariots and the Byzantine Tradition", Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 15th Anniversary of the Greek War of Independence* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1973), s. 41-66.

9 Osmanlı şehirleri için bkz., Sugar, *Southeastern Europe*, s. 72-92.

10 Karlofça Antlaşması'mn metni için bkz., Fred L. Israel (ed.), *Major Peace Treaties of Modern History, 1648-1967* (New York: Chelsea House, 1967), c. II, s. 869-882.

11 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın metni için bkz., Thomas Erskine Holland, *A Lecture on the Treaty Relations of Russia and Turkey from 1774-1853* (Londra: Macmillan, 1877), s. 36-55.

12 Apostolos E. Vacalopoulos, *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, çev. Ian Moles ve Phaina Moles (New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1976), s. 222.

13 Vacalopoulos, *The Greek Nation*, s. 222.

14 Zikr., Holland, *Treaty Relations of Russia and Turkey*, s. 47.

15 Kristo Frasheri, *The History of Albania*, (Tiran, 1964), s. 95.

16 Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967), s. 21.

17 Skendi, *Albanian National Awakening*, s. 14, 15.
18 Vladimir Dedijer ve ekibi, *History of Yugoslavia*, çev. Kordija Kveder (New York: McGraw-Hill, 1974), s. 291.
19 Branislav Djudjev, Bogo Grafenauer ve Jorjo Tadiç, *Historija Jugoslavije*, 2 cilt, (Zagreb: Soklska Knjiga, 1953, 1959), c. II, s. 1321.
20 Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 cilt (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), c. I, s. 13.
21 Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (New York, Academic Press, 1976), s. 64.
22 Nicolae Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines* (Yaş: Neamul Romanesc, 1917), s. 128.
23 Runciman, *The Great Church*, s. 374, 375.
24 Zikr., Robert W. Seton-Watson, *A History of the Romanians from Roman Times te the Completion of Unity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1934), s. 130.
25 Chirot, *Social Change*, s. 65.
26 Zikr., Holland, *Treaty Relations of Russia and Turkey*, s. 47.
27 Robert W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743* (Bloomington: Indiana University publications, 1975), s. 71.
28 Olson, *Siege of Mosul*, s. 56, 77.
29 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 262.

BÖLÜM 2

Habsburg Yönetimi Altındaki Balkan Ulusları

BİR önceki kısımda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi sorunlarını ele aldık. Osmanlı Devleti, gücünün doruğunda olduğu sıralarda merkezileşmiş durumdaydı. Yönetim hakkım Tanrı'ya dayandıran ve bir bürokrasi ile bir askeri kurum tarafından ayakta tutulan bu monarşi için engel teşkil eden herhangi bir yerel yetkili mevcut değildi. Vergiler ve asker alımı doğrudan doğruya devlet tarafından belirleniyordu. Ücretleri tımar toprağı tahsis etmek veya maaş bağlamak suretiyle ödenen askerler de, İstanbul'un kontrolü altındaydı. 17. ve 18. yüzyıllarda bu durum değişti. Süleyman'ın ardından tahta çıkan bir dizi zayıf yönetici ve savaşlarda alınan yenilgiler, eyalet merkezlerinin merkezi otoritenin kontrolünden çıkmasına izin verdi. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde birçok bölgenin ayanı, kendi askeri güçlerini kurmuş ve vergi toplama işlevlerini kendi çıkarlarına gaspetmiş bulunuyordu.

Buna karşılık Habsburg hükümeti, farklı bir seyir izledi. Bu imparatorluk, Habsburg hanedanı tarafından birleştirilmiş birbirinden farklı topraklardan oluşuyordu. Nüfus, yöneticinin değil de yerel asillerin doğrudan denetimi altındaydı. Vergi yükleme ve asker toplama yetkisi eyalet malikanelerinin elindeydi. 18. yüzyılda hükümet, ortalama vatandaşları yöneticinin ve bürokrasinin doğrudan kontrolü altına alacak bir mutlakiyet sistemi tesis etmek istedi. Merkezi devlet otoritesinin tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletilmesine çalışıldı.

Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının gelişimindeki farklılık, birbiriyle tezat oluşturan geçmiş tarihlerini mukayese yoluyla açıklanabilir. Osmanlı toprakları, fetihçi orduların başındaki muzaffer sultanlar tarafından elde edilmişti. Yerel asillerin gönüllerini kazanmaya gerek bulunmadığı gibi,

kuşatılıp İslama döndürülmedikleri durumlarda ortadan kaldırılıyorlardı. İslam'ı seçmeleri durumunda ise sultanın tebaası oluyorlardı. Buna karşılık, Habsburg hanedanının toprakları temelde ittifaklar ve evlilikler yoluyla büyümüş olduğundan çoğu zaman, yerel malikanelere tarihi haklarının ve bireyselliklerinin korunacağına dair teminat vermek zorunda kalınıyordu. Habsburg hanedanının özgün topraklarını İsviçre, Yukarı Ren ve Alsace teşkil etmekle birlikte esas Avusturya eyaletleri; Yukarı ve Aşağı Avusturya, Stirya, Karintiya, Karniyola, Tirol ve Vorarlberg'di. Hanedanlar arası ittifaklar, İspanya'nın geniş topraklarının ve denizaşırı imparatorluğunun, Hollanda'nın ve İtalya'nın bir kısmının Avusturya'ya katılmasını sağlamıştı. Macar Kralı II. Layoş'un 1526 yılında gerçekleşen Mohaç savaşında ölmesi üzerine, Bohemya ve Macaristan da miras olarak Habsburg hanedanına kalmıştı.

İmparatorluğun daha sonraları İspanya ile bölüşülmesine ve diğer bölgelerin Habsburg hanedanının bir diğer üyesine tahsis edilmesine karşın, Viyana'nın kontrolü altında bulunan eyaletler arasındaki farklılıklar, herhangi bir tek örnek sistemin tesisinin düşünülmesini zor kılacak ölçüde büyüktü. 17. yüzyılda, Habsburg Avusturya'sının toprakları, Yukarı ve Aşağı Avusturya, Stirya, Salzburg, Karintiya, Tirol, Vorarlberg, Karniyola, Hollanda, Bohemya, Moravya, Silezya ve Macaristan'ın Osmanlı işgali altında bulunmayan topraklarından müteşekkildi. Karlofça Antlaşması'nda, Erdel, Slavonya (Pojega) ve Hırvatistan'ın ilave toprakları ilhak edildi. Banat, Avusturya'ya 1718 yılında katıldı. Bu ilave topraklar, Habsburg monarşisinin etnik ve siyasi karmaşıklığının artmasına neden oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet ile kilise arasındaki ilişkilerde teorik açıdan önemli bir sorun yaşanmadı. Gördüğümüz üzere ulema ile aralarında çatışmaların yaşanmasına karşın sultan, devletin siyasi lideri olduğu kadar dinin de lideri idi. Benzer şekilde, Ortodoks kilisesi de hem ruhani hem de seküler görevleri içinde barındırmaktaydı. Dahası, Hristiyanların ve Müslümanların kurumları arasında bir uyuşma sağlanmış bulunmaktaydı ve bu kurumlar birbirlerine karşı düpedüz dini savaşlar açmıyordu. Ortodokslar, nefretlerini içerideki Müslümanlardan çok dışarıdaki Katolik tecavüzcülere yöneltiyordu. Buna karşın Habsburg İmparatorluğu'nda din, Katolikliğin devlet dini olmasına karşın bölücü bir tesir icra ediyordu. Kilise ile devlet yetkilileri arasında yetki alanları hususunda sürekli bir gerilim yaşanmaktaydı ki, bu gerilim 18. yüzyılda daha da artacaktı. Büyük kiliseler olan Katolik, Protestan ve Ortodoks kiliseleri arasında özellikle de Habsburg monarşisinin doğu topraklarında yaşanan husumet daha da büyük bir sorun oluşturuyordu. Reformasyon, Erdel de dahil olmak üzere eski Macar topraklarında büyük başarı-

lar elde etmişti. Katolik kilisesi, bu bölgelerin yeniden fethinin ardından, giderek artan bir Karşı-Reformasyon yapma iştiyakıyla buralardaki nüfusu geri kazanmaya çalıştı. Ortodoks Rumenler ve Sırplar da bu geri kazanma çabasının hedef kitlesi arasında yer alıyordu. Dolayısıyla din, devletin güçlenmesine veya halkın birleşmesine herhangi bir katkıda bulunmadı.

Habsburg İmparatorluğu, farklı karakterdeki siyasi birimlerden kurulu olmanın yanında, coğrafi konum itibarıyla da talihsizlik yaşamaktaydı. Viyana kuşatmasının başarısızlığa uğradığı vakte kadar Avusturyalı yöneticiler, iki yayılmacı güç olan ve sık sık işbirliği yapan Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun etkinliklerinden korku duymaktaydı. O tarihten itibaren Fransa, potansiyel bir hasım olarak kaldı. Habsburg monarkları ayrıca Alman meselelerine de bulaştırılmış bulunuyordu. Avusturyalı yöneticiler, diğer unvanları yanında Kutsal Roma İmparatoru unvanını da taşıyordu. Hatırlanacağı üzere Şarlman'a 800 yılında Papa tarafından taç takılarak verilen ve Batı Hristiyanlığının geçici baş yöneticisini niteleyen bu unvan, 18. yüzyıla gelindiğinde aşağı yukarı, imparatorun ilk Alman prensi olduğunu ifade eder hale gelmiş bulunuyordu. Bu unvanın müphemliğine karşın Habsburg çıkarları, en azından 1871 yılma kadar, temelde İtalya da dahil olmak üzere Batı ve Orta Avrupa ile iç içe oldu. Osmanlı saldırılarının durdurulup Osmanlı İmparatorluğu'nun savunmaya geçmek zorunda bırakılmasının ardından, Avusturya'nın Doğu sınırlarına ilgisi azaldı. Bölgede 18. yüzyılda yapılan savaşlar hatırı sayılır bir gönülsüzlükle gerçekleştirildi. Habsburg hükümeti, ilave toprak kazanımından çok Balkanlar'da bir dengenin tesisini arzulamaktaydı.

İMPARATORLUKTAKİ SİYASİ ve SOSYAL KOŞULLAR

17. yüzyılda Habsburg monarşisinin belli başlı Güney Slav nüfuslarını Hırvatlar ve Slovenler oluşturuyordu. Yüzyılın sonunda meydana gelen savaşların ve özellikle de Karlofça Antlaşması'nm bir sonucu olarak bu unsurların sayısı, Slav olmayan Rumenlerin ve Slavonya'nın Hırvat ve Sırplarının eklenmesiyle hatırı sayılır ölçüde arttı. 1718 yılında gerçekleşen Banat'ın ilhakıyla birlikte imparatorluk içindeki Rumenlerin ve Sırpların sayısı daha da arttı. Bunlara ilaveten, III. Arsenije ile birlikte ayrılanlar da dahil omak üzere savaş esnasında yerlerini yurtlarını terk edip kaçan Sırp mülteciler ve çoğu Bosna ve Dalmaçya'dan gelen Hırvat Katolikler de imparatorluk içinde yerleşmişti. Yeni toprakların tamamı, eskiden Macar Krallığı'na ait olan yerlerdi. Bu yerler artık, sakinlerine belli avantajlar sağlayan bir toplumsal ve siyasi sisteme sahip bir imparatorluğa aitti. Fakat toplumun bazı kesimle-

rinin, özellikle de serfleştirilmiş köylülerin durumu gerçekte Osmanlı topraklarındakilerden daha kötüydü.

18. yüzyılda Habsburg İmparatorluğu, dört muktedir monark tarafından yönetildi: VI. Karl (1711-1740), Maria Theresia (1740-1780), II. Joseph (1780-1790) ve II. Leopold (1790-1792). Bu monarkların hepsi de, tarihten silindiği 1918 yılına kadar devletlerinin ana sorunu olan güçlü bir merkezi hükümet tesis etme ve sürdürme sorununu çözmek için uğraştı ve farklı ölçülerde başarılı oldu: Bunun zor bir görev olduğu görüldü. Osmanlı sultanının, en azından imparatorluğun gücünün zirvesinde olduğu sıralarda, teoride, hakimiyeti altındaki toprakların ve buralarda yaşayan insanların üzerinde Tanrı kaynaklı mutlak güce sahip olmasına karşılık Habsburg yöneticileri, güçlü geleneksel haklara sahip olan ve büyük bir kısmı serfleştirilmiş köylülerden oluşan nüfusun geri kalan kısmına tahakküm eden bir asiller sınıfıyla uğraşmak zorundaydı. Asilzadeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda imparatorluk bürokrasisi, Ortodoks millet ve köy toplulukları tarafından gerçekleştirilen görevleri üstlenmekte, yerel idareyi ve yargıyı hakimiyeti altında tutmakta ve vergileri toplamaktaydı. Merkezi hükümetin etkinlik alanını temelde dış politika, silahlı güçler ve belli sayıda olan ve net bir şekilde belirlenmiş bulunan devlet vergilerini toplama ile ilgili meseleler teşkil ediyordu. 18. yüzyılın monarklarının, özellikle de Maria Theresia ve II. Joseph'in hedefi, merkezi idarenin yetki alanlarını genişletmek ve toplumun alt sınıflarının, özellikle de köylülerin meselelerine doğrudan müdahale etmekti. Fransa ve Prusya'nınkine benzer bir mutlakiyet rejimi kurma teşebbüsü büyük ölçüde, yerel malikanelerin, özellikle de Macaristan'da olanların gücü yüzünden başarısız oldu. Bizi ilgilendiren insanların, yani Hırvatların, Sırpların ve Rumenlerinn çoğunun Macar krallığına ait topraklarda yaşıyor olmalarından dolayı bu mukavemet özellikle önemliydi.

İç meselelerdeki kontrollerinin sınırlı olmasına karşın Habsburg monarkları, diğer ülkelerle ticari ilişkiler de dahil olmak üzere dış politikada mutlak otorite idi. Diğer uluslarla müzakerelerle ilgili tüm sorumlulukları omzunda taşıyan imparator, elçiler atama ve kabul etme, savaş ilan etme, barış yapma ve ittifaklar kurma konusunda yegane yetkiliydi. İmparatorun sahip olduğu bu güçler elbette ki yabancı devletlerin kendisini devirmek için muhalif unsurlarla ittifak kurma girişimlerini önleyemiyordu. Diğer hükümetler, örneğin Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ve Prusya, farklı zamanlarda Macar asileriyle ve muhalif asilzadelerle temas kurdu. İmparator, aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanı idi; bununla birlikte, Erdel ve Hırvatistan da dahil olmak üzere, özellikle de Macar topraklarında savaş vergileri ve asker toplama hususunda yerli malikanelere bağımlı olması hasebiyle bu hususta da fi-

ili gücü sınırlıydı. Yerel asilzadelerin hakimiyeti altındaki bu zümreler, kendi katkılarını mümkün olduğu kadar düşük tutmaya çalışmakta ve bu katkılara karşılık beklemekteydi.

Vergi toplama konusunda karşılaşılan sınırlamalar, merkezi hükümetin etkinliklerine ciddi ölçüde zarar vermekteydi. Habsburg monarkları, kendi servetlerini ve Habsburg topraklarından elde edilen geliri kullanmaktaydı. Ayrıca, aralarında gümrük resimlerinin yer aldığı belli vergiler de toplayabiliyordu. Bununla birlikte, ulusal buhran veya savaş zamanlarında bu gelir son derece yetersiz kalıyordu. Modern bir hükümet için gerekli yeterli mali dayanaktan yoksunluk, reformun en önemli saiki idi.

18. yüzyılın başlarında siyasi güç, eyalet asillerinin ellerindeydi. Halk kitlesi ile doğrudan ilişki içerisinde olan ve serfleştirilmiş köylüleri kontrolleri altında tutan bu grup birlikte hareket ettiğinde, merkezi hükümete etkili bir şekilde meydan okuyabiliyordu. Dahası, asiller sınıfının üyeleri, hem devlette hem de kilisede en yüksek makamları işgal etmekte, ordunun subay kadrosunu onlar teşkil etmekteydi. Ya hiç vergi ödememekte ya da çok düşük oranda vergi ödemekteydiler. Yasal açıdan bağımsız olan asilzadeleri ancak kendi sınıflarının üyeleri yargılayabilirdi. Teoride ülkenin yasalarına bağlı olmalarına karşın mahkemede, kendilerinin çıkarları bir köylünün ya da bir şehir sakininin çıkarlarıyla çatışırsa kesinlikle avantajlı durumda olurlardı. Ayrıca, tanımlanmamış bazı hizmetlerle ve imparatora sadakatle yükümlü olmalarına rağmen, belirlenmiş askeri yükümlülükleri de bulunmamaktaydı. Onların toprak sahipliği, sipahilerinkinden farklı olarak, devlete hizmet etmeye bağlı değildi. Asillerin gerçek gücü, ellerinde bulunan toprakların, bizim ilgilendiğimiz bölgelerdeki toprakların fiili sahipleri olmalarında yatmaktaydı.

Yerel ölçekte asiller, idareye tam anlamıyla hakimdi. Seçimle belirlenen köy ihtiyar heyetlerinde, daha sonra ele alacağımız birkaç durum dışında kendi meselelerinin sorumluluğunu fiilen üstlenen Osmanlı toplumsal sistemine benzer bir yapı mevcut değildi. Bunun yerine malikanenin lordu, toprağındaki halkın yerel hükümeti idi. Kendi toprağında vergileri toplamak, adaleti tesis etmek, hukuku ve asayişi muhafaza etmek ve askere alınacakları belirlemekle yükümlüydü. Kilise yetkililerıyle birlikte sağlık ve eğitim hizmetleri vermekte ve sağlanabilir genel sosyal faydaları temin etmekteydi.

Eyaletlerdeki asiller, yetkilerini meclisler vasıtasıyla icra ederdi. Macar meclislerinde kontrolün asillerin altındaki üst sınıfın elinde bulunmasına karşın, burada en büyük toprak sahipleri, yani nüfuzlular, genellikle hakim gücü ellerinde bulundurmaktaydı. Şahsi fikirlerini bu meclisler vasıtasıyla dile getiren asiller, kendilerini siyasi ulus olarak görmekteydi. Eyaletlerini ilgi-

lendiren önemli meselelerle ilgili kararlar vermekte ve merkezi hükümetle ilişkiyi belirlemekteydi. Bu meclislerin üyelerini sadece asillerin temsilcileri oluşturmamakta; ayrıca kilisenin ve bazen özgür şehirlerle mesleklerin temsilcileri de bu meclislerde yer almaktaydı.

Toplam nüfusun küçük bir parçasını oluşturan asiller arasında da hem servet ve mülkleri hem de unvanlarının kökenleri itibarıyla ayrım mevcuttu. En üst basamakta, aralarında Macaristanlı Esterházy ailesi gibi milyonlarca dönümlük araziye sahip insanların da yer aldığı büyük toprak sahipleri; en alt basamakta ise, asil unvanını taşımakla birlikte gerçekte özgür köylülerden biraz daha iyi durumda olan veya hiçbir toprağı bulunmayan kişiler yer alıyordu. Aynı zamanda eski bir aileye, antik aristokrasiye mensup ailelerin üyeleri kendilerini, asalet unvanlarını devlet hizmeti veya para karşılığında elde edenlerden üstün görüyordu. Merkezi hükümet bu farklılıklardan bir dereceye kadar yararlanmayı başarmasına rağmen asiller sınıfı, büyükleri ve küçükleriyle, antikleri ve *türedi*leriyle, köylüler üzerindeki kontrolleri veya vergiden muafiyet gibi temel ayrıcalıkları söz konusu olduğunda birlikte hareket etme eğilimi sergiliyordu.

Asillerin genelinin, özellikle de Macar asillerinin, kendi çıkarlarını doğrudan ilgilendiren durumlar dışında imparatorluğa sadakatleri zayıftı. Asillerin başta gelen bağlılıkları, ki burada incelenen bölgelerdeki asiller için bu kesinlikle geçerlidir; kendilerinin eyalet merkezlerine, yani Hırvatistan, Macaristan ve Erdel meclislerine ve etnik bir birimi değil de toplumlarının ayrıcalıklı, asil kesimini ifade eden anlamda kendi "ulus"larına olan bağlılıklarıydı. Hırvat Üçlü Krallık ile Macar Krallığı'nın her ikisi de Avusturya sarayıyla ilişkilerini önceye dayandırmakta ve kendi kökenlerini geçmişteki daha parlak zamanlara bağlamaktan hoşlanan asiller için çok daha çekici, daha mistik çağrışımlar sunmaktaydı. Bu duygulara sahip olan asiller doğal olarak, merkezileştirme veya kendi "ulus"larmm ortak bir kavrama tabi kılınması için gerçekleştirilen girişimlere karşı çıkıyordu. Bu tutum, imparatorluğun gerek dış gerek iç politikalarının gelişimine engel olduğu gibi, Avusturya'nın Fransa, Prusya ve Rusya gibi merkezileşmiş komşu monarşilerle rekabette geri kalmasına da neden oldu.

Katolik ve Protestan kiliselerinin her ikisi de birer kurum olarak, kendi çıkarlarını bölgelerinin asillerinin çıkarlarıyla özdeşleştirdi. Habsburg hanedanının Katolik bir hanedan olmasına ve bu itikada destek vermesine karşın, eyaletlerdeki yüksek din adamları genellikle malikanelere yakın durmaktaydı. Yüksek mevkiler hemen her zaman, yerel üst sınıfa doğal olarak yakınlık hisseden aristokrat ailelerin üyeleri tarafından işgal edilmekteydi. Birer dini kurum olmanın yanında, serfler tarafından ekilip biçilen uçsuz bucaksız ma-

likanelerle büyük toprak sahipleri olmalarından dolayı kiliseler de, asillerin yaptığı gibi, kendi servetlerinin temelini muhafaza etmek istiyordu.

Bu koşullar altında Katolik ve Protestan kiliseleri, statükonun ve malikanelerin otoritesinin muhafazasını temin konusunda hayli etkili birer güç durumundaydı. Bu kiliseler elbette ki, eğitim, hastane, yetimhane ve diğer hayır kurumları gibi kamu hizmetlerinin temininde önemli bir rol oynamaktaydı. Bununla birlikte, toplumsal reformdan yana tavır almaları nadiren görülen bir şeydi. Diğer dini kurumlar olan Ortodoks ve Uniat* kiliselerine gelince; bu kiliseler hiçbir zaman gerçekten devrimci olmamalarına karşın, farklı tutumlar sergileyecekti. Yerli bir asiller sınıfına sahip olmayan ve meclislerde temsilcileri bulunmayan Sırpları ve Rumenleri temsil eden bu kiliseler, değişime daha eğilimli ve merkezi hükümete bel bağlamaya daha istekli idi.

Toplumun asiller tarafından temsil edilen üst kesimi ile bağımlı köylülerin oluşturduğu alt kesim arasında, özgür köylü, zanaatkar, tacir, memur, öğretmen ve diğer meslek mensuplarından müteşekkil bir orta kesim yer almaktaydı. Şehir hayatı, ticaret ve endüstri daha sonraki bir kısımda, özgür köylülerin statüsü ise bu bölümün daha sonraki kısımlarında ele alınacaktır. Burada, eğitimli ve birbirine bağlı bir orta sınıfın gelişmesinin, incelemekte olduğumuz bölgelerin tamamında ulusal bilincin yükselişinde önemli bir faktör olduğunu söylemek yeterli gelecektir.

Toplumun en alt kesiminde, ya serfleştirilmiş köylülerden ya da onlarla aynı siyasi ve iktisadi eşitsizliklere maruz kişilerden oluşan büyük halk kitlesi yer alıyordu. Devlet ve kilise vergilerinin oluşturduğu yükün büyük bölümü, daha doğrusu neredeyse tamamı bu kesimin omuzlarına yüklenmekteydi. Bu insanlara ayrıca, toprak kullanımına karşılık olarak da büyük ödemeler yaptırılıyordu. Bağımlı köylüleri iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci sınıfı oluşturan serfler, kişisel açıdan özgür değillerdi. Toprağa bağlı olan bu insanların toprak sahibine karşı çeşitli ayni ödemelerde ve hizmetlerde bulunma yükümlülüğü olduğu gibi, yaşantıları da onun sıkı kontrolüne tabi idi. Toprakları ortakçı olarak ekip biçen ikinci grup; serflere yasak olan ikametgah değiştirme, dilediği gibi evlenme ve iş değiştirme hususunda serbestti. Ortakçıların konumunun zayıflığı; toprağı ekip biçmelerinin, kendilerini dilediğinde kapı dışarı edebilecek lord ile yapılan antlaşmaya bağlı olmasıydı. Buna karşılık serfler, en azından kendi parselini elinde tutma ve varislerine devretme teminatına sahip bulunuyordu. Tabii ki, asillerin yerel idare üzerindeki kontrolleri dolayısıyla her iki grup da hakim sınıfın arzularına tabi idi.

* Papa'nın yetkisini tanımakla beraber kendi ayin ve adetlerini muhafaza eden Doğu Kiliseleri üyesi (ç.n.).

İki tür malikane toprağı vardı: alodyal [Alodial] veya domenikal [domenical] ve urberiyal [urbarial] veya kırsal [rustical]. Birinci tür malikanede lord, toprağın mutlak sahibiydi; toprağı kendi işletebileceği gibi ortakçılara da kiralayabilirdi. İşgücü, serflerin emekleri veya imparatorlukta *robot* diye isimlendirilen çalışma yükümlülükleri vasıtasıyla ya da ayni veya nakdi ücretle çalışan çiftlik işçileri çalıştırmak suretiyle temin edilebiliyordu. Bu topraklar ağır vergilere tabi idi. Ödemeler ayni veya nakdi olarak yapılabildiği gibi emekle de olabiliyordu. Bunlara ilaveten köylülerin lordlarına, benzer bir sisteme sahip olan Tuna Prenslikleri'ndeki malikanelerde çalışan köylülerinkine benzer birçok farklı yükümlülüğü daha vardı. Habsburg İmparatorluğu'ndaki en kötü suistimaller, işgücü yükümlülükleriyle ilgili olmuş görünmektedir.

Bu ödemelere ve hizmetlere karşılık olarak teoride, yönetimi altındaki kişilere karşı asillerin belli yükümlülükleri vardı. Yerel sorunları çözmeleri ve adaleti sağlamaları gerekiyordu; hem yörede bir inzibat kuvveti istihdam etmek hem de dış ülkelerle yapılan savaşlarda subay olarak bizzat görev almak suretiyle koruma temin etmek yükümlülükleri mevcuttu. Kilise ile işbirliği yaparak en azından asgari toplumsal hizmetleri temin etmeleri de sorumlulukları arasındaydı. Bunların büyük bir kısmı tabii ki asillerin kişiliklerine ve yörelerin köylülere karşı takındığı tutuma bağlıydı ve koşullar imparatorluğun her yerinde birbirinden farklıydı. Her halükarda serfleştirilmiş köylünün durumu, toprak sahibinin kabiliyetine ve iyi niyetine bağlıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi sosyal sınıflar, Tanrı tarafından takdir edilmiş doğal düzenin bir parçası olarak kabul edilmekteydi. Kilise ve devletin her ikisi de, iyi bir yaşamın, kişinin kendisi için belirlenen işlevi mümkün olduğu kadar iyi yerine getirerek geçirdiği yaşam olduğu mesajını vermekteydi. Toplumsal sınırları aşmak her iki toplumda da son derece zordu. Bu görüş, hem köylü hem de toprak sahibi tarafından paylaşılmaktaydı. İlk köylü isyanları yeni haklar elde etmek için değil, bu zımni antlaşmanın kendilerine yüklediği yükümlülükleri yerine getirmeyip köylülerin haklarını gasbeden toprak sahiplerinin şahıslarına yönelik olarak gerçekleştirilmekteydi.

18. YÜZYILDA HABSBURG İMPARATORLUĞU'NUN DIŞ İLİŞKİLERİ

Habsburg İmparatorluğu'nun uluslararası alandaki gücü üzerinde bu toplumsal ve siyasi sistemin oluşturduğu engeller ve sınırlamalar 18. yüzyıl boyunca son derece barizdi. Hükümet birbirini izleyen savaşlar için para ve as-

ker toplamada ve askerlerin ücretlerini ödemede sürekli olarak zorluklarla karşılaşıyordu. Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşları ele almış bulunuyoruz; çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasında komşusunun nispi askeri zayıflığının katkısı muazzamdı. Bununla birlikte Habsburg monarşisi, doğuda varlık gösterebilmekteydi ve gerçekten de Babıali'nin aleyhine olarak topraklar elde etmişti. Tehlike diğer yönden, Fransa ve Prusya'dan gelmekteydi. Can alıcı önemdeki dönemlerde, batıdaki meydan okumalara karşılık vermek için Habsburg ordularının doğudaki savaş alanlarından çekilmesi zarureti doğuyordu. Babıali'nin 1739 yılından 1768 yılına kadar süren uzun bir barış dönemi geçirmesini sağlayan şey, Avrupalı güçlerin iki büyük savaş olan Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) ve Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile meşguliyetleri oldu. Bu savaşların her ikisi de Habsburg topraklarının, özellikle de Silezya'nın sahipliği meselesi ile irtibatlıydı.

VI. Karl, 1711 yılındaki tahta çıkışının ardından erkek bir varisinin olmaması sorunuyla uğraşmak zorunda kaldı. İmparatorluk topraklarının ve Habsburg çıkarlarının birliğini muhafaza etmek için 1713 yılında, tahta hanedanın kadın tarafının varis olmasını sağlayarak imparatorluğun toprak bütünlüğünü koruyacak olan Pragmatik Tasdik'i ilan etti. Veraset kurallarında meydana gelen bu değişiklik, farklı meclislerin onayına ve yabancı güçlerin belli başlılarının desteğine muhtaçtı. VI. Karl, diğer meselelerle ilgili olarak ödünler vermek suretiyle meclislerin onayını ve komşu güçlerden Fransa, İspanya, Saksonya ve Prusya'nın desteğini kazandı. Bununla birlikte bu hükümetler, bu durumdan en iyi şekilde faydalanmanın yolunu birbirleriyle müzakere etti.

1740 yılında, Karl'ın kızı Maria Theresia tahta çıktı. Tahta çıkar çıkmaz, Büyük Frederich'in Silezya'yı işgal etmesinden dolayı tahtını koruma zorunluluğuyla yüz yüze geldi. Bunun ardından Avrupa'da patlak veren genel savaş sırasında Avusturya, temelde mali yardımlarla katkıda bulunan İngiltere'nin yanında, Hollanda, bazı Alman devletleri ve zamanla Rusya tarafından desteklendi. Avusturya'ya karşı savaşanların oluşturduğu güçlü koalisyon, Habsburg monarşisinin yenilip parçalanmasından hepsi de fayda elde etmeyi uman Prusya, Fransa, Bavyera, İspanya ve Saksonya'dan oluşmaktaydı. 1748 yılında imzalanan barışta Avusturya, Silezya'yı teslim etmeye zorlandı; fakat buna karşılık Pragmatik Tasdik teyit edildi. Bu istisna dışında Avusturya'nın bütünlüğünün korunmuş olmasına karşın, Habsburg hanedanının Prusya'ya karşı nefreti uç noktaya ulaştı.

Maria Theresia o sıralarda, yüzyılın en başarılı diplomatlarından biri olan Kont Wenzel von Kaunitz'in hizmetlerinden yararlanıyordu. Prusya'nın Avusturya devletinin en büyük düşmanı halini alacağını kestiren bu diplomat, bu güce karşı diplomatik bir cephe oluşturmaya çalıştı. Bu amaçla, geç-

mişin diplomatik birleşimlerini tersine çevirmeye ve geleneksel düşman olan Fransa ile bir anlaşma temin etmeye gayret etti. İttifaklarda böylesine köklü bir değişikliğin her iki güç için de zor olmasına karşın, Mayıs 1756'da iki ülke arasında bir savunma ittifakı tesis edildi. Bu müzakerelerin kendisine karşı yapıldığının tam anlamıyla farkında olan II. Frederich, Ağustos 1756'da Saksonya'yı işgal etti. Yüzyılın ortalarının bu ikinci savaşında Avusturya, Fransa, Rusya ve bazı Alman devletleri, İngiltere ve diğer Alman prenslikleri tarafından desteklenen Prusya'ya karşı savaştı. Prusya'nın durumunun sık sık tehlikeli bir hal almasına karşılık, Rus Çariçesi Elizabeth'in ölümü ve ardından III. Petro'nun tahta çıkması, II. Frederich'e muazzam ölçüde yardımcı oldu. Prusya kralının bir hayranı olan yeni çar, Rusya'nın müttefikleriyle bağı koparark Frederich'e katıldı. 1763 yılında imzalanan Hubertusberg Antlaşması Habsburg İmparatorluğu açısından, sadece Silezya'nın kaybedilişinin teyidi anlamı taşıyordu. Telafi edilemez hiçbir hasara maruz kalmamasına karşın yapılan savaşlar, Habsburg monarşisinin zayıflığını ve geleceği güvenle karşılamak için köklü bir reforma muhtaç olduğunu gözler önüne sermişti.

REFORM DÖNEMİ: MARİA THERESİA ve II. JOSEPH

Maria Theresia'nın kocası I. Franz Stephan, 1765 yılındaki ölümüne kadar hem Avusturya tahtının ortağı hem de Kutsal Roma İmparatoru olarak kaldı. Onun ölümünün ardından, oğlu II. Joseph bu unvanları devraldı ve reformların tespiti ve uygulanması ile yakından ilgilendi. Annesinin 1780 yılında ölümünün ardından tek yönetici halini aldı. Maria Theresia ve Joseph'in her ikisi de Aydınlanma'nın atmosferi ve fikirlerinden etkilenmişti. Bu doktrinlerin ulusal hareketler üzerindeki etkileri daha sonraki kısımlarda ele alınacaktır. O sıralarda bu yeni fikirlerin önemini, bu fikirlerin aydın despotlar olarak anılan ve Habsburg monarkları yanında Büyük Katerina ve Büyük Frederich'i de içine alan yöneticiler grubunu doğrudan etkilemeleri oluşturmaktaydı. Birçok konuda farklı görüşlere sahip olmalarına karşın bu yöneticilerin hepsi de saltanatlarını, tebaalarının yaşamlarını iyileştirmeye ve devletlerini güçlendirmeye adamanın üzerlerine düşen bir görev olduğuna inanıyorlardı. Devlet gücünün toplumsal ilerleme için kullanılması gerektiği inancında oldukları için, devletin temsilcilerinin ve kurumlarının doğal yaşamın birçok evresinde müdahalesini gerekli görüyorlardı. Habsburg İmparatorluğu'nun yöneticilerinin tutumu; merkezi hükümetin otoritesini feodal asiller ile vergi yükünü omuz-

lamış bulunan ve özgür olmayan büyük köylü kitlesi arasına sokmak istemelerinden dolayı devrimci bir tutumdu. Devlet böylece bu iki toplumsal sınıf arasında bir yatıştırıcı görevi görecekti. Aydın despotlar hiçbir anlamda demokratik değillerdi; lord ile köylüyü eşit görmezlerdi. Sınırsız güç sahibi olmaları gerektiğini düşünen bu yöneticiler, devleti kendilerinin ya da temsilcilerinin kontrolünde tutmaya kararlıydı. Her şeyin halk için olması ilkesine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, onlar halktan olan hiçbir şeyi benimsememekteydi.

İki yöneticinin amaç ve yöntemlerinin farklı olmasına karşın reformlar, hem Maria Theresia ve Joseph'in ülkeyi birlikte idare ettikleri dönemde hem de Joseph'in ülkeyi tek başına yönettiği dönemde devam etti. Yöneticiliğinin başlarında yaşadığı deneyim, Maria Theresia'ya reformun siyasi bir gereklilik olduğunu göstermişti; Prusya'nın meydan okumasına karşı koyabilmek için imparatorluğun güçlendirilmesi gerekiyordu. Askeriyenin daha güçlü hale getirilmesi, vergi temelinin genişletilmesi ve daha güvenli kılınması gerekiyordu. Devletteki gerçek gücün el değiştirerek yerel aristokrasiden merkezi hükümete geçmesini ve monarkın temsilcilerinin, tayin edilmiş bir bürokrasinin yerel hükümetin fiili kontrolünü gerçekleştirir hale gelmesini sağlamaya yönelik reformlar da yapıldı. Böylece, merkezi hükümetin temsilcileri, eyalet malikane ve meclis temsilcilerinin yerini alacaktı. Asiller bir sınıf olarak, devlette özel bir konuma sahip olmaya devam edecek; ama kendi sınıflarını temsil eden yerel kurumlardan çok merkezi hükümete hizmet edeceklerdi. Bu koşulla bürokrasiye de katılabileceklerdi.

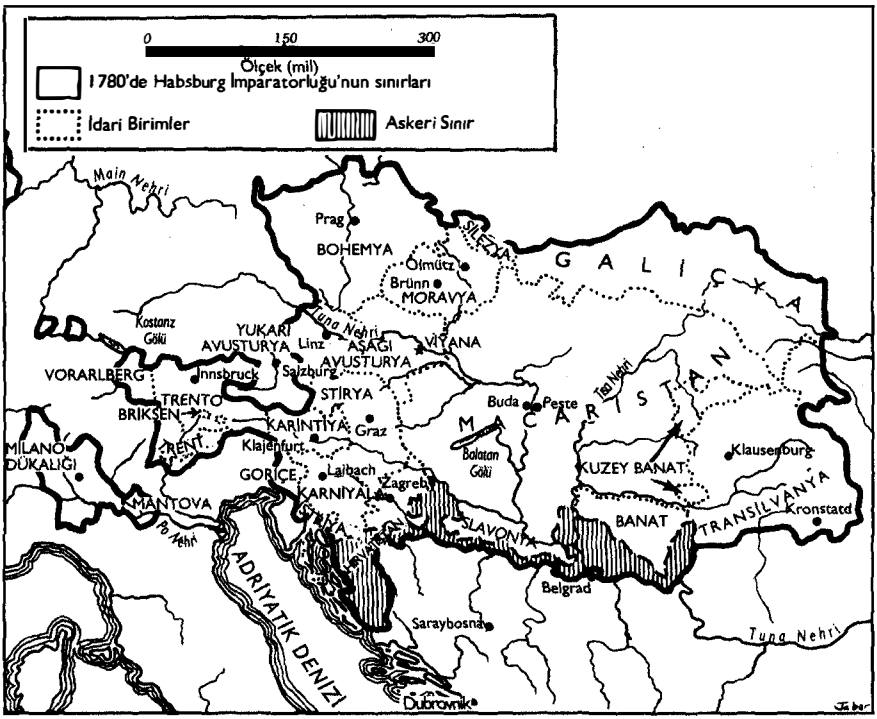
Reformlar, doğal yaşamın birçok cephesini kapsıyordu: Yönetim, adalet, din, eğitim, ekonomi politikası ve lord ile köylünün ilişkisi. İmparatorluğun Hırvat, Rumen, Sırp ve Sloven unsurları için köylülerle ilgili tedbirler, kiliselerin düzenlenişi ve eğitimi arttırmak için atılan adımlar son derece önemli sonuçlar doğuracaktı. Bu reformlar burada, önce imparatorluğun tamamına (bkz., Harita 13) uygulandığı şekliyle, ikinci olarak da eserimizin konusunu oluşturan bölgelerdeki etkileri itibarıyla ele alınmış bulunuyor.

Köylülerin içinde yaşadıkları zor koşulların, devletin gücünü arttırmayı hedefleyen bir reformcu hükümetin ilk meselesi olması kaçınılmazdı. Köylüler, vergi gelirinin ve orduya alınan askerlerin ana kaynağıydı. Merkezi hükümet, nüfusun bu kesiminin çürümesinin bedelini ödeyemezdi. Bu kesimin, devlet yaşamında kendisine tahsis edilen rolü sürdürmesini temin etmek için belli önlemlerin alınması lazımdı. Asillerin toprakları genellikle vergilendirilemediği için, köylülere tahsis edilen toprak parçalarına lordlar tarafından el konulmaması gerekiyordu. Aynı şekilde, köylünün kendisi ile ailesinin geçimini sağlamaya ve devlet vergilerini ödemeye yeterli toprağa sahip olması

da elzemdi. Ayrıca, toprak sahibine karşı işgücü ve ödeme yükümlülüklerinin devlete katkıda bulunma yeteneğini etkileyecek kadar ağır olması durumunda köylü, işlevini yerine getiremezdi. Bu yüzden ilk reformlar, bir örnek bir sistem kurmaya ve köylü yükümlülüklerini ve haklarını kayıt altına almaya yönelik oldu. Alodyal ve urberiyal toprak arasında kesin bir ayrım yapılmalıydı. Bu yeni önlemler, sadece yerel yetkililere değil fakat aynı zamanda Viyana'ya karşı da sorumlu olan merkezi bürokrasi tarafından yürürlüğe konulacaktı. Maria Theresia, serfleştirilmiş tüm köylülerin özgürleşmelerine izin verilmesini de istiyordu; ama bu kadar ileri gitmedi. Avrupa'nın diğer monarkları gibi Maria Theresia da eşitliğe inanmakta, ama toplumun katmanlarını doğal düzenin bir parçası olarak kabul etmekteydi. Onun amacı, toplumun en alt kesiminin sağlığını muhafaza etmek ve bu kesimin statüsüne uygun haklarını korumaktan ibaretti.

Annesinden çok daha doktriner olan II. Joseph, daha radikal önlemler almaya meyletti. Temelde pratik ve muhafazar olan Maria Theresia'nın aksine, eğitimi esnasında Aydınlanma'nın temel fikirlerini edinmiş bulunuyordu ki, insanın doğuştan haklarının olduğu inancı da bu fikirler arasındaydı. Asla bir temsili hükümet savunucusu olmamakla birlikte, imparatorluğundaki asil veya köylü tüm insanların yasalar önünde eşit ve merkezi hükümete karşı aynı derecede sorumlu olmalarını istemekteydi. Ayrıca, tebdili kıyafetle ülkeyi dolaşmış olduğu için, köylülerin sorunlarını ilk elden gözlemle öğrenmiş bulunuyordu. Bu yüzden, merkezi otoriteyi güçlendirmeye ve kendi gücü ile imparatorluk bürokrasisinin gücünü toplumsal ve siyasi değişim için kullanmaya kararlıydı. Bu tutumu onu, asillerin ve meclisleri vasıtasıyla yararlandıkları tarihi ayrıcalıkların sözünü esirgemez bir muhalifi yapmıştı.

Annesinin ölümünden sonra kendi düşüncelerini hayata geçirme konusunda daha özgür kalan II. Joseph, daha köklü reformları yürürlüğe sokmak için harekete geçti. İlk adımı oluşturan serfliğin ortadan kaldırılması uygulaması, 1785 yılında Macar krallığında gerçekleştirildi. Serflere ortakçıların hakları tanındı: Artık diledikleri gibi evlenebilir, bir ticarete atılabilir ve bir başka yer bulursa toprağı terk edebilirdi. Bununla birlikte, kendilerine toprak verilmediği için temel sorunu çözülmemiş olan sabık serfler, hala malikanelerde kendilerine ayrılan toprak parçasını ekip biçmekte ve bu toprak parçasını elinde tutabilmek için zorunlu olarak ayni, nakdi veya işgücü yükümlülükleri şeklinde yüksek ödemelerde bulunmaya devam etmekteydi. 1789 yılında Joseph, bu sınıfın ağır vergi yükünü hafifletmeye yönelik bir öneride bulundu. Joseph, köylünün hükümete ve toprak sahibine karşı yükümlülüklerini köylünün gelirinin yüzde 30'una denk düşecek bir nakit öde-



13. 1780 yılında Habsburg İmparatorluğu.

meye çevirmek istiyordu. Bu önlem, sadece asillerde değil, fakat aynı zamanda, ayni ödemelerin nakdi ödemeye çevrilmesi durumunda çoğu zaman çaresiz kalacak olan köylülerde de nefret uyandırdı.

Köylü reformları doğal olarak asillerin itirazlarına neden oldu; bir toprak sahibi olarak benzer şekilde etkilenen Katolik kilisesi, programın diğer cephelerine de itiraz etti. O vakte kadar, eğitim üzerinde ana tesiri kilise icra etmiş ve devlet vergisinden muaf tutulmuştu. Bir devlet okulları sistemi kurma ve kilisenin emlakım vergilendirme girişimi daha sert bir muhalefete neden oldu. Maria Theresia, dindar bir Katolik idi ve kilisenin manevi etkisini sınırlamaktan çok arttırmayı arzulamaktaydı. Bununla birlikte onun saltanat dönemi, seküler bir ilköğretim okulları sisteminin ve yüksek eğitim kurumlarının açılışına tanık oldu. Güçlendirilmiş merkezi hükümetteki bürokratların seküler bir eğitime ihtiyaç duydukları açıktı. Diğer aydın despotlar gibi, Maria Theresia'nın da, toplumsal ve siyasi gelişmenin bir aracı olarak eğitime inancı büyüktü. Kiliseye zarar vermek istemiyor ama bu meselelerin devlet nezaretinde yürütülecek meseleler olduklarına inanıyordu.

Dini meselelerde çok daha ileri noktalara varan oğlu, Katolik kilisesinin gücüne devletle rekabete girdiği yerlerde bütünüyle set çekmeye çalıştı. Bu hususta attığı büyük bir adım olan Ekim 1781 tarihli Müsamaha Beratı, Lutheryenlere, Kalvinistlere ve Ortodokslara inançlarının gereklerini yerine getirebilme ve imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna kadar engelle karşılaşmaksızın kilise inşa etme hakkı tanımaktaydı. Ayrıca Yahudiler üzerindeki sınırlamaların çoğu da kaldırıldı. Sözü edilenler dışındaki dini toplulukları kapsamayan bu berat, Katoliklerin çıkarları aleyhine olarak Protestanlara ve Ortodokslara yardımcı olmaktaydı. Joseph ayrıca, toplumsal hizmetler temin etmek olan gerçek işlevlerini bir çoğunun yerine getirmediğine inandığı çok sayıda manastıra karşı da harekete geçti. 1782 ila 1786 yılları arasında 700 civarında manastırın faaliyetine son verildi; bütünüyle tefekküre dayalı olan mezhepler ortadan kaldırıldı. Joseph, manastırların yerine yeni devlet hastaneleri ve fakirlere, hastalara ve muhtaçlara yardım amaçlı kurumlar kurdu.

II. Joseph, imparatorluğun idari sistemini ıslah planının bir parçası olarak, Almancayı devlet dili haline getirmeye kalkıştı. Sadece hükümet işlemlerini daha düzenli ve daha rasyonel hale getirmeye yönelik olan bu uygulama, özellikle de normalde Latincenin kullanılmakta olduğu Macar krallığının topraklarında güçlü bir tepkiye yol açtı. Tüm imparatorluk topraklarında tek bir dilin kullanılması açısından Almancanın mantıklı bir seçim olmasına karşın bu mesele, imparatorluğun çözülüşüne kadar tüm uluslar arasında bir ihtilaf ve yakınma vesilesi olarak kaldı.

II. Joseph böylece, monarşinin iki temel kurumunun, güçleri yerel hükümet ve köylüler üzerinde hakimiyete dayalı olan eyalet asillerinin ve en güçlü dini kurum olan Katolik kilisesinin çıkarlarına dokunmuş oldu. Ne yazık ki, nüfus içerisinde bu imparatora fiili destek sağlayacak durumda olan geniş bir kesim yoktu. Toplumun büyük kısmını oluşturan ve bu reformların kendilerine fayda sağlayacağı umulan köylülerin hiçbir siyasi örgütü veya deneyimi yoktu. Doğrusu şu ki, bir topluluk olarak onlar bu değişiklikten kuşku duymaya eğilimliydi. Çok geçmeden, Joseph'in kısa zamanda haddinden fazla şey yapmaya kalkıştığı aşikar bir hal aldı. Reformlara karşı gösterilen tepkiler ve dışarıda yeniden sıkıntıların baş göstermesi üzerine imparator, 1790 yılının Ocak ayında, özellikle de Macaristan'da, değişikliklerin çoğunu geri çekmek zorunda kaldı; bununla birlikte, serflikle ilgili olanlar, Müsamaha Fermanı ve manastırların ilgası yürürlükte kaldı. Bunlar elbette ki, uygulamaları imparatorluktaki Balkan halklarının yaşamları üzerinde köklü değişikliklere yol açacak olan çok önemli tedbirlerdi. Joseph, diğer meselelerdeki zoraki ricatından sonra çok geçmeden öldü.

Joseph 'in kardeşi, II. Leopold, 1790 yılında gerçekleşen tahta çıkışının ardından dahili reforma dikkatini yoğunlaştırma imkanı bulamadı. Fransız Devrimi başlamıştı; Osmanlı İmparatorluğu ile savaş sürüyordu ve imparatorluk içerisindeki Macaristan ve Hollanda'nın her ikisi de Joseph'in reformlarına karşı isyan halinde idi. Leopold, şahsen muhafazakar değildi; Lombardiya'nın idaresinin başındayken aydın bir yönetici idi, ama muhalefet yüzünden geri adım atmak zorunda kaldı. 1791 yılında Leopold, Macaristan meclisiyle bir uzlaşmaya vardı ve meclis zarar görmüş itibarını ve ayrıcalıklarını yeniden elde etti. Aynı yıl Osmanlı İmparatorluğu ile Ziştovi Antlaşması'nı imzaladı ve daha sonra Hollanda'daki ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçti. Kısa süren saltanatı, devrimci Fransa'nın faaliyetlerinin Avusturya'yı endişeye sürüklediği ve esas itibarıyla muhafazakar olan politikaların sökün edeceği yeni bir dönem için bir geçiş teşkil etti.

REFORMLARIN UYGULANIŞI: 18. YÜZYILDA BALKAN ULUSLARI

Biraz önce zikrettiğimiz olaylar, imparatorluktaki tüm bölgeleri doğrudan veya dolaylı olarak etkiledi. Gördüğümüz gibi, Hırvatların, Rumenlerin ve Habsburg Sırplarının çoğunluğu oluşturan kısmı, St. Stefan'ın tacına ait topraklarda yaşıyordu. Dolayısıyla onların kaderi, Macarlarınkiyle ve Macaristan, Hırvatistan ve Erdel meclislerinde alınan kararlarla yakından ilişkiliydi. Geri kalanların büyük bir kısmı da, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avusturya İmparatorluğu'ndan ayıran sınır boyunca uzanan ve Viyana'nın doğrudan idaresi altında bulunan Askeri Sınır'da yaşıyordu. Onlar, sadece merkezi hükümetin reformlarından değil fakat aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan savaşlardan da etkileniyordu.

Macaristan, Hırvatistan ve Slavonya

Uzun süren Osmanlı hakimiyeti boyunca, Macarlarla meskun toprakların çoğu, merkezi Budin olan bir paşalık olarak kaldı. Osmanlı ordu ve idaresinin 17. yüzyılda sürülüp çıkarılmasından sonra Macar asilleri, St. Stefan'ın tacıyla irtibatlı toprakların tamamını kontrolleri altına almaya ve hakim siyasi konumlarını yeniden tesise karar verdiler. Macar gücü büyük toprak sahiplerine, nüfuzlulara değil fakat alt tabaka asilzadeleri olan yüksek sınıf mensuplarına ve onların temel idari birimler olan kontluklar üzerindeki kontrollerine dayalıydı. Kontlukların kendi meclisleri vardı ki bu

meclisler, yerel hükümeti yönetmekte ve genel meclis için temsilciler seçmekteydi. 1687 yılında Pozsony'de (Bratislava) toplanan bu zümre, tarihi hakların ve ayrıcalıkların sürdürülmesi konusunda teminat verilmesi koşuluyla Habsburg İmparatoru I. Leopold'u Macaristan'ın ırsi kralı olarak kabul etti. Habsburg yöneticisinin bu bölgedeki unvanı *kral* idi; *imparator* unvanı, Macaristan'ın bir parçasını teşkil etmediği Kutsal Roma İmparatorluğu'na dahil topraklarda kullanılmaktaydı.

Sonraları Macar meclisi, Viyana'nm merkezileştirme baskısına muhalefetini sürdürdü. Kral ya da kralın temsilcileri olan asilzadelerin çağrısıyla toplanan bu meclis, birincisi büyük toprak sahiplerinin, ikincisi ise yüksek sınıfların çıkarlarını temsil eden iki meclisten oluşuyordu. Birinci meclis, bir asilzadenin başkanlığı altında toplanmaktaydı ve sadece büyük toprak sahiplerini değil fakat aynı zamanda başlarında Katolik başpiskoposu olan Estergon başpiskoposu olmak üzere kilise ileri gelenlerini ve Hırvatistan banı da dahil olmak üzere krallığın yüksek memurlarını kapsamaktaydı. Avam meclisi; kontluk meclisleri tarafından seçilen temsilcileri, kraliyet kasabalarından bazı delegeleri, avam kilisesini ve adli görevlileri içermekteydi. İlke olarak, yasamanın avam meclisinde gerçekleştirilmesi; ama alınan tedbirlerin yürürlüğe girmesi için her iki meclis tarafından da onaylanması gerekiyordu. Vergilerin, özellikle de savaş zamanlarında ihtiyaç duyulan ek vergilerin tespitinin ve asker alımının meclisin kontrolünde olması, Macarlarla ilgili meseleleri Viyana'daki Macar Saray Kançılaryası'nın daireleri vasıtasıyla ele alan Habsburg hükümeti açısından son derece düş kırıcıydı.

Meclisin rızasına rağmen, Habsburg yönetiminin Macar krallığında tesisi zor bir süreç oldu. Dini farklılıklar yüzünden epey sürtüşme zuhur etti. Macar asillerinin çoğu, Reformasyon'un saflarına katılmıştı; böylece Kalvinist veya Üniteryen olan bu asiller, Katoliklerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri alman bölgelerdeki gayretkeş çalışmalarına itiraz ediyordu. Savaşların kırsal alanlarda yol açtığı tahribat, köylüler arasında büyük huzursuzluklara yol açmıştı. Bu durum ve bazı Macar asillerinin sürmekte olan muhalefeti, 1703 yılında Habsburg yönetimine karşı büyük bir isyanın patlak vermesine yol açtı. Ferenç Rakoçi'nin [Ferenc Rákoczy] liderliği altındaki bu hareket, birbiriyle bariz biçimde çelişkili meseleler olan asillerin Viyana'ya mukavemetiyle statülerinde bir iyileşmenin gerçekleşmesini ve mümkün olursa serfliğin sona ermesini arzulayan köylülerin isteklerini iç içe geçirmekteydi. Böylece asiller ve köylüler, Habsburg yönetimine karşı birleşmişti. Rakip bir güce bir darbe indirme amacıyla hem XIV. Louis hem de Deli Petro'nun destek vermesi dolayısıyla söz konusu hareket, Avusturya İmparatorluğu için tehlikeliydi.

Habsburg ordusunun düşman güçleri yenmesine karşın VI. Karl, 1711 yılında gerçekleşen Szatmár Barışı'nda, gerçekte bir uzlaşma çözümü olan şeyi kabul etmek zorunda bırakıldı. Habsburg yönetiminin tanınmasına karşılık olarak VI. Karl, asillerin ayrıcalıklarını yeniden teyit etmek ve Macar topraklarının büyük ölçüde özerk kalmasına razı olmak zorunda kaldı. Daha sonra Macar meclisi, St. Stefan'ın topraklarının bölünmezliğinin kral tarafından kabul edilmesi koşuluyla Pragmatik Tasdik'i kabul etti; söz konusu koşul, Hırvatların veya Erdellilerin muhtemel ayrılıkçılıklarını önlemeye yönelikti.

Karlofça Antlaşması'nda, Hırvat topraklarının bir kısmı ve Slavonya, Habsburg yönetimine girdi; eski Üçlü Krallık'ın bir vakitler bir parçasını teşkil etmiş olan Dalmaçya, Venedik'in mülkü oldu. Habsburg hükümeti, Osmanlı'nın fethinden önce Macar krallığına ait olmasına karşın yeni kazanılmış topraklarda düzeni tesis hususunda tüm sorumluluğu üzerine aldı. Hırvatistan ile Slavonya'nın topraklarının aşağı yukarı yarısı, Viyana'nm doğrudan idaresi altında olarak Askeri Sınır'a katıldı. Sivil Hırvatistan ve Sivil Slavonya olarak bilinen geri kalan kısımlar, Askeri Sınır'ın bir kesimi tarafından birbirinden ayırılan iki siyasi birim haline getirildi. Hırvatistan'ın siyasi yaşamının merkezi, meclisi Zagreb'de olan Sivil Hırvatistan oldu. Burada hakim gücü, etnik açıdan Hırvat, din itibarıyla ise Katolik olan orta ve aşağı asiller temsil ediyordu. Büyük toprak sahipleri arasında hem Hırvatlar hem de Macarlar yer almaktaydı. Macaristan'da olduğu gibi asillerin gücü, kontlukları kontrolleri altında tutmalarına dayalıydı. Hırvat asilleri zor bir durumla karşı karşıyaydı. Viyana'nın veya Macar meclisinin hakimiyetine karşı çıkmakla birlikte, kendi toprakları ve serfleri üzerindeki feodal ayrıcalıklarını da korumak istiyorlardı. Katolik kilisesi de Hırvatistan'da güçlü bir konuma, Sırplarla ilişkileri kesin bir biçimde etkileyecek bir konuma sahipti.

Sivil Hırvatistan'ın başında, kral tarafından atanan ve genellikle Macar olan bir ban, veya vali bulunuyordu. Tek kamaralı bir meclis olan *sabor,* büyük toprak sahipleri, düşük unvanlı asillerin kontluk düzeyinde seçilen temsilcileri, Katolik piskoposları, özgür kasabaların temsilcileri ve diğer bazı kişilerden müteşekkildi. Bu zümre, Macar meclisine temsilciler gönderiyordu. Temsilcilerin üçü, ayrı ayrı oturacakları avam meclisine, biri ise üst meclise gönderilmekteydi. Macaristan'da olduğu gibi, kontluk düzeyinde en yüksek memur, kral tarafından ve büyük toprak sahipleri arasından atanmakta, fakat kral vekili ve diğer memurlar kontluk meclisleri tarafından seçilmekteydi ki, bu meclisler, Zagreb'deki meclise gidecek temsilcileri de seçmekte ve yerel idareden sorumlu bulunmaktaydı.

Macaristan ve Avusturya'nın doğrudan kontrolünden uzak olarak varlığını sürdürmenin zorluğu, her zaman önemli bir Hırvat sorunu olarak kaldı.

Ne yazık ki Hırvat asilleri, göze çarpan bir ulusal lider çıkarmayı başaramadı. 1671 yılında, Osmanlı'dan yardım almaya çalışarak gerçekleştirilen bir fesat hareketinin yenilgiye uğramasının ardından Fran Krsto Frankopan ile Petar Zrinski'nin kelleri uçuruldu ve böylece önde gelen iki Hırvat-Macar ailesinin nüfuzu sona erdirildi. 18. yüzyıl boyunca Hırvat asilleri, dahili özerkliklerini ve ayrıcalıklarını muhafaza etmek amacıyla, Viyana ile Macar muhalefeti arasındaki çatışmalarda genelde orta bir yol izledi. Rakoçi isyanı sırasında Habsburgları desteklediler. Ayrıca Hırvat meclisi, kendilerinin özel haklarının korunacağı konusunda teminat verilmesi karşılığında Pragmatik Tasdik'i kabul etti. O tarihlerde, Macaristan ile ilişkinin mahiyeti üzerine sert bir beyanatta bulunuldu: Macaristan, kral, yani Habsburg imparatoru vasıtasıyla eşit bir kişisel birlik idi:

> Yasaya göre, biz, Macaristan'la yakın ilişki içerisinde olan bir ülkeyiz ve hiçbir surette Macaristan'ın tebaası değiliz. Bir zamanlar biz, Macar olmayan, kendi ulusumuzdan olan krallara sahiptik. Hiçbir güç veya kölecilik bizi Macaristan'a tabi kılmadı; fakat biz kendi irademizle Macar Krallığı'nın değil ama Macar kralının tebaası olduk. Bizler özgürüz ve köle değiliz.[1]

Bu beyanatlara rağmen, VI. Karl, St. Stefan'ın topraklarını tanıdığına dair taahhüdünde Macaristan meclisine, Hırvatların birlikten ayrılmalarına sarayın destek vermeyeceği hususunda teminat verdi.

Maria Theresia ve II. Joseph'in reformları, Hırvat idaresinde değişikliklere yol açtı. Maria Theresia, 1767 yılında, kendisinin imparatorluğu yeniden düzenleme planının bir parçası olarak yeni bir sistemi yürürlüğe koydu. Başında banın yer aldığı bir Kraliyet Konseyi, hükümetin baş dairesi olarak meclisin yerini aldı. Bu konseyin başta gelen kalıcı katkısını, sonraları Zagreb Üniversitesi'ne dönüşecek olan Kraliyet Akademisi'nin kuruluşu da dahil olmak üzere okul sisteminin yeniden düzenlenmesi oluşturdu. Asillerin hoşlanmadığı bu konsey 1779 yılında lağvedildi ve hem Sivil Hırvatistan hem de Sivil Slavonya, Macar Saltanat Naipliği Konseyi'nin idaresine girdi. Bu değişiklikle birlikte, ban ve Hırvat saborunun her ikisi de otoritesini yitirdi.

En radikal önlemler II. Joseph zamanında yürürlüğe kondu. Joseph, Macar krallığının kontluk örgütlenmesini lağvetti ve krallığı, yönetimini sarayın seçtiği görevlilerin gerçekleştirdiği kazalara böldü. Kontluk meclisleri faaliyetlerini durdurdu. Kendilerinin yasal ve tarihi hakları olarak gördükleri şeye bu aşırı müdahale, Hırvat ve Macar asillerini birleştirdi. Küçük ve büyük toprak sahipleri, serfliğin kaldırılmasına ve geleneksel vergiden muafiyetlerinin sınırlanmasına şiddetle itiraz etti; Katolik ayrıcalıklarına ve manastırlara

yapılan saldırılar, Hırvatların öfkeye kapılmasına yol açtı. Bulgarlar ile Hırvatların her ikisi de, geleneksel Latincenin terk edilerek Almancanın yönetim dili olarak kabul edilmesine itiraz etti.

Kendilerinin sınıf olarak sahip oldukları ayrıcalıklara vurguda bulunmaları, Hırvat asillerinin 1790 yılındaki eylemlerinin birçoğunu açıklamaktadır. Joseph'in reformlarına ve Avusturya'nın merkeziyetçiliğine şiddetle itiraz eden Hırvat asilleri, özerkliklerinin büyük bölümünü Macar parlamentosuna teslim etti. Hırvat topraklarının Macarların genel idari otoritesi altına girmesine ve ban ile saborun gücünün sınırlanmasına razı oldular. Bundan böyle, önemli siyasi kararlar sadece Zagreb meclisinde değil fakat Macar meclisinde gerçekleştirilecek ortak oturumlarda alınacaktı. İzleyen yıllarda Hırvatların özerkliği giderek erozyona uğradı; Hırvat yasaları Macaristan'da yapılmaktaydı. Zagreb meclisinin temel işlevi, Macar meclisine gönderilecek temsilcileri seçmek ve orada alınan kararları müzakere etmekti. 1790 yılından sonra eski sistemin Habsburg İmparatorluğu'nun bir ucundan diğer ucuna kadar yeniden yürürlüğe sokulmasına karşın, Hırvatistan'daki iktidar değişimi varlığını sürdürdü.

Joseph'in Almancayı yönetim dili yapma girişimi, Macar krallığında özel bir anlam taşıyordu. Yönetim dili meselesi bir bütün olarak, bir sonraki yüzyıl için bir baş ağrısı oldu. Hırvatlarla Macarlar Almancaya karşı birleşmelerine rağmen, sonraları bu iki ulusun çıkarları farklılaştı. Meselenin gündeme oturmasından sonra Macar temsilcileri, krallık içerisinde kendi dillerinin kullanılmasını istedi. Bu çözüm, çok az bir kısmı Macarcayı bilen Hırvatların son derece aleyhine olacak ve doğal olarak Hırvat meclisine iştiraklerini ve devlette görev alma imkanlarını sınırlayacaktı. 1791 yılının ortak meclisi Latinceyi muhafaza etti; bununla birlikte, Macar dilinin Macarların kendi okullarında zorunlu ders, Hırvatistan ve Slavonya'da ise seçmeli ders olması konusunda mutabakat sağlandı.

Sivil Slavonya'daki durum, daha fazla özerk yönetim haklarına ve ayrıcalıklara sahip olan Sivil Hırvatistan'ın durumundan birçok açıdan farklıydı. Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinden sonra, Slavonya toprakları harap ve nüfusu kıtlaşmış durumdaydı. Slavonlar, 1745 yılına kadar, bu eyaleti yeniden kurmak ve eski zenginlik ve üretkenliğini yeniden kazanmasını sağlamak için büyük çaba harcayan bir askeri-sivil hükümetin yönetimi altında kaldı. Habsburg hükümeti, bölgenin gelişmesini sağlamak amacıyla asillere, hükümet görevlilerine, tacirlere ve diğerlerine –çoğu Alman veya Macar olan kişilere– büyük araziler verdi veya sattı. Bazı topraklar, özgür köylü statüsüne sahip olan Alman göçmenlerine bağışlandı. Bu bölgeye, diğer Hırvat topraklarından veya Osmanlı sınırından başka köylüler de taşındı. Hırvatistan'da yaklaşık 9 bin

asilin bulunmasına karşılık Slavonya'da bu sayının sadece 314 oluşu, Sivil Hırvatistan ile Sivil Slavonya arasındaki temel farkı ortaya koymaktadır. Büyük arazilere, küçük bir asiller sınıfına ve farklı etnik kökenlere sahip karma bir nüfusu olan bir toprak parçası olmasına karşılık Sivil Slavonya, komşu Hırvatistan ile birçok sorunu paylaşmaktaydı. 1745 yılında, bütünüyle sivil bir idarenin kurulmasıyla birlikte, bir miktar toprak Askeri Sınır'a ve Macaristan'a tahsis edildi. Toprakların büyük bölümü ise üç kontluğa bölündü. Başka yerlerde olduğu gibi bu kontluklar, yerel hükümetin temel birimleriydi ve meclisleri hem Hırvat hem de Macar meclislerine temsilci göndermekteydi. Bu kurumun varlığına rağmen, Slavonya'nın imparatorluk içerisindeki statüsü belirsizdi; bu eyalet, Hırvatistan ile aynı konumu kesinlikle talep etmemekteydi.

Hırvatistan ve Slavonya'nın sakinlerinin büyük bölümünü elbette ki, Macar krallığının diğer bölgelerindeki köylülerle aynı sorunları yaşamakta olan köylüler oluşturmaktaydı. Koşulların bölgeden bölgeye değişiklik göstermesine karşılık genelde serfler veya ortakçılar, daha önce belirttiğimiz yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı. Lorda, devlete ve kiliseye ödemelerde bulunmak ve işgücü hizmeti vermekle yükümlüydüler. Kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamaya yeterli bir arazinin kullanım bedeli olarak, ürünün onda bir ila dörtte birini teslim etmekteydiler; ayrıca, lordun toprağında haftada en az bir veya iki gün çalışma ve eğer varsa arabası ve öküzleriyle nakliye hizmeti verme yükümlülükleri de mevcuttu. Bunların yanında, diğer birçok cari vergiyi ve mali yükümlülükleri de karşılamak zorundaydı. Köylülerin lordları sadece toprağı değil fakat aynı zamanda zabıta ve yargı sistemi de dahil olmak üzere yerel idareyi de kontrolleri altında tutmaktaydı. Malikanelerin lordları hakim sıfatıyla, para veya dayak cezası gibi cezalar verebilmekteydi. Ayrıca, idari reformların yürürlüğe girdiği tarihe kadar, devlet vergilerini de toplamaktaydı. Böylesi bir sistemde suistimallerin mümkün olduğu aşikardır.

VI. Karl tarafından bir köylü reformu girişiminde bulunulduysa da asillerin güçlü muhalefeti Karl'ın cesaretini kırdı. İlk büyük adım, bir urbaryum [urbarium] olarak bilinen 1756 tarihli düzenlemeyle atıldı ki, bu düzenleme Slavonya'da 1762 yılında yürürlüğe girdi. Bu düzenlemenin koşulları, köylülerin çalışma şartları hakkında mükemmel bir resim sunuyordu. Bu düzenlemeler şöyle açıklanmıştır:

> Slavonya'daki köylülerin temel yükümlülüklerini üç florinlik bir öşür vergisi ve aile-yurdu başına bir yük hayvanı takımı ile 24 günlük *angarya* [corvée] veya 48 günlük bedeni çalışma *angaryası* oluşturmaktaydı. Yük hayvanları ile ve el emeğiyle gerçekleştirilecek *angarya* yerine belli koşullar altında, standart bir ücret olarak birinci tür için günlük 20 kreutzer,

ikinci angarya türü için ise 10 kreutzer ödenebiliyordu. İlave işgücüne ihtiyaç duyan lord, serflere standart bir ücret (birinci çalışma türü için günlük 24 kreutzer, ikinci çalışma türü için ise 12 kreutzer) ödüyordu ... Toprağı olmayıp da evi olan ziraat işçileri, yıllık olarak bir florinlik bir öşür ödemekte ve 12 günlük bedeni *angarya* gerçekleştirmekteydi.[2]

Bir aile-yurdu veya standart köylü arazisi, toprağın niteliğine bağlı olarak yaklaşık otuz dört, kırk altı veya elli yedi İngiliz dönümü (yirmi dört, otuz iki veya kırk yoke) olarak tanımlanmaktaydı.

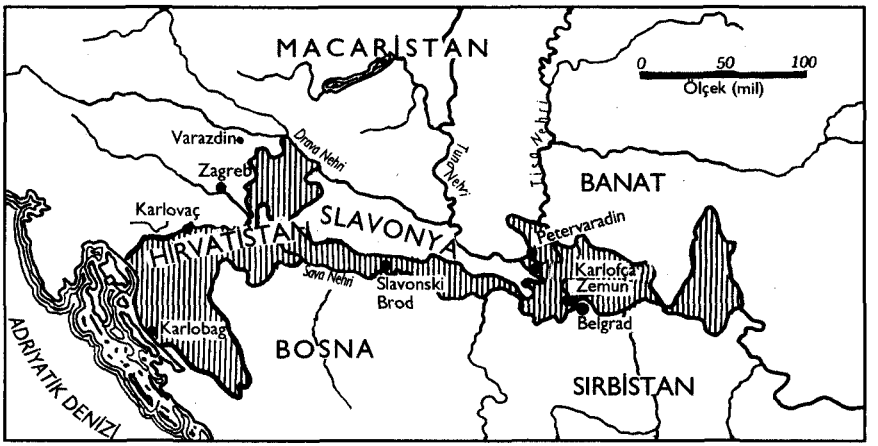
Bu düzenlemede, avcılık ve balıkçılık yapma ve kasap dükkanları ile hanları işletme hakkı da dahil olmak üzere haklarının önemli bir bölümünü muhafaza etmekte olan lordlar, asayişin ve adaletin temininden de sorumluydu. Topraklarında çalışan serfleri "farklı para cezaları, dayak, zincire vurma ve hatta zaman zaman idam"[3] ile cezalandırabilmekteydi. Köylüler ayrıca, devlet ve kiliseye ödemelerde bulunmanın yanında bayındırlık işlerinde çalışmakla da yükümlüydü. Toprağın kullanımı karşılığında yapılan ödemelerle ilgili şartlar, ufak tefek değişikliklerle 1848 yılına kadar yürürlükte kalacaktı.

1780 yılında Hırvatistan için bir urbaryum [urbarium] çıkarıldıysa da koşulları köylüler için daha ağırdı:

> Hırvatistan'da tam bir aile-yurdu toprağın niteliğine göre, 14 ile 24 yoke arası ekilebilir araziye ve 6 ila 8 yoke çayıra ulaştı. *Angarya* ise, aile-yurdu başına yılda 52 gün bir yük hayvanı takımıyla çalışmaya veya 104 gün bedenen çalışmaya ulaştı ki, bunun 45.5 günlük kısmının fiilen çalışılarak geçirilmesi zorunluydu; geri kalan kısım ise para ile ödenebiliyordu. Çiftlikleri küçük olan serfler, çiftliğin boyutuyla orantılı olarak daha az *angarya* ile yükümlüydü. Hırvatistan'da her tam aile-yurdu başına bir florinlik nakdi öşür düşmesine karşılık, Hırvatistan'daki serfler, Slavonya'dakilerden farklı olarak, toprak lorduna ayni olarak da bir öşür –tüm hasatın, şarabın ve çiftlik hayvanlarının dokuzda biri– ödemek zorundaydı. Ayrıca, evler için de özel bir vergi ödeniyordu. Toprak sahibi ile serfin anlaşması durumunda, hem *angarya* hem de ayni öşür, nakdi olarak ödenebiliyordu. Dahası serfler, toprak lordlarına her tam aile-yurdu başına yıllık olarak bir çift horoz, bir çift piliç, bir düzine yumurta ve bir miktar tereyağı vermekle de yükümlüydü. Ayrıca, lordları için nakliye hizmeti de vermek zorundaydılar.[4]

Slavonya ve Hırvatistan'daki serfler, yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve lordlarının razı olması durumunda topraklarını terk edebiliyordu.

1785 tarihli serflerin özgürleştirilmesi ile köylülerin ödemelerini gelirlerinin



14. Habsburg askeri sınırı.

yüzde 30'u civarında sınırlamak için gerçekleştirilen başarısız girişim de dahil olmak üzere II. Joseph'in reformları, Hırvatistan ve Slavonya'yı da etkiledi. Bu reformlardan sonra 1848 devrimine kadar önemli değişiklikler zuhur etmedi.

Askeri Sınır

17. yüzyılın sonuna gelindiğinde Habsburg İmparatorluğu, Banat ve Güney Macaristan'da yoğunlaşmış büyük bir nüfus elde etmiş olmanın yanında Askeri Sınır'da da belli bir Sırp nüfusuna sahip bulunuyordu (bkz. Harita 14). Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının ortak bir sınıra sahip oldukları uzun dönem boyunca, sınırlar arasında sürekli gidiş geliş olmaktaydı. En büyük göç olayını III. Arsenije ile takipçilerinin göçünün oluşturmasına karşın, bireyler ve topluluklar Habsburg monarşisine her zaman görece kolay bir şekilde giriş yapabilmekteydi. Çoğunluğu Sırpların oluşturmasına rağmen, genellikle Bosna kökenli olan bir miktar Hırvat da vardı. Sırp tacir ve zanaatkarlar şehirlerde güçlü bir unsur durumundaydı; bununla birlikte, göçmenlerin çoğu köylüydü ve bu köylülerin birçoğu Askeri Sınır'daki nüfusu teşkil etmekteydi. Eskiden Üçlü Krallık'ın bir parçasını oluşturan geniş toprakların Ortodoks inancını taşıyan Sırplar tarafından gerçekleştirilen bu işgali, bölgede ve Hırvatlarla Sırpların ilişkilerinde kalıcı etki oluşturacaktı.

İki imparatorluk arasındaki bu sınırı muhafaza etmek ve askerle donatmak her iki taraf için de zordu. Habsburg İmparatorluğu, gördüğümüz üzere, para toplama ve savaş için asker temin etme hususunda sürekli sorun yaşıyor-

du. Açık bir alan olan bu sınır bölgesi, her iki tarafça sık sık gerçekleştirilen akınlara maruz kalıyordu. Osmanlı başıbozukları, bölgenin sakinlerini ele geçirip köle olarak satmak veya hayvan ve ürünlerini kapıp götürmek için belli aralıklarla seferler düzenliyordu. Barış koşullarını korumak son derece zordu. Her iki imparatorluk da bölgeyi sürekli askeri işgal altında tutmaya güç yetiremiyordu. 16. yüzyılın başlarında Habsburg hükümeti, bu gelip geçici, serkeş nüfustan yararlanmaya başladı. Ortodoks inancının gereklerini özgürce yerine getirme ve bir arazi parçasından yararlanma teminatına karşılık olarak bu insanların bazıları, askeri koloniciler olarak bölgeye yerleşmeye razı oldu. Bu insanlar sınırı korumakla birlikte, kendi kendilerini desteklemekteydi. Devlet ayrıca, bir dizi müstahkem köy ve kale de inşa edip bu göçmenleri ve birkaç profesyonel askeri buralara yerleştirdi. Bu koloniciler kendi askeri kumandanlarını (*voyvoda*larını) ve kendi köy yöneticilerini (*knez*lerini) seçmekteydi. İki idari merkez kuruldu: Hırvat Askeri Sınır'ı için Karlıova, Slavon Askeri Sınırı için ise Varadin. 16. yüzyılda sınır Adriyatik'e kadar uzatıldı ve kumanda merkezi Karlobag oldu. Sınır savunmasının silah ve cephanelik gibi ihtiyaçları, İç Avusturya yetkilileri tarafından temin ediliyordu. Karlıova, Karintiya ve Karniola'nın, Varadin ise Stirya'nın idaresi altındaydı.

1630 yılında Habsburg hükümeti, Statuta Valachorum (Ulah Statüleri) diye isimlendirilen ve bölgenin koşullarını resmen belirleyen bir berat çıkardı. Askeri Sınır, imparatorun doğrudan kontrolü altına konuldu; böylece bu toprak, devletin mülkiyetinde kaldı. Bölge, bireylere değil fakat aile topluluklarına, zor ve tehlikeli bir zamanda en iyi temel örgüt birimi olarak görülen zadrugalara, askeri hizmetlerine karşılık olarak bahşedildi. Her birinin bir asker temin etmesi beklenen zadrugalar, devlete karşı yükümlülükler itibarıyla topluca sorumluydu. Zadrugalar kendi liderlerini, voyvodalarını ve knezlerini seçen köylere katıldı; bunlar, Habsburg görevlileri ile birlikte yerel idareden sorumluydu. Böylece, sınır topluluklarının üyeleri büyük ölçüde kendi kendilerini yönetmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki siyasi örgütlenme ile olan benzerlikler açıktır. Habsburg hükümeti ayrıca, Ortodoks kilisesi hususunda Sırp nüfusa teminat da verdi.

Askeri Sınır, sınırın korumasını gerçekleştirecek ucuz bir insan gücü kaynağı temin etmesi hasebiyle Avusturya'ya yarar sağlamaktaydı. Sınır askerleri ücret almıyor ve geçimleri aileleri tarafından temin ediliyordu. Sınıra yerleşmiş insanların koşulları bitişikteki eyaletlerden öylesine iyiydi ki, bu eyaletlerdeki köylüler de genellikle sınıra katılmak istiyordu. Sınır askeri bir serf değil, kendi kendini yöneten bir toplumun özgür bir üyesiydi ve statüsünden dolayı gurur duymaktaydı.

Bununla birlikte, bu sınır örgütlenmesi kendine has sorunlar oluşturmaktaydı. Başta gelen sürtüşme kaynağı, Hırvat meclisi ile olan sürekli çatışma idi. Avusturya sınırı Osmanlı topraklarının içlerine doğru kayınca, Hırvat asilleri doğal olarak buraların kontrolünü ele geçirmek ve fetih öncesinin feodal düzenini yeniden tesis etmek istedi. Buna karşılık Habsburg hükümeti, bu toprakları kendi mülkiyetine kattı ve kendi çıkarına uygun bir biçime soktu. Hırvat banının yönetimi altında bir sınır bölgesinin oluşturulmasına karşın bu bölge, imparatorluğun doğrudan kontrolü altındaki sınır kadar işlevsel veya ehemmiyetli değildi. Ayrıca, Ortodoks kilisesine verilen özel statüye sürekli itiraz eden Katolik kilisesi de sorunlar çıkarmaktaydı. Destek sağlaması beklenen İç Avusturya idaresi ise hiçbir yüksek masrafı karşılamaya istekli olmadığını göstermişti.

Askeri Sınır içerisinde kalan topraklardaki koşullar dışarıdaki koşullara göre daha iyi olmakla birlikte ve Habsburg'un koşulları iyileştirme çabalarına rağmen bir ekonomik refah kesinlikle söz konusu değildi. Bölge, imparatorluğun en fakir bölgelerinden biri olarak kaldı. Bozulma ve yetersizlik, askeriyeyi çökertmekteydi. Ayrıca, bir asker olarak sınır köylüsünün kontrolü ve disiplin altına alınması da zordu. Herşeyden önce ganimet toplama derdine düşüyor ve iyi ilişkiler içinde bulunulan toprakları bile yağmalıyordu. Sınır birliklerinde dahi isyanlar ve askerden kaçışlar zuhur ediyordu.

Maria Theresia'nın yönetimi sırasında hayata geçirilen reformlar, bu sınır nüfusunu daha disiplinli hale getirmeyi ve daha sıkı kontrol almayı hedeflemekteydi. Sınır askerleri, belli mahallere bağlı alaylar şeklinde düzene sokuldu. Memurları seçme haklarına sınırlamalar getirildi ve daha sıkı bir örgütlenmeye gidildi. 1754 yılında bir dizi düzenleme gerçekleştirildi ki bunlar, kendi kendine yönetimi daha da sınırlı hale getirmekteydi. Bölgede sadece köylü askerlerin ve sınır organizasyonuyla doğrudan irtibatları bulunan kişilerin yerleşmelerine izin verildi. Toprak, hükümetin mülkü olarak kaldı; zadrugalara bir veya daha fazla askerin geçimini temin için paylar verildi. Subaylara ücret ödendiyse de nizami askerlere ödenmedi. Petervaradin, Zemun, Slavonski Brod ve Karlofça gibi bazı askeri toplulukların içinde tacirler ve zanaatkarlar da vardı; bunlar, devlete karşı yükümlülüklerini para ödeyerek yerine getirmekte ve askerlikten muaf tutulmaktaydı.

Bu vakte gelindiğinde, Askeri Sınır'dan sadece hudutta değil fakat Avrupa'nın her yerinde savaşacak insanlar temin etmesi beklenmekteydi. Barış zamanlarında hizmetler yükümlülüğü de bulunan sınır köylülerinin istihkam çalışmalarına katılmaları ve haydutların bastırılmasına yardımcı olmaları zorunluydu. Sınır köylülerinin önemli görevlerinden birini karantinanın sürdürül-

mesi oluşturuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'da vebanın ve diğer tehlikeli, bulaşıcı hastalıkların yayılmış olmasından dolayı Habsburg İmparatorluğu, sınırlarda sıkı bir karantina uygulamaktaydı. Habsburg monarşisine giren kişiler, üç hafta kadar bir tecrit ortamında kalmak zorunda bırakılmakta ve tüm mektuplar ve mallar dönemin iptidai araç gereçleriyle dezenfekte edilmekteydi.

18. yüzyıl boyunca, bölgenin kontrolünü ele geçirmek için hem Hırvat hem de Macar meclisleri baskılarını sürdürdü. Ayrıca, sınır askerleri arasında da memnuniyetsizlik ve huzursuzluk mevcuttu. Subayların çoğunun Alman olmasının yol açtığı küskünlüklerden dolayı 1754 yılında gerçekleştirilen bir düzenleme, subaylıkların üçte ikisinin askeri kolonicilere, tercihen de Katolik veya Uniat olanlarına gitmesini temin etti. Böylece, Sırp nüfustan bir subay sınıfı oluşturulmuş oldu. Birçok tenkide rağmen 1881 yılına kadar, ne Hırvat meclisi tarafından ne de kolonilerin içinden sınıra halel getiren olmadı. Toprakların yaklaşık yarısını kaplayan ve tarihi Hırvatistan ve Slavonya eyaletlerinin nüfuslarının yüzde 40'ından fazlasını içinde barındıran bu bölge, Banat ve Erdel'deki benzer sınır örgütlenmeleri ile irtibat halindeydi.

Gördüğümüz üzere, Hırvat siyasi yaşamının merkezi, yerel idarenin Hırvat asillerinin elinde bulunduğu bir bölge olan Sivil Hırvatistan idi. 18. yüzyılın sonunda bu asiller grubu, özerkliklerinin büyük bir kısmını, yüksek sınıf üyesi Macarların hakimiyetinde olan Macar meclisine gönüllü olarak teslim etti. Onları buna sevk eden şey, Viyana'nın merkezileştirici reformlarının kendilerini, aralarında vergiden muafiyetlerinin ve köylüler üzerindeki hakimiyetlerinin de yer aldığı ayrıcalıklarından yoksun bırakacağı korkusuydu. Katolik kilisesi bu tutuma destek vermekte ve II. Joseph'in Müsamaha Fermanı gibi tedbire karşı ateş püskürmekteydi. Askeri Sınır, daha öte bir sürtüşmeye yol açtı. Hırvat meclisi, tarihsel olarak Üçlü Krallık'a ait olan ve Hırvatların ulusal konumu açısından hayati öneme sahip bulunan toprakları merkezi hükümetin idare etmesine sürekli karşı çıkmaktaydı. Çok sayıda Sırpın yerleşmesi o vakitler, sadece Ortodoks inancı açısından ele alınıyordu. Dönem boyunca Hırvatistan'da, hem siyaset hem de din alanında kesif bir muhafazakarlık hakim idi.

Sırplar

Habsburg İmparatorluğu'nun Sırp nüfusu, imparatorluğun sakinlerinin büyük çoğunluğundan hayli farklı koşullarda yaşıyordu. Belli hiçbir toprak parçasının kontrolünü ellerinde bulundurmayan Sırplar, Habsburg monarşisinin diğer bölgelerinde tepki gören Ortodoks inancına sahipti. Bununla birlikte, etnik kökenleri farklı toplulukların bazılarından onları ayıran ve daha iyi bir ko-

numa sahip kılan belli ayrıcalıkları vardı. Sırpların görece lehte olan statüleri, III. Arsenije ve takipçilerinin göçünün gerçekleştiği 1690 yılında I. Leopold tarafından bahşedilen özel ayrıcalıklara dayalıydı. Hatırlanacağı üzere, Sırp mültecilere din özgürlüğü ve özerk bir kilise idaresi vadedilmişti. Daha sonraları ortaya çıkan durum, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sistemi ile benzerlikler arz etmekteydi. Sırp Ortodoks vatandaşlar, yerleştikleri her yerde bu ayrıcalıklardan yararlanıyordu; sahip oldukları haklar, bir toprak temeline dayalı değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi kilisenin yüksek görevlileri uygulamada, başını Karlofça'da tesis edilmiş bir Sırp metropolitliğinin oluşturduğu, seküler Sırp hükümetinin bir tür liderleri halini aldı. Kilise konseylerinin düzenli toplantıları, ulusal meclisleri andırır hale geldi. Temelde piskoposları ve manastırların başlarını seçmek için toplanan bu konseyler aynı zamanda, Sırp toplumunun genel sorunlarını ve çıkarlarını ilgilendiren meseleleri de tartışmaktaydı; şikayetleri dinlemekte ve protestolarda bulunmaktaydı. Osmanlı yönetimi altındaki kilisede var olduğunu görmüş olduğumuz güçlü yapısal unsur burada da mevcuttu; mesliclerdeki temsilciler Sırp toplumunun tamamını yansıtmaktaydı. 1749 yılından sonra üyelik; piskoposları, din adamları sınıfından yirmi beş, Askeri Smır'dan yirmi beş, Sırp nüfusuna sahip diğer topraklardan ve kasabalardan da yirmi beş temsilciyi kapsıyordu.[5]

İpek'in faaliyetinin durdurulmasından sonra Karlofça, Sırp Ortodoks kilise ve eğitiminin en önde gelen merkezi halini aldı. Bu metropolitanlık, gerek Osmanlı İmaparatorluğu gerekse Habsburg İmparatorluğu'ndaki diğer Sırp Ortodoks kurumlarından mali açıdan çok daha güçlü durumdaydı. Bu şehir, barok tarzda etkileyici binalar ve Sırpların yüksek öğrenim kurumlarıyla donatıldı. Kiev'den gönderilen ilahiyatçılara çok güvenilmesinden dolayı Rusya'nın nüfuzu büyüktü. Dönemin edebi dili, Kilise Slavcasına yakın ama sıradan insanların diliyle irtibatsız, yapay bir dil olan sözde Slavo-Sırpça idi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kilise gibi bu kilise de, Ortaçağ Sırp imparatorluğunun hatırasını canlı tuttu; bu krallığın geçmiş tarihi idealleştirildi ve yüceltildi. Aynı şekilde, kilise resimleri ve edebiyatı da benzer biçimde geçmişi hatırlatmaktaydı. Bu metropolitanlığın kültürel etkinlikleri, Fruska Gora manastırlarında üretilen eserlerle destekleniyordu.

Sahip olduğu üstünlüklere karşın bu Sırp kilisesi, Katoliklerin hakimiyeti altında olan bir devlette ikinci planda kalmaktan dolayı doğal olarak rahatsızlık duymaktaydı; ayrıca, siyasi durum da memnuniyet verici değildi. Sırp topraklarını terk eden Arsenije ile takipçileri, Habsburg İmparatorluğu'nda fazla kalmadan muzaffer Avusturya ordusuyla geri döneceklerini umuyordu. Yıllar geçip sınır istikrarlı bir hal alınca, Sırp nüfusunun özel bir toprak ve

resmen tanınmış bir seküler yönetim için baskı yapması beklenecekti. Ulusal bir bölge tesisi meselesini çözmek neredeyse imkansızdı. Bu ancak Macar veya Hırvat topraklarından bir kısmı koparılarak ve bu uluslar aleyhine olarak gerçekleştirilebilirdi. Sivil bir hükümetin tanınması meselesi de benzer sorunlar doğurmaktaydı. Bu farklılıklara rağmen Sırp nüfusunun geneli, merkezi otorite ile işbirliğini tercih ediyordu. Sırpların ayrıcalıkları, Viyana'nın korunmasına bağlıydı. Aksi takdirde Ortodoks Sırplar, Katolik Hırvat ve Macarların baskılarına karşı koyamazdı.

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kırsal alan yanında şehirlerde de Sırp kolonileri kurulmuş bulunuyordu. Yunan tacirleri gibi Sırp tüccarları da Habsburg monarşisinin ticareti içerisinde önemli bir unsur halini almış durumdaydı. Servet elde etmede sık sık başarılı olmalarına karşın, Ortodoks inancına sahip olmaları, Sırpların etkinlikleri açısından kesin bir engel teşkil ediyordu. Emlak satın almalarına ve şehir topluluğuna tam üye olmalarına genellikle izin verilmiyordu. Emlak edinme yasağı, diğer bölgelerde olduğu gibi Sivil Hırvatistan ve Sivil Slavonya'daki Ortodokslar için de geçerliydi.

Bununla birlikte, Habsburg monarşisinin belli ayrıcalıklara sahip olan ve Ortodoks kilisesi vasıtasıyla örgütlenen Sırp nüfusu yüzyılın sonuna gelindiğinde, güçlü bir konum elde etmiş ve farklı katmanları olan bir topluluk oluşturmuş bulunuyordu. Askeri Sınır'ın tacirleri, Ortodoks rahipleri, öğretmenleri ve subayları bir üst sınıf oluşturmaktaydı. Askeri Sınır'ın köylü-askerleri, sadece özgür değil fakat aynı zamanda savaş konusunda hatırı sayılır bir tecrübe edinmiş kişilerdi. Bir dini kurum olmanın ötesinde bir işlev kazanmış olan Ortodoks kilisesi, seküler liderlik için bir yedek teşkil etmekte ve Sırp devletinin hatırasını yaşatmaktaydı.

Erdel

Siyasi koşullar

Osmanlıların 16. yüzyıldaki fethinin ardından Erdel'e, uygulamada imparatorluk içerisinde benzer bir statüye sahip olan Eflak ve Boğdan'ınkini aşan geniş özerklik hakları tanındı. Erdel beyi çoğu zaman bağımsız bir dış politika izliyor, savaş açabiliyor ve temsilcileri vasıtasıyla diğer hükümetlerle temas kurabiliyordu. On iki kişiden oluşan bir konsey ve bir meclis, eyaletin yönetiminde voyvodaya yardımcı oluyordu. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde üç tanınmış "ulus", Macar, Sekel ve Sakson ulusları ile dört mezhep; Katolik, Lutheryen, Kalvinist ve Üniteryen mezhepleri mevcuttu. Gördüğümüz gibi Macarlar, Macar Krallığı'nın bir parçası halini alacak olan Erdel'e 10. yüzyılda

gelmişti. Macarlarla yakından irtibatlı olan ve Macarca konuşan Sekeller ise daha sonra geldi ve ilk zamanlarda sınır muhafızları ve özgür köylüler olarak varlık gösterdi. Rhineland kökenli Alman göçmenler olan Saksonlar 12. yüzyılda geldi. Sekeller, yoğun olarak Doğu Karpatlar'a yerleşmişti; Saksonlar ise Braşov (Kronstadt) ve Sibiu (Hermannstadt) şehirleri arasındaki bölgede ve Bistrita (Bistritz) civarındaki bir diğer merkezde yaşıyordu (bkz. Harita 15). 18. yüzyıla gelindiğinde, Erdel'in en büyük şehri olan Koloşvar'ın nüfusunun büyük bölümünü Macarlar oluşturuyordu.

Erdel'de dini farklılaşmalar da büyük önem arz ediyordu. Reformasyon, bu hareketi doğrudan Hasburglara karşı bir hareket olarak gören Macar asilleri arasında hatırı sayılır ölçüde taraftar buldu. Reformasyon'u Saksonlar da kabul etti ve Lutheryenleşti. Bundan böyle Macarlar hem Kalvinist hem Lutheryen, Sekeller ise Katolik, Lutheryen ve Üniteryen oldu. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Protestan kiliseleri eyaletteki Katolik kiliseleriyle eşit statüdeydi ve mecliste temsil edilmekteydi. Dolayısıyla Katolik, Lutheryen, Kalvinist ve Üniteryen mezhepleri, kabul edilmiş veya bağlanılmış mezhepler halini almış bulunuyordu. Bu inançların din adamları, asillerle aynı konumdaydı ve aynı ayrıcalıklardan yararlanıyordu.

Erdel büyük ölçüde, Macar tacının diğer toprakları gibi örgütlenmişti. Asiller, kendilerinin kontluk örgütlenmeleri ve meclisteki konumları vasıtasıyla eyaletin siyasi yaşamına hükmetmekte ve serfleştirilmiş köylüler üzerinde kontrol sağlamaktaydı. *Fundus Regius,* veya *Königsboden* (Kraliyet Toprağı) olarak bilinen ve belli özel kurumları olan Sakson bölgesi, bir kont ve *Nationsuniversität* olarak bilinen bir meclis tarafından yönetilmekteydi. Bu zümre, kontluk için adayları belirlemekte ama tayinin kral tarafından onaylanması gerekmekteydi. Kendilerinin ancak küçük bir azınlıktan ibaret olduklarının farkında olan Saksonlar, özerklik elde etmek için son derece hevesli idi. Saksonların topraklarında Macarların ve Rumenlerin arazi sahibi olmalarına izin verilmiyordu. Ayrıcalıklı grup içerisinde toprak sahibi asiller yanında köylüler ve şehir sakinleri de yer alıyordu. Sakson şehirleri, özellikle de Braşov, önemli ticaret merkezleriydi.

Siyasi ve dini örgütlenme 18. yüzyılda, Rumen nüfusu ve Ortodoks kilisesini, yani, Erdel halkının çoğunluğunu resmin bütünüyle dışında bıraktı. Belli bir toprak parçasını işgal etmemiş olan Rumenler, ayrıcalıklı ulusların kontrolündeki tüm bölgelere dağılmış durumdaydı. Rumenlerin zayıflığı, bu nüfusun neredeyse tamamının Macar, Sekel ve Alman malikanelerinde çalışan serfleşmiş köylülerden müteşekkil olmasından kaynaklanıyordu. Bir Rumen asiller sınıfı, ki bu sınıfın ancak yüzde 1'ini temsil etmekteydi; Macar muadil-



15. Erdel

leri ile işbirliği yapma eğilimindeydi. İmparatorluğun herhangi bir yerinde bir serf nüfusunun siyasi bir rol oynaması söz konusu değildi. Erdel'de *ulus* terimi, ayrıcalıklı kesimlerin siyasi "ulus"unu ifade için kullanılıyordu ve etnik bir niteleme taşımıyordu. Macar, Alman ve Sekel köylüleri, kabul edilmiş dinlere mensup olmalarını bir yana bırakacak olursak, Rumen muadillerinden pek de iyi durumda değildi.

Rumenlerin Ortodoks inancına bağlılıkları, kendilerinin siyasi ve toplumsal konumları için bir engel olduğunu kanıtlayacaktı. Karlofça'da bir kültürel merkezleri bulunan Sırpların aksine Rumenler, özel bir berat veya garantili ayrıcalıklar elde etmemişti. Bükreş'teki Macar-Eflak metropolitliğinin yetki alanındaki Alba Iulia (Erdel Belgradı)'da bir metropolitlik tesis edildi. Ancak bu metropolitlik, üyelerine fazla fiili destek sağlamadı.

Erdel, Osmanlı hükümranlığı altında özerk bir voyvodalık olarak, başlangıçta on bin florin iken daha sonra yükselen bir haracı ödemek ve ayrıca diğer bir dizi ödemeyi de gerçekleştirmekle yükümlüydü. Bununla birlikte bu

eyalet, hiçbir zaman bir paşalığa indirgenmediği gibi Osmanlı toprak sistemine göre bir muameleye de tabi tutulmadı. Eflak ve Boğdan'da olduğu gibi kontrol altında tutulan yerli asiller, sahip oldukları haklar ve ayrıcalıklar konusunda hayli duyarlıydı. 1688 yılında Osmanlı ordularının yenilgisi üzerine meclis, Osmanlı yönetiminin sona erdiğini ilan etti. Başka yerlerde olduğu gibi, Habsburg yönetimine geçiş burada da kolay olmadı. Asiller, mevcut siyasi sisteme müdahale edileceğinden korkmaktaydı. 1691 yılında I. Leopold, üç ulusa ve dört dine dayalı olarak hükümet sisteminin devamını teyit eden bir ferman çıkardı; böylece, eski yasalar ve kurumlar dokunulmadan kaldı. Habsburg İmparatorluğu'na düzenli katkıda bulunulması hususunda anlaşmaya varıldı; ek vergiler ise parlamentonun onaylaması durumunda geçerli olacaktı. Askeriye ile ilgili olarak da benzer düzenlemelere gidildi. Bundan böyle Erdel, özerk konumunu muhafaza etmekle birlikte, Macar tacının topraklarından biri olarak değerlendirilecekti.

Dolayısıyla Erdel, kendine özgü siyasi konumunun muhafazası hususunda güvenceler alarak Habsburg İmparatorluğu'na katıldı. Eyaletin başında, resmen tanınmış olan uluslar ve dinlerden eşit sayıda üyenin seçimiyle oluşturulan on iki danışman ve bir başkandan müteşekkil *gubernium* kurumu yer almaktaydı. Sakson, Macar ve Sekel bölgelerinin temsilcilerini, kilise ve devletin yüksek memurlarını ve sarayın atadığı delegeleri içine alan tek bir meclis mevcuttu. Sarayın atadığı delegeler, merkezi hükümetin bu eyalet içerisinde nüfuz icra etmesini mümkün kılmaktaydı. Oyların yüksek sınıf mensuplarınca verilmekte olmasından dolayı, her düzenleme için üç ulusun tamamının onayı gerekiyordu. Viyana'daki Erdel Kraliyet Konseyi, bu prensliğin meselelerine nezaret etmekteydi.

Uniat ve Ortodoks Kiliseleri

Habsburg hükümeti çok geçmeden Erdel'in yönetiminde, Macar tacına ait diğer bölgelerde karşılaştığı sorunların benzerleriyle karşılaştı. Bununla birlikte, siyasi veya dini haklardan yoksun Ortodoks köylü kitlesinin mevcudiyeti, merkezi hükümeti, bu insanların durumlarını iyileştirmek için girişimde bulunmaya sevk etti. Habsburg İmparatorluğu'nun Erdel'i kontrolü altına almasına en büyük muhalefet, büyük kısmı Protestan olan yerel Macar asillerinden geldi. Erdel meclisinde de çoğunluğu Protestanlar oluşturuyordu. Dini inançlarını değiştirip Katolikleşerek Viyana'ya bağımlı ve Macar asillerine muhalif bir hal alacak bir grubun ortaya çıkmasının Avusturya devletinin lehine olacağı aşikardı. Dahası, birçok sorumlu Habsburg devlet adamı, Reformasyon zamanının popüler bir görüşü olan, bir halk için aynı dinden insan-

lar tarafından yönetilmenin tercih edilir bir şey olduğu görüşünü paylaşmaktaydı. Katolik kilisesinin misyonerleri de bu fikirdeydi. Cizvit tarikatı, 1693 yılında Erdel'e döndü.

Katolikliğe kazandırılabilecek en büyük grubu Ortodoks Rumenlerin oluşturduğu açıktı. Ortodoks kilisesinin durumu son derece tehlikeliydi. Bir öşür tarh edemedikleri için yeterli gelir kaynağından yoksun olan yerel din adamları, dini hizmetler karşılığında toplayabildikleri ücretlere ve bölgelerinde yetkili olan ve resmen tanınmış bulunan kiliseye vergi ödemek zorunda bırakılmış cemaatin yardımlarına bağımlıydı. Rahipler çoğu zaman, geçimlerini sağlamak için bir asilin toprağında bir serf veya ortakçı olarak çalışmak zorunda kalıyordu. Protestan kurumları daha önce burada insanları kendi dinlerine kazanmaya çalışmış ve başarısız olmuştu. Bu kurumlar ikonlara hürmet, perhiz, bir dizi kutsal güne gösterilen ihtimam gibi Ortodoks köylüler için son derece anlamlı dini uygulamalara saldırma hatasını işledi. Dahası, bir Protestan kilisesine bağlanmanın sağlayacağı siyasi veya toplumsal hiçbir avantaj da yoktu. Rumenler kendi inançlarını terk etseler de etmeseler de siyasi haklardan ve temsil hakkından yoksun kalacaktı.

16. yüzyılın sonunda inançlarına insan kazanma çalışmalarında daha ince usuller uygulayan Katolikler, Katolikliği öne çıkarmak yerine Uniat kilisesi ile Yunan Katolik kilisesine insan kazanma çabası üzerinde yoğunlaştı. İntisap koşulları basitti; Ortodoksların inançlarında fazla bir değişikliğe gerek bulunmuyordu. İntisap eden kişinin, Hristiyanlığın bu iki büyük kolunu yeniden birleştirme amacıyla 1439 yılında toplanan Floransa Konsülü'nün dört maddesini kabul etmesi yetiyordu. Bunlar, papanın kilisenin başı olarak tanınmasını, Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan nüzul ettiğinin kabulünü ve Araf'ın varlığına inanmayı emreden maddeleri kapsıyordu.[6] Böylece Ortadokslar, inançlarının büyük bölümünü muhafaza edebilecekti; ibadet şekline ve dini hükümlere yönelik bir maddeye yer verilmiyordu. Uniat kilisesi, özellikle de gerçekten zor ve küçültücü bir konumda olan Ortodoks din adamlarını kazanmak için büyük çaba sarf etti. Bu din adamları zümresinin üyelerine, en azından resmen tanınmış kurumlardaki muadillerinin sahip olduğu konumu elde etme şansı sunuldu.

Yeni kilisenin bu cezbedici özelliklerinin etkisi büyük oldu. Ortodoks din adamlarının büyük bölümü, kişisel durumlarını iyileştirmek ve en azından Katolik muadilleriyle eşitliğe benzer bir konum elde etmek amacıyla bu öneriye olumlu karşılık verdi. 1697 yılında Alba Iulia'da Metropolit Teofil'in başkanlığında toplanan bir kutsal mecliste birleşme kabul edildi. Teofil'in ölmesi üzerine müzakereler, halefi olan Atanasie Anghel tarafından tamamlandı.

Eski Ortodoks din adamları tarafından 1698 tarihli Birleşme Yasası'nın kabul edilmesine karşılık olarak I. Leopold, 1699 Diploması adını taşıyan ve birleşmeyi yasalaştırıp Uniat din adamlarına Katolik din adamlarının sahip olduğu hakları ve ayrıcalıkları veren bir ferman çıkardı. Söz konusu rahipler, çalışma ve öşür ödeme zorunluluğundan kurtuldu. 1700 tarihli bir genel kutsal meclis, Floransa Konsülü'nün maddelerini kabul etti. Daha sonra I. Leopold, daha önce verdiği teminatları teyit eden ikinci bir ferman çıkardı. Atanasie, Uniat kilisesinin başına getirildi. Mensuplarının beklentilerine ve Leopold'ün buyruklarına karşın Uniat din adamları zümresi, resmen tanınmış dinlerin temsilcileriyle eşit bir konum elde edemedi. Faaliyetleri dikkatle gözlenen bu din adamlarına nezaret etmek üzere bir memur atandı.

Uniat kilisesi, gerçekte, her yönden saldırıya maruz kaldı. Ayrıcalıklı uluslar ve mezhepler, Hasburg yönetiminin bu mezhep değiştirme girişimini desteklemesinin saiklerini anlamıştı. Dahası bu gelişme, Erdel'deki siyasi yaşamın dengesini bozabilecek mahiyetteydi. Rumenlerin dini açıdan eşitlik iddiasında bulunabilecek bir konum elde etmeleri durumunda, resmen tanınmış üç ulusun hakimiyeti tehlikeye girecekti. Unutulmamalıdır ki Rumenler, eyaletin her yerinde çoğunluk durumundaydı.

Gerek imparatorluğun içindeki gerekse dışındaki Ortodoks kurumlarından buna şiddetle itiraz edildi. Habsburg monarşisinin önde gelen Ortodoks merkezi olan Karlofça'daki metropolitan, Uniat kilisesini reddetti. Kudüs ve İstanbul'daki patrikler, Bükreş'teki metropolitan, Rumen voyvodaları ve Rus rahipleri, bu kilisenin faaliyetlerine saldırdı. Bununla birlikte asıl belirleyici etken, Ortodoks köylü kitlesinin eski inançlarına bağlı kalmayı tercih etmesi oldu. Habsburg hükümetinin Uniat mezhebi mensuplarına yardım etmesine –tüm Rumen Ortodokslar mezhep değiştirmiş gibi davranmasına– rağmen, bu hareket, geniş kapsamlı ve şevkli bir katılım elde edemedi. Bazıları sırf rahatlık elde etmek için bu mezhebe katıldıysa da Ortodoksluğa olan bağlılıklarını büyük ölçüde muhafaza etti. Uygulamada bu iki kilise, bazı konularda çatışmalarına karşın işbirliği de yapıyordu. Ortodoks ve Uniat kiliselerin mensuplarının büyük çoğunluğunu, inanç farklılıklarını ayırt edemeyen veya bu farklılıklara karşı kayıtsız olan köylüler oluşturuyordu.

Uniat kilisesinin zayıflığının temel nedeni muhtemelen, resmen tanınmış mezheplerin bu kiliseyi kendileriyle eşit görmemesiydi. Macar rahipleri, daha önce de zikrettiğimiz gibi, Habsburg veya Rumen nüfuzunun artmasına karşı koyan Macar asillerinin çıkarlarıyla kendi çıkarlarını özdeşleştirmişti. Bununla birlikte Uniat hareketi, Rumenler için beklenmedik bazı olumlu sonuçlara da yol açtı. Habsburg görevlileri, Uniat kilisesinin nüfuzunun artma-

sını sağlayacağı düşüncesiyle bu kilisenin eğitim alanında gösterdiği çabaları destekledi. Bunun bir sonucu olarak Uniat kilisesi, sadece Erdel'de değil fakat aynı zamanda Memleketeyn'de de derin izler bırakacak bir Rumen entellektüel canlanmasının merkezi halini aldı. Bir sonraki yüzyılın Rumen ulusal ideolojisi, "Transilvanya Okulu" olarak bilinen kurumun yaptıklarıyla şekillendirildi. Bu ekol, Rumen ulusal eşitliği fikrini tarihi temele dayalı olarak ilan etti ve yaydı. Bu hareket, son derece yetenekli bir Uniat rahibi olan ve 1729-1751 yılları arasında görev yapan Ioan Inochentie Clain (Klein, Micu) tarafından başlatıldı. Clain'in hedefi, eyalet içerisinde kilisesinin hem rahipleri hem de temel üyeleri için eşit bir konum elde etmekti. Ona göre bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu, birleşme koşullarının kabul edilmesi ve Leopold'un fermanlarının gereğinin yerine getirilmesi idi. Ayrıca, merkezi hükümetle işbirliği yapılması ve bir vasıta olarak yararlanılması gerektiğine de inanıyordu. 1730 ve 1744 yılları arasında Viyana'ya yirmi dört ariza gönderdi. Clain'in programı, hem elde etmeye çalıştığı hedefler hem de kullandığı argümanlar dolayısıyla önemlidir. Clain, hem siyasi haklar, yani, Rumenlere dördüncü bir ulus olarak mecliste eşit bir statü tanınması hem de köylü reformları için çalıştı. Serflerin konumunda köklü bir değişiklikten yana olan Clain, onlara hareket özgürlüğünün verilmesi, eğitim alma veya ticaret yapabilme imkanının tanınması gerektiği görüşündeydi. İşgücü yükümlülüğünün haftada iki gün olarak belirlenmesi için çaba sarf etti. Dolayısıyla, onun fikirleri ile reformcu monarkların fikirleri uyuşuyordu. Taleplerinin haklılığını kanıtlamaya çalışırken, Rumenlerin hem eyalette en yüksek vergileri ödeyen çoğunluğu oluşturduğunu hem de Erdel'de Macarlardan ve Saksonlardan daha uzun süredir yaşamakta olduklarını söylüyordu. Tarihsel süreklilik doktrini, müstakbel ulusal programların entellektüel temelini oluşturacak; Rumen ve Macar tarihçi ve propagandacılar arasında birçok tartışmaya yol açacaktı.

Dolayısıyla Clain'in dile getirdiği fikirler, gelecekteki ulusal çatışmalar açısından son derece önemliydi. Clain yazılarında, Erdel'deki Rumenlerin Romalı göçmenlerin doğrudan torunları ve dolayısıyla da antik Roma'nın mirasçıları olduklarını ileri sürdü. Romalı lejyonların daha önceki sakinler olan Daçyalıları bütünüyle ortadan kaldırdıklarını ve daha sonra da Romalı ve İtalyan kolonicilerle bölgeye yerleştiklerini iddia etti. Roma ordularının geri çekilmek zorunda kaldıkları 270 yılında, Tuna'nın karşı kıyısına sadece askerlerle yöneticiler geçmiş, köylüler kalmıştı. Daha sonraki uzun kargaşa döneminde Romalı nüfus, ancak daha sakin dönemlerde dönmek üzere tepelere ve dağlara çekilmişti. Macarlar Erdel'i ele geçirdiğinde, orada Dük Gelu liderliğindeki bir Rumen hükümet ile karşılaşmıştı. Dük Gelu'nun öldürülmesinin ardından Rumenler, Macar lideri Tuhutum'u yöneticileri olarak seçmişti. Bununla birlikte,

bu birlik eşitliğe dayalı bir birlikti. Rumenlerin konumu daha sonraki bir tarihte, garanti edilmiş haklarından hukuka aykırı yollarla mahrum bırakılmalarıyla bozulmuştu. Görüldüğü gibi Clain'in iddiaları, sadece Rumenlerin bölgeye daha önce yerleşmiş olduklarına değil fakat aynı zamanda onların Romalıların torunları oldukları tezine de dayanmaktaydı. Hatırlanacağı üzere gerçekte Romalı yerleşimciler temelde Balkanlar'dan gelmişlerdi ve ortadan kaldırılmamış olan Daçyalılarla Romalılar arasında akrabalık bağları kurulmuştu. Bununla birlikte Clain'in doktrini, belli yanlışlar içermesine karşın, Rumenlere Macarların, Slavların ve Almanların atalarından daha üstün görülen bir cet sunması hasebiyle ulusal amaca önemli bir katkı sağladı. Tarihi ve ırsi hakların başat önemde olduğu söz konusu dönemde bu argümanın etkisi büyük oldu.

Uniat liderleri Rumenlerin çıkarma olan programları desteklerken, Uniat kilisesi de bu liderlerin destekçilerinin eğitim düzeylerini yükseltmek için büyük çaba sarf ediyordu. Blaj, Rumenlerin kültürel etkinliklerinin merkezi halini aldı. 1753 yılında ilk kitabını yayınlayacak olan bir matbaa kuruldu ve 1754 yılında bir ortaokul açıldı. Erdel dışındaki Katolik kurumlarından yardım gören Rumen öğrenciler, eğitim görmek için Roma'ya veya Viyana'ya gidebildi. Bu eğitimli din adamları grubu, sayılarının az olmasına karşın, Rumen nüfusa, Erdel'de daha sonraları zuhur edecek ulusal harekette başat rol oynayacak olan etkin ve ağzı laf yapmayı bilen bir entellektüeller topluluğu temin etti. Bu insanların desteklediği ve yaydığı doktrinler, kendi eyaletlerinde olduğu gibi Eflak ve Boğdan'da da ulusal program halini alacaktı.

Erdel'deki Reformlar

Daha önce gözden geçirdiğimiz bölgelerde olduğu gibi, Maria Theresia ve II. Joseph'in gerçekleştirdiği reformlar, temelde köylülerin statüsünü, idari örgütlenmeyi ve kiliseleri etkiledi. Serf nüfusunun önemli bölümünü Rumenlerin oluşturmasından dolayı, bizim açımızdan köylü meselesi başat önemdedir. 18. yüzyılda, Erdel'in nüfusu içerisinde büyük bir kesim olmayan asiller, yüzyılın başında yüzde 4.4'lük, 1867'de ise yüzde 6.7'lik bir orana sahipti. Çoğunluğu oluşturan köylülerin yüzde 73.2'lik bir kısmı serf, geri kalan yüzde 20.5'lik kısmı ise özgür köylü idi. Geri kalanlar arasında önemli bir sayı tutanlar ise göçmen köylüler idi.[7] İmparatorluğun diğer bölgelerindeki serfler gibi Erdel'deki serfler de, devlete, kiliseye ve toprak sahiplerine büyük ödemelerde bulunmakla yükümlüydü. Ayrıca Ortodokslar, üyeleri olmadıkları dini kurumlara katkıda bulunmaya da zorlanmaktaydı. Başka yerlerde olduğu gibi, en büyük hoşnutsuzluk nedenini işgücü yükümlülükleri oluşturuyordu. 1714 yılında meclis, serf ailelerin tüm üyeleri için haftada dört gün gibi yüksek oranlı bir işgücü yükümlülüğü belirledi. Erdel'deki feodal yükümlülükle-

rin Eflak veya Boğdan'dakinden daha ağır olduğuna dikkat edilmelidir. 1769 yılında Erdel için çıkarılan ve Certa Puncta diye bilinen bir urbaryum [urbarium] yükümlülüğü dört gün, köylünün hayvanıyla çalışması durumunda ise üç gün olarak belirledi. Habsburg monarşisinin diğer bölgelerindeki reformlarla paralel olan Erdel'deki reformlar, asillerin yerel idareyi itaatsizliğe kolayca sevk edebilecek güce sahip olmalarından zarar gördü.

Toprak sorunu, merkezi hükümetin Askeri Sınır'ı Erdel'in içine doğru genişletmek için 1762 yılında aldığı önlemlerle daha da büyüdü. Bu uygulamaya askeri nedenlerden çok siyasi nedenlerle başvuruldu. Askeri kuşak, imparatorluk hükümetine asilleri kontrol etmede sağlam bir üs temin edecekti; ayrıca bölgenin vergi ve asker kaynağı halini alması da bekleniyordu. Bununla birlikte, sınırı kurmak kolay değildi. Slavonya ve Hırvatistan'daki sınır kuşakları, yerleşilmemiş topraklarda kurulmuştu; ayrıca, sadece yasadışı gruplar tarafından da olsa sınırın öte yakasından gerçekleştirilecek saldırılara karşı savunma tedbirlerinin alınması gerektiği de açıktı. Buna karşılık, Erdel'in sınır kuşaklarında, özellikle de Sakson topraklarında yoğun yerleşim mevcuttu ve Tuna Prenslikleri'nden bir saldırı gerçekleşmesi de beklenmemekteydi. Fakat yerel aristokratların güçlü muhalefetine rağmen, Rumenlerden iki, Sekellerden ise üç alay kurularak Tuna Prenslikleri'nin sınırı boyunca sıralanan köylere yerleştirildi.

Diğer sınır bölgelerinde olduğu gibi, bu sınır bölgesindeki köylü askerlerin koşulları, komşu malikanelerdeki serflerin ve ortakçıların koşullarından hatırı sayılır ölçüde daha iyiydi. Yerel köylüler, sınırdaki yerleşimlere katılmak için bastırmaktaydı. Özellikle de Rumenler, kendilerini daha iyi bir konumda buldu. Habsburg yetkilileri başlangıçta sadece Uniat olanları yerleştirmeye çalıştıysa da, çok geçmeden Ortodoks askerlere de müsamaha gösterdi. Rumenler, bu askeri kolonilerde diğer uluslarla eşit düzeydeydi ve Erdel'deki gibi yüksek ödemelere ve işgücü yükümlülüklerine tabi değildi.

Serfleştirilmiş köylüler arasında yüzyıl boyunca küçük ölçekli karşı koyma girişimleri tekrar tekrar zuhur ettiyse de en büyük ayaklanma, Askeri Sınır ile ilgili olarak ortaya çıktı. Hatırlanacağı üzere, Büyük Katerina ve II. Joseph 1780'li yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik muhteris planlar yapmışlardı. Savaşa bir hazırlık olarak 1784 yılında, sınır kuşağındaki köylerin kayıt altına alınmasını emreden bir ferman çıkarıldı. Köylülerin bu önlemi tüm ülke için geçerli sanmalarından dolayı, çok sayıda köy, sınır kuşağına katılma girişiminde bulundu. Köylüler, asker olmak suretiyle serflikten ve işgücü yükümlülüklerinden kurtulma düşüncesiyle hareket etmekteydi. Yerel asiller tarafından bu hareketin önüne geçilmeye çalışılınca, köylüler örgütlenip karşı koymaya hazırlandı.

Horea, Cloşka ve Crişan isimli üç kişinin liderliğinde, iştirakçi köylülerin yüzyılların sıkıntılarını dışa vurdukları büyük bir ayaklanma patlak verdi. Bu tür ayaklanmaların hepsinde görülen gaddarlıklar her iki tarafça da sergilendi. Malikaneler yakıldı ve çok sayıda can kaybı meydana geldi. Başlangıçta son derece başarılı olan isyancılar, Erdel'in büyük bir bölümünde kontrolü ele geçirdi ve asilleri dehşete düşürdü. İmparatora olan sadakatlerini vurgulayan isyancılar, ayaklanmanın Erdel malikanelerine karşı gerçekleştirildiğini beyan etti. İsyancıların programı o sırada son derece radikaldi; sadece serfliğin sona erdirilip toplumsal eşitliğin sağlanmasını değil; fakat aynı zamanda malikanelerin topraklarının taksimini de istemekteydiler. İsyancıların sadakat beyanlarına karşın harekete geçmek zorunda olan Habsburg hükümeti, başlangıçta bu hareketi güç kullanarak bastıracabilecek durumda olmadığından, isyan liderleriyle müzakerelerde bulundu. Daha sonra köylü güçlerinin üzerine gönderilen ordu, bu güçleri bütünüyle çökertti. Liderlerden ikisi, Horea ve Cloşka, kendilerine iştirak etmiş kişilere bir örnek olsun diye halkın önünde dört parçaya ayırılarak idam edildi.

İsyanın şiddetle bastırılmasına karşın, II. Joseph isyanın sebeplerini inceden inceye araştırdı. İmparator 1773, 1783 ve 1786 yıllarında tebdili kıyafetle bölgeyi dolaşmış olduğu için Erdel'deki kötü koşulların tam anlamıyla farkındaydı. Tayin ettiği araştırma komisyonu, isyana köylülerin sömürülmesinin yol açtığı yargısına vardı. II. Joseph 1785 yılında, serfliği sona erdiren ve diğer bölgelerde de olduğu gibi köylülere kişisel özgürlük bahşeden ve yükümlülüklerini yerine getirmek kaydıyla taşınma izni veren bir ferman çıkardı. En önemli sorun olan işgücü yükümlülüklerini sınırlama sorunu ise çözüme kavuşturulmadı. 1791 ve 1792'de meclis, köylünün malikaneden ayrılmadan beş ay önce ayrılacağını bildirmesi ve başka bir yer bulması koşuluyla serfliğin lağvedilmesini kabul etti.

Joseph'in radikal reformları, gözden geçirilmiş olan bölgelere nazaran Erdel'de daha büyük bir tesir icra etti. Joseph'in köylülerle ilgili olarak aldığı önlemler ve kökleşmiş malikanelerin dini ve siyasi ayrıcalıklarına yaptığı saldırı tüm sistemi sarstı. Dini müsamaha hususunda sergilediği tutum ise Ortodoks kilisesine büyük yarar sağladı. Resmen tanınmış uluslar arasında ilk gerçek darbe Saksonlara indirildi. Joseph 1781 yılında, *Concivilität* ya da vatandaş eşitliği ile ilgili olan ve Almanların kendilerine münhasır haklarını sona erdirip Sakson topraklarındaki tüm sakinlerine eşit konum bahşeden bir buyruk çıkardı. Artık Almanlar gibi, Rumenler ve Macarlar da mülkiyet edinebilecek ve loncalara girebilecekti. Almanların ayrıcalıklarını ortadan kaldıran bu buyruk imparatorun, Almancayı yönetim dili yapmayı arzulamasına karşın Alman milliyetçisi olmadığını ortaya koymaktaydı.

II. Joseph, 1784 yılında, Erdel'in siyasi yapısını kökten değiştirmeye yöneldi. Başka yerlerde de yaptığı gibi, asillerin gücünün temelini oluşturan kontlukları ortadan kaldırdı ve yeni bölgelerin başlarına Viyana tarafından seçilip yine Viyana'ya karşı sorumlu olan görevlileri getirdi. İdari sınırlar, tarihi veya ulusal mülahazalara değinilmeksizin çizildi. Eyaletteki herkes eşit olacak; fakat hükümet dili olarak Almanca kullanılacaktı.

1781 yılında çıkarılan Müsamaha Fermanı, Ortodoks kilisesi üzerinde özellikle yararlı bir tesir icra edecekti. Bu ferman, evlerde ve yüzden fazla insanın bir inanca bağlı olduğu kilise ve okullarda serbestçe ibadet edilmesine izin vermekteydi. Artık yasal açıdan çok daha iyi durumda bulunan Ortodokslar, yeni kiliseler açabilir ve daha serbest hareket edebilirdi. Dahası Habsburg hükümeti, tüm Rumenleri Uniat olarak değerlendirme girişimini terk etti. Atanasie ve takipçilerinin bu rakip kuruma geçtiği 1698 yılından beri piskopossuz kalmış olan Erdel'in Ortodoks kilisesine yeni bir baş seçmek için girişimlerde bulunuldu. Rumen Ortodokslar 1698'den sonra, I. Leopold'un teminatları kapsamına girmemesine karşın Karlofça'daki Sırp kurumuna yönelmek zorunda kalmıştı. Ancak artık kendi başlarında yeniden kendi piskoposları olacaktı. Karlofça'daki metropolitan'dan II. Joseph'e üç adayın adının verilmesi istendi; metropolitanm seçtiği Ghedeon Nichitici adlı Sırp 1784 yılında görev başı yaptı. Nichitici'nin kilisesi, inançla ilgili hususlarda Karlofça'ya bağımlı kaldı. 1810 yılında Rumen Ortodokslara, kendi piskoposlarını belirleme hakkı tanındı. Alba Iulia nasıl Uniat mensuplarının ve Karlofça nasıl Sırp Ortodoksların merkezi ise, Sibiu da Ortodoksların merkezi oldu.

Ortodoksların konumlarını güçlendirmiş olmasına karşın bu yeni önlemler, doğal olarak II. Joseph'in daha çok düşman kazanmasına sebep oldu. Hükümeti yeni bir Ortodoks piskoposun tayinine onay vermeye iten nedenlerden biri, ülke dışındaki, özellikle de Bükreş'teki Ortodoks kurumlarının Erdel Rumenleri üzerindeki nüfuza sıcak bakmamasıydı. Bu hareketin diğer neticeleri, özellikle Katolikler arasında büyük bir tedirginliğe de yol açtı. Uniat kilisesi aleyhine olarak kitle halinde Ortodoks kilisesine bir dönüş gerçekleşti. Joseph bile, bu tür gelişmeleri zorlaştırıcı önlemler almaya razı olmak zorunda kaldı.

Joseph'in ölümüyle birlikte, Erdel'deki belli başlı idari değişiklikler hükümsüz kılındı. Erdel, resmen tanınmış üç ulus ve dört dinli yönetim sistemine geri döndü. Bununla birlikte serfliği ortadan kaldıran ve Ortodokslar üzerindeki sınırlamaları azaltan maddelerin muhafazası, Rumen halkın yararına oldu. Dahası, yüzyılın sonuna gelindiğinde Rumen halk, Rumenlerin durumlarının iyileştirilmesi gerektiği fikrini etkili bir şekilde savunabilen küçük bir entellektüel sınıfına sahip bulunuyordu. 1791 yılında bu grubun bazı üyeleri, Supplex Li-

bellus Valachorum diye bilinen ve II. Leopold'a gönderilen bir dilekçeyi kaleme aldı. Bu dilekçede yer alan argümanlar, Piskopos Clain tarafından dile getirilenlere çok benziyordu. Bu muhtıra, Rumen halkının Roma kökenli olduğu tezini işlemekte; kendilerinin ve Ortodoks kilisesinin 15. yüzyıla kadar Macarlar ve Saksonlarla eşit düzeyde bulunduklarını ileri sürmekteydi. Dolayısıyla bu döküman, yeni hakların bahşedilmesini değil fakat daha önceleri sahip olunan hakların iadesini talep etmekteydi. Dilekçeciler, Erdel'in idari zümrelerinde Rumenlere orantılı olarak yer verilmesini ve hakim ulusların ayrıcalıklarından Rumenlerin de yararlanmasını istiyordu. Ayrıca, Sırp Ortodoksların meclislerine benzer bir ulusal meclise sahip olmak da amaçları arasındaydı.

II. Leopold, dilekçeyi okudu ve Erdel parlamentosuna gönderdi. Umulabileceği üzere dilekçeye burada şiddetle itiraz edildi. Macar, Sekel ve Sakson aristokrasisi, kontrolü yeniden ele geçirmişken ödünler vermeye hiç niyetli değildi. II. Joseph'in bir merkezi idare kurma çabalarına başarılı bir şekilde karşı koymuş olan bu aristokratlar, kendilerinin siyasi gücü ve toplumsal konumu açısından daha büyük bir tehlike arz eden böyle bir harekete kesinlikle boyun eğmemeye kararlıydı.

Banat

Buraya kadar ele aldığımız bölgelere ilaveten, Habsburg İmparatorluğu'nun elinizdeki bu çalışma açısından önem taşıyan üç bölgesi daha vardır. Bunlardan Bukovina ve Sloven toprakları daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bukovina, monarşiye ancak 1775 yılında katılmış ve Lehistan'ın yeni ele geçirilmiş eyaleti Galiçya ile birlikte yönetilmeye başlamıştı. Karniola'nın tamamında ve Stirya, Karintiya, İstriya, Goriçe ve Gradiçka'nın bir kısmında meskun olan Slovenler ise, imparatorluğun Alman Avusturyalı kısmında yaşanan olayların tarihini paylaşmaktaydı. Tahripkar savaşlara veya büyük nüfus hareketlerine sahne olmaması dolayısıyla bu bölge, daha önce gözden geçirdiğimiz topraklardan daha müreffehti. Bir sonraki yüzyıla kadar bağımsız bir Sloven hareketi zuhur etmedi.

Bu bölgeye kıyasla Banat, kargaşa ve yıkım dolu bir tarihe sahipti. Osmanlı yönetimi altında olmasından dolayı Banat'ta, bu imparatorluğun hem toprak hem de idari sistemi yürürlükteydi. Bir sınır bölgesi ve sürekli bir savaş sahnesi olan Banat'ın nüfusu, müstahkem mevkilerin civarındaki birkaç merkez dışında büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Köylüler, sorunlu zamanlarda kolayca taşıyabilecekleri çiftlik hayvanları yetiştirmekteydi. 1718 yılında Habsburg hükümeti tarafından ele geçirilmesinin ardından, Banat'ın siyasi geleceği meselesi gündeme geldi. Bölgeyi elde etmeyi uman Macaristan'ın baskısına kar-

şın bu eyalet, önce bir kraliyet toprağı yapıldı ve askeri bir idarenin yönetimine verildi. Banat, on bir kazaya bölündü; köyler, Osmanlı toprakları ve Askeri Sınır'da yürürlükte olan sisteme uygun olarak yerel knezlerin idaresinde kaldı. Habsburg hükümeti, artık devlet arazisi olan bu bölgede tam tasarruf hakkına sahipti. Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güçlü bir siper olması ve ekonomik açıdan yüksek vergi getirisi temin edecek ölçüde müreffeh olması amaçlanmaktaydı. Bu yüzden, aktif bir kolonileştirme politikası başlatıldı.

Ele alınan tarihte Banat, Rumence ve Sırpça konuşan insanların iç içe geçtikleri bir geçiş bölgesi idi. Bir zamanlar temelde Rumenlerden oluşan bir nüfusa sahip olmasına karşın, uzun zaman süren göçler sonucunda Sırpların sayısı hayli artmıştı. Büyük bölümü köylü olmakla birlikte, bölgede yaşayanlar arasında zanaatkar ve tacirler de yer alıyordu. Habsburg İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği ilhaktan sonra yetkililer, toprağı en iyi işleyecek kişiler olduklarına inanılan Alman göçmenlerini cezbetmek için büyük çaba sarf etti. Yeni göçmenlere özgür çifçi statüsü verilmekte ve belli bir süre vergi muafiyeti tanınmaktaydı. Gerçekten de daha iyi köylülük metotları uygulandı ve pirinç ve pamuk gibi yeni ürünler geliştirildi. Hükümet, apaçık siyasi nedenlerden dolayı Macar göçünü engellemeye çalıştı.

Habsburg yetkilileri ayrıca, devlete hizmetleri geçen veya bu bağışları elde edebilecek ölçüde nüfuzlu olan kişilere geniş araziler de bahşetti. Hem Katolik hem de Ortodoks kilisesinin malikaneleri vardı. Tüm bu toprakların serfler veya ortakçılar tarafından ekilip biçilmesinden dolayı serfler ve ortakçılar, komşu topraklardakilerle aynı sorunları yaşamakta ve reformlardan aynı şekilde etkilenmekteydi. Nüfusun büyük kısmı Ortodoks olmasına karşılık Sırplar, Rumenlerden daha iyi bir konumdaydı. Bununla birlikte Rumenler, Sırp cemaatinin bir parçasını oluşturmaları dolayısıyla aynı ayrıcalıkların bazılarından yararlanmaktaydı. Banat topraklarının bir kısmı, Hırvatistan ve Slavonya'dakine benzer bir Askeri Sınır olarak teşkilatlandırıldı. Banat, 18. yüzyılın son on yılına kadar, Viyana'daki merkezi yetkililerin idaresinde kaldı. Avusturyalı yetkililer, bir müddet tereddüt ettikten sonra bölgeyi, müstakil bir eyalet olarak Macaristan'a kattı. Bölge, o tarihten itibaren Macar kontrolü altında kaldı.

FRANSIZ DEVRİMİ ve NAPOLYON

II. Leopold'un 1790'da tahta çıkışından 1815 tarihli Viyana Kongresi'ne kadar, Habsburg hükümetinin ana ilgisini Fransa ile olan ilişkileri oluşturdu. Leopold'u güçleri çok geçmeden bu devrimci gücün orduları tarafından ezi-

lip geçildi. Söz konusu dönemde Fransa, hem askeri gücü hem de fetihçi ideolojisi dolayısıyla ölümcül bir tehdidi temsil etmekteydi. Fransız monarklarının akıbeti, muhafazakar Avrupa'yı şaşkına çevirmişti. Leopold 1792 yılında, kızkardeşi Marie Antoinette ile eniştesi XVI. Louis'nin hapsedildiğini, 1793 yılında ise giyotinle idam edildiklerini gördü. Avrupalı yöneticiler ayrıca, Fransa'da devrime yol açan koşulların birçoğunun başka yerlerde de mevcut olduğunu fark etti. Habsburg monarşisinin hala ağır yükümlülükler altında bulunan köylüleri huzursuzdu. Asillerin bir kısmı, özellikle de Macaristan'dakiler, kendi ulusal ve feodal ayrıcalıklarının devamım meşrulaştırmak için Aydınlanma'nın kelime dağarcığını kullanmıştı. Bu koşullar altında Avusturya hükümeti, II. Joseph döneminde gerçekleştirilen deneylere yenilerini ekleyebilecek durumda değildi. Serfliğin ilgası ve Müsamaha Fermanı yürürlükte kaldıysa da, 1848 yılına kadar önemli başka bir ilerleme gerçekleşmeyecekti.

Bu yüzden yeni imparator II. Franz (1792-1835), aydın despotluk dönemini sona erdirdi. Dar muhayyileli pratik biri olan II. Franz, devlet yönetimine yeni bir muhafazakarlık ruhu kattı. Fransız Devrimi, ayrıcalık sahiplerinin hepsinin konumunu sarsmış bulunuyordu ve asiller bu daha büyük tehdit karşısında monarşinin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Daha önceleri eyalet haklarını ve tarihi hakları savunmakta olan kişiler, içinde bulunulan koşulların güçlü bir merkezi otoriteyi savunanlarla işbirliği yapmayı gerektirdiği görüşüne varmıştı. Her iki tarafın da ana düşmanı, Fransız saldırganlığı ve bununla bağlantılı devrimci ideoloji idi. Mücadelenin yalnızca savaş alanında değil fakat yurt içinde de verilmesi gerekiyordu. Bir hafiye teşkilatı, inzibati tedbirlerde bir artış ve ülke içinde yayınlanan ve yurt dışından getirilen eserleri inceleyen bir sansür kurulunun oluşturulmasının da aralarında yer aldığı birçok dahili kontrol tedbirine başvuruldu. Eğitim, sadakat ve iyi yurttaşlık vurgulanmaya başlandı; yerleşik rejimi ayakta tutan ve güçlendiren bir araç olarak din himaye altına alındı.

Devrimci hareketin yol açtığı korkulara rağmen, Macar ayrılıkçılığı meselesi Viyana için önemli bir sorun olmaya devam etti. Toprak sahibi asiller, kendilerinin topraklarında cereyan etmeyen Napolyon Savaşları sırasında zenginliklerinden bir şey yitirmedi. Topraklarının ürünleri savaş yüzünden pahalılanan bu asilzadeler, bir sınıf olarak vergiden de muaftı. Bununla birlikte, imparatorluğun savunulması için gerekli olan özel savaş vergilerine ve kendilerinin bol kazanç sağlayıcı topraklarını ekip biçen köylülerin azalmasına yol açan asker alımına karşı koymaya devam ettiler. Bu dönemde, Macarcanın yönetim ve yüksek öğretim dili olarak kullanılmaya başlanması için sürekli bir baskıda da bulunulmaktaydı.

Habsburg İmparatorluğu'nun Fransa ile olan savaşları, yıkıcı yenilgiler ve aleyhte barış antlaşmaları ile sonuçlandı. Bu antlaşmaların hemen hemen her biri Habsburg İmparatorluğu'nun toprak kaybetmesine yol açtı ki bu kayıplar, genellikle güneybatı sınırını kapsıyordu. Avusturya, 1792 ile 1797 yılları arasındaki Birinci Koalisyon Savaşı sırasında Prusya, İngiltere, Hollanda ve İspanya'nın yanında savaştı. Campo Formio Antlaşması'nda Belçika topraklarını vererek karşılığında Venedik, İstriya ve Dalmaçya'yı aldı. Avusturya'nın Rusya, İngiltere, Napoli, Portekiz ve Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte savaştığı İkinci Koalisyon Savaşı (1798-1801), Orta Avrupa'da önemli değişikliklere yol açmakla birlikte Habsburg Monarşisi'nin eski Venedik topraklarını elinde tutmasına izin veren Lunéville Antlaşması ile sona erdi. 1805 yılında başlayan Üçüncü Koalisyon Savaşı yeni yenilgilere, özellikle de 1805 tarihli Austerlitz felaketine yol açtı ve Petersburg Antlaşması ile sona erdi. Avusturya, bu antlaşmayla birlikte Venedik topraklarını yeni kurulmuş olan İtalya Krallığı'na terk etti ve daha çok Alman toprağı yitirdi. 1809 yılında önemli bir ulusal canlanma girişiminin ardından, Arşidük Karl'ın komutası altındaki Avusturya ordusu, o sıralarda İspanya ile meşgul olan Napolyon'u yenmek için büyük bir gayret gösterdi. Ancak bunu izleyen büyük yenilgiler, Habsburg monarşisini bir diğer yıkıcı antlaşmayı imzalamak zorunda bıraktı. Schönbrunn Antlaşması ile, Napolyon'un İllirya Eyaletleri diye isimlendirilen yeni bir siyasi varlığa dönüştüreceği toprak parçası ile birlikte Galiçya ve başka Alman toprakları da elden çıktı.

Fransız hükümeti, 1805 yılını izleyen birkaç yıl boyunca önemli Güney Slav topraklarını kontrolü altında tuttu. 1809 yılında Dalmaçya, bazı Sloven toprakları, Hırvatistan Askeri Sınır'ının bir kısmı ve Sivil Hırvatistan birleştirilerek İllirya Eyaletleri'ne dönüştürüldü ve doğrudan Fransa'ya bağlı hale getirildi. Bu Balkan bağımsızlığını gerçekleştiren Fransız hükümetinin amacı, İtalya'daki konumunu muhafaza etmek ve Habsburg İmparatorluğu üzerinde baskı oluşturmak için bölgede güçlü bir siyasi üs tesis etmekti. Bu yeni sınırlar ayrıca, Fransa'nın Osmanlı topraklarına doğrudan ulaşmasını da sağlamaktaydı. Fransız yetkilileri yeni hükümetin teşkili esnasında, ilkel ve barbarca buldukları yerel adetleri dikkate almadı ve Fransız yönetim sistemini uygulamaya geçti. Bölgelere ayırılan ülkede Fransa'nın adli, idari ve mali sistemi yürürlüğe sokuldu.

Napolyon'un hakimiyeti, birçok devrimci ilkenin uygulanmasına yol açtı. Fransız askeri gücünün karşı konulamaz büyüklükte olmasından dolayı, yerel veya muhfazakar duyarlılıklara fazla dikkat gösterilmesine gerek duyulmadı. Meydana gelen değişiklikler, Josephizmin en uç fikirlerini bile aştı. Malikane sistemi sona erdi; köylüler, ekip biçtikleri toprağın tamamını alacaktı. Toprak sahipleri için sunulan işgücü hizmetleri ve kiliseye ödenen öşür, tazminatsız

olarak lağvedildi. Napolyon Kanunu yürürlüğe kondu ve herkesin yasa önünde eşit olduğu ilan edildi. Bununla birlikte, vergilendirme devam etti. Yüksek devlet vergilerinin ve Fransız ordusunun ihtiyaç duyduğu yolların yapımı gibi bayındırlık işleri için belirlenen işgücü yükümlülüğünün sürmesi ve hatta artması büyük memnuniyetsizliğe yol açtı. Yerel nüfus, Fransız ordusuna asker kaydedilmekten de hoşlanmadı.

Fransa'nın İllirya Eyaletleri'ni elinde tuttuğu birkaç yıllık süre içerisinde reformların hepsi tamamlanamadı. Fransa, dikkatini temelde Avrupa'nın diğer ve daha önemli kesimlerine odaklamıştı. Yeni kurumların Güney Dalmaçya'nın kabilelerce meskun bölgelerinde de tesisi için hiçbir girişimde bulunulmadı. Fransız askeriyesinin subayları, Askeri Sınır'ın düzenine büyük hayranlık duymaktaydı; burada fazla bir değişiklik yapılmadı. Dahası, denizler İngiltere'nin kontrolü altında olduğu için, Dalmaçya'nın sahil kasabalarının refahını arttırmak için pek bir şey yapılmadı.

Bununla birlikte, Fransız işgalinin bazı kalıcı etkileri oldu. Birincisi, eski düzen bütünüyle tersine döndü ve nüfus yeni fikirlerle ve daha verimli bir idari sistemin en azından planıyla tanışmış oldu. Ayrıca, yerel diller daha yaygın şekilde kullanılmaya başladı. Gelecekte çok daha önemli bir sorun halini alacak olmakla birlikte, tek bir edebi dilin seçilmesinin ve benimsenmesinin zorluğu açıktı. İllirya Eyaletleri'nde temelde iki halk yaşıyordu: Aynı dilin lehçelerini konuşmakta olan Dalmaçya ve Hırvatistan'daki Hırvatlar ile kullandıkları Slav dili Hırvatlarınkinden farklı olan Slovenler. Bu yüzden Napolyon Kanunu, Güney Slav halkını tek bir hükümet altında toplamakla birlikte, gelecekte Yugoslav birliğinin önünde engel teşkil edecek önemli bir sorunu gözler önüne sermekten öte pek bir şey sağlamadı.

Habsburg ordusunun talihi, Napolyon'un Rusya'ya karşı ihtiyatsız bir şekilde saldırıya geçtiği 1812 yılına kadar yaver gitmedi. Bu tarihten sonra, Prens Clemens von Metternich'in yönetimindeki Habsburg hükümeti, Napolyon'u yenilgiye uğratacak koalisyonun liderlerinden biri oldu. Mart 1814'te müttefik askerleri Paris'e girdi. Bunu izleyen ve 1814 ile 1815 yıllarında Viyana'da gerçekleştirilen barış müzakerelerinde, eserimizin kapsamı içerisinde bulunan bölgelerle ilgili pek sorun çıkmadı. Barış müzakerelerindeki büyük anlaşmazlık, Lehistan topraklarının akıbeti ile ilgiliydi. Bu uzun savaş döneminden önce Habsburg'un güneybatı sınırında cari olan koşullarda meydana gelen temel değişikliği eski Venedik topraklarının monarşiye kesin olarak katılması teşkil etti. İstriya ve Dalmaçya ilhak edildi; Kuzey İtalya, bir Habsburg arşidükünün yönetimi altına alınan Lombardiya-Venedik Krallığı'na katıldı. 1802 tarihli Bükreş Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ilgilen-

diren sorunları elbette *ki* çözmüş bulunuyordu. Babıali, Viyana Kongresi'ne iştirak etmedi ve Balkan sorunları ele alınmadı.

Viyana Antlaşması, Habsburg İmparatorluğu için büyük önem arz edecekti. Savaşlarda sürekli yenilgiye uğramasına karşın bu barış antlaşması, Habsburg İmparatorluğu'nun İtalyan yarımadası ve Alman devletleri arasındaki hakimiyetini tanımaktaydı. 1866 yılında Prusya karşısında uğranılan yenilgiye kadar geçen elli beş yıl boyunca Habsburg monarşisi, bu bölgelerdeki nüfuzunu muhafaza üzerine yoğunlaşacaktı. Balkan ve Doğu sorunlarım tali sorunlar olarak görmekteydi. Bu yüzden, bu lehte durumun muhafazasında sayısız çıkarı olan Habsburg hükümeti, temel amacı statükoyu ve kurulmuş muhafazakar siyasi düzeni korumak olan Kutsal İttifak'a Prusya ve Rusya ile birlikte katıldı.

NOTLAR

1 Zikr., Elinor Murray Despalatovic, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement* (Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975), s. 11.
2 Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955), s. 71-72.
3 Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change.* s. 72.
4 Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change.* s. 72-73.
5 Vladimir Dedijer vd., *History of Yugoslavia,* çev. Kordija Kveder (New York: McGraw-Hill, 1975), s. 237.
6 Floransa Konseyi ile ilgili bir tartışma için, bkz., *The Great Church,* s. 103-111.
7 Constantin Daicoviciu ve Miron Constantinescu, (ed.), *Brève histoire de la Transylvanie* (Bükreş: Editions de l'académie, 1965), s. 143.

BÖLÜM 3

Osmanlı ve Habsburg Yönetimindeki Balkan Halkları: Bir Mukayese

ÖNCEKİ kısımlarda iki büyük imparatorluk olan Osmanlı ve Habsburg yönetimindeki Balkan halklarının durumunu inceledik. Balkan halkının kaderini sadece içinde yaşadıkları devletin iktisadi, siyasi ve içtimai yapısı değil fakat aynı zamanda dahili ve harici meseleler de etkilemekteydi. Bazı açılardan, iki hükümetin problemleri birbirine benzemekte; bazı açılardan ise taban tabana zıtlık arz etmekteydi. Gerek Osmanlı gerekse Habsburg yöneticileri için 18. yüzyılın temel siyasi sorununu, merkezi otoriteler ile eyalet otoriteleri arasındaki nispi güç dengesinin oluşturduğuna kuşku yoktur. Bununla birlikte, Osmanlı ve Habsburg yöneticileri bu meseleye farklı yönlerden yaklaştı. Habsburg monarşisi, daha önce üzerlerinde hakimiyet tesis edemediği feodal malikaneleri kontrol altına almaya çalıştı; Osmanlı sultanları ise, bir zamanlar sahip oldukları hakimiyeti yeniden kurmaya kalkıştı. Avusturya'nın merkeziyetçiliğine ve mutlakiyetçiliğine karşı koyanlar, Habsburg ailesi ile rekabet edebilecek bir soydan gelmekte olan tarihi asilzadeler idi. Babıali'ye meydan okuyanlar ise, ayanlar, beyler, Hristiyan ve Müslüman askeri liderler ve haydutlar -kökleşmiş siyasi güç geleneğinden yoksun gruplar- oldu.

Askeri yenilgiler veya bu yenilgilerin oluşturduğu tehlike, her iki devletin de reforma yönelmesinde önemli bir rol oynadı. Yabancı devletlerin kendisini parçalamayı planlamalarından dolayı Osmanlı İmparatorluğu daha büyük bir tehlike içerisindeydi. Babıali'ye yönelik tehditler Avusturya, Rusya ve İran kökenliydi; Habsburg monarşisinin baş hasmı ise önceleri Fransa, daha sonraları Prusya oldu. Bu yüzden, devleti düşmanlarına daha iyi karşı koyabilecek bir duruma getirmek için dahili reform zorunlu görüldü. Osmanlıların sınırlı olan reform girişimleri bütünüyle pragmatik amaçlıydı. Askeriyenin ıslah edilmemesi durumunda, yabancıların saldırıları ve dahili ayaklanmalar yüzünden merkezi hükümet çökecekti. Avusturya'nın çabaları çok daha kap-

samlı oldu. İmparatorluğun siyasi yapısı, merkezi hükümetin daha fazla vergi toplayabilmesini ve doğrudan asker alımı için nüfus ile daha yakın bir ilişki kurmasını sağlayacak şekilde değiştirilmeye çalışıldı. Dahası, bu değişiklikler sadece askeri nitelikte değildi. Reformcu monarklar, Aydınlanma'nın siyasi ideolojisine dayalı olarak kendilerini, yönetimleri altındaki tüm insanlardan sorumlu liderler olarak görmekteydi. Reformların eski geleneklere geri dönüş sadedinde meşrulaştırıldığı ve yeni bir yöneticilik anlayışına dayalı olmadığı İstanbul'da benzer bir tutum söz konusu değildi.

Balkan halklarının bu iki imparatorluk idaresindeki göreli konumları hakkında bir yargıya varmak veya bu iki farklı rejim altındaki deneyimlerini karşılaştırmak kolay değildir. Osmanlı topraklarındaki Hristiyan halk, açıkça ikinci sınıf vatandaşlar olarak nitelendirilmekteydi. Bununla birlikte, büyük ölçüde kendi kendilerini yönetme hakkına sahip bulunuyorlardı. Sadece millet sistemi değil fakat aynı zamanda köy toplulukları da önemliydi. Osmanlı Hristiyanları yerel düzeyde genellikle, erkek nüfusun oylarıyla seçilen ve en azından önemli yerel ailelere mensup olan kendi yörelerinin insanının doğrudan yönetimi altındaydı. Adliye, vergilerin toplanması ve inzibat güçleri doğrudan yerel denetim altında olabiliyordu. Buna karşılık Hristiyan ileri gelenler, Müslüman eyalet yetkilileri veya merkezi hükümetin temsilcileriyle işbirliği yapmaktaydı. Dahası, bazı bölgelerde kanunsuzluğun kendisi de belli oranda bir özgürlük temin etmekteydi. Omuzlarına ağır yükler yüklenmiş ailelerin veya bireylerin kaçıp sığınabilecekleri geniş ormanlar, denetim altına alınamaz dağlar ve denizler her zaman için mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu, hakimiyeti altındaki topraklar veya bu toprakları çevreleyen denizler üzerinde hiçbir zaman sıkı bir kontrol tesis etmedi.

Habsburg topraklarındaki durum ise son derece farklıydı. Bir malikane sisteminin cari olduğu bu topraklardaki her yerde asiller, yerel hükümete hakim bulunmakta ve köylü nüfusun büyük bölümünü serf statüsü içerisinde tutmaktaydı. Statü, din veya ulustan çok toplumsal sınıfa dayalıydı. Balkan halkları arasında sadece Hırvatlar önemli bir asiller sınıfına sahipti. Önemli bir asiller sınıfına sahip olmayan Sırplar, Slovenler ve Rumenler köylü konumunda oldukları için, siyasi haklardan ve resmen tanınmış öz-yönetim kurumlarından yoksundu. Yargı ve vergi toplama gibi işler, malikane lordunun elindeydi. İstisnalar temelde, Habsburg hükümetinin gerçekte Osmanlılara ait olan kurumları hayata geçirdiği yerlerdeydi. Askeri Sınır'da, Osmanlı bölgelerindekine benzer bir köy idaresi sistemi kurulmuştu; monarşi içerisinde Sırplara, millet sistemi ile birçok benzerlikleri olan bir örgütlenmeye gitme izni verilmişti.

Bu iki imparatorluk birçok benzer sorunu paylaşmalarına karşın, döneme dışarıdan bakan bir gözlemci açısından arada köklü farklılıklar vardı. En bariz farklılıkları, bu birbirine zıt iki medeniyetin dış biçimleri oluşturuyordu. Eğitimli Avrupalıların gözünde Osmanlı İmparatorluğu, geri ve hatta barbar bir devletti. Bu tür gözlemciler, başarısızlığa uğrayan veya sultanın hoşnutsuzluğuna neden olan resmi görevlilerin veya paşaların hükümet tarafından derhal ve genellikle ya boğularak ya da kafaları kesilerek kolaylıkla idam edilmelerine şaşırıp kalmaktaydı. Babıali ayrıca, bir savaş ilanının ardından, düşman gücün büyükelçilerini ve temsilcilerini son derece olumsuz koşullar altında hapsetme itiyadına da sahipti. Kelle toplama ve cesetlerle kelleleri kamuya açık yerlerde kazığa bağlama adeti, bu tür tutumları tarihe gömmüş olan ülkelerin vatandaşlarında isyana yol açıyordu. Dahası Osmanlı şehirleri, Batı şehirlerine kıyasla kirli, boğucu ve ilkeldi. Göze çarpıcı zenginlik izharı tehlikeli olabiliyordu; lüks ve zenginlik, yabancı gözler tarafından gözlenemeyecekleri evlere hapsedilmekteydi.

Tarz itibarıyla Habsburg İmparatorluğu, kıyasen, Avrupa'nın büyük merkezlerinden biriydi. Barok kültürü çağında, Habsburg medeniyeti görkemli bir medeniyetti. Asiller, muhteşem meskenlere sahip olmaya ve sanata destek vermeye güç yetirebiliyordu. Ayrıca, hali vakti yerinde bir orta sınıf da mevcuttu. Hukuk ve düzen teminat altındaydı; soyguncu çeteleri diledikleri gibi davranamıyordu. Kamu görevlilerinin belli ölçülere uymaları bekleniyordu. Bozulma tüm toplumlarda var olmasına rağmen Avusturya, görece dürüst ve etkin bir hizmet sunmaktaydı. Sağlık, temizlik ve düzen standartlarının düzeyi yüksekti.

Buna karşılık İstanbul'daki bozulma had safhadaydı. Düzen ve güvenlik sorunları yanında sağlık sorunları da mevcuttu. Osmanlı toprakları sık sık tehlikeli salgın hastalıklara ve vebaya sahne oluyordu. Hıyarcıklı veba, Avrupa'da bir tehlike olmaktan çıktıktan uzun bir süre sonra bile Osmanlı topraklarını tehdit etmeye devam etti. 1770 yılında 40 bin kişi öldü; 1812 ila 1814 yılları arasında Bükreş ve Belgrad şehirleri, nüfuslarının üçte birini yitirdi. Bir yıl içerisinde 150 bin insan kaybına uğranılabilmekteydi.[1] Durum çocuklar için özellikle tehlike arz edici mahiyetteydi; kızıl hastalığı gibi rahatsızlıklar, bir kuşağın önemli bir kısmını kırıp geçirebiliyordu.

Siyasi meselelerle toprak sahipliği kesinlikle irtibatlı olmasına karşın, köylüler –yani, Balkan halklarının yüzde 90'ını oluşturan kesim– açısından, toprak sahipliği meseleleri muhtemelen daha önemliydi. Ticaret ve imalatçılık monarşinin yaşamında önemli unsurlar olmasına karşın, Bölüm 2'de bunların ele alınmadıkları fark edilecektir. Bu durum, Balkan halklarının neredeyse tamamının zirai ve kırsal mesleklerle meşgul olduklarını ortaya koymakta-

dır. Genellikle Yunanlı veya Sırplardan oluşan çok küçük bir tacir ve zanaatkar topluluğu şehirlerde yaşamakla birlikte, Rumen, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin çoğu için önemli iktisadi meseleleri, toprak ve zirai üretimle ilgili meseleler oluşturmaktaydı.

Gördüğümüz üzere 18. yüzyılın başında, Habsburg İmparatorluğu ve Tuna Prenslikleri'ndeki köylülerin çoğu serfleştirilmiş veya bağımlı hale getirilmiş durumdaydı. Yasal açıdan tali statüdeydiler ve bir toprak parçasını ekip biçme hakkına ancak geleneksel haklar yoluyla sahip bulunmaktaydılar. Devlet ve kilise vergilerinin önemli kısmını onlar ödedikleri gibi, ekip biçtikleri topraklar için de ödemeler yapmaları gerekiyordu. Yüzyıl içerisinde Maria Theresia, II. Joseph ve Konstantinos Mavrokordatos, temelde devlet çıkarını gözeten ve köylülerin yasal statülerini değiştirmekle birlikte işlerini koruma veya ekip biçtikleri toprakların sahipliği hususunda onlara fazla bir güvence temin etmeyen reformları yürürlüğe koydu. Dolayısıyla köylü nüfusunun memnuniyetsizliği, isyanın patladığı 1848 yılma kadar kabarıp durdu. Bununla birlikte Osmanlı Hristiyanlarından farklı olarak Habsburg köylüleri, arzularını yasal olarak veya isyan yoluyla dile getirme hususunda iyi konumda değillerdi. Yerel yönetim, köy itibarlıları tarafından değil de asiller tarafından gerçekleştirilmekteydi; martaloslar ve haydutlar tarafından oluşturulanlara benzer hiçbir silahlı köylü gücü mevcut değildi. Habsburg tebaası arasında yalnızca Askeri Sınır'daki Sırpların askeri tecrübeleri vardı ve onlar bu tecrübelerini temelde Osmanlı topraklarında değerlendiriyordu. Köylülerin kafalarını siyasi, ulusal veya dini meseleler değil, zirai meseleler meşgul ediyordu. Monarşinin yüksek kültürel başarısı, mimarisi, sanatı ve müziği, en iyi durumda ancak ilköğretim düzeyinde eğitim sahibi olan bu toplum kesimi için tabii ki hiçbir avantaj sağlamamaktaydı.

Genel koşullar düşük düzeyde olmasına karşın, Osmanlı Hristiyan köylülerinin bazıları, teoride değilse de pratikte toprak ile ilgili belli avantajlara sahipti. Zirai koşullarla ilgili mukayeseli çalışmaların bulunmamasından dolayı bu hususta genellemeler yapmak çok zordur. Bununla birlikte, tüm köylü ailelerinin kendilerine ayırılmış toprak parçasını diledikleri gibi ekip biçme arzularını bir ölçü olarak alacak olursak, bu arzunun, yerli bir asiller sınıfına ve feodal bir örgütlenmeye sahip olan Eflak, Boğdan, Bosna ve Hersek dışında kalan Osmanlı topraklarında daha kolay gerçekleştirilebildiğini söyleyebiliriz. Tımar ve çiftliklerdeki toprak sahipliği ile ilgili sınırlamaları daha önce ele almıştık. Bununla birlikte, benzer bir köylülüğün uygulandığı veya dağlarda ve meralarda hayvan yetiştiriciliğinin temel geçim kaynağı olduğu geniş araziler mevcuttu. Ayrıca, Osmanlı Hristiyanlarının köy idarelerine, yerel liderlere ve bazen, toprak anlaşmazlıklarında sonuç almalarını sağlayan

emirlerine amade silahlı güçlere sahip olduklarını da vurgulamak gerekir. Bunlara ilaveten, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde her zaman büyük miktarda işgal edilmemiş toprak bulunmakta ve imparatorluk içerisinde yer değiştirmek mümkün olmaktaydı.

19. yüzyıla kadar Balkanlar'da köklü değişikliklerin ortaya çıkmamasına karşın, bu değişikliklerin gerçekleşeceğine dair emareler çoktan zuhur etmiş bulunuyordu. 18. yüzyılda, bu iki imparatorluğun liderleri, başat sorunlar olarak gördükleri sorunları çözmeye çalıştı. Osmanlılar, devletin isyancı yerel paşaları kontrol altına alabilmesi ve yabancı işgaline karşı koyabilmesi için askeri reformun gerekliliği üzerinde durdu. Avusturya monarkları, özellikle de II. Joseph, devlet yönetiminde köklü bir değişiklik gerçekleştirmeye kalkıştı. Görmüş olduğumuz gibi, bu tepeden inme reformlar büyük ölçüde başarısız oldu. Napolyon Savaşları sona erdiğinde, muhafazakar güçler hakimiyetlerini yeniden tesis etmiş bulunuyordu. Önemli sorunlar çözülmeden kalmıştı. Babıali, hala yabancı saldırı ve dahili bölünme tehlikeleriyle karşı karşıya bulunuyordu; Habsburg monarşisinin büyük ölçüde farklı eyaletlerden müteşekkil imparatorluğu bir arada tutma çabalarında ayak bağı olan sorunlar varlığını sürdürüyordu. Dahası, dönemin ekonomik değişimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni meseleler, sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirecekti.

İkinci Kısım

İsyan Yılları
1804-1887

BÖLÜM 4

İlk Ulusal İsyanlar

BALKAN yarımadasının 1804 ila 1887 yılları arasındaki dönemi, ulusal isyanlar ve yeni yönetimlerin kurulması konuları etrafında geçer. Bu yıllarda bağımsız Yunanistan, Sırbistan ve Romanya ile beraber özerk bir Bulgaristan kurulmuştur. Arnavutluk'ta da bir ulusal hareketin yükseldiğini görmekteyiz. İlk devrimler Belgrad paşalığı, Tuna eyaletleri ile Mora yarımadası ve Rumeli olmak üzere yüzyılın ilk otuz yılı boyunca üç ayrı bölgede görüldü. Bu olayları tartışmadan önce, olayların üzerinde çok önemli etkisi olan ve sadece Balkanlar ile sınırlı kalmayıp Avrupa'nın geri kalan bölgelerinde de meydana gelen bazı umumi gelişmeleri dikkate almalıyız: Bunlar, öncelikle, ulusal ve özgürlükçü ideolojilerin teşekkülü ve kabulü, ikinci olarak, değişen ekonomik koşullar ve üçüncü olarak ise Avrupalı büyük güçlerin artan müdahaleleri ve Doğu Sorunu meselesinin kökenleridir.

BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİ: İSYANLARIN ARKA PLANI

19. yüzyıl Balkan ulusal lider ve düşünürleri kökleri Batı Avrupa'da olan iki siyasi doktrinden derinden etkilenmişti: Kökleri 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinde olan liberalizm ve temeli 19. yüzyıl tarihselciliği ve romantikliğinde bulunan milliyetçilik. 18. yüzyıl yazar ve düşünürlerinin birçoğu önceki dönemin bilimsel keşiflerinden derinden etkilenerek maddi dünyanın "tabii kanunlarına" benzer şekilde siyaseti ve toplumu belirleyen belli başlı kanun veya kuralların olduğu düşüncesine kapılmıştı. Akıllarını kullanarak bunları keşfedebileceklerini ve devlet yönetiminde statü haline getirebileceklerini ummuşlardı. Bu insanların çoğu idealistti ve toplum ile insanın mükemmelliğine iman etmişti. Hedefleri insanın mutluluğunun ve refahının garanti altına alınması olduğundan, devlet kurumlarının yönetilenlere hizmet

edip fayda sağlamalarını arzu ediyorlardı. Kavramlarının demokratik olma zorunluluğu yoktu. Daha önce gördüğümüz gibi, II. Joseph diğer aydınlanmış despotlar gibi tamamen otokratik bir yönetime niyetlenmişti. Aslında hedefi, Avusturya nüfusunun bütün sosyal katmanlarının faydası uğruna çalışmaktı.

Aydınlanmanın kimi doktrinleri gerçekte merkezileşmiş monarşilerin işine yaramış olmakla birlikte, bazı yönleri de muhalefeti güçlendirmişti. Mutlakiyetçi, merkantilist devlete saldıran kimi yazarlar, tabiat kanunu fikri mutabakatınca bütün bireylerin doğuştan itibaren kimi hakları haiz olduğunu ve bu hakların "vazgeçilemez" olduğunu iddia etti. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, bu düşünce ekolünün temel fikirlerinin güzel bir ifadesi bulunur: "Yaşam, özgürlük ve mutluluk". Özel mülkiyet de sıklıkla bu tabii haklar listesine eklenir.

Bu sayede her bireyin hayatında hükümetin müdahele edemeyeceği alanlar olduğu argümanı ortaya atılmaktaydı. Müdahaleyi önlemek ve özel ile kamusal alanı tanımlamak için bir nevi toplumsal sözleşme olan anayasanın meydana getirilmesinin gerekliliğine inanılıyordu. Anayasa, devletin iktidarının sınırlarını belirleyecek ve vatandaşların haklarını teminat altına alacaktı. Bu kavramlar siyasi eşitliği çok güçlü bir şekilde vurguluyordu; her insan toplumsal veya etnik kökeni dikkate alınmaksızın aynı haklara sahip olacaktı. En çok bireyin özgürlüğü ve bu özgürlüğün hükümet veya toplumun baskısı karşısında korunması noktaları vurgulanmaktaydı. Bu noktalar 19. yüzyıl liberalizminin temel noktalarıydı. Bu dönemin liberali, siyasi eşitliği kabullenirken nadir de olsa sosyal veya ekonomik katmanlaşmayı veya devletin, nüfusun bir kısmına yardım etmek için müdahalesini desteklemekteydi.

19. yüzyıl milliyetçiliği bu düşüncelerin bazılarının yönünü değiştirdi. Aydınlanma yazarlarının çoğu, devletin ya da ulusun yazılı veya sözlü bir toplumsal sözleşme vasıtasıyla bir araya gelmiş kişiler topluluğu olduğunu düşünmekteydi. Hükümetin amacı da gayet basit olarak en genel manada refahı teşvik etmek ve toplumu dıştan gelecek saldırı ve kuşatmalara karşı korumaktı. En baştaki vurgulardan birinin konusu da bireyler ve devlet otoriteleri arasındaki ilişkinin tanımlanması ve devlet otoritesinin gücünün sınırlanması hususuydu. Devlet, özgür vatandaşların rasyonel bir organizasyonu olarak düşünülüyordu ve mistik ve duygusal tonların öne çıkması halinde bu rasyonelliğin azalacağı kanaati yaygındı.

Bunun aksine, milliyetçi doktrinler neredeyse daima bireyden ziyade kolektif bir varlık olan ulusa önem atfetti. Romantik milliyetçiliğin kelime dağarcığının çoğu Alman filozofu Johann Gottfried Herder'in yazılarından ciddi manada etkilendi. Herder'in fikirlerinin etkisi en ziyade Doğu Avrupa'da

görüldü. O, bir toplumdaki bireyleri ancak *Volk*un parçası olarak görmekteydi. Bu terim kabaca halk olarak veya daha güzel biçimde ulusal grup olarak tercüme edilebilir. Herder; sanat, müzik, edebiyat, yerel kıyafetler, kanunlar ve aslında kültürel ve siyasi yaşamın biçimlerinin çoğunun, her bir halkın biricik ruhunun veya *Volksgeist*in tezahürleri olduğuna inanıyordu.

Hükümetin ve toplumun karşısında vatandaşın haklarını koruma meselesine ciddi biçimde önem atfeden liberal ideolojinin zıddına ulusal ideolojiler çoğunlukla öbür uca kaymaktaydı. Tanrı'nm insanlığı milletlere göre böldüğü iddia edilmekteydi. Ortak dil, tek bir din, benzer gelenekler ve uzun tarihsel birliktelik gibi özellikler bireyleri tek bir millette bir araya getiriyordu. Bazı yazarlara göre vatandaş öncelikle kolektif grubunun bir parçası olarak mevcuttu ve bu yüzden milletine ve kurumlarına karşı gerçek haklara sahip değildi. Bu bağlamda kişisel hürriyet, anayasa ve benzer hukuki belgeler vasıtasıyla değil de ulusun kolektif iradesine teslim olmak ve onunla özdeşleşmek sayesinde elde ediliyordu ve bu bazen bir karizmatik lider tarafından dile getirilmekteydi.

Milliyetçilerin dil çalışmalarına ve dilin sadeleştirilmesi konularına ayrıcalıklı ilgi göstermelerinin nedeni, ulusal karakterin bu tezahürünü belki de en önemli dışavurum olarak görmelerindendir. Yalnızca bir lisanın her bireyin zihninde var olduğu; bunun, düşüncenin doğal ifade tarzı ve ait olunan milletin doğuştan var olan karakteri olduğu iddia edilmekteydi. Her yazar yalnızca o dil ile kendi doğru fikirlerini ve milli kültürünü ifade edebileceğinden kendi lisanında yazmalıydı. Yabancı kelimeler doğal ifade şekline zararlı olduğundan her bir dilin kelime dağarcığından tamamen atılmalıydı. Benzer bir şekilde, milliyetçi felsefeciler kendi tarihlerinin canlandırılmasını halk masalları ve efsaneler vasıtasıyla yapmaya çalıştı. Halklarının karanlık tarihlerine dalmaktan mutluluk duyan bu felsefeciler, toplumun "yabancı" kültürel etkilerden en az zarar gören unsuru olarak gördükleri köylülere büyük bir saygıyla yaklaşıyordu.

Öncelikle bu yazarların üstün ve aşağı milletler hiyerarşisi oluşturmadıklarını ifade etmeliyiz. Onlar yalnızca, bireyin kendisini en iyi şekilde, doğal ve insanlığın Tanrı tarafından bölünmüş bir parçası olan milletle özdeşleştirerek gerçekleştirebileceğini iddia ediyordu. Mesela Herder'in de içlerinde bulunduğu Alman yazarlar Balkan halk edebiyatına büyük bir hayranlık duyuyor ve ilgi gösteriyordu. Özellikle Sırp sözlü kahramanlık şiirleri, yaşayan *Volksgeist*'ın en üstün örneklerinden biri kabul ediliyordu. Daha sonraları, bu müphem kavramlar pratikte uygulamaya geçirilmeye başlandığında, ulusal liderler kendi halklarının biricik ve olağanüstü özelliklerini fark etmeye ve bu argümanı başkaları üzerindeki kontrollerini haklı göstermekte kullanmaya başladı. Ulusal hareketlerin hepsinde görülen bu temayül, 20. yüzyılın Ulusal Sosyalist Almanya'sında zirve noktasına varmıştı.

Hem Doğu hem de Batı Avrupa'da aşırı milliyetçi doktrinlerin en şevkli takipçileri, genellikle idari tecrübesi eksik ya da güncel siyasi gücü az olanlardı. Devrimci milliyetçilik; üniversite öğrencileri, profesörler, yazarlar, avukatlar ve diğer iyi eğitim görmüş fakat yüksek devlet görevlerinden dışlanmış meslek grupları arasında en yüksek ilgiyi gördü. Programları fiile çok önem veriyor ve asil bir hedef için çabalamanın önemini vurguluyordu; ancak çabaları komplo ve şiddete gömülmüştü. Konumlarının doğruluğuna hepsi kaniydi ve geleceğin anahtarını ellerinde tuttuklarına da şüphesiz biçimde inanıyorlardı.

Bütün Avrupa'da 19. yüzyıl devrimci hareketleri, iki doktrin arasında apaçık zıtlıklar olmasına rağmen liberalizm ve milliyetçiliği bir araya getirmişti. Liderler feodal ve otokratik rejimlerin yıkılmasına ve yerine anayasal rejimlerin kurulmasına yoğunlaşmıştı. Devlet için ulusal bir temeli kabul etmişlerdi; bu temel de ortak bir dili ve tarihi geçmişi olan halkların bir araya gelmesini öngörüyordu. Gösterileceği gibi, liberal siyasi prensiplerini gücü elde ettiklerinde feda edebilirlerken ulusal şevklerinde nadiren tereddüt görülüyordu.

Liberal ve milliyetçi ideolojinin Güneydoğu Avrupa için manası açıktı: Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları dağılacak ve anayasal düzenli ulus devletlerle ikame edileceklerdi. Kuram bir kenara, daha 18. yüzyılda, Balkan halklarına bu yolda hizmet edecek bazı olaylar meydana gelmişti. Bu gelişmenin bazı yönleri, özelilkle kültürel canlanma ve dile karşı artan ilgi milliyetçi doktrinle tamamen mutabakat halindeydi.

Kültürel Canlanış: Tarih ve Dil

Balkanlardaki milliyetçi dönem ile ilgili tartışmada, Habsburg ve de Osmanlı yönetimlerinin, her milletin kendi arasındaki birlik düşüncesini ya da daha parlak geçmiş hafızasını yok etmediğini söylemek çok önemlidir. Bizans, Sırp, Hırvat, Boşnak, Bulgar, Eflak ve Boğdan devletleri önemli olaylara imza atan ayrı kültürleri ve tarihleriyle var olmuşlardı. Her devletin vatandaşları ortak bir dil, din, kültür ve 19. yüzyılda milli bir birliği işaret eden diğer sıfatları paylaşıyordu. Osmanlı sisteminin belli kurumları, çoğunluğu okuma yazma bilmeyen köylü nüfus arasında bile önceki zaferlerin hatırlanmasını garanti ediyordu.

Şüphesiz Ortodoks Kilisesi geçmiş geleneklerin muhafazası ve aktarımında önemli bir araç işlevini gördü. Her ne kadar Patrik Osmanlı hükümetiyle işbirliği yapıyor olsa da, kilise bir bütün olarak üyelerinin tamamen farklı ve üstün olduğu fikri ile Müslümanların Hristiyan topraklarındaki günahkarlar olduğu fikrini canlı tutuyordu. Mümkün olan tek eğitimi sağlayan Ortodoks kurumları, Osmanlı devlet otoritesinin Hristiyan düşüncesini kontrol edecek

bir konumda olmadığını kesin olarak göstermekteydi. Seküler bir okul sisteminin eksikliği, Müslüman yöneticileri bu ikna edici propaganda aracından yoksun bırakıyordu. Buna ilaveten, popüler bir dini literatür azizlerin, şehitlerin ve kahramanların hayat hikayelerini devamlı anlatıyordu. Özellikle daha etkin ve yaygın olan, İslam'a karşı Hristiyanlığı savunurken hayatını kaybetmiş olan yeni-şehitlerin hikayeleriydi. Dinsel sanat, geçmişteki yöneticilerin portre ve sembollerini üretiyor ve temaşa edenlere geçmişin büyülü Bizans, Bulgar ve Sırp krallıklarını hatırlatıyordu.

Kültürel aktarımdaki ikinci önemli metot, zorluk çeken köylü toplumu üzerinden gerçekleşiyordu. Popüler bir yazılı edebiyat, resmi tarihler veya gazeteler olmaksızın, okuma yazma bilmeyen köylülerin müteakip nesilleri, tarihi hikaye anlatıcılarından ve onların anlattığı sözlü epik ve popüler şiirlerden öğreniyordu. Aralarında J. W. Von Goethe'nin, A. Mickiewicz'in, A. S. Puşkin'in ve Sir Walter Scott'un da bulunduğu 19. yüzyıl Avrupalı yazarlar, Balkan folklor geleneğinin zenginliği karşısında etkilendi ve bu edebiyatı Batı'nın dikkatine sundu. Bütün Balkan halkları mit, şiir ve şarkı hazinelerine sahipti. En eskileri arasında 10. yüzyıl Bizans sınır savaşçılarının Arap düşmanlarına karşı kahramanlıklarını anlatan Yunan şarkıları vardı. Bunların en meşhuru *Digenis Akritas*'tı. Daha sonraları Yunan şairler, İstanbul'un düşüşünü anlatan ulusal trajedilerini tekrar tekrar işledi. Epik şiir, Slav halkları arasında çok önemliydi ve masallar tek telli bir çalgı olan *guslan*ın eşliğinde söylenirdi. Sırp şarkıları Ortaçağ'daki devlet ve onun yıkılışı üzerine iken, Hırvatlar 15. yüzyıl sonrası olaylara yoğunlaşmıştı. Müslüman Boşnakların halk şiirlerinde Türkler ana figürdü. Hristiyan Slav halkları için ortak kahraman, Sırpçada Marko Kraljeviç ve Bulgarcada Krali Marko olarak adlandırılan Prens Mark'tı. Onun kahramanlıkları ve Kosova Savaşı tarihin esas olayları olmuştu ve bu büyük yenilgiye dair yoğun ilgi Hristiyanlığın özgürlüğünün bir vakitler gerçekleşeceği faraziyesini içinde barındırıyordu.

Dini ve tarihi konularla örülü sözlü edebiyata ilaveten bütün Balkan halklarının popüler baladları vardı. Bu baladlar eşkiya gruplarının faaliyetlerini anlatan *kleft* ve *hayduk* şarkılarını da haviydi. Her ne kadar kanunsuz kimseler kökenlerinde milliyetçi ve vatansever olmasalar da, gelecekteki milliyetçi hareketlerce takdir edilecek bir tip kahraman figürü meydana getiriyordu. Özgürlük fikrini ve insan ile tabiat arasındaki özdeşliği vurgulayan şarkılar en başta yalnız ya da küçük bir imanlı yoldaşlar grubuyla beraber cesur ve şiddetli biçimde büyük oransızlıklara karşı savaşan bireyleri anlatıyordu. Zalim hükümetlere karşı muhalefet ve kahramanın hayatının kutsanması Osmanlı yönetimine karşı direnişin apaçık bir uygulamasıydı.

Geçmişe dair bu bilgi kaynakları köyde önemini korusa bile başka eserler, Balkan toplumunun daha eğitimli ve kozmopolit unsurlarını etkileyecekti. 18. yüzyıldan başlayarak her bir ilim adamı tarihlerini ve dillerini daha fazla çalışmaya başlayacaktı. Dil çok zor problemleri de içermekteydi. Daha önce gördüğümüz gibi yarımadanın nüfusu büyük oranda ne yazık ki Yunanca, Arnavutça, Rumence ve Güney Slavcanm ana taksimi içine dahil edilen çeşitli lehçeleri konuşan köylülerden oluşmaktaydı. Basım işleri yaygınlaştığında ve daha fazla yazar ulusal dillerini kullanmayı istediğinde, okullarda öğretilecek standart edebi diller üzerine karar vermek bir zorunluluk haline geldi. Bugüne değin ciddi tartışmalara neden olan dil meselesi bu bölüm boyunca ele alınacaktır.

Üstün eğitim olanakları ve öğrenmeye karşı saygılarıyla ilk önce Yunanlılar edebi dil sorununu ele aldı. Bazı alanlarda onların seçimi en zor seçimdi. Konuşulan birçok farklı Yunan ağzının yanında klasik dünyanın büyük geleneğini ve onun edebi şaheserlerini tevarüs etmişlerdi. 5. yüzyılda Atina'da konuşulan ve yazılan dili yok etmeme dürtüsü çok güçlüydü. Ayrıca Bizans ve Ortodoks öğretilerinin mirası da mevcuttu. Bu mesele, 18. yüzyılda daha çok Osmanlı toprakları dışında gerçekleşen Yunan kültürel uyanışı esnasında gündeme geldi. 1783'te II. Joseph'in Yunanca kitap basımına izin vermesiyle Viyana ana merkezlerden biri halini aldı. Venedik ve Yunan Adaları bu harekette önemli rol oynadı. Yunan edebiyat sahnesini iki şahıs belirledi: Rigas Feraios ve Adamantios Korais.

Dil meselesi için Korais'in eseri çok önemliydi. Genelde Avrupa düşüncesinden, özelde de Aydınlanma'dan etkilenen Korais, Bizans-Yunan medeniyetinden ziyade klasik medeniyete dikkat çekti. Halkının siyasi eğitimiyle derinden ilgilenen Korais, antik kültürün ruhunu ifade edecek, yeniden dirilmiş bir ulus istiyordu. Ana teşebbüsü, Yunan Edebiyatı Kütüphanesi olarak bilinen, on yedi cilt tutan klasik metinlerin yayınlanmasıydı. Çağdaş yazı dilinin mümkün olduğunca klasik gramere ve kelime dağarcığına yakın olması gerektiğini savunuyordu. Aynı zamanda geçmiş yüzyıllar boyunca gündelik konuşma dilinin parçası olan İtalyanca, Slavca ve Türkçe kelimelerin atılmasından yanaydı. Zihnindeki bu fikirlerle *katharevousa* adı verilen kurmaca bir edebi dil icat etti. Bu dil, gelecekteki Yunan devletinde hükümet ve eğitim işlerinde resmi dil olarak uygulanacaktı.

Rigas Feraios ise devrimci bir yazar ve muharrik olarak bilinmektedir. Korais'in zıddına halkının konuşma dili olan ammi Yunanca ile yazıyordu. Onun çok duygusal ve milliyetçi görünüşü, erken Balkan milliyetçiliğinin ateşli duygularını çok iyi resmeden "Savaş Marşı"nda şu şekilde ifade bulmuştur:

Daha ne kadar zaman, ey kahramanlar, esaret altında yaşayacağız,
Aslanlar gibi bayırlarda ve zirvelerde yalnız
Mağaralarda çocuklarımızın
Topraktan acı köleliğe dönüştürüldüğünü izleyerek yaşayacağız
Toprağımızı, kardeşlerimizi, anne-babamızı,
Arkadaşlarımızı, çocuklarımızı ve bütün ilişkilerimizi kaybederek?
Bir saatlik özgür bir yaşam
Kırk yıl esaret altında kalmaktan çok daha iyidir.[1]

Standart edebi dil meselesine dair bölünme, temel bir tartışma noktası olarak süregelmiştir ve Yunan siyasi yaşamında talihsiz akisleri olmuştur.

Sırpların seçimi daha farklıydı. Habsbug monarşisi altındaki Karlofça'da bulunan başpiskoposluk, ilk modern kültürel merkezdi ve edebiyatın gelişiminde kilise esas rolü oynadı. 18. yüzyıl boyunca Kiev ve oradaki Rus Ortodoks kurumlarıyla çok yakın bir ilişki içine girildi. Yabancı kontrolü altında bulunmayan tek Ortodoks devlet olan Rusya, Habsburg Sırplarına Yunan ve Osmanlı kontrolü altındaki Patrikhaneden daha cazibeli görünmekteydi. Bu durumdan ve birçok Sırp ilahiyat öğrencisinin Kiev'de öğrenim görmesinden ötürü, ciddi oranda Rusça kelime, kilise Slavcası olan edebi dile dahil edildi. Kilise ve eğitimli Sırplar tarafından kullanılan bu Sırp-Sloven dili, ne konuşulan ağza ne de Balkan Slav Ortodoks dünyasında konuşulan standart biçime uymaktaydı. Neredeyse *katharevousa* kadar kurmaca bir dildi.

Dili bu durumdan saptıran esas etki Dosidej Obradoviç ve Vuk Karadziç isimli iki ilim adamının eserleriydi. İkisi de yerel dilde yazıyordu. Edebi dilin gelişmesindeki en büyük etki, Hersek lehçesini standart biçim olarak kabul eden ve bir gramer kitabı ile sözlük yazan Karadziç tarafından gerçekleştirildi. Sırp kültürel mirasından derinden etkilenen Karadziç ayrıca popüler şarkı ve şiirleri de topladı. Göreceğimiz gibi, Hırvat yazarlar da aynı lehçeyi uygulamaktaydı ve bu seçim gelecekteki Yugoslav hareketini kolaylaştıracaktı.

Edebi dilin temelini teşkil edecek lehçenin seçimi her Balkan Slav halkı için çok önemliydi ve gelecek için çok büyük siyasi imaları bünyesinde barındırıyordu. Bütün milliyetçi hareketlerde, dil milliyetin en önemli hususiyetiydi. Arnavutça, Yunanca, Rumence ve Türkçe konuşan halkları ayırt etmek görece kolay olsa bile, Güney Slav nüfusu büyük bir problem alanıydı. Adriyatik'ten yarımada boyunca Karadeniz ve Ege Denizi'ne kadar uzanan bölgede, sakinler batıda Hırvatça ve Sırpçadan doğuda Bulgarcaya tedrici bir geçişin altım çizen çeşitli lehçeler konuşuyordu. Uzmanların ve siyasetçilerin bu halkları sadece dili temel alarak, düz çizgilerle Bulgar, Hırvat, Sırp ve daha sonra Makedon olarak bölme uğraşları, gelecekte karşılıklı şikayetlere ve nefrete neden olacaktı.

Tarih çalışmaları da milliyetçi hareketlerde önemli bir role sahipti. Ortak bir dil, hangi insanların bir devlet kurması gerektiği hususunda ana belirleyici faktör olarak görülürken, onların geçmişteki tarihi, işgal etmeleri gereken toprak parçasını belirlemede ana etken olarak değerlendirilmekteydi. Transilvanya Ekolü tarihçilerinin yazıları ve Rumenlerin öncelikli ve sürekli olarak antik dönemlerden beri bazı topraklarda ikametlerine vurgu yapmaları, zaten tartışılmıştı. Kendi ulusal faydalarını temsil eden diğer yazarlar da benzer temaları takip etti. İstanbul'un düşüşü ve Kosova Savaşı tasvirleri her ne kadar Hristiyan halkları bir araya getirme etkisine sahip olmuş olsa da, diğer sahneler bunu sağlamadı. Tarihçilerin Osmanlı öncesi dönemi araştırması ve geçmişin şaşaalı anılarını canlandırmasıyla, Ortaçağ imparatorluklarının çatışan ve örtüşen nüfuzları açıkça ortaya çıktı. Tarihsel sınırların ulusal iddialar için meşrulaştırıcı olmaları durumunda, keskin ihtilafların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Daha yakın zamanlardaki birçok sorun da Balkan halklarını çatışmanın içine çekti. 18. yüzyıldaki Rum ve Fenerli etkisi sorunu, sıkıntılı ve ihtilaf çıkaran bir meseleydi. Rumen ve Güney Slav yazarlar, Rum imtiyazı ve gücünü protesto etti. Bu vakitlerde Aynaroz dağında bir rahip olan Peder Paisii, halkını Rum baskısına karşı koruma duygusu içerisinde aşırı milliyetçi bir Bulgar tarihi yazdı ve "Bulgarlar bütün Slav halklarının en şanlı şerefli olanıdır; ilk onların çarları oldu, ilk patrik onlardandı, ilk Hristiyan olanlar Bulgardı ve en geniş topraklarda hakimiyeti de Bulgarlar kurdu"[2] görüşlerini savundu.

Önceki sayfalarda din, milliyetin temel özelliklerinden biri olarak verilmişti. Ortodoks müesseselerinin Hristiyan kimliğini korumada oynadıkları rol de dile getirilmişti. Gelecekte Ortodoksluk, özellikle Osmanlı ve Habsburg hanedanlarına karşı mücadelede ve Sırp ile Hırvat milletlerinin tanımlanması ve bölünmesi süreçlerinde aktif rol oynayacaktı. Yine de ulusal isyanların organizasyonu, özellikle Osmanlı topraklarında yer alan seküler bir liderliğin elindeydi. Kilisedeki bazı unsurlar bu hareketlere karşı savaşmaktaydı ve eski düzenin devamından yanaydı. Esef vericidir ki, Balkan uluslarının ortak Ortodoks inancı, onları birbirleriyle kanlı savaşlara girişmekten alıkoyamıyordu.

Balkan milliyetçiliğinin üç temel belirleyici unsuru olan dil, tarihsel ortaklık ve din konuları, bu kitabın geri kalan kısmının ana konuları olmaya devam etmektedir. Bu vasıflar hem bir ulusal devlet kurmanın temelini oluşturdu hem de aralarındaki bazı ihtilafların sebepleri oldu. 19. yüzyılın Orta Avrupa ve İtalya'da ulusal gelişim çağı olması gerçeği de, tabii olarak Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarındaki bu meseleleri kuvvetlendirdi. Bazı siyasi kurumlar Avrupa'nın diğer bölgelerinden ithal edilmekteydi. Fakat ulusal isyanların kökenleri, temelde yerel koşullarda ve geçmiş Balkan tarihinde yatmak-

taydı. Avrupa ideolojisi sonraları yapılan faaliyetleri meşrulaştırmak için kullanılmıştı; fakat bu fikirler olayların asıl sebepleri değildi.

İsyan yıllarının genel ideolojik arka planını tartışırken diğer önemli bir nokta da menfaat hakkındadır. Sonraki sayfalarda, isyancıların kendi anılarında bile gizli örgütlerin faaliyetlerine dair bir sürü örnek görülecektir. Bunların bazılarının merkezi İstanbul'daydı ve propaganda faaliyetleri bütün imparatorlukta yürütülmekteydi. Osmanlı otoritelerinin bu tehdidi karşılamakta neden bu kadar beceriksiz davrandığı ve bu ideolojik savaşta mücadele etmek için neden bir çaba göstermediği soruları akla gelmektedir. Aslında Osmanlı görevlileri bir sürü kişiyi hapsetti; komplocular ve vatan hainlerinin idamları çok yaygındı. Herşeye rağmen hükümetin "düşünceyi kontrol" veya Balkan Hristiyanlarım kendi görüşleri uyarınca etkileme araçları çok sınırlıydı. İmparatorluğun yapılanması büyük oranda bu tarz çabaların önünü kesiyordu. Hristiyan tebaa, Ortodoks kilisesinin ve köy cemaatinin otoritesi altında olduğu müddetçe, Babıali'nin kendilerine doğrudan erişme imkanı bulunmamaktaydı. Bu da dahili bozukluklarla uğraşmak ve kendi kontrolüne muhalif olan fikirlerle mücadele etmek noktasında imparatorluğun zayıf bir donanıma sahip olmasından kaynaklanıyordu.

İktisadi Mülahazalar

Ulusal hareketlerin cesaretlenmesine katkıda bulunan temel unsurlardan biri de genel iktisadi koşulların gelişmesi ve özellikle 18. yüzyıldaki ticari canlanmaydı. Bazı bölgelerdeki hukuksuzluk ve anarşiye rağmen Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasındaki ticaret, Balkan karayolları deniz üzerinden hızlı bir şekilde artmaktaydı. Habsburg İmparatorluğu ve Rusya'nın politikaları, Balkan tüccarları ve gemicilerinin lehinde koşulların oluşmasına katkıda bulunuyordu. 17. yüzyılın sonundaki Karlofça Antlaşması yalnızca Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırları belirlemekle kalmayıp taraflar arasında ticaretin gelişmesini de mümkün kıldı. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı-Habsburg sınırında mal mübadelesinin, özellikle de monarşiye hammadde ve yiyecek ithalinin çok arttığı gözlendi. Ticaret üzerindeki ikinci önemli etki, Rusya'nın bölgeleri zabtı ve Karadeniz'in kuzeyine yerleşmesiyle ortaya çıktı. Bu bölge çok önemli bir tahıl ambarı haline geldi. Buradaki mahsulat, başta Hocabey olmak üzere Karadeniz limanlarından Boğazlar yoluyla Batı Avrupa'ya ulaşıyordu. Bu durum Rus hükümetinin Boğazlar üzerinde iktisadi ve siyasi emelleri olmasını beraberinde getiriyordu. Rusya ve Babıali arasındaki ticaret çok önemli oranda olmamakla birlikte, bu durum Rumların lehine gelişmekteydi. Rus taşıma ticare-

ti neredeyse tamamen Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre Rusya bayrağı taşımalarına müsaade edilen Rum gemi sahiplerinin elindeydi.

Önceki dönemde olduğu gibi uluslararası ticaret, özellikle Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve diğer Ortodoks Hristiyanların etkin olduğu imparatorluğun gayrimüslim tebasının ellerinde bulunuyordu. Müslümanların hilafına avantajlı konumları, Osmanlı toplumunda prestij ve gücün geleneksel olarak toprak sahipliği, ordu ve memurluk ile bağlantılandırıldığı, toplumda tüccarın göreceli düşük konumuna atfen anlaşılabilir. Osmanlı yönetici sınıfları yatırım yapacakları zaman genelde ya toprağa yatırımı ya da mültezimlik veya karlı idari pozisyonların satın alımı gibi devletle bağlantılı işleri tercih ediyordu. Hristiyan asiller de gayrimenkul veya vergi toplama işlerinde servetlerini değerlendiriyordu. Tüccar, toplumun geneli olan köylüye oranla daha üstün bir konumda olmasına rağmen, devlette gerçek güce sahip olanların altında sıralanıyordu.

Tüccarlar arasında uluslararası ticaretle iştigal edenler, faaliyetleri sadece Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlı olanların sahip olmadığı bazı avantajlara sahipti. Yerel ticaret ve el imali ürünlerin iç pazara arzı genelde şehirde yaşayan ve faaliyetleri lonca sistemi tarafından çok sıkı denetime tabi tutulan küçük tüccarlar ve zanaatkarlar tarafından yürütülüyordu. Buradaki etkili sıkı kontrol, uluslararası ticaret ve uzun mesafeli taşımacılık yapanlara uygulanmamaktaydı. Bu alandaki geniş imkanlar, ne Osmanlı toplumunun üst katmanlarına ne de lonca sistemi denetimindeki şehrin tüccar ve zanaatkarlarına dahil olan bir işletmeci grup tarafından sömürülüyordu. Hem Yahudi ve Ermeniler hem de Ortodoks Slav ve Rum tüccarlar bu durumdan tamamen faydalanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ile 16. yüzyıldan beri ticaret yapıyordu. Kapitülasyonlar olarak adlandırılan ilk ticari antlaşma Fransa ile imzalandı. Zorunluluktan doğan bu kapitülasyonlar, Avrupalıların yararına kimi imtiyazları içermekteydi. Gelecek için en önemli düzenleme, dış elçilere kendi vatandaşlarını yargılama hakkı veren, bulunduğu memleketin kanunları dışındaki yargılanma düzenlemesidir. Bu düzenleme temelde, bir Hristiyan tüccarın, kendi kanıtının kabul edilmeyeceği bir Osmanlı mahkemesinden adil bir yargılama beklentisi içinde olamayacağı sorununu aşmak için yapılmıştı. Daha sonra bile bile suistimal edilen bu imtiyaz, birçok yabancı vatandaşın bütün Osmanlı inzibat kontrolünden beri olmalarına hizmet etti. Yine de bu düzenleme veya benzer bir tedbir olmadan bir Avrupalı için imparatorlukta ticari faaliyette bulunmak çok zor olurdu.

Ticari antlaşmaların imparatorluğun büyük zarar görmesine neden olan başka şartları da mevcuttu. İlk antlaşmalarda vergiler, kıymeti üzerinden yüzde 3 veya 5 gibi düşük oranlardaydı. Bu dönemdeki ve daha sonraki antlaşma-

lar, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumacı politikalar uygulamaktan men etti ve bu durum yerel üretimin hevesini kırdı. Göreceğimiz gibi 19. yüzyılda bütün büyük güçler, aslında eşit olmayan bir ticari ilişkiyi muhafaza etmek için ortak çaba gösteriyordu.

Avrupalı tüccarlara imparatorlukta ticaret yapma izni verilmesi gerçeğine rağmen, bu tüccarlar bazı engellerle de karşılaşıyordu. Sadece yabancılara karşı büyük çaplı bir düşmanlık yoktu; aynı zamanda Batı Avrupalılar ne yerel dili anlayabiliyor, ne de kime ve ne kadar rüşvet verileceği de dahil olmak üzere ticari işleri yürütmedeki usulleri biliyordu. Bunun sonucunda, yabancı işletmeciler genelde Ortodoks Rumlardan müteşekkil aracılara bağımlı olmak zorundaydı. Bu aracılara Babıali'ye aynı hizmeti veren memurlara verilen ismin aynısı olan tercüman deniliyordu. Büyük bir çürüme, bütün ticari ilişkileri sarmıştı ve yabancı konsoloslar da bu işlerin içindeydi. Konsolosluklar, berat denilen, Osmanlı tebaasını yerel vergiler ve hukuki yargılamadan müstağni kılacak kağıtları çıkarmaya uğraşıyordu. Bu kişiler, bu sayede kapitülasyonların avantajlarından faydalanıyordu. Buna ek olarak, birçok konsolosluk belirli bir ücret karşılığında ülkelerinin vatandaşlığım veriyordu. Bu sistemin suistimalinin uç bir örneği, çoğu Rus mültecilerden oluşan binlerce kişinin Avusturya vatandaşı olduğunu iddia edebildiği Tuna Eyaletleri'nde görülmekteydi.

Rumların ticari aracılık konusundaki tekelleri yine bu halkın deniz ticaretindeki güçlü konumlarıyla paralellik arz etmekteydi. Gemi sahipliğinden, inşacılığına ve tayfalığa kadar bütün pozisyonlara hakimlerdi. Rumlar bütün milletlerin gemilerinde çalışıyordu; Osmanlı donanmasının tayfalarını istihdam ettiği en büyük gruptu. Fransa donanmasının Napolyon Savaşları esnasında Akdeniz'den çekilmesinden ve diğer güçlerin faaliyetlerinin azalmasından sonra Rum gemileri taşıma ticaretinin neredeyse tamamen kontrolüne sahipti.

Yakın Doğu'da artan ticari faaliyet, Batı Avrupa'da belirli değişikliklerle aksini buldu. Bu da Balkanların zirai çıkarları için çok avantajlı idi. Avrupa iktisadi yükseliş dönemindeydi ve bu bölge özellikle de İngiltere endüstri devrimiyle birlikte meydana gelen büyük bir dönüşümün eşiğindeydi. Hem Batı hem de Orta Avrupa kısa zaman içinde fabrikalarına hammadde ve artan şehir nüfuslarına besin maddesi olarak Balkan ürünlerine çok ihtiyaç duyacaktı. Pamuk ve pirinç gibi ürünler için pazar çok müsaitti; çiftlik hayvanları ile hayvan ürünleri de her zaman talep görüyordu.

Bu pazar için mahsulün çoğu küçük çiftliklerden geliyordu. Malikaneler de yeni ticari koşulların faydalarını paylaşıyordu. Bu malikanelerin nehir vadilerinde, deniz kıyılarında ve büyük ticari merkezlerin yakınlarında yoğunlaştığını görmüştük. Teoride bu durumdan daha iyi faydalanmaları gerekir-

ken, malikaneler gerçekte hiçbir zaman uluslararası pazara temel kaynak olacak kadar gelişemedi. On beş ve otuz İngiliz dönümü arasında küçük birimler olarak kaldılar ve bilimsel tarım metotlarını hiç kullanmadılar. Ortakçılık üretimin temeli olmaya devam etti.

Uluslararası işlemlerde Balkan tüccarları baharat, yün giysi, cam, saat, silah ve barut gibi el yapımı ürünler ve sömürge ürünlerini ithal ettiler. Karşılığında yağ, üzüm, mum, ipek, yün, tütün, kereste, pamuk, buğday, mısır ve tuzlanmış et, deri gibi hayvan ürünleri ile çiftlik hayvanları ihraç ediyorlardı. Balkanlarda bu ürünlerin dağıtımı da Rum, Sırp, Bulgar ve Ulahların başını çektiği gayrimüslim tüccarların elindeydi. Bu ürünler ya şehir pazarlarına getiriliyor ve orada satılıyor ya da ticaret yolları üzerinde düzenli ücretler karşılığında depolanıyordu. Büyük Balkan şehirlerinin birçoğunda uzun mesafeli ticaretle uğraşan ve ticari işlemlerde aracı olarak çalışan önemli bir ticari nüfus vardı. Bu faaliyetlerde Rumlar öncü rol oynadıklarından, kırsal alan başka milletler tarafından meskun edilmiş olsa da birçok şehirde yüksek bir Rum nüfus oranı mevcuttu.

Balkanlar'ın içerisinde ve sınır ötesinde ticaret, zayıf iletişim şartları ve dahili gelişmenin yoksunluğu nedeniyle ciddi şekilde engelleniyordu. Yollar yeterince bakımlı değildi ve su yolları da gelişmemişti. Malların çoğu ya su yoluyla ya da at, katır, eşek ve deve gibi taşıma hayvanları ile taşınıyordu. Bu ikinci şıkkın avantajı, her türlü yolu kullanılabilmesindeydi. Eski Roma yolları düzenli olarak kullanılıyordu. Kırsal alanlar Hristiyan ve Müslüman eşkiyalar yüzünden güvenli olmadığından, tüccarlar tercihen bir kervanda silahlı muhafızlarla beraber yolculuk etmek zorundaydı. Müslümanlar başta olmak üzere Balkan nüfusunun önemli bir bölümü düzenli bir şekilde ticaret kervanlarında hamal, katırcı ya da silahlı muhafızlar olarak istihdam ediliyordu.

Yarımadanın ana ticaret yolları antik zamanlardakiyle büyük oranda aynıydı; batıdan doğuya ve kuzeyden güneye uzanıyordu. Büyük yol, İstanbul'dan Filibe, Sofya, Niş ve Belgrad'a, oradan da Habsburg topraklarına uzanan yoldu. Bu yolun bir kolu da Niş'ten büyük Selanik limanına varıyordu (bkz. Harita 16). Ticaret aynı zamanda Adriyatik kıyısındaki Split, Draç ve Dubrovnik gibi liman şehirlerinden geçip Saraybosna, Yenipazar ve Belgrad gibi iç şehirlere uzanmaktaydı. Tuna eyaletlerindeki büyük bir ticaret yolu da Tuna'dan Bükreş'e geçip oradan dağların üzerinden Erdel'deki Braşov'a uzanmaktaydı. Bu hat üzerindeki şehirler, tüccarları ve hayvanlarını karşılamak için iyi hazırlanmıştı. *Han* denilen oteller yol boyu düzenli aralıklarla bulunmaktaydı.

Ortodoks tüccarlar benzer bir şekilde Habsburg İmparatorluğu'ndaki Balkanlar'la alakalı ticarete de hakimdi. Karlofça Antlaşmasından sonra bu ticaretin büyük kısmı karayolları boyunca gerçekleşti. Ancak 18. yüzyılın sonla-



8- Ticari malların taşınması.



16. Osmanlı Balkanları, 1815.

rına ve 19. yüzyılın başlarına doğru imparatorluk yeni elde ettiği Dalmaçya topraklarını kullanarak Trieste limanını geliştirmeye başladı. Her ne kadar Habsburg yönetimi ihracatın ithalattan fazla olmasını öngören merkantilist politikalara bağlı olsa da, bu prensipler Balkan bölgesinde uygulanamadı. 1779 yılında karadan yapılan ithalatın, iharacat oranının beşte biri olduğu tahmin edilmektedir. Temel sorun fakirleşen Balkan bölgesinin Avusturya'da imal edilen lüks mallar için verimsiz bir pazar olması ve Habsburg İmpara-

torluğu'nun ihraç ettiği tahıla da ihtiyaç duymamasıydı. Tam aksine, Balkanlar'daki pamuk, yün, tütün, kereste ve çiftlik hayvanları gibi hammaddeler için istikrarlı bir Habsburg talebi mevcut idi.

Bu ticari faaliyetleri sürdüren çoğu Ortodoks tüccar monarşinin tebaasıydı ve aslen ya Sırp ya da Rumdu. Osmanlı topraklarındaki muadilleri gibi yerel şartları değerlendirmek için iyi bir konumdaydılar ve Balkanlar'da aracıları da mevcuttu. Bu Ortodoks tüccarlar Viyana ve diğer Habsburg şehirlerinin nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. 18. yüzyıl ortalarında 18 bin Sırp, Rum ve Ulah tüccarın monarşide yaşadığı; iki imparatorluk arasındaki sınırlarda ise en yüksek yoğunlukta olduğu tahmin edilmektedir.[3]

Böylelikle hem Habsburg hem de Osmanlı Devleti'nde uluslararası ticaret sınırlı bir grup tarafından kontrol edilmekteydi; Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ticaretin neredeyse tamamı gayrimüslimlerin elindeydi. Avusturya bu durumdan kaygılansa da herhangi bir pratik alternatif görünmemekteydi. Doğu ticareti karlı ve lüzumluydu. Habsburg İmparatorluğu'nda ne toprağa bağlı serf halindeki köylüler ne de toprak sahibi asiller iş dünyasına girecek kabiliyete sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi bu gruplar toprağa yatırım yapmayı tercih ediyordu. Aslında Balkanlar'da Müslüman nüfus ticaretle uğraşıyordu; fakat genelde bu kimseler küçük ölçekli tüccarlar, dükkan sahipleri veya zanaatkardı. Az da olsa uzun mesafeli ticarette ve Karadeniz limanlarında aktif olan Müslüman tüccarlar bulunmaktaydı. Fakat Osmanlılar'ın yabancılara yaklaşımı ve yabancı dil sorunu ciddi engellerdi.

Balkan Ortodoks nüfusunun büyük bir bölümünün Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaretinde pay sahibi olması -ki bu büyük nüfusun hamal, tayfa ve benzeri hizmetlerde çalışan kimseleri de içerdiği hatırlanmalıdır- Balkanlar'ın siyasi gelişiminde belirli bir etki yapmıştı. Her ne kadar sayıları köylü nüfusa oranla çok küçük de olsa tüccarlar ve onların bağlantı içinde olduğu kişiler önemli konumları işgal etmişlerdi ve seyahat halindeydiler. Bu kişilerden bazıları için Osmanlı koşulları çok tatmin ediciydi. Düşük gümrükler ticareti teşvik ediyordu; Osmanlı hükümeti uluslararası ticarete engel olmuyor ve onu düzenlemeye de çalışmıyordu. İmparatorluk dahilinde hareket etmeye de ciddi engel yoktu. Sistemin bozulması bile bazı avantajlar sunuyordu. Yeterli maddi güçle neredeyse herşeyi başarmak mümkündü. Birçok kişi bu atmosferde yeterli çalışabiliyordu ve bu konumdan faydalananlar doğal olarak onu korumak istiyordu.

Bunun tam zıddına, diğer bir grup ticaret erbabı da ciddi manada hayal kırıklığına uğramaktaydı. Bazı dahili koşullar, ticaretin önünü açmaktan uzaktı. Kötü yollardan ve ilkel su yollarından sıkıntı çeken tüccarın işleri taşrada-

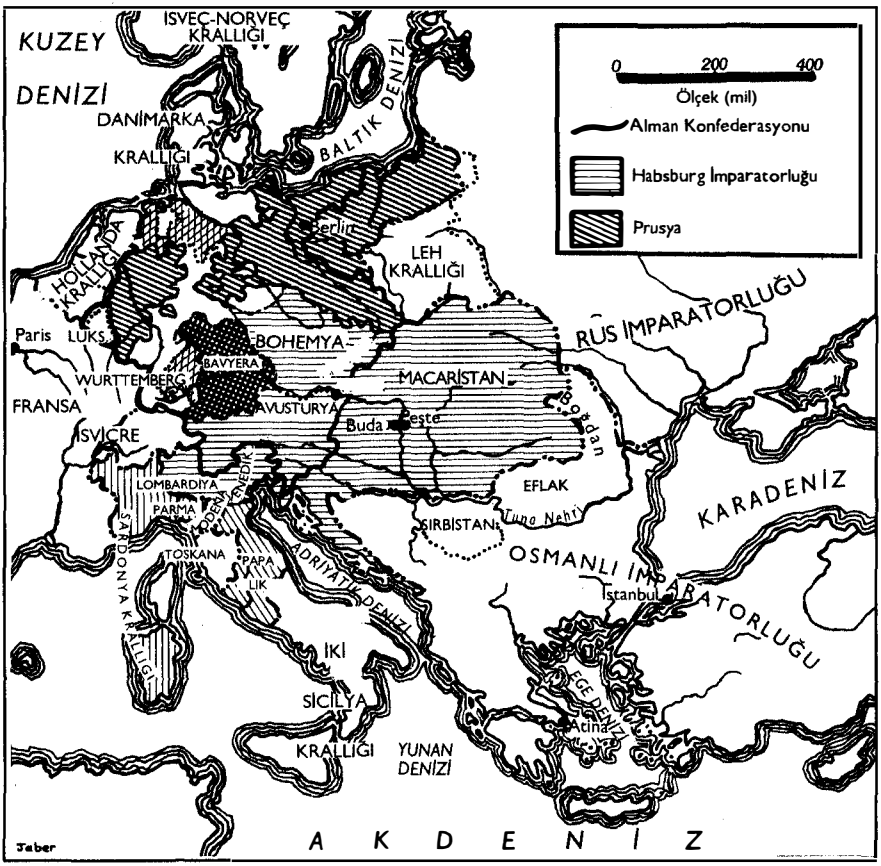
ki başıbozukluk ve anarşi yüzünden tehlike içindeydi. Bu kişiler ancak yeterli inzibat gücünü sağlacak ve hukuk ile düzeni garanti edecek bir hükümetten fayda görebilirdi. Hepsinden önemlisi de bu kişiler yurtdışmda bir himayenin neredeyse tamamen dışındaydı. Avrupalı konsoloslar imparatorluktaki bütün önemli ticaret merkezlerinde bulunurken, Babıali yurtdışındaki vatandaşlarına yardımcı olmak için benzer ofisler kurmamıştı. Bu da imparatorluğun tüccar sınıfına teşvik ve koruma sağlamadığını, yalnız faaliyetlerine herhangi bir engel ve sınırlama koymadığını göstermekteydi.

Yabancı şehirlere seyahatlerinden ve buralarda ikametlerinden dolayı tüccarlar hükümet sistemlerini mukayese yapma hususunda iyi bir imkana sahipti. Osmanlı ve Avrupa'daki koşullar arasındaki büyük fark, onlar için en belirgin olanıydı. Ayrıca, başta Rumlar olmak üzere çoğu iyi eğitim almıştı. Benzer ilgileri olan Avrupalılarla, seyahatleri sonucu temas kuruyor ve bu sayede revaçta olan siyasi doktrinlerle tanışma imkanı elde ediyorlardı. Fransız Devrimi'yle bağlantılı fikirler özellikle Osmanlı sisteminde ezildiğini ve kısıtlandığını veya hükümetin zalim ve geri olduğunu düşünen bireylere cazip görünüyordu. İşlerinde başarıya ulaşamayan kimseler, devrimci ideolojilere en fazla kapılanlardı. Milliyetçi bağımsızlık hareketlerinin gelecekteki liderlerinin bir kısmı, ya uzun mesafeli tüccar grubunun üyesi olduklarından ya da iki imparatorluk arasında ticaret yaptıklarından dolayı, ticari geçmişlerinden doğrudan etkilenmişlerdi.

Doğu Sorunu

Balkan ve Osmanlı sorunlarının çözümü, 19. yüzyılda bu bölgenin büyük güçlerin asıl çatışma alanı haline gelmesiyle çok daha karmaşıklaştı; bölgenin kaderi de tamamen Avrupa güçler dengesinin korunması meselesine bağımlı hale geldi (bkz. Harita 17). Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, tebaa halkların isyanı, Avrupa müdahalesi gibi konuların etrafında dönen sorunlar yumağının tamamı Doğu Sorunu olarak adlandırıldı. Bu sorun, güçler arasındaki diplomatik çekişmenin yegane önemli sorunu haline gelecek ve Viyana Kongresi'nden sonra iki genel savaşın –Kırım Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı– çıkmasına yol açacaktı.

İlk başta cevaplandırılması gereken soru, bu bölgenin Avrupa hükümetleri için neden bu kadar önemli olduğu sorusuydu. Hakikaten İngiltere, Rusya, Avusturya, Fransa ile ulusal birleşmelerinden sonra İtalya ve Almanya'nın da aralarına katıldığı devletlerin tümünün bu bölgenin kaderi üzerine önemli ve çatışan çıkarları mevcuttu. Esas konuların çoğu daha 18. yüzyıldan tebarüz etmeye başlamıştı. O vakitlerde, Avusturya ve Rusya ittifak halinde olarak sı-



17. 1815 yılında Avrupa.

nırlarını, Rus sınırı Prut'a ve Avusturya sınırı Tuna-Sava hattına ulaşıncaya değin Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine genişletti. Bu dönemde Fransa, imparatorluğun bütünlüğünün muhafazası için çaba gösteriyordu; çünkü İstanbul üzerinde en fazla etkiye o sahipti. İngiltere ise başlangıçta bu sorunda herhangi bir rol almamıştı.

Tutumunu en radikal olarak değiştiren ilk güç, Habsburg İmparatorluğu oldu. Gördüğümüz gibi Viyana Antlaşması'nda bu hükümet Dalmaçya kıyılarını ele geçirdi; İtalya yarımadası ile Alman devletleri üzerinde de etkin bir konum elde etti. Bundan sonra, Habsburg devlet adamları daha fazla Balkan halkını imparatorluk sınırlarına katma faaliyetlerine son verdi; çünkü sahip oldukları çok milletli nüfusu yeterli derecede kontrol etmekte zaten zorluk çekiyorlardı. Habsburg hükümeti Rusya'yla ittifak içinde olsa bile müttefikinin

Doğu'da nüfuzunun arttırmasını sınırlandırmak istiyordu; çünkü bunu telafi edecek bir konumu yoktu. Avusturyalı liderler Rusya'nın Ortodoks halkları arasında elde ettiği avantajların farkındaydı ve Rus toprakları veya nüfuzunun daha fazla yayılmasının doğu ve güneydoğu sınırlarındaki Avusturya güvenliğini tehdit edeceğini de biliyorlardı. Habsburg diplomasisi bu nedenle 19. yüzyılın ilk yarısında pasif konumda kaldı. Mümkün olduğunda diğer güçlerin faaliyetlerine engeller koymaya çabaladı; fakat Avusturyalı diplomatlar artık müzakerelerin ön cephesinde yer almıyordu.

Önceki Habsburg konumu daha sonra, Osmanlı meseleleriyle aktif olarak 18. yüzyılın sonunda ilgilenmeye başlayan İngiltere tarafından üstlenildi. Geçmişte bu devlet imparatorluk için zihnini Fransa'yla düelloya girişmek ile meşgul etmekteydi. Rakibini safdışı etmesi ve Hindistan'ı almasından sonra, İngiliz hükümeti asıl dikkatini geniş kolonilerini ve Doğu'ya giden ticari yolları korumaya adadı. Bu yolların hepsi doğrudan Osmanlı toprakları içinden geçiyordu. Buharlı taşımacılığın gelişmesi ve Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasıyla beraber durum daha da ciddileşti. Fransa'nın zayıflamasıyla birlikte İngiltere, Rusya'yı dünyadaki konumuna tek tehdit olarak algılamaya başladı. İngiltere'nin sabit korkusu, Rus ordusunun Osmanlı İmparatorluğu'na, devletin yıkılışıyla sonuçlanacak ölümcül bir yenilgi tattırması; bunu Boğazlar'da ve Balkan yarımadasında Rus hakimiyetinin kurulmasının takip etmesiydi.

Görünen Rus tehdidinin Asya'da da emelleri vardı. 19. yüzyılda Rusya sadece Kafkas bölgesini almakla kalmadı; aynı zamanda Orta Asya steplerinde ve Hive, Buhara ve Hokand hanlıkları üzerinde de hakimiyet sağladı. Bu da 1885 yılında Rus sınırlarının İngiliz koruması altındaki Afganistan'a kadar uzanmasını beraberinde getirdi. Uzak Doğu'da Çin'in aleyhine gelişen Rus yayılması Londra'da dikkatle izleniyordu. Pasifik'ten Akdeniz'e kadar uzanan sorun noktaları takip edildiğinde, İngiliz diplomatların Rus hareketlerini neden bu kadar dikkatle izledikleri daha iyi anlaşılabilir. Buna ilave olarak, bütün bu duruma anahtar konumda ise İstanbul ve Türk Boğazlar yatmaktaydı.

Bu kaygılarından dolayı İngiliz hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasını ve geniş topraklardaki hakimiyetinin devamını destekliyordu. Alternatif olarak görünen şey, özellikle Balkanlar'da ve Boğazlar'da kaçınılmaz bir Rus hakimiyetiydi. Sömürgeci genişleme isteğine paralel olarak bu politika İngiliz hükümetini çelişkili bir konuma sokuyordu. Liberal zaferlerin daha geniş haklarla sonuçlandığı yurtta ve Fransa'yla beraber muhafazakar güçlere muhalefet ettikleri kıta Avrupa'sında milliyetçi ve liberal hareketleri desteklerken, bunun tam zıddına kendi sömürgelerinde ve Doğu Sorunu'nda İngiliz liderler farklı politikalar izliyordu. Osmanlı idaresinin yeni-

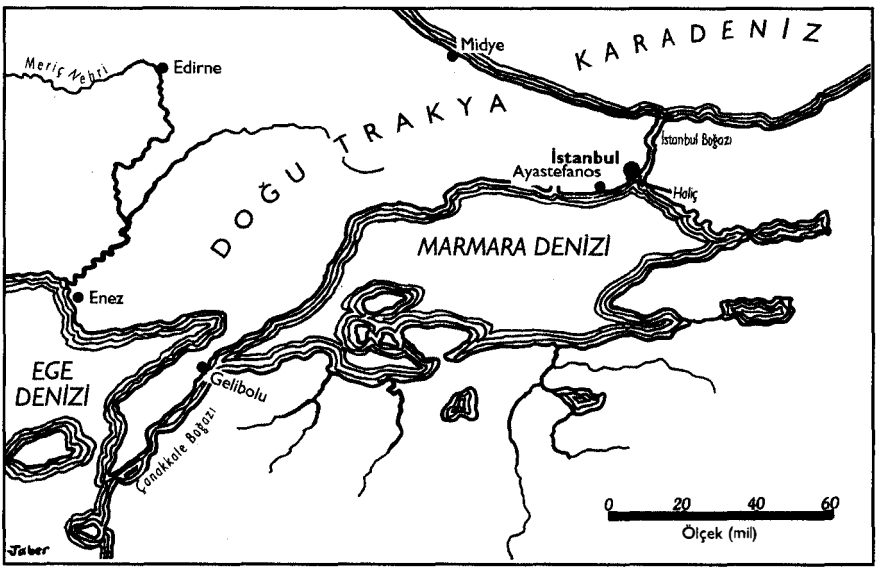
leşme çabaları desteklense bile, imparatorluğun dağılmasına yol açacak hareketler engellenmeye çalışılıyordu.

Napolyon'un mağlubiyetine rağmen, Fransa Akdeniz'de aktif bir siyaset izlemeye devam ediyordu; fakat bu sefer esas dikkatini İstanbul ve Balkanlar'a değil de Kuzey Afrika ve Suriye'ye çevirmişti. Bütün olarak bakıldığında Akdeniz havzasında Fransa'nın tek rakibi, donanması o denizin sularını kontrol eden İngiltere'ydi. Fakat daha sınırlı Ege ve Karadeniz'de, Fransa hükümeti Rus yayılmasına mukavemet etmek için İngiltere ile ittifak kurabiliyordu. Aslında Fransa politikası, hareket özgürlüğü fikrini muhafaza ediyordu. Fransa'nın çıkarlarına hizmet edecekse, diplomatları Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasını destekleyebilirdi. Dolayısıyla bir bölünmeye ve iddalarını çoktan ortaya koydukları Mısır, Suriye ve Cezayir gibi bölgeleri ele geçirmeye karşı bir alternatif planda da yer alabilirlerdi.

İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın politikaları Yakın Doğu'da ne kadar çatışsa da, üç ülkenin Rusya'nın hareketlerine karşı çok duyarlı oldukları görülecektir. 18. yüzyıl boyunca Rus hükümetinin, ancak Osmanlı'nın aleyhine gerçekleştirebileceği belli toprak emelleri olduğu açıkça görülmüştür. Deli Petro'nun zamanından beri Karadeniz Bölgesi'nde aktif bir yayılma politikası izlenmişti. 18. yüzyılın sonunda Rusya sadece Kırım'ı da içine alan o denizin kuzeyindeki toprakları almakla kalmamış; aynı zamanda Rumlar, Sırplar, Karadağlılar ve doğal olarak Tuna eyaletlerindeki Rumenleri de içine alan Ortodoks Balkan halklarının meselelerine derinden karışmıştı. 1812'den önce Çar hükümeti Rumen eyaletlerini ilhak etmeyi düşünmüş ama kendisini sadece Besarabya ile sınırlandırmıştı.

19. yüzyılda Rus hükümeti, geçmişte elde ettiği Balkan meselelerindeki çıkarlarını korumaya çalıştı. Rus orduları İstanbul'u tehdit etme konumuna gelmişti ve Balkan halkları potansiyel destek kaynağı durumundaydı. Bazı gruplar daima Rus müdahalesinden yana oldu ve Rus devlet adamları Osmanlı zayıflığını kendi çıkarlarına kullanmak istediğinde Balkan müttefiklerine her zaman güvenebiliyordu.

Rusya'nın diğer ilgileri, üstünlüğü elde etme ve bölgede ileri bir politika izleme teşebbüslerini engelleme üzerineydi. Batı'yla mukayese edildiğinde Rusya geri bir devletti. 19. yüzyıl boyunca Batı ve Orta Avrupa, endüstri devrimi sayesinde hızlı bir ekonomik dönüşüm yaşarken, Rus gelişmesi bunun gerisinde kalmıştı. Rus orduları büyüklüklerine karşın savaş meydanında etkin değillerdi. Zayıf Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanılmış müteaddit savaşlar hiç kolay olmamıştı. Rus sınırları hem uzun hem de savunulması zor sınırlardı. 19. yüzyıl boyunca hükümetin büyük korkusu, Doğu Sorunu'nda gi-



18. İstanbul ve Çanakkale boğazları.

rilecek bir maceranın bir Avrupa koalisyonuna ve yıkıcı bir askeri mağlubiyete yol açmasıydı. Yüzyılın ortalarında gerçekleşen bu ihtimal, Rusların faaliyetlerine sürekli olarak mani oldu.

Rus çıkarlarına hizmet eden bir durum, hükümete Yakın Doğu'da diplomatik üstünlük kazandırabilecek, savaşa karşı alternatiflerin olmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması hedefi ortadan kalktığında, Rusya bunun yerine bir ittifak politikası uyarlayarak, yakın işbirliği yoluyla zayıf ortağının hareketlerini kontrol edip gözetebilirdi. Rus-Osmanlı askeri harekatı, Napolyon Savaşları sırasında zaten sağlanmıştı. Yunan adalarının işgali ve akabinde idaresi, ortak bir hareket olmuştu. Bu hareket tarzı seçildiğinde ise, Rus hükümeti Balkan devrimci hareketlerini aktif olarak destekleyemeyecekti. Bunun sonucunda da Rusya'nın, Ortodoks nüfusu, durumu kabul etme yönünde ikna çabalarına girişmesi gerekecekti ki bu ne etkin ne de popüler bir politika olacaktı.

Mamafih, Rus devlet adamları bu çelişkiye zaten kısmi bir çözüm bulmuştu. Tuna eyaletleriyle alakalı antlaşmalarda gördüğümüz gibi Rus hükümetine, eyaletlerin iç siyasi durumlarını gözetebilecek imtiyazları veren maddeler antlaşmaya sokulmuştu. 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması'nın VIII. maddesi, benzer şartlarla St. Petersburg'a Sırp meselelerine müdahale hakkı tanıyordu. İlaveten, diğer antlaşmalardaki birçok müphem şart, Ortodoks Hristiyan-

ların korunmasıyla alakalıydı. Bu dini ve siyasi koruma haklarıyla Rus memurları, hem İstanbul'da çok büyük nüfuz elde etti hem de Balkan halklarının teveccühünü kazandı. Çıkarlarıyla uyum içinde oldukları durumda güçlerini, Ortodoks dindaşları için reformlar veya daha özerk haklar elde etmek ya da bu konumlarını Babıali'nin gücünü ve prestijini desteklemek için kullandılar. Diplomatik kazanımlar elde etmek için askeri güç kullanmak yerine Osmanlı'nın dahili konumuna müdahale etme politikası St. Petersburg tarafından yüzyıl boyunca daha fazla tercih edildi.

Güçlerin rekabeti, özellikle de Rusya ve İngiltere'nin çatışmaları yüzünden Türk Boğazları özel bir önem kazandı (bkz. Harita 18). Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırı karşısında çok ciddi yara alabileceği kanısı hakimdi. Haliç'in kenarında ve Marmara Denizi kıyısındaki başkent İstanbul, karadan veya denizden ele geçirilebilirdi. Modern silahlar, Bizans döneminin savunma imkanlarını yıkmıştı. Bu şehri ele geçirecek bir büyük güç, tüm imparatorluğa hakim olabilecek ya da onun bölünmesi ve parçalanmasını icbar edebilecekti. Hem Avrupa'nın en büyük kara ordusuna sahip Rusya hem de hakim deniz gücü olan İngiltere uygun koşullar oluştuğunda İstanbul'u ele geçirecek güce sahip görünüyordu; fakat iki devlet için de başarılı olmanın yolu Boğazlar'm kontrolünden geçiyordu.

Boğazlar bu iki gücün dünya çapındaki çatışmalarında eşit önemde rol oynuyordu. Avrupa ve Asya'daki rekabette bu iki devletin bitişik sınırları yoktu ve bu nedenle ya dolaylı olarak çarpışıyorlar ya da Afganistan gibi yabancı sınırlarda savaşıyorlardı. Ayrıca bir deniz gücü için gücünü tamamen ordusundan alan bir ulusla doğrudan çarpışmak çok zordu; bu fil ve balinanın savaşı olurdu. Bu iki rakibin doğrudan bir araya gelebileceği tek problem alanı Karadeniz ve Doğu Akdeniz'di. İngiliz hükümeti sürekli olarak Rusya'nın Boğazlar üzerinde hakimiyet sağlaması ve oradan Akdeniz'deki İngiliz iletişim ve ticaret yollarına saldırıda bulunması ihtimaline karşı endişeliydi. Rusya'nın kaygıları ise İngiliz donanmasının Boğazları geçerek Kafkaslar'a veya göreceli olarak az savunulan Güney Rusya ve Karadeniz kıyılarına saldırma ihtimali ve potansiyelini bulunmasını içeriyordu. Rusya, Karadeniz ve Akdeniz üzerinden gerçekleştirdiği tahıl ticaretinin önemli oranlara yükselmesinden ötürü deniz yollarını açık tutmakta da kuvvetli yarar görüyordu. Rus Baltık limanlarının yılın büyük bir kısmında donduğunu hatırlamalıyız; bu nedenle demiryolu ticaretinden önce bu güney kapıları ticaret için asli önemi haizdi.

Bu nedenlerden ötürü su yollarının kontrolü uluslararası önemdeydi. İki kıyının da Osmanlı toprağı olmasından dolayı, Boğazlar kanuni olarak imparatorluğa aitti. Bunların uluslararası hale getirilmesini kabul ettirmek kolay

olmayacaktı. Babıali'nin de içlerinde bulunduğu güçlerin tercih ettiği çözüm, Osmanlı İmparatorluğu barış durumunda olduğunda Boğazlar'ın her ülkenin savaş gemilerine kapatılmasıydı. Bu önlem İstanbul'a kimi haklar veriyor ve Rus ile İngiliz donanmalarının birbirlerinin çıkarına zarar vermelerini engelliyordu. Savaş zamanlarında ise Babıali'nin tüm kontrolü elinde tutma hakkı bulunuyordu. Buna rağmen bu sorun, Boğazlar'ın tamamen ve aniden kapatılmasının atom silahlarıyla donanmış bir devlet için çok kolay bir olasılık haline geldiği II. Dünya Savaşı'na kadar uluslararası diplomasinin önemli bir sorunu olarak kaldı.

Bütün büyük güçlerin 1815 yılından sonra Doğu'da barışı ve huzuru koruma arzusu, bir önceki çeyrek yüzyılın savaşlarından ve devrimlerinden dolayı hissedilen yorgunluk ve hayalden uyanıklık halini yansıtıyordu. Bütün Avrupa'da devrimci hareketlere ve Fransız Devrimi ile irtibatlandırılan düşünce iklimine karşı bir tepki dalgası ortaya çıkmıştı. Muhafazakar prensipler ve düzenin korunması, günün esas kaygıları haline gelmişti. Umumi çıkarlarını korumak için büyük güçler iki antlaşma imzaladı: Dörtlü İttifak ve Kutsal İttifak. Bunlardan ilki Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın imzaladığı ve Fransa'nın 1818'de katıldığı, işgali garanti eden ve muzafferler tarafından imzalanmış bir antlaşmaydı. İkincisi ise yaşamının muhafazakar ve mistik bir dönemine girmekte olan Çar I. Aleksandr'ın inisiyatifiyle imzalanmıştı. Bu belgede, imzalayan taraflar devletlerinin ve uluslararası ilişkilerin Hristiyan prensiplerine göre yönetilmesini kabul ediyordu. Antlaşmanın içeriğini sadece çar ciddiye aldı ve antlaşma hiçbir zaman gerçek bir ittifak olarak işlev görmedi. 1820'den sonra bu antlaşmanın ismi, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında bazı küçük kesintilerle istikrarlı bir şekilde 1890'a kadar devam eden yakınlaşmayı tanımlamak için kullanıldı. Bu üç güç, ortak muhafazakar siyasi prensipleri, uluslararası sorunlardaki benzer çıkarları ve Polonya'nın geçmişteki paylaşımında beraber olmaları nedeniyle birlikteydi. Bu ittifak genel Avrupa meselelerinde iyi işleyen bir ittifak olsa bile, Balkanlar söz konusu olduğunda krizin çıkması kaçınılmaz oluyordu. Bu bölgede Prusya'nın doğrudan bir çıkarı yoktu ve Avusturya ve Rusya'nın hedefleri genelde açık bir çatışma haline dönüşüyordu.

Bütün büyük güçlerin muhafazakar tavırlarına rağmen devrimci hareketler güç kazanmaya ve uluslararası meselelere müdahale etmeye devam ediyordu. İsyanlar kimi Alman devletlerinde, İtalya'da ve İspanya ve sömürgelerinde vuku bulmaktaydı. Orta Avrupa ve İtalya'daki olaylar özellikle Avusturya'nın çıkarlarına çok zarar veriyordu. Habsburg dış politikası zamanın en becerikli diplomatlarından biri olan Klemens von Metternich'in yönetimindeydi. Metternich çarı da kendi düşüncelerine katarak, meşru bir monarkın

devrimci hareketlerle düşürülmesi veya tehdit edilmesi durumunda askeri müdahale politikasını uygulamayı başarmıştı. Bu programa göre Avusturya orduları İtalya'ya sefer düzenleyerek Sicilya ve Sardunya Krallıkları'nda meydana gelen isyanları 1821 yılında bastırdı. Aynı misyonu Fransız ordusu 1823 yılında İspanya'da gerçekleştirmişti.

İngiltere ve sonraları Fransa kıta koalisyonundan çekilseler de, Rusya, Avusturya ve Prusya yalnızca isyanlara karşı gelmek için değil aynı zamanda onların bastırılması için de doğrudan önlemler almak yönünde uzlaşmayı sürdürdü. I. Aleksandr için 'devrim' sözcüğü gerçekten tehdit edici bir varlık haline gelmişti. İtalyan sorununu çözmek için toplanan Laibach Kongresi 1821 yılındaki açılışında çar, merkezi Paris'te bulunan ve Avrupa'da devrimleri organize ederek sürekli bir entrika ve tahrik faaliyetlerinde bulunan uluslararası bir komitenin varlığına ikna olmuştu. İsyanların hem milliyetçi hem de liberal kökenleri aslında bu üç muhafazakar rejime karşı doğrudan bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu sebepten dolayı Balkanlar'daki Osmanlı eyaletlerine hemen komşu olan Rusya ve Habsburg İmparatorluklarının neden devrimci ve kanlı yollarla yapılan değişikliklere karşı oldukları ve uluslararası ilişkilerde niçin statükoyu savundukları anlaşılabilir.

Balkanlardaki Devrimci Konum

Önceki sayfalarda ilk Balkan isyanlarının genel arka planı tartışıldı. Ortalama Balkan vatandaşının gündelik yaşamına tamamen yabancı olan unsurlara olduğundan daha fazla önem atfetmek de yanlış olacaktır. Her ne kadar Avrupa ideolojisi, entellektüeller arasındaki ulusal bilincin canlanması, bir Ortodoks tüccar sınıfının yükselişi ve büyük güçlerin Yakın Doğu'da rekabet eden hedeflerinin hepsi birden hikayemizde bir rol oynasalar da, ilk devrimlerin esas nedenleri, tamamına yakını 18. yüzyılda ortaya çıkmış olan yarımadadaki dahili koşullardır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı hükümetinin kırsal kesimde hukuku ve düzeni korumaktaki ve hem Hristiyan hem de Müslüman itaatsiz ve silahlı unsurları kontrol etmekteki yetersizliğiydi. Bu durum barıştan yana olan Hristiyan ve Müslüman nüfusu kendi savunmalarını organize etmeye yöneltti. Böylece yerel hükümet merkezleri ortaya çıktı ve bu merkezler sakinlerine sadakat ve itaati emretti.

Merkezi otoritenin zayıflaması sadece alternatif siyasi merkezlerin oluşmasıyla sonuçlanmadı; aynı zamanda çoğu bölgede, genelde çatışan çıkarları ve hukuki düzenleri olan legal ve illegal silahlı çetelerin yaygınlaşmasına da neden oldu. Ayanların, kırcalilerin, kanunsuz yeniçerilerin, eşkiyaların ve Boşnak kaptanların faaliyetleri daha önce zikredilmişti. Bunlara kanuni ya da yarı-ka-

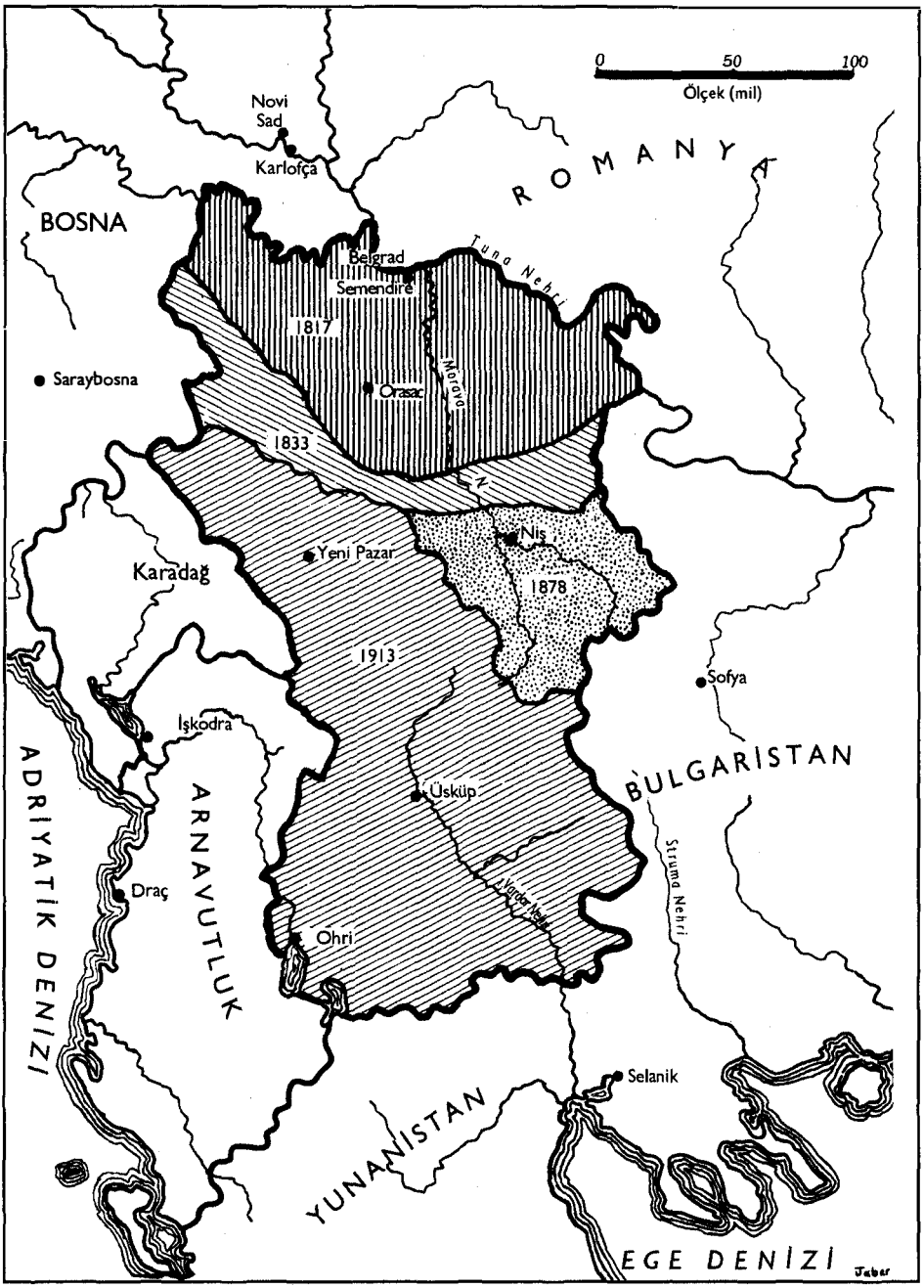
nuni martalos birimleri, şehir otoriteleri ya da asillerin polis güçlerini, yeniçeri birimlerini, Askeri Sınır'ın Sırplarını ve *pandour* olarak bilinen Eflak çetelerini ekleyebiliriz. Balkan nüfusunun büyük bir bölümü silahlıydı ve düzenli bir ordunun üyesi olmaktan çok gerilla savaşlarında tecrübeliydiler. Kriz dönemlerinde bir yerli tarafından kumanda edilen yerel ordular ortaya çıkabiliyordu.

Yerel Balkan liderleri de büyük güçlerin rekabetinden ortaya çıkabilecek faydanın farkındaydı. 1812'den sonra hiçbir Avrupa hükümeti Doğu'da bir krizle yüz yüze gelmek istemese de, Balkan devrimcileri dış müdahale beklemeye devam ediyordu. Aşağıda görüleceği gibi, sıklıkla Rus yardımı beklenmekteydi. Her ne kadar konu hakkında yoğun bir söylem olsa da, o zamandan bu yana Balkan halklarının Avrupa ülkeleriyle olan bağlantılarını gösteren işaretler çok azdır. Ortodoks bağlantılarına rağmen Balkan liderleri, Rus olduğu kadar Fransız, Avusturyalı ve hatta İngiliz asker ve parasını da istemekteydi. Her türlü yardıma müteşekkir kalmakta ama zorunlu olmadığı müddetçe bu yardımlara karşılık siyasi imtiyazlar vermekten kaçınmaktaydı. Mamafih, devrimcilerin büyük güçlerin politikalarıyla kumar oynama ve Avrupa yardımını çağırmaları, tehlikeli durumlar da yaratabiliyordu.

SIRP İSYANI

Anlatılan koşulların hepsi, başarılı olan ilk Balkan milliyetçi isyanının merkezi olan Belgrad paşalığında mevcuttu (bkz. Harita 19). Bu sınır eyaleti 1804 yılından önce yaklaşık 368 bin nüfuslu bir yerdi[4] ve bu nüfusun yüksek bir oranı tecrübeli savaşçılardı. 1791'deki Ziştovi Antlaşması'yla sonuçlanan Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki savaşta, Sırp Serbest Müfrezeleri'nin kendi komutanlarının emri altında Avusturya tarafında savaştıkları hatırlanmalıdır. Bu hizmetlerine rağmen Sırpların barış antlaşması sonucu herhangi bir kazanımları olmamıştı. Genel hayal kırıklığı hali, monarşiyle işbirliği yapmanın fayda sağlayacağı umuduna galebe çaldı. Sırp liderliğinin bu dönemdeki amacı kırsal alanda barış ve güvenliği yeniden temin etmek ve mümkün olursa Babıali'den bazı yerel özerk haklar edinmekti.

Padişah III. Selim'in de topraklarındaki sükunet için benzer bir arzusu vardı. Yalnızca yabancı ordular tarafından mağlup edilmekle kalmamış, dahili meselelerde de iktidarı isyankar ayanlar ve yeniçeriler tarafından sürekli tehdit altında bırakılmıştı. Hristiyan tebaasını yatıştırmak, onun tamamen işine gelmekteydi. Bu nedenle, 1791, 1792 ve 1794'te Sırp arzularının çoğuna razı olduğu fermanlar yayınladı. Babıali ile Sırp nüfusu arasındaki ilişkiler daha iyi



19. Sırbistan'ın genişlemesi, 1804-1913.

tanımlandı ve bazı özerk haklar verildi. Sırplar kendi vergilerini toplayacak, silah taşıyabilecek ve milis güç oluşturabilecekti; çiftliklerdeki arazi sahiplerinin suistimallerine karşı tedbirler alınacağı garantisi de verildi. Bunlara ek olarak, sultan, yerel makamlara Sırpların teveccühünü kazanacak ve asi unsurları bastıracak kişileri atadı. Babıali'nin bu dönemde benzer otonom hak teminatını Rusya'nın baskısıyla Tuna Prenslikleri'ne de verdiği hatırlanmalıdır.

Bu antlaşmadaki vahim sorun, Babıali'nin taahhütlerini yerine getirmeye müsait olmamasıydı. Sırp sorununda karışıklık çıkaran unsurlar her yerde olduğu gibi yeniçerilerdi. Osmanlı hükümeti geçmişte bu kişileri İstanbul'da sorun kaynağı olmasınlar diye eyaletlere gönderme politikası izlemişti. Başka bölgelerde olduğu gibi Sırp topraklarında da yerel Osmanlı otoritelerince kontrol edilmeleri imkansız gibiydi. Toprakları ve köyleri müsadere ettikleri ve köylüler için koşulları geleneksel toprak sahipleri için çalışmaktan çok daha kötü olan çiftlikler oluşturdukları kırsal alanda ciddi bir tehditlerdi. Bu hareketleri yalnızca Hristiyanlardan değil aynı zamanda hükümet memurları, tüccarlar ve sipahilerden oluşan meşru ve oturmuş Müslüman nüfusdan da çok keskin bir şekilde muhalefet görmekteydi.

1791 yılında paşalıkta yapılacak reformların bir parçası olarak Osmanlı hükümeti yeniçerilerin Belgrad'a dönmesini yasakladı. Habsburg ordusu savaşın sonuna kadar şehri işgal etmişti ve bu yüzden şehirde ikamet eden hiçbir yeniçeri yoktu. Ancak yeniçeriler bu kararı kabul etmemeyi kararlaştırdı ve sultana meydan okumak için de çok elverişli bir konuma sahiplerdi. Müttefikleri, Osmanlı otoritesine başarılı bir şekilde direnen Vidin Paşası Pazvantoğlu'ydu. İsyankar ayan tabii ki yeniçeri destekçilerinin kendilerine yardım edebilecekleri Belgrad'a geri dönmelerini istiyordu. Pazvantoğlu ve kırcali güçlerinin yardımıyla 1797 ilkbaharında yeniçeriler Belgrad'a saldırdı.

Belgrad Paşası Hacı Mustafa Paşa'nın vazifesi, isyankar yeniçeri tehlikesini savuşturmak ve Hristiyanları yatıştırma politikasını yürürlüğe koymaktı. Muhtemelen Rum kökenli olan paşanın Sırplara karşı olumlu bir tavrı vardı ve paşa verilmesi gereken tavizleri verdi. Bu vakitlerde Sırplar on beş bin kişiden oluşan bir milis kurmaya muvaffak olmuştu ve bu da paşalıktaki en güçlü, tek silahlı birimdi. Sırplar bu milis ile Belgrad'ı başarılı biçimde savunabildi. Osmanlı politikaları da yerel Sırp liderleri arasındaki işbirliğinin artmasına yol açmıştı. Osmanlı memurları ve Hristiyanlar arasında kanunsuz ayan ve yardımcılarına karşı bir cephe oluşmuştu.

Başlangıçta Babıali tarafından alınan tedbirler başarılı oldu. Pazvantoğlu'nun destekçileri her yerde yenildi; kendisi de 1798 yılında Vidin'deki kalesinde kuşatma altına alındı. Fakat aynı yıl Napolyon'un Mısır'ı işgali vuku bul-

du. Emrindeki sınırlı sayıda birlikten dolayı Selim, Tuna civarındaki güçlerini yeni tehlikeyi savuşturmak için çekmek zorunda kaldı. Bu da Sırplar için bir felaket demekti. Babıali Müslüman asilerle anlaşmak zorunda kaldı ve Pazvantoğlu Vidin valisi olarak tanındı. Daha da kötüsü, yeniçerilere Hacı Mustafa Paşa'nın otoritesini kabul etme şartıyla birlikte Belgrad'a dönme izninin verilmesiydi. Sonunda kaçınılmaz olan gerçekleşti. Paşalığa girer girmez yeniçeriler bütün gücü ellerine geçirmek istedi ve Hacı Mustafa öldürüldü. Bunu, kaos dönemi takip etti. Eyaletin kontrolü isyankar unsurların elinde iken bile kendi aralarında çatışıyorlardı. Yine de Pazvantoğlu ve yeniçeri müttefiklerinin yerel Osmanlı görevlileri ve Sırplardan daha güçlü oldukları görülmüştü.

1802'de birliklerindeki rütbelerinden ötürü *dayı* olarak adlandırılan dört yeniçeri lideri en güçlü konuma geldi. Yeniçeriler kırsal kesimde de kontrolü ellerine almayı başarmıştı. Yaptıkları şeyler hem Hristiyanlara hem sadık ve barış yanlısı Müslüman nüfusa ve hem de kanuni otoritelere çok zarar veriyordu. Yeniçerilerin zorbaca ve yıkıcı davranışlarına rağmen Müslümanlar, imparatorluğa sadık olmadıklarını düşündüklerinden Sırplara taviz verilmesine ve Hristiyanlarla işbirliği yapılmasına karşı çıkıyordu. Sırp nüfusu terör altında yaşamaktan ve meşru otoriteden koruma temin edememekten ötürü kendilerini savunmak zorunda kaldı. Ülke sathında silahlı birlikler oluşturuldu. Gelecek için direnişin en önemli merkezi; çiftlik hayvanı tüccarı, yerel ileri gelenlerden Karayorgi Petroviç'in liderliği altında Sumatya'da kurulan merkezdi. Petroviç'in 1804 baharında savaşa hazır otuz bin adamı vardı.

İsyanın gerçek başlangıcı, *dayı*ların Sırp liderleri öldürme planıyla ortaya çıktı. Bir isyanla karşı karşıya olduklarına ikna olan yeniçeriler, onlardan önce kendileri harekete geçmeye karar verdiler. Ocak ve Şubat ayında yaklaşık yüz elli kişiyi öldürdüler. Bu da Sırp nüfusunun kendini müdafaa tedbirleri almasına yol açtı. Başlangıçta merkezi bir lider yoktu ve yeniçeri saldırılarına karşı anlık müdafaa yapılıyordu. Fakat Şubat ayında ileri gelenlerden üç yüze yakın kimse merkez Sumatya'daki Orasac'ta toplandı ve Karayorgi'yi liderleri seçti. Bu vakitte tek bir kumandanın aday gösterilmesine muhalefet edilmezdi. 1804 Mayıs'ından sonra Karayorgi beyannamesini "Hakim Voyvoda" ve "Lider" unvanıyla imzaladı. Sırp eşrafı dönemin tehlikeli şartlarını göz önüne alarak güçlü bir otorite meydana getirmenin gerekliliğini kabul etmişti.

Sırpların isyanının sultana karşı değil de Babıali'yi yok sayan yeniçerilere karşı olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu dönem boyunca Sırp liderler Osmanlı hükümetiyle müzakerelerini sürdürdü. İsyanın ilk dönemi boyunca Sırpların itirazları hep aynıydı. Selim'in daha önce yayınladığı fermanların uygulanması-

nı ve Babıali'nin taahhütlerini yerine getirmeyi temin etmesini arzuluyorlardı. Hedefleri bağımsızlık değil, ülkelerini dayılardan kurtarmaktı. Fermanlar uygulandığı takdirde kendilerine birçok otonom hak verilmiş olacaktı. Paşalıktaki Türk varlığına sınırlamalar getirilecekti. Sırplar yeniçerilerin tamamen sürüleceğini ve kırsal topraklardaki mülkiyetlerinin sona erdireleceğini garanti altına almak arzusundaydı. Ayrıca, eyalette ihtiyaç duyulan askeri gücü kendileri tedarik etmeyi ve Osmanlı birliklerinin eyaleti terk etmelerini istiyorlardı. Haraç ve diğer vergilerin Sırp memurlarca konulup toplanmasında da ısrarlıydılar.

Sırplar yeniden merkezi hükümetin onayını ve desteğini kazandı. Onların birlikleri sadece savaşta başarılı değildi; aynı zamanda sultan, Bosna Veziri Ebu Bekir'i yeniçerileri ezme talimatıyla Belgrad paşası olarak atamıştı. 1804 Ağustos'unda dahi güçleri mağlup edildi ve dört lider idam edildi. Bu tehlikenin bertaraf edilmesiyle eyaletteki durumun iyiye gideceği umulmaktaydı. Ama çok küçük bir gelişme oldu. Bu paşalık hala üç köşeli bir ihtilafın sahne alanıydı: Öncelikle ikamete devam eden yeniçeriler; ikinci olarak paşa ve geleneksel Müslüman unsurlar ve son olarak da Sırplar'ın sahne aldığı bir ihtilaf. Denge kısa zamanda bozulmuştu. Yeniçeriler tekrar Osmanlı memurlarının otoritesini reddetti. 1805 kışı ve baharı boyunca, taşrayı harabeye çevirdiler ve Ebu Bekir'in görevden alınmasını sağladılar.

Bu esnada, Sırp liderliği güç ve kendine güven kazanmıştı. Zaferler kazanan ve geri çekilme eğilimi göstermeyen askeri güçler oluşturmayı başarmıştı. Ayrıca harici yardımın talep edilmesi gerektiği de kararlaştırılmıştı. St. Petersburg'tan ve Viyana'dan yardım talebi için çaba sarfedilmiş ve bu bağlamda 1804 yılında Rusya'ya bir heyet gönderilmişti. Sırp liderlerin istediği, özerklik için bir nevi büyük güç garantisiydi. Rusya'nın aynı dönemde Tuna eyaletleri için garantörlük yaptığı ve Yunan adalarının Rusya ve Osmanlı'nın ortak korumasında olduğu hatırlanmalıdır. Bu mesele ise Babıali için çok hassastı. Babıali doğal olarak herhangi bir dış güce, Osmanlı iç sorunlarına müdahale etme yolu vermeye karşı çıktı.

Sırp liderler dış yardımı temin etme çabalarının yanında diğer Balkan Hristiyanlarının da desteğini almaya çalıştı; özellikle Bosna, Karadağ ve Hersek'te yaşayan kardeş Sırpların desteğini amaçladı. Paşalıktaki olaylar Habsburg topraklarında sınır boyunca yaşayan Sırplar tarafından yoğun bir ilgiyle takip ediliyordu. Geçmişte de düzenli olarak vuku bulduğu gibi, paşalıktaki kargaşalar binlerce mültecinin Avusturya topraklarına kaçmasına neden olmuştu. Habsburg otoritelerinin sınırın geçilmesini engelleme çabalarına rağmen Sırp gruplar sınırı çift yönlü geçmede zorluk çekmiyordu.

Selim yeni bir krizle karşılaşmıştı. Yeniçeriler, itaatkar tebaadan başka herşeydi. Fakat Sırplar imparatorluğun bütününün çıkarları için çok daha büyük tehlike olabilecek bir faaliyet içindeydi. Geçmişte Müslümanların önde gelenleri Hristiyanlara verilen tavizlere hep şerh koymuştu; bu muhafazakar çevreler sultanın askeri reformlarına da karşı çıkmaktaydı. Hristiyanların isyan etmesinden, Müslüman muhalefetinden korktuğu kadar korkan Selim, politikasını tersine çevirdi. Sırplarla uzlaşmak yerine onları sindirmeye karar verdi. Niş Valisi Hafız Paşa'ya Sırplara sefer emri verildi. 1805 yılının Ağustos ayında Sırp birlikleriyle düzenli Osmanlı ordusu arasında ilk büyük savaş patlak verdi. Bu savaştan Sırpların zaferle çıkması, Sırp isyanının hakiki manada başladığının ilk işaretiydi. Bu savaşta Sırp kuvvetleri asi bir Müslüman gücüne karşı değil, sultanın birliklerine karşı savaşmıştı. Sırpların askeri zaferleri devam etti. 1805 Kasım'ında Semendire kalesi düştü ve asi hükümetin ilk başkenti oldu. Belgrad 1806 Aralık'ında ele geçirildi. Böylece Sırp köylü askerler bütün paşalığın kontrolünü ellerine geçirmiş oldu.

Askeri başarılarına rağmen Sırp liderler Babıali'yle önceki koşullarda müzakereyi sürdürmek istiyordu. Bu esnada Avusturya veya Rusya müdahalesini elde etme çabaları da devam etti. 1806 yazında Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş başladığında Sırpların konumu çok daha gelişmişti. İki tarafın da Sırp desteğine ihtiyacı vardı ve savaş tekrar başlamadan önce Rusya ile sorun çıkına ihtimaline karşı Babıali kimi tavizlerde bulunmak istiyordu. Buna göre bütün Sırp programı, yeniçerilerin çekilmesi ve Sırp kaleleri ile sınırlarının korunmasında yerel birliklerin kullanılması da dahil olmak üzere kabul ediliyordu. Osmanlı hükümetinin tam özerkliğe kadar varacak şeyler sunmasına karşın esas mesele, Rus tehlikesi baş gösterdiğinde antlaşmaya bağlı kalınıp kalınmayacağıydı.

Sırpların buna ek olarak alternatif bir teklifi vardı. Geçmişte Viyana hep yardım taleplerini geri çevirmişti. 1804 yılında Rusya'ya gönderilen Sırp heyeti de benzer bir cevap almıştı. Kasım ayında Rus Dışişleri bakanı Prens Adam Çartoriski ile buluşmalarına rağmen, o Babıali ile müzakere etmelerini tavsiye etmişti. O esnada Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliği siyaseti güdüyordu; fakat 1806 yılında durum tamamen değişmişti. Babıali'yle savaş halinde olan Rus hükümeti, tıpkı geçmişte Hristiyanlara Osmanlı topraklarının işgali esnasında yardım çağrısında bulunması gibi Balkan yardımını hoş karşılamıştı. Tuna Prenslikleri'nde bulunan bir Rus ordusu vardı; bir Rus donanması Adriyatik'teydi ve Karadağlılarla işbirliği içindeki Rus birlikleri Kotor ve Budva limanlarını işgal etmişti. Sırbistan bu operasyon alanları arasında bağlantı kurabilirdi.

1807 yılının Haziran ayında Rus hükümet temsilcisi Marquis F. O. Paulucci Belgrad'a vardı. Durumu değerlendirme ve Sırpların ihtiyaçlarını tespit etme ile görevlendirilmişti. Kurallı bir antlaşma müzakeresi için yetkisi yoktu. Mamafih, Haziran ayında resmi bir antlaşma üzerinde yol aldı. Bu antlaşmanın maddeleri Sırp devrimcilere yardım tedariki hazırlamakla kalmıyor; aynı zamanda gelecekte Rus tesirinin güçlü olacağının teminatını da veriyordu. Antlaşmanın ilk maddesi şöyleydi: "Sırp halkı tevazu ile Majestelerinin atayacağı; halka düzen getirecek, Sırp ülkesini yönetecek ve halkın gelenekleriyle uyum içerisindeki bir anayasayı çıkaracak becerikli bir vali önünde eğilmelidir. Anayasanın yürürlüğe konması, Majesteleri Çar I. Aleksandr adına gerçekleştirilmelidir."[5] Rus danışmanlar ve askeri birlikler de gönderilecekti.

Bu antlaşmanın maddelerini kabul etmekle Sırplar açık bir tercihte bulundu. Özerk bir yönetim imkanı sunan Osmanlı teklifini kabul etme veyahut Rusya'ya katılıp tam bağımsızlık için savaş alternatifleri arasında tercihleri ikincisi oldu. Müzakerelerin St. Petersburg'ta onaylanmadığını öğrenme imkanları hiçbir şekilde yoktu. Sırplar şanssız bir şekilde yanlış tercih yapmıştı. Belgrad'daki Rus ittifakının kabulü, yaklaşık olarak Napolyon ile Aleksandr'm Tilsit toplantılarıyla aynı vakitlerde meydana gelmişti. İki imparator aralarındaki büyük ihtilafları gideren bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmada Napolyon, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında bir ateşkes müzakeresi teşebbüsünü üstlenmişti. Hakikaten bu antlaşma Rusların Sırp isyanına desteklerini engelledi. 1807 Ağustos'unda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Slobozya ateşkesini imzaladı. Aleksandr şartları kabul etmese de, antlaşmayı iki yıllık bir barış süreci takip etti. Sırp devriminin nihai kaderi uluslararası meselelere ve İstanbul'da süregelen siyasi mücadeleye bağlıydı.

1807 yılından sonra devrimin talihi düzenli olarak kötüye gitti. Sadece Sırbistan'ın kaderi gitgide daha fazla büyük güçlerin ilişkilerine bağımlı hale gelmedi, Sırp liderliği arasında da bir ayrım oluştu. Daha önce gördüğümüz gibi Karayorgi isyanın başlangıcında asi güçlerin başkanı olarak seçilmişti. Bu dönemde kendisine karşı artan bir muhalefet olsa bile göze çarpan bir figür olmayı sürdürdü. Bu Sırp lider Sumatya'da muhtemelen 1768 yılında doğmuştu. Fakir olan ailesi Voyvodina'ya göçmüştü. Avusturya-Türk savaşı esnasında Karayorgi serbest birliklerin üyesiydi ve Batı Sırbistan'da savaşmıştı. Barışın tesisinden sonra Sumatya'ya döndü ve çiftlik hayvanları ticaretiyle uğraşmaya başladı. Monarşiyle sınır ötesi ticarete başladı. III. Selim'in emrindeki milli milislere katıldı ve bir subay oldu. Böylece Sırp isyanından önce önemli derecede pratik askeri tecrübe elde etti. İsyankar birliklerin kumandanı unvanını elde etse bile, Sırbistan'daki birçok benzer askerden bir tanesiydi.

Benzer yerel liderler, kendi bölgelerinde prestij ve kuvvet sahibiydi. Bunlar kendi merkezi konumlarını koruma noktasında kaygılıydı ve tek bir merkezi otoriteye kıskançlıkla bakıyorlardı.

Bu yerel bağlılıklar doğal olarak Karayorgi'yi engelliyordu. Osmanlı ordusuna karşı askeri çabayı örgütleme işinin yanında, Sırp kontrolü altındaki toprakları yönetme sorunuyla da karşı karşıyaydı. Vergi toplama ve mahkemelerin tesisi işlerini de organize etmek zorundaydı. Cesaret, kararlılık ve beceri gibi bir askeri liderde olması gereken özelliklere sahip olmasına karşın, devleti yönetmedeki sıkıntısı çok daha fazlaydı. Ayrıca savaş meydanındaki başarıları daha fazla çekemezliği beraberinde getiriyordu. Bu tehlike döneminde Sırp toprakları, bölgeyi zafer için bir araya getirecek güçlü bir merkezi otoriteye muhtaçtı. Yerel beyler ise kendi eşitlerinden birine gücü teslim etmek veya hükümette ikincil bir konumu kabul etmek konusunda çok gönülsüzdü. İtirazlarını çok sert dile getiriyorlardı. İsyanın savaşçıları düzenli bir ordu değillerdi; yerel liderler tarafından yönetilen köylü askerlerdi. Bu da yerel liderlerin kendi silahlı korumalarının olmasını beraberinde getiriyordu. Otoritenin kendileri ve bağımlıları tarafından kontrol edilemeyeceği herhangi bir merkezi rejime devredilmesine karşı çıkan bir yaklaşımları vardı. Karayorgi'nin elini bağlayacak yollara başvurarak diktatörlük gücüne ulaşmasını engellemek istiyorlardı. Bütün Balkan tarihi boyunca yerel aristokrasinin her zaman merkezi devlete karşı çıktığını görmüştük.

Karayorgi itirazları bertaraf edebilmek için 1805 yılında kendi gücünü kontrol etmesi düşünülen bir hükümet konsülü kurulmasını kabul etti. Başlangıçta üyelerinin kendi destekçileri olmasını temin etti. 1808 yılında ise hükümet konsülüyle beraber hareket etmeyi kabul etse bile, kendisini ırsi yüce lider ilan etti. Aslında bu dönemde güçlü bir siyasi rakibi mevcut değildi. Destekçilerini önemli siyasi pozisyonlara atamıştı ve kendi adayları yerel yönetimi idare etmek için gönderilmişti. Buna karşın muhalefet onun otoritesini yok sayma çabalarından hiç vazgeçmiyordu. Bu durum Rus ordusu ajanı Konstantin Rodofinikin'in 1807 Ağustos'unda Belgrad'a vardığı sırada daha da kötüleşmişti. Rodofinikin, Karayorgi'nin muhalifleriyle işbirliği yaptı ve onları Sırp lidere karşı kullandı.

Aynı esnalarda uluslararası koşullar Sırbistan için daha da kötüleşiyordu. Rusya her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde değilse de, Fransa ile anlaşma politikası başarılı olamamıştı. Napolyon ve Aleksandr arasındaki 1808 yılında Erfurt'ta meydana gelen buluşma Doğu meseleleri için bir kördüğüm ile sonuçlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi konumu da

benzer şekilde gittikçe fenalaşıyordu. İstanbul'da III. Selim ve takipçisi IV. Mustafa tahttan indirilip öldürülmüş ve II. Mahmud tahta geçmişti. Bu siyasi kriz döneminde Osmanlı hükümeti Sırplara geniş özerklik verme arzusunu tekrar gösterdi; fakat iki tarafın temsilcileri arasındaki müzakerelerde özerk Sırp devletine verilecek kati sınırlar noktasında bir anlaşmaya varılamadı. Sırplar aynı zamanda başka bir ülkenin daha garantörlüğünü istiyordu. Bu konulardan dolayı tatminkar bir anlaşma yapılamadı.

Savaştaki sükunet 1809 yılında sona erdi. Sırplar Rusya'dan askeri yardım beklemelerine karşın çok az bir yardım gelmişti. Bu nedenden dolayı asi güçler savunma yapmaya zorlandı ve 1809 Ağustos'unda bir Osmanlı ordusu Belgrad'a yürüdü. Talihin ters dönmesi üzerine aralarında Rus ajanı Rodofinikin'in de bulunduğu Sırpların büyük bir kısmı Tuna'nın karşısına geçti. Bu felaket üzerine Karayorgi, Habsburg İmparatorluğu'na ve Napolyon'a başvurdu; fakat bir şey elde edemedi. Osmanlı birlikleri bütün Sırbistan'ı yeniden zapt edememelerine rağmen, ilk isyanda bir dönüm noktası meydana gelmişti. Asi ordular şimdi savunmadaydı ve hedefleri başka kazanımlardan ziyade kazandıkları toprakları ellerinde tutmaktan ibaretti. Durumları, Ruslarla Sırplar arasında askeri işbirliği antlaşması imzalanması ve Rus Generali M. I. Kutuzov'un Osmanlı İmparatorluğu'na karşı operasyonlara kumanda etmeye başlamasıyla 1810 yılında biraz düzelmişti. Silahlar, tıbbi gereçler ve cephane de bu sırada ulaşmıştı.

Sırp çıkarları için diğer bir talihsizlik, Rusların konumunun tekrar radikal biçimde değişmesiydi. Fransız işgali tehlikesi karşısında Rus diplomatları, Osmanlı temsilcileriyle süregelen müzakerelerini bitirmeye zorlanmıştı. Bu müzakerelerde Rusların esas amacı Tuna eyaletlerini, en azından Boğdan'ı elde etmekti. Sırbistan ikincil önemdeydi. Acilen bir antlaşmaya ihtiyaç duyduklarından, Rus hükümeti Prut Nehri çizgisini ve Boğdan'ın bölünmesini kabul etmek zorunda kaldı. Sırbistan ise tamamen unutulmamıştı. 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması'nın 8. maddesi, Sırbistan'ın tamamının tekrar Osmanlı idaresine geçmesini öngörüyordu; tek şart ise genel aftı. Osmanlı birlikleri geri dönecekti:

> Birliklerin Sırpları hiçbir şekilde tebaanın sahip olduğu haklara muhalif biçimde taciz etmemesi için Babıali, merhamet duygularıyla hareket ederek, Sırp milletine gerekli olan güvenliği sağlayacaktır. Sırplara istedikleri takdirde Ege Denizi'ndeki adalarda ve diğer topraklarda bulunan tebaasına verdiği hakları verecektir. Aynı zamanda onlara dahili meselelerini idare etme hakkını vererek, bütün vergilerini sabitleyerek ve bu vergilerin onlar tarafından toplanmasını sağlayarak merhametinin etkilerini hissettirecek ve kısaca bütün bunları Sırp milletiyle birlikte halledecektir.[6]

Sırp hükümeti bu antlaşmadan ve müzakerelerden bihaberdi ve Ruslar da hükümeti antlaşmanın muhtevasından haberdar etmemişti. Osmanlı hükümeti şartların yerine getirilmesini talep ettiğinde hükümet durumu ancak öğrenebilmişti. Sırp liderleri en fazla antlaşmanın, Osmanlıların kaleleri ve şehirleri yeniden işgal edebilmesine imkan tanıyan ve böylece Babıali'ye Sırp topraklarına yeniden askeri kontrol hakkını verecek kısımlarıyla ilgilenmekteydi. Ayrıca özerklik için konulmuş şartlar da açık değildi. Rusların tavsiyesi ise Sırpların bu meseleleri doğrudan Osmanlı hükümeti ile müzakere etmesi gerektiği yönündeydi ve bu hususta St. Petersburg diplomatik destek verecekti. Daha da kötüsü, Ruslar birliklerini hem iki yıla yakın bir süredir kaldıkları Sırbistan'dan hem de Eflak ve Boğdan'dan da çekmek zorundaydı. Bu da Rusya'nın artık İstanbul'a, antlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi hususunda baskı yapamayacağı manasına gelmekteydi.

Sırp dayanakları neredeyse tamamen tükenmişti. 1804'ten beri devam eden sürekli savaş hali ülkedeki direniş vasıtalarının tamamını bitirmişti. Rusya tamamen Fransa işgaliyle meşguldü. Osmanlı hükümeti de Sırp sorununu halletme fırsatı doğduğunu görmüş ve Temmuz ayında Sırbistan'da üç ordusunu bir araya getirmişti. 1813 Ekim'inde Karayorgi, Başpiskopos Leontije ve hükümetin diğer üyeleri Tuna'yı geçerek Avusturya'ya vardı. Dört gün sonra Osmanlı ordusu, 1806 yılında atıldığı Belgrad'ı işgal etti. Böylece ilk Sırp isyanı sona ermiş oldu.

Paşalığı tekrar ele geçiren Babıali başlangıçta uzlaşmacı bir politika izledi. Barış koşullarını temin etmeye çok hevesliydi. Umumi af ilan edildi ve birçok göçmen Avusturya topraklarından geri döndü. Ülkeyi terk etmemiş olan diğer eşraf ise Belgrad'ın yeni paşası Boşnak Süleyman Paşa'nm otoritesini kabul etti. Bunların arasında, döndükten sonra Rudnik kentinin oborknezi olarak kabul edilen, ileri gelenlerden Miloş Obrenoviç de vardı. Osmanlı ordusunun ana kuvveti daha sonra ülkeyi terk etti. Buna karşın dahili yönetimdeki sorunlar sürdüğünden problemler tamamen yatışmamıştı. Sırplar hala silahlıydı ve sayıları geride kalan Osmanlı birliklerinden daha fazlaydı. İsyan ve savaş yılları arkasında, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında tatsız hisler bırakmıştı. İki tarafta da kimi vakalar meydana geliyordu.

İkinci Sırp isyanının lideri olacak olan Miloş Obrenoviç önce işbirliğini sağlamaya çalıştı. 1814'te meydana gelen bir ayaklanmayı bastırma karşılığında katılanların affedilmesini teklif etti. Süleyman'ın sözünde durmaması, yeni bir isyanın çıkmasına neden oldu. Paşa, asilerin bir kısmını idam ettiğinde, Sırplar Osmanlılardan başka bir misilleme gelebileceği korkusuna kapıldı. Bu da Miloş'un liderliğinde direniş için hazırlıklara başlanmasını be-

raberinde getirdi. İsyan, Nisan ayında başladı ve kısa zamanda başarıya ulaştı. Uluslararası koşullar çok daha elverişliydi. Fransa ile olan savaş sona ermişti ve Babıali topraklarında Avrupalıların dikkatini kendi iç meselelerine çekecek başka bir isyan istemiyordu.

İsyanın başından itibaren Miloş, sultana karşı hareket etmediğini, hedefinin Süleyman ve onun politikaları olduğunu ilan etti. Bu da bir çözüm yolunu müzakere etmeye hazır olduğunu göstermekteydi. İstanbul'daki Rus diplomatlar da Babıali'yi Bükreş Antlaşması'nın VIII. maddesini uygulama yönünde zorluyordu. Yatıştırma politikası uygulama kararı vermiş olan Osmanlı hükümeti Belgrad'daki paşayı görevinden aldı. Bunun üzerine Rumeli Veziri Maraşlı Ali Paşa ve Sırp temsilcileri arasında müzakereler başladı. Kasım 1815'te şifahi bir anlaşmaya varıldı ve bu antlaşmayı sultan bir fermanla ilan etti. Miloş, Babıali'nin 1807 yılında Karayorgi'ye vermek istediklerine benzer şartlar talep etti ve bunları elde etti. Sırbistan'ın hakim prensi ya da knez ilan edildi. On iki Sırp asilinden oluşan bir Milli Mahkeme, Belgrad'da ülkenin en yüksek meclisi olarak kuruldu. Sırp memurlar hem vergi toplamayla hem de dahili meseleleri idare etmeyle yükümlü oldu. Yeniçerilerin toprak sahibi olmaları yasaklandı. Sırplara verilen diğer imtiyazlar ise silahlarını ellerinde bulundurmak, ticari imtiyazların teminatı ve isyana katılanlara sağlanan genel aftı. Antlaşmanın şartları Sırbistan'ı Osmanlı İmparatorluğu'na yakından bağlı yarı özerk bir devlet yapmıştı.

Miloş ve 1821 yılına kadar Rumeli vezirliği görevinde bulunan Maraşlı, antlaşmadan sonra barış içinde yaşama gayreti gösterdi. Miloş yeni bir idare mekanizması kurmak ve Karayorgi'yi engelleyen muhalefetle çatışmak zorundaydı. İç politika sorunları yeni prensin göreceli olarak uzun iktidarı süresince en temel meselesi oldu.

On bir yıl süren isyan Sırplara birçok otonom haklar ve bir yerel prens kazandırmıştı. Bu amaca erişmek kolay olmamıştı. Sırbistan'ın talihi, Avrupa siyasetindeki med cezir hareketlerine çok yakından bağlı kalmış ve Habsburg ya da Rus desteğini kazanmak için birçok defa uğraşmak zorunda kalınmıştı. Bütün bu dönem boyunca Sırp liderler, Belgrad paşalığının herhangi bir Avrupa devletinin stratejik olarak ilgisini çekmemesinden çok zarar görmüştü. Bazı yardımlar sunsa bile, Avrupa çıkarları böyle bir aktiviteye davet ettiğinde Rus hükümetinin bu küçük müttefikini başından atmayı istediğini gördük. Sırp isyanı dönemin küçük bir vakasıydı; Avrupa'nın güç merkezlerinden uzaktaki bir bölgede meydana gelmişti. Bunun tam aksine ikinci Balkan milliyetçi ayaklanması olan Yunan ayaklanması, yüzyılın üçüncü on yılının esas diplomatik sorunu oldu.

TUNA PRENSLİKLERİ'NDEKİ İSYAN

1820'lerdeki Yunan isyanının esas hadiseleri Mora Yarımadası'nda ve Rumeli'de vuku bulduysa da isyan Rumen Prenslikleri'ni de içine almıştır. Fenerlilerin desteğindeki Yunan hareketi başlangıçta paralel gittiği Tudor Vladimirescu yönetimindeki Rumen ayaklanmasına sonunda karşı çıkmıştı. Yunanistan'daki olaylar her ne kadar birbirlerini destekleseler ve bağımlı olsalar da açıklık ve uygunluk saiklerinden dolayı burada, Eflak ve Boğdan'daki olaylardan ayrı olarak tartışılmaktadır. Bu iki farklı bölgedeki faaliyetler arasındaki ana bağlantı, Yunan devrimci organizasyonu *Filiki Eterya*'nın yani Dostluk Cemiyeti'nin faaliyetleridir.

Sırp isyanının, merkezi otoriteyi tek kumandan olarak elinde tutan Karayorgi yönetimindeki köylü askerler tarafından başarıya ulaştığını gördük. Yunan isyanının toplumsal temeli ise çok daha karmaşıktı. Yunan toplumu neredeyse tamamen farklı iki dünyaya bölünmüştü. Alt seviye Yunanistan'da ikamet edenlerden oluşmaktaydı. Köylüler, balıkçılar, asiller ve askerler, komşu Balkan topraklarındakilerle benzeşiyordu. Yukarıda ise uluslararası ticaret yapan tüccarlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisiyle işbirliği içinde bulunan Hristiyanlara sağladığı imtiyazlardan faydalanan diasporanın diğer unsurlarından oluşan, İstanbul'da ve Tuna Prenslikleri'ndeki Rumlar yer alıyordu. Osmanlı hakimiyetini sona erdirmeyi amaçlayan bu iki grubun da hedefleri farklıydı. Bazı Fenerlilerin imparatorluğu ele geçirme hedefleri daha önce tartışılmıştı. Hayalleri Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak ve Rum olmayan nüfusu da içinde barındıracak büyük bir devlet meydana getirmekti. Bazılarıysa İstanbul'daki Patrikhaneyi gelecekteki uluslarının hükümetiyle eşdeğer tutuyordu.

Bazı Fenerliler devrimde büyük rol oynamış olsalar da Avrupa'daki geniş bağlantılarıyla tüccarlar çok daha önemliydi. Özellikle Güney Rusya, Besarabya ve devrimin ana merkezi organizasyonunun ortaya çıktığı liman kenti Odessa (Hocabey) gibi yerlerdeki Rumlar çok önemliydi. Filiki Eterya 1814 yılında Emmanuel Ksanthos, Athanasios Çakalof ve Nikolaos Skufas adlı fakirleşmiş üç tüccar tarafından kuruldu. Avrupa'da bulunan benzer cemiyetler gibi işliyordu; tafsilatlı bir dini ayini, üyelik dereceleri ve duygusal uygulamaları mevcuttu. Yeni üyelerin yapmaları gereken "Büyük Yemin" şu şekildeydi:

> Kutsal ve perişan vatanım, senin ruhani ismin için ant içiyorum. Uzun dönemli sıkıntıların ve perişan haldeki çocuklarınca uzun yıllardır saklanan mahkumiyet altındaki halkının acı gözyaşları üzerine ant içiyorum. Bütün benliğimi sana adıyorum. Bundan böyle, düşüncelerimin sebebi ve

> tek amacı sen olacaksın. İsmin bütün hareketlerimin rehberi olacak ve mutluluğun çabalarımın ödülü olacaktır. Tek bir an için bile sıkıntılarına ilgisiz kalır veya yükümlülüğümü yerine getirmezsem eğer, ilahi adalet hakkaniyet yıldırımlarını başıma yağdırsın, atalarımdan bana kalan adım yok olsun, kişiliğim yoldaşlarım tarafından lanetlensin ve ölümüm günahımın kaçınılmaz cezası ve ödülü olsun ki ben üyeliğimle Eterya'nın saflığına halel getirmeyeyim.[7]

Bu cemiyetin temel amacı başkenti İstanbul olan bir Yunan devleti kurmak için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başkaldırmaktı. Bu amaç aslında Bizans İmparatorluğu'nun yeniden ihyasıydı; sadece millet temelli bir devlet kurmak değildi. Eterya başlangıçta pek başarılı değildi. 1814 ve 1816 yılları arasında sadece otuz üyeye ulaşabilmişti. Zengin Rumlar da katılmak ve para yardımı bulunmak konularında tereddüt ediyordu.

Kısa zamanda liderler ilerleyebilmek için Rusya'nın askeri ve mali yardımına ihtiyaç duyduklarını ve güçlü ve etkili bir önder bulmaları gerektiğini fark etti. Bu konum için en ideal aday, o sıralarda Rus Dışişleri Bakanlığı'nı Karl Nesselrode ile paylaşan Ioannis Kapodistrias idi. Kapodistrias, Korfu'da doğmuştu. Napolyon Savaşları esnasında Yunan Adaları'ndaki Rus idaresinde görev almıştı. 1809 yılında Rus hizmetine girdi ve bürokrasinin basamaklarında çok hızlı yükseldi. 1817 yılında St. Petersburg'a desteğini almak için gelen ve cemiyetin bir üyesi olan Nikolaos Galatis kendisine yaklaştı. Bir Yunan vatanseveri olan Rusya Dışişleri bakanı o sıralarda Yunanistan'ın kurtuluşunun ancak bir Türk-Rus savaşı ile gerçekleşebileceğine inanıyordu. Bu hadise için vakit uygun olmadığından, Rumlara eğitim ve kültürel temelli bir organizasyon tavsiye etmişti. Bu aşamada hem Kapodistrias hem de çar bir isyan planının detaylarını öğrenmiş oldu.

1818 yılında cemiyetin merkezi İstanbul'a taşındı ve bundan sonra hızlı ilerleme kaydedildi. Yeni bir organizasyon sistemi konuldu; on iki "havari" atandı ve her birine belirli bir bölgeyi örgütleme görevi verildi. Eterya'nın başarısı gerçekten şaşırtıcıydı. İmparatorluğun başkentinden Yunan bölgelerine ve Tuna Prenslikleri'ne kadar olan bölgede gizli hücreler ağı kuruldu. Para toplandı ve Yunan yaşamının merkezlerine talimatlar gönderildi. Rusya'nın yardımını kazanmadaki başarısızlığa rağmen o hükümetin bilgisi ve desteği altında hareket ettiklerini açıklamakta tereddüt göstermiyorlardı. Yunanistan'daki bazı Ortodoks kilise görevlilerinin açık yardımını gördüklerinden ve Rus konsolosluklarının kayıt merkezi haline gelmesinden ötürü Rusya'nın desteği açıktı. Balkanlar'daki Rus konsolosların çoğu Rumdu ve bu da tabii olarak gelişmelere sempati duymalarına neden oluyordu. Cemiyetin Rus-

ya'nın ismini serbestçe kullanabilmesi, üyelerinin çoğunun bir isyanda çarın aktif desteğini ummasına yol açtı. Yerel hücre ağının tümünün başında isimsiz ve gizli bir liderin varlığı farz ediliyordu ki bu da I. Aleksandr'ın bizzat kendisi olduğu söylentisine yol açmaktaydı.

Bu açık geri dönüşüm ile cemiyet çok etkin üyelere ulaşmıştı. Yunanistan'da en güçlü askeri lider Tedoros Kolokotronis, Mora'daki Mani'nin yöneticisi Petrobey Mavromichalis, Balyabadra (Patras)'mn metropoliti Germanos ve diğer önde gelen kimseler cemiyete katılmıştı. Tuna Prenslikleri'nde ise Fenerliler bu milli harekete tabii olarak katılıyordu. Yüzde 54'lük bir oranla ticaret erbabı üst mevkileri ele geçirmişti. Bu sayının büyük oranı prensliklerden ve Güney Rusya'dan katılmıştı. Askerler, ruhbanlar ve Yunan asilleri de katılmıştı; fakat köylüler çok azdı. Binden daha fazla üyenin yer aldığı bir listede milletin büyük çoğunluğunu temsil eden isim sayısı sadece altıydı. Genelde çok zenginleşmiş tüccarlar katılmazken, daha az başarılı olanlar ya da batmış olanlar cazibeye kapılmıştı.[8]

Başarılarına rağmen cemiyet, Rusya'nın onayının hakiki bir işareti ve bu güçle doğrudan bağı olan bir lider ihtiyacı içinde olduklarının farkındaydı. 1820 yılında Kapodistrias'a tekrar başvuruldu. Önerilen konumu tekrar reddetse de bu sefer Rus ordusunda general olan ve çarın emir subaylarından olan Aleksandros İpsilantis'i alternatif olarak tavsiye etti. Geçmişte Eflak beyliğinin voyvodası olan Konstantinos İpsilantis'in oğlu olan Aleksandros, Rusya'da öğrenim görmüştü. Ordudaki rütbesine rağmen herhangi bir gerçek savaş tecrübesi yoktu. Bu mesele üstüne kimi tartışmalar olsa da Kapodistrias'ın bu yeni gelişmeleri çara haber vermediği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, çarın vekil bakanı Rusya topraklarında, Rusya'nın iyi ilişkiler içinde olduğu bir hükümete karşı isyan hazırlıkları yapıldığını çardan gizlemişti.

Organizasyon görevini üstlenince, İpsilantis I. Aleksandr'a bildiği her ipucunu verdi ve hareketleri için onay aldı. Şahsi olarak aldığı rütbe, "vekil" ya da "genel vali" anlamına geliyordu ve üstünde daha "yüce bir gücün" varlığını ima etmekteydi. Çarın ismi hiç zikredilmese de bağlantı çok açıkça görünüyordu. Hakikaten de Rusya ile olan bu açık bağlantı Tuna Prenslikleri gibi yerlerde Eterya'ya birçok yandaş kazandırıyordu. Aynı sıralarda İpsilantis Besarabya ve Odessa bölgeleri valilerini ikna etmişe benziyordu. Rusya'nın o bölgesi her çeşit devrim için bir hazırlık bölgesi olmuştu. Her ne kadar cemiyet Rus cephaneliklerinden silah almasa da, diğer malzemeler ve para açıkça toplanıyordu. Odessa'daki Rum sakinler Tuna Prenslikleri pasaportunu kolaylıkla edinebiliyordu.

İsyan planları da bu esnada ilerliyordu. Toplum liderleri isyanın merkezinin Mora'da olmasını istiyor; fakat isyandan önce prensliklerde bir bölücü ha-

reketin başlamasını öngörüyordu. İstanbul'u yakmak, padişahı kaçırmak ve Osmanlı donanmasını batırmak gibi vahşi görünen planlar da konuşuluyordu. Temel hedef bağımsız bir Yunan milleti oluştumak olsa da, umumi bir Balkan isyanına eş zamanlı olarak yol açmanın avantajları çok açıktı. En önemlisi Sırbistan'ın yaklaşımı olacaktı.

Sırp desteğini elde etmek için çok çaba sarf edildi. Besarabya'ya iltica etmiş olan Karayorgi, Eterya'nm saflarına dahil oldu ve çalışmalarda aktif rol aldı. Bunun zıddına Miloş Obrenoviç işbirliğine hiç yanaşmıyordu. Prens, Osmanlı hükümetiyle işbirliği politikası güdüyordu ve asıl amacı Osmanlı Devleti tarafından unvanının hanedan temelli olarak resmen onaylanmasını temin etmekti. Tüm mesele iç sorunlarda karışıyordu. 1817 Temmuz'unda Karayorgi Sırbistan'a döner dönmez Miloş onu idam ettirdi ve başı sultana sadakat işareti olarak gönderildi. Bundan sonra da prens, Yunanlıların çabalarına katılma teşviklerinin hepsini reddetmeye devam etti. Rusya'nın katılması durumunda tepkisi farklı olabilirdi. İsyan süresince de bu kayıtsız yaklaşımını sürdürdü.

Başlangıçta isyanın merkezinin Mora olması kararlaştırılmış olsa da oradaki hazırlıklar umulduğu kadar hızlı gelişmedi. Bu da ilk isyan hareketinin Boğdan'da başlamasına yol açtı ve bu, Yunanistan'daki olaylarla yeterli koordinasyon olmadan gelişti. Mamafih, prensliklerin Yunan bağımsızlık hareketini başlatacak bölge olarak seçilmesi dönemin şartları göz önüne alındığında çok mantıklıydı. Fenerli rejimler otoritelerin dostane davranacağını garanti etmişti. Cemiyet de Rum boyarlardan birçok insanı emrine almayı başarmıştı; ama Rumen geçmişleri olanları almamıştı. Boğdan Prensi Mihai Sutu da cemiyete üyeydi ve önemli bir Rumen olan Tudor Vladimirescu'nun işbirliği sağlanmıştı.

Bunlara ilaveten Tuna Prenslikleri'nin coğrafi konumu stratejik açıdan mükemmeldi. Eterya, diğer Balkan halkları olan Bulgar, Sırp ve Rumenleri de işin içine katmak istiyorsa isyan için en iyi plan Boğdan'dan başlamaktı. Muzaffer isyan kuvvetleri daha sonra Balkan toprakları üzerinden Yunanistan'a yürüyebilirdi. Sakinlerin de yol boyu yığınlar halinde Yunan bayraklarına katılacakları umuluyordu. Ayrıca prenslikler kendisinden yardım beklenen Rusya'ya da komşuydu. Rus desteğine olan inanç, önceki redleri bilenler arasında bile çok yaygındı. Birçoğu isyan başladığında çarın harekete geçmeye zorlanabileceğine açıkça ikna olmuştu. Yunan ayaklanmasının Türk misillemesiyle cevaplanacağını ve bunun da koruyucu Ortodoks gücü müdahaleye mecbur kılacağını umuyorlardı.

Prensliklerdeki dahili koşullar da o bölgeyi isyana hazır hale getirmişti; fakat bu Eterya'nın arzu ettiği istikamette değildi. Aslında cemiyetin liderleri uzun dönemli Fener hakimiyetinin etkilerine kör görünüyorlardı. Rejimin

suistimal edilmesi 1812 yılından sonra daha da arttı. Eflak'ı 1812 yılından 1818'e değin yöneten Yoan Karaca ve Boğdan'ı 1812 ila 1819 yılları arasında yönetmiş olan Skarlat Kallimaki oraya atanan iki prensti. Onların yönetimleri sırasında Tuna Prenslikleri, her ikisi de tahtları için yüksek bir bedel ödemiş ve yatırımlarına gelir göstermeleri gereken hem Babıali'nin hem de prenslerinin aşırı mali baskısı altındaydı. Vergiler arttırıldı ve köylülerin yükümlülükleri çok daha ezici hale dönüştü. Gerçekten de durum çok fenaydı. Karaca dönemindeki bozulma ve yanlış yönetim o kadar ileri boyuttaydı ki sonunda Karaca ülkeden kaçmaya mecbur edildi. Yerine 1818 yılında, seksen akrabası ve bir Arnavut muhafızını da havi sekiz yüz kişilik maiyetiyle birlikte gelen Aleksandru Sutu getirildi. Bu koşullar altında Fener yönetimi için öfkenin neden bu kadar yaygın olduğu anlaşılabilir. Yerel boyarlar ve ezilmiş köylüler ortak bir kaderde buluşmuşlardı.

Prensliklerde potansiyel olarak üç isyankar güç mevcuttu. Eterya ve onun Fenerli rejimle olan bağlantısını tartıştık. Yerel boyarlar, ikinci grubu oluşturuyordu. Rum prenslerle işbirliği yapsalar bile hepsinin asıl amacı, sadece yerel bir iktidarı yeniden kurmaktı. Babıali'ye karşı tutumları net değildi. Osmanlı hakimiyetini zihinlerinde tutmaya meyillilerdi; fakat bu prensliklerdeki siyasi otoritenin kendilerine bırakılması halinde mümkündü. Aksi halde Avusturya veya Rusya'nın himayesinde bağımsızlığı tercih edeceklerdi. Kesinlikle büyük Helen canlanışının taraftarı değillerdi. Bu durumda üçüncü unsur ise, köylüler arasındaki büyük hoşnutsuzluktan neşet etmekteydi. Hoşnutsuzlukları vergiler ve toprak sahipliği koşullarından kaynaklanıyordu; hedefleri milliyetçi olmaktan ziyade sosyal hedeflerdi. Fakat destekleri, bir isyanın başarısı için mutlaka gerekliydi.

Eğitimli ve silahlı adamların varlığının önemi, Sırp isyanıyla bağlantılı olarak vurgulanmıştı. Tuna Prenslikleri'nde kırsal kesimin silah altına alınması, Osmanlı idaresindeki belirli askeri güçlerin mevcut olduğu bölgelerdeki kadar yaygın değildi. Milli bir ordu tabii ki yoktu; fakat prenslerin hizmetinde şahsi korumaları ve birlikleri vardı. Bunlara ek olarak, 1768-1774 yılları ve 1787-1792 yılları boyunca süren savaşlar sırasında başka silahlı gruplar tebarüz etmişti. Yerel gönüllüler tıpkı Sırbistan'daki gibi ya Habsburg ya da Rus ordularına katılmıştı. Pazvantoğlu zamanında Eflak'ı kırcalilere karşı savunmak için birlikler organize edilmişti. Küçük Eflak meşru milisler olan pandurların merkezi olmuştu. Serbest köylülerden seçilen milisler, Askeri Sınır'ın Habsburg askerleri gibi, tarım faaliyetlerini askeri görevleriyle birleştirmişlerdi. Pandurlar maaş alıyordu ve vergiden muafiyet gibi imtiyazlara sahiplerdi. Pandurlar, Napolyon Savaşları esnasında çok önemli bir rol oynadı;

Pazvantoğlu'na karşı savaştı ve Babıali'ye karşı Rus ordusuyla işbirliği yaptı. 1811'de altı bin civarında kişiyle güçlü bir milis haline gelmişlerdi.

Bu milisin aktif üyesi olan, gelecekte Rumen lideri olacak Tudor Vladimirescu birçok yönden Karayorgi'nin kariyerine benzer bir hayat yaşadı. Bir köylü ailesinin çocuğu olarak 1780 yılında doğan Vladimirescu milislerin komutanı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaştı ve hareketleri için bir Rus yardımı elde etti. Daha sonra Cloşani'nin yardımcılığı görevine getirildi. Düşük seviyeden bir boyar rütbesine yükseldi. 1812 yılında askeri kariyerini bitirerek evlere, topraklara ve bağlara sahip çok başarılı bir işadamı oldu. Sırbistan'daki benzeri Karayorgi gibi, Habsburg İmparatorluğu ile çiftlik hayvanı ticareti yapıyordu. Çeşitli amaçlarla birçok yere seyahat edip, Banat, Erdel ve Budin'i ziyaret etmişti. 1814 yılında Viyana Kongresi sırasında Viyana'da yaklaşık 200 gün kalmıştı. Düzenli bir eğitim olmasa da bütün bunlar kendisine engin tecrübe kazandırmıştı.

1820 yılında İpsilantis Besarabya'da isyan planları yapıyordu. Prensliklerde görevlendirilecek birliklerin kumandanı olarak daha önce pandurların arasında bulunmuş olan bir Rumu, Georgakis Olimpios'u seçmişti. Prens Mihai Sutu mağlup edilmiş ama Eflak voyvodası Alecu Sutu edilememişti; fakat o da ölüyordu. Geçici bir Eflak hükümeti görevdeydi ve bu hükümetin üç üyesi Küçük Eflak'ta bir isyan başlatması halinde Vlademiriscu'ya kendisini destekleme taahhüdü veren bir antlaşma imzalamıştı. Vlademiriscu da Eterya ile uzlaşmıştı. Cemiyetin isyanı prensliklerde başlatması ve başarıya ulaştığı takdirde Tuna'yı geçerek Yunanistan'a ilerletmesi umuluyordu.

1821 yılının Ocak ayında Vlademiriscu Küçük Eflak'a gitmek içi Bükreş'ten ayrıldı. O esnada Alecu Sutu ölmüş ve geçici hükümeti tamamen sorumluluk altında bırakmıştı. Şubat ayında Padeş köyünde Valdemirescu çok şiddetli bir isyan bildirgesi yayınladı ve köylüleri boyarlara karşı ayaklanmaya çağırdı. Sözlerinin Yunan ya da Rumen milli bağımsızlığıyla uzaktan yakından bir alakası yoktu:

> Eflak'ta yaşayan kardeşlerim, milliyetiniz ne olursa olsun, kötülüğü kötülükle karşılamayı hiçbir kanun engelleyemez... Üzerimizde kanımızı emen canavarlar olarak duran ve yaşamımızı tehdit eden ruhbanlardan ve siyasetçilerden daha ne kadar çekeceğiz? Daha ne kadar zaman köleleştirileceğiz? ... Ne Tanrı ne de sultan kendisine itaat edenlere bu şekilde davranmaz. Bu yüzden kardeşlerim, hep bir araya gelip kötülüğü sona erdirelim ve rahata erelim.[9]

Vladimirescu kendi hareketini destekleyen "iyi" boyarlar ve diğerleri arasında ayrım yapsa da, kendisine katılan binlerce köylü bu kadar seçici değil-

di. Evleri ve çiftlikleri yakıp boyarların mallarını müsadere ettiler. Gerçek bir toplumsal isyan başlamıştı. Vlademirescu, Halkın Ordusu adını verdiği bir ordu topladı ve bu ordunun temel dayanağı da kendisini desteklemeye gelen 600 pandurdu.

Vladimirescu'nun hareketi doğrudan Babıali'ye karşı bir hareket değildi. O ve destekçileri hakim devlete "eski koşulları" yeniden tesis etme çağrısında bulunmuşlardı –diğer bir ifadeyle, Fenerli Rumların idaresinden önceki günlere geri dönmek istiyorlardı. Vladimirescu Osmanlı hükümetinden bir temsilci göndererek prensliklerdeki durumu inceletmesini ve halkın yaşadığı zorlukların ve suistimalin önüne geçmesini de istemişti. Bu sürenin tamamında Osmanlı yetkilileri ve Tuna boylarındaki paşalarla hep irtibat halindeydi.

Buradaki durum daha da içinden çıkılmaz hale geldi. Vladimirescu Eflak'taki geçici hükümet ile Eterya arasındaki ilk antlaşmadan sonra isyanı başlatmıştı. Köylülerden istek talebi büyük bir heyecanla karşılandı; fakat takipçilerinin milli ya da siyasi hedeflerden ziyade sosyal amaçları baskındı. Bu durumdan çok rahatsız olan Bükreş rejimi bu Rumen lideri durdurmak için bir kuvvet gönderdi; fakat kuvvetin üyeleri Vladimirescu'nun tarafına geçti. 12 Mart tarihinde Halkın Ordusu Bükreş'e doğru yürümeye başladı ve ay sonunda Bükreş'e vardı.

Bu sırada İpsilantis de harekete geçti. 6 Mart'ta o ve birkaç arkadaşı Besarabya'dan sınırı geçti. Boğdan'daki zaferi kolaydı; Sutu'dan hükümetin kontrolünü rahatça devraldı. Yerel askeri güçler onu destekledi ve o da gönüllü talebinde bulundu. İpsilantis Rus üniformasıyla ülkede görünerek destekçilerine büyük bir Rus ordusunun kendisini takip ettiği izlenimini veriyordu. 7 Mart'ta Boğdanlılara yaptığı bir konuşmada kuvvetlerinin prenslikler boyu yol alıp Tuna'yı geçeceğini bildirdi. Osmanlı tepkisinden korkulmamalıydı: "Eğer Türkler Boğdan sınırlarına girmeye cesaret ederlerse, çok güçlü bir ordu onların bu haddi aşan hareketlerini cezalandırmak için hazır bir şekilde beklemekteydi."[10] Başlangıçta Eterya'nın vaatlerinden şüphe duymak için hiçbir neden yoktu. Yaş'taki Rus konsolosu Andrea Pisani, Rus ordularının yakında geleceğine ikna olmuş insanları bu büyüden uyandırmak için hiçbir şey yapmadı. Bu koşullar altında Eterya, çok büyük destek elde etti. Merkezlerine para, silahlar ve mühimmat aktı. Hem Yunanlılar hem de Rumenler desteklerini esirgemedi. Yaş'ta İpsilantis ve Boğdanlı boyarlar I. Aleksandr'a yardım dileklerini içeren bir dilekçe yazdı.

Herşey Rus tepkisine bağlıydı. Cevabın haftalarca gecikmesi genel karışıklığa eklendi ve Eterya'ya, Rusların da işin içinde olduğu hilesine devam etme imkanı verdi. 7 Mart tarihinde ise Rus Dışişleri Bakanlığı Bükreş'teki Rus konso-

losuna Vladimirescu'nun isyanını itham eden talimatlar gönderdi. Rumen lider ise Mart'ın sonuna kadar Rus tutumundan haberdar olmadı. Bu vakte kadar takipçilerine Rusların onay vereceği teminatım yinelemeyi, iddialarını muhtemelen Eterya'nın bildirgelerine dayandırarak sürdürdü. Nihayet 17 Mart'ta Bükreş Konsolosluğu Rus çarının İpsilantis'i tekzibini ve İstanbul'daki patriklikten gelen afaroz kararını ele geçirdi. Rus tutumu ise çok açık ve sarihti.

O dönemdeki Rus politikasının birçok yönü net değildir. Mamafih, çarın Eterya'nın bazı faaliyetlerini bilse bile bu komplo girişimi hakkında bilgisi olmadığı görünmektedir. Dışişleri bakanının olayla irtibatının çok daha fazla olduğu ise aşikardır. İsyan patlak verdiğinde Aleksandr, Laibach'da müttefikleriyle, İtalya yarımadasında ve İspanya'da başlayan isyanlar için ne gibi tedbirler alınabileceğini tartışıyordu. Çarın güçlü muhafazakar görüşleri, Metternich'in artan tesiri ile beraber daha da pekişti. Aleksandr'ın Tuna Prensliklerı'nde meydana gelen tarzda bir isyanı desteklemesi çok zordu. Meşru idarecinin otoritesi tehdit ediliyordu ve taşrada isyancılar Rumen asillerinin evlerini yakıyordu. Çarın isyanı tekzip etmesini, Bükreş ve Yaş'taki konsoloslaın geri çağrılması ve çok yakında Kapodistrias'ın dışişleri bakanlığını kaybetmesi takip edecekti.

Prensliklerde de bir kriz baş göstermişti. Vladimirescu Bükreş'e 65 bin adamıyla 2 Nisan'da varmıştı. Aynı vakitte İpsilantis de çok daha az adamla Eflak başkentindeydi. En güçlü orduya sahip olan Vladimirescu ise Eflak yönetimiyle işbirliği halindeydi ve Osmanlı otoriteleriyle temaslarını sürdürüyordu. Hareketinin sosyal etkilerini azaltma çabalarına girmişti ve köylülere vergilerini ödeme talimatları veriyordu. Ne Vladimirescu'nun ne de İpsilantis'nin orduları gerçek düzenli ordulardı. İkisinin de düzenli kaynakları yoktu. Her iki güç de ülke dışındandı ve Eterya da çapulculuktan ötürü Boğdan'da yeterince öfkeye neden olmuştu. Vladimirescu'nun destekçilerini sınırlama çabalarından dolayı, onlar da şiddet ve müsadereye başlamışlardı. Artan anarşi ve kargaşayla beraber, boyarların ve tüccarların önemli bir kısmı kaçmaya başladı. Bazıları köylü ayaklanmasından, diğerleri ise Eterya ile beraber olduklarından Osmanlı misillemesinden korkuyordu. On iki bin kişi Braşov'a ve on yedi bini Sibiu'ya olmak üzere göçmenlerin çoğu Erdel'e gitti.[11]

18 Nisan'da İpsilantis Bükreş varoşlarına beş bin kişilik küçük bir ordu eşliğinde vardı. Takipçilerinin askeri eğitimleri yoktu ve silahları çok azdı. İki lider 20 Nisan tarihinde bir toplantı yaptı; fakat bu toplantı ana anlaşmazlık noktalarını dile getirmeye yaradı. Vladimirescu başlangıçtaki planda tasarlandığı gibi Yunan kuvvetlerinin ülke dışına çıkıp Tuna'yı geçmelerini istemekteydi. Osmanlı yönetimini tehdit etmekten ziyade yönetimdeki bozuk-

lukları düzeltmek istediğini vurguladı. İpsilantis ise askeri olarak büyük tehlike içindeydi. 6 Nisan'da Mora'da bir isyan başlamıştı ve Osmanlı hükümeti oradaki ve prensliklerdeki isyanları bastırmaya hazırlanıyordu. Güçlü bir Rus ya da Rumen desteği olmaksızın İpsilantis'in elindeki karışık güçle düzenli Osmanlı ordusuna karşı kendini savunması imkansızdı.

Vladimirescu da benzer bir şekilde zor durumdaydı. Ordusu güçlüydü; fakat profesyonel Osmanlı askerlerini mağlup edemezdi. Osmanlı temsilcileri Rumen liderle olan müzakerelerde, birliklerinin ya silah bırakmasını ya da Eterya'ya karşı savaşta kendilerine katılmasını istiyordu. Sadece Osmanlı güvencesine inanmamak değildi sorun; Vladimirescu aynı zamanda adamlarının, safları Rumenlerle dolu İpsilantis'in ordusuna karşı savaşacağını da hiç sanmıyordu. Bu gergin şartlarda, İpsilantis Tirgovişte'ye çekilirken, Vladimirescu Bükreş'te kaldı.

İki ordu da bir Osmanlı müdahalesinden çekiniyordu. Eterya'nın Boğdan'daki ilk hareketi Yaş'taki ve Kalas'taki Türk sivilleri katletmek oldu. Babıali'de otoritesini yeniden tesis etmek için harekete geçti. 13 Mayıs'ta Osmanlı ordusu buraya girdi ve Bükreş'e doğru ilerledi. Vladimirescu ve güçleri Braşov'a kaçan Eflak hükümeti gibi şehri terketti. Hem İpsilantis hem de Vladimirescu yapılacak en iyi şeyin tekrar dağlara çıkmak olduğuna karar verdiler. Tam da bu noktada iki hareket doğrudan çatışma noktasına geldi. Kendi zayıf askeri güçlerinin farkında olan Eterya liderleri pandur ordusunun kumandasını elde etmeleri gerektiğine karar verdiler. Ayrıca Vladimirescu'nun Osmanlı otoriteleriyle müzakerelere devam etmesini de ihanet olarak görüyorlardı. İpsilantis, Rumen liderin pandur albaylarını müsadere yüzünden idam etmesi yüzünden kumandanlarıyla arasının açılmasını çok iyi kullandı. Muhaliflerin de yardımıyla Yunanlılar Vladimirescu'yu kaçırdı. İşkence gören Vladimirescu 8-9 Haziran gecesi idam edildi.

Bundan sonra İpsilantis pandurlarm komutasını ele geçirmek için Vladimirescu'nun hayatta olduğunu ve Besarabya'ya gönderildiğini ilan etti. Ama hareket başarısızdı ve bu ordu da çözülme sürecindeydi. Sosyal bir devrimin gerçekleşmeyeceğini gören birçok köylü hemen ayrılıyordu. Vladimirescu'nun da ortadan kaybolmasıyla firarilere diğerleri katıldı. Küçük Eflak'taki evlerine yakındılar ve uğrunda savaşılacak hiçbir şey kalmamıştı. İpsilantis yaklaşan Osmanlı ordusuyla karşılaşamayacak kadar zayıf bir güçle kalakalmıştı. Ayrıca tecrübeli ve hünerli bir savaş komutanı da değildi. 19 Haziran'da Dragaşani'de çok büyük bir yenilgi aldı. Ordusunun geri kalanını terk ederek, Erdel'e geçti. Orada yakalandı ve yaşamının geri kalan yedi yılını bir Avusturya hapishanesinde geçirdi. Benzer bir askeri yenilgi de Boğdan'da yaşandı.

Sutu, tahtını terkedip Rusya'ya kaçtı. Eterya'mn prensliklerdeki son durağı 29 Haziran'da Prut Nehri kıyısındaki Sculeni'ydi. Yunan kuvvetlerinin mağlup edilmesi ile Osmanlı ordusu Tuna Prenslikleri'nin tamamını ele geçirmişti.

Rusya isyancı hareketi her ne kadar tasvip etmediyse de bu komşu ülkelerdeki gelişmelerle yakından ilgileniyordu. Başlangıçta İstanbul'daki Rus Elçisi G. A. Stroganov Babıali'yle işbirliği içindeydi; fakat kısa zaman içinde anlaşmazlıklar başgösterdi. Rusların tavsiyesi Babıali'yi isyanı bastırma hususunda cesaretlendirmişti. Fakat Osmanlı ordusunun antlaşmalarda öngörüldüğü üzere Rusya'nın önceden mutabakatı olmadan prensliklere girmesini Rusya çok şiddetli protesto etti. Rusya'nın gözünde daha kötü olan şey ise İstanbul'daki faaliyetin Mora'daki olayların sonucu olmasıydı. Orada ve prensliklerde Rum isyancılar Osmanlı sivilleri katletti. Buna cevaben Osmanlı otoriteleri de muazzam misillemeleri başlattı. Ortodoks dünyası söz konusu olduğunda, bir grup yeniçerinin İstanbul patriğini ve bazı piskoposlarını Paskalya arifesinde asmaları en fena canavarlıktı.

Ortodoks nüfusu ve onun dini liderlerine karşı bu tarz doğrudan bir saldırı Rusya tarafından yok sayılamazdı. Artık Babıali Müslümanların cinayetlerine kayıtsız kalamazdı. Ayrıca Rus hükümetinin bazı yükümlülükleri de vardı. Geçmişte birçok kere Ortodoks nüfusu üzerinde dini bir koruma hakkı iddiasında bulunmuştu. Daha önce de ifade edildiği gibi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda özellikle Yunan topraklarına atfen "Hristiyan dini en küçük bir baskıya dahi maruz bırakılamaz" ifadesi mevcuttu. Aleksandr isyan konusundaki fikrini değiştirmemiş olsa da, din meselesinde güçlü bir tavır aldı. Rus hükümeti Babıali'nin isyankarları cezalandırma hakkına sahip olduğunu ama suçsuz Hristiyanları katletmemesi gerektiğini bildiren bir tavır takındı. Ayrımı yapmak tabii ki genelde çok zordu.[12] Bu konular 1821 Ağustos'unda diplomatik ilişkilerin sona ermesine neden oldu.

Osmanlı ordusu Tuna Prenslikleri'nde on altı ay boyunca kaldı. İki eyalet de tekrar yabancı bir orduyu doyurmak zorunda kalmıştı. Göçmenler de ya Erdel'de ya da Bukovina'da kalmıştı. Tabii ki istikrarlı bir siyasi düzen kurmak Babıali'nin faydasmaydı. Rus baskısı da çok fazlaydı. 1822 Nisan'ında her iki heyet, yedi üyesiyle beraber İstanbul'a geldi. Boğdanlıların başında Yoan Sturdza, Eflak heyetinin başında ise Grigore Ghica bulunuyordu. İki heyet de Rumen boyarlarının çıkarlarını temsil ediyordu ve benzer programlar sunmuştu. Ana talep, yerel idarenin yeniden tesisi ve Fenerli sömürüsünün sona ermesiyle bütün yüksek memurluklarda Rumenlerin görevlendirilmesiydi. Yine benzer şekilde iki heyet de Rum ekümenlerin kaldırılıp yerlerine yerli

din adamlarının atanmasını istedi. Önceki Arnavut birliğinin yerine bir Rumen milisi kurmak da talepler arasındaydı. Babıali bu talepleri kabul etti ve iki heyetin başkanım eyaletlere prens olarak atadı. Bu hareketler Rus hükümeti tarafından kabul edilmedi. Ruslar taht adaylarını belirlemedeki haklarında ısrar ediyordu. Bu nedenle Osmanlı-Rus ilişkileri yeni bir krizin içine girdi. Esas mesele prensliklerin durumu ve Rusya'nın müdahale haklarıydı.

Birçok boyar bu esnada prensliklere geri gönüyordu. Bazı yerel toprak sahipleri Vladimirescu'nun isyanına katılmış olanlara misilleme yapıyordu. Köyler silahsızlandırıldı ve vergilerin geri toplanması için çaba sarf edildi. Ama umumi olarak mesele sükunet ile halledildi. Boyarlar göreceli olarak memnunlardı; siyasi programlarının çoğunu elde etmişlerdi. İki prenslikte de yerel bir idare işbaşındaydı. Babıali Rumen taleplerinin hepsine olmasa da çoğuna razı olmuştu. Bazı Rumen boyarların ve köylülerin isyankar davranışlarına misilleme yapmamıştı. Hedeflerine ulaşan boyarların çoğu Osmanlı İmparatorluğu ile irtibatı sürdürmekten yanaydı.

YUNAN İSYANI

Prensliklerde isyan başarısızlığa uğrasa bile, benzer bir hareket milliyetçi bir ayaklanma için koşulların çok daha elverişli olduğu Yunan topraklarında daha başarılı olmuştu. Daha önce de gördüğümüz gibi bu bölgede yerel hükümet çok daha güçlü biçimde organize olmuştu ve Mora neredeyse tamamen özerk bir yönetim hakkı elde etmişti. Yunan Adaları da pratikte kendi işlerini kendileri yürütüyordu. Ama bu bölgelerin bağımsızlıkları, isyan sırasında problemlere neden olacaktı. İsyanın başlamasıyla Yunan kuvvetleri hem sosyal hem de coğrafi çizgilerle bölünmüştü. Aslında Rumeli, Mora ve adalar gibi üç ana bölgenin Rumları kendi çıkarları ve amaçları olan üç farklı grup oluşturmaktaydı. Diaspora Rumları ve Osmanlı hizmetinden çıkmak mecburiyetinde kalan Fenerliler de dördüncü bir kategoriydi. Sosyal kısımda ise, asiller, adaların zengin gemi sahipleri ve köylü destekçileriyle askerler, ya ittifak kuracak ya da birbirleriyle savaşacak üç farklı unsuru meydana getiriyordu. Yalnız Eflak'takine benzer bir köylü hareketinin olmadığı belirtilmelidir. Her bir köylü kendi dar cemaatinin sosyal yapısına yakından bağlıydı; yerel önderlerle birlikte yaşadığı bölgenin çıkarları için mücadele ediyordu.

Osmanlı ve Yunan güçleri arasında, savaşmak, 1821 Nisan'ında isyanın başlamasından önce alışılmış bir şeydi. Bu sorun Babıali'yle asi ayan Tepede-



20. Yunanistan'ın genişlemesi.

lenli Ali Paşa arasındaki eski çatışmayı da içine alıyordu. Ali Paşa'nın karargahı Epir'deki Yanya'daydı. Osmanlı tarafındaki süregelen bir dikendi o. Batı Balkanlar'daki asiler ve hükümetler arasında oynayıp, yabancı hükümetlerle ilişkiler kurmuştu. Babıali'nin hakimiyetini kabul ederken tüm gücü kendi ellerinde tuttuğu özerk bir devletin kurulmasını hedeflemişti. Planları için Yunan desteğini kazanacağını umarak Eterya ile bağlantıya geçti. 1819 yılında II. Mahmud onun ortadan kaldırılmasına karar verdi.

Osmanlı tehlikesinin gayet farkında olan Ali direnişe hazırlandı. Yunan ve Hristiyan Arnavutların desteğini kazanmak için çok çaba sarf etti. Kontrolündeki köylerde koşulları iyileştirdi ve yerel kaptanlara kendisine katılmalarını teklif etti. Bazı Rumlar çoktan onun hizmetine girmişti. Mamafih, Osmanlı ordusu kendisine rağmen büyük zorluklarla da olsa ilerleme kaydedebilmişti. 1820 yılında önemli ölçüde Osmanlı gücü Ali Paşa sorunu nedeniyle Batı Balkanlar'da bulunuyordu. Bu kadar çok Osmanlı gücünün bu mücadeleye kayması Yunanlılara harekete geçmek için iyi bir fırsat sunmuştu. Bu durumun elverişli taraflarını fark eden Eterya Cemiyeti ve İpsilantis, hem Mora hem de Tuna Prenslikleri'ne hitap eden bir isyanı başlatmaya karar verdi. Yunanistan'daki isyan gerekli hazırlıkların zamanında yapılmamasından ötürü gecikti. Esas vurgu Tuna Prenslikleri'ne kaydı. Prenslikler hem para ve mühimmat kaynağıydı hem de Rusya'yı sorunun içine çekecekti. Aslında, her ne kadar İpsilantis isyana Boğdan'dan başladıysa da, Yunanistan'da hazırlıklar devam etmekteydi. Merkezler arasında koordinasyon çok zayıftı ve Mora'daki isyan yerel olaylar sebebiyle başladı.

Prensliklerde olduğu gibi Mora'da da bir isyanın organizasyonu için çok elverişli koşullar mevcuttu. Yunan halkı kendi başpiskoposlarının yönetiminde ciddi bir otonomiye sahipti. Kırsal kesimin kontrolü Osmanlılardan daha çok Yunanlıların elindeydi. Ayrıca özellikle Manya'da çok sayıda asker toplanmıştı. Kendini yönetmede benzer haklara sahip adalarla yakın temas kurmak da çok kolaydı.

Osmanlı otoriteleri Yunan topraklarında Ali Paşa'ya verilecek kitlesel bir Hristiyan desteğinden Eterya'nm faaliyetlerine oranla daha çok kaygılanmıştı. Ali Paşa bu bölgedeki Yunanlı ve Arnavut Hristiyanların bir kısmının desteğini her zaman kazanmıştı. Mart ayında Osmanlı memurları Mora'nın başpiskoposu ve piskoposlarını Tripoliçe'de bir konferans için davet etti. Yunanlılar akıbetlerinden korktukları için bu çağrıya karşı gönülsüz bir tavır takındı. Gerçekten de katılanlar hapse atıldı. Bunun üzerine bazı kişiler doğrudan harekete geçti. Yerel liderler mukim Türklere saldırmaya başladı ve Mart'ın sonunda bu tarz hareketler çok yaygınlaştı. 2 Nisan'da Manya'da tam bir isyan çıktı. O zamandan beri isyanın başlangıç tarihi olarak kutlanan sembolik hareket 6 Nisan'da vuku buldu. Yaygın inanca göre o gün Balyabadra piskoposu Germanos Aya Lavra manastırında isyan bayrağını kaldırdı. Sonra ayaklanmalar bütün Yunan bölgelerine ve adalara yayıldı; özellikle Çamlıca, İpsara ve Suluca gibi Yunan donanma operasyonlarının ana üslerinde başladı.

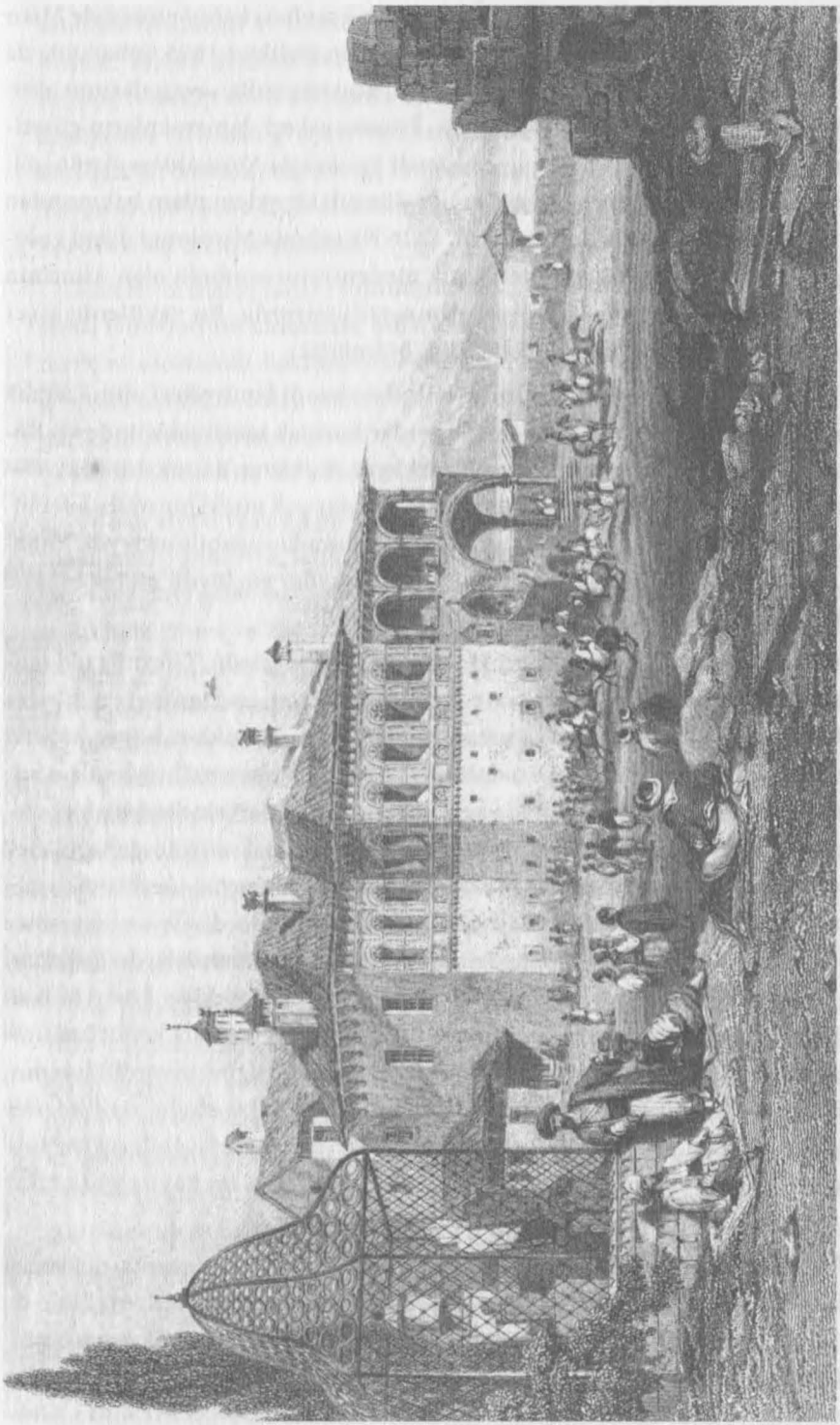
İlk Yunan eylemleri silahsız Osmanlı yerleşimlerinde meydana geldi. Tahminlere göre Mora'da yaşayan 40 bin müslümandan 15 bini öldürüldü.[13] Yaşa-

yanlar, bazıları isyanın sonuna kadar korunan sur içindeki kasabalara kaçtı. Başka şehirler ele geçirildi, Tripoliçe 1821 Ekim'inde alındı ve sakinleri katledildi. Hristiyan gaddarlığına eş bir tepki de Osmanlı'dan geldi. Patriğin asılış sahnesi tasvir edildi. Benzer olaylar Yunan nüfusunun bulunduğu imparatorluğun diğer bölgelerinde de vuku buldu. 1822 yılında binlerce insanın öldüğü Sakız katliamı Avrupa'nın dikkatini çekti. Genelde Osmanlı eylemleri Avrupa'da tamamen bilinirken, Hristiyan vahşeti görmezlikten gelinmekteydi.

Başlangıçta Yunan isyancılara karşı ciddi bir askeri operasyon yoktu. İmparatorluk Ali Paşa'yı mağlup etmeyle uğraşıyordu. Çıkan isyanı bastırmak üzere bir ordu da Tuna Prenslikleri'ne gönderilmişti. Osmanlı güçlerinin Batı Balkanlar'daki ve Rumen eyaletlerindeki isyanlarla uğraşması, Mora'daki asilere kendi konumlarını sağlamlaştırma vakti sunmuş oldu. 1822 Ocak'ında Ali nihayet yakalandı ve idam edildi; başı da İstanbul'a gönderildi. Babıali artık Yunanlılarla uğraşmak için serbestti. Osmanlı güçleri Epir ile birlikte, Teselya ve Makedonya'daki isyanı da bastırdı. Ama isyankarlar Mora'daki kuvvetlerini muhafaza ediyorlardı ve Rumeli'deki Gördüs'te bulunan İstmus'un kuzeyindeki Misolongi, Teb ve Atina'yı da içine alan bölgeyi kontrol altına almışlardı.

Bu nedenle Osmanlıların esas askeri saldırısı bu bölgeye yönelmişti. 1822 ve 1823 yıllarında Babıali hala Osmanlıların elinde olan garnizon şehirlerini güçlendirmek için birlikler göndermişti. Asilerin hizmetinde ise genelde korsan olarak kendi başlarına hareket eden çoğunluğu gemi sahiplerinden müteşekkil bir donanma bulunuyordu. Zayıf Osmanlı donanması karşısında çok etkiliydiler ve genelde deniz haberleşmesini kesmede de daha başarılıydılar. Bu yüzden Osmanlı saldırısının tek mecburi istikameti kara yoluydu. İstanbul'dan ve Edirne'den ordular yola çıktı; fakat yol uzun ve savaş mevsimi kısaydı. Birlikler istikrarlı bir biçimde Yunan gerilla savaşçıları tarafından taciz edildi. Bu savaşçılar rakiplerinin aksine dağlık bölgelerindeki savaşların avantajlarını sonuna kadar kullanmakta mahirlerdi. Yunanlılar savaşa düzenli ve organize bir orduyla değil de yerel önderlerin eşliğinde tek tek çeteler halinde girmekle çok mantıklı bir iş yapmışlardı.

Güçler dengesinin bu şekilde kurulmasıyla 1825 yılında bir kilitlenme durumu meydana gelmişti. Dış yardım olmaksızın galibiyet kazanmanın imkansızlığını gören II. Mahmud Mısır Valisi Mehmed Ali'ye başvurdu. Ali Paşa gibi bu Arnavut idareci de Osmanlı hizmetinde çok yüksek görevlere yükselmişti. Sultan'ın, Mısır'ın yöneticisi olarak Osmanlı otoritesine karşı gelen bu bağımsız ve asi tebaasına başvurmasının tek nedeni imparatorluğun askeri zayıflığıydı. Mehmed Ali müdahale için yüksek bir bedel talep etti. Hizmetlerine karşılık olarak Girit'i kendisi ve Mora'yı da çok parlak bir askeri kuman-



9- Ali Paşa'nın Yanya'daki türbesi.

dan olan oğlu İbrahim için istedi. Sultanın bu koşulları kabul etmesiyle Mısır birlikleri soruna müdahale etti. Önce Girit'i alan birlikler 1825 Şubat'ında da çok başarılı bir biçimde Mora'yı ele geçirdi. Yunan gerilla savaşçılarının aksine Mısır birlikleri düzenli bir orduydu. Fransız askeri danışmanların gözetiminde Avrupa usulü talimden geçmişlerdi ve savaşta Yunanlılara üstün gelmişlerdi. Yunanlılar hem teçhizat hem de düzenli bir eylem planı bakımından Mısır birliklerine kıyasla daha geriydi. 1826 Nisan'ında Misolongi düştü ve kısa zaman içinde Osmanlı askerleri antik medeniyetin sembolü olan Atina'nın Akropolis'ini ele geçirdi. İsyan bastırılmış görünüyordu. Bu vakitlerde iç çekişme de zayıflamış ve devrimci liderliği bölmüştü.

Savaşa ilaveten isyancı Yunanlılar bölgeleri kendi kontrolleri altına almak ve milli hükümetlere benzer organizasyonlar kurmak mecburiyetindeydi Buradaki problemler Sırbistan'dan çok farklıydı. Sırbistan'da tek bir kişi, Osmanlı ordusu tarafından mağlup edilinceye kadar çok güçlü bir muhalefet olsa bile sivil ve askeri liderliği ele alıp o konumunu koruyabilmekteydi. Yunanistan'da ise bunun tam aksine yerel idareler o kadar güçlüydü ki; tek bir kişi ya da merkezin hakimiyetini engelleyebiliyorlardı.

Yunan isyanı bazı temel zayıflıklardan çok zarar gördü. Görmüş olduğumuz gibi Türk yönetimine karşı ne genel bir Balkan ayaklanması ne de bir köylü hareketi gerçekleşmişti. Bunun yerine Yunan toprakları boyunca yerel askeri şahıslar takipçilerini Osmanlı kuvvetlerine karşı sınırlı eylemlere sürüklüyordu. İsyanın tümü aslında yerel kaptanların idaresindeki silahlı çetelerin mücadelesiydi. Hırsız zihniyetindeki bu adamlar kontrolü daha yüksek bir otoriteye teslim etmemeyi bir onur meselesi yapmıştı. Geçmişteki gibi kaptanlar bireysel olarak birbirleriyle rekabet halindeydi. İsyan süresince kendi nüfuzlarını arttırmak için sunulan her fırsatı kullanmışlardı. Çapulculuk yapıyorlardı ve kendi çıkarları için vergi toplayabilecekleri köylerin üzerindeki kontrollerini arttırmayı amaçlıyorlardı. Hatta bazıları kendi konumlarını sağlamlaştırmak için Osmanlı otoriteleriyle işbirliği yapıyordu. İsyanın, cephenin ana gücünü oluşturan askeri biriminin hukuksuzluğu, sivil liderler için süregelen bir problemdi. Bu silahlı adamları itaate zorlayabilecekleri hiçbir vasıta yoktu. Teodoros Kolokotronis en büyük problem kaynağıydı; fakat bölgenin tamamında kendisi gibi birçok kimse vardı.

İsyanın başlamasından hemen sonra Yunan sahnesine başka bir siyasi nüfuz dahil oldu. Bu noktada Babıali kendi hizmetinde çalışan, özellikle de önemli konumlarda bulunan Rumlara karşı büyük şüphe ile bakmaya başladı. Çoğu istifaya zorlandı; Yunan bağımsızlığının şevkli destekçileri olanlar da mücadelede yer almak istedi. Prensliklerdeki mağlubiyetten sonra Alek-

sandros İpsilantis'in ömrünün geri kalanını hapiste geçirdiğinden bahsetmiştik. Yerine geçmek isteyen kardeşi Dimitrios ise çok becerikli bir lider değildi ve takip eden olaylarda da önemli rol oynamamıştı. Eterya önemini kaybetmiş ve başka gruplar isyanın yönünü çizmeye başlamıştı. Bu yeni liderliğin bir kısmını oluşturan İstanbul Rumları arasından da bundan sonra Yunan siyasi yaşamında çok önemli rol oynayacak olan Aleksandros Mavrokordatos en önemli kişilikti.

Fenerli ve diasporadaki Rumların Yunanistan'da büyük mülklerinin ve yerel siyasi temellerinin olmaması, onları kontrol edebileceklerini umdukları tek bir merkezi otoritenin hakimiyetini desteklemeye yöneltmişti. Rakip yerli siyasi grupları ustalıkla idare ederek ve yerel düşmanlıkları kullanarak iç siyasette güç kazanabileceklerdi. Avrupa siyasi teorisi ve pratiğini iyi bilen bu kimseler, en başta kendilerini ilk hükümetin anayasal biçiminden sorumlu tutuyorlardı.

Yunan siyasi yaşamı, bu vakitlerde bölgeye varmış olan uzaktaki Yunan cemaatlerinin yanı sıra, nüfuzları bölgesel bağlılıklardan ya da sınıf çatışmasından meydana gelen yerel liderleri de kapsıyordu. Coğrafi dağılım Doğu ve Batı Rumeli, Mora ve adalar arasındaydı. Toplumsal çatışma ise temelde askeri şahıslar ve onların köylü destekçileri ile adalılar ve gemi sahipleriyle kolayca ittifak kurabilen başpiskoposlar arasındaydı. Ülkenin isyan vakitlerindeki yerel tarihi, merkezi otoriteyi ele geçirmek isteyen bu gruplar arasındaki mücadele etrafında dönmekteydi. Galip olan sadece yönetime hakim olmayacak; aynı zamanda yabancı hükümetlerle temaslarda doğrudan fail olacak ve dışarıdan gelecek borçları ve yardımları da ele geçirecekti. Sırbistan'daki gibi önde gelen Yunan liderleri de kendilerinin kontrol edemeyeceği bir merkezi otoriteyi arzu etmiyordu. İsyancılar arasındaki çatışma ve iç savaşın tarihi çok karmaşıktır ve burada yalnızca ana hatları sunulabilir.

Bir merkezi hükümet kurulması uğrundaki ilk genel toplantı Epidavros'ta 1821 yılının Aralık ayında gerçekleşti. Asi Yunanistan'ın farklı bölgelerinden gelen delegeler burada bir anayasa oluşturmak istedi. Esas gayeleri herhangi bir bireyin tek başına hakim bir güç elde etmesini engellemekti. Sırbistan'daki benzerleri gibi idealleri piskoposlar oligarşisiydi ve model aldıkları belge 1795 Fransız Anayasası'ydı. Bu örnek uyarınca, icra yetkisini Mavrokordatos yönetimindeki beş kişilik bir komiteye devrettiler. Komitenin her bir üyesi bir bölgeyi temsil etmekteydi. Bu zayıf oluşum, yerel otoriteleri ve başkaldıran bireyleri kontrol edecek güçten yoksundu.

1822 yılının Aralık ayında Astros'taki başka bir ileri gelenler toplantısında anayasada bazı değişiklikler yapıldı. Esas önemli olan olay ise, silahlı çetelere sahip Kolokotronis ile hükümet arasında meydana gelen ve iç savaşın çıkmasına

neden olan kavgaydı. Kolokotronis, Anabolu şehrini idare ediyordu; Kranidi'deki muhalifleri ise Kranidi'de, Georgios Kountouriotis başkanlığında, adaların çıkarlarını temsil eden bir yönetim kurdu. Her ne kadar Kolokotronis Anabolu'yu teslim etmeye ikna edildiyse de içteki çatışma devam etti. Hiçbir kesim genel bağlılık ve saygıyı tesis edebilecek bir rejim kurmayı başaramadı. Bu esnada da Mısır birlikleri Mora'ya ayak basmış ve zaferler kazanmaya başlamıştı.

1827 yılında Troezene'de toplanan milli meclis çok daha başarılıydı. Bu tarihte büyük güçlerin Yunan sorununa müdahale edeceği çok açıktı. Gerçekten otorite sahibi istikrarlı bir hükümetin kurulması bu yeni durum için elzemdi. Yeni bir anayasa yapıldı ve en önemlisi de, Kapodistrias başkan olma teklifini kabul etti. Aynı zamanda iki Yunan yanlısı İngiliz; Sir Richard Church ve Aleksandr Cochrane, kara ve deniz askeri güçleri kumandanlığına atandı. Bu yıllardaki krizler de siyasi partilerin kurulmasının hız kazanmasına yaradı. İç savaşın başladığı yıllarda siyasi faaliyet, şahsi takipçilerle desteklenen güçlü bireylerin mücadelesi etrafında dönüyordu. Bölgeleri, sınıfları ya da bazı kesimleri temsil edebilirlerdi; fakat düzenli bir programları ve organizasyonları yoktu. Bu yıllarda, destekledikleri büyük güçlerin isimlerini alan daha geniş tabanlı gruplar tezahür etti.

Daha sonraları büyük güçlerin Yunan İç Savaşı'na müdahalesi detaylı biçimde tartışıldı. İç meselelerde bundan böyle Rusya, İngiltere ve Fransa'nın oynayacağı rollerin önemi eşitti. Yabancı müdahalesinin kesin önemini kavrayan yerel siyasi liderler, bir güce bağlı kalmayı ve kendi amaçları için o gücün desteğini kazanmayı istiyorlardı. Tahmin edileceği gibi her ne kadar görev süresince Rus yanlısı bir politika izlemese de Kapodistrias'ın seçimi ile Rus Partisi mevcudiyet kazanmıştı. Fransız Partisi, desteğinin büyük kısmı Rumeli'den gelen Yoannis Kolettis tarafından yönetiliyordu. Bu grup Yunanistan'ın muhtemel bir idarecisi için Orleans'taki Fransız meclisinden bir adayın tarafını tutuyor ve Paris'ten de yardım alıyordu. Aleksandros Mavrokordatos'un başını çektiği İngiliz Partisi ise daha güçlü bir konumdaydı. Akdeniz'de hakim olan İngiliz donanması Yunan isyanının kaderini belirleyebilirdi; İngiliz Yunan severleri de bu meselede çok etkindi. Tarafların üçü de patronlarının müdahalesinden medet umuyor ve konsolosluklardan yardım talep ediyordu.

Yunanistan'daki ilk hakiki milli hükümet Kapodistrias'ın Yunanistan'a varışını takiben 1828 yılının Şubat ayında kuruldu. Yunan isyanının çar tarafından haksız ilan edilmesinden sonra Kapodistrias Rusya'daki görevini bıraktı ve İsviçre'de yaşamını sürdürdü. Rus yönetimindeki uzun dönemli hizmetine rağmen o bir Yunan vatanseveriydi. Rus hükümetindeki yüksek görevlerdeki tecrübesi onu, muhafazakar devletler tarafından o zaman önemli görülen si-

yasi kurumları Yunanistan'a yerleştirmeye yöneltti. Bu sayede merkezi, bürokratik ve aydınlanmış bir rejim kurmayı öngörüyordu. Bu rejim de icraya büyük bir güç olanağı sağlayacaktı. Ama bu tarz bir hükümetin Yunan topraklarında örneği yoktu. Osmanlı zamanında yönetim tamamen yerelleşmişti. Eşraf ve askeri şahıslar güçlü bir şekilde yerleşmiş ve kendi sıkı yerel otoritelerini savunmaya karar vermişlerdi. Ayrıca Yunanistan'a yeni gelen bir kimse olarak Kapodistrias'ın ne kendisini destekleyecek geniş bir kitle oluşturmaya vakti olmuştu ne de bölgesel geniş bir tabanı vardı. Başlangıçta Kolokotronis ve adamlarıyla Mora eşrafının desteğini almıştı. Fransız ve İngiliz Partilerinin üyeleri onu Rusya sevdalısı olarak ilan etti. Ancak en azından onların ima ettiği zararlı manada bir Rus partizanı değildi.

Mamafih, kısa dönem sürdürdüğü hizmeti sırasında Kapodistrias, merkezi hükümet ve milli yönetim sistemi için planlar hazırladı. Bu çabaları daha sonraki bir bölümde Yunan siyasi yaşamı üzerindeki kalıcı etkileriyle bağlantılı olarak ele alınacaktır. Büyük güçlerle gelecekteki bağımsız Yunan devletinin statüsü üzerine müzakerelerde bulundu. Yunanistan'ın anayasal monarşi olmasına karar verildi. Çeşitli Yunan gruplarının tek bir yerli aday üzerine anlaşması imkanının ortadan kalktığının görülmesi üzerine, büyük güçler ülkenin yabancı bir prensi olması gerektiğine karar verdi. En popüler aday, İngilizlerin seçimi olan Alman Prens Saxe-Coburglu Leopold ii. Fakat Leopold, ali antlaşmalardan ve prensliğin sınırlarından tatmin olmadığı için reddetti. Daha sonra da Belçika Kralı oldu. Kendisi için büyük bir görev kapma umuduyla prensin cesaretini kırmış olabilecek Kapodistrias, Yunan Krallığı'nın kurulduğunu göremeden öldü. 1831 Ekim'inde üyelerinin bir çoğunu hapse attırdığı bir aile tarafından intikam uğruna suikasta maruz kaldı. Kişisel onur ve kan davası, isyan eden Yunanistan'da yaşayan gerçeklerdi.

Kapodistrias'ın ölümüyle beraber hükümet, üç kişinin devlet başkanlığı yaptığı bir sisteme döndü: Başkanın kardeşi Avgoustinos Kapodistrias, Kolokotronis ve Kolettis. Bu grup da ülke üzerindeki kontrolü sağlayamadı ve yeniden anarşi koşulları her yerde geçerlik kazandı. Bu esnada Yunan isyan birliklerinin savaş kazanamamalarıyla beraber sivil liderlerin de istikrarlı ve uzun süreli bir hükümet kuramamaları Rusya, İngiltere ve Fransa'yı, meseleleri kendi başlarına halletmeye yöneltti. Büyük güç müdahalesi, Osmanlı ve Mısır kuvvetlerine karşı askeri harekat ve ilk Yunan hükümetinin biçimlendirilmesi şeklinde cereyan etti . Bu devletler aynı zamanda kralı da tayin etti.

Yunan isyanı büyük güçler için, Sırp isyanı ve Prensliklerdeki olaylar sırasında mevcut olmayan tehlikeler arz etmekteydi. Sırbistan, Avrupa'nın hassas olduğu diplomatik bölgelerden uzaktaydı ve Prenslikler de Rusya ve Habsburg

İmparatorluğu gibi iki uzlaşmış gücün hakimiyetindeydi. Buna zıt olarak Yunanistan'ın stratejik konumu ve geniş alana yayılmış adaları, bu toprakların kontrolünü bir Avrupa meselesi haline getiriyordu. Büyük güçler arasındaki Habsburg ve Prusya Krallıkları bu bölgenin kaderine ancak çevreden katkı yapıyordu. Öte yandan Fransa, İngiltere ve Rusya'nın çıkarları ise ortadaydı. Bu üç devletten Yunan meselesini etkilemede en avantajlı pozisyonda olan, Akdeniz'deki donanma hakimiyetiyle İngiltere'ydi. Fransa, Akdeniz'de güçler dengesini kurmayı istiyordu ve Yunanistan'da çok etkin taraftarları vardı. Ayrıca Mehmed Ali ile yakın ilişkileri ve Mısır'da destekçi noktası mevcuttu. Geçmişte ise ortak Ortodoks dini ve Osmanlı ile Rumen meselelerine olan müdahalesi sebebiyle en büyük etkiye sahip güç Rusya'ydı. Daha önce de Eterya'nın Rus yardımına nasıl güvendiğini görmüştük; böyle bir yardım, geçmişteki ilişkiler dikkate alındığında tamamen mantıklı görünüyordu.

1821'de isyan sona erdiği zaman Doğuda uluslararası bir kriz için hiçbir büyük güç hazır değildi. İngiliz Başbakanı Castlereagh ve onun halefi Robert Canning'in ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun devamından yanaydı. Metternich de her türlü isyan hareketine aşırı derecede karşıydı ve Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasını istiyordu. Ona göre ayaklanma, meşru bir yönetime karşı açık bir isyan tehdidiydi ve İtalya, Almanya ve İspanya'daki muhafazakar kralların bastırmaya çalıştığı hareketlere eşdeğerdi. Yunan eylemleri de Rus müdahalesinin yolunu açmıştı ve Kutsal İttifak'a zarar verecek meselelerin ortaya çıkmasına neden olabilirdi.

Rus tepkisi de, gördüğümüz gibi iki türlüydü. I. Aleksandr derin bir muhafazakarlık dönemindeydi ve isyankar patlamalardan nefret etmekteydi. Buna karşın Rusya Babıali'yle, Tuna Prenslikleri'nin yönetimine ve Ortodoks Hristiyanlara karşı sorumluluklara dair antlaşmalar imzalamıştı. Suçlu asilerin cezalandırılması ile suçsuz Hristiyanların kurban edilmesi arasındaki fark Osmanlı hükümetinin zorla aklına sokulmuştu. Buna ilaveten Babıali'nin aldığı tedbirler de Rus ticaretine engel oluyordu. Rusya'nın Avrupa'yla olan hububat ticaretinin büyük kısmı Rus bandıralı Yunan gemileriyle taşınıyordu. İsyan yalnızca denizleri güvensiz yerler haline getirmedi; aynı zamanda Osmanlılar bu Rus kargolarının Boğazlar'a girişine de mani oldu. Rusya'nın Osmanlı'yla Kafkaslar'da da sorunları vardı.

Bu çatışma noktalarına rağmen I. Aleksandr, krizin düşmanlıkların patladığı bir noktaya dönüşmesini istemiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını, hatta çok ciddi manada zayıflamasını bile istemiyordu. Üstelik diğer devletlerle müzakere etmeden ciddi bir harekete girişemeyeceğinin de farkındaydı; çünkü bu durum Rusya'ya karşı bir Avrupa koalisyonunun oluşmasına

yol açabilirdi. Bu yüzden Babıali'yle diplomatik ilişkilerin 1821'de kesilmesine rağmen herhangi bir askeri hareket gerçekleşmedi. Bunu yerine Rus liderleri diğer büyük güçlerle işbirliği içinde müzakere ve anlaşma yolunu izlemeyi tercih etti. Rusya'nın temel politikası geçmiştekiyle aynıydı: Osmanlı hakimiyeti altında, Tuna Prenslikleri'ne benzer, özerk Balkan devletleri kurulması ve eğer mümkün olursa bu devletlerin Rusya koruması altında olmalarının sağlanması. 1824 yılının Ocak ayında Aleksandr, Eflak ve Boğdan'la aynı statünün verileceği üç Yunan devletinin kurulmasını öngören bir planı Avrupa başkentlerinde dolaştırdı. Bu fikir fazla ilgi görmedi. Özellikle de İngiltere'ye bu öneri, Rus nüfuzunu Balkanlar'ın diğer bölgelerine yaymaktan başka bir şey gibi gelmedi. İngiliz korkularına rağmen Yunanistan'ın kontrolü, Rusya'nın amaçları arasında değildi. Rusya, Tuna Prenslikleri, Sırbistan ve Kafkaslar'daki olaylarla daha çok ilgileniyordu. Bu sorunlarda Rusya, Babıali ile tek başına müzakere ederken, Yunan meselesinde güçlerle yakın işbirliği politikası takip ediliyordu.

Bu sıralarda İngiliz hükümeti devrimcilere destek verme konusunda giderek artan toplumsal baskının altında kalmaktaydı. Tüm Avrupa'da olduğu gibi İngiltere'deki romantik Yunan sevgisi hareketi, hükümetlerin tavırlarını ve eylemlerini etkilemekteydi. Bütün Avrupa ülkelerinde siyasi liderler ve toplumun etkin önderleri benzer klasik eğitimden geçmişti ve bu eğitimde Antik Yunan dili ve kültürü önemli yer tutmaktaydı. 1820'lerdeki Yunan isyanı ele alındığında bu adamlar gençliklerinde edindikleri Yunanistan izlenimini o günün Balkan sahnesine aktarıyorlardı. Bu yüzden Yunan kaptanlarını ve onların köylü destekçilerini, antik dünyanın mitolojik kahramanlarının doğrudan torunları olarak görüyorlardı. Osmanlı birlikleri hep, masum ve medeni kurbanlarına nedensiz terör uygulayan vahşi barbarlar olarak resmedilmekteydi. Aslında bu, Yunan milli propagandasıydı ama tüm dünyadaki ressamlar, yazarlar, şairler ve siyasiler tarafından temsil edilmişti.

İngiliz kanaatinin oluşumundaki en önemli Yunan-sever, şüphesiz Misolongi'de 1824 yılında ölen Lord Byron idi. Burada Yunan-sever yazınının duygusal yönünü göstermek ve antik ile modern Yunanistan arasında kurduğu bağlantıyı resmetmek için isyandan önce yazmış olduğu bazı mısralarını alıntılıyoruz:

> Yunan adaları, Yunan adaları!
> Yanan Sappho'nun aşık olduğu ve şarkı söylediği,
> Savaş ve barış sanatının ortaya çıktığı,
> Delos'un büyüdüğü, Phoebus'un sıçradığı!
> Sonsuz yaz, onları güneşin doğması
> Haricinde süslüyor şimdi.

...

Dağlar Maraton'a bakıyor-
Maraton ise denize;
Ve orada bir saat yalnız başıma dalıp,
Yunanistan'ın bağımsızlığı hayaline;
İranlıların mezarı başında durmak ise,
Kendimi köle farz etmeme yetmez.
...

Özgürlük için Franklara güvenme-
Alıp satan bir kralları var;
Yerel kılıçlarda ve rütbelerde,
Yalnızca cesaretin ümidi yaşar;
Ama Türk kuvveti ve Latin hilesi
Geniş kalkanını kırar.
...
Bırakın beni Sunium'un mermerli uçurumuna,
Dalgalar ve benim dışımda,
Hiçbir şeyin ortak uğultumuzu süpüremeyeceği;
Orada bırakın beni, kuğu gibi şarkı söyleyip öleyim;
Kölelerin ülkesi hiçbir zaman benim olamaz-
Oradaki bir kupa Sisam şarabını fırlatmaktan başka![14]

Eğitimli kesimden gelen münacatlara ilaveten, İngiliz hükümetinin sorunu dahil olmak için pratik nedenleri vardı. Akdeniz'deki ticaret, Yunanistan'daki olaylardan dolayı zarar görmüştü. Ayrıca İngiltere harekete geçmemesi durumunda Rusya'nın sorunda tek başına karar vereceğinden korkuyordu. Bu nedenle en akıllı politika, hareketlerine daha iyi dahil olmak ve onları kontrol edebilmek için bu güce katılmak olacaktı. İngiliz müdahalesi yavaştı. En önce, 1823 yılında isyancılar savaşa girmiş olarak kabul edildi ve bu da onların denizlerdeki konumunu güçlendirdi. Sonra 1824 yılında Londra'dan borç akmaya başladı ve eğer işe sahtekarlık karıştırılmadıysa, çok kötü yönetildi; ama devrimci hükümete mali yardımı da sağlıyordu. İngiliz yaklaşımındaki bu büyük değişim, Mısır ordusunun Mora ve Girit'i işgal etmesiyle eş zamanlı meydana gelmişti. Bu hareket Akdeniz'deki güçler dengesini değiştirmişti ve oradaki İngiliz konumuna zararlıydı.

I. Aleksandr 1825'te öldü ve yerine kardeşi I. Nikolay geçti. Nikolay Babıali'yle olan meselelere karşı daha sert tutum sergiliyordu. Selefinden çok daha muhafazakar bir yönetici olan Nikolay antlaşmalarla kazanılmış Rus haklarına Osmanlıların saygı göstermesinde ısrar ediyordu. Yunan sorununda ise diğer güçlerle işbirliğine olumlu bakmaktaydı. 1826 yılında İngiliz hükümeti

Wellington Dükünü, Nikolay'ın taç giyme törenine katılması için St. Petersburg'a gönderdi. Nisan ayında Rusya ve İngiltere, St. Petersburg Antlaşması'm imzaladı. Buna göre iki devlet Yunan sorununun sona erdirilmesi için aracılık yapacaktı. Sınırları belirlenmese de özerk bir devletin kurulması için uğraşılacaktı. Habsburg İmparatorluğu bu antlaşmanın dışında olsa da Fransa 1827 yılının Temmuz ayında katıldı. Fransa Kralı X. Charles bir Yunan-severdi; buna ek olarak Fransa, Akdeniz meselelerinde dışlanmasını kabul edemezdi.

Bu üç müttefik güç bundan sonra Yunanistan'daki savaşı sona erdirmek için olumlu müdahale tedbirleri aldı. İsyancılar aracılığı kabul etseler de Babıali reddetti. Buna cevaben Avrupalı güçler büyük ölçüde Yunan çıkarlarına uygun bir adım atarak bir donanma ablukası yaptılar ve bunu da üç devletin gemilerinden müteşekkil küçük bir deniz filosuyla güçlendirip Mısır ordusunu Mora'dan uzak tuttular. Bu koşullar altında bir hadise çıkacağı çok belliydi. Ekim 1827'de müttefik gücü bir Mısır-Osmanlı donanmasının bulunduğu Navarin Körfezi'ne girdi. Silahlar ateşlendi ve büyük bir savaş başladı. Osmanlı donanması tahrip edildi ve elli yedi gemi, sekiz bin askerle birlikte battı. Bu Osmanlı leventlerinin çoğunluğu Rum milletindendi; çünkü Rum nüfusu Osmanlı donanmasındaki ana insan kaynağını sağlıyordu. Navarin hadisesi Yunan tarafı için çok faydalı bir dizi olayı harekete geçirdi; ama bunlar hemen tezahür etmemişti. Wellington Dükü bu esnada İngiliz Başbakanıydı. Hadisenin tamamını itham ederek ülkesini sonraki aracılık faaliyetlerinden tamamen çekti ve böylece Canning'in Rusya ile işbirliği yaparak onun hareketlerini kontrol edip sınırlama politikasını da tersine çevirmiş oldu.

Bütün bu dönem boyunca Rus hükümeti Babıali'yle diğer meselelerde müzakereye devam etti. Osmanlı hükümeti güçlü komşusunun taleplerine direnmekte güçlük çekiyordu. Devlet çok güçsüzdü: Yunan isyanını sona erdirememişti ve isyankarların tarafında hareket edecek gibi görünen bir koalisyonla karşı karşıya kalmıştı. Bu sebeple Rusya 1826 Mart'ında bir ültimatom gönderdiğinde, Babıali'nin bunu kabul edip tartışmalı konuları müzakere etmekten başka yapacak fazla bir şeyi yoktu. 1826 Ekim'inde Akkirman Antlaşması imzalandı ve Osmanlı hükümeti neredeyse Rusların bütün taleplerine teslim oldu. Bu antlaşma Asya sınırı meselesinin ve ticari sorunların halledilmesini sağladı. Balkan devletleri için en önemli madde ise Eflak, Boğdan ve Sırbistan meselelerini düzenleyen iki "Bağımsız Antlaşma"ydı. Bu üç eyalet üzerinde de Rusya açık bir hamilik elde etti. Bu teslimiyete rağmen müzakereler II. Mahmud'a dahili reformlara devam etme imkanı sağladı. 1826 yılının Haziran ayında sultan yeniçeri birliklerini kaldırarak önemli bir adım attı. Bu eylem kendisinin gelecekte orduyu büyük ölçüde yenileştirmesinin önünü açtı; fakat geçici olarak Osmanlı askeri potansiyelini zayıflattı.

1827 Ekim'indeki Navarin felaketi haberi İstanbul'da sert bir tepki uyandırdı. Türk donanması Babıali ile barış durumunda olan güçler tarafından batırılmıştı. Güçlü bir Batı karşıtı dini hissiyat dalgası bütün İstanbul'da yayılıyordu. Devlet İngiltere, Fransa ve Rusya ile olan ilişkilerini kesti ama en büyük düşmanlık St. Petersburg'a yöneltilmişti. Akkirman Antlaşması feshedildi ve Rusya'ya karşı cihat ilan edildi. Savaş, Rus birliklerinin Tuna Prenslikleri'ne girdiği 1828 yılının Nisan ayma kadar başlamadı. Bu yeni Türk-Rus savaşı esnasında Yunan meselesi kısa bir dönem için de olsa merkezden uzaklaşmıştı. Ancak tamamen Rus işgaline karşı koymaya odaklanmış Osmanlı ordusu sayesinde Batılı güçler Yunan sorununu yeniden düzenleme imkanı da bulmuştu. 1828 Ağustos'unda Mehmed Ali, Mısır güçlerini Mora'dan çekmeyi kabul etti. Yerini bir Fransız keşif birliği aldı ve İngiliz memurlar ve adamları da Yunanistan'ın başka bölgelerine gönderildi.

Osmanlı ile savaş halinde olsa da Rus hükümeti karşı karşıya olduğu tehlikelerden tamamen haberdardı. Doğuda diğer hükümetler tarafından ciddi tepkilerle karşılanacak bir çözüm istemiyordu. Bu nedenle savaştaki amacı, Babıali'nin daha önce kabul ettiği Akkirman Antlaşması'ndaki şartları yeniden kabul ettirmekten fazla bir şey değildi. Rus liderler, orduları İstanbul'u alsa bile işgal edilemeyeceğinin farkındaydı. İngiltere ve Fransa ile Yunan meselesinde işbirliği yapmalarına rağmen, başka istekleri için karşılarına konulacak sınırları tamamen görüyorlardı.

Bu düşünceler, Osmanlı'ya yöneltilecek gelecekteki siyasetin ne olacağını belirleyecek olan, o günlerde alınacak kararda önemli bir rol oynadı. Rus liderler Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi ya da parçalanmasından ziyade onu içeriden ele geçirmeye karar vermişti. Devleti doğrudan işgal etmek yerine, Rus temsilcilerin sultanın meclislerinde en büyük nüfuza sahip olmasını temin edeceklerdi. Bu da doğal olarak Balkan halklarıyla olan ilişkileri etkileyecekti. Eğer Rus hükümeti bütün imparatorlukta birincil konuma ulaşabilirse, o zaman Osmanlı Devleti'ni zayıflatacağı kesin olan Balkan özgürlük hareketlerini desteklemeye pek hevesli olmayacaktı. Gerçekten de sonraki yıllarda Rusya Babıali'yi korumaya, Balkan milliyetçi hareketlerini desteklemekten daha çok önem verdi. Kazanılmış olan otonom hakların korunmasına sıkı destek verilirken başka değişiklikler teşvik edilmedi.

Eylül 1829'daki Edirne Antlaşması'nın şartları bu politika uyarınca çok hafifti. Rus ordusu için zafer kolay olmamıştı. Hem Rusya hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun uzlaştırıcı bir barışa ihtiyaçları vardı. Doğrudan kazanım olarak Rusya, Tuna Vadisi'ni ve Kafkas sınırı boyundaki bazı toprakların kontrolünü ele geçirdi. Mali durumu kötü olan Osmanlı İmparatorluğu'nu çok kızdıran

büyük bir savaş tazminatı zorla yüklendi. Buna ilaveten Akkirman Antlaşması'nın şartları tekrar onaylatıldı. X. maddede Babıali Yunanistan'ın özerk statüsünü kabul etti. Bu antlaşma aynı zamanda Boğazları Rus ticari gemilerine açmayı ve bütün imparatorluktaki ticaretin serbestliğini de garanti ediyordu.

Rusya her ne kadar Babıali ile Tuna Prenslikleri ve Sırbistan sorunlarını tek başına çözmüşse de, Yunan meselesini karşılıklı anlaşma yoluyla çözmede müttefiklerine katıldı. Bu son safhada hiçbir Yunan temsilcinin müzakerelere dahil edilmeyişi de ayrıca dikkate değer bir konudur. Yunanistan'daki esas zorluğun istikrarlı bir hükümet kurmak olduğunu büyük güçler de anlamıştı. Kapodistrias güçlü bir rejim kurmayı amaçlamıştı fakat onu Rus yanlısı olarak gören İngilizler kendisine güvenmemişti. Öldürülmesinden sonra ülke tekrar siyasi bir kaosun içine düştü. Müttefiklerin birlikte çalışabileceği, kabul görmüş bir milli lider yoktu ve istikrarlı bir hükümet de iktidar da değildi.

1830 Şubat'ındaki Londra Antlaşması, modern Yunan ulusunun kurulmasındaki en önemli antlaşmaydı. Burada üç güç, sınırları ve yönetim şeklini belirledi. Ekseriyetle İngiliz ısrarıyla devletin özerk olmayıp bağımsız olmasına karar verildi. İngiliz diplomatlar büyük oranda ülkenin Rus uydusu olmamasına odaklanmıştı; bu nedenle de Atina ile İstanbul arasındaki bütün temasın koparılması durumunda bunun gerçekleşmesinin çok daha zor olacağını düşünüyorlardı. Rus hükümeti her ne kadar otonom bir devleti daha çok tercih etse de yeni düzenlemeyi kabul etti. İngilizler, Rus nüfuzu kaygılarından dolayı devletin büyüklüğünü mümkün olduğunca sınırlamayı arzuladı. Gelecekteki çıkarlarını da korumak için bu üç ülke kendilerini garantör ilan etti. Antlaşmanın bu şartı, daha sonraki müdahaleler için sınırsız bahaneler üretmelerini sağlamıştı.

Hükümet krallık olacağından bir kral ismi belirlenmeliydi. Bütün garantörlerin onaylaması gerektiğinden seçim çok zordu. Saxe-Coburg'lu Leopold'u Yunanistan'daki durumun zorluğundan ve kendisine sunulan koşulları beğenmemesinden dolayı reddettiğini görmüştük. 1832 yılında güçler nihai olarak Bavyera'nın Yunan-sever Kralı I. Ludwig'in ikinci oğlu Otto'yu kral olarak belirledi. Atandığı vakit yalnızca on yedi yaşında olan yeni kral Yunanistan'a Şubat 1833 tarihinde vardı. İsminin Yunanca versiyonu olan Othon yeni adı oldu. Krala, aslında krallığı için daha da geniş sınırlar manasına gelen bir borç imkanı sağlandı. Arta-Volos hattındaki nihai sınır ile yeni Yunan devleti, imparatorluk'taki Yunan nüfusun dörtte biri kadar olan sadece 800 bin kişilik bir nüfus ile kurulmuş oldu.

Sonunda bağımsız bir Yunanistan ortaya çıkmış olsa da bu devlet Yunan milliyetçilerinin hayallerinden çok uzaktı. Küçük ve fakir bir Balkan ülkesi olan bu devlet hem Fenerlilerin hem de Yunan liderlerin çoğunun idealindeki yeniden

kurulacak Bizans İmparatorluğu'na çok az benziyordu. Ayrıca bağımsızlığı da ciddi manada sınırlanmıştı. Gelecekte de üç kurucu güç, kendi hamilik haklarını tamamıyla kullanacaktı. Bütün bunlara ilaveten ilk başta kurulmuş olan Bavyera yönetiminde Yunan katılımı çok azdı. Haritada modern bir Yunan devleti vardı ama milli bir hükümet sonraki on yıl içinde iktidara gelecekti.

SONUÇ: İLK İSYANLARIN NETİCELERİ

İlk milli bağımsızlık hareketleri, ilk örgütleyenlerin umduğu şekilde olmasa da, böylece belli ölçüde bir başarı elde etmişti. Prens Miloş yönetimindeki Sırbistan birçok hak kazanmıştı ama tamamen otonom bir devlet olamamıştı. Diğer kazanımlar ise Edirne Antlaşması'nm şartları yürürlüğe girince elde edilecekti. Eflak ve Boğdan'da ise Yunan liderliğindeki isyan ile köylü isyanının ikisi birden başarısız oldu. Bununla birlikte, Fenerli rejimi sona erdirildi ve yerel bir hükümet kuruldu. Türk-Rus savaşının sonucu olarak Osmanlı egemenliği daha da sınırlandı ve ülkedeki Rus nüfuzu ciddi manada arttı.

Yunan isyanının sonuçları bu kadar net değildi. Yunanlılar bir millet olarak çok şey kaybetti. Artık Tuna Prenslikleri için vali gönderemeyeceklerdi. Osmanlı İmparatorluğu içinde, özellikle Müslümanlar arasında hain damgası yediler. Fenerliler hala önemli görevlerdeydi fakat artık özel ve imtiyazlı kategoride değillerdi. İş ve ticaretteki Rum pozisyonu da daha zayıf hale geldi. Ermeniler bankacılıkta Rumların yerini almaya başladı ve Bulgar tüccarlar da devletin ve ordunun ihtiyaçlarını sağlamakta gittikçe artan bir önemi haizdi. İstanbul'daki ve diasporadaki Rumlar gibi Yunanistan nüfusu da bundan gittikçe zarar görüyordu. Ülke on yıl süren iç savaş ve yabancı işgalinde harap olmuştu. Ayrıca 1830 yılında kurulan devletin toprakları oldukça küçüktü. Büyük güçler ise teknik olarak bağımsız milleti, Bavyeralı bir idare ve daha sonra göreceğimiz gibi yabancılardan kurulu paralı bir ordu ile elde tutmayı kendileri için gerekli görüyordu.

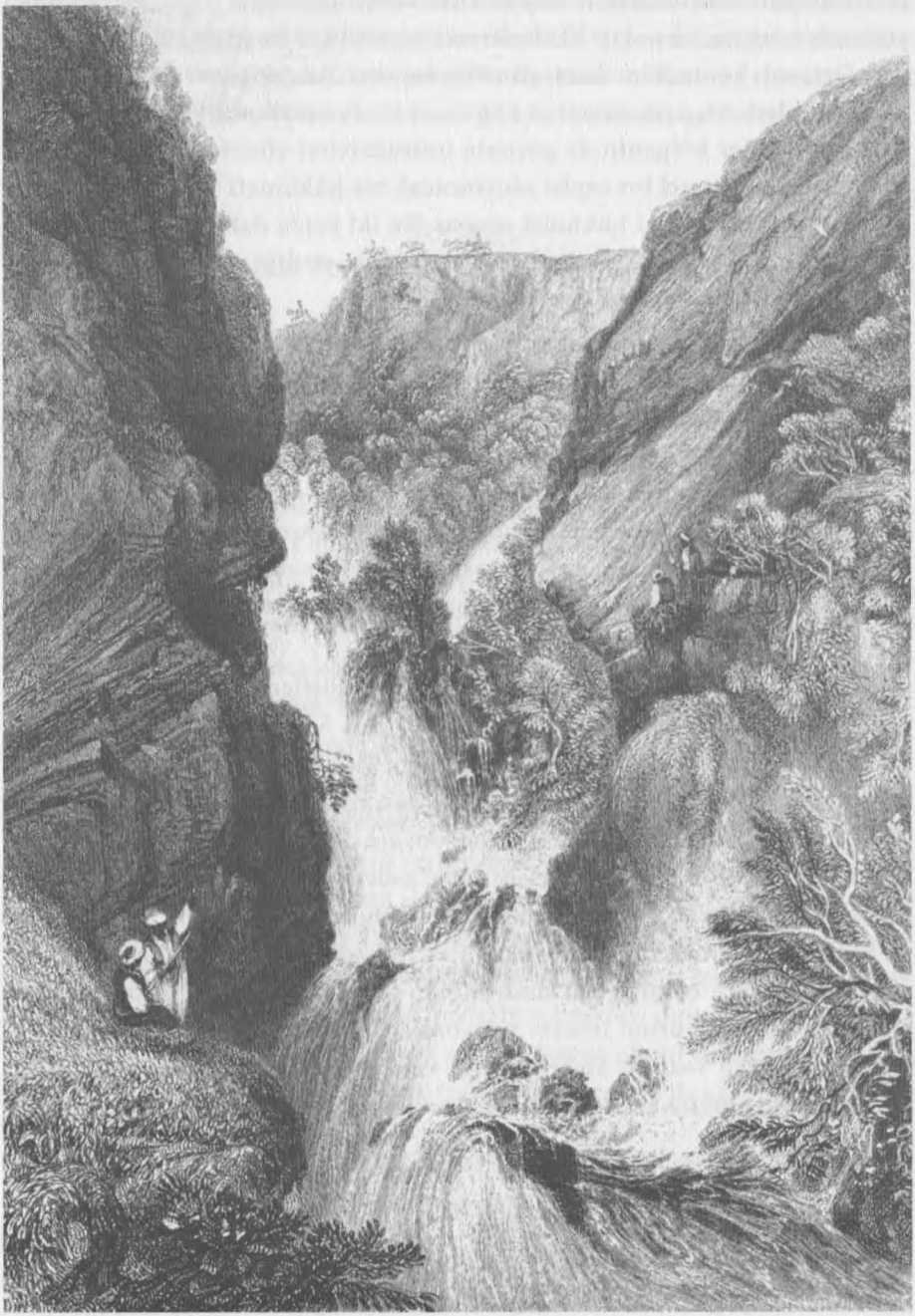
Balkanlar'da bu dönemde genel bir ayaklanma olmaması gerçeğine rağmen Yunanistan, Sırbistan ve Prensliklerdeki hareketlerin bazı ortak özellikleri vardı. Bu vakitlerde her bölgedeki lider, geleceğe yönelik hedeflerini çok daha dar biçimde tanımlamak zorundaydı. Yalnızca Filiki Eterya'nın bütüncül bir siyasi programı mevcuttu ve bu program geniş sınırları olan bağımsız bir Yunanistan'ı kurmayı öngörüyordu. Sırp isyanı, zalim yeniçerilere karşı kendiliğinden ortaya çıkmış bir savunma hareketiydi. Mora'daki

isyan ise Eterya'nın geçmişteki hazırlıklarına rağmen, esasında başpiskoposun Osmanlı otoritelerinin kendilerine karşı misilleme yapacağı korkusu yüzünden ortaya çıkmıştı. Vladimirescu'nun isyanı ise hiçbir zaman doğrudan Osmanlı kontrolüne karşı yöneltilmemişti. Ancak isyan döneminin sonunda önderlerin açık amacı ya bağımsız ya da özerk milli bir devletin kurulmasıydı. Her bölgenin de güçlerle müzakereleri yönetecek ve Babıali ile olan ilişkilerde genel bir cephe oluşturacak bir hükümeti vardı. Sırbistan ve Yunanistan'da merkezi hükümet oluştu. Bu iki yerde daha önce yerel otoriteler vardı. Tuna Prenslikleri'nde ise Babıali'nin atadığı valilerden ziyade yerel prensler ülkeyi yönetmeye başladı.

Bu hareketlerin başka benzerlikleri de mevcuttu. Hepsi terör yöntemlerini kullanmış ve başarılı olmuştu. Hristiyan asilerin ilk eylemleri olarak Müslümanları nasıl katlettiklerini görmüştük. Bu kötülükler daha çok zalim ve gayriadil davranışların asıl sorumluları olan kişi ya da memurlara değil de kendilerini savunma imkanı olmayan sivillere yöneltiliyordu. Osmanlı otoriteleri ise çok daha sert yöntemlerle misillemelerde bulunuyordu. Babıali ise düzenli ordu kullanmadan Hristiyan asileri engellemenin çok zor olduğunun farkındaydı. İmparatorluğun her tarafında yeterli kolluk kuvveti olmayan hükümetin prensliklerde silahlı gücü dahi yoktu.

Hristiyan isyancılar ayrıca kendi inanç ve milletlerinden olup da işbirliği yapmayanlara karşı da zorba yöntemler geliştirdi. Sırp isyanı için asker alımlarını anlatan bir kaynak bize şu bilgileri vermektedir: "İsyana katılmakta tereddüt gösterenlerin evlerini yakmak ya da Karayorgi için evlerinin eşiklerinde bir Türk'ü asmak gelenek olmuştu."[15] İkinci durum da asiler ev sahibini otoritelere ihbar ediyor ve ev sahibi de tepelere kaçıp asilere katılmak zorunda kalıyordu. İsyan sırasında asiler kendi insanlarına Osmanlılardan daha çok zarar vermişti. Vladimirescu'nun köylüleri, yakıyor ve müsadere ediyorlardı. Düzenin bozulması ve yeterli kolluk gücü kontrolünün olmaması, suçlu ve azgın bireylere serbestçe saltanat sürme imkanı veriyordu. Yunan isyanının önde gelen kumandanlarından Yoannis Makrigiannis, askerlerinin tahripkar eylemlerini nasıl engelleyemediğini anlatıyordu. 1824'teki bir olayı şöyle tasvir etmekteydi:

> Adamlarım, Gouras ve diğerleri kumandasındaki birliklerin kırsal kesimi nasıl talan ettiklerini görünce sefer esnasında benim bu tarz davranışları yasaklamamı dinlememeye başladı. Tripotamon yakınlarında bir köyü, bazıları benim başlarındaki kumandanları olduğumu dahi düşünmeden yağmaladılar. Beni, genç Sisinis ve diğerlerini de soyacaklarından korktum; benim yalancı ve onursuz bir adam olarak görüleceğimden... Soyulmuş insanlar gözyaşları içinde karşıma geldiklerinde onlara yardım edemedim ve ölümcül bir utanç duygusuna kapıldım.[16]



10- Balkan Dağları'nda bir şelale ve bir geçit.

Bugüne değin Balkan tarihi sadece eşit karşıtlara karşı değil aynı zamanda savunmasız, mağlup edilmiş düşmana ve mahkumlara karşı da sürdürülen fiziksel vahşet kayıtlarıyla doludur. Bazı hikayeler aşırı derecede abartılmış olsa da, sadece Müslüman idareciler ve Hristiyanlar arasında değil aynı zamanda kendi milletleri arasında süren acı ve merhametsiz savaşın atmosferini yansıtmaktadır. Dönemin alışkanlıklarının çoğu Batılı gözlemcilere iğrenç geliyordu. Daha önce bu kitapta vücuttan ayrılmış bir başın sultana gönderilme pratiğini görmüştük. Başların kesilmesi ve kazığa oturtma, alışagelmiş kontrol yöntemlerindendi. Bazı ilkel bölgelerde kafa toplanması, yerel kültürün bir parçasıydı. Örneğin Karadağlılar için bu pratik, büyük sembolik öneme sahipti. Önemli bir Yugoslav yazar bunu şöyle açıklamaktadır:

> Kesik baş, Karadağlı için en büyük övgü ve sevinç kaynağıydı. O, kafanın alınmasını en yüce ve manevi teselli olarak -mitsel tarihte ve yaşamın çıplak mücadelesinde doğmuş bir şey olarak görüyordu. Kopuk baş için bir üzüntü duymazdı; duyması gereken üzüntü onun canlı halineydi; bu haline ancak saygı ve merak duyardı. Onu yıkar, tarar ve tuzlardı. Her şeyden evvel o bir insan kafasıydı ve insanın en yüksek faziletinin nişanıydı. Karadağlılar kafaları Türkler gibi düşmanlarını korkutmak için değil fakat umumi bir övgü ve kabul için sergilerdi. Bir kişinin aldığı kafaların sayısı hatırlanıp sayılır ve bir mezar taşına işaretlenirdi... Bir yabancıya barbarlık olarak görülen bir şey Karadağlı için savaşın şiirselliğiydi.[17]

Sırbistan, Yunanistan, Eflak ve Boğdan bu dönemde Osmanlı kontrolünden büyük oranda kurtulduysa da tamamen uygulandığında dayanılması çok daha zor olan bir hakimiyet Babıali'nin yerini aldı. 1830 yılında Prenslikler ve Sırbistan, Rusya'nın kontrolü altındaydı; Yunanistan ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın garantörlüğündeydi. Bu büyük güç kontrolü uzun bir zaman Balkan devletlerinin siyasi gelişimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip oldu. Burada kullanılan *garantör* veya *garantörlük* terimleri, tek bir devletin ya da bir grup devletin bir araya gelerek başka bir ülkenin dahili ve harici politikasına müdahale etme hakkını elde etmesi demektir. Bu hak ya uluslararası bir antlaşma ile ya da şifahi bir şekilde ifade edilmekteydi. Garantörlüğün yüzyılın geri kalan bölümünde nasıl işlediği daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır. Dolayısıyla özetlersek; Tuna Prenslikleri 1856'ya kadar Rus himayesinde, sonra da 1878'e kadar büyük güçlerin koruması altındaydı; Sırbistan 1856 yılına kadar Rusya'nın himayesinde ve 1878'e kadar büyük güçlerin otoritesi altındaydı ve daha sonra da 1903 yılına kadar Habsburg İmparatoluğu'na bağlı kaldı; Bulgaristan 1878'den 1886 yılına kadar Rus etki alanındaydı ve Yunanistan ise bahtsız bir şekilde 1923 yılına kadar garantörlüklerini sürdüren üç ülkenin koruması altında kaldı.

Hami gücün nüfuzunun derecesi, dönemin şartlarına ve müdahil olunan konulara bağlıydı. Ancak genellikle Avrupalıların bu gözetim ve denetim hakkı, Balkan devletlerinin ilk milli hükümetlerinin milli liderlerden ziyade büyük devletler tarafından organize edilmesi anlamını taşıyordu. İstisnai bir durum, Sırbistan'da Prens Miloş tarafından kurulan ilk hükümetti. Avrupalı devletler tek tek ya da birlikte, 1830'larda Yunan Krallığı'nın biçimini, 1856 yılında Tuna Prenslikleri'nin organizasyonunu, 1878'de özerk Bulgaristan'ın ve 1913'te Arnavutluk'un hükümetini kararlaştırmıştı. Bundan sonra da büyük güçler defalarca her devletin iç olaylarına müdahale etti. Sonraki yıllarda Balkan liderleri yalnızca Babıali'yle değil; aynı zamanda arkalarında çok büyük askeri, siyasi ve iktisadi güç olan Avrupa devletleriyle de uğraşmak zorunda kaldı.

NOTLAR

1 L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart, 1958), s. 279.
2 Charles A. Moser, *A History of Bulgarian Literature*, 865-1944, (The Hague: Mouton, 1972), s. 42.
3 John R. Lampe ve Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, (Bloomington: Indiana University Press, 1982), s. 60.
4 Vladimir Dedijer vd., *History of Yugoslavia*, çev. Kordija Kveder (New York: Mc Graw-Hill, 1975), s. 263.
5 Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 cilt, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976) c. I, s. 54-55.
6 Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaty*, 4 cilt, (Londra: Butterworths, 1875-1891), III, s. 2030-2032.
7 George D. Frangos, "The *Philiki Etairia:* A Premature National Coalition", Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*, (Hamden, Conn.: Archon Books, 1973), içinde s. 99-100.
8 Frangos, "The Philiki Etairia", s. 87-94.
9 Andrei Otetea (ed.), *The History of the Romanian People* (New York, Twayne, 1970), s. 317.
10 Otetea, s. 320.
11 Dan Berindei, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays roumains*, (Bükreş: Éditions de l'Académie, 1973), s. 182.
12 22 Haziran/4 Temmuz 1821 tarihli Rus raporuna bakınız. Barbara Jelavich, *Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832-1835*, (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1962), s. 124-128.
13 Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, (Londra: Batsford, 1873), s. 59.
14 "Song of the Greek Poet *Don Juan* içinde, Robert M. Gay (ed.), *The College Book of Verse, 1250-1925* (Boston: Houghton Mifflin, 1927), s. 358-361.
15 Dedijer, V.D., *History of Yugoslavia*, s. 266.
16 Ioannes Makriyannis, *The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864*, çev. ve haz. H. A. Lidderdale (Londra: Oxford University Press, 1966) s. 57.
17 Milovan Djilas, *Njegos* (New York: Harcourt, Brace & World, 1966), s. 245-246.



11- Balkan Dağları'nda bir geçit.

BÖLÜM 5

Ulusal Hükümetlerin Teşekkülü

ÖNCEKİ bölümlerde dört Balkan halkının kendi idareleri üzerinde büyük bir kontrol alanı kazanma aşamaları incelendi. 1816 yılında Prens Miloş idaresindeki Sırbistan, tam özerk bir yönetime sahip olmasa da iç meselelerde kendini yönetme hakkını kazanmıştı. Karadağ, düzenli vergi toplama ve yerel meselelere müdahale etme gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun normal şartlar altında sürdürdüğü siyaseti çok maliyetli bir hale getiren bir tavrı korumada başarılı olmuştu. Tuna Prenslikleri ise 1822 yılında Fenerli valilerden kurtulmuştu; ancak Babıali ve Rusya ile olan ilişkileri hala belirlenmeye muhtaçtı. 1830 yılında Yunanistan, Bavyeralı hükümetine ve büyük güç himayesine rağmen en azından teorik olarak tamamen bağımsız bir devlet olmuştu.

Karadağ sürekli bir sınır savaşı sürdürmek zorunda kalsa ve Tuna Prenslikleri de 1848 yılında bir başka Rus ve Osmanlı işgaliyle uğraşsa da bu istisnaların dışında Balkan devletleri 1870'lere kadar süren bir sükunet yaşadı. Büyük bir Avrupa sorunu haline gelen Kırım Savaşı, Balkan sorununu doğrudan içine almıştı; fakat Prenslikler bir kez daha Rus, Habsburg ve Osmanlı işgaline maruz kalsa da, yarımadada yerel orduların katıldığı bir savaş çıkmamıştı. Böylece bu dönem, iç rejimlerin olgunlaşmasına ve bölge halkının modernleşmesi ile hayatlarının iyileştirilmesine adanabilecekti. Buna göre dahili yönetimin sorunları, bu dört bölgenin bu yıllar arasındaki tarihini tamamen belirledi. Sosyal ve siyasi olarak farklı yollardan geçerek gelişseler de bazı sorunlar ortaktı.

İlk ele alınması gereken mesele, ulusal bir hükümetin kurulması sorunuydu. Her devlette güçlü bir merkezi rejim kuruldu. Osmanlı sistemi altında, yerel cemaatler ve millet sistemi sayesinde, Hristiyan nüfusun geniş çaplı bir şekilde kendini yönetme hakları elde ettiğini görmüştük. Ancak Hristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal ve laik organizasyonları mevcut değildi. Kilise Sırp, Bulgar, Arnavut sivil idaresinin yerini almıştı. Bunun tek istisna-

sı tabii ki Tuna Prenslikleri'nde, Bükreş ve Yaş'ta bulunan sivil mahkemelerdi; fakat bu eyaletler hiçbir zaman doğrudan Babıali tarafından yönetilmemişti. Pratikte ulusal hükümetler kurmak, geçmişte kendi bölgelerinde çok verimli çalışmış olan yerel otoritelerden yetkiyi devralmak demekti. Bu hareket en ciddi muhalefeti Hristiyan ve Müslüman bölgelerinde, onun prestij ve iktidarını kıskanan yerel eşraftan görmüştü. Fakat küçük devletlerin her olay karşısında bütün ulusun her türlü kaynağını harekete geçirip kullanabileceği merkezi ve güçlü bir liderlik olmadan yaşamasının zor olduğu da çok açıktı.

Hükümetin kurulmasıyla yakından bağlantılı olan diğer bir hassas konu ise hangi grubun devlet aygıtını kontrol edeceği meselesiydi. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Balkan tarihi boyunca icra gücünü elinde tutanlar ile belirli bölgelerle bağı olan eşraf ve askerler arasında çatışmalar olmuştu. İkinci grubun kendilerinin kontrol edemeyeceği bir hükümeti kabul etmeyi reddettiğini Yunan ve Sırp isyanları sırasında görmüştük. Bu grup sık sık anayasa ve bildirge çağrıları yaparak ya da meclis ve konsey kurulması gibi taleplerde bulunarak hem yöneticinin gücünü sınırlamaya hem de devlet kontrolünde yer almaya yarayacak Batılı politik yöntemleri uyarlamaya çalışıyordu. Bunlar demokratik hareketler değildi. Güçlü aile ve bireyler, hükümette etkin olmak için uğraşıyor; kendileri ve yandaşları için devleti kontrol etmeye çalışıyordu. Her ne kadar güçlerini taşradaki otoritelerinden alsalar da çok az bir kısmı merkezi idarenin gücünü kaybetmesinden ya da köylü çoğunluğu da içine alacak şekilde oy hakkının genişlemesinden yanaydı.

Yerel kurumları inşa etmenin yanı sıra Balkan liderleri, komşuları ve büyük güçlerle olan ilişkilerini de belirlemek zorundaydı. Aslında teoriye göre özerk devletlerin dış ilişkiler kurmaması gerekiyordu –bu Babıali'nin imtiyazı ve göreviydi. Ama hepsi bir şekilde kurmuştu. Genellikle kriz zamanlarında tek tek milli bakış açısını temsil etmek için Avrupa mahkemelerine özel temsilciler gönderiliyordu. Daha da etkili olanı ise Balkan başkentlerindeki Avrupa konsoloslarıyla kurulan doğrudan ilişkilerdi. Bu dönemde Avrupalı konsoloslar çok aktiflerdi. Birbirleriyle nüfuz rekabetine girmişlerdi ve sürekli iç meselelere karışıyorlardı. Rakip siyasi grupları destekleyip kendi taraftarlarına özel imtiyazlar talep ediyorlardı. Konumları çok güçlüydü. Kapitülasyonlar nedeniyle çok özel bir hukuki statüleri vardı ve özerk devletlerde dahi bu konum kendilerini yerel makamların yargılamasından dışarıda tutmaktaydı. Yerel vatandaşlara koruma ve imtiyaz sunabiliyor ve hatta bazıları kendi ülkesinin vatandaşlığını satabiliyordu.

Dış ilişkilerinin bir parçası olarak hükümetler milli bir politika üretmek zorundaydı. Bu devletlerin hiçbirinin Balkanlar'daki kendi milliyetinden bütün

insanları içermediğini unutmamalıyız. Aşikar olan şey, fazladan toprak sahibi olmak istendiğinde diplomatik ve askeri planların yapılmasının gerekliliğiydi. Aynı zamanda ulusal düşünce de yayılmalıydı. Herhangi bir Balkan bölgesindeki insanların ne derecede derin milliyetçi bağlara sahip olduğuna karar vermek imkansız bir şeydir. Burada kastedilen şey, milli devletin insanlığın doğal ahlaki ve siyasi birimi olduğu ve vatandaşın ilk bağlılığını bu milli devletin belirlemesi gerektiği fikridir. Muhtemelen köylülerin çoğunluğu ailelerine, topraklarına ve yerel kiliselerine çok sıkı bağlıydı. Yeni hükümetlerin de nüfuslarına vatanseverliği öğretme vazifesine ciddiyetle sarıldığı muhakkaktı. Hem içeride hem de dışarıda milliyetçi propaganda, önemli bir devlet endüstrisi haline gelmişti ve belki de yeni okul sisteminde verilen eğitimin en güçlü bileşeniydi.

Özerkliğin ya da bağımsızlığın elde edilmesinden sonra yeni rejimler, Osmanlı idaresi altında çok önemli işlevleri haiz olan Ortodoks kilisesiyle olan ilişkilerini de düzenlemek zorundaydı. Her hükümetin ilk hareketi, kendi kilise organizasyonlarını İstanbul'daki Patrikhaneden ayırma çabası oldu. Kiliselerin Osmanlı İmparatorluğu'yla yakından ilişki içinde olan bir hiyerarşinin yönetiminde olamayacağı açıktı ve bu hareket devletin yararına oldu. Bu noktada vuku bulan şey, liberal Batı Avrupa'da olduğu gibi devlet ve kilisenin ayrılması değil de dini otoritenin laik otoritelerin emri altına girmesiydi. Daha önce millet sisteminin idaresi altındaki eğitim ve sosyal refah gibi konuların dışında, halkın ahlaki eğitimi gibi noktaları da devlet üstlenmişti. Osmanlı idaresi altında Ortodoks kilisesinin önemli sorumlulukları vardı; Hristiyan halkları bir arada tutarak hayatlarını düzenliyordu. Yeni milli kiliseler ise üyeleri siyasi kişilikler olan meclisler tarafından yönetiliyordu ve ana kaygıları genelde sırf dini sorunlar olmuyordu.

Her ne kadar devletlerdeki küçük bir azınlık büyük siyasi sorunlar için karar veriyor olsa da, onların hareketleri köylü çoğunluğun kaderini de etkiliyordu. Siyasi aktivitelerden dışlanan köylüler esas olarak özellikle mülkiyet konuları, ortakçılık ya da kira usulüne göre yapılması gereken ödemeler gibi toprakla ilgili konuları takip ediyordu. Devlet vergileri ve işgücü yükümlülükleri de şikayet konularıydı. Köylü ailelerinin en önemli amacı, belirli bir toprak parçası üzerinde doğrudan kontrol sahibi olmak ve mümkünse bu toprağı arttırmaktı. 18. yüzyılda toprak sistemindeki çoklu mülkiyet sistemi ve ağır vergi ve işgücü yükümlülüklerinden kaynaklanan büyük düzensizlikleri görmüştük. Bu sorunun düzenlenmesi, milli rejimler için mutlak bir zorunluluktu ve uygulanan çözümlerin her devletin gelecekteki gelişiminde önemli tesiri olacaktı.

Balkan hükümetlerinin hepsi ekonomik olarak Batı Avrupa'nın gerisinde olduklarının tamamen farkındaydı. Yüzyılın sonunda bağımsız devletlerin

oluşmasına rağmen Balkan devletleri ile Batı Avrupa devletleri arasındaki gelişmişlik farkı gittikçe açılmıştı. Balkan toplumlarını modernleştirme ve Batıdaki telgraf ve demiryolu gibi gelişmeleri uyarlama çabaları, bölgenin tarihinin önemli bir parçasıydı. Dolşayısıyla bu bölümün ana vurgusu; siyasi organizasyon sorunları, Balkan devletleri ve büyük güçler arasındaki ilişkiler ve toprak ve köylü sorunları üzerinedir. Genel ekonomik konular ise takip eden bir bölümde ele alınacaktır.

MİLOŞ'TAN MİLAN'A SIRBİSTAN

Sırp Prensliğinin statüsünün, Rumeli Beylerbeyi Maraşlı (Hurşid) Ali Paşa ve Miloş arasında imzalanan antlaşma ile belirlendiği hatırlanacaktır. Miloş hakim knez olarak tanındı; hükümeti ülkeyi idare edip vergileri toplayacaktı. Ama saltanatı kalıtsal olmayacaktı. Ayrıca, Tuna Prenslikleri'ndeki duruma zıt olarak Sırbistan'daki Osmanlı varlığı daha güçlü ve görünürdü. Belgrad için bir Osmanlı valisi atandı; diğer memur ve hakimler de kendi mekanlarında kaldı. Sipahiler, tüccarlar ve sınır şehirlerindeki birlikler Osmanlı kontrolünün diğer izleriydi. Miloş hükümetinin ilk dönemi bu durumu değiştirmeyi amaçlıyordu. Miloş, kendi kişisel konumunu güçlendirmek ve devlet için ilave özerk haklar kazanmak istiyordu.

Bu dönemde Sırbistan çok ilkel bir bölgeydi. Bir otoritenin yazdığına göre;

> Fiziki görünümü bir Amerikan sınır bölgesini andıran ve kültürel özellikleri Osmanlı idaresinin geçmişinden izleri yansıtan fakir ve ilkel bir paşalıktı. Ormanlar tarafından bölünen az sayıda yolda ancak yaya, at sırtında veya kağnılar ile gidilebiliyordu. Sadece iki yol yük taşımak için elverişliydi ama bu zorluğa neden olmuyordu; çünkü sadece Belgrad Paşası ve Prens Miloş'un kendisi yük taşıyordu. Sırp köylüler tıpkı Amerikan sınırında yaşayan adamlar gibi etraftaki ormanları en kısa zamanda kurtulmaları gereken baş belası olarak görüyorlardı; Amerika sınırındakiler gibi yanmış kütüklerin arasına mısır tarlası açabilmek için geniş alanları ateşe vermişlerdi. Morova Vadisi'ndeki gündelik yaşam da Ohio Vadisi'ndekine çok benziyordu -aynı ağaç kulübeler, el yapımı mobilya ve giysiler, bol miktarda sade yiyecekler, rom yerine erik konyağı, azlığından ötürü okula ve kitaplara şüphe ile yaklaşım, berberler ve şarlatan hekimler tarafından veya ev usulü tedavi edilen sıtma ve diğer birçok hastalık.[1]

Ancak Sırbistan'ı Amerika'nın batısıyla bağlantılandıran tek şey sadece dış görünüm idi. Osmanlı idaresinin Balkan halklarının siyasi manzarasını ne kadar derinden etkilediğini, Miloş'un iktidarı göz önüne seriyordu.

Miloş'un ilk işi bir merkezi idare örgütlemek oldu. Sadece Milli Komite denilen ve yüksek mahkeme olan bir devlet kurumunu tevarüs etmişti; bu da olmasa üzerine bina edeceği hiçbir şey olmayacaktı. Miloş eğitimli bir adam değildi, okuma-yazması yoktu. Osmanlı İmparatorluğu dışında da hiç yaşamamıştı. Bu altyapıyla devleti sürdürmek için yaptığı tek şey doğal olarak Osmanlı örneğini uyarlamak ve bir Türk paşası gibi hareket etmek oldu. Onun bu tutumuna ve kendilerinden birinin üstün konuma getirilmesine kızan yerel ayan ona muhalefette bulundu. Kendi bölgelerini merkezi idarenin küçük müdahaleleriyle idare etmeye alışmışlardı. Prens ve muhalif ayan arasındaki mücadele, önümüzdeki birkaç on yıl için Sırp siyasi tarihinin merkez konusu olacaktı.

Miloş'un avantajı, çok zeki ve kurnaz bir siyasetçi olmasıydı. Sadece siyasi olarak üstün konuma gelmekle kalmadı aynı zamanda kendisini zenginleştirmede de çok başarılı oldu. Fakir bir köylü iken Avrupa'nın en zengin adamlarından biri konumuna yükseldi. Kamu parası ve kendi özel gelirleri açıkça ayrıştırılmadığı için avantajını kendi işlerinde kullanmakta hiç tereddüt göstermedi. Osmanlılardan müsadere edilen devlet topraklarını ve mallarını kendi mülkiyetine geçirdi. Devlet işgücü vergilerini kullanarak köylülerin bu yükümlülüklerini kendi hesabına çevirtti. Canlı hayvan ihracatında ve tuz satışında tekel kurdu. Ayrıca büyük malikaneleri ve Eflak'ta on yedi köyü vardı.

Otokratik tutumu ve açık suistimaline rağmen halkın çoğu için Miloş popüler ve saygın bir liderdi. Köylünün anlayabildiği bir kişilikti. Davranışlarındaki cehalet ve kabalık ona ortalama bir insandan çok uzaklaşmama fırsatı veriyordu. Yönetimi boyunca Babıali ve ayanlar ile ilişkilerde hep zorluk yaşadı ve halkın çoğu ona tam destek verdi.

Babıali ile olan sorunları, hem Miloş'un kişisel otoritesi hem de Sırp hükümetinin hakları konusundaydı. Konumunu miras bırakamayacaktı ve prensliğin sınırları nihai olarak belirlenmemişti. Miloş her ne kadar Bükreş Antlaşması'nın uygulanması hususunda kendisini tamamen destekleyeceği teminatını vermiş olan Rus hükümeti ile temasta olsa da, doğrudan Babıali ile müzakere etmeyi tercih ediyordu. Osmanlı otoriteleriyle işbirliğinden kazanımlar elde etme yöntemini kullanıyordu. Sık sık sultana sadakatini ve adanmışlığını gösteriyor ve önemli rüşvetler dağıtıyordu. Esas amacı, prensliğin kalıtsal bir şekilde ailesine devredilebilmesini temin etmekti.

Prens, Babıali ile olan ilişkilerini tehlikeye sokmak istemediğinden Eterya ile büyük bir Balkan ayaklanması çıkarmak için işbirliği yapmayı reddetmişti. Sırplar ve Yunanlılar arasında herhangi sıkı bir bağ yoktu ve Sırp çıkarları İstanbul'daki Fenerli Rumların nüfuzundan hep zarar görmüştü. Yunan liderler ise Sırp topraklarını kendi milli ayaklanmaları için bir operasyon merkezi ola-

rak kullanmak istiyordu. Ayrıca bütün sorun, Sırp iç politikasının ve Karayorgi'yi Miloş'a tercih edilir bir alternatif gören bazı ileri gelenlerin muhalefetinin etrafında dolanmaktaydı. İlk isyanın liderinin dönüşü, prensin iktidarını tehdit etmekteydi. 1817 Temmuz'unda gerçekleşen Karayorgi suikastı, Obrenoviç ve Karayorgi aileleri arasındaki kan davasının başlangıcının işaretiydi.

Miloş iktidarın miras usulü devri noktasında Osmanlıların onayını alamayınca 1817 yılında bir meclis topladı ve kendisini kalıtsal prens ilan etti. Babıali'nin ve büyük güçlerin onayı olmaksızın bu hareketin bir değeri yoktu. Bundan sonra Miloş, ülkedeki iktidarını pekiştirmeye çalıştı. Milli Komite kendi yandaşlarıyla doldu. Toplumsal otoriteler tarafından da muhalefete uğramayacağını kesinleştirdi. Her bölgede oborknezi kendisi atadı ve ona maaşını ödedi; yerel meclisler önceki otoritelerinden mahrum bırakıldı. Akrabalarının ve dostlarının yardımıyla devletin kontrolünü sağlamayı başardı. Kendisine karşı sık sık komplolar olsa bile hepsini doğrudan ve güç kullanarak bastırdı.

Buna rağmen Sırp özerk haklarını işbirliği politikasıyla arttırma noktasında başarılı olamamıştı. Babıali ile olan ilişkilerdeki değişiklikler, Prensliklerde olduğu gibi uluslararası krizlerin ve Rusya'nın eylemlerinin sonucunda meydana geliyordu. Rusya Sırbistan'ı desteklemeye devam etmekteydi. 1826 Ekim'inde imzalanmış Akkirman Antlaşması'nın V. maddesinde Babıali önceki antlaşmalardaki yükümlülüklerini yerine getireceğinin teminatını veriyordu. Bunlar ek antlaşmada da yeniden tanımlandı ve Sırbistan'a,

> dini ibadet özgürlüğü, başlarının seçimi, dahili yönetimde bağımsızlık, Sırbistan'dan alınan bölgelerin geriye iadesi, birçok verginin tek bir başlık altında toplanması, Müslümanlara ait toprakların idaresinin Sırplara bırakılması, gelirlerin borçlar ile aynı zamanda ödenmesi, ticaret özgürlüğü, Sırp tüccarlara Osmanlı topraklarında kendi pasaportlarıyla dolaşma izni, hastane, okul ve matbaa kurma ve son olarak da birlikler dışındaki Müslümanların Sırbistan'da yerleşmelerinin yasaklanması gibi haklar verilmişti.[2]

Bu hedeflerin gerçekleşmesi tabii ki, Sırbistan'ın katılımının talep edilmediği, 1828-1829 Türk-Rus Savaşı'ndaki Rus zaferine bağlıydı. Edirne Antlaşması'nın VI. maddesi önceki koşulları tasdik ediyor ve bunlara belli bir toprağın terki maddesini ekliyordu. Bu madde, Sırbistan'ın istediği, Miloş tarafından yönetilmeyen altı bölgeyi ilgilendiriyordu.

1830 Ekim'indeki bir fermanda Osmanlı hükümeti Sırp Prensliğine tamamen özerk bir konum veriyordu. Miloş kalıtsal prens ilan edilmişti ve bir meclise sahip olacaktı. Vergi sabitlenecekti ve doğrudan Osmanlı kontrolünde kalan altı kaledeki askerler dışında bu devlette hiç Müslüman yaşamaya-

caktı. Diğer Müslümanlar mallarını satıp ülkeyi terk etmek zorundaydı. Bu altı kale meselesi 1833 yılına kadar sonuçlanmadı. O sıralarda Mısır sorunu yüzünden büyük baskı altında kalan Babıali yıllık 2.3 milyon kuruş karşılığında bu toprakları terk etti. Sınırların belirlenmesi ve Babıali ile olan ilişkilerin tanımlanmasından sonra Sırbistan'ın esas dikkati, özerk hükümeti kimin ya da hangi grubun yöneteceğine çevrilmişti.

1830 yılındaki fermana göre Miloş teoride onun otoritesini kontrol edecek kurumlar olan bir konsey ve meclis ile birlikte ülkeyi yönetecekti. Sırbistan'da ayrıca geleneksel bir kurum olan *skupstina* vardı. Bu bir bölgenin erkeklerinin kriz dönemlerinde bir araya geldiği ve liderlerinin duyurularını dinleyip anladıkları popüler bir meclisti. 1830 yılında prensin keyfi yönetiminden dolayı ileri gelenlerin, tüccarların, hükümet memurlarının ve Miloş'un hareketlerinden zarar gören ve ona kişisel kin güden diğer insanların bir araya geldiği toplu bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Süregelen on yılda bu insanlar prensi, iktidarını paylaşmaya yarayacak bir meclis oluşturması için zorladı. Bu da aslında Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan antlaşmaya uygun bir oluşumdu. Tahmin edileceği gibi Miloş otoritesini gönüllü olarak sınırlamak istemiyordu. 1835 yılında dört bin kadar insan bir araya geldi ve bu kurumları talep eden Temsil Anayasası'nı yazdı. Prens bir konsey atadı ama sonra onu ve belgedeki diğer şartları yok saydı.

Bu anayasal soruna, Sırbistan'ın iç sorunlarını, Belgrad'da çoğu bu dönemde kurulmuş olan konsoloslukları aracılığıyla takip eden büyük güçler de dahil oldu. Rusya'nın prenslikte hep bir temsilcisi vardı. 1835 yılında Avusturya, 1837'de İngiliz ve 1838 yılında da Fransız konsoloslukları açıldı. İstanbul'da ve diğer Balkan başkentlerinde olduğu gibi bu konsoloslar da hükümet üzerinde nüfuz etmek için yarışıyor ve iç sorunlara aktif olarak katılıyordu.

Bu siyasi krizde Miloş'a muhalefetin partisi, Toma Vuçiç-Perişiç liderliğindeki Anayasalcı Parti olarak biliniyordu. Bu parti prensin güçlerini sınırlayacak ve onu ülkenin önde gelenleriyle birlikte yönetime zorlayacak bir anayasanın kabulünü amaçlamıştı. Mesele halk katılımı veya demokratik reform değildi. Müfsit bir prens ile oligarşinin yönetimi arasında bir alternatif söz konusuydu. Bu seçimler arasında, İngiliz ve Fransız hükümetleri Miloş'u ve onun mutlak sistemini destekledi. Rusya ise Anayasalcıları destekledi. Yerel muhalefetin güçlü baskısı karşısında Miloş, hükümet şeklinde bir değişikliği kabul etmek zorunda kaldı. Bir Sırp delegasyonu İstanbul'a gönderildi; yapılan müzakerelerde yoğun bir Rus etkisi hissediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu yeni bir Mısır krizinin ortasındaydı ve bu krizdeki desteği Rusya'ya İstanbul'da daha üstün bir diplomatik konum kazandırmıştı. 1838 yılının Aralık

ayında Türk Anayasası olarak bilinen bir belge yayınlandı. Gerçek bir anayasadan ziyade idari bir kanun olan bu belge, Sırbistan hükümetinin temelini 1869 yılına kadar şekillendirecekti. En önemli yanı, daha önceki keyfi yönetimlere karşı koyduğu tedbirlerdi. Bundan sonra prens ülkeyi on yedi kişilik bir konsey ile işbirliği içinde yönetecekti. Üyeleri aday gösterebilecek fakat adaylar seçildikten sonra atılamayacaktı. Prens ve konsey yasamadan birlikte sorumlu olacaktı; Miloş'un veto hakkı vardı. Bu belge devlet hayatının bürokrasi ve hukuki sistem gibi diğer yanlarını da düzenliyordu. Bu yeni düzenlemeyi kabul etmeyen Miloş, tahtı bırakarak ülkeyi terk etti.

Bu aleyhte şartlar altındaki ayrılmasına rağmen prens, yönetimi esnasında birçok iş başarmıştı. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Sırbistan'ın statüsünü düzenlemiş ve çok uygun bir sınır düzenlemesi kazanmıştı. Rusya antlaşmalarda garantör devlet olsa da, ne o ne de başka devlet komşu devletlerdeki operasyonlarda gördüğümüz şekilde bir siyasi baskı uygulama şansı bulamadı. Buna ek olarak, prens dahili yönetim için gerekli çerçeveyi oluşturmuştu. Bu sayede devlet bürokrasisi için kurumlar yerleştirilmiş oldu. Miloş'un idaresinin sonunda devlet memurlarının sayısı 672'ye ulaşmıştı ve bunların 201'i polisti. Bu kişiler gelecekte nüfuzlu bir grup oluşturacak ve kendi organizasyon ve çıkarlarını geliştirecekti. Bu ilk prensin idaresi altında ise devlet hizmetindeki kadrolar, ilk başta Miloş'un destekçileriyle doldurulmuştu.

Bu lider de diğer devrimci liderler gibi okuma-yazma bilmemekle birlikte, eğitimin gelişmesi noktasını çok önemsiyordu. 1830'larda ilkokullar ve bir lise açıldı. 1831 yılında bir matbaa kuruldu. Başlangıçtaki durum çok zordu. Yeterli eğitime sahip öğretmen, kitap ve okul gereçleri eksikliği vardı. Özerk devletin ilk yılları esnasında ana entelektüel tesir, Habsburg monarşisinde bulunan Sırplardan gelmişti. Bu grup, Osmanlı idaresindeki Sırplara nazaran eğitim elde etmek için daha iyi fırsatlara sahipti. *Precani* olarak bilinen, sınırın ötesindeki bu Sırplar, devletin ihtiyacı olan yetilere sahip olduklarından, yeni bürokraside önemli bir unsur olmuşlardı. Voyvodina, genç devlet onu yakalama şansını elde edinceye kadar Sırpların kültür merkezi olarak kalmaya devam etti.

Sırp kilisesinin statüsü de Miloş'un yönetimi esnasında düzenlenmişti. 1830 yılında sultan önceki özerkliğin tesisini kabul etti; milli organizasyon, 1833 yılından 1859 yılma kadar çok yetenekli bir başpiskoposluk yapan Petar Jovanoviç'in idaresindeki Belgrad Metropolitliği tarafından yönetilecekti. Ortodoksluk Sırp milli gelişiminde önemli bir rol oynamış olsa da, devletin liderliği açık bir biçimde seküler otorite olan prens ve hükümetinin elindeydi.

Köylülere yeni anayasal düzende hiçbir rol verilmediğini görmekteyiz. Türk Anayasası siyasi gücü, küçük bir nüfuzlu insanlar grubuna verdi. Bir

skupstina toplama tedbiri dahi yoktu. Siyasi otorite tamamen köyden ve nahiyeden başkente, Belgrad'a geçmişti. Osmanlı idaresi altındayken, köylü en azından cemaatinin bir parçası olarak veya bir asker olarak sınırlı da olsa siyasi bir rol oynayabilirdi; şimdi ise bölgesine merkezi idare tarafından gönderilen temsilciler tarafından yönetiliyordu. Herşeye rağmen isyanın sonunda birçok kazanım elde edilmişti. En önemlisi ise köylünün tercih ettiği toprak iskanını elde etmesiydi.

Görüldüğü üzere Sırbistan, geleneksel olarak küçük çiftliklerin ülkesiydi. İsyanın ve antlaşmaların sonucunda bu küçük köylü aileleri geçmişte çalıştıkları Müslümanlara ait malikanelerin şimdi tam maliki olmuştu. İsyan esnasında ve hemen akabinde Türk toprak sahiplerini ülkenin dışına atmak için her çaba gösterildi. Kalmak isteyenler için hayat zor ve tehlikeli hale gelmişti. Mümkün olan yerlerde Miloş, Osmanlı devlet toprağını müsadere etti. Müslümanların Sırbistan'da ikametini yasaklayan sonraki antlaşmalar bu insanları topraklarını satmaya ve göç etmeye zorladı. Sipahiler 1830 yılında topraklarını terk etmeye mecbur bırakıldı; ama onlar kayıplarına karşılık tazminat aldı. Toprakları da küçük köylülerin eline geçti. Bu toprak meselesi Sırbistan'da diğer bölgelerde olduğu kadar acil değildi. Büyük çaplı boş alanlar ve ormanlar mevcuttu. Mamafih, bu dönemde yapılan iskan ile Sırbistan'ın büyük malikaneler değil de küçük çiftlik sahipleri ülkesi olması temin ediliyordu. 1836 yılında köylüyü kredi verenler lehine toprağını kaybetmekten koruyan bir yasa geçirildi. Bu yasa evi, küçük bir parça toprağı ve bazı canlı hayvanları içeren bir minimum standart koyuyordu ve bunlar köylünün hanesinden alınamıyordu.

Miloş'un 1839'da tahtı bırakmasından sonra saltanat oğlu Milan'a geçti. Tüberküloz yüzünden ağır hasta olan bu prens 26 gün sonra, hükümette hiç görev yapamadan öldü. Kardeşi Mihailo yurtdışından 1840 Mart'ında dönene kadar bir naip görevde kaldı. Bu on altı yaşındaki prens çok zor bir durumdaydı. Hem Anayasalcı Parti'nin hem de babasının dönmesini isteyenlerin muhalefetine maruz kalmıştı. 1842 yılında o da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Sonra Anayasalcıların çoğunlukta olduğu bir meclis toplandı. İdareci olarak büyük isyan liderinin oğlu Aleksandar Karayorgiyeviç'i seçtiler.

Aleksandar'ın iktidarı, Toma Vuçiç-Perişiç, Avram Petronijeviç ve Ilija Garaşanin'in başını çektiği Anayasalcı Parti'nin nüfuzu ile geçti. Bu grup, Miloş yönetimine muhalefet eden ileri gelenler, bürokratlar ve tüccarlar tarafından destekleniyordu. Artık hükümet yetkisi prenslikte değil de meclisteydi. Yeni idarenin amacı, iyi yönetilen bir devletti. Hukuk devleti, iktisadi özgürlük ve iyi bir eğitim sistemini temin etmeyi istiyordu. Liderler demokratik değillerdi ve partilerinin devleti tahakküm altına almasını istiyorlardı. İktidar-

daki dönemlerinde hedeflerinin bir kısmını başardılar. Merkezi ve bürokratik rejim güçlendi. Avusturya modelini temel almış bir anayasa 1844 yılında yazıldı. Anayasacılar da Miloş gibi devlet kadrolarını kendi adamlarıyla doldurdu. Genellikle Habsburg monarşisinde doğmuş bu şahıslar en azından selefl erinden daha iyi eğitimliydi; fakat onların da köylülerle ortak noktası çok azdı. Bir bürokratik elit oluşmuş ve bu da yönetmeleri için gönderildikleri insanlar arasında büyük hoşnutsuzluğa neden olmuştu.

Hemen anlaşılacağı gibi Aleksandar duruma hakim değildi. Kişilik olarak güçlü bir şahıs değildi. Karayorgiyeviç ailesinin sadece Obrenoviç ailesine tahsis edilmiş olan saltanat idaresinden memnun olmaması Aleksandar'ın konumunu etkiliyordu. Ülkedeki desteğinin popüler bir temeli yoktu; ayrıca bürokratik rejime karşı yaptığı savunmada köylüleri de toplayamamıştı. Onun yönetimi uluslararası sorunlarda işbirliği yapan Rusya ve Habsburg İmparatorluğu tarafından da hoş karşılanmıyordu. Bütün bunların arkasında, destekçileri Miloş ve Mihailo'nun adaylıkları arasında bölünmüş olsa da her zaman için Obrenoviç restorasyonu tehlikesi mevcuttu.

Aleksandar'ın saltanatı Avrupa tarihindeki iki büyük olayı kapsıyordu: 1848 devrimleri ve Kırım Savaşı; her iki olay da bir başka bölümde teferruatlı bir şekilde tartışılacaktır. Habsburg İmparatorluğu'ndaki devrimci durum ve özellikle monarşideki Sırp nüfusun da dahil olduğu olaylar prenslikte tabii olarak çok daha fazla ilgi uyandırıyordu. Sırpların bir bölümü devrimlere katılmak ya da Macar isyancılara karşı savaşmak için sınırı geçiyordu. Kırım Savaşı ise daha büyük bir probleme yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu 1853 yılında Rusya ile savaşa girdiğinde, Sırplar Osmanlı'nın dikkatini başka tarafa çevirmesinden faydalanarak toprak kazanma girişiminde bulunmak istedi. 1854 yılında Fransa ve İngiltere Osmanlı tarafına katıldı. Habsburg İmparatorluğu ile beraber bu güçler, sorunu Balkanlar'dan uzak tutmak ve müttefiklerinin çıkarlarını korumak istedi. Bu nedenle Belgrad'a harekete geçmemesi hususunda çok büyük baskı yapıldı.

Bu sıralarda Sırp hükümeti Fransa'ya diğer güçlerden daha yakındı. Hem Rusya hem de Avusturya, Karayorgiyeviç yönetimine şüphe ile bakmaya devam ediyordu. Sırbistan saldırgan bir politika için destek alamayacağından, uluslararası ilişkilerde herhangi olumlu bir gelişme olmadı. Buna karşın gelecekteki toprak hedefleri sürekli müzakere konusu haline geldi. 1844 yılında Garaşanin bir plan yaptı ve Sırp milliyetçi düşüncesinin yönünü belki de en iyi gösterecek Nacertanije çağrısında bulundu. Bu belge ağırlıklı olarak Sırp ve Ortodoks bölgeler olan Bosna, Hersek, "Eski Sırbistan" ki bu Kosova bölgesiydi, Karadağ, Voyvodina ve Kuzey Arnavutluk'un birleşmesini öneriyordu.

Prensin zayıf konumu, onun otoritesini güçlendirmek ve korumak için çaba göstermesini engellemiyordu. Üyelerini Aleksandar'ın konseyden seçtiği kabinenin kompozisyonu da temel bir sorun nedeniydi. Bu kurum prensin taraftarları ve muhalifleri arasında ikiye bölünmüştü. Bu noktada Anayasalcılar, hükümetin yürütme tarafının haklarını tanımlamak için bir meclisin toplanmasını öneriyordu. Bu tarz toplantılar geçmişte de başka sorunları ele almak için gerçekleşmişti. 1858 Aralık ayında 439 temsilci St. Andrew Meclisi'ne katıldı. Katılımcıları kontrol edebileceklerine inanmalarına rağmen Anayasalcılar kendilerini devre dışı buldu. Sadece Aleksandar'a değil aynı zamanda Karayorgiyeviç saltanatına karşı da büyük bir muhalefet vardı. Sonuçta meclis Aleksandar'ı tahttan indirdi ve Prens Miloş ile Obrenoviç ailesini göreve geri çağırmaya karar verdi.

Uzun süren sürgünden geri dönen Miloş seksen yaşındaki vefatından önce sadece bir buçuk yıl saltanat sürdü. Siyasi düşünceleri değişmemişti; ülkeyi tamamen mutlak bir kral gibi yönetmek niyetindeydi. 1859 yılında ise meclisin düzenli olarak her üç yılda bir ve icra değil de danışma kurulu olarak toplanmasına karar verildi. Bu da Sırp hükümetinin potansiyel olarak birbirleriyle çatışacak üç unsurdan oluştuğunu gösteriyordu: Prens, konsey ve meclis. Yarışan bu güçler yeni siyasi ittifaklar ve iki parti için temel oluşturdu. Gelecekte Liberal Parti meclisin destekçilerini cesaretlendirecekken, Muhafazakar Parti konseyin ve prensin otoritesini destekleyecekti.

1860 yılında Mihailo Obrenoviç ikinci saltanatına başladı. Şimdi otuz yedi yaşında ve çok daha tecrübeli olan, iyi eğitimli ve çok gezmiş bir adamdı. Genel uluslararası sorunları da biliyordu ve saltanatının bu yönü çok önemliydi. İç politikası da genelde başarılıydı. Babası gibi yönetmekte ısrarlıydı; fakat otoritesine anayasal biçim kazandırmak istiyordu. Meclisleri her üç yılda bir topluyordu; ancak kendi destekçilerinin oturumlarda daha fazla olmasını da garanti ediyordu. Seçimleri gözetlemek için polisi kullanıyor ve bürokrasinin kendi partizanlarınca şekillenmesini sağlıyordu. Esas olarak Muhafazakar Parti'yle işbirliği yapıyordu, liberaller muhalefete itilmişti. Başbaşkanı, önceki hükümette de önemli olan Ilija Garaşanin idi.

Erken ölümü daha büyük hedeflerinin gerçekleşmesini engellese de, Mihailo dış politikada bazı kesin ilerlemeler kaydetti. İlk amacı orduyu güçlendirmekti ve bunu büyük oranda başardı. Balkan devletleri arasında en güçlü askeri güçlere o sahipti. 1861 yılında, yirmi ila elli yaşları arasındaki bütün erkeklerin askerlik hizmetiyle yükümlü olduğunu gösterir düzenlemeleri yürürlüğe soktu. Bu sayede savaş zamanlarında yaklaşık doksan bin hazır asker elde etmiş oldu. Eğitimleri ve araç-gereçleri istenenin çok altında olsa da sayı

etkileyiciydi. İkinci açık sıçrama ise Sırbistan'ın altı istihkam şehrindeki Osmanlı askeri birliklerinden kurtulmasıydı. Bunlar arasında Belgrad'ın ayrı bir önemi vardı. Şehirde tüccarlardan ve askerlerden müteşekkil yaklaşık üç bin Müslüman yaşıyordu. Hristiyan ve Müslüman sakinler arasındaki vakaları engellemek çok zordu ve böyle bir olay 1862 yılında şehrin Kalemeydan'dan gelen Osmanlı birlikleri tarafından kuşatılmasına neden oldu. Destek için büyük güçlere başvuran Sırp hükümeti Babıali'yle uzun süren bir müzakere dönemi başlattı. Müzakerelerde bütün birliklerin geri çekilmesi hedeflenmişti ve bu da ancak 1867 yılında gerçekleşti.

Mihailo'nun dönemi özellikle Osmanlı hakimiyetini sona erdirmeyi hedefleyen bir Balkan ittifakı kurma noktasındaki desteğiyle bilinmektedir. Yarımadadaki ve Orta Avrupa'daki bu milli ve devrimci heyecan dönemini sonraki bölümlerde ele alacağız. Mamafih burada dikkat edilmesi gereken nokta, Mihailo'nun Karadağ ile 1866'da, Yunanistan ile 1867'de ve Romanya ile 1868'de antlaşmalar imzalamış olmasıdır. Bu prens Sırbistan'ı, Balkanlardaki milliyetçi ve devrimci hareketlerin merkezi yapmıştı. Sırbistan'daki Bulgar gruplarına karşı sempatik tavırları, onların Bulgar topraklarında devrimci bir hareket örgütleme niyetlerini gerçekleştirmelerinde çok yardımcı olmuştu. Sırp niyeti dikkate alındığında ise, gelecek için hedeflerin Katolik Hırvat ve Habsburg idaresindeki Sırp Ortodoks topraklarını da ele geçirmeye kadar büyüdüğü anlaşılacaktır. Herhangi bir Güney Slav hareketinin liderliği, hangi toprakları veya insanları kapsadığı dikkate alınmaksızın Belgrad'ın elinde olmalıydı. Mihailo'nun bu dolu programı, 1868 Haziran'ında suikaste maruz kalması yüzünden kısa sürdü.

Mihailo'nun mirasçısı olmadığından yeğeni Milan onu takip etti. Yeni prens sadece on üç yaşındaydı ve bu yüzden bir vekil atandı. Milan'ın bu yüksek konum için talihsiz bir geçmişi vardı. Eflak'ta 1854 yılında doğmuştu. Annesi Marie Catargiu kocası öldükten sonra Rumen Prensi Aleksandar Cuza'nın metresi olmuştu. Dokuz yaşında eğitim için Paris'e gönderilen Milan, mutlu bir çocukluk dönemi geçirmemişti. Bütün saltanat dönemi de kişilik zayıflığı ve kararsızlığı ile anılmış ve savaş ile milli felaket dönemlerini kapsamıştı.

Genç lider 1838'deki belgenin yerine geçen yeni bir anayasayla işe başladı. Vekaletin desteğinde anayasal bir meclis 1869 yılında toplandı. Sırbistan hala Osmanlı egemenliği altında olsa da faaliyetlerine ne Babıali ne de büyük güçler müdahale ediyordu. Yeni yürürlüğe giren anayasa da prensi devlet içinde güçlü bir konuma getiriyordu. Meclisin de önemli yetkileri vardı. Üyelerinin dörtte üçü seçilecek ve geri kalanı da onları azletme yetkisini de elinde tutan prens tarafından atanacaktı. Konsey ise idari bir komite konumuna indirgenmişti. Bu belge konuşma özgürlüğü, meclis ve basın haklarını da içeren, sivil haklar üzerine bir bildirgeydi.

1815'ten 1869 yılına kadar Sırbistan yarı otonom bir eyalet konumundan neredeyse tamamen kendini yönetme hakkına sahip bir devlet konumuna yükseldi. Teoride Osmanlı İmparatorluğu hala hükümran devletti ve kendisine vergi veriliyordu. Pratikte ise Babıali dahili sorunlara tesir etmek için çok az çaba göstermekteydi. Dış politikada çok daha fazla müdahale vardı ama bu durum bile Mihailo'yu aktif ve saldırgan programlar takip etmekten geri koymamıştı. Dahili yönetim söz konusu olduğunda ise hükümet, Miloş zamanındaki hükümdarın bütün gücü elinde tuttuğu ve devlet hazinesinden tamamen faydalanabildiği ilkel yönetim biçiminden 1869 yılındaki anayasal rejime kadar ilerleme sağlamıştı. Bu dönem süresince yerel hükümetin merkezileşmiş bürokrasinin emrine sunulduğunu gördük.

Bu değişimlerin çoğunun milletin gelişimi için faydalı olduğu iddia edilse bile, özerk rejimin bazı diğer hususiyetleri faydalı olmamıştı. Seçimlerde polisin kullanılması ve siyasetteki bozukluğun yaygınlığı zikredilmişti. Buna karşın Sırbistan'da diğer Balkan devletlerinde olduğu gibi, başka yerlerde çok sert eleştirilecek bazı uygulamaların normal ya da kaçınılmaz kabul edildiğine değinmeliyiz. Çöküş dönemindeki Osmanlı yönetimi en azından Batı Avrupa standartlarına göre derinden bozulmuştu. Yeni Balkan rejimlerinin geleneksel uygulamaları bir gecede değiştirmesi beklenemezdi.

KARADAĞ

Aynı dönemde siyasi birliğe doğru benzer adımlar ikinci Sırp devletinde, Karadağ'da atılmaktaydı. Yüzyılın başında bu ülkenin sınırları belli değildi ve Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki statüsünün de tanımlanması gerekiyordu. Karadağlı liderler sık sık kendilerinin bağımsız olduklarını iddia ediyor; Osmanlı İmparatorluğu ise aksine bu toprakların kendi ülkesinin bir parçası olduğunda ısrarlı davranıyordu. Hem siyasi hem de iktisadi açıdan çok geri kalmış bir bölgeydi. Çetine'deki piskoposluk ve vali ofisine rağmen, gerçek otorite kabilelerin elindeydi. Bağlılık, yerel liderlere ya da aile tabanlı gruplaraydı. Ülkenin aşırı fakirliğinin sebebi, dağlık ve engebeli arazisiydi. Tarıma elverişli alanların azlığı temel işgücünü hayvancılık sektörü haline getirmiş ve keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanların yetiştirilmesi konusunda yoğunlaşılmıştı. Yağmacılığın ve sığır hırsızlığının ekonominin bir parçası olduğunu görmüştük. Yüzyıl boyunca açlık, temel bir sorun olmuştu. Ülke, nüfusunu beslemek için çok fakirdi. Göç ya da toprak genişlemesi bu sorun için muhtemel çözümlerdi ve bu dönem boyunca Karadağlılar Sırbistan'a, Rusya'ya veya Habsburg topraklarına göçtü.

Aktif bir genişleme politikasını uygulamak kolay değildi. Kotor'dan deniz bağlantısı, Napolyon Savaşları sırasında Karadağlıların kahramanlıklarına rağmen sağlanamamıştı. Aslında komşu askeri liderlerin devleti tehdit etme tehlikesi de mevcuttu. Bu sıralarda Babıali'nin yerel ayanları kontrol altında tutamamasından dolayı Batı Balkanlar sürekli kargaşa ve savaş halindeydi. Yanyalı Ali Paşa'ya ilaveten diğer Boşnak ve Arnavut beyleri de İstanbul'un kontrolüne karşı direniyor ve birbirleriyle sürekli savaşıyordu. İşkodra, Mostar, Saraybosna ve Travnik'te rakip merkezler oluştu. Karadağlılar bu gruplar arasında hareket edebilse de bu grupların Hristiyan komşularına karşı birleşebilme tehlikesi her zaman mevcuttu. Bu tehdit daha sonraları, Osmanlı reform tedbirleri isyankar paşaları Babıali'nin otoritesini kabul etmeye zorladığında çok daha artacaktı. Böylelikle Karadağ, Osmanlı işgali ihtimaliyle karşı karşıya kaldı.

Dışarıdan gelen sürekli tehditlerin olumlu etkisi, Karadağlı kabileleri fiilen de olsa tek bir otoriteyi kabul etmeye zorlamasıydı. Gerçekten de birleşme olmazsa bu ülke ya bir veya birkaç Müslüman gücün hakimiyeti altına ya da doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine girecekti. Karadağ'ın piskopos ve vali olmak üzere iki yöneticisi olduğunu görmüştük; bunlardan piskopos validen çok daha güçlüydü. Bu kurumların dışında Çetine hükümeti çok az şeye sahipti. Hükümet bir devletin yapması gereken normal işlevleri yerine getirmiyordu; düzenli vergi toplanmıyordu, ordu yoktu, farklı bölgeler için idare sistemi ve adalet sistemi yoktu. 19. yüzyılın ilk bölümü için 120 bin kişinin otuz altı kabileye bölünmüş şekilde 240 köyde yaşadığı tahmin ediliyordu. Yol yoktu ve iletişim at veya hayvan sırtında yapılıyordu. Başkent Çetine'de bir manastır ve birkaç taş ev vardı. Bütün bunların ışığında liderler, bir siyasi yapı kurmak için en başından başlamak zorundaydı ve çalışabilecekleri materyal ise çok azdı.

Piskopos I. Petar'ın 18. yüzyıldaki yönetimi esnasında bir çeşit merkezi idare kurma noktasında önemli adımlar atılmıştı. 1798 yılında Çetine'de bölgenin savunmasını düzenlemek ve genel problemleri ele almak için kabile şefleri bir araya geldi. Hem Karadağ hem de Brda için kararlar alındı. Bu meclis bir kanun hazırladı ve hem idari hem de hukuki işlevleri olan *kuluk* adında bir merkezi mahkeme kurdu. Bütün bu gelişmelere rağmen uzun yönetimi sırasında I. Petar, taşrada gerçek otoriteye sahip bir merkezi hükümet kurma noktasında başarılı değildi. Vergileri toplayamadan merkezi bir sistem veya bir ordu kurmak imkansızdı ve kabileler de vergi hususunda Babıali'yi Çetine'ye tercih ediyordu. Kabilelerin hırsızlık ve müsaderelerini engelleme çabaları da, tıpkı birbirleriyle savaşmalarını engellemede olduğu gibi boşa çıkıyordu.

Adalet de bir kabile meselesi olarak kalmıştı. Her kabilenin yaşlıları, kabile üyelerini yargılıyordu. Kabileler arası ilişkiler geleneksel hukuka göre biçimlenmekteydi. Merkezi idarenin sona erdirmesi gereken ciddi bir problem

de, Balkanlar'ın geri bölgeleri boyunca yaşanan bir gelenek olan kan davası meselesiydi. Bu geleneğe göre bir kabile ya da benzer bir topluluğun bir üyesi diğer bir kabilenin üyesini öldürdüğünde, katilin kabilesinden bir kişinin öldürülmesi gerekiyordu. Bu eylem dönüşümlü olarak intikamı gerektirdiğinden ölü zinciri çok uzayabiliyordu. Eğer merkezi idare hukuki süreç sonunda idama karar verirse, bu ceza bir manga askerin hepsinin aynı anda ateş etmesiyle yerine getiriliyordu; böylece bu ölümün sorumluluğu bir kişiye ya da bir aileye yüklenmemiş oluyordu.

Piskopos ve valinin ikili görevlerinden ötürü meydana gelen sorunlar, Petar'ın halefi tarafından çözülecekti. Valilik düzenli olarak Radonjiç ailesinin elindeydi; piskopos ise hep bir Petroviç oluyordu. Piskoposların bekar olması gerektiğinden piskoposluk amcadan yeğene intikal ediyordu. Sıra, 1830 yılında piskopos seçildiğinde henüz on yedi yaşında olan Rade'e gelmişti. Rade rahip değildi ve resmi eğitim almamıştı. Petroviç ve Radonjiç aileleri arasında, güç için açık bir mücadele başlamıştı. Valinin yetkileri hiçbir zaman açıkça tanımlanmasa da Radonjiç'in destekçileri hep güçlerinin piskopos ile eşit olduğunu iddia etmişti. Bu dönemde ise Vuk Radonjiç, kendi görevinin üstünlüğünü yerleştirmeye ve seküler konularda tam yetki iddiasında bulunmaya teşebbüs etti. Ancak kabile reislerinin desteğini alamadı; reisler muhtemelen dini bir liderde kendi yerel yetkileri için daha az tehdit gördüklerinden Petroviç ailesini destekledi. Valilik kurumu sona erdi ve Radonjiç ailesinin üyeleri öldürüldü veya sürüldü. Bu hareket piskoposu tartışmasız dini ve seküler lider haline getirdi.

Geleneğe uyan Rade rahip oldu ve müteakip hayatı derin bir dini çağrışım yapmamakla birlikte, II. Petar ismini aldı. Diğer kullandığı isim ise Nyegoş'tu. Amcası gibi onun da yetkisi çok sınırlandırıldı. Komutasında ne bir ordu, ne milis güç ne de polis vardı; sadece ailesi ve kabilesinin sağladığı orduyu kullanabiliyordu. En büyük sorunu, devletin kenar bölgelerindeki kabileleri idare etmekti. Bu kabileler kendisine itaat etmiyor ve sık sık muhaliflerine katılıyordu. Bütün kabileler arasında, kendi otoritesine karşı devamlı bir direniş vardı. Osmanlı topraklarına yaptıkları yağma hareketini engellemek imkansızdı ve bu hareket, bölgenin iktisadi yaşamının bir unsuru olmuştu. Yine de düzenli bir idari sistem kurmada bir nebze yol katedebilmişti.

Devlet kurumlarını oluştururken Rus tarafının öğretici eli yeniden tezahür etmekteydi. Rusya'nın zaman zaman Karadağ'a çok önem verdiğini görmüştük. Ülkenin stratejik konumunun Rus politikası açısından gerekli olduğu dönemlerde, bu ilgi doruğa çıkmıştı. Dönem dönem Ruslar tarafından yapılan yardım ise piskoposun kısıtlı mali kaynaklarından biriydi. 1831 yılında Rus hükümeti, İvan Vukotiç ve Matija Vuçiçeviç isimli, ikisi de aslen Karadağlı olan diplomatı Karadağ'a gönderdi. Onlara sonraki dönemde Petar'ın sek-

reterliğini yapacak olan D. Milakoviç eşlik ediyordu. Başlıca görevleri, merkezi yönetimin daha güçlü yapılar kurmasına yardımcı olmaktı.

Bu dönemde bir başka reisler meclisi toplandı; 1833 yılında ise 1798'de oluşturulan mahkemenin yerini almak üzere Karadağ ve Brda İdari Senatosu kuruldu. Senato, merkezi yönetimden maaş alıp onun çıkarlarını temsil eden on altı kişiden oluşuyordu. Bu görevlere kabile reisleri ve önemli kimseler getirilerek muhtemel muhalefetin önü kesiliyordu. Eş zamanlı olarak Muhafız adında başka bir organizasyon kuruldu ve üyeleri polis ve yargı işlevlerini görecekleri bölgelere ve kabilelere gönderildi. Kaptan adı verilen komutanlar kabilelerin nüfuzlu adamlarından seçiliyordu. Merkezi idareye hizmet etmek, sınırları korumak ve senatonun kararlarının uygulanmasını temin etmek bu komutanların görevleri arasındaydı.

Rusya'nın reformlardaki temel rolü belliydi. Maaşlar ve devlet harcamaları Rus desteğiyle karşılanıyordu. 1833 yılında düzenli vergi konulmak istendi; fakat oranlar düşük olsa bile vergilere aşırı derecede karşı çıkıldı. Rus desteğinin miktarı, bu ülkenin kendi iç gelirinden daha yüksekti. Aynı yıl II. Petar Rusya'ya ilk ziyaretini yaptı ve orada piskopos olarak tanındı. I. Nikolay tarafından kabul edildi ve ülkesine belirli bir miktar para ile beraber, desteğin artacağı vaadi, kilise için kitap ve ikonlar ve bir matbaa makinesi gibi hediyelerle döndü. Daha güçlü bir konum elde eden Petar, Vukotiç'i azletti ve hükümetin tüm kontrolünü eline aldı.

Bütün bu gelişmelere rağmen esas iktidarın hala, şefleri kalıtsal olarak seçilen ve siyasi konumu muhafaza etmenin kendi çıkarlarına olacağını düşünen kabilelerin elinde olduğunun farkındaydı. Piskoposun uygulayacağı en iyi politika, rakiplerini ustalıkla idare ederek onları birbirlerine karşı kullanmaktı. Amcası I. Petar'ı, ailesinin saygınlığını arttırmak için aziz ilan etti. Yönetiminin en azından ilk devresinde Rusların düzenli desteğini elde etti. Rusya'nın resmi makamlarıyla en yakın ilişkiyi, isyan dönemlerinde Karayorgi'ye karşı muhalefet eden bir Sırp olan Dubrovnik Konsolosu Jeremija Gagiç vasıtasıyla gerçekleştirdi. Göç etmeye zorlanan Gagiç, Rus hizmetine girmişti. 1815 yılında, kırk yıl kaldığı Dubrovnik'e elçi olarak atanmıştı.

Dahili düzenleme çabalarına ek olarak Petar, aktif bir dış politika gerçekleştirdi. Birinci hedef, 18. yüzyıldaki gibi Adriyatik'e bir çıkış noktası sağlamaktı. Geçmişte olduğu gibi yine Habsburg İmparatorluğu buna karşı çıktı. Viyana ve diğer güçler Karadağlıların bir limanı almasının Rusya'nın Adriyatik'te bir üs kazanması anlamına geleceğinin farkındaydı. Bu yüzden Ruslarla olan ilişkileri Karadağ'ın çıkarlarının önünde bir engeldi. Diğer sınırlarda ise ilgi, üç stratejik noktada yoğunlaşmıştı. Doğuda İşbuzi ve Podgoriçe ile

kuzeybatıda Grahova. 1831 ve 1832 yıllarındaki Podgoriçe'yi zapt etme çabaları, Babıali'nin Mısır ile aynı zamana denk gelen sorundan dolayı güçsüzlüğüne rağmen başarısız oldu. 1842 yılında birçok yerel çatışmadan sonra iki taraf da Grahova'nın tarafsız bir bölge olmasını kabul etti. Bu dönemde Petar düzenli olarak kabilelerin isyanıyla karşılaştı. 1837 yılında karşılaştığı zorlukları açıklamak için Rusya'ya gitti ve o sıralarda yaşanan kıtlığı aşmak için, verdikleri desteğin ve hububatın arttırılmasını sağladı. Geri dönüşünde ona başka bir Rus elçisi, Iakov Ozeretskovski eşlik etti.

Petar yetenekli bir idareci olsa da, yazıları ile daha çok tanınmaktadır; onun en büyük Sırp şairi olduğu düşünülmektedir. Önemli eserleri arasında *Dağın Gazabı* (1847), *Küçük Evrenin Işığı* (1845) ve *Sahte Çar, Küçük Stefan* (1851) bulunur. Sonuncu eser doğal olarak, 18. yüzyılda yaşayan maceracının kariyerini anlatmaktadır. Asıl olarak insanın mevcudiyeti sorunuyla ilgilenmesine rağmen Petar, tutkuyla (Karadağ tarihiyle doğrudan özdeşleştirilen) Sırp tarihi üzerine de yazmaktaydı. Aşağıdaki parça en tanınmış eseri *Dağın Gazabı*'ndan alıntılanmıştır:

> Tanrımız gazabını Sırpların üzerine serpti,
> Ölümcül günahlarımızdan ötürü rahmetini üzerimizden çekti:
> Beylerimiz bütün kanunları ayaklar altına aldı
> Ve birbirleriyle kanlı savaşlar yaptı
> Canlı gözleri kardeş yüzlerden ayırarak;
> Otorite ve kanunun yerine delilik olarak
> Kendi yönetimlerini ve rehberliklerini seçti!
> Krallarımıza hizmet edenlerin hepsi sahte,
> Kraliyet kanında koyu kırmızıya boyandı!
> Tanrının lanetine layık asillerimiz de
> Krallığı parçalara bölüp parçaladı
> Ve halkımızın gücünü nedensizce kaybetti.
> Adları batasıca Sırp asilleri!
> İhtilafın şeytani tohumlarını her tarafa yaydı
> Ve böylece ırkımızın yaşam çiçeklerini zehirledi[3]

Hakikaten de iç ihtilaf Petar'ın uğraşmak zorunda olduğu en büyük sorundu. 1846-1847 yıllarında yeni bir isyan çıktı. Asiler İşkodra'daki paşayla işbirliği yaptı ve isyan güçlükle bastırılabildi. Piskopos ülkeyi bir arada tutmayı başarabilse de, ana geliri Rusya'dan gelen mali destek olan hükümetin zayıf konumu devam ediyordu. Devlet hazinesi yoktu; Petar'ın ise devletin parasını koyduğu şahsi ve emin bir hazinesi vardı. Genel bir saygıyı gerektirecek hukuk sistemi ya da kanunlar mevcut değildi. Kaptanlar bazı küçük

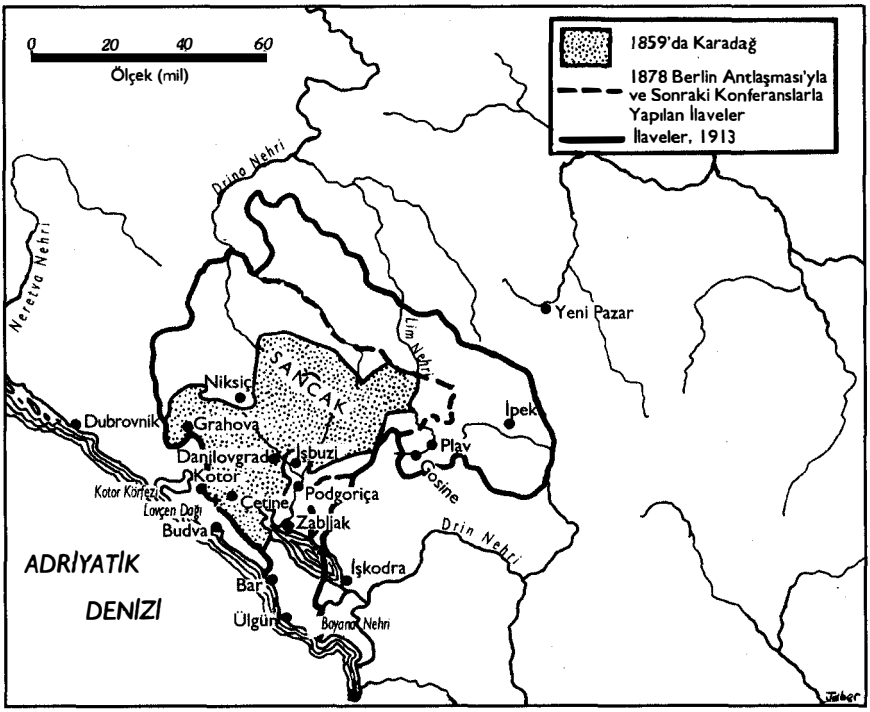
olaylarla ilgileniyor ve senato da daha büyük suçlara bakıyordu ama organizasyon hala ilkeldi. İlkokulların öncüsü 1833 yılında açılmış olsa da eğitim en düşük seviyede bile gerçekleştirilemiyordu.

1851 yılında halefi olarak yeğeni Danilo'yu vasiyet ettikten sonra II. Petar tüberkülozdan öldü. Danilo Rusya'da öğrenim görmüştü ve amcasına benzer şekilde dini bir eğitim almamıştı. Piskopos olmayı da arzulamıyor ve evlenmek istiyordu. Rusya ve Habsburg İmparatorluğu'nun onayıyla vazifesini sekülerleştirdi ve 1852 yılında kendisine prens unvanı verdi. Selefleri gibi otoritesini kabilelere kabul ettirmekte çok zorlandı. Aslında İstanbul'daki değişikliklerden ötürü bu durum da kötüye gidiyordu.

Reform döneminde Osmanlı İmparatorluğu, Bosna'da asi beylere karşı otoritesini yeniden tesis etmeyi başarmıştı. Burada Ömer Paşa'nın aktif ve güçlü siyaseti önemli rol oynadı. Valinin amacı bütün bölgede Osmanlı hakimiyetini tekrar kurmaktı. İlk hareketi Piperi kabilesini Çetine koalisyonundan koparmak oldu. 1853 yılında Karadağlı kuvvetlerin İşkodra Gölü kenarındaki Zabljak'ı muhasara etmesiyle açık bir sorun başladı. Ömer Paşa, Karadağ bölgesinde ilerlemeye başlamıştı ve Danilo da büyük güçleri yardıma çağırmak mecburiyetinde kaldı. Bu esnada Dalmaçya ile sınır olan bu bölgenin Osmanlı kontrolünde olmasından ziyade valinin kontrolünde olmasını isteyen Habsburg İmparatorluğu'nun kuvvetli desteği de arkasındaydı. İstanbul'a bir ültimatom verildi. Bunun sonucunda Ömer Paşa geri çağrıldı ve elde edilen Karadağ arazisi iade edildi.

Bu sorunu müteakiben Danilo daha güçlü bir askeri yapı kurmaya çalıştı. Savaşçılarını kaydettirdi ama kabilesini ana askeri birim olarak ordu dışında bıraktı. İç işlerinde ise Petar'm idaresi döneminde daha da güçlenen meclisin muhalefetine maruz kaldı. Herşeye rağmen Danilo güçlü bir liderdi ve otoritesini koruyabiliyordu. 1855 yılında, hukuk önünde herkesin eşitliği ve özel mülkiyet haklarının korunması temeline dayanan bir kanun çıkarıldı. Sırp liderlerin aksine Karadağlı liderler toprak meselesiyle uğraşmak zorunda kalmadı; aslında belki de bununla mücadele edecek kadar da güçlü değillerdi. Ana geçim kaynağı hayvancılıktı. Toprağın kullanımı sorununa da kabileler ve köylerde rastlanmaktaydı.

Kırım Savaşı esnasında, Osmanlı sınırından biraz toprak ele geçirme fırsatını kullanma hususunda herkes istekliydi. Avusturya'dan gelen güçlü baskı sonucunda Danilo sessiz kaldı. Bu pasif tutumu, bazı kabilelerin yeniden onun otoritesinden çıkma çabalarına sebep oldu ama Danilo onları bastırmayı başardı. Rusya'nın zayıflayan konumu nedeniyle prens, Fransa ile daha yakın ilişkiye girmek istedi. Savaş bittikten sonra ise Rus nüfuzu tekrar tesis edildi. 1858



21. Karadağ'ın genişlemesi, 1859-1913.

yılında Osmanlı İmparatorluğu'yla aralarında yeni bir kriz patlak verdi. Bu dönemde Hersek'teki Hristiyan nüfusu arasında büyük bir huzursuzluk baş gösterdi. Göreceli barış zamanlarında dahi bölgeye akınlar düzenleyen Karadağlı kabileler buradaki ayaklanmalara sık sık katılıyordu. 1858 Mayıs'ında Karadağlı ve Herseklilerden oluşan bir birlik Grahova'yı aldı. Bu esnada Fransa ve Rusya, Karadağ'ın lehine Babıali'ye müdahalede bulundu ve bu prenslik ile komşu Osmanlı toprakları arasındaki sınır belirlendi. Tartışma konusu olan şehri de içine alan bir toprak genişlemesi temin edildi (bkz. Harita 21).

1860 yılında Danilo öldürüldü. Halefi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yönetimde kalan I. Nikola'ydı Bu son Karadağ yöneticisi 1841 yılında doğmuş ve Fransa'da okumuştu. Miras aldığı prenslik, aşırı fakirliğine ve küçük yüzölçümüne tamamen zıt bir şekilde, uluslararası ilişkilerde güçlü bir konum elde etmişti. Merkezi yönetimin ana desteği olan büyük çaplı yardımları Rusya'nın göndermeye nasıl arzulu olduğunu görmüştük. Avusturya da bu bölgedeki olaylara çok dikkatli bir ilgi gösteriyordu. Çetine'nin on üç yabancı konsolosluk ve bir otel bulundurması Avrupa'da genel bir espri olmaktaydı.

Karadağ'ın Osmanlı'ya karşı tam konumunun ne olduğu karanlıkta kalmıştı. Babıali bu bölgenin imparatorluğun dahilinde olduğunu iddia ediyor ama vergi ya da haraç toplayamıyordu. Osmanlı İmparatorluğu içişlerine müdahalede bulunamıyordu ve bu dönemde askeri yöntemlerle bölgenin bastırılmasına Avrupalı güçlerin müsaade etmeyeceği de aşikardı. Gelecek yıllarda da Karadağ, Batı Balkanlar'daki huzursuzluğa iştirak etmeye ve toprak kazanımı ve her türlü Osmanlı kontrolünden kurtulma hususunda aynı arzuları paylaşan Sırbistan ile yakın temasa devam etti.

KRAL OTTO İDARESİNDEKİ YUNANİSTAN

Bir Yunan merkezi idaresi kurmak için ilk çabaların isyan sırasında gerçekleştirildiğini görmüştük. O dönemde Yunan asilleri, Batılı anayasal biçimlere göre düzenlenmiş hükümetler kurdu. Bu rejimler askerler ve başpiskoposlar arasındaki rekabetten ötürü yıkıldı. Sırbistan'daki ve Prensliklerdeki durumun aksine Yunanistan'da isyanın liderliğini üstlenecek herhangi bir kişi zuhur etmemişti. En büyük başarı, en azından gelecek için kimi temelleri atan Yoannis Kapodistrias ile elde edilmişti. Tecrübeli bir yönetici olarak Kapodistrias, hukuk kurallarına bağlı bir hükümet kurmaya çabaladı. Döneminin diğer devlet adamları gibi onun da ideali, ana gücün hükümetin elinde olduğu güçlü bir merkezi devletti. Suiskaste kurban gitmesinden sonra, takipçilerinin nizami bir hükümeti devam ettirmedeki başarısızlıkları Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Yunan hükümeti için tam bir sorumluluk üstlenme kararlarına katkıda bulundu.

Yeni Kral Otto, yeni başkenti Anabolu'ya ilk olarak Şubat 1833'te vardı ve hükümeti 1835 yılına kadar Atina'ya gitmedi. Çok küçük olduğundan üç naip ona eşlik etti. Oğluna mümkün olan en iyi desteği vermek isteyen Kral I. Ludwig, yanına becerikli kişiler atadı. Başlarına tecrübeli bir yönetici olan Kont Joseph von Armansperg'i verdi. Diğer iki üye ise hukuk profesörü Ludwig von Maurer ve bir Yunan-sever olan ve isyan sırasında Yunanistan'da hizmet ettiğinden dolayı yerel koşulları çok iyi bilen Orgeneral Karl von Heideck'ti. Karl von Abel sekreter oldu. Yunanlılardan müteşekkil bir bakanlar kurulu da oluşturuldu. Mamafih, Otto'nun başa geçmesine kadar hükümetteki gerçek güç aslında naiplerin elindeydi.

Derslerine iyi çalışmış olan Bavyeralı yöneticiler monarşik hükümetlere en uygun tarzda yeni bir idari sistem yerleştirmeye çalıştılar. Görevleri böldüler. Maurer kendisini öncelikle yeni kanunların oluşturulması, kilisenin so-

runları ve eğitim işlerine verdi. Heideck, silahlı güçleri örgütledi. Abel, iç işlerinden ve dış ilişkilerden sorumlu idi. Diğer danışman Johann Greiner ekonomik sorunlarla ilgileniyordu. Devrim sırasında birçok anayasa çıkarıldıysa da Bavyeralılar temsili kurumların oluşturulmasından yana değillerdi. Oğlu kral seçildiğinde Kral I. Ludwig anayasa hususunda kimi müphem teminatlar verdiyse de, naipleri merkezi bir mutlak monarşi kurma yolunda ilerledi.

Vekiller zor bir durumla karşı karşıyaydı. Yunanistan'ın Sırbistan ve Karadağ'dan çok daha karışık bir sosyal ve siyasi geçmişi vardı. Yeni krallığın kimi bölgeleri Karadağ kadar ilkel iken, tam aksine, isyan sırasında bölgeye gelmiş olan eski Fenerlilerin ise vekillere eş oranda eğitim ve tecrübeleri vardı. Ayrıca Moralı ileri gelenler uzun zamandır kendi yerel sorunlarıyla uğraşmaya alışmıştı. Sorunların çoğunun ana nedeni Bavyeralı idarecilerin Kapodistrias'a benzer şekilde başka yerlerde geliştirilmiş idare ve yaşam şekillerini Yunan krallığına uygulamak istemelerinden kaynaklanıyordu. Yunanlılar temelde ve görünüşte Osmanlı yönetimine alışmıştı. Çok ciddi bir seviyede olmasa da meydana gelebilecek farklılıklardan birini Maurer dillendirmişti. Otto Yunanistan'a vardığında, Yunan memurlar şapkalarını çıkarmak istememişlerdi.

> Sultanın önünde de şapkalarını çıkarmadıklarından burada şapkalarını başlarında tuttular. Şapka çıkarıp çıkarmama meselesi resmi olarak ele alındı ve bunun sonunda Yunan memurlara, kendilerini ya Doğulu şekilde sunma, ki bu da kralın ayağını öpmek için koridora kadar eğilmeyi gerektiriyordu ve bu durumda şapkalarını başlarında tutabileceklerdi ya da Avrupa usulüne göre sunma, ki bunda da açık baş ile görünmek gerekiyordu, *alternatifleri verildi.*[4]

Vekillerin önündeki temel vazifeler, yönetimin organizasyonu, bir hukuk sisteminin kurulması, kanunun anayasa haline getirilmesi, kilise sorununun çözülmesi, bir ordunun kurulup toprak politikasının sistemleştirilmesiydi. Ele alınması gereken ilk sorun da yerel yönetim sorunuydu. Bunun temeli ise Kapodistrias'ın geliştirdiği sistemde yatıyordu. Yunanistan on eyalete (namarki), her eyalet de ilçelere (eparki) ve ilçeler de belediyelere (deme) bölünmüştü. Eyaletlerin ve illerin yöneticileri merkezi idare tarafından atanıyordu. Alt tabakaların katılması için daha fazla olanak sağlanmasına rağmen sistemin tamamı, bölgesel idare geleneğini sona erdirmekteydi. Benzer siyasi düzenlemelere giden diğer devletlerde ve özellikle de Sırbistan'da, yerel grupların idaresinin, merkezden atanan ve o bölgede daha önce hiçbir tecrübesi bulunmayıp sakinleriyle de hiç kişisel bağı olmayan kişilerce yönetilmesi eğilimi zuhur etmişti. Teoride bu durumun memurlarca tarafsız bir tavır geliştirilmesini temin edeceği ve bozulmaya karşı en azından kısmi bir tedbir getireceği söylen-

se de, buradan çıkan nihai sonuç yerel nüfusun yararına değildi. Vakit geçtikçe, kamu görevlileri sadece diğer vartandaşlardan daha iyi bir eğitim almakla kalmayıp, aynı zamanda köylü çoğunluktan ekonomik statü ve davranışları ile gittikçe ayrılan bir sınıf haline geldi. Her yerde olduğu gibi merkezi rejimin güçlenmesi, hükümete halkın katılımını keskin bir şekilde engellemekteydi.

Hukuki bir sistemin kurulması ve dini sorunun halledilmesi meseleleri Bavyeralı danışmanların belki de en iyisi olan Maurer'in işiydi. Onun gözetiminde Yunan örfüne olduğu kadar Bizans ve Batılı modellere de dayanan bir anayasa hazırlandı. Bağımsız Yunanistan'ın Ortodoks kilisesinin Patrikhane ile olan ilişkisi meselesi de büyük önemi haizdi. İsyan sırasında patrik, hareketin temel destekçilerinden olan Yunan dini liderleri aforoz etmişti. Ayrıca bağımsız Yunanistan'ın dolaylı da olsa Babıali'nin kontrolünde olmayan bir kilise düzenine ihtiyacı olduğu açıktı. Maurer eğitimini Napolyon dönemi Fransa'sında almış liberal bir Protestan idi. Nihai düzenleme, ruhban sınıfından oluşan bir komisyona danışarak yapıldı ama bunda Maurer'in nüfuzu çok büyüktü. Onun tutumu şu şekilde tarif edilebilir: "Maurer, kiliseyi devletin denetimi altındaki bir birim olarak görüyordu. Kendi vatanındaki konum ona model teşkil ediyordu; çünkü Bavyera'da Katolik ve Protestan kiliseleri seküler güçlerin hakimiyetindeydi. Katolik piskoposlar Roma'yla ancak kralın aracılığı vasıtasıyla yazışabiliyordu."[5]

Seküler otoriteye olan güçlü bağlılık Ortodoks geleneğine uygun bir durumdu. İstanbul'daki Patrikhane tarafından 1850 yılına değin kabul edilmeyen bu düzenlemeye göre Yunan kilisesi Patrikhane'den ayrıldı. Otto onun başıydı ve kilise meselelerini, üyeleri krallık tarafından atanacak bir Kutsal Meclis vasıtasıyla yönetecekti. Çoğu aşırı derecede kötü durumda olan manastırları da yenileştirmek için çaba gösterildi. Altıdan az üyesi olanlar kapatıldı ve mülklerine hükümet el koydu.

Vekilleri bekleyen sorunların en zorlarından biri de hem devleti savunacak hem de iç huzuru sağlayacak milli bir ordunun kurulması meselesiydi. Ülke gerçekten de isyan yılları sırasında savaşmış olan kaptanlara ve onların askeri çetelerine güvenemezdi. Onların yıkıcı faaliyetleri ve yağmaları, o dönemdeki anarşi ve kargaşanın esas nedeniydi. Yeni rejime ciddi destek verme teminatından dolayı garantör güçler, Otto'nun 3500 askerlik bir ücretli orduyu elinde tutmasını sağladılar. Çoğu Alman ya da İsviçreli olan bu adamlara görece yüksek maaşlar verilmeliydi ve bu da Yunan bütçesinde ciddi bir gerilime neden olacaktı.

Çoğunlukla yabancı askerlerden oluşan düzenli ordu ile birlikte, kıdemli Yunan askerlerinin akıbeti meselesi ortaya çıkmıştı. Bu savaşçıların binlerce-

si isyan döneminden bu yana alternatif bir işleri olmaksızın ortada kalmıştı. Hükümet istese bile, modern bir orduya uyum sağlamaları hiç de kolay değildi. Üniformayı, talimi ve disiplini sevmiyorlardı. Bazıları evlerine dönüp köy hayatına çekilmişti. Onlara onursal askeri rütbeler ve toprak verilebilirdi. Diğerleri ya güvenlik gücü oldu ya da eşkıyalara katıldı. Bu grup bir süre daha rahatsızlık unsuru olmaya devam etti. Yabancı birlikler de zorluk çıkarıyorlardı. Halk doğal olarak kendilerine kızgınlık gösteriyordu. Bir kısmı Yunanistan'da sürekli kalıp vatandaş olsalar bile çoğunluğu 1830'ların sonlarında ülkeyi terk etti. Bundan sonra ise ordu tamamen Yunanlılardan oluştu ama korkulduğu üzere monarşiye sadık ve güvenilir bir destek sağlamadı. Aslında, bundan sonra, askerlerin siyasi faaliyetleri Yunanistan'da ciddi bir rahatsızlık kaynağı olmaya devam etti. Askerlerin çoğunluğu ilk başta Alman uyruklu olsalar da, donanmanın tamamen Yunanlıların elinde kaldığı unutulmamalıdır.

Sırbistan'a benzer şekilde Yunanistan'da da milli hükümetin çözmek zorunda olduğu sorunlardan en önemlisi toprağın mülkiyeti ve dağılımı konusuydu. Alınan kararlar ülkenin gelecekteki siyasi ve sosyal yaşamını büyük ölçüde etkileyecekti. Ciddi büyüklükteki toprağın statüsüne karar verilecekti. Yunan topraklarının sadece küçük bir yüzdesinin tarıma elverişli olduğu ve bu nedenle çiftlik alanının nadir ve hem ekonomik açıdan hem de mülkiyetinin prestij ve güç sağlaması açısından çok değerli olduğu unutulmamalıdır. İsyandan önce bağımsız Yunanistan'daki toprakların yarısından daha fazlasının, sayıları 65 bini bulan Müslüman toprak sahibinin elinde olduğu tahmin edilmektedir.[6] Geri kalanın çoğu ise büyük malikaneler halinde Hristiyan asillerin elindeydi. Bu yüzden Yunan nüfusu çoğunlukla ortakçılık sistemiyle Müslüman ve Hristiyan topraklarında çalışan köylülerden oluşuyordu.

İsyan sırasında Müslüman nüfusun ya sürüldüğünü ya da katledildiğini ve mallarının müsadere edildiğini görmüştük. Hristiyan toprak sahiplerine ise benzer bir muamele yapılmadı. Sırbistan'da genelde Müslüman çiftliğindeki köylüler, üstünde çalıştıkları toprağın mülkiyetini elde etmişlerdi. Bu da Sırbistan'da birçok Müslüman mülkünün otomatik olarak küçük ölçekli köylü işletmelerine geçtiğini göstermekteydi. Yunanistan'da bu süreç yaşanmadı. İsyan hükümetleri büyük çiftlik sahipleri olan asillerin elindeydi ve bu rejimlerin paraya ihtiyaçları vardı. 1821 yılında, daha önce Müslümanların elindeki çiftliklerde bulunan Hristiyan köylülerin, daha küçük oranda ve bu sefer devlete ödeme yapmalarına karar verildi. Bu sayede köylüler ortakçı olmaya devam etti. Bu eylem de gelecek için bir emsal teşkil etti. Epidaurus'un anayasasında önceki Osmanlı topraklarının devlet arazisi olduğu ilan edilmişti. O dönemin şartlarında bu karar mantıklı ve zekiceydi. Devlet arazisi, gerekli dış borçlara karşı

teminat olarak kullanılabiliyordu ve isyan dönemindeki tek düzenli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Geçmişte olduğu gibi vergiler ileri gelenler tarafından toplanıyordu ve bu sayede onlar da önceki imtiyazlarını eksiksizce muhafaza ediyorlardı.

Savaş esnasında ise hükümet toprak vaadini asker toplama amacına yönelik kullanıyordu. Verilen garantilerin yerine getirilmesi ise imkansız görünüyordu. Malikane sahibi asiller, ortakçıları tarafından dile getirilecek radikal bir reform talebiyle karşılaşmak istemiyorlardı; eğer eski Osmanlı toprakları, üzerindeki ekip biçenler tarafından bölüşülür ise bu prensibin uygulanmasının Hristiyanlarca da talep edilebileceğini düşünüyorlardı. Genel bir toprak bölüşümü olmamasına rağmen pratikte bazı devlet toprakları özel kişilerin eline geçmekteydi. İsyan esnasında ileri gelenler ve kaptanlar kendi idarelerine düşen mülkü kolayca elde etme konumundaydı. Toprak, temel yatırım ve zenginlik kaynağı olduğundan mümkün olduğu zaman onu elde etme arzusu çok büyüktü.

Yunanistan'daki Bavyera rejimi teoride küçük toprak sahiplerini destekliyordu. Herşeyden önce Bavyera, zengin çiftlik işletmelerinin ülkesiydi. 1833 yılında Yunanlı köylülerin yalnızca altıda birinin toprak sahibi olduğu tahmin edilmektedir. Geri kalanlar ise ya özel mülkiyeti ya da devlet topraklarını ekip biçiyorlardı. Devlet toprağının ekilmesi durumunda köylü hasatın yüzde 25'ini vergi olarak ödüyordu; bu oran mülk sahipleri için yüzde 10'du. 1835 yılında, isyandan sonra emekli olan herkese toprak satın alma hakkı veren bir yasa çıkarıldı. Ancak bunun için bir ödeme yapılması gerekiyordu ve alıcıların çoğunun yeterli kaynağı mevcut değildi. Bu yüzden köylü ne bir toprak parçası alabildi ne de üzerinde çalıştığı toprağı elinde tutabildi. Yalnızca müzayedelerde teklif verebildi. Tepki çok azdı. Yunan köylüler bir sınıf gibi örgütlenmemişti ve ortak bir dayanışma ve şikayet duygusundan yoksundu. Buna ek olarak, bu dönemde nüfusun toprağa bağımlılığı da daha azdı. Alternatif geçim yolları mevcuttu ve çok sayıda Yunanlı balıkçı, tayfa, küçük tüccar, çoban ve zanaatkar olarak çalışıyordu.

Bavyeralı vekiller heyeti ilk yıllarda büyük işler başardı ve ülkeyi modern devlet biçiminde düzenledi. Bu süreç tabii ki kolay değildi; kıskançlıklar ve rekabet vekilleri böldü ve Armansperg, Maurer ile Heideck'in geri çağrılmasına neden oldu. 1835 yılında Otto reşit oldu ve vekiller heyeti dağıldıktan sonra Armansperg'i kendisine baş danışman olarak yanında tuttu. 1837 yılında bu görevliye karşı muhalefet o kadar arttı ki görevi daha zayıf olan Ignaz von Rudhart ile değiştirildi. Bu sıralarda Otto kendine güven kazandı ve ülkeyi kendi başına yönetmeye karar verdi. 1836 yılında, kraliçe olarak ülkenin

milli serüveninde önemli rol oynayacak Oldenburglu Protestan Prenses Amalia ile evlendi. Otto mutlak bir kral olsa da davranışlarında ve tavırlarında otoriter değildi. Buna karşın bazı ciddi kişisel sorunları vardı.

Kral ve Yunan halkı arasındaki ciddi bir sorun kralın Katolik inancıydı. Ortodoksluk ciddi bir meseleydi ve Yunan yaşamı ve milliyetçi hareketinin dahili bir unsuruydu. Otto sıradan bir Katolik değildi; aynı zamanda mezhebinin dindar ve imanlı bir takipçisiydi. Göreve geldiği esnada soyunun Ortodoksluğu kabul edeceği konusunda anlaşıldı. Çocukları olacak kadar şanslı olsaydı, belki sorunlarının ciddiyeti azalırdı ama kısa zaman içinde Otto'nun muhtemelen çocuğu olmayacağı anlaşıldı. Devletin, hem tahtın ve saltanatın istikrarını temin edecek hem de kralı çevreleyen dini çekişmeyi sona erdirecek bir varise ihtiyacı vardı.

Bu durumdan neşet eden eleştirilere ilave olarak, Otto ve danışmanları, isyan sıralarında merkezi hükümetin karşılaştığı tip muhalefetle ve yerel liderleri olan Sırbistan ve Karadağ'dakine benzer muhalefetle karşı karşıya kaldı. Daha önce hükümeti yöneten Yunan ileri gelenleri ve askerler kendilerini Bavyeralı görevliler ve onlarla birlikte çalışanlar tarafından dışlanmış hissetti. Diğer yerlerde olduğu gibi bu gruplar, ittifaklar ve partiler kurup nüfuzlarını geri kazanmak ve rakiplerinin yerlerine geçmek istedi. Anlaşılacağı gibi bütün Balkanlar'da aile ve aile temelli bağlar, sosyal ve siyasi sistemde çok büyük öneme sahipti. Karadağ'da piskoposlar kabile ve rakip ailelerin muhalefetini göğüslemek durumundaydı. Benzer bir durum Sırbistan'da Karayorgi ve Miloş ailelerinin şahsi ve ailevi kimlikleriyle yerel liderlere karşı savaşmasında da görülmüştü. Yunanistan'da da siyasi yaşam güçlü liderlerin faaliyetlerinin etrafında geçmekteydi. Destekçileri de kendilerinden hamilik, rehberlik ve ödül beklemekteydi. Bu patron-tebaa ilişkisi önemli nüfuz ağları meydana getirebiliyordu. Çünkü bir konumda patron olan daha güçlü bir adamın tebaası olabiliyor ve bu güçlü kimse de kendisinden daha üst konumda olandan himaye bekleyebiliyordu. Aileleri birbirine bağlamaya yarayan başka kurumlar da vardı. En önemlisi *kumparia* denen sistemdi; bu sistemde güçlü ve tutkulu bir kişi yüzlerce çocuğa baba olarak onların aileleriyle kan bağı kurabiliyordu. Onları himaye edebildiği gibi bağlılıklarını da isteyebilmekteydi.

Siyasette bu durumun önemli sonuçları olabiliyordu. Yunanistan tarafından uyarlanan hükümet kurumları memurların verimliliği ve bazı minimum sadakat standartlarına bağlıydı. Ne mutlak kralın idaresi altındaki merkezi bir bürokrasi ne de temsili bir sistem, kamusal sorumluluk duygusu ve tüm ulusun ihtiyaçları noktasında bilinç olmaksızın iş görebilirdi. Bu yüzden Yunan siyasi yaşamı belirli konularda yoğunlaşmıyordu. Sırp Anayasal, Liberal ya da

Muhafazakar Partileri'nin muadilleri burada yoktu. Bunun yerine, siyasi sorunlar daha çok hükümeti kontrol etmek arzusuyla güçlü bireyler tarafından yönetilen grupların mücadelesine dönüşüyordu. Göreve gelir gelmez de bu muzaffer politikacıdan destekçilerini taltif etmesi bekleniyordu. İdari atamalar ve himaye sistemi galip politikacı ve yandaşlarının eline geçiyor; kaybeden taraftan olanların hepsi görevlerinden uzaklaştırılıyordu. Bu nedenle seçimlerin tek derdi hangi grubun bu siyasi fırsatı eline geçireceğiydi. Bu yüzden iktidardakiler için de yasadışı ve zorbaca yöntemleri uygulamanın cazibesi çok güçlü oluyordu; bunun için polis ve kendi yerel görevlilerini kullanıyorlardı. Buna mukabil muhalefet ise isyan çıkarıp eşkıyaları kullanabiliyordu.

Otto'nun idaresinin ilk kısmında isyan döneminin üç siyasi partisi –Fransız, Rus ve İngiliz– siyasi sahneyi belirledi. Konsolosluklarla olan ilişkilerine rağmen her üç parti de güçlü bir kimsenin liderliği altındaydı. Üçünün arasında en popüler olanı, muhtemelen Ioannis Kolettis başkanlığındaki Fransız Partisi'ydi. O dönemde Fransa, Yunanistan'a, genişleme noktasında İngiltere ve Rusya'dan daha çok destek vermekteydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması hususunda diğerlerinden daha az kaygılıydı. Kolettis ayrıca yetenekli bir siyasi liderdi. Nüfuz bakımından ikinci sırada Nappist, yani Rus Partisi gelmekteydi. Siyasi yönelimi muhafazakar ve Ortodoks idi. En nüfuzlu üyeleri arasında ilk sırada Kapodistrias geliyordu ve onu Kolokotronis ve Andreas Metaksas takip ediyordu. En fazla nüfuz potansiyeli olan parti ise Mavrokordatos liderliğindeki İngiliz Partisi'ydi. Akdeniz'deki deniz gücü, İngilizleri, her zaman kendi görüşlerini Yunan hükümetine kabul ettirme hususunda en iyi konumda tutmuştu. Bu grubun popülaritesinin önündeki en büyük engel ise İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme arzusuydu ve bu arzu Yunan genişlemesine yardımı engelliyordu. Rus Partisi, Kapodistrias rejimi sıralarında en güçlü konumdaydı; İngilizler Armansperg ile hakim konuma ulaşmışlardı ve Fransızların esas nüfuzu 1844'ten sonra ortaya çıkmıştı. Bu partiler yabancı isimler taşımaları gerçeğine rağmen konsolosların kör oyuncakları değillerdi. Hatta bazen bu partiler büyük güçleri, büyük güçlerin partileri kullanmalarından çok daha fazla kullanabiliyorlardı. Buna karşın onların mevcudiyeti Sırbistan'da ve Karadağ'da benzeri olmayan bir yabancı müdahale müsaadesini beraberinde getirmekteydi.

Kralın ise arkasında Bavyeralı bir partinin ya da kraliyet partisinin desteği yoktu ve ordusundan da emin olamıyordu. 1838 yılında yabancı askerlerinin çoğu evlerine dönmüştü, yalnızca bazı memurlar kalmıştı. Sağlam bir siyasi ve askeri desteği olmaksızın kral, gruplar arasında oynamak durumunda kalmıştı. Ayrıca kötü bir mali konumla da karşı kaşıyaydı. Devlet harcamala-

rı geliri çoktan aşmıştı. İsyan sırasında ve isyandan sonra alınan yabancı borçlara karşı yapılması gereken yüksek ödemeler ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Otto'nun idaresi ve devletin durumu karşısındaki hayal kırıklıkları 1840'ların başlarında çok arttı. Garantör güçler mali reform için bastırıyordu. Temelde borcun geri ödemesiyle alakalı olarak, askeri harcamaların ve ordunun boyutunun azaltılmasını istiyorlardı. Otokratik hükümet de eleştirilmekteydi. Diğer devletlerde olduğu gibi muhalefet, saltanatın gücünü diğer kurumlar aracılığıyla sınırlandırmak istiyordu. Çoklarına göre meşruti bir hükümetin kurulması, sorunu aşmadaki en iyi yoldu.

1843 yılında geçici olarak nüfuzları azalan İngiliz ve Rus partileri askeri bir darbeyi desteklemek noktasında birleşti. Eylül ayında Atina'daki birlik saraya yürüdü ve kralı hapsetti. Alternatifi tahtı terk etmek olduğundan Otto, Bavyeralı danışmanlarını azletme ve bir anayasanın kabulü konusunda anlaşmaya yanaştı. Kasım ayında bir meclis toplandı. Delegeleri yalnızca Yunan Krallığı'ndan gelmiyordu; Makedonya'dan, Teselya ve Epir'den de delegeler vardı. Müzakereler esnasındaki lider rolünü Mavrokordatos ve Kolettis üstlendi. Rus Partisi dışarıda kalmaya mecbur bırakıldı; çünkü I. Nikolay, kral tarafından silahlı bir isyan zoruyla kabul edilecek bir anayasanın hazırlanmasına katılmayı kabul etmedi. Buna karşın Yunan hükümeti İngiliz ve Fransız konsoloslarına düzenli olarak danıştı. Konsoloslar anayasal düzenin taraftarı olan ülkeleri temsil ederlerken aynı zamanda anayasanın muhafazakar olmasını talep ediyorlardı. Yunanistan'ı devrimci kargaşanın merkezi olacak ya da Doğu Sorunu'nu yeniden ortaya çıkaracak her türlü durumdan uzak tutmak istiyorlardı.

1844 anayasası muhafazakar düşünce için tamamen yeterliydi. Sınırlı bir meşruti monarşi sağlıyordu ama kralın geniş yetkileri vardı. Otto yasamayı veto edebiliyor ve bakanları atayıp görevden alabiliyordu. İki aşamalı bir yasama organı kuruldu. Halk meclisi genel oy hakkı prensibine göre seçiliyordu ve üst meclis olan senatoyu ise kral atıyordu. 1843 isyanının liderleri bu sayede amaçlarına ulaşmıştı: Kral otoritesini seçilmiş bir meclis ile paylaşacaktı. Bu hareketin, askeri desteği arkasına almış küçük bir muhalif siyasetçi grubu tarafından yürütüldüğü dikkate değer bir husustur. Bu harekete halk geniş ölçüde katılmamıştı. Bununla birlikte, bu ilk örnek olacak ve asker tarafından hükümete uygulanabilecek kuvveti gösterecekti.

Aslında anayasal rejimin başlangıcı, Yunan siyasetinde hiçbir gerçek değişime yol açmayacaktı. İlk seçimlerde zafer Fransız Partisi'nin ve 1847 yılında ölene değin hükümetteki en önemli konuma sahip olacak olan Kolettis'in olmuştu. Otto ile yakın mesai yapan Kolettis, rejimi sırasında Balkanlar'daki kral diktatörlüğünün klasik modelini takip etmekteydi. Kolettis, yandaşlarını

önemli konumlara getirdi ve hükümetin himayesini kendisine sadakati temin etmek için kullandı. Resmi gücünü kullanarak meclisin kontrolünü de eline geçirdi. Muhaliflerine karşı şiddet ve terör uygulamakta hiç tereddüt etmedi. Mamafih, çok popüler bir liderdi. Otto'ya karşı muhalefetin önemli bir kısmı, geniş halk desteği olmayan eşraftan gelmekteydi. Ayrıca, Kolettis ve kralın her ikisi de hararetli destek gören milli genişlemeden yanaydı. Yunan-sever Bavyeralı vekiller modern Yunanistan'ı yeniden doğan bir Atina gibi görüyordu; klasik pagan medeniyet, idealleri olmuştu. Kolettis ve Yunan milliyetçilerinin çoğu, programlarını Bizans geleneği ve Ortodoks inancına dayandırmanın karşısındaydı. 18. yüzyıldaki etkisini daha önce tartıştığımız Megalo Idea, onların da amaçları arasındaydı. Yeniden canlanan bir Yunan devleti için hakiki sınırların Bizans hakimiyeti altındaki ya da İstanbul'daki Patrikhane'nin yetkisi altındaki tüm toprakları kapsaması gerektiğine inanma eğilimindeydiler. Bu amaçlar 1844 Ocak ayında meşruti meclisin önünde yaptığı bir konuşmada Kolettis tarafından dile getirilmişti:

> Yunan Krallığı yalnızca Yunanistan demek değildir; o, onun sadece en ufak ve en fakir parçasıdır. Yunanlı ise sadece krallıkta oturan kimse değildir; fakat aynı zamanda Yanya'da, Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, İstanbul'da, Trabzon'da, Girit'te veya Sisam'da ya da Yunan tarihi ve ırkının herhangi bir ülkesinde yaşayan kimsedir... Helenizmin iki büyük merkezi vardır: Atina ve İstanbul. Atina sadece krallığın başkentidir; İstanbul ise bütün Yunanlıların ümidi ve cazibe merkezi olan şehirdir.[7]

Milliyetçi bir yayılım politikasının önündeki en büyük engel ise büyük güçlerin çoğunun herhangi bir Yunan eylemine karşı olmalarıydı. 1830'larda, ilki 1831'den 1833'e kadar süren, ikincisi de 1839'dan 1841'e kadar devam eden iki Osmanlı-Mısır krizi çıkmıştı. Bu vakitlerde Doğu ile ilgili meselelerde genelde araları açık olan İngiltere ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını sağlamak için Habsburg monarşisi ile benzer bir tutum takındılar. 1841 yılında Girit'te bir isyanın patlak vermesiyle Yunan kamuoyu harekete geçti. Büyük bir Ortodoks güç olan Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, İngiltere ve Sardunya ile savaştığı Kırım Savaşı sırasında daha da gergin bir durum ortaya çıktı. Koalisyondaki dengesizliğe karşın, yine de daha fazla toprak elde etmek için bu fırsatı kullanma arzusu olanlar vardı. Yunan topraklarındaki kanunsuz çeteler Osmanlılar tarafından destekleniyorlardı ama bunların faaliyetleri yerel otoriteler tarafından kolayca kontrol altına alınmıştı. Yunan hükümetinin eylemsiz kalmasını garantilemek için Batılı müttefikler Pire'ye, 1854'ten 1857'e kadar kalacak olan bir donanma gönderdiler. İki garantör ülke ayrıca krala, Mavrokordatos'a bir bakanlık vermesi için baskıda bulundu.

Bu durumdan faydalanma hususundaki başarısızlıklar ve dış meselelerde herhangi bir somut kazanım elde edilememesi, krala karşı artan hoşnutsuzluğun başlıca nedenleriydi. Kırım Savaşı'ndan sonra yabancı konsolosluklara bağlı olan partiler çözüldü. Yeni siyasi oluşumlar, güçlü liderler ve onların yandaşlarının çıkarlarını temsil etmekteydi. Seçimleri yerel idarecileri ve polisi kontrol edebilen adaylar kazandı. Seçmenler serbest seçim hakkı elde ettiklerinde kendilerine en büyük çıkarı vadeden kişiyi tercih etmekteydiler; devletin içinde bulunduğu sorunlar ise nadiren bir siyasi tartışma malzemesi oluyordu. Meşruti hükümetin tesisi ve geniş bir oy hakkı verilmesi, geleneksel siyasi yöntemlerde çok az bir değişiklik meydana getirmişti.

Otto diktatör bir liderden başka bir şey olmadığı için 1860'lara gelindiğinde pek çok muhalif edinmişti. En hassas yanı ise çocuğunun olmamasıydı. Daha da kötüsü taht için açık bir aday da mevcut değildi. Anayasa da bir sonraki kralın Ortodoks olmasını mecbur kılmıştı. Otto'nun kardeşleri ise inançlarını değiştirmeye veya böyle bir hareketle kendilerinin Bavyera tahtındaki konumlarını tehlikeye atmaya hevesli değillerdi. Bu durum ise çok popüler olan krallar için bile çok tehlikeli olabilirdi.

Bütün bunlara ek olarak Otto, hem önceki nesilden daha iyi eğitimli olan hem de güncel Avrupa ideolojilerinden daha çok haberdar olan yeni nesil Yunan gençliği tarafından da eleştiriliyordu. Bu gençler yüzyıl ortasının liberal ve milliyetçi fikirlerinden ve 1848 devrimlerinden aşırı derecede etkilenmişlerdi. Avrupa'daki üniversitelerde ve bir kısmı da 1837 yılında açılmış olan Atina Üniversitesi'nde okumuşlardı. 1844 anayasasını ve bütün olarak Yunan siyasi sistemini eleştiren bu gençler, parlamenter demokrasiyi ülkelerine getirmek ve kralı sembolik bir seviyeye indirgemek istiyorlardı.

Geniş tabanlı bir hayal kırıklığına rağmen 1862 Ekim'inde patlak veren isyan, 1843 yılındaki olaylara çok benzemekteydi. Ortada halkın genelini de içine alan bir devrimci hareket yoktu. Bunun yerine, bu isyan da temelde askeri bir darbeydi. Otto ve Amalia birlikte yatlarında bir gezintideyken birliklerinin ayaklandığını duyunca Atina'ya geri dönmediler. Bazı küçük kargaşalar yaşansa da güç aktarımı göreceli olarak kolay oldu. Dimitrios Voulgaris başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Bu hükümet yeni prensi seçme ve anayasayı hazırlama görevlerini üstlendi.

Otto'nun ayrılmasından sonra üç garantör ülke otoritelerini hiç zaman kaybetmeden öne sürdüler. Bu güçler yeni anayasa taslağına karışmasalar da yeni kralı seçti. Yunan liderleri kendilerine kalsa Kraliçe Victoria'nın ikinci oğlu olan Prens Albert'i kendi kralları olarak tercih edeceklerdi. Bu seçimle-

riyle halen İngiliz idaresindeki Ege Adaları'nı ve daha fazla yayılma için destek elde etmeyi umuyorlardı. Ancak garantör güçler kendi aralarında halen yönetimde olan bir hanedana mensup birini seçmemek konusunda anlaşmıştı; bu da bu seçimi imkansız kılıyordu. Nihai olarak Danimarkalı Glücksburg hanedanından on yedi yaşındaki Prens William George'u seçtiler. Atina'daki anayasal bir meclis bu prensin yetkilendirilmesini kabul etti ve prens de tahta çıktığında Georgios adını aldı. 1866 yılında Kral I. Georgios, Büyük Düşes Olga ile evlendi ve böylece kendi hanedanıyla Rus imparatorluk ailesi arasında değerli bir bağlantı tesis etmiş oldu. Georgios, İngilizlerin gözde adayı olduğu için İngiltere Ege Adaları'nı teslim etmeyi kabul etti. Böylece tarafsız ilan edilmiş olmalarına karşın adalar Yunan Krallığı'nm bir parçası haline geldi.

Yeni krala, 1831 yılında yazılmış olan Belçika liberal anayasasına dayandırılan bir anayasa teslim edildi. Bu anayasa kralın gücünü keskin biçimde engelleyecek şekilde hazırlanmıştı. XXI. madde: "Bütün iktidarın gücü millettir ve bu güç anayasada tayin edilen şekilde uygulanır" ifadesini içeriyordu.[8] Gelecekte mutlak ya da tanrısal hakka sahip olan bir monarşi sorunu bulunmuyordu. Buna karşın kral hala bakanları atama ve azletme yetkisini elinde tutmaktaydı; ayrıca meclisi de lağvedebiliyordu. Zamanının diğer kralları gibi savaş ilan edip antlaşma imzalayabiliyordu. Hükümetin yasama kolu tek bir meclisten müteşekkildi ve bu sayede senato ortadan kalkmış oluyordu. Temsilciler doğrudan seçilecekti; oylama gizli yapılacak, yalnızca erkeklerin oy kullanma hakkı olacaktı. Temsilciler dört yıl için seçilecek ve bu dört yıl boyunca hizmet edeceklerdi. Bakanlık ise meclise karşı sorumlu olacaktı.

Bu değişimlerin de Yunan siyaseti üzerindeki etkisi çok az oldu. Koşullar daha önceki gibiydi. I. Georgios, Danimarkalı bir danışmanla beraber geldi. Kont Sponneck tartışmalı bir şahsiyetti. Geçmişteki yabancılara karşı olduğu gibi Sponneck'e karşı da kısa zaman içinde öyle büyük bir muhalefet oluştu ki, Sponneck kısa zaman içinde görevi bırakmak zorunda kaldı. Siyasi partiler ise hala liderler etrafında toplanmış hiziplerden ibaretti. En önemli liderler arasında Dimitrios Voulgaris, Aleksandros Koumoundouros, Thrasyvoulos Zaimis ve Epaminondas Deligeorgis vardı. Siyasi sahne çok istikrarsız bir görüntü çiziyordu; 1864'ten 1881'e kadar dokuz seçim olmuş ve otuz bir hükümet göreve gelmişti. Liberal anayasanın da bozuk sistem üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı. Her hükümet değişikliğinde bütün sivil hizmet pozisyonları, kazanan parti tarafından dolduruluyor; kaybedenler ise işlerinden oluyordu. Bir siyasi parti için seçim esnasında görevde olmak çok önemliydi; çünkü bu sayede polisi kendi lehine oy atılmasını sağlamak için kullanıyordu. Milli meselelerde anlaşmazlık olsa da gerçek mücadele; görevin sağladığı ganimetler, kişisel onur ve prestij etrafında dönmekteydi.

RUS HİMAYESİ ALTINDAKİ TUNA PRENSLİKLERİ

Prensliklerdeki siyasi gelişmeler 1821 ila 1854 yılları arasında Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki gelişmelerle birçok açıdan çelişiyordu. Önemli bir farkı, yabancı bir devlet tarafından uygulanan himaye oluşturmaktaydı. Her ne kadar hami güçler Yunanistan'ın iç siyasetine büyük oranda karışsalar ve Rusya'nın Sırbistan ve Karadağ'da güçlü tesiri olsa da, Eflak ve Boğdan'da Rus etkisi bunlardan çok daha fazla hissedilmekteydi. Rus politikasının amacının prensliklerdeki durumu iyileştirmek olmasına rağmen, uygulanan baskıya karşı ciddi bir tepki uyanmıştı. Yüzyılın ortalarındaki milliyetçi hareketler, hami güç Rusya'ya karşı, Osmanlı Devleti'ne yönelen tepkiden çok daha güçlü bir ses çıkarmıştı.

Rumen sorunlarıyla ilgili olarak yapılan Rus müdahaleleri hukuki temelini Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan almaktaydı; bu haklar 1802 yılındaki antlaşmayla daha da güçlendirilmişti. 1821 yılında Rusya Babıali'yle olan ilişkileri askıya aldı. Bunun nedeni Babıali'nin St. Petersburg ile Tuna Prenslikleri'ne yapılacak askeri müdahale konusunda anlaşmaya yanaşmamasıydı. Rus hükümeti antlaşmada kendisine verilmiş olan hakları pekiştirmek amacındaydı ve 1826 Ekim'inde imzalanan Akkirman Antlaşması'yla bu haklar güçlendirildi. Antlaşmaya eklenen ayrı bir sözleşmede ise Rusya hami güç olarak kabul ediliyordu. Buna ek olarak taşranın siyasi organizasyonu konusunda da değişiklikler yapıldı. Voyvodalar bundan sonra boyarların konseyleri olan divanlar tarafından, bu sınıf içinden seçilecek ve yedi yıl boyunca bu hizmeti sürdürecekti. Seçimlerin hem St. Petersburg hem de İstanbul tarafından onaylanması gerekiyordu. İki eyalette de yeni idari düzenlemeler yapılacaktı. Osmanlı hükümeti bu antlaşmayı Navarin'den sonra geçersiz saysa da 1829 yılındaki Edirne Antlaşması'nda aynı koşullar tekrarlandı. Burada Babıali'nin vasal devletlerindeki hakları, sadece küçük bir miktar vergi toplamak ve prensin seçimi esnasında sesini duyurmakla sınırlandırıldı. V. madde Eflak ve Boğdan'ın Babıali'nin egemenliği altında olduğunu ve Rusya'nın da "onların refahını garanti altına aldığını" bildirmekteydi. Oradaki halklar, "serbest ibadet, tam güvenlik, bağımsız bir milli hükümet ve serbest ticaret haklarına sahip olacaktı."[9]

Antlaşmaya eklenen yeni bir maddeyle yeni koşullar çok detaylı olarak tanımlanmıştı. Gelecek için en önemli olan madde, Osmanlıların prensliklerdeki mamüller üzerindeki öncelikli satın alma hakkının sona ermesiydi. Bu eyaletlerin artık tahıl, koyun ve barut gibi maddeleri her zaman İstanbul'a göndermeleri gerekmiyordu; serbestçe dünyanın geri kalanıyla ticaret yapabileceklerdi. Ayrıca Babıali'ye yapılan ödeme miktarı bundan böyle önceden be-

lirlenecek yıllık haraçla sınırlandırılacak ve her prensin tayini için de belirli bir miktar ödenecekti. Sırbistan'da olduğu gibi Müslümanlar Tuna Prenslikleri'nde yaşamayacak veya istisnai durumlar haricinde toprak sahibi olamayacaktı. Osmanlı Devleti Turnu Severin, Yergöğü ya da İbrail gibi sınır şehirlerindeki birliklerini geri çekecekti. Müslümanlar mallarını on sekiz ay içinde satmak zorundaydı. Çok önemli olan bir şart da Tuna boyunca bir karantina bölgesi oluşturulmasıydı. Bu madde Tuna Prenslikleri ile geri kalan Osmanlı toprakları arasında ciddi bir kopukluk oluştuğu fikrini desteklemekteydi. Son olarak antlaşma iki eyalete de ordu bulundurma yetkisi veriyordu ve yeni idari düzenleme şartı da tekrarlanıyordu.

Antlaşmada Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu çok yüksek bir tazminat ödemeye zorlamıştı. Bu şart yerine getirilene kadar Rus birlikleri Prenslikler-de kalacaktı. Birlikler 1834 yılına kadar bölgeyi terk etmedi ve bu dönem boyunca Eflak ve Boğdan Rus idaresinde kaldı. Eyaletlerin idari yapısının yeniden düzenlenmesi Rus gözetimi altında yapılmıştı. Bu eylem çok yetenekli ve ileri görüşlü Kont Pavel D. Kiselev'in yönetiminde gerçekleşmişti. Kiselev, 1829 Kasım'ından 1834 Nisan'ına kadar iki divanın da başkanı olarak yeni başlatılan reformlardan sorumluydu. Göreve başlar başlamaz veba ve kolera tehdidi yüzünden bir karantina oluşturdu. Kıtlıkla baş edebilmek için Rusya'dan buğday ithal etti ve milli bir milis güç kurdu. En önemli katkısı ise iki eyalette de gerçekleşen yeni idari yapının oluşumunu denetlemesiydi.

Prenslikler Rusya için önemli bir stratejik bölgeydi. Hükümet bu bölgeyi kendi sınırları içine katmak istemese bile, eyaletlerin tampon konumunun Rus hakimiyeti altında devam etmesini istiyordu. Bu bölge, başka bir savaş meydana geldiğinde güneye, İstanbul'a doğru hareket etmek için de elverişli bir üstü. Bu politikanın tutarlı bir biçimde 18. yüzyıldan beri sürdürüldüğünü görmüştük. Geçmişte olduğu gibi eyaletlerin zenginliğinin ve mutluluğunun temini Rusya'nın çıkarınaydı. Bu nedenle pratik ve ilerlemeci bir siyasi sisteme geçmek için büyük çaba harcandı.

Akkirman Antlaşması'ndan sonra yeni idari düzenlemeleri hazırlaması için komiteler oluşturuldu ama az bir başarı kaydedildi. (İkisi divan görevlilerinden ikisi de Rus memurlardan seçilen) dört üyeden oluşan iki farklı komite atandı. Rus Başkonsolosu Matei Leoviç Minçiaki başkanlığında bir araya geliyorlardı. İşleri bittiğinde Kiselev metinlerdeki son değişiklikleri yaptı ve onları St. Petersburg'a gönderdi. Orada onaylanıp divanlara geri gönderilen nihai metinlerin tartışılması mümkündü ama değiştirilmesi mümkün değildi. Bu yasalar Eflak'ta 1831 Temmuz'unda, Boğdan'da ise 1832 yılının Ocak ayında yürürlüğe girdi.

Bunlar anayasa değildi ama oldukça detaylı idari düzenlemelerdi. İki eyalette de eşdeğer ama aynı olmayan kurumlar oluşturuyorlardı. Buna göre iki Rumen eyaletinin birleşmesine doğru belirgin bir adım atılmış oldu. Atina'daki Bavyera yönetiminin aldığı tedbirler gibi Organik Yasalar (Règlements organiques) da o dönemin muhafazakar, monarşik ve aydınlanmış liderlik tarafından ortaya konulabilecek en iyi yönetim örneklerine dayanan bir hükümet sistemi kurmuştu.

Her eyalet 150 kişilik olağanüstü bir meclis tarafından yaşam boyu görevde kalmak üzere seçilen bir prens tarafından yönetilecekti. Prens, büyük boyarlar arasından seçilecek ve yasama görevi Boğdan'da otuz beş Eflak'ta kırk iki üyeden oluşacak boyar meclisleri tarafından icra edilecekti. Bu meclisler yasaları çıkaracak ama prens veto edebilecekti. Babıali ve Rusya'nın onayıyla prens meclisi yalnızca tatil edebilecekti, ilga yetkisi yoktu. St. Petersburg benzer müdahale yollarını belgenin diğer kısımlarına eklemişti. Organik Yasalar, ülkenin önceki sistemine kıyasla açık bir ilerlemeydi ama kontrolü boyarlara ve Rusya'ya devrediyordu. İmtiyazlı asil sınıfının güçlü konumu, toprak ve köylü sorunlarıyla ilgili reform kısımlarına yansımıştı.

18. yüzyılda Rumen toprak köleliğinin sona erdiğini görmüştük. Yalnız toprağın mülkiyeti sorunu hala çözülememişti. O dönemde bu sorun çok önemli değildi; çünkü köylülerin ana geçim kaynağı sığır yetiştiriciliğiydi. Tarım yapmaya elverişli bir miktar arazisi olan köylü, hayvanlarını genel otlak arazisine salabiliyor ve odununu da ormanlardan toplayabiliyordu. Toprak sıkıntısı yoktu. Üstünde bulunduğu toprağın koşulları kötüleşirse, basitçe kaçabiliyordu.

Organik Yasalar bazı temel değişimlere neden oldu. En önemlisi de boyarın toprağın sahibi olarak kabul edilmesiydi; köylü aileleri ise ellerindeki sığırlara uygun şekilde topraktan pay alabiliyordu. Aileler üç kategoriye ayrılmıştı: İlki, dört öküz, bir inek veya on koyun sahipleri; ikincisi iki öküz sahipleri; sonuncusu da hiç hayvanı olmayanlar şeklindeydi. İlk gruba dokuz İngiliz dönümü verilirken, diğerlerine bununla orantılı olarak daha az verilmişti. Eğer bir köylü daha fazla toprak istiyorsa, boyarla özel bir antlaşma yapması gerekmekteydi. İşgücü yükümlülüğü on iki gün olarak belirlenmişti; fakat çalışma dönemini yapılacak işler belirliyordu ve bu da pratikte bu sürenin Eflak'ta yirmi dört ila otuz altı güne ve Boğdan'da ise elli günün üzerine çıkmasına neden oluyordu. Toprak sahiplerinin mülklerini işletmeye yanaşmadıkları Eflak'ta işgücü yükümlülüğünden daha çok nakit para tercih ediliyordu. Toprak sahipleri topraklarını anlaştıkları koşullarda köylülere kiralıyordu; çiftlikler, sahipleri Bükreş'te yaşarken ya da Avrupa'yı gezerken kahyalar tarafından işletiliyordu. Boğdan'da ise mülk sahipleri çoğunlukla çiftliklerini kendileri denetliyordu.

Köylü ile boyar arasındaki eşit olmayan ilişki en iyi biçimde boyarın yönetim ve yargı sistemlerini tamamen elinde tuttuğu hatırlandığında anlaşılabilir. Köylü haksız tutumlar karşısında ne polise ne de mahkemelere güvenebiliyordu. Ayrıca teknik olarak toprağa bağımlı olmadığı halde sınırsız hareket özgürlüğü de yoktu. Toprağı terk etmek istediğinde bunu altı ay önceden ilan etmek ve köy vergilerinden üstüne düşen payı ödemek zorundaydı. Kiselev bu durumu eleştiriyordu. Boyarların meclisi hakkındaki yorumu ise şöyleydi:

> Kendilerini hakim ilan ederek imtiyazlarım, hiç kimse tarafından temsil edilmeyen ve savunulmayan diğerlerinin hilafına arttırmak istedikleri bir hakikattir. Bu o dereceye varmaktadır ki işgücü yükümlülüklerine dair sinsi bir maddeyle köylüleri kanun önünde serbest olmalarına rağmen toprağa bağladılar ve her gün onları daha fazla köleleştirip ezme arzusu içindeler.[10]

Bu dönemde Rumen boyarlarının başka büyük bir kazanımı daha vardı. Osmanlıların öncelikli satın alma hakkının sona ermesi Prenslikleri Batı'yla ticarete açtı. Bu dönemde büyüyen Batılı endüstri nüfusu için tahıl talebi çok artmıştı. Bu yüzden Rumen tarım ürünleri için pazar, yüzyıl boyunca büyümekteydi. Mümkün olduğunca büyük toprak parçasının kontrolü ve bunu işleyecek yeterli bir işgücünün temini, Rumen toprak sahiplerinin çıkarınaydı. Organik Yasalar da bir anlamda boyara, onun en büyük yararına olacak bir çeşit tarım rejimi imkanı sunmaktaydı.

1834 yılının Ocak ayında Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu St. Petersburg Antlaşması'm imzaladı. Babıali Organik Yasaları kabul etti ve alınacak haraç 3 milyon kuruş olarak belirlendi. Yeni düzenleme şartlarına bir istisna olarak iki güç sadece yedi yıl boyunca yönetecek prensleri belirledi. Rusya'nın tercihleri olan Aleksandru Ghica Eflak'ta, Mihai Sturdza'da Boğdan'da göreve başladı ve bununla beraber Rus ordusu da eyaletlerden çekildi. Rus hükümeti Türk-Rus savaşı sırasında şekillendirdiği amaçlarının çoğunu gerçekleştirmişti. İstanbul'da ve Balkan yarımadasının genelinde öncelikli bir konuma yükselmişti. Kiselev'in de dahil olduğu bazı Rus görevliler Prensliklerin Rus sınırları içine alınmasını önerdiyse de, doğrudan yönetimin karışıklıkları ve maliyeti olmaksızın Rusya'nın hakimiyetine imkan tanıyan bir rejim kurularak alternatif bir çözüm yolu bulundu.

Organik Yasalar'a dayanan siyasi sistem 1854 yılına kadar devam etti. Bu sistem ülkenin doğrudan kontrolünü Rusya'nın gözetimindeki boyarlara verdi. Hakim sınıf, nüfusun çok küçük bir kısmını temsil ediyordu ve görmüş olduğumuz gibi boyarlar da aralarında uyumlu değillerdi. Diğer Balkan ileri

gelenleri gibi aralarından birinin otoritesini, onu kontrol edemedikçe veya kendi çıkarlarını temsil etmedikçe kabul etmiyorlardı. Boyar hizipleri arasındaki ve prense karşı yapılan sürekli mücadele hükümetleri zayıflatıyor ve Rus müdahalesine daha açık hale getiriyordu.

Rus birliklerinin ayrılmasından sonra iki Prenslik de benzer ekonomik ve siyasi problemlerle karşılaştı. İkisi de müreffeh bir konumda değildi ve ağır harcamalar onları bekliyordu. Rus işgali sırasında haraç ödenmemişti ve bu da önceki taksitlerin de elde olmadığı anlamına gelmekteydi. Prenslerin sultan tarafından atandığı zamandan da ödemeler kalmıştı. Rus işgali ve yönetiminin bedeli de eyaletlere yüklenmişti. Bundan da öte, siyasi salıne de istikrarlı değildi. Üç otorite merkezi tezahür etmişti: Prensler, meclisler ve Rus konsolosları. Tahmin edileceği gibi prenslere karşı muhalefet iki mecliste odaklanmıştı. İki eyalette de boyarlar, prensin işini engelleyecek her şeyi yapıyordu. Rus temsilcileri ise kendileri adına konumu dikkatlice izliyor ve hükümete sürekli müdahalede bulunuyorlardı. Ayrıca yerel entrikalara da karışıyorlardı. Organik Yasalar'a göre şikayetler hem Rusya'ya hem de Babıali'ye yöneltilebilirdi. Muhalif gruplar sadece bu yolu izlemekle kalmadılar; aynı zamanda Rus hükümetini sıkıştırmaktan çekinmeyen yabancı konsoloslara da başvurdular. Bükreş ve Yaş'ta bir komplo ve hoşnutsuzluk havası esmeye başladı.

Eflak'taki durum ise çok daha kötüydü. Önceki prensin kardeşi olan Aleksandru Ghica, burada aşılması zor bir muhalefetle karşılaştı. Rus hükümeti onu güvenilir bulduğundan atanmasını desteklemişti. Prens olmasından sonra sayıları daha da artan düşmanları vardı. Kardeşlerinden ikisini bakan olarak atadı ve onların faaliyetleri, yönetimine olan tepkiyi daha da arttırdı. Daha da önemlisi, Ghica'nın garantör güçlerle ters düşmesiydi. Bükreş Başkonsolosu Minçiaki, P. I. Rückmann ile değiştirildi. Bu temsilciliğin görevi çok zordu. Rus hükümeti Eflak Organik Yasaları'na ek bir maddenin kabul edilmesi noktasında baskı yapıyordu. Bu maddenin elde olmayan nedenlerden dolayı yasanın orijinal versiyonunda dışarıda kaldığı iddia edilmekteydi. Bu şarta göre Prenslik, yasalarını, Rusya ve Osmanlı hükümetinin onayı olmaksızın değiştiremeyecekti. Kabul edildiği takdirde bu şart eyaletin özerkliğine ciddi bir darbe vuracaktı ve bu yüzden büyük tepki uyandırdı. Eflak Meclisi bu maddeyi kabul etmediği takdirde dağıtılacaktı. Rusya nihai olarak Babıali ile beraber bu şartı kabul edecek ikinci bir meclisin toplanmasına zorlandı.

Eflak Meclisi hem Rus konsolosuna hem de Ghica'ya karşı muhalefetin merkezi konumundaydı. 1840 yılında prensin düşmanlarına sempati besleyen yeni bir başkonsolos, I. A. Daşkov, atandı. Daha sonra nelerin yaşandığını

Yaş'taki Rus konsolosluğuna atanan ve Rumen siyasetinin bozulmasından etkilenmiş olan Nikolay Karloviç Giers tarif etmektedir. Boyarların geçmişteki faaliyetleri hakkında yorum yapan yazar şöyle yazıyordu:

> Herkesin kendi hizbi vardı ve hepsi bir araya gelip Ghica'yı alt etmeye uğraşıyordu. Genel Meclis'te Prens Ghica yönetiminin görev istismarlarının bir listesi yapıldı. Ama bu dilekçenin her iki meclise de verilmesi gerektiğine işaret eden oyların çoğunluğuyla dilekçe geçersiz sayıldı. Bu şikayetlerin sonucu olarak Rus ve Türk hükümetleri bu durumu inceleyecek komisyonlar atadı... Alışılageldiği üzere Türk yetkilisi bu durumda avantajlı konuma geldi ve Babıali'nin destek sözünü vererek, hem prensten hem de prenslik makamına aday olan herkesten kendisine rüşvetler toplamak suretiyle bir servet edindi. Bizim temsilcimiz ise herkesi dinleyip ortaya çıkan durum hakkında adil bir kanaat oluşturmak isterken, bölgeyi ve insanları tanımamaktan dolayı aldandı.[11]

Bu incelemenin sonucunda Ghica 1842 yılında görevden alındı. Organik Yasalar'ın şartlarına göre bir seçim yapıldı ve Gheorghe Bibescu yeni prens oldu.

Rusya'nın desteğini kazanan Bibescu, Paris'te öğrenim görmüştü. Mecliste Ghica'ya karşı muhalefetin başında olsa da bu kurumun kendi talimatlarını da kabul etmeyeceğini biliyordu. Boyarların kendilerinden birini de alaşağı etmeye çalışacaklarının farkındaydı. Bir kez daha Rusya'ya verilecek özel imtiyazlar sorunu tebarüz etmişti. Bir Rus mühendisi olan Aleksandr Trandifilov'a eyaletteki madenleri araştırmak ve bulduklarını kendi yararına çalıştırmak imtiyazı verilmişti. Meclis bu antlaşmayı engellemeye çalıştı. Rusya ve Babıali'nin onayıyla Bibescu parlamentonun çalışmalarını durdurdu ve iki yıl boyunca kararnamelerle ülkeyi yönetti. Bütün bunlara rağmen Trandifilov imtiyazı ortadan kalkmamıştı. 1846 yılında prensten yana olan bir meclis seçildi. Çok sayıda olan düşmanları ise teşvik ve yardım gördükleri İngiliz ve Fransız konsolosluklarından destek ummaktaydı. Rusya ise prensi desteklemeye devam ediyordu. Bu tehlikeli iç koşullarda dahi Bibescu bazı önemli yasaların çıkmasını sağladı. Gelecek için çok önemli olan Boğdan ile gümrük birliği antlaşması 1847 yılında uygulamaya konuldu. Aynı yıl Boğdan vatandaşlarının kolayca Eflak vatandaşı olmasını sağlayan tarafsızlaşma yasası da yürürlüğe girdi. Bibescu aynı zamanda Bükreş şehrinin ve eğitimin gelişmesinden de sorumluydu.

Prens Mihai Sturdza'nın zeki ve güçlü olduğu Boğdan'da ise olaylar daha sakin gelişiyordu. O da sürekli olarak boyar muhalefeti ile karşı karşıyaydı ama onları kontrol etmeyi başarıyordu. Rusya ve Babıali'ye şikayet edildiğinde kendisini savunabiliyordu. Ek maddenin yürürlüğe girmesini kolayca sağ-

ladığından Rusya ile herhangi bir sorun yaşamamıştı. Yaş'taki Rus konsolosluğuyla ilişkilerini iyi tutmaya özen gösteriyordu; aynı zamanda rakip İngiliz ve Fransız temsilcileriyle de temas halindeydi. Rejimi bozuk olsa da kimi iyileştirmeleri gerçekleştirdi. Yol, köprü ve hastaneler inşa etti ve posta sistemini geliştirdi. Eğitimi geliştirmek için önlemler alsa da eğitim sistemi zayıf kaldı.

Organik Yasalar rejimi, Rumenlerin zihninde Rus hakimiyetiyle yakından bağlantılıydı. Bu nedenle mutsuz unsurlar, sorunları garantör güçlerin üstüne atmak eğilimindeydi. Rus temsilcilerinin çoğu Prensliklerin refahıyla ilgilenen sorumlu diplomatlardı. Mamafih, boyar grupları arasındaki yerel entrikalara ve meclisler ile prensler arasındaki çatışmalara katılmışlardı. Rumen siyasi yaşamına bu derece katılım, Rusya'nın kendisini desteklemeyenler tarafından düşman ilan edilmesine neden oldu. Ayrıca niyeti ne olursa olsun Rusya'nın faaliyetleri, kendisinin Rumen siyasi yaşamındaki özel konum ve hakimiyetinin göstergeleri olarak algılanmaktaydı. Bütün bunlara ilaveten Organik Yasalar özünde çok muhafazakardı. Rusya'nın bu sisteme destek vermesi daha fazla reform isteyenlerin nefretini kazanmayı da beraberinde getiriyordu. Gelecekte hakiki bir bağımsız devlet isteyen milliyetçiler ve gerçek bir anayasal rejim taraftarı liberaller, Rusya'yı kendi programlarının uygulanmasındaki ana engel olarak göreceklerdi.

Bu vakitlerde Prenslikler hızlı bir sosyal ve kültürel değişim dönemindeydi. 1840'larda Batı Avrupa'nın etkisi çok daha belirgin hale gelmişti. Bu akım boyar sınıfının davranışlarında ve giysilerinde ifade bulmaktaydı. Eski nesil, uzun kaftanlı milli kıyafetleri giyerken çocukları en son Paris modasını takip ettikleri için kendileriyle gurur duyuyordu. Farklılıklar sathi olmaktan çok daha fazlaydı. Sadece Batı stilleri ile tanışılmamıştı; aynı zamanda moda olan siyasi ideolojiler de radikal gruplar arasında revaçtaydı. Bütün bunlar Prensliklerin dışında eğitim görmüş yeni nesil tarafından özümseniyordu.

Prensliklerde yüksek eğitim kurumu mevcut değildi. Bu eksiklik en fazla varlıklı gençleri etkilemekteydi. Boyarların çocukları olan bu gençler kendi başlarına seyahat edebiliyor ve bir meslek sahibi olmak baskısından uzak yaşıyorlardı. Aile çiftliklerinin geliriyle geçinebiliyorlardı. Onlar için cazibe merkezi, zerafeti ve kültürü devrimci heyecan ile bir araya getirme avantajına sahip olan Paris'ti. 1848 yılından önce bu şehir liberal ve milliyetçi siyasi heyecanın merkeziydi. 1830 yılındaki Rusya'ya karşı ayaklanmalarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra ülkeyi terk etmek zorunda kalan Polonyalı mültecilerin nüfuzu çok fazlaydı. En önemli figür, I. Aleksandr'ın eski bakanı olan Adam Çartoriski'ydi. Sürgünde bütün Avrupa'nın milliyetçi hükümetleriyle temas halinde olan bir hükümet kurmuştu. İtalyan, Alman ve Macar

gençler de devrimci faaliyetlerde yoğun olarak yer alıyordu. Çağdaşları gibi Rumen gençliği de, Rumen topraklarında yapılacak bir milli devrim hazırlıklarına ve komplolarına katılıyordu.

Tek bir program üzerinde anlaşamasalar da gelecekteki Rumen devrimci liderlerin çoğu Eflak ve Boğdan'm sivil özgürlükleri garanti edecek ve temsili bir sistem getirecek anayasal bir rejim altında birleşmesinden yanaydı. Organik Yasalar'a ve Rus korumasına karşı muhalefet de birleşmişti. Lehler için olduğu gibi Rumenler için de Rusya, milli bağımsızlığın önündeki en büyük engeldi. Devrimciler ülkenin hem içinde hem de dışında organize oluyorlardı. Prensliklerde edebiyat toplulukları ve gizli gruplar oluşturulmuştu ama Paris organizasyonun ve hareketin merkezi konumundaydı.

1848 Şubat'ında Paris'te bütün Avrupa'da bir devrim dalgası yaratan bir isyan çıktı. Alman devletleri, İtalya yarımadası ve Habsburg İmparatorluğu bu dalgadan derinden etkilendi; muhafazakar monarşik rejimler yıkıldı. Galiplerin hedefi anayasal ve milli hükümetler kurmaktı. Rusya'da ayaklanma olmamıştı; Osmanlı topraklarında ise sadece Tuna Prenslikleri bu dalgaya katıldı. Yaş'ta çıkan ilk ayaklanma aslında hafif bir ayaklanmaydı. 8 Nisan'da özellikle şehir halkı, liberal boyarlar ve prensin muhaliflerinden müteşekkil yaklaşık bin kadar kişi St. Petersburg Oteli'nde bir araya geldi. Sturdza'yı suçlayan konuşmalar yapıldı ve prense teslim edilmek üzere bir dilekçe yazıldı. Prensin tepkisi çok hızlıydı. Üç yüz kadar kişiyi tutukladı ve bir kısmını daha sonra sürgüne gönderdi. Boyarların tutulacağı hapishaneler yoktu; genellikle cezaları süresince manastırlarda hapsediliyorlardı.

Eflak'taki devrim çok daha ciddi bir meseleydi. Katılımcılar sonraki dönemlerdeki devrimin liderliğini de üstlenecekti. Bu hareket aynı zamanda gelecekteki Rumen gelişiminin de yönünü çizmekteydi. En önemli kişiler Ian ve Dumitru Bratianu, Nicolae ve Radu Golescu, C. A. Rosetti ve Nicolae Balcescu'ydu. Mayıs ayında Balcescu, Rosetti ve A. G. Golescu başkanlığında bir devrim komitesi kuruldu. Bu grubun ilk işi Ion Ghica'yı İstanbul'a gönderip Babıali'nin devrimcilerin niyetleri konusundaki şüphelerini gidermekti. 1821 yılındaki gibi esas amacın Osmanlı hakimiyetini sona erdirmek değil de "eski hakları" elde etmek olduğunun yeniden ifade edilmesi de ilginçti. Eflak'taki devrimin resmi başlangıcı ise 21 Haziran'da Islaz Bildirgesi'nin yayınlanmasıydı. Bu belge, yirmi bir maddeli standart bir liberal program içeriyordu. Amacı Organik Yasalar rejimini değiştirip Rus hakimiyetini sona erdirmekti. Bu sıralarda liderler geçici bir hükümet atadı ve devrimci güçlerin zafer kazandığı Bükreş'e taşındı. Bibescu başlangıçta Islaz programını kabul etti ama

26 Haziran'daki suikast teşebbüsünden sonra tahttan çekilip Erdel'e gitti. Metropolit Neofit'in başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu; hükümette Balcescu, A. G. Golescu, I. C. Bratianu ve eyaletin sınırlı silahlı güçlerinin kumandanı Albay Ian Odobescu da bulunuyordu.

Bükreş yeniden devrimci hareketin merkezi haline geldi; şartlar ise 1821 yılındaki şartlardan birçok açıdan çok farklıydı. Devrimcilerin komutasında silahlı bir ordu olmaması gerçeği de çok önemliydi. Tudor Vladimirescu'ya katılan gönüllüler ve Hırvat neferlerinin eş değerinde bir güç yoktu. Eldeki birliklerin kumandanı Odobescu ise bu birlikleri Temmuz ayında hükümete karşı başarısız bir darbe girişiminde kullanmıştı. Bu durum eyaletleri kanlı bir iç savaştan uzak tutmuştu ama bu da devrimci liderliğin hedeflerine müzakere ve diplomasi yoluyla ulaşması gerektiği manasına gelmekteydi.

1821 ayaklanmasının aksine bu hareket hiçbir şekilde bir köylü hareketi değildi. Aslında toprak sorunu tartışıldığında liderler arasında ayrılıklar doğmuştu. Devrimciler ise az sayıda istisna haricinde boyarların kendileriydi. Ekonomik tabanlarına radikal bir köylü reformuyla zarar vermeye pek istekli değillerdi. Herhangi bir programı uygulamak için yeni rejimin çok az zamanı olduğu da tartışılmaz bir gerçekti. İktidardaki üç ay, acil organizasyon ve savunma görevlerine adanmıştı. Islaz Bildirgesi'nin bazı kısımlarını uygulamaya geçirmek için biraz çaba harcandı ama esas emek başka taraflara yöneltildi.

Devrim hükümetinin temel korkusu Rusya'nın silahlı müdahalesiydi. Temmuz ayında Boğdan'a bir Rus ordusu girmişti. Amacı Erdel'deki isyanları ve Habsburg İmparatorluğu'nu gözetlemekti; yoksa Sturdza'nın gayet iyi kontrol altında tuttuğu Boğdan'daki hareketi bastırmak gibi bir niyeti yoktu. Ama komşu eyaletteki Rus gücü Bükreş'te o kadar büyük bir kaygı oluşturdu ki liderler şehri terk etti. Organik Yasalar'a dayanan ve Metropolit Neofit'in başkanlık ettiği yeni bir rejim başa geçti. Halkın tepkisi bu yeni yönetimi düşürdüğünde, asi hükümet yeniden kuruldu. Meşruti bir meclis için planlar hazırlandı. Bu esnada Babıali'yi susturmak ve İngiliz ve Fransız diplomatik desteğini kazanmak için çaba gösteriliyordu.

Osmanlı hükümeti kendisini birbiriyle çelişen baskılar altında buldu. Fransız ve İngiliz temsilcileri Rusya'nın sıkıntısından memnun bir şekilde her türlü müdahaleyi engellemek istiyordu. Buna mugayir olarak Rusya Babıali'nin, isyan hareketlerine karşı acilen harekete geçmesini talep ediyordu. Osmanlı hükümeti, hareketlerini, öncelikle Tuna kenarında durup olayı gözlemleyecek bir orduyu ve sonra da bir komisyon üyesi olan Süleyman Paşa'yı Bükreş'e göndermekle sınırlı tuttu. Orada Süleyman, Rumen liderlerle devrimci

rejimin bir naiplik ile değiştirilmesi hususunda anlaştı. Fakat bunun içinde önceki isyankar idareden bazı üyeler de bulunacaktı. Rusya'nın baskısı altında Babıali bu çözümü reddetti ve Fuad Paşa'yı Organik Yasalar uyarınca tesis edilecek yeni hükümetin kuruluşunu temin etmek ve bütün isyancı etkileri dışarıda bırakmak amacıyla gönderdi.

Aynı zamanlarda Rus ve Osmanlı orduları eyaletleri işgale hazırlanıyordu. Osmanlı birlikleri 25 Eylül'de ve onu takiben de Rus ordusu 27 Eylül'de bölgeye girdi. Devrimcilerin silahlı bir ordusu olmadığından direnemediler. Bazı gönüllüler Küçük Eflak'ta toplandı ve muhalefetin ağır bir yenilgiye uğradığı apaçık anlaşıldığında dağıldı. Konstantin Cantacuzino başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu ve devrimci liderler ülkeyi terk etti. Daha sonra da Rusya bu hükümet üzerinde ciddi bir kontrol elde etmek için harekete geçti. 1849 Mayıs'ında Babıali ile Baltalimanı Antlaşması imzalandı. Şartları arasında prenslerin Rusya ve Babıali tarafından yedi yıllık bir dönem için seçilmesi ve üyeleri prens ile Osmanlı hükümeti tarafından seçilecek divanların meclislerin yerini alması vardı. Bu antlaşmayla prensliklerdeki Rus iktidarının zirveye ulaştığı tescillendi. Rus birlikleri 1851 yılına kadar işgale devam etti ve ancak 1853 yılında Kırım Savaşı'nın başlamasıyla geri döndü.

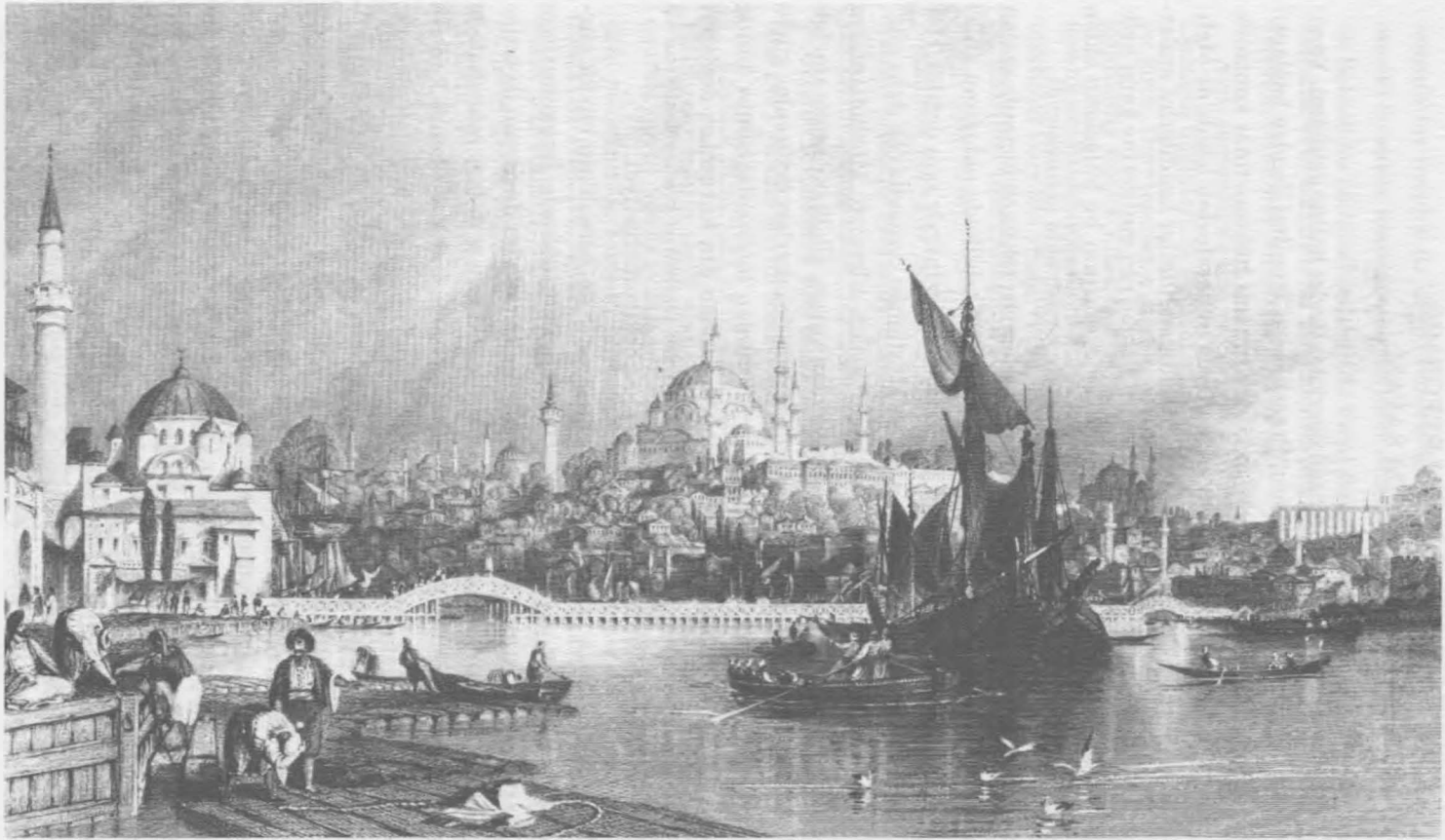
Böylece Eflak'taki 1848 devrimi büyük bir fiyasko ile sonuçlanmış oldu. Halk reformlarla ilgili olsa da boyar liderliğinin eylemlerine eşlik edecek oranda büyük köylü ayaklanmaları olmadı; herhangi bir halk ordusu da kendini göstermedi. Tabii ki böyle bir gücün Rus ve Osmanlı ordularına karşı şansı çok azdı. Bu, devrimin lider kadrosu için can sıkıcı soruları da beraberinde getirebilirdi. Bunun nedeni köylülerin hareketinin kolay bir şekilde boyarların sosyal ve iktisadi çıkarlarının zıddına yönelmesi ihtimaliydi. Yine de isyanın önemli sonuçları vardı. Sonraki senelerdeki önemli milli liderler hep "kırk-sekizliler" olarak bilinen devrimcilerin arasından çıkmıştı. Balcescu tüberkülozdan ölmüştü ama Bratianu, Golescu kardeşler ve Rosetti, iki önde gelen Boğdanlı olan Mihai Kogalniceanu ve Aleksandru Cuza gibi diğerlerine nazaran müteakip olaylarda daha önemli rol oynamışlardı. Bu adamlar sürgündeyken devrim programının liberal yönlerinden ziyade milli noktalarının başarılmasına yoğunlaşmış ve faaliyetlerini milli çıkarlar uğruna devam ettirmişlerdi. Amaçları prenslikleri tek bir yabancı prensin yönetimi altında birleştirerek yerel yöneticilerin elinde sürekli entrika ve iç istikrarsızlıklarla boğuşmak zorunda olan ülkeyi düze çıkarmaktı. Daha önceden olduğu gibi önlerinde tek engel olarak Osmanlı'yı değil de Rusya'yı görüyorlardı. Bu gücün hami pozisyonu bertaraf edilmedikçe, milli veya liberal terakki için umutları çok azdı.

OSMANLI REFORMU: KIRIM SAVAŞI

Önceki sayfalarda Sırbistan'ın nasıl özerk bir devlet haline geldiğini, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını, Prensliklerin İstanbul ile olan bağlantılarının kopmasını ve Karadağ'ın ne şekilde Osmanlı hükümetinin kontrolünün dışında kaldığını gördük. Aynı zamanlarda imparatorluk içinde de Mehmed Ali, Ali Paşa ve diğerleri gibi güçlü Müslüman liderler kendilerini eyaletlerinin hakiki yöneticileri olarak görüyor ve Babıali'nin emirlerine karşı geliyordu. Bu noktada doğal olarak sultanın ve nazırlarının bu bölgelerin elden çıkması tehdidini karşılamak için neler yaptığı sorusu akla gelmekteydi.

Bu dönemin tamamında Osmanlı devlet adamları tehlikeli biçimde azalan güçlerinin farkındaydı. İmparatorluğun varlığının tehlikede olduğunu anlamışlardı. Karşılaştıkları problemler Hristiyan liderlerinkiyle aynı değildi. Her şeyden önce dindar ve muhafazakar güçler Müslüman cemaatte çok daha güçlüydü. Beş yüzyıl boyunca Osmanlı sistemi açıkça işlemişti. Müslümanların üstünlüğüne ve din temelli bölünmeye yapılan vurgu, güçlü bir imparatorluk meydana getirmişti. Eski koşulların muhafazası ile çıkarları örtüşenler güçlü konumdaydı; Hristiyan ileri gelenler ve Müslüman beyler değişimin önüne set koyabiliyordu. Tahmin edileceği gibi Müslüman din kurumları değişimi engelliyordu. Ulemanın, nihai amacı Müslüman toplumu sekülerleştirme ve modernleşme olan reformlara destek vermesi beklenmemeliydi.

Reform sorunuyla yakından ilişkili bir mesele de Babıali'nin büyük güçlerden gelen baskıya cevap verirken karşılaştığı zorluklardı. İmparatorluğa hep "hasta adam" atfında bulunan bu devletler aslında bu durumun da tetikleyicisiydi. Osmanlı'nın meselelerine birçok nedenden dolayı müdahalede bulunuyorlardı –mesela Balkan halklarının isteklerine karşı kendi kontrol bölgelerini arttırmak veya güçler dengesini korumak gibi konular için. 18. yüzyılda Rusya ve Avusturya'nın hedefi Osmanlı topraklarını elde etmekti. 19. yüzyılda ise büyük güçler Doğu sorunuyla birincil olarak ilgilendi ve aralarından bir gücün, Rusya'nın bölgedeki güç dengesini bozacak şekilde orantısız toprak ya da nüfuz kazanmasının önüne geçmek istedi. 1815 yılından sonra bu soruna müdahil olan güçler Fransa, İngiltere ve Rusya'ydı. Birbirlerine karşılıklı olarak düşman olan bu güçlerden herhangi ikisi, üstün güç konumuna gelmekle tehdit eden üçüncüye karşı ittifaklar kuruyordu. Bu dönemde Orta Avrupa'da ciddi problemlerle karşılaşan Habsburg İmparatorluğu'nun pasif ve olumsuz bir tavır içinde olduğunu hemen belirtelim. Üç büyük güç söz konusu olduğunda Afrika ve Anadolu'ya duyduğu tutkuyla Fran-



12- İstanbul

sa, Osmanlı'nın elindeki topraklara karşı en büyük tehdidi oluşturmaktaydı. 1830 yılında Fransa Cezayir'i işgal etti ve amacı Mısır ve Suriye'ye kadar gitmekti. Ama bölgede büyük bir ordusu bulunmayan Fransız hükümeti, İngiltere'den daha güçsüz bir donanmayla Osmanlıların Balkanlar'daki çıkarlarına zarar veremez ya da İstanbul'u doğrudan tehdit edemezdi.

Büyük güçler, Osmanlı'ya müdahalelerinde seçici ve kaprisli davranıyordu. Her hükümet kendi genel diplomatik çıkarlarıyla uyum içindeki partiyi veya milleti destekliyordu. Bölgedeki konsoloslar özerk devletlerde ve Yunanistan'da, hizipler arası çatışmalarda ve hükümdar ile muhalifleri arasındaki sorunlarda taraf oluyordu. Büyük güçlerin destekleri imparatorluk bünyesindeki dengelere de zarar vermekteydi. Müdahaleler her zaman Hristiyanların yararına oluyordu. Hiçbir yabancı devlet Osmanlı idaresindeki benzer kötü koşullarla ilgili ya da Hristiyan idaresindeki baskılardan zarar gören Müslümanlar adına konuşmuyordu. Babıali'nin bu durum için yapabileceği çok az şey vardı. Yabancı müdahaleyi engelleyecek ve kendi evinde düzeni sağlayacak askeri güçten mahrumdu.

Değişimin mutlak zorunluluğu daha 18. yüzyılda anlaşılmıştı. III. Selim askeri reform hususuna yoğunlaşmıştı. 19. yüzyılda ordunun durumu esas mesele olmuştu, ama Osmanlı liderleri daha da ileri giderek büyük güçlerden ve durumdan rahatsız olan halkından gelen tehditleri karşılayabilmek için devleti yeniden düzenleme çabalarına girişmişlerdi. Hristiyan çağdaşları gibi merkezi bir bürokratik monarşi kurmayı esas hedefleri haline getirmişlerdi. Her vatandaşı kapsayacak tek bir hukuk olacak ve hepsinin eşit hakları ve teoride eşit sorumlulukları olacaktı. Nüfusun milli ve karşısında kompozisyonu dikkate alındığında, böyle bir hedefin ulaşılır olup olmadığına bu noktada karar vermek gerekecekti.

1808 yılındaki isyan hareketleri sonucu hükümdar olan II. Mahmud reformun gerekliliğini tamamen idrak etmişti. Aslında on sekiz yıllık hazırlık dönemi onun ilk adımını önceliyordu. Esas amacı imparatorluğun askeri bakımdan saldırıya maruz kalma durumuyla mücadele etmekti. Yeniçeriler, serseri güruhundan başka bir şey değillerdi; merkezi hükümeti devirme ve taşrada anarşi çıkarmayı, devleti yabancı işgalcilere karşı savunmaktan daha iyi beceriyorlardı. Sipahiler eyaletteki efendiler haline gelmişlerdi. Geleneksel güçlerin bu düzensizliği, ülkenin modern, Batı Avrupa tarzında bir orduya ihtiyacının gerekliliğini gösteriyordu. Sultanın kendi emrinde bazı birlikleri vardı ama bunlar büyük bir imparatorluğu korumak için yeterli değildi. Gerçek bir reform başlamadan önce yeniçeri sorunu çözülmeliydi. Karşı gelmek, ulemayla yakın bağlantıları yüzünden çok zordu. Dikkatlice yol alan II. Mah-

mud dini otoritelerin şüphelerini gidermeye çalıştı ve kendi adamlarını yeniçeriler arasında komuta kademelerine soktu.

Aynı zamanlarda II. Mahmud asi paşaların, özellikle Tepedelenli Ali Paşa'nın, isyanıyla karşılaştı. Osmanlı otoriteleri Eterya'nın Yunanistan'daki faaliyetlerini bilmelerine rağmen önce Müslüman isyancıyı bastırmaya gayret etti. Ama bu konudaki başarıları Yunan isyanına karşı kullanılabilecek önemli bir askeri gücü eledi. Yetersiz bir ordusu ve herhangi bir Müslüman Balkan müttefiki olmayan II. Mahmud, itaatsiz bir vali olan Mehmed Ali'ye başvurmak zorunda kaldı ve hizmetine karşılık olarak ona Girit ve Mora'yı verdi. Mısır ordusunun çok etkin olduğunu görmüştük; Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim'in komutasında Girit'i aldı ve Mora'ya ayak bastı. Kuzeyde ise Osmanlı ordusu 1826 Nisan'ında Misolongi'yi zapt etmişti.

Bu sıralarda ise sultan yeniçerileri ortadan kaldırmaya hazırlanıyordu. Yeniçeriler Yunan olaylarında yetersizliklerini göstermekle kalmamış; ayrıca 1826 Haziran'ında orduda kurulacak ve kendilerinin etkilerine karşı bir tehdit olarak gördükleri özel teşkilatı protesto etmek için ayaklanmışlardı. Altyapısını hazırlamış olan Mahmud, birlikleri ortadan kaldırmayı ve kendileriyle çok yakın olan Bektaşi tarikatına karşı harekete geçmeyi başardı. Yeniçeriler sadece askeri bir organizasyon değildi. Geleneksel muhafazakar güçlerin ana destekçileriydi ve bu güçler bu olay sonunda askeri yardımlarını kaybetmişti. Sultanın hareketi başarıya ulaşmış olsa da imparatorluk geçici bir süre için her türlü saldırıya açık durumda kalmıştı. Bu zayıflıktan ötürü Babıali Rus isteklerine boyun eğmek ve Akkirman Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldı. Rus ültimatomu Osmanlı devlet adamları arasında büyük kızgınlık uyandırdı ve savaşıp savaşmama konusunda ayrılık baş gösterdi. Bu atmosferde Navarin savaşının haberleri büyük bir şok etkisi yarattı. II. Mahmud donanmada reformlar yapmıştı ama donanma Babıali ile savaş halinde olmayan güçler tarafından tamamen yok edilmişti. Ufak filolar Yunan sahillerinde devriye gezmeye devam etti. Nefret ve hayal kırıklığı patlaması, geçmişteki rezilliklerin çoğundan sorumlu tutulan Rusya'ya yönelmişti. 1828 yılında başlayan savaş, olabilecek en kötü şartlarda yapılmıştı. Askeri güçler savaşmaya hazır değildi ve Avrupalı güçlerden herhangi bir yardım beklenemiyordu. Edirne Antlaşması imparatorluğa darbe olsa da en azından öldürücü değildi. Babıali için en kötü tarafı ödeyemeyeceği kadar ağır tazminattı. Asya'daki bazı topraklar teslim edildi; fakat Yunanistan ve Tuna Deltası müstesna Balkanlar'daki topraklar eksiksizce muhafaza edildi. 1830 yılındaki Londra Antlaşması'yla kurulan bağımsız Yunanistan ise Yunanlıların oturduğu bölgelerin yalnızca bir kısmının kaybı anlamına geliyordu. Sırbistan'daki ve Tuna Prensliklerı'ndeki Rus etkisi tabii ki çok artmıştı. Buna karşın imparatorluğun da-

hili koşulları dikkate alındığında, 1820'lerin isyan hareketlerinin nihai sonucu çok da yıkıcı değildi. Devletin kendisi kesinlikle tehlikede değildi.

Sonraki on yılda ise bu tehdit baş göstermişti. Yunan sorununun çözümünden ve Rusya ile barıştan sonra Babıali Mısır tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Mehmed Ali asi ayanların kesinlikle en güçlüsü ve en beceriklisiydi. 1769 yılında Makedonya'da Arnavut bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1798 yılında Napolyon'a karşı savaşmak için bir Arnavut birliğiyle Mısır'a gönderildi ve orada idari ve askeri hizmetlerde giderek yükseldi. 1805 yılında vali tayin edildi. İktidara gelir gelmez çok etkin bir reform programını yürürlüğe koydu. Fransız danışmanlar tarafından yardım gördü. Danışmanları sebebiyle onun başarısından Fransa da kendisine pay çıkarıyordu. Onun hedefi de mutlak kontrolü altında olacak, etkin bir merkezi bürokratik idare kurmaktı. Kendisinden sonra Babıali tarafından da uygulanmaya çalışılacak birçok reformu başlatmayı başardı. Mesela vergi mültezimlerini maaşlı memurlarla değiştirdi; standart yasalar yayınladı; bir eğitim sistemi kurdu ve yabancı hocalar ve teknisyenler çalıştırdı. En büyük başarısı ise modern tarzda bir orduyu meydana getirmesiydi. Oğlu İbrahim Paşa ise çok becerikli bir askeri komutandı.

Yunan krizinin çözülmesi Mehmed Ali için çok büyük bir hayal kırıklığıydı. Girit'in idaresi kendisine verilse de doğal olarak bağımsız Yunanistan'ın bir parçası olan Mora'nın kontrolünü kaybetmişti. O da bu durumu ikame etmek için Suriye'yi istedi. Babıali reddedince de ödülü zapt etmesi için ordusunu gönderdi. 1832 Aralık'ında Osmanlı ordusuna karşı Konya'da büyük bir zafer kazanmayı başardı. Bundan sonra Anadolu'nun fethi için yol açıktı ve İstanbul da tehdit altındaydı. Bu krizle karşılaşan II. Mahmud eski düşmanı Rusya'ya dönmeye mecbur kaldı. Başka hiçbir hükümet yardıma gelmezdi. 1833 yılının Temmuz ayında iki güç Hünkar İskelesi Antlaşması'm imzaladı. Bu karşılıklı bir savunma antlaşması olsa da, aslında Rusya'nın İstanbul'da bir üstünlük sağlamasına delalet ediyordu ve bu da o dönemde Rusya'nın ana politikalarından biriydi. Mısır ilerlemesi durduruldu ama Mehmed Ali Suriye'nin kontrolü de dahil olmak üzere istediğinin çoğunu elde etti. Kızıl Deniz'de, Mısır'da merkezi olan büyük bir Arap imparatorluğu kurabilecek konumdaydı. Fransa'nın diplomatik desteğini de alarak büyük bir güç olacak potansiyele sahipti.

Bu askeri felaketler imparatorluktaki acil reform ihtiyacını keskin bir şekilde gözler önüne sermişti. Geçmişte çok güçlü olan askeri, dini ve eyalet etkilerinin hilafına merkezi hükümeti güçlendirecek tedbirler alınmalıydı. Yönetim organizasyonunu daha etkin ve dürüst hale getirip, çağdaş Avrupa'daki uygulamalarla uyumlu yapacak değişimler tasarlanmıştı. Bakanların başkanlığında birimler oluşturuldu. Kabine gibi işleyen ve üyelerinin faaliyetlerini düzenle-

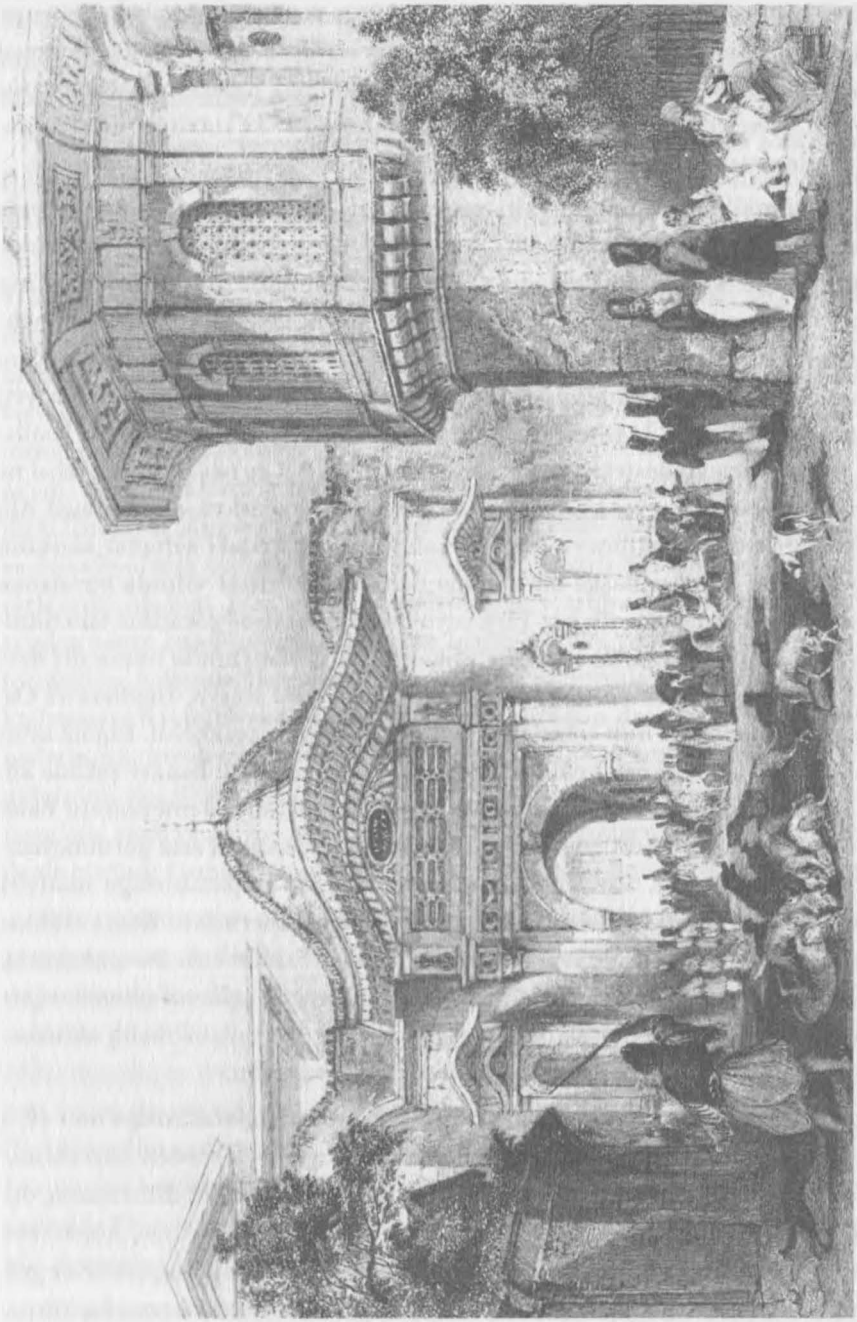
yen bir Bakanlar Konseyi kuruldu. Memurlar düzenli maaş alacaktı ve bürokrasi için de bir hiyerarşi tesis edildi. Yerel idarede de onların faaliyetleri üzerinde merkezi kontrolü daha da arttırma gayesiyle reformlar hazırlandı.

Osmanlı hükümetinin tabiatından dolayı başka yerlerde gördüğümüz prens ve ileri gelenler çatışmasına eş değer bir çatışma burada ortaya çıkmamıştı. Ama iki nüfuz merkezi belirmişti. İlki bürokrasiyi temsil eden Babıali'ydi; ikincisi ise sultanın en yakın ailesi, hizmetçileri ve hanedan ailesinin memurlarını içeren Saray'dı. Diğer hükümetlerde görülen entrika ve kişisel kavgalar burada da görülmekteydi.

Mahmud'un yönetiminin en büyük başarılarından birisi Müslüman toplumu dış dünyaya açma çabalarıydı. Hem biçim ve stil ile hem de içerik ile ilgilenen bir sultan olarak Avrupalı yöneticiler gibi giyinir ve emrindekileri de aynı şekilde giyinmeye zorlardı. Cüppe ve sarığın yerini Avrupalı bürokratların redingot giysisi almış ve fes de resmi Osmanlı şapkası olmuştu. Sultan konserlere ve konsolosluklardaki resepsiyonlara gidiyordu ve böylece yaşam tarzı önceki sultanlarınkinden çok daha açık hale gelmişti. Hükümetin diğer kollarında da dış dünyaya karşı bu değişen tutum yansımaları görülmekteydi. 1836 yılında bir Hariciye Nezareti kuruldu ve bunu büyük Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin kurulması takip etti. Yabancı dil bilme ihtiyacının farkına varıldı ve bu amaca yönelik okullar kuruldu.

Merkezi hükümet yeniden şekillendi ve Avrupa devletlerinin daha yakından anlaşılması için temeller atıldı. Bu değişimlerin başarılması ise çok zordu. Büyük ihtimalle Müslüman nüfusun çoğunluğunun kanaatini temsil eden muhafazakar muhalefetin gücü özellikle de eğitim meselesinde görülüyordu. Devletin acilen hem teknik okula hem de profesyonel eleman yetiştiren okullara ihtiyacı vardı. Balkan devletlerinde seküler eğitim sistemi, geleneksel olarak eğitimin yönetimini kendi elinde tutan Ortodoks kilisesiyle ciddi bir sorun çıkmadan yerleşmişti. Ulemanın en büyük engel olarak durduğu İstanbul'da ise durum tamamen farklıydı. Buna karşın tıp okulu gibi bazı özel kurumlar açılmıştı. Balkan devletleriyle benzer problemler burada da zuhur ediyordu; kitap, alet ve yeterli öğretmen sıkıntısı çekiliyordu.

Askeri reform ise hala ilginin esas yoğunlaştığı alandı. Konya'daki yenilgi, bedeli çok yüksek bir ders vermişti. Bu sefer büyük oranda Prusya'dan gelen yabancı danışmanlar istihdam edildi. Babıali doğal olarak askeri başarılarıyla meşhur olmuş ama daha sonra da Doğu Sorunu'na daha az ilgi göstermiş bir devletten yardım almak istiyordu. Prusyalı büyük general Helmut von Moltke İstanbul'a geldi ve ordunun yeniden düzenlenmesinde birincil rol oynadı; İngiliz danışmanlar da aynı amaçla donanmada istihdam edildi. Ayrıca Avru-



13- Babıali'nin girişi, İstanbul.

pa'daki askeri kurumlara öğrenciler gönderildi. II. Mahmud askeri alandaki ilerlemelerin hakikatten daha fazla olduğunu sanıp abartarak ordusunun becerileri konusunda yanlış hükme varmıştı. Mısır yenilgisini hiç kabullenememişti ve zihninde hep bunun intikamı fikri yer alıyordu. 1839 yılında Mehmed Ali'yi yok etmek ve kaybedilen toprakları geri almak amacıyla Mısır'a savaş ilan etti. Bu sefer daha başından felaketti. Mahmut, 1839 Haziran'ında mağlubiyetin derecesini tam olarak öğrenemeden tüberküloz yüzünden vefat etti.

Oğlu Abdülmecid daha on altı yaşındayken tehlikeli bir krizin ortasında tahta geçti. Uluslararası rakiplerin Osmanlı'nın bütünlüğünü koruma yönünde yardım etmeleri imparatorluk adına büyük şanstı. Fransa'nın Mehmed Ali'nin Mısır'ıyla yakın işbirliğine girmesi, Akdeniz'deki güç dengesinin bozulacağı ihtimaline karşı Rusya ve İngiltere'nin korkularını uyandırdı. Ayrıca Rusya'nın Hünkar İskelesi Antlaşması'ndan sonra imparatorluğu savunma mecburiyeti bulunuyordu. Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya'dan müteşekkil bir koalisyon, imparatorluğu destekliyordu. Süreyi uzatma krizi de baş gösterdi; fakat ne Fransa ne de Mısır'ın bu koalisyona karşı koyacak halleri vardı. Mehmed Ali, Suriye ve Girit'ten çekilmeye mecbur kaldı ama Mısır'daki saltanat idaresini muhafaza etti. Güçler başka bir konuda daha uzlaştı. 1841 yılında imzalanan Boğazlar Antlaşması'yla ilk kez Türk suyolları uluslararası gözetime tabi tutulmuştu. Antlaşmanın şartlarına göre Boğazlar barış zamanında bütün dış devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacaktı. Bu madde Rusya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını eşit derecede korumaktaydı. İngiliz savaş gemileri Rusya'nın güney kıyılarına gözdağı veremeyecekti; benzer şekilde küçük Rus filoları da Akdeniz'deki İngiliz gemilerini tehdit edemeyecekti; Babıali'ye de İstanbul'u tehdit edecek bir düşman donanmasının asla görülmeyeceği teminatı verilmişti. Savaş zamanında ise Osmanlı İmparatorluğu müttefik donanmalarını kendi karasularına çağırmakta tabii ki serbestti. Rusya Hünkar İskelesi Antlaşması'nın yürürlükten kalkmasına müsaade etti. Bu antlaşmalar sıkı bir Rus-İngiliz ittifakını ve I. Nikolay'ın İngiltere ile çalışma arzusunu yansıtmaktaydı. Nikolay, Fransa'yı devrimci hareketler üzerindeki büyük nüfuzundan dolayı Avrupa'nın en büyük tehdidi olarak görüyordu.

Mısır sorununun çözülmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun eli iç meselelere yoğunlaşmakta serbestleşti. *Tanzimat* ya da "yeniden düzenleme" olarak bilinen uzun reform dönemi başlamak üzereydi. Bu dönemdeki önlemler II. Mahmud'unkilerin devamı niteliğindeydi ve esas amaç imparatorluğu kurtarmaktı. Hükümetin temel prensiplerinde önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Geçmişte Osmanlı hükümeti diğer kurumlar ve aracılar vasıtasıyla çalışıyordu. Hristiyanlar için millet ve köy cemaatleri çok önemliydi; İstanbul'daki merkezi kurumlardan ziyade bu otoriteler bireylerle temas halin-

deydi. Şimdi ise hükümet, vatandaşlarım doğrudan kontrol etmeye çabalıyordu. Bunu gerçekleştirmek için de çoğu Avrupa'daki örneklere benzer şekilde biçimlenmiş yeni kurumlar uyarlanıyordu. Devletin hizmetine adanmış namuslu bürokratlar tarafından işletilen, hızlı ve verimli çalışan bir merkezi idare sistemi kurmak arzusu devam ediyordu.

Genel hedefler reform döneminin ilk büyük belgesi olan 1839 Kasım'ındaki Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda dile getirilmişti. Temelde bir niyet bildirgesi olan bu belge yaşamın, namusun ve mülkiyetin emin olduğunu; eşit adalet ve düzenli bir vergi sistemini vadediyordu. Çok becerikli bir grup devlet adamı bu hedeflere ulaşmak için gayret gösteriyordu. Reform hareketinin saraydan ziyade hükümette yani Babıali'de odaklandığı unutulmamalıdır. Başlangıçta Abdülmecid ve daha sonra takipçisi Abdülaziz, bakanlardan daha az rol oynamıştı ve bu durum da iki nüfuz alanı arasında sürtüşmelere yol açıyordu. İlk önemli reformcu, altı kez sadrazam ve üç kez de hariciye nazırı olan Mustafa Reşid Paşa'ydı. Avrupa'da birçok tecrübe edinmiş olan Ali ve Fuad Paşa'lar da onunla ilişki içindeydi. Ahmed Cevdet Paşa da 1866 ila 1888 yılları arasında yayınlanan ve *Mecelle* olarak bilinen yeni bir kanunname hazırlığını denetlemesiyle bilinmekteydi. Midhat Paşa eyalet meselelerinde tecrübe sahibiydi. Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'daki Fransız ve İngiliz nüfuzu çok artmıştı. Osmanlı reformcuları Balkanlar'daki çağdaşları gibi idari reformlar için Fransız örneğini kullanmayı tercih etmişti. İngiltere, imparatorluğun devamının ve iç düzenlemelerin sıkı bir destekçisiydi. 1838 yılında İngiliz ve Osmanlı hükümetleri İngiltere'nin ticari çıkarlarını çok daha fazla gözeten Balta Limanı Antlaşması'm imzaladı. Hem ticari kaygılar hem de Osmanlı topraklarının stratejik önemi, bu deniz gücünü Osmanlı bütünlüğünün korunmasıyla ilgilenmeye yöneltmişti.

Bu sıralarda esas yöneten kurum ulema, asker ve saray memurları gibi grupların temsilcilerini de içeren Bakanlar Kuruluydu. Merkezi hükümeti doğrudan ilgilendirenlerin dışında, eyaletlerde de reformlar yapıldı. İlk başta valilerin gücünü azaltmak için çaba gösterildi ve hem Hristiyanların hem de Müslümanların temsil edildiği kurullar valilere bağlandı. Reform süreci Kırım Savaşı ile sonuçlanan 1850'lerdeki kriz döneminde kesintiye uğradı. 1815 ile 1914 yılları arasındaki tek Avrupa savaşı olan bu sorun, doğrudan Doğu Sorunu'yla bağlantılı bildik meselelerden ortaya çıkmıştı: Avrupalı güçler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını ve bu sayede Orta Doğu'daki güç dengesini koruma ihtiyacı.

Dini himaye sorununu daha önce tartışmıştık. Karlofça Antlaşması'nda Avusturya, çeşitli antlaşmalarda Fransa ve özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya, dindaşlarının lehinde konuşabilmek için pek de net tanımlan-

mamış haklar elde etmişti. 1851 yılında Rusya ve Fransa arasında, Katolik ve Ortodoks kiliselerini ihtiva eden Kudüs'teki Kutsal Yerler'in dini yetkisi konusunda bir sorun çıktı. 1853 Şubat'ında Rus hükümeti İstanbul'a özel bir görevle Prens Aleksandr Mençikof'u gönderdi. Küstah, kibirli ve otoriter bir diplomat olan Mençikof sadece bu konunun çözülmesinde ısrar etmeyip aynı zamanda Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hristiyanları himaye hakkının açıkça kabul edilmesini ve bu sayede 12 milyon Osmanlı tebaası adına konuşma hakkını istemekteydi. Rus görevliler önceki antlaşmaların kendilerine bu hakkı verdiklerine hakikaten inanıyordu. I. Nikolay da Doğu meseleleri üzerinde İngiltere ile bir şekilde anlaşmış hissini taşır vaziyetteydi. Buna karşın özellikle de sunulduğu bu şekliyle mezkur talebin ne Babıali ne de diğer büyük güçler tarafından kabul görmesi mümkündü. Bunun nedeni talebin, imparatorluğun Rusya'nın tahakkümü altına girmesine ve Doğu Akdeniz'deki diplomatik dengenin tamamen bozulmasına yol açacak olmasıydı.

Yavaş yavaş Batılı güçler ve Rusya bir savaşın içine girdi. Babıali, himaye sorununu da içeren talepleri olan Rus ültimatomunu kabul etmeyince, Temmuz 1853'te Rusya tarafından bir ordu Prensliklere gönderildi. Ekim ayında da Osmanlı İmparatorluğu savaş ilan etti. Aynı esnada İngiliz ve Fransız donanmaları Osmanlı'yı desteklemek için Boğazlar'a geldi. Kasım ayında Karadeniz'deki Rus donanması Türk donanmasını Sinop'ta batırdı, bütün gemiler dört bin mürettebatıyla birlikte kayboldu. En sonunda 1854 Mart'mda İngiltere ve Fransa da soruna dahil oldu. Savaşan taraflar için bir savaş alanı bulabilmek çok zor oldu. 1854 Haziran'ında Habsburg hükümeti Rusya'ya prenslikleri boşaltmasını isteyen bir ültimatom sundu. Daha sonra da Osmanlı güçleriyle işbirliği halindeki Habsburg birlikleri bölgeye girdi. Eşzamanlı olarak monarşi ve Alman devletleri, Orta Avrupa'yı tarafsız tutma konusunda anlaştı. Bu koşullar altında Piemonte, Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan oluşan müttefikler, başarı olasılığı düşük bir yere, Kırım'a saldırdı. Bir yıllık savaş Sivastopol Kalesi'nin ele geçirilmesiyle sonuçlansa da, bu zafer Batılı güçler için hiçbir şekilde kati değildi. Ama Rusya da zor durumdaydı. Kendi topraklarındaki mağlubiyet, ordu ve çar rejimi için utanç vericiydi. İki taraf da barışı arzuluyordu.

1856 yılındaki Paris Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'na bazı avantajlar sağlıyordu; ama şartlarının çoğu sonraki çeyrek yüzyıl içinde altüst olacaktı. En önemlisi ise askeri yenilgi ve barışın şartlarının önemli Osmanlı muhalifleri için keskin bir kontrol imkanı vermesiydi. Bundan sonra Rusya iç reformlara yoğunlaşacak ve yirmi yıl zarfında bir daha Balkan macerasına kalkışmayacaktı. Babıali için antlaşmanın en önemli şartı Karadeniz'in tarafsızlaştırıl-

ması maddesiydi. Osmanlı güvenliğini sağlamak ve İngiliz çıkarlarını korumak için Karadeniz'de hem Rusya'nın hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş gemisi bulundurmaması ve kıyıda da tahkimat yapmamaları kararlaştırıldı. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu Boğazlar'da bir donanma bulundurabilecekti. Antlaşmanın diğer kısımları da Babıali'nin çıkarınaydı. Güney Besarabya'nın üç bölgesi Boğdan'a verildi. Bu hareket Rusya'yı Tuna'nın kenarında büyüyen devletlerin saflarından uzaklaştırdı; bu tedbir Avusturya için hayati önem taşıyordu. Antlaşma ayrıca Tuna Ovası'nın yeniden Osmanlı kontrolüne girmesini sağladı.

Yukarıdaki durumun tam aksine barışın diğer şartları Balkanlar'daki Osmanlı otoritesine aşırı derecede zarar verecek konumdaydı ve ilk bakışta şartlarda saklı olan bu anlam açığa çıkmamaktaydı. Rusya, Balkan Hristiyanları üzerindeki her türlü hamilik iddiasından vazgeçmek zorundaydı. Ama sorun yine de bitmemişti ve bunun yerine imzalayan güçler ortak hamilik konumunu öne sürmüştü. Savaşan taraflarla birlikte Habsburg İmparatorluğu ve Prusya'da barış konferansında yer almış ve antlaşmayı imzalamıştı. Antlaşmadaki çelişkili maddeler, sorunu daha da zorlaştırıyordu. VII. maddede imza atan devletler "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarını" vadediyordu. Hristiyan milletler söz konusu olduğunda ise, Sultan katılan devletlere bu sorun üzerine ilan etmeye niyetlendiği Islahat Fermanı'm haber verdi. Bunun karşılığında Hristiyan devletler "tek tek veya toplu olarak, yüce sultanın tebaasıyla olan ilişkilerine ve imparatorluğun iç meselelerine karışmaya" hakları olmadığını kabul etti.[12] Pratikte ise bu şartlar büyük karışıklığa neden olacak ve sultan ile Hristiyan tebaası arasındaki her sorunda büyük güçlerin yoğun müdahalelerini kolaylaştırmaya hizmet edecekti.

Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle yeni bir reform dönemi başladı. Ali ve Fuad paşalar, reformlarla ilgilenen başlıca devlet adamlarıydı. 1856 yılında yayınlanan Hatt-ı Hümayun'un Paris Antlaşması'nın bir parçası olduğunu gördük. Dış baskılar altında hazırlanan bu belge Hristiyan ve Müslümanların eşit şartlarla muamele göreceğini temin eden bir niyet bildirgesiydi. Uygulanan pratik tedbirler ele alındığında, Balkan halkları için en önemlileri eyaletlerin idaresi ve vergilendirmeyi ilgilendirenlerdi. Eyalet reformu Kırım Savaşı'ndan önce başlamıştı. Asi Müslüman paşalar tecrübesi, eyaletlerin kontrol edilmesinin zaruri olduğunu göstermişti. Bosna gibi yerel otoritelerin genelde bağımsız hareket ettikleri bölgelerde Babıali'nin otoritesini yeniden tesis etmek için büyük çaba harcanmıştı. Bu yeni düzenlemede imparatorluk vilayetlere, onlar da sırasıyla liva ya da sancaklara, sonra kazalara bölünmüştü. Kazalar ise nahiyelere ve sonra da köylere ayrılmıştı. Vilayetin başında bir vali

bulunuyordu. Cemaatleri tarafından seçilen üçer adet Müslüman ve Hristiyan temsilcinin de idari birimlerin başlarıyla beraber içinde bulundukları İdare Meclisleri valiye bağlıydı. Benzer bir sistem daha küçük birimlere de uygulandı. Başlangıçta idarecinin gücü biraz azalsa da sonraları idareciler idari mekanizma üzerinde çok daha fazla otorite ve kontrol elde etti.

Hristiyanlar tarafından Osmanlı idaresine karşı yapılan en ciddi şikayetlerden biri, her zaman vergi sistemi olmuştur. Devletin devamı için bu alanda yapılacak reform şarttı. Savaşlar ve reformlar büyük miktarda para emmişti. Herhangi bir durumda toplanan miktarlar arttırılmak zorundaydı; ama reform hem tayin etme hem de toplama için gerekliydi. Verginin tayini meselesi II. Mahmud döneminde ele alınmıştı. 1831 yılından 1838 yılına kadar vergilerin daha iyi şekilde tahsisi için bir nüfus sayımı ve toprak kaydı yapıldı. Yeni reformlarda, hükümetin topladığı vergiyi basitleştirme ve sayıyı azaltma çabaları gösterildi. Vergi mültezimliğinin sona erdirilip vergilerin maaşlı görevliler tarafından toplanması konusunda da çaba harcandı. Bu tedbirlerin uygulanmasının imkansız göründüğü bir anda, eski sistemin suistimallerini kontrol etmek için yeni düzenlemeler yürürlüğe konuldu. 1840'larda Hristiyan cemaat liderleri cizye ve daha sonra öşür vergisinin toplanmasından sorumlu tutuldu. Güncel pratikte ise idarenin bu alanındaki bozulmasını engelleyecek çok az şey yapıldı. Bir sürü çıkar sahibi, bu meseleye dahil olmuş durumdaydı. Osmanlı memurları ve Hristiyan ileri gelenler bu gelir kaynağını görevlerinin bir ödülü olarak düşünmekteydi.

Tabanda süren bozulma Osmanlı mali kurumlarının tepesinde yaşanan ve giderek büyüyen kaos ile aynı vakte denk geldi. Reformların maliyeti ile beraber düzenli askeri ve idari harcamaları karşılamak için Osmanlı hükümeti bilinçsiz borçlanma yoluna başvurdu. İlk borç 1854 yılında alındı; 1860 yılında devlet, gelirinin %20'sini borcuna karşılık verirken bu oran 1875 yılında %50'ye çıkmıştı. 1877 yılında borç ödemeleri, fon sağlanamadığından askıya alındı. Bu durumu kontrol altına almak için bazı çalışmalar yapıldı. 1858'den sonra uygulamaya konulan tedbirler eşliğinde yıllık bütçeler hazırlandı. Hükümetin beklediği gelirleri hiçbir zaman toplayamaması yüzünden bütçenin değeri düşmüş ve bu da bütçedeki harcamaların karşılanmamasına neden olmuştu.

Osmanlı mali problemlerinin ana nedeni imparatorluğun göreceli fakirliğiydi. Tarımsal metotlar ilkeldi; birçok bölgede geçimlik tarım adeti vardı. Endüstriyel büyüme; imparatorluktaki yatırım için sermaye eksikliği ve yetersiz hukuki çerçeve ile güvenilir ve kolay taşıma olanaklarının yoksunluğu gibi zorluklardan dolayı bastırılmıştı. Geçmişte imzalanan ve yabancı güçle-

rin mamullerini neredeyse gümrük ödemeksizin ihraç etmelerine izin veren ticari antlaşmalar da Osmanlıların gelişmesine oldukça zarar vermekteydi. Avusturya ve İngiliz mamulleri rekabet gücü olmayan yerli üreticilerin zararına Osmanlı pazarına doluşmuştu. Antlaşmalar Babıali'yi kendi endüstrisini büyüme döneminde korumak için etkin tedbirler almaktan alıkoyuyordu. Benzer bir günü kurtarma politikası da devlet topraklarının işletilmesinde uygulanıyordu. 1858 yılındaki Arazi Kanunnamesi'yle şahısların eline geçen toprakların kontrolünü yeniden kazanmak için çaba sarf edilmiş ama bu durum tam aksi tesir göstermişti. Kiracılar ve mültezimler ellerindeki toprakları özel mülk gibi kullanmaya devam etmişti.

Bu yüklerden başka Osmanlı hükümeti, kaybedilen Osmanlı topraklarındaki Müslüman nüfusun trajik kaderlerinden ortaya çıkan maliyetleri de karşılamak zorundaydı. Bu topraklardaki Rus işgali yüz binlerce Müslümanın göç etmesine yol açan koşulları ortaya çıkarmıştı. 1854 ve 1876 yılları arasında 1 milyon 400 bin Tatarın Kırım'dan göç ettiği tahmin edilmektedir. Rusya 1863 ila 1866 yılları arasında uyguladığı yeni iskan politikalarıyla yaklaşık 600 bin Çerkezin Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmesine sebep olmuştu. Babıali bu büyük hareketlilikle baş etmeye hazırlıklı değildi; bu nedenle büyük sayıda yaşam kaybı olmaktaydı. Kayıplara rağmen Osmanlı toplumundaki Müslüman erkek nüfusun artması, bu insanların yerleştirilmesi sorununu çok zorlaştırıyordu. Balkan halklarının kaderine karşı çok duyarlı olduklarını iddia eden büyük güçler burada yardım etme gerekliliği hissetmemekteydi.

1861 yılında Abdülaziz tahta geçti. Tanzimat reformlarına karşı artan eleştirilere rağmen, o seleflerinin politikalarını sürdürdü. Ali ve Fuad paşalar iktidarda kaldı. Tanzimat döneminde Babıali hükümetin merkeziydi. Tahmin edileceği üzere bu durum bürokratların çok sayıda düşman kazanmasına yol açmıştı. Muhalifler hem Batıcı reformlara karşı çıkan sağ taraftan, hem de değişimin yeterli olmadığını savunan yeni bir grup olan soldaki Genç Osmanlılar'dan oluşuyordu. Bu grubu oluşturan kimseler reform atmosferinde büyümüşlerdi. Genelde sivil hizmetliler, yazarlar, ordu subayları ve iş adamları olan bu kimseler eğitimliydi ve dünyada neler olup bittiğinin farkındaydı. İlerici fikirleri, İslam'a ve Osmanlı geçmişine büyük bir saygıyla birleştirmişlerdi. Devleti güçlendirecek her şeyi Avrupa'dan almak isterlerken, bir taraftan da toplumlarının aslını korumak istiyorlardı. Onların tek hedefi hükümete temsili kurumları dahil etmekti.

1871 yılında Ali Paşa'nın vefatından sonra istikamet temelden değişti. Abdülaziz devleti kendi başına yönetmeye karar verdi. Rus tesiri özellikle Mah-

mud Nedim'in sadrazamlığı sırasında artmıştı. Sultan, bakanları arasında denge politikası gütmüştü. Bu sıralarda reformların Hristiyan nüfusu pasifleştirme amacına ulaşmadığı da açıkça görülmekteydi. 1866 yılında Girit'te bir isyan başladı; 1875 yılında isyanlar Bosna'ya, Hersek'e ve Bulgaristan'a yayıldı. Bu hareketlerin hem iktisadi hem de siyasi nedenleri olsa da, Hristiyan nüfusun yenilenmiş Osmanlı Devleti'nde eşit vatandaşlık değil de kendi liderlerinin yönetiminde bağımsızlık istedikleri aşikardı. Tanzimat reformları imparatorlukta çok az kimseyi tatmin etmişti. Eski konumlarını kaybedenler çok mağdur olmuştu; muhafazakarlar ise çok daha radikal tedbirler arzu ediyordu. 1876 Mayıs'ında muhafazakar ve liberal güçler bir araya gelip Abdülaziz'i bir isyanla tahttan indirdi ve imparatorluk için uzun sürecek bir kriz dönemini başlattı.

Hristiyan nüfus düşünüldüğünde ise reformlar çok geç hayata geçmişti. Bu geç gelen reformlar, ancak milliyetçilik veya din bağından daha güçlü bir birleştirici prensibe dayandığında işe yarayabilirdi. Ama böyle bir durum mevcut değildi. İmparatorluk vatandaşlarının birliğini sembolize eden Osmanlıcılık geniş destek gören bir kavram değildi. Osmanlı İmparatorluğu da artık fetheden bir güç değildi. Tekrarlayan yabancı müdahalelerden, savaşlardaki onur kırıcı mağlubiyetlerden ve mali iflastan dolayı çok sıkıntı içindeydi. Bunlara ilaveten yeni tedbirler de çok rağbet görmemişti. Merkezi kurumların yüzyıllar boyu başka bir sistemle yönetilmiş ve din, milli tarih ve yerel sadakat temelli bölünmüş bir topluma uygulanması ise zordu. Tanzimat memurları geçmişteki dini liderlerin ve cemaat liderlerinin yerlerini ikame edememişlerdi. Hristiyan ve Müslümanlar arasında yolların ayrıldığı daha yüzyılın başında belli olmuştu ve reform dönemi de bu bölünmeyi daha belirgin hale getirmişti. Cemaat ve kilise otoritesi azaldığında ise Balkan halkları İstanbul'daki merkezi idarenin devam eden kontrolünü değil de kendi milli hükümetlerini istiyordu.

ROMANYA DEVLETİNİN TEŞEKKÜLÜ

1856 yılındaki Paris Antlaşması'nın şartları diğer bölgelerden ziyade Tuna Prenslikleri'nde etkili olmuştu. Rusya'nın himayesi sona ermişti; Rusya bundan sonra Rumen siyasi yaşamında bir kontrol uygulayamayacaktı. Bunun yerini alan Avrupa teminatının önemi şimdi kendini gösterecekti. Boğdan'a, 1812 yılında kaybedilen büyük bölgenin parçası olan Güney Besarabya'dan üç bölge geri verildi (bkz. harita 22). Karadeniz'in tarafsızlaştırılması da, bölgedeki Rus askeri ve deniz güçlerini sınırlandırmak suretiyle Rumen çıkarlarını etkiliyordu. Rusya'nın garantörlüğünün ve Organik Yasalar'a göre şekillenmiş dahili rejimin sona ermesiyle, Prensliklerde yeni bir rejimin başlayacağı belli

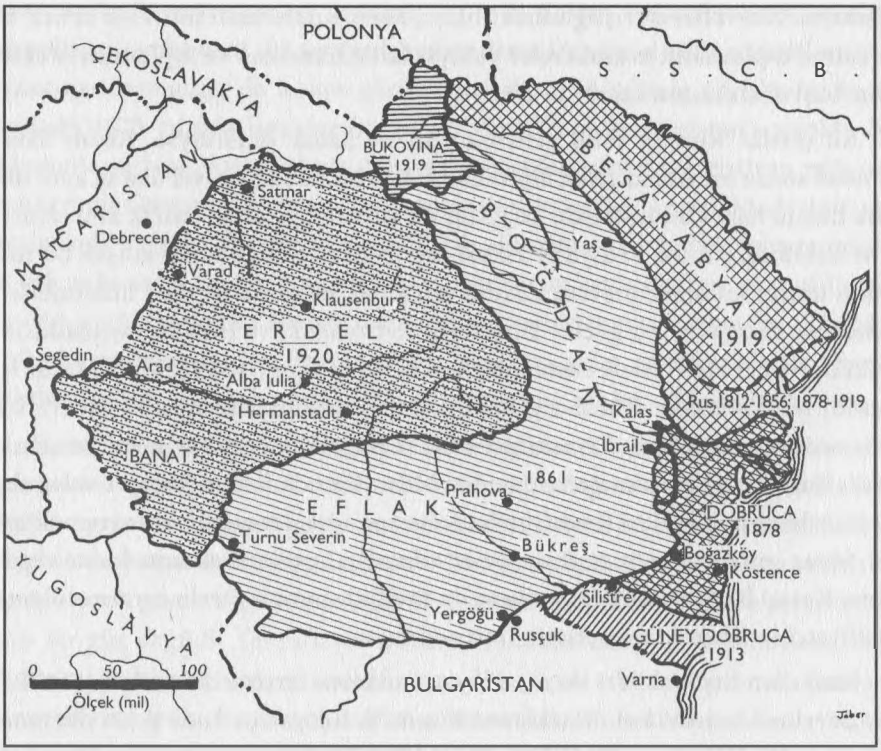
olmuştu. Kuvvetler ayrıştığından dolayı, Paris Konferansı bittikten sonra bu sorunun diplomatik müzakereler yoluyla halledilmesine ve toplumun isteklerine başvurulmasına karar verildi.

Bu şartlar Rumen milli gelişimi için ne kadar önemliyse, Kırım Savaşı'ndan sonra meydana gelen diplomatik devrim de potansiyel olarak aynı büyük önemi haiz konumdaydı. Yüzyılın ilk yarısında Kutsal İttifak kıta siyasetine hakimdi. Rusya, Prusya ve Habsburg İmparatorluğu'ndan oluşan bu ittifakın amacı kıtadaki mevcut düzeni korumak ve muhafazakar hükümetleri iktidarda tutmaktı. Bu güçler Tüm Orta Avrupa'daki ve İtalyan yarımadasındaki devrimci faaliyetleri bastırmak için işbirliği yaptı. 1849 yılında Macar isyanını bastırmak ve Habsburg hakimiyetini sürdürmek uğruna Erdel'e bir Rus ordusu gönderildi. Viyana'nın 1854'te bu borcu geri ödemeye yanaşmaması Rusya'da muazzam nefrete neden oldu. Aslında Kırım Savaşı esnasındaki Habsburg faaliyetleri Rusya'nın hedeflerine aşırı derecede zarar vermekteydi. Savaş sona erer ermez Rus devlet adamları intikam almaya karar verdi. Hem Kutsal İttifak çatırdamıştı hem de özellikle monarşilerin zararına olacak milliyetçi ve liberal hareketlerin önü açılmıştı.

Rusya'nın dış ilişkileri ise neredeyse tamamen tersine dönmüştü. I. Nikolay devrimci hareketleri destekleyen Fransa'yı Rusya'nın önde gelen düşmanı ilan etmişti. Hakikaten de Fransa Kralı III. Napolyon milliyetçi ve liberal fikirlere karşı sempatisini gizlemiyordu. Onun politikası Kırım Savaşı'ndan sonra daha fazla telaffuz edilmeye başlanmıştı. Ama 1855'te II. Aleksandr'm tahta çıkmasıyla bakanları savaş sonrası yıllarda Paris ile çok yakın çalışmaya başladı. Rusya bir dahili reform dönemine girmek üzereydi. Devlet, tecrit edilmiş bir şekilde kalmayı başaramamıştı. Prensliklerde büyük tesiri olan Fransız hükümetiyle gayriresmi bir ittifak kuruldu. Geçmişte liberal ve milliyetçi propagandayı bastırmak için hareket eden Rus temsilciler bu sefer Fransa ile birlikte milliyetçi bir programı destekliyordu.

1848'den sonra Rumen ulus hareketinin önderliği devrime katılanların kontrolündeydi. Uluslararası ittifaklardaki radikal değişim ile amaçlarına diplomatik yollarla ulaşabileceklerini umuyorlardı. Ulusal program prensliklerin birleştirilip tek bir prensin atanması olarak kaldı. Tam bağımsızlık ile beraber Erdel, Bukovina ve Besarabya'yı kapsayacak şekilde bütün Rumen topraklarının birleşmesini öngören daha radikal bir planın gerçekleşmesine ise imkansız gözüyle bakılmaktaydı. Daha sınırlı hedeflerin gerçekleştirilmesinin önünde ise güçlü engeller vardı.

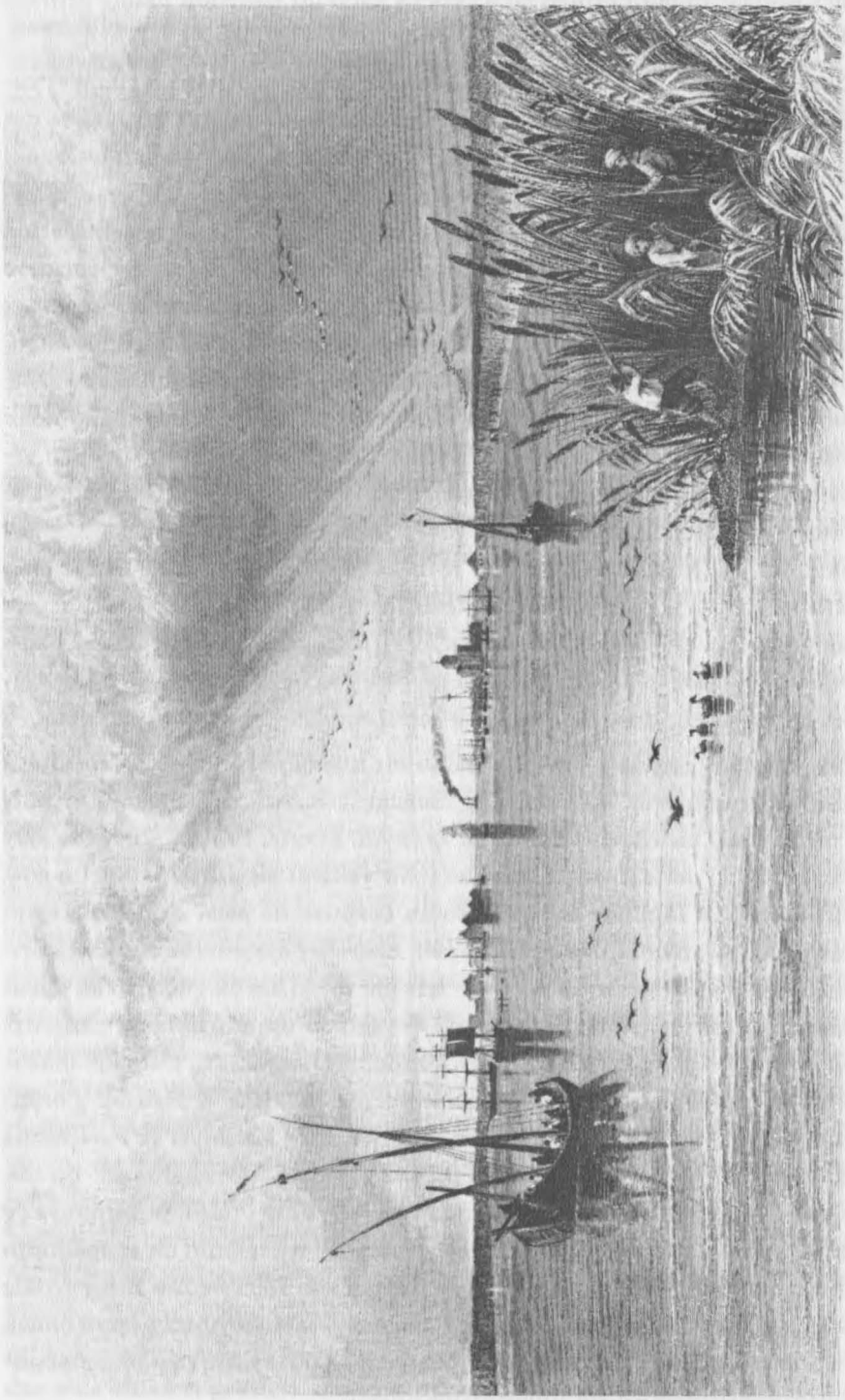
Savaştan sonra bir Avusturya ordusu Prenslikleri işgal etmişti. Habsburg hedefleri çok belirgin değildi. Rumen meselesi için yapılan müzakerelerde



22. Romanya'nın genişlemesi, 1861-1920.

Fransa milli davanın müdafii oldu ve onu Prusya, Rusya ve Sardunya destekledi. Rusya'nın duruşu ise kendisindeki tutum değişimini gösteriyordu. Rus devlet adamları ayrıca Fransa'yı İngiltere'den koparark Kırım ittifakını bitirmeyi umuyordu. Alman ve İtalyan birleşmesi için bir programları olan Prusya ve Sardunya, kendilerini doğal olarak Fransa ile ilişkilendirmişti. Bu dört güç, Prensliklerin liberal Rumen liderlerce arzulanan şekliyle biçimlenmesini kabul etmekten yanaydı.

Birleşme ve yabancı prens programına karşı en güçlü muhalefet Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya'dan geldi. Babıali eyaletlerdeki statüsündeki herhangi bir değişimi hükümranlık haklarından bir taviz olarak görüyordu. Kırım Savaşı teoride, dağılmasına katkıdan ziyade imparatorluğu savunmak için yapılmıştı. Habsburg monarşisi ise hem bu dönemde hem de daha sonra güçlü bir Rumen birliğinin Erdel'deki Rumen nüfusu üzerinde çok büyük tesiri olacağından korkmaktaydı. İngiliz hükümeti ise iki konum arasında gidip gelmekteydi. Sonunda bu hükümet, birleşmiş bir Rumen devletinin kurulma-



14- Tuna'nın ağzında yer alan Sulina Kanalı.

sının Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı bir istihkam haline getirme politikasında zararlı olacağına karar verdi.

Sadece güçlerin kendi aralarında bir anlaşmaya varmaları değil, aynı zamanda Rumen halkının kanaatini öğrenme çabaları da başka tartışmalara neden oldu. Prensliklerde iki tip seçim yapıldı ve ikisinde de çoğunluk birleşmeyi ve yabancı prensi tercih etti. Bir gerilim döneminden sonra, güçler 1858 yazında Paris'te sorunu karara vardırmak için toplandı. Seçimlerin sonuçlarına rağmen 1858 Ağustos'unda kongre Organik Yasalar'ın şartlarını değiştirmeye karar verirken birleşmeyi sonuçlandırmadı. Eflak ve Boğdan'a paralel ama ayrı kurumlar verilecekti. Her ikisinin de bir prensi ve meclisi olacaktı. Birleşmeden yana olanları yatıştırmak için Focşani'de işlevi sınırlandırılmış merkezi bir komisyon kuruldu. Prensler meclisler tarafından seçilecek ve sultan tarafından onaylanacaktı. Meclislere seçilen ve imtiyazı sadece boyar sınıfına tanınan vekiller görevde yedi yıl boyunca kalacaktı. Görevleri bütçeyi, vergilendirmeyi ve bakanları denetlemekti. Seçimler bu yasa temelli olarak 1858-59 kışında yapılacaktı. İki eyaletteki özel meclisler aynı adamı, liberal ve kırk-sekizli olan Aleksandru Cuza'yı seçmeyi kararlaştırdı. Antlaşma böyle bir hareketi açıkça yasaklamasa da, bu hareket iki Prensliğin ayrılığını sağlamayı hedefleyen antlaşmanın bütününe muhalif bir hareketti. Bu eş seçim, liberal-milliyetçi politikanın bir zaferiydi; ama güçlerin bunu kabul edip etmeyeceği bir sorundu.

Bir kez daha garantör devletler dahili bir meseleye karar verme sorumluluğunu üstlenmişlerdi. İki kampa ayrılmışlardı. Babıali ve Habsburg monarşisi bir kişideki birleşmeye tamamen karşıydı; Fransa, Prusya, Rusya ve Sardunya ise bunu destekliyordu. Herhangi bir yerdeki meşruti hükümetin gösterişli destekçisi İngiltere ise bu durumu sevmese de nasıl değiştirileceğini bilmiyordu. Bu andan itibaren ise Rumen liberaller eyaletlerde arzuladıklarını rahatça kabul ettiremeyeceklerinin farkına varan büyük güçlerin bu durumundan istifade etti. Apaçık bir tedbir Osmanlı ordusunun bölgeye girmesiydi; ama bu alternatifi devletlerin çoğu gündeme almayacaktı. Osmanlı müdahalesi için bütün garantörlerin anlaşması gerekliydi. Rus ve Habsburg ordularının hiçbiri, birbirlerine karşı olan düşmanlıkları sebebiyle ve amaçlarına karşı itimat duyulmadığından emniyet gücü olarak kullanılamazdı. Bu dönemde baş gösteren kriz Haziran ayında Avusturya'nın Fransa ve Sardunya ile savaşa girmesiyle rahatladı. Monarşinin yenilgisi birleşmenin bir muhalifinin çekilmesine ve bir çözüme varılmasına yol açmıştı. 1859 yılının Eylül ayında garantör ülkeler eş seçimi de yalnızca Cuza'mn yaşamı boyunca geçerli olmak üzere kabul etti. Bu sınırlamaya rağmen genel kanı, eyaletlerin birleşmesinden sonra ayrılmasının zor olduğu yönündeydi.

Cuza hem Eflak'ın hem de Boğdan'ın prensi olsa da konumu çok zor bir konumdu. Seleflerinin boyarlardan gördüğü muhalefetin aynısıyla kendisi de karşılaştı. İki Prensliği birden yönetmesi nedeniyle sorunlar da bir araya gelmişti. Bu sebeple iki ayrı meclis ve idari sistemle uğraşmak zorunda kalmıştı. Kişisel olarak milli idare konusunda çok az tecrübesi vardı ve liberal kanının yabancı bir prensi tercih edeceğinin farkındaydı. Arkasında güvenilir siyasi desteği yoktu. İmtiyaz, muhafazakarların meclislerde çoğunlukta olmasını temin etmişti. Bu nedenle parlamentoda yeterli desteğe ulaştığı kesinleşmeden önce seçim kanununda bir değişiklik yapmalıydı.

Siyasi iktidar için iki parti yarışmaktaydı. Bundan sonra ulusal programı destekleyen liberaller kimi tereddütleri olmakla beraber imtiyaz ve toprak reformu çağrısında bulunuyordu. Amaçları belli olmayan muhafazakarlar ise statükonun muhafazasından ve boyarların özel siyasi ve iktisadi imtiyazlarının korunmasından yanaydı. Kendisi de inanmış bir liberal olan Cuza ana hedeflerinin evvela, iki eyaletin yasama ve yürütme kurumlarını birleştirmek, sonra da muhafazakar denetimini kıracak ve ülkeye, toplumun geniş katmanlarına yarar sağlayacak tedbirleri almaya müsait ortam yaratacak bir seçim reformu yapmak olduğunu idrak etmişti.

İdari ve hukuki birleşme sürpriz bir biçimde çok az bir zorlukla gerçekleştirildi. Diplomatik yollara güvenen Cuza, önce Fransa ve Babıali'ye dönerek onları bu hareketin gerekliliğine ikna etmeye çalıştı. Daha sonra meseleyi diğer garantör ülkelere arz etti. Birleşme, sadece prensin yönetimi süresince geçerli olacak olsa da 1861 yılının sonunda onay almayı başardı. Tek bir meclisin ve idari sistemin kurulmasıyla, her ne kadar bu devlet Eflak ve Boğdan Birleşik Prenslikleri olarak bilinse de gerçek bir Rumen milli devleti kurulmuştu. 1848 liberal devrimcilerinin ilk hedefi böylece gerçekleşmişti.

Bu gelişmeden sonra bile Cuza hükümetin kontrolünde büyük zorluklarla karşılaştı. Yunanistan ve Sırbistan'da gördüğümüz şekliyle önde gelen kişiler otoriteyi kendilerinden birine bırakmak konusunda gönülsüzdü. Bu yüzden meclis bir kez daha prense karşı muhalefetin merkezi haline geldi. Cuza'nın icra etmek istediği net bir program vardı ama bu durumda engelleniyordu. 1863 yılında ise, kamuoyunun desteğini alabilmeye bağlı olan bir harekete kalkışarak adanmış manastırlarınkini de içeren kilise topraklarını sekülerleştirmeye başladı. Bu kurumlar prensliklerin tarihinde önemli rol oynamışlardı. İstanbul'daki patriğin egemenliğinde ve Rum kilise memurlarının idarelerindeydi. Yüzyıllar boyunca dini bağışlardan dolayı çok zenginlemişlerdi ve 19. yüzyıla geldiğimizde eyaletlerin işlenebilir toprağının %11'ine sahiplerdi. Topraklarından elde ettikleri gelirleri Aynaroz Dağı gibi kutsal mekanlara "adamışlardı".

Zamanla gözden düştüler. Bu çiftliklerde çalışan köylülerin koşulları, şahıs topraklarında çalışanlardan çok daha kötüydü. Hastane gibi bazı hayır kurumlarını işletmeleri gerekirken bunu yapmıyorlardı. Geçmişte prensler onların faaliyetlerini düzenlemek için çaba göstermiş ama başarısız olmuştu. Bu kurumlara Patrikhane ile birlikte işgalleri esnasında manastırları kullanan Rus hükümeti de destek veriyordu. 1863 Aralık'ında meclis, istimlak kararını yasalaştırdı; tazminat da ödenecekti ama Patrikhane bunu reddetti. Bu konudaki müzakereler yıllarca sürdü. En sonunda ise Patrikhane'nin eline hiçbir şey geçmedi.

Bu konuda bütün partiler birleşebiliyordu. Köylüleri ilgilendiren büyük iç sorun ise bunun aksine acı bir çatışmaya neden olacaktı. Gerçekten de nüfusun çoğunluğunun statüsünü düzenlemek için kimi adımlar atılmıştı. Köylünün konumu Habsburg monarşisindeki 1848 ayaklanmalarında en ciddi mesele olmuştu; komşu Rusya ise 1860'larda radikal köylü reformlarının gerçekleştiği bir yerdi. Burada serfler özgürleşti ve toprak elde etti. Rumen köylüler köle değillerdi; bu onların kanuni olarak toprağa bağlı olmamaları anlamına geliyordu; ancak toprağın kullanımına karşılık olarak işgücü ve para ödeme yükümlülükleri vardı. Köylü ve toprak sahibi ilişki biçiminin değişmesi gerektiği çok açıktı. Fakat bu tarz tedbirlerin, çoğunluğu oluşturan boyarların da çıkarlarının söz konusu olduğu Rumen meclisi ile işbirliği sayesinde alınması pek mümkün değildi. Cuza sorunu 1864 yılındaki bir darbeyle çözdü. Meclis, Cuza'nm bakanlığına bir kınama oylamasını geçirdiğinde, Cuza da askerleri meclisi dağıtmak için harekete geçirdi. Sonra kendisine hem daha fazla güç sağlayan hem de imtiyazlarını arttıran bir yasa çıkarttı. Bu tedbir 682.621'e karşı 1307 oy gibi ezici bir çoğunlukla kabul gördü. Neredeyse tamamen sadece prensin kullanabileceği zorba metotlar serbestçe kullanılmıştı.

Büyük güçler tarafından kurulan siyasi kurumların değişimi ülkedeki otoritelerine karşı açık bir tehditti. Ama tepkileri çok zayıftı. Her zamanki gibi Fransa Rumenleri destekledi. En güçlü tepki Rusya'nın da desteğini alan ve kullanılan metotları beğenmeyen Habsburg İmparatorluğu tarafından geldi. Garantörlerin parçalanmışlığı ve olumsuz bir kararı dikte edebilecek herhangi bir yollarının olmaması, güçleri gerçekleşmiş bir hareketin kabulüne yöneltti.

Tamamen kendi kontrolünde olan hükümet ve en önemli bakanı Mihai Kogalniceanu'nun desteğiyle Cuza, toprak sorununun tanzimi noktasında yol aldı. 1864 yılındaki Tarım Yasası, prensliklerdeki sosyal ve iktisadi şartlara etkisinden ötürü belki de bu yüzyılda yürürlüğe konulan en önemli yasaydı. Yasanın amacı her köylüyü bir parça toprak sahibi yapıp, zengin ve bağımsız bir küçük toprak sahipleri sınıfı yaratmaktı. Hatırlanacağı gibi geçmişte köylünün, çiftlik toprakları üzerinde yalnızca kolektif pay hakkı mevcuttu. Yeni ya-

sada ise bir kez daha büyükbaş hayvan sahipliği toprak dağılımında temel alınmıştı. Dört öküzü ve bir ineği olan bir aile 13.6 İngiliz dönümü (5.5 hektar), iki öküz ve bir ineğe sahip bir aile 9.6 İngiliz dönümü (3.9 hektar) ve tek bir ineği olan aile ise sadece 5.7 İngiliz dönümü (2.3 hektar) alabiliyordu. Hayvanı olmayan köylülere ise evi ve bahçesini içine alabilecek yarım İngiliz dönümü (0.2 hektar) veriliyordu. Kaybettiği yüzde onluk vergiye ve işgücüne karşı boyara da tazminat ödenecekti. Köylü devlete on beş yılda ödeyecek ve devlet de bunun üzerinden toprak sahiplerinin zararını karşılayacaktı. Köylü toprakları, toprak sahiplerinin eski toprakları üzerinde yeniden hakimiyet kurmalarını önlemek amacıyla otuz yıl boyunca satılamaz ilan edildi.

Ancak reform süreci planlandığı gibi neticelenmedi; güçlü ve müreffeh bir köylü sınıfı oluşmadı. En büyük sorun, birinci kategorinin dışındaki köylülerin ailelerini geçindirmeye yetecek büyüklükte toprak elde edememiş olmasıydı. Ayrıca, boyarlar daha önceleri sığır yetiştirmek için kullanılan ve müşterek toprak kabul edilen ormanları ve meraları kontrol ediyordu. Bu değişimin sakinlerin günlük beslenmeleri üzerine etkisi hemen gözleniyordu. Daha az et ve süt ürünü dolaşıyordu ve mısır, köylü sofrasının temel gıda maddesi haline geldi. Daha değerli olan buğday peşin para ile satılan bir tahıl oldu ve ihracata ayrıldı. Bu koşullar altında köylü, az olan gelirine katkıda bulunmak için boyar topraklarında çalışmaya mecbur kaldı. Boyarlar için mülklerinin üçte ikisinden daha fazlasını ellerinde bulundurmayı sürdürmek yasaktı. Bu sınıf yerel idareye hakim olduğundan toprak sahipleri en iyi toprağa kendilerinin sahip olması veya teslim edilen miktarda sahtekarlık yapmak için bu konumlarını kullandı. Böylece birçok bölgede boyar toprakları köylüler tarafından ortakçılık yöntemiyle işlemeye devam etti. Köylüler kendi alet ve hayvanlarını kendileri sağlıyordu.

Tarım Yasası'nın çıkış niyetine rağmen nihai etkisi, boyarın konumunu geliştirme yönündeydi. Prensliklerde yetişen tarım ürünlerine artan dış talep ile birlikte, büyük toprak sahipleri zamanın iktisadi koşullarından faydalanmak için elverişli konumlarını muhafaza ediyordu. Boğdanlı boyarların çoğu kendi çiftliklerini işletse de Eflaklı toprak sahipleri hala Bükreş'te veyahut başka bir ülkede yaşamayı ve işlerini yürütmek için yardımcı tutmayı tercih ediyordu. Topraklarının kullanımını geliştirmek veya modern tarım metotlarını uygulamak konusunda hevesli değillerdi. Aşırı miktardaki ucuz emeğin varlığı, değişimi özendirmemekteydi. Bu durum yüzyılın ikinci yarısında nüfus artışının devamıyla birlikte konumları daha da kötüleşen köylünün tamamen aleyhineydi. Prenslikler, küçük köylülerin çoğunlukta olduğu komşu Sırbistan ve Bulgaristan'ın zıddına büyük toprak sahipleri ve ezik bir köylü sınıfının ülkesi olmaya devam etmekteydi.

Bu reformlara ek olarak Cuza idaresi diğer önemli tedbirleri almaktan da sorumluydu. Fransız Napolyon anayasasına dayanan bir sivil anayasa ilan edildi ve yerel idare başka yerlerde de gördüğümüz merkezileşme prensibi etrafında tecessüm etti. Bükreş tarafından yerel memurlara ve polise uygulanabilen kontrol, seçim döneminde görevde olan kişilere, Sırbistan ve Yunanistan'da da sık sık rastlandığı gibi avantaj sağlıyordu. İlk ve orta öğretim sistemleri kuruldu; Bükreş ve Yaş'ta üniversiteler açıldı. Bu önlemler tabii ki muhalefetsiz değildi. Muhafazakarların Cuza'nın tahtı bırakmasını isteyeceği beklenmekteydi ama o liberallerin de tepkisini çekti. Liberaller, yabancı bir prensi tercih edeceklerini gizlemedi.

1866 yılında Cuza her taraftan düşmanlarla sarılmış ve yaptıkları ile çok az itibar kazanmıştı. Kendisi başarma tutkusuyla çok dolu bir insan değildi. Birçok sefer kendisini liberallerin arzu ettiği yabancı prensin geçici bir ikamesi olarak gördüğünü ilan etti. Ayrıca tıpkı Kral Otto gibi kendisinin de belirli bir halefi yoktu. Meşru oğlu yoktu. Metresi Marie Obrenoviç'in çocukları vardı fakat onların halefliği mümkün değildi. Cuza ayrıca büyük güçler nezdinde de geçmişteki karşı çıkışları nedeniyle gözden düşmüştü. Onun iktidarda kalmasını, daha iyi bir alternatif göremedikleri için destekliyorlardı.

Bütün bunlardan dolayı Cuza'mn Şubat 1866 tarihinde tahttan indirilmesi sürpriz olmadı. Askeri bir darbeyle ordudan bir grup subay prensin odasına girip onu bir feragat ilamı imzalamaya zorladı. Cuza hiç direnmeden yerel görevlilere kendisinin de isyanın liderlerince arzulanan yabancı bir prensi tercih ettiğini ifade etti. Bu komplo, muhafazakar ve liberallerin anlaşması sonucunda gerçekleşmişti. Ian Bratianu ve C. A. Rosetti sonraki haftalarda çok aktif rol oynayacaktı. Geçici bir hükümet atanacak ve vekalet sistemi kurulacaktı. Liderlerin amacı ulusal bütünlüğü korumak, yabancı bir prens bulmak ve anayasal hükümete geçişi sağlamaktı. Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantıyı koparmayı istemiyorlardı. Daha sonra meclis bir prens seçme gayesiyle işlerini sürdürdü. İlk tercih Belçika kralının kardeşi Flanderli Philip idi. Reddetmesi durumunda, Ian Bratianu bu pozisyonu kabul edecek alternatif bir aday bulacaktı.

Prenslikler potansiyel olarak tehlikeli bir durumdaydı. Antlaşmalara göre Eflak ve Boğdan Cuza döneminin sonunda ayrılacaktı. Her ne kadar Fransa hala birleşik bir Romanya'yı desteklese de Rusya, Habsburg İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere önceki duruma geri dönmeyi tercih etmekteydi. Avrupa ise Almanya'daki üstünlük kavgasında nihai kararı verecek bir Prusya-Avusturya Savaşı'nın eşiğindeydi; dikkatin büyük kısmı bu bölgeye yoğunlaşmıştı. Prensliklerde vekiller, prens seçiminin tamamen bir iç mesele olduğuna ve büyük güç müdahalesine konu olmaması gerektiğine karar

vermişlerdi. Bu esnada Bratianu, Hohenzollern-Sigmaringenli Carol'ü bir aday olarak gösterdi. Prusya kraliyet ailesinin Katolik kolunun oğlu olan bu prens aynı zamanda III. Napolyon'un da kuzeniydi. Yakın Fransız ve Prusya bağlantılarıyla Rumen tahtı için iyi bir adaydı. Fransa ve Prusya'nın zımni onayıyla prens teklifi kabul etti. Nisan'daki geçici hükümet tam bir kontrollü seçim örneği sergiledi ve seçim 685.969 oya karşı 224 oyla onaylandı.

Prusya ordusunda bir subay olması ve Avusturya ile olan savaşın başlayacak olmasından dolayı Carol, Habsburg topraklarından Romanya'ya kılık değiştirerek seyahat etmek zorunda kaldı. Yeni ülkesine 1866 Mayıs'ında vardı. Prusya'nın Avusturya'ya karşı zaferi ve askeri müdahale olmaksızın tahttan geri çekilmesinin imkansızlığı, güçleri sene sonunda onu tanımak zorunda bıraktı. Rumen Liberaller tahttaki yabancı bir prens ile milli programlarının ikinci kısmını da gerçekleştirmişti. Osmanlı hakimiyeti ismen mevcuttu; Babıali'nin iç işlerinde hiçbir etkisi yoktu. Milli hareketteki sonraki adım ise tam bağımsızlığı elde etmeyi hedefliyordu.

Bu amaç bir Osmanlı vasalı olmak istemeyen yeni prensin fikirleriyle tamamen örtüşüyordu. Tahta çıkmasından sonra Babıali ile halen devam eden az sayıdaki bağın zayıflamasını sağlayacak her türlü tedbiri gönülden destekliyordu. Ama iktidardaki ilk yıllarını öncelikle iç muhalefetle mücadeleye adamıştı. İlk hükümetinin başkanı muhafazakar Lascar Catargiu idi; fakat hükümette Rosetti ve Ian Bratianu da bulunuyordu. Geçmişte hükümetin esas aldığı 1858 Ağustos'undaki antlaşmayı değiştirmek için bir anayasa onaylandı. 1831 Belçika Anayasası'na dayanan bu belge, serbest söz hakkını, basın ve meclisi garanti ediyordu. Prense güçlü bir konum biçilmişti; bakanları atayıp görevden azl ile meclisi dağıtıp yürütmeyi veto haklarına da sahipti. Yürütme, bir senatodan bir de vekiller meclisinden oluşmaktaydı. Dolaylı seçim sistemi nüfusun eğitimli, zengin ve mülk sahibi kesiminin tahakkümünün devamını temin ediyordu.

Kararlaştırılan siyasi organizasyonla Carol ülkeyi modernleştirecek ve güçlendirecek bir programa başladı. Askeri geçmişine güvenerek etkin bir Rumen ordusu kurmaya büyük özen gösterdi. Mümkün olan en yüksek derecede İstanbul'dan bağımsızlığını göstermek için çabaladı; para basmak, askeri nişanlar vermek ve hepsinden önemlisi diğer hükümetlerle yapılan antlaşma müzakerelerini Babıali'den bağımsız olarak yürütmek gibi, bağımsız bir idarecinin üstleneceği normal işlevleri yerine getirme hakkını garanti etmeye önem verdi. Posta, telgraf ve konsolosluk yoluyla temaslar bu dönemde sona erdi. Prens ayrıca devletin resmi isminin *Romanya* olarak kabul görmesini de arzulamaktaydı. Daha sonraları Avrupa'da Carmen Sylva ismiyle yazdığı Romanya hakkındaki yazılarıyla tanınacak bir Protestan olan Wiedli Elizabeth ile 1869 yı-

lında popüler bir evlilik gerçekleştirdi. Kral Otto ve Aleksandru Cuza gibi Carol de arkasında bir varis bırakmadı. Tek kızı genç bir yaşta vefat etti.

Bu yabancı prens için de hükümet etme, yerliler için olduğu kadar zordu. Aslında Carol daha çok Cuza'nın konumundaydı. Kişisel bir partisi yoktu ve muhalif grup ve bireyler arasında oynamak zorundaydı. 1870-71 yıllarında büyük bir iç kriz neredeyse kendisine görevi bıraktıracaktı. 1870 Temmuz'unda Fransa-Prusya savaşı başladı. Prens doğal olarak Prusya'yı desteklerken etkin siyasetçilerin neredeyse tamamı patronları Fransa'yı tercih etti. Rusya bu fırsatı Paris Antlaşması'nın Karadeniz maddelerini geçersiz ilan ederek kullandı; bu da 1856 yılında elde elde edilen Güney Besarabya'nın üç bölgesinde Rusya'nın hak iddiasında bulunabileceğine dair Bükreş'te heyecan yarattı. Bazı gruplar da hükümetin kurulu muhafazakar monarşik tarzına karşı çıkıyordu. Bu yerel huzursuzluk atmosferinde, prense karşı yöneltilen çalkantılar arttı. Prahova'da Ağustos ayında meydana gelen küçük ayaklanma bastırılmıştı ama jüri isyancıları serbest bırakmıştı. Ülkeyi yönetmede karşılaştığı büyük zorluklarla beraber bu olaylar prensin moralini derinden bozmuş ve ülkeyi anayasal rejimle etkin biçimde yönetemeyeceği kararına vardırmıştı. Cuza gibi kendisi de yürütme yetkilerinin genişletilmesi gerektiğini hissediyordu. Bu nedenle garantör devletlere hükümetlerin sorunlarını anlatan ve bu sorunlardan ötürü tahttan çekilmeyi istediğini belirten bir mektup yazdı.

Bu mesaj bütün başkentlerde büyük tepkiyle karşılandı. Prensin bağımsızlık ilanı için ön hazırlık yaptığı düşünülüyordu. Fransa-Prusya Savaşı ve Rusya'nın Paris Antlaşması'm geçersiz ilan etmesi yeterince tehlikeye neden olmuşken büyük güçler başka bir Doğu krizinden büyük endişe duymaktaydı. Prense iç sorunlarında yardım etmeyeceklerdi. Carol'e karşı ajitasyon 22-23 Mart 1871 gecesinde zirveye ulaştı. Bükreş'teki Alman kolonisi Prusya'nın zaferlerini kutlamak için bir akşam yemeği verirken Fransa sempatizanları gösteriler düzenledi. Bunun sonucunda hükümette büyük bir kriz yaşandı. İktidarının içinde bulunduğu koşullardan memnun olmayan Carol görevi bırakmaya çoktan hazırdı. Bunun gerçekleşmesi durumunda ülkenin karşılaşacağı tehlikenin farkında olan sorumluluk sahibi Rumen liderler ortamı sakinleştirmek için harekete geçti. Catargiu beş yıl devam edecek olan muhafazakar bir bakanlık kurdu. Parlamentonun kontrolünü ele geçiren bu rejim, iç huzuru bir dönem için temin etti.

Fransa'nın yenilgisi ve Almanya'nın birleşmesini İtalya'da da benzer olayların takip etmesi, kıtada yeni bir diplomatik denge ortaya çıkarmıştı. 1870'lerin başlarında Rusya, Almanya ve Habsburg İmparatorluğu arasında Üç İmparatorun İttifakı olarak bilinen ve sonraki yıllarda Avrupa diplomasisine egemen olacak, resmi olmayan bir ittifakta bir araya geldi. Bu güçlerin

hiçbiri yeni bir Doğu krizi istemiyordu. Her ne kadar uluslararası konjonktür özerk konumunu ilerletmek için uygun değilse de Rumen hükümeti bu hareketine devam etti. En büyük başarısı ise Avusturya-Macaristan ve Rusya ile Babıali'nin müdahalesi olmaksızın ticari bir antlaşma imzalamasıydı.

Daha sonraki büyük başarılara geçici bir süre için ket vursa da, 1856 ve 1875 yılları arasında Rumen ulusal programında Liberal Parti tarafından telaffuz edilmiş olan büyük ilerlemelerin gerçekleştiğini görebiliriz. Eflak ve Boğdan birleşmiş ve yabancı bir prens tahta oturmuştu. Ne hükümran devlet ne de garantör devletler, Rumenlerin daha fazla özerklik adına yaptıkları hamleleri engelleyebilmişti. İç meselelerde ise meşruti bir hükümet kurulmuş ve en azından köylü sorununu ele almak için çaba sarf edilmişti. Bu yıllarda dış meselelerde Prensliklerin en büyük destekçisi Fransa'ydı. Fransa'nın 1871 yılındaki yenilgisi gelecek için kayda değer öneme sahipti. Gerçekten de ondan sonra başka hiçbir güç benzer oranda yardım ve himayede bulunmadı.

SONUÇ: BALKAN ULUSAL REJİMLERİ

1860'larda dört bölgede ulusal hükümetler kurulmuştu. Tamamen bağımsız tek devlet Yunanistan'dı. Sırbistan ve Tuna Prenslikleri hala Osmanlı egemenliği altındaydı; ancak bu statü vergi ödeme ve bazı iç meselelerde küçük kurallara uymaktan fazla bir şey de değildi. Karadağ'ın konumu ise benzersizdi. Bu devlet Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası sayılmasına rağmen, Babıali'nin Karadağ iç meseleleri üzerinde kontrolü yoktu ve oradan vergi de toplayamıyordu. Dış politikada ise Balkan hükümetleri bağımsız şekilde hareket ediyorlardı. Osmanlı Hariciyesi teoriye göre bütün imparatorluğun dışişlerini yönetecekti ama uygulamada Balkan devletlerinin diğer hükümetlerle düzenli ve doğrudan temasları vardı.

İç meselelerinde ise yeni ulusal hükümetler benzer genel şablonları takip edip benzer zorluklarla karşılaşıyordu. Her bir devlet de merkezi bürokratik monarşiyi en iyi hükümet biçimi olarak kabul ediyordu. Bu nedenle siyasi kontrol, köy cemaatlerinden ve yerel bölümlerden başkente kaymıştı. Burada da merkezi otoriteyi ve onunla beraber idari ağı kontrol mücadelesi sahneyi kaplamıştı. Esas mücadele bir taraftan hükümetin yasama ve yürütme kolları, yani prens ve takipçileri ile diğer taraftan iktidardan dışlanmışlar arasında yaşanmaktaydı. Muhalefetin ilk talebi konseyler veya asiller meclisleri kurarak

yürütmenin gücünü teftiş etmekti. Daha sonra ise merkezi meclis ve anayasal hükümet fikri yürürlüğe girdi. Avrupa'nın liberal ve demokratik hareketlerinin kelime dağarcığı kullanıldı; ancak aslında mesele ülkeyi güçlü bir prensin mi yoksa oligarşinin mi yönetmesi üzerineydi. Ortalama köylünün devrimci bir savaşçı olmak haricinde devlette herhangi bir siyasi rolü bulunmuyordu.

İç çekişmeler sadece prens ve asiller arasındaki sorundan ibaret değildi; bunun yanında muhalif grup ve partilere giren önemli kişiler arasında da siyasi güç mücadelesi vardı. Bazı organizasyonlar güçlü bir liderin etrafında kümelenmişken, diğerlerinin gündeminde prensi desteklemek veya ona muhalefet etmek ya da iç reform sorunu gibi meseleler bulunuyordu. Bir seçim zaferi, bir adamın ya da bir fikrin zaferinden daha çok şey ifade ediyordu. Kazanan partiye bürokrasinin kontrolü ve önemli görevlere atama işlerini kontrol imkanı veriyordu; bu da kişilere gerçek kazanç kaynaklarına ulaşma olanağı sağlıyordu. Osmanlı siyasi sistemindeki bozukluklar üzerine çok şey söylendi. Hristiyan devletler de aynı yolu takip ediyordu. Her hükümetin bir dereceye kadar bozuk olduğunu baştan söylemeliyiz; Balkanlar'daki sorun ise siyasi hayatın bu yönünün toplumun tümünü önemli ölçüde sınırlıyor ve zayıflatıyor olmasıydı.

Bürokrasideki bozulmayı tartışırken ise, Batı Avrupa'da kabul görmeyecek bir sürü uygulamanın Balkanlar'da sadece doğru olarak değil bazı durumlarda imrenilecek bir olay gibi kabul edileceği hatırda tutulmalıdır. Örneğin akraba kayırma standart bir uygulamaydı. Bir adam için güç elde ettiğinde ailesinin üyelerini büyük memuriyetlere ataması alışılagelmiş bir konuydu; bu mesele kendisine en yakın olanlara bağlılığının ve sadakatinin bir işareti olarak görülürdü. Benzer şekilde dostlarını ve destekçilerini de ödüllendirmesi gerekiyordu. Kamu görevlerinin liyakatten ziyade siyasi patronaj ilişkileriyle verilmesine karşı öfkenin derecesi çok azdı. Göreve geldiklerinde bu memurlar Osmanlı uygulamasını takip edip konumlarından azami derecede yararlanıyordu. Faaliyetlerinin çoğu da kabul ediliyordu. Hizmetler için yapılan ödemelere alışılmıştı. *Bahşiş* terimi hem tam tamına rüşvet anlamına hem de Batı Avrupalıların kullandığı bahşiş manasına gelmekteydi. Bürokrasinin alt kademesindeki memurların maaşları o kadar düşüktü ki gelirlerini bu uygulamalarla arttırmak zorunda kalıyorlardı. Toplam etkisi ise çok talihsizdi. Balkan devletleri sadece fakirleşmekle kalmıyor aynı zamanda çok kötü yönetiliyordu.

Osmanlı hükümetinin imparatorluğun parçalanışına dur diyebilmek için bir yenilik politikası başlattığını görmüştük. 1870'lere gelindiğinde bu reformların asıl amacı olan Balkan halklarını Osmanlı hakimiyeti altında uzlaştırma hedefinin gerçekleşmeyeceği apaçık ortaya çıkmıştı. Milliyetçilik fikrinin cazibesi çok güçlüydü. Ayrıca Yunanistan'daki ve özerk prensliklerdeki liderler kendi ko-

numlarını güçlendirmek için düzenli olarak bazen gerçek bazen de icat ettikleri Osmanlı korkusunu kullanıyordu. "Türk boyunduruğu" kavramı ulusal mitoloji ve resmi propagandanın ayrılmaz bir parçası olmuştu. Bu konuya yapılan kesintisiz vurgu, Osmanlı hakimiyeti altındaki halka tesir etmeye yaramış ve halkın Balkan hükümetlerinin yanlışlarını görmelerine de engel olmuştu.

Önceki sayfalarda büyük güçlerin yüksek müdahale dereceleri vurgulandı. Bu uygulamalar hukukiydi ve uluslararası antlaşmalara dayanmaktaydı. Rusya'nın 1856 yılına kadar Prenslikler'de ve Sırbistan'da müdahale hakkı vardı; Yunanistan'ın üç garantör ülkesi 1923'e kadar teorik olarak etkin kaldı. Her ne kadar bu himaye hiçbir zaman net bir şekilde ortaya konmamış ise de, buna ilaveten Avusturya ve Fransa yarımadadaki Katolikler adına, Rusya ise Ortodokslar adına söz sahibiydi. 1856 yılından sonra Paris Antlaşması'nı imzalayan bütün devletler Balkan devletlerinin garantörüydü fakat bunun neyi kapsadığı yine tanımlanmamıştı. Her olayda, Rusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere'den müteşekkil büyük güçler Balkan milletlerinin kaderi üzerinde çok etkin kararlar almıştı. Sadece dış ilişkiler üzerinde kontrol göstermemişler aynı zamanda iç politikaya da hevesle karışmışlardı. Her konsolosluğun kendi müşterisi vardı. Her seviyedeki bu müdahale tarafsız değildi. Ciddi manada Osmanlıların imparatorluğu yürütmesine müdahale ediyor ve her ülkedeki yöneticinin muhalif politikacılar ve Babıali ile olan ilişkilerinde esas faktör oluyordu.

NOTLAR

1 L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, (New York: Rinehart, 1958), s. 251.

2 Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaty*, 4 cilt, (Londra: Butterworths, 1875-1891), c. I, s. 758-759.

3 Milovan Djilas, *Njegos* (New York: Harcourt, Brace & World, 1966) s. 294.

4 Georg Ludwig von Maurer, *Das Griechische Volk*, 3 c. [*Yunan Halkı*, 3 cilt] (Heidelberg: Mohr, 1835) c. II, s. 69-70.

5 Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), s. 106.

6 Toprak sorunu üzerinde, William McGrew, "The Land Issue in the Greek War of Independence" Nikiforos P. Diamandouros vd., (ed.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change*, (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1976), s. 111-129.

7 Edouard Driault ve Michael Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, 5 cilt, (Paris: Les Presses universitaires de France, 1925-1926), c. II, s. 252-253.

8 Anayasa, George Finlay'in, *History of the Greek Revolution and of the Reign of King Othon*, 2 cilt, (Londra: Zeno, 1971) kitabında, 1. ciltte 345-357 sayfaları arasında yayınlanmıştır.

9 Hertslet, *Map of Europe*, c. II, s. 817.

10 Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-* (yeniden baskı, Hamden, Conn.: Archon Books, 1974), s. 3 ve 4.

11 Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, (haz.), *The Education of a Russian Statesmen: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, (Berkeley: University of California Press, 1962) s. 192-193.

12 Hertslet, *Map of Europe*, II, ss. 1254-1255.

BÖLÜM 6

Habsburg İmparatorluğu'nda Milliyet Sorunu

1815'TEN SONRA HABSBURG İMPARATORLUĞU: MACAR SORUNU

VİYANA Kongresi'nden sonra Habsburg hükümeti uluslararası sorunlarda yeniden avantajlı bir konum elde etmişti; ancak birçok iç sorun çözümsüz kaldı. 18. yüzyılda hem güçlü bir otokratik monarşiye hem de her çeşit reform girişimine karşı en önemli muhalefetin, taşradaki güçlü tabanıyla asillerden geldiğini gördük. İmtiyazlı konumlarını tarihi haklar ve gelenekler temelinde savunuyorlardı. Fransız Devrimi bu gruba derin bir korku saldı. Uzun dönemli savaş esnasında merkezi bir yönetimi kabul etmeye daha istekli görünen bu grup, barış dönemine girildiğinde eski eleştirel ve direnişçi tutumlarına geri dönüyordu.

Ancak Habsburg otoritesine karşı esas tehdit başka bir taraftan geliyordu. Fransız Devrimi'nin fikirleri toplumun diğer kesimleri üzerinde de etkiliydi. Örneğin profesyonel sınıflar, alt-orta sınıf, Katolik olmayan kilise liderleri ve kimi tüccarlar, zanaatkarlar ve öğrenciler bu kesimlere dahildi. Hem eğitimli hem de Avrupa'nın genel şartlarının farkında olan bu kimselerin siyasi gücü yoktu. Temsili kurumları kuracak ve vatandaşlık haklarını temin edecek programları destekliyorlardı. Milli programları da çok kuvvetlice benimsiyorlardı. Diğer bir deyişle amaçları ve faaliyetleri Balkan devletlerindeki çağdaşlarının programlarına çok benziyordu.

Yüzyıl boyunca Habsburg hükümeti, hem iç sorunlarda hem de uluslararası meselelerde sürekli savunmada kaldı. Bu dönemdeki mükerrer geri çekilmeleri anlayabilmek için devletin doğasını anlamalıyız. 18. yüzyılda monarşi, orduya ve bürokrasiye sahip olan ve birçok siyasi unsurla ittifak yapabilen bir ha-

nedanın birleştirdiği topraklar koleksiyonu konumundaydı. Habsburg hükümeti hala eyaletlere ve onların mali ve askeri desteğine ihtiyaç duyuyordu. Kontrolü sağlamak için Habsburg yöneticileri imparatorluk içindeki hem milli hem de toplumsal birçok çıkarı gözeten bir siyaset izlemek zorundaydı. Destekleri çok önemli olan gruplarla ittifak yapmak ve siyasi muhalifler arasında da bir denge sağlamak –yani böl ve yönet politikası izlemek– zorundaydı.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Balkan devletlerinin nasıl güçlü bürokrasileri olan merkezi monarşi yönetimlerine dönüştüklerini gördük. Maria Theresia ve II. Joseph zamanında bu yönde reformlar gerçekleştirildi; ancak bölgesel, sınıfsal ve ulusal muhalefet ciddi bir başarıyı engellemeye yetecek büyüklükteydi. Bazı ilerlemeler kaydedilse de taşra idarecileri asla merkezi otoriteye tamamen boyun eğmedi. Muhalif unsurlara karşı yapılan bu mücadele esnasında Habsburg hükümeti, eğitim ve propaganda için dönemin popüler propaganda ve sloganlarını kullanamadığından dolayı zarar gördü. Krala ve kiliseye bağlılık, artık geniş desteği sağlayacak bir prensip olarak işlev görmüyordu. Siyaseten aktif olan kitlenin idealleri olan liberalizm ve milliyetçilik, monarşinin geleceğine karşı tehdit oluşturuyordu. Hükümet bu yüzden herhangi bir milli gruba güvenemiyordu. Devlet işlerinde Almanca tercih edilen dil olsa da saray sadece Alman çıkarlarını temsil etmiyordu. Aslında ele aldığımız dönemde imparatorluk için en ciddi tehlike, Alman devletlerinden Prusya'nın artan gücü ile imparatorluk sınırlarında Alman liberalizminin artan cazibesiydi. Mantıksal çıkarımda bulunduğumuzda Alman liberal ve milli hareketlerinin, Habsburg yönetiminin ve belki de devletin dağılması manasına geleceği sonucuna varabiliriz. Bu yüzden gerçek manada ne "Habsburg" ne de daha sonrasında "Osmanlı" milliyetçiliği olmayacaktı.

Hükümetin bu sorunlara karşı ürettiği çözüm sadece statükoyu mümkün olduğunca uzatmaktı. Bu çaba 1848 yılında tamamen başarısızlığa uğradığında, buna tam zıt bir tavır alındı ve değişik siyasi organizasyon sistemleri denendi. Bu çabadaki zayıflık ise reform ve siyasi ıslahın gerektirdiği barışın ve uluslararası ilişkilerdeki istikrarın olmamasıydı. 1848'den 1866'ya kadarki iç sorunların çözüme kavuşturulduğu önemli yıllarda, monarşi sürekli dışarıdan gelen tehditlerle karşı karşıya kaldı. Komşu devletlerdeki milliyetçi hareketlerle iç içe olan bunların çoğunun monarşi içinde olumsuz etkileri vardı.

Viyana Kongresi'nden sonra Prens Metternich Habsburg dış politikasının tek mimarıydı. İç meselelerde merkeziyetçi değildi. İmparatorluğu tarihi eyaletlerin bir federasyonu olarak kabul ediyor, her eyaletin kendi adet ve geleneklerini muhafaza etmesi gerektiğini düşünüyordu. 18. yüzyılın bir şahsiyeti

olarak tarihi haklara saygı duyuyor fakat bireylerin ve milletlerin eşitliği gibi devrimci prensipleri geçersiz buluyordu. Habsburg iç politikasındaki tesiri hiçbir zaman uluslararası ilişkilerdeki kadar büyük olmamıştı ama bir devletin iç ve dış siyaseti arasındaki yakın bağın farkındaydı. Bu nedenle Habsburg çıkarları için, önemli bölgelerde devrimci hükümetlerin iktidar olmasını engellemeye çalıştı. Avrupalı güçler arasında, özellikle de Kutsal İttifak sınırları içindeki Avusturya, Prusya ve Rusya arasında işbirliğini ve bu devletlerin diğer devletlerin içişlerine, meşru otoritelerin devrimci faaliyetlerle tehdit altında bulundukları zamanlar müdahale etmelerini destekledi. I. Aleksandr ve I. Nikolay gibi o da, bir yöneticinin konumu güç ve şiddet kullanan devrimciler tarafından tehdit edildiğinde, onu korumak için ordu göndermekten yanaydı.

1870'e kadar Habsburglarm esas kaygısı Alman ve İtalyan topraklarında gerçekleşen olaylar üzerineydi. Bu bölgelerdeki Habsburg çıkarlarını korumak, dış politikanın esas amacıydı. Balkan ve Doğu meseleleri ise ikincil öneme sahipti. Genel olarak Doğu Sorunu'na karşı olumsuz Habsburg tutumu ve Balkan sorununa müdahil olmama isteği bu politikanın bir sonucuydu. Örneğin Kırım Savaşı esnasındaki Habsburg tarafsızlığına kısmen İtalya'daki gelişmeler neden olmuştu. Habsburg diplomatları Tuna Prenslikleri ile ilgili müzakerelerde çok daha etkin rol oynamıştı; çünkü bu bölgedeki her değişiklik imparatorluğun Rumen nüfusunu etkileyecekti.

1835'te II. Franz öldü ve birçok tartışmadan sonra en büyük oğlu Ferdinand yerine geçti. Ancak bu kral ülke yönetecek kadar zeki değildi. Tek birleştirici unsuru hanedan olan devletin bu sayede başına beceriksiz bir imparator geçmişti; bu da otoritenin bakanların ve Habsburg ailesinin diğer üyelerinin eline geçmesine neden oldu. Bu noktada görünen en büyük iki problem; köylülerin toprak sorunlarının bir çözüme kavuşturulması ve Macar milliyetçiliğinin artan tehdidine karşı önlem alınmasıydı.

Monarşinin en büyük toplumsal sorunu köylülerin mutsuzluğuydu. Koşullar büyük oranda değişse de aydınlanmış despotların reformları dahi uygulamaya konulmamıştı. Köylü ve büyük toprak sahipleri bakış açısından durum gittikçe dayanılmaz bir hal almaya başlamıştı. Köylü tutumları da buna bağlı olarak değişiyordu. Tanrı'nın her bireye hayatta bir rol öngördüğü ve insanların rollerini şikayet etmeksizin yerine getirmesi gerektiği kanısına olan inanç gittikçe azalıyordu. Balkan ülkelerindeki gibi köylüler bütün feodal yükümlülüklerinden kurtulup belirli bir parça toprağın mülkiyet haklarını istiyordu. Duygularını ifade etme yolları da vardı: Köylü isyanları geçmişte çok yaygındı ama daha pasif taktikler de bulunuyordu. Hasta tavuklar ya da çürü-

müş mahsuller köylüler tarafından sıklıkla feodal yükümlülüklerine karşılık gönderiliyor; robot görevler verilen köylüler ise iş vaktini boş geçirebiliyordu.

Asiller de zirai durumdan memnun değildi. Kimileri malikane mahkemeleri veya yerel idare görevleri gibi feodal yükümlülüklerden sıkılmıştı. Diğerleri ise geçen yüzyıldaki Horia ayaklanması gibi köylü ayaklanmaları korkusuyla yaşıyordu. Aralarında daha aydın olanlar ise çiftliklerinden daha büyük kazanç elde etmek istiyordu. İngiltere ve Prusya'daki emsallerini takip ederek topraklarının bütün kontrol hakkına sahip olup ücretli emek ile ekip biçmek istiyordu. Robotu sona erdirmek isterken diğer yandan muhtemel zarardan da beri olmak isityor ve devletin bunu üstlenmesini arzu ediyordu. Asiller için ziraat sorununa en ideal çözüm, köylülerin tamamen serbest bırakılması ve asillerin de ellerindeki topraklara sahip olmasıydı.

1840'ların sonlarında, 1845, 1846 ve 1847 yıllarındaki kötü hasattan dolayı, tarım kriz dönemine girdi. 1848'den önce bile bazı köylüler yükümlülüklerini yapmaktan vazgeçmişti. Sınıf olarak çok zayıflardı. Ne organize bir grupları ne de kabul ettikleri bir liderleri vardı. Gelecekteki isyanlarına, programları liberal ve milli reform öneren ve bu programların uygulanması köylüleri güçlendirecek olan orta sınıf üyeleri liderlik edecekti. Bu grup, "millet" ve "halk" için öne çıktıklarını iddia ediyordu ama köylülerin çoğunluğunun istediği reformlar ya düşük önemdeydi ya da devrimci programlara iliştirilmişti.

Habsburg hükümetinin karşılaştığı en güçlü milli muhalefet Macaristan'dan geldi. Viyana; Alman ve İtalyan topraklarındaki Avusturya konumunun, arkasında mutsuz ve saldırgan bir Macaristan ile korunamayacağını idrak etti. Ayrıca imparatorluğun Macar mali desteğine ve askerlerine ihtiyacı vardı. Macar liderleri de kendi güçlü konumlarının tamamen farkındaydı. Macar topraklarının Osmanlı hakimiyetinden tamamen çıktığı 17. yüzyılın sonundan beri St. Stefan'ın tacının altındaki toprakların tarihsel ve yöresel hakları vurgulanıyordu. Politik bir grup olarak asiller, merkezi otoriteye karşı direnişi yönetti. Hırvatistan'ın özel konumunu kabul etmekle birlikte, tarihi Macaristan'ın parçası olan bütün bölgelerde hakimiyet kurmak için güçlü bir kararlılık gösterdiler.

Her ne kadar geçmişte Macar liderleri feodal ve aristokrat iseler de, 19. yüzyılda başka küçük toprak sahipleri ve orta sınıftan oluşan bir grup, millet sahnesinde artan öneme sahip bir rol oynamaya başladı. Fransız Devrimi'nden ciddi manada etkilenen bu grup, otokratik Habsburg hükümetine karşı çıktığında bu hareketin kelimelerini kullandı. Macar olmayan milletlerle olan ilişkilerinde ise tutumları çok farklıydı. Macarların da kendi araların-

da, İştvan Széchenyi gibi Viyana ile işbirliği taraftarı olan ve sınırlı bir reform programını destekleyen ılımlılarla, Layoş Koşut gibi radikaller olarak ikiye bölündüklerini vurgulamalıyız. Slovak bir baba ve Alman bir anneden doğan Koşut, bir taraftan bireyin özgürlüklerini, asillerin imtiyazlarının sona erdirilmesini ve köylülerin özgürlüklerini vadeden radikal bir reform programını savunurken diğer taraftan da Macar ulusal hakimiyetinden söz ediyordu. 1848'deki devrimci taleplerin temelini oluşturan bu konum, Macar topraklarındaki diğer milletleri olumsuz etkiledi. Macar liberaller ise onlara özgürlük ve eşitlik temelli bir rejim sundu fakat bunun koşulu Macar milli hakimiyetini kabul etmeleri idi. Hristiyan mühtedilerin İslam'a girişlerini tamamen kabul eden Osmanlı tavrına benzer şekilde, Macar radikal de dilini öğrenip kültür ve geleneklerini onunkine uyduracak başka millet mensuplarına eşit vatandaşlık hakları vermeye arzuluydu. Bazı devrimciler bir bireyin kendi milli çıkarlarını Macar otoritelerinin zıddına desteklemesi durumunu ihanet olarak kabul ediyordu.

Habsburg topraklarında çok zor bir oyun oynanıyordu. Macar radikaller, Viyana'nın merkezileşme çalışmalarına karşı kendi biricik milli haklarını korumak istiyor; ancak kendi topraklarında Macar üstünlüğü için çalışıyordu. Muhaliflerinden daha zayıf milli tabanları olan Habsburg devlet adamları ise Macarların liberal söylemlerinin, imparatorluktaki diğer halkları da etkileme ihtimalinden korkmaktaydı. Bu kişiler diğer yandan Avrupa meselelerinde ana rolü oynamaya devam edemeyeceklerinin veya Macaristan'ın işbirliği olmaksızın imparatorluğu bir arada tutma umutlarının olamayacağının farkındaydı. Bu mücadelenin tabii ki Güney Slav toprakları ve Erdel üzerinde doğrudan tesirleri vardı. Kuramsal olarak bu bölgenin milli liderlerine iki rakip arasında oynama ve en yüksek çıkarı sağlama olanağı sunmaktaydı. Ara sıra böyle bir politika çabası olsa da bilinçli olarak uygulanmadı. Aşağıda görüleceği üzere sorunların çoğunda Macar liderliği duruma hakimdi ve gerçekçi ve zeki bir tavırla kendisine bundan önemli faydalar sağladı.

HIRVATİSTAN ve SLOVENYA: İLLİRYA HAREKETİ

1815'ten sonra Habsburg topraklarında Viyana'nın yönetimi altında Slovenya, Dalmaçya, Erdel ve Askeri Sınır toprakları bulunuyordu. Hırvatistan ve Slovenya bazı otonom kurumlarıyla birlikte, Macar tımar toprağıydı. Banat'ın ve Güney Macaristan'ın Rumen ve Sırp nüfusu doğrudan Macar yönetimi al-

tındaydı. Hatırlanacağı üzere yerel meclis *sabor*, 1790 yılında otoritesinin büyük kısmını gönüllü olarak, birkaç Hırvat temsilcinin bulunduğu ve Buda veya Bratislava'da toplanan Macar meclisine teslim edince, Hırvatistan'ın pozisyonu zayıflamıştı. Mali kontrol onların elindeydi. 18. yüzyılda Hırvat meclisi, Viyana'daki Macar toprakları için en önemli idareci konumunda olan Macar Şansölyesi tarafından atanan bir ban tarafından idare ediliyordu.

Hırvatistan'daki hakim sınıf, toprak sahibi asillerdi. Ancak bu sınıf güçlü bir milli önderlik yapmıyordu. Yüksek sınıf asillerin çoğu İtalyan, Alman ve Macar ailelerdendi ve bu grup görüşlerinde kozmopolitti. Bu yaklaşım çoğunlukla Hırvat olan alt sınıf asilleri tarafından da paylaşılıyordu. Ancak bu sınıfın esas kaygısı milli Hırvat haklarını savunmaktan ziyade imtiyazlı sınıf konumlarını korumaktı. İmparatorluğun diğer yerlerindeki gibi bu grup, yerel hükümeti oluşturdu ve yerel meclis *sabor*a üye sağladı.

Macar idaresindeki bütün topraklarda bürokrasi ve eğitim dili Latince'ydi. Latince'nin gerçek manada uluslararası bir dil olması gibi çok büyük bir avantajı vardı: Bütün Avrupa'daki eğitimli kimselerce biliniyordu ve ayrıca Katolik kilisesinin de diliydi. 19. yüzyıl öncesi bu dil birliği Macar topraklarının idaresini kolaylaştırıyordu. Siyaset ve kültür için ortak bir dil konumundaydı. Ancak Macar milliyetçiler değişim için bastırıyorlardı. Latince'yi Macarca ile değiştirmek istiyorlardı. Bu tavır Viyana'da Almanca'nın kullanımına karşı bir tepkiydi; fakat diğer milletler tarafından desteklenecek bir duygu değildi. Macarca bir dünya dili değildi; hiçbir şekilde Latince'nin kendisini öğrenenlere açtığı edebi ve kültürel ufuklarla karşılaştırılamazdı; ayrıca Macaristan dışında hiçbir yerde de konuşulmuyordu. Hepsinden öte bir Altay dili olarak Slavca, Rumence ve Almanca konuşanlar için öğrenilmesi de zordu.

İlk başta Hırvat asilleri Macar baskılarına karşı küçük bir muhalefet gösterdi. Devrimci hareketleri bastırmak için gelen, 1820'lerdeki büyük ölçekli İtalyan müdahalesinden dolayı II. Franz Macar Krallığı'ndan askere ihtiyaç duymuştu. Kontlar, Macar meclisinden emir gelmedikçe birlik göndermeyi reddetti. Macar meclisi ise 1811'den beri ilk kez 1825'te oturum yaptı. Bu kuruma delegelerini seçmek için *sabor* toplandı. Meclis Macarca'yı Latince yerine resmi dil yapma arzusunu bu fırsat ile dile getirdi. Viyana'nın otoritesini denetlemek istediğinden, Zagreb delegasyonu bu hareketi ve onunla beraber Macarca öğreniminin eğitim sistemine dahil edilmesini destekledi. 1827 ve 1830 yılında *sabor*, Macarca öğrenmenin Hırvat okullarında mecburi olmasını onayladı.

Bu dil kararı Hırvat milli muhalefetinin en önemli saldırı noktası oldu. Bu harekete üyelik göreceli olarak sınırlı kaldı. Asil sınıfının çoğunluğunun milliyetçi olmadığını görmüştük. Özel bir Hırvat tüccar sınıfı ve endüstriyel sınıf

oluşmamıştı. Hırvatistan ve Macaristan'daki şehirlerin Alman unsurları yoğundu ve diğer milletlerden oluşan karışık nüfusları vardı. Hırvat milli çıkarları büyük oranda nüfusun eğitimli kesimlerinden oluşan bir grup tarafından telaffuz edildi ve savunuldu. Bu gruba daha alt sınıf asiller, ruhban sınıfı, memurlar ve ordu dahildi. Ek olarak prensliklerde olduğu gibi, bütün Avrupa'daki yaşıtlarıyla aynı fikirleri paylaşan eğitimli gençler önemli bir rol üstlendi. Zengin Eflaklıların zıddına, Hırvat öğrencilerin çoğu Paris'te eğitim imkanına sahip olamadı. Bununla birlikte Graz ve Viyana'daki kurumlarda eğitim alabildiler. Buralarda devrimci fikirlerle karşılaşmalarından daha da önemlisi Herder gibi Alman yazarlar ve özellikle P. J. Safarik ve Jan Kollar gibi Slovak yazarlar tarafından ileri sürülen romantik milliyetçilikle karşılaşmalarıydı.

Bu dönemdeki Hırvat entellektüeller arasında en önemli figür, İllirya hareketini resmen başlatan Ljudevit Gaj'dı. 1809 yılında Alman kökenli bir aileden Zagreb'in kuzeyindeki küçük bir kasabada doğan Gaj, Buda ve Graz'da öğrenciyken Safarik ve Kollar'ın eserlerinden çok etkilenmişti. Vuk Karadziç'in eseriyle de tanışmış ve o dönemde entellektüeller arasında moda olan Sırp şarkı ve şiirlerine çok hayran olmuştu. O dönemki bilginlerin çoğunun amacı Slav tarihini yeniden açığa çıkarmak ve Macarların ve Almanların hakimiyetlerine karşı kullanılacak tek bir Slav kültürü tesis etmekti. Gördüğümüz üzere bütün milliyetçi hareketler dile ve tarihe büyük önem vermiştir. Gaj da aynı yönde hareket etti. Erdel'deki Rumenler gibi Hırvatları da bölgede Almanlardan ve Macarlardan önce yaşamış bir halk ile ilişkilendirmek istedi. Rumenlerin Daçları ve Romalıları kullanması gibi, Gaj da Güney Slavların antik İlliryalılarm torunları olduğunu ve bu nedenle bu toprakların asıl sakinleri olduklarını ileri sürdü. Kendisiyle birlikte olanların hepsi bu görüşü benimsemedi; hatta Gaj daha sonra fikirlerini biraz değiştirdi ama onların desteklediği programın tamamına İllirya hareketi adı verildi.

İllirya kavramı kullanılmaya başlandığında tabii olarak söz konusu İllirya'nın hangi bölgeleri kapsadığı ve onun çağdaş temsilcilerinin hangi halklar olduğu sorusu ortaya çıkmıştı. Gaj romantik ve müphem bir şekilde "Villaç'tan Varna'ya" kadar toprakların dahil olduğunu ifade ediyordu ki bu alan Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Arnavutluk, Bulgaristan ve Güney Macaristan'ı içermekteydi. Gaj'ın asillerden en büyük destekçisi Janko Draşkoviç, "İlliryalılarm Antik Yunan-Roma dönemi İlliryalılarının torunları olduğunu" ve sonra da "Hırvatlar, Sırplar, Slovenler, Bulgarlar" gibi halklara bölündüğünü yazdı.[1] İçerdiği sınırlar ve halklardan ziyade bu programın en önemli tarafı Güney Slavların temelde tek bir halk olduğu iddiası ve siyasi bir birlik kurabilecekleri imasıydı.

Gaj'ın doğrudan en büyük etkisi dil üzerineydi. Tek bir Güney Slav kültürüne inandığı için, dildeki farklılıkların mümkün olduğunca aza indirgenmesini istiyordu. En önemli şey imladaki farklılıklardı. Hırvatça farklı bölgelerde, farklı şekillerde yazılıyordu. Gaj, transkripsiyon işaretleri kullanan Çek sisteminden yanaydı. Daha da önemlisi onun Hırvat edebi dili için *stokavian* ağzını benimsemesiydi.[2] Bu form Sırp ve Hırvatların büyük çoğunluğu tarafından konuşuluyordu ve ortak bir edebi dil aralarında bağ oluşturacaktı. Seçim tamamen mantıklıydı çünkü bu diyalekt genel olarak kullanılıyordu ve bir edebiyatı vardı. Alternatifi olan *kajkavian* sadece Zagreb'de ve kuzeye doğru olan bölgelerde konuşuluyordu ve az gelişmiş bir dildi. Hırvat dil reformcuları Karadziç'in karşılaştığı tarz bir muhalefetle karşılaşmadı. "Slav-Sırp" edebi dilinin bir eş değeri yoktu; çünkü Katolik kilisesi Latince'yi kullanıyordu.

İllirya hareketi 1848'den önce Hırvatlar arasındaki en güçlü entelektüel hareketti. Macar faaliyetlerine karşı çıkması bakımından Viyana'nm da çıkarlarına uygun olan bu hareketin önderlerini engellemek için başlangıçta Habsburg yetkilileri herhangi bir önlem düşünmedi. 1835 yılında Gaj iki dergi yayınlamak için izin aldı: Haftada iki kez çıkan *Novine Horwatzke* (Hırvat Haberleri) ve haftalık edebi ek *Danica* (Sabah Yıldızı). Okuma odaları kuruldu ve hareketin fikirlerinin propagandası için cemiyetler oluşturuldu. Kültürel ve entelektüel bakış açısından İllirya hareketi çok başarılı bir hareketti. *Stokavian*, okullarda kullanıldı ve Hırvat edebi dili haline geldi. Bu şekilde "İllirya" Macarca ile rekabet edebildi.

Janko Draşkoviç'in faaliyetleri de hem hareket hem de Hırvat siyaseti açısından önemliydi. Fransa'da eğitim görmüş ve aktif bir siyasetçi olan Draşkoviç İllirya kavramını monarşi çerçevesinde Hırvatistan'ın bağımsızlığını sağlamak için kullandı. İmparatorluğun milletler federasyonu olarak yeniden düzenlenmesinden yanaydı. 1832 yılında Macar meclisine temsilci olarak gönderilmesi, Macaristan'a karşı değişen tutumun bir yansımasıydı.

Viyana'ya karşı işbirliği yapmak yerine, meclisin 1832-36, 1839 ve 1840 dönemlerindeki Hırvat üyeleri, Macarların kendi dillerini zorla kabul ettirme çabalarına karşı direndiler ve Hırvat özerklik haklarının korunması için çok sağlam bir duruş sergilediler. Macar faaliyetlerini tek başlarına denetlemeye yetkin değillerdi ama Habsburg hükümeti saldırgan icraatları veto etti. Hırvatların tahrikleri tabii olarak Macar siyasetçileri rahatsız etti. Onları sakinleştirmek için Viyana 1834 yılında *İllirya* kelimesinin kullanımını yasakladı. Harekete gönül verenler de *milli* kelimesine geçiş yapıp faaliyetlerini sürdürdü.

İllirya hareketi Habsburg ve Macar otoriteleriyle Hırvatların ilişkileri sorunundan daha geniş meselelerle de uğraşıyordu. Hırvatların desteklediği bir program olmasına karşın temeli Yugoslavdı. Bu da sadece Hırvatları değil bütün Güney Slav halklarını kapsadığı anlamına gelmekteydi. Macar ve Alman tesirlerine karşı çıkmak taktiği olarak bu yönelimin avantajları vardı ama etkin olabilmesi için Sırpların ve Slovenlerin yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Onların tepkileri ise gelecek için kehanetlerde bulunmak ve bir Yugoslav oluşumunun temel zayıflıklarını dile getirmek oldu. Sloven entelektüellerin çoğu bu fikri daha baştan reddetti. Gelişen kültürel hayatlarından dolayı merkezi Macar topraklarında olan bir hareketle işbirliği yapmak istemiyorlardı. Çok az Sırp kendi Sırp oluşumlarıyla karşılaştırdıklarında daha fazla avantaj görebiliyordu. Hakikaten de İllirya oluşumunun sağladıkları çok kısıtlıydı. Sırp ve Ortodoks olmalarından gurur duyuyorlardı; İlliryalı olmaları için sebep neydi? Kosova'yı ve Ortaçağ'daki Sırp Krallığı'nı bu mitik antik kökler için yok saymanın lüzumu yoktu. Sırp milliyetçilerin çoğu Karadziç'in *stokavian* ağzını konuşanların Sırp olduklarına dair görüşünü benimsedi. Bu nedenle Hırvatları, kendilerinden ayrılmış ve Katolik kilisesine katılmış hizipçi Sırplar olarak telakki ediyorlardı. Liderlik sorunu da işin içindeydi; İllirya eğilimi Zagreb'i merkez yapacaktı. Milliyetçi Sırplara göre tüm hareket Habsburg yayılmasının ve Katolik veya Uniat misyonerliğinin işaretlerini taşıyordu.

İllirya hareketinin *Hırvat* sözcüğünü kullanmadığını belirtelim. Çünkü bu terim muhalefetle ve Habsburg hükümetine karşı Macarlarla eski temel üzerine işbirliğini savunanlarla özdeşleşmişti. Hırvatistan'daki ilk gerçek siyasi parti 1841 Şubat'ında işte bu programla kurulmuştu. Üyeleri Birlikçi veya Macarcı olarak bilinen Hırvat-Macar Partisi'nin Buda'yla yakın münasebetleri vardı ve daha kapsamlı bir Yugoslav oluşumunu istemiyordu. İllirya ilkelerine muhalefet edenler arasında yeni edebi dili sevmeyip *kajkavian* diyalektini tercih edenler ve hatta Macarca'nın kabul edilmesini isteyenler de vardı. Katoliklerin bir bölümü ise Ortodoks Sırplarla sıkı bağlar kurmak istemiyordu. Asillerin yaşlıları, hareketle özdeşleşmiş olan devrimci prensipleri tasvip etmiyordu.

Herşeye rağmen 1848 yılma gelindiğinde İllirya tesirinin Hırvat kültür hayatında çok etkin olduğu görülmektedir. Siyasetteki zaferi bu kadar kesin değildi. Duruşu, Eylül 1841'de kurulmuş İllirya ya da Millet Partisi tarafından temsil ediliyordu. En etkin Hırvat siyasi oluşumu olsa da nüfusun önemli bir kısmı hala Macaristan'la güçlü bir birliği destekliyordu. Çok yakında yeni bir parti çıkıp Hırvat milliyetçiliği adına İlliryanizm ya da Yugoslavizm vurgusunu tehdit edecekti.

HABSBURG MONARŞİSİ, 1848-1867

1848'ten 1867'ye kadar Habsburg Monarşisi hem iç hem de dış meselelerde kriz dönemindeydi. İmparatorluk içindeki mutlak monarşiyi eleştiren liberal unsurlar ve içerideki ve dışarıdaki milliyetçi hareketler bu krizin ana kaynaklarıydı. Krallık içindeki en büyük sorun Macaristan'dı. Avrupa'da Alman ve İtalyan devrimciler Habsburg nüfuzuna karşı savaşıp birleşmiş milli devletler kurmak istiyorlardı. Habsburg hükümetinin bu durumla meşgul olması, hem Hırvatistan'daki hem de Erdel'deki siyasi iklimi etkiledi.

Habsburg İmparatorluğu'nun varlığına karşı en büyük tehdit 1848 yılında ve dış baskılardan ziyade içteki gelişmelerin bir sonucu olarak meydana geldi. 1848 Ocak'ında Sicilya'da bir isyan patlak verdi; Şubat ayında Fransa'daki isyan Kral Louis Philippe ve hükümetinin görevini iktidardan etti. Mart ayında devrim dalgası Orta Avrupa ve İtalya'yı da sardı. 13 Mart'ta Viyana'daki bir isyan yeni bir hükümetin kurulması ve Metternich'in azliyle sonuçlandı. Meclis bu duruma Belçika anayasasına benzer bir anayasa çıkararak çözüm bulmak istedi ama isyancı liderler kendilerine ait bir anayasa hazırlamayı tercih etti. Bunun için anayasal bir meclisin toplanması kararlaştırıldı. Kendisini tehdit altında hisseden meclis Innsbruck'a taşındı.

1848 yılının ilkbahar ve yazı, siyasi faaliyetler açısından hem krallık için hem de Alman ve İtalyan devletleri için çok yoğun geçmişti. Piemonte Krallığı İtalyan yarımadasında öne çıkmışken; bütün Almanların katıldığı bir parlamento Habsburg İmparatorluğu'ndan bir delegasyonun da katılımıyla Frankfurt'ta toplanmıştı. Bu Alman buluşmasına paralel bir Slav kongresi de Prag'da Haziran başında toplanmıştı. Çek tesiri altındaki temsilciler bir Avusturya-slavizm programını destekledi. Bu programa göre krallık ayrı özerk milli birimlere bölünecekti ve bu gelişme de Slav halkların etkilerini güçlendirecekti. Bu sayede imparatorluk çözülmeyecek ama milletler federasyonuna dönüşecekti. Görüşmeler sadece birkaç hafta sonra Habsburg ordusu tarafından dağıtıldı. Prag kongresi kısa sürse de, Avusturya-slav fikri, bazı Slav gruplarının da desteğini almış, krallığın yeniden organizasyonu için alternatif çözüm içeren bir fikir olarak kalmıştı.

Devrim rejimi Viyana'da iktidara gelmiş olmasına karşın, meclisin ordu üzerindeki hakimiyeti sürüyordu. Temmuz ayında General Radetzky komutasındaki Habsburg güçleri Custozza Savaşı'nda Sardunyalıları yendi. Bohemya'da da durum kısa zaman içinde kontrol altına alındı. Bu esnada, anayasal meclisin açılması için delegeler Viyana'ya vardı. Arşidük John'un başkanlığında bu parlamento, köylüler üzerindeki feodal yükümlülüklerin hepsini geçer-

siz kıldı. En önemli taleplerinin gerçekleşmesiyle, köylülerin sonraki devrimci faaliyetlere karşı ilgisi çok azaldı. Ekim ayında başka bir isyan meclisin Olmütz'e taşınmasını ve parlamentonun da görüşmelerini Kremsier'de sürdürmesini elzem kıldı. Habsburg ordusu Viyana'ya girdi ve Ekim'in sonunda imparatorluk birlikleri şehri tamamen kontrolleri altına aldı. Her ne kadar Habsburg otoritesi imparatorluk topraklarının çoğunda yeniden tesis edilmiş olsa da, I. Ferdinand'ın imparatorluk görevlerini kriz zamanlarında yerine getiremediği apaçık ortadaydı. Bu nedenle Aralık ayında on sekiz yaşındaki erkek yeğeni Franz Joseph, Ferdinand'ın yerine geçirildi. Hükümetteki otorite ise Prens Feliks Schwarzenberg tarafından kullanılıyordu. Prensin önderliğinde imparatorluk otoritesi bütün Habsburg topraklarında yeniden kurulmuştu.

Viyana'daki kontrolü yeniden sağlayan hükümet en acil sorun olarak görünen imparatorluğun gelecekteki yapılanması sorunuyla karşı karşıya kaldı. İsyan olayları bir anayasanın çıkarılmasını ve idarede bir takım değişikliklerin yapılmasını kaçınılmaz kıldı. Karar verilecek konular; merkezi ya da federal bir hükümet şekli arasında seçim yapmak ve hükümetin yasama ve yürütme organları arasında bir denge sağlamak gibi bildik konulardı. 1849 Mart'ında meclis kendi anayasasını yaptı ve Kremsier parlamentosunu geçici olarak tatil etti. Yeni anayasa tek parlamento, genel vatandaşlık ve tek bir hukuki-idari sistemi bütün imparatorluk için geçerli kılan çok merkezi bir sistem getiriyordu. Sivil özgürlüklere de çok geniş yer ayrılmıştı.

Anayasa Macarların konumuna çok zarar vermekteydi. Macaristan yöneticisi sadece Avusturya imparatoru olarak tahta çıkabilirdi, aynı zamanda Macar Kralı olarak tanınmayacaktı. St. Stefan'ın tımarı olan topraklar, yeni bölge isimlendirmesine göre Macar Krallığı, Büyük Erdel Prensliği, Askeri Sınır, Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya Krallıkları arasında paylaşılacaktı. Hırvatistan Rijeka (Fiume) limanını aldı ve gelecekte Dalmaçya'yı ilhak etme imkanını elde etti. Bu topraklardaki Macar olmayan nüfusun kazançları çok açıktı. Anayasa Macar topraklarındaki tehlikeli durumu fazla dikkate almamıştı. Asıl sorun bu belgenin oralarda uygulanıp uygulanamayacağı sorunuydu. Habsburg hükümeti, topraklarındaki otoritesini yeniden tesis etmeyi başarmıştı, İtalya'daki isyanı bastırmış ve sonunda Alman bölgelerindeki önceki konumunu yeniden sağlamıştı; ancak yine de asıl tehdit 1849 baharında gücünün zirvesinde olan Macar devrimcilerinden geliyordu. General Arthur Görgey komutasındaki en büyük ordu Macaristan'ın tamamına hakimdi; Polonyalı General Jozef Bem komutasındaki ikinci ordu ise imparatorluk kuvvetlerini yenmiş ve Erdel'i ele geçirmişti. Habsburg liderleri Macar topraklarını kaybetmeye tahammül edemezdi; çünkü bu toprakların kaybıyla imparatorluk büyük bir güç olmaktan çıkmış olacaktı.

İmparatorluktaki isyan hareketlerinin en başarılısı şüphesiz Macarlarınkiydi. Sonunda bastırılmış olsa da Layoş Koşut gibi güçlü bir liderin yönetiminde işleyen bir hükümet ve çok etkin bir ordunun kurulmasıyla sonuçlandı. Kontrolü ele geçirince bu rejim liberal reformların eşlik ettiği çok merkezi bir sistem yerleştirdi. Başlangıçta meclis her taraftan gelen saldırılarla karşı karşıya kaldı ve yeni şartları kabul etti. 1848 Ekim'inden sonra ise Habsburg hükümeti diğer bölgelerdeki hakimiyeti sağlayıp dikkatini Macaristan'daki duruma yöneltti. Habsburglara teveccühün çok önemli bir nedeni, yeni kuralların Macar olmayan milletlerde yarattığı aşırı hayal kırıklığıydı. Sonraki bölümde göreceğimiz üzere Viyana Hırvat, Sırp ve Rumen nüfustan destek elde etmişti. Bu yardıma rağmen Habsburg ordusu Macar kuvvetlerini yenemedi.

Bu durum üzerine meclis can alıcı bir karara vardı. Eflak ve Boğdan'daki devrim hareketlerini bastırmak için gönderilmiş bir Rus ordusunun varlığı hatırlanacaktır. Ocak ayında bazı Rus birlikleri Erdel'de General Bem'in kuvvetlerine karşı bir harekatta başarısız olmuşlardı. 1849 Mayıs'ında Franz Joseph, I. Nikolay'a yazarak çok daha kapsamlı bir müdahale talebinde bulundu. Çarın bunu olumlu bulan cevabının bir sonucu olarak 150 bin kişilik bir Rus ordusu sınırı geçti. Ağustos ayında Macar orduları yenildi ve Macar Krallığı'nın bütün topraklarında Habsburg hakimiyeti yeniden sağlanmış oldu.

Macar isyanının sona ermesiyle Habsburg hükümeti, imparatorluğun yeniden şekillendirilmesine devam edebildi. 1849'dan 1860'a kadar etkin olan yeni sistemin önde gelen mimarı, İçişleri bakanı Aleksandr Bach'tı. Liberal eğilimli bir Alman olan bakan birçok çağdaşı gibi II. Joseph'in fikirleri modelli bir aydınlanmış rejim arzuluyordu. 1849 anayasası hiçbir zaman uygulanamadı. Bunun yerine hükümet, imparatorun bütün gücü temsili bir meclis olmaksızın elinde tuttuğu mutlakiyetçi yapıya geri döndü. Macaristan'ın mağlubiyetiyle güçlü bir merkezi idareye karşı hiçbir muhalefet kalmamıştı. İmparatorluk Viyana tarafından atanan görevlilerce yönetilen bölgelere bölündü. Buradaki amaç, milletlerin ve tarihsel farkların ötesinde bir idaresi olan ve bütün Habsburg vatandaşlarına aynı hakları sağlayan üniter bir devletin tesisiydi. Bütün imparatorlukta aynı kanun ve kurallar uygulanacaktı ve II. Joseph zamanında olduğu gibi hükümetin dili Almanca olacaktı.

Yeni düzenleme Macar liderleri için tam bir şok oldu. İsyana katılanlar ya ülkeden kaçmış ya da hapsedilmişti. Birçoğu Osmanlı İmparatorluğu'na iltica etmişti. Sonraki yıllarda mültecilerden bazıları Bach rejimine karşı direnişte aktif olarak yer almak için geri döndü. Yeni sistemde Macaristan toprakları beş bölgeye bölünmüş olarak imparatorluğa ilhak edildi. Macaristan, Hır-

vatistan, Erdel, Voyvodina ve Askeri Sınır ayrı yönetim alanlarıydı. Macar otonomisinin önemli organları olan kontluk uygulamaları ve Buda'daki meclis tamamen ortadan kalkmıştı. Ülke Almanca konuşan ve üyelerinin çoğunun Çek olduğu bir bürokrasi tarafından yönetiliyordu.

Bach döneminde Habsburg İmparatorluğu'ndaki felaketler, iç gelişmelerden ziyade dış gelişmelerin sonucunda meydana gelmişti. Viyana Kongresi'nden sonra uluslararası ilişkilerde Avusturya'nın konumu, Prusya, Avusturya ve Rusya ortaklığından oluşan Kutsal İttifak'a dayanmaktaydı. Doğu Sorunu hakkında bu birliktelik çok iyi işlemese de Kıta'daki siyasi koşulları istikrarlı hale getirme ve parçalanmış Polonya'da üyelerinin çıkarlarını koruma noktasında çok iyi çalışmıştı. Viyana'yı kurtarmak için bir Rus ordusunun 1849'da geldiğini görmüştük. Buna karşın Habsburg hükümetinin Kırım Savaşı esnasında benzer bir yardımcı tutum takınmaması, Rusya'yı aşırı derecede hayal kırıklığına uğrattı. Habsburg İmparatorluğu tarafsız kalmıştı ama hareketleri Rusya'nın düşmanlarını teşvik ediyordu. Savaş sırasında Avusturya'nın Batı bölgelerdeki kaygıları tekrar su yüzüne çıktı. Habsburg devlet adamları eğer Rusya yanlısı bir tutum gösterirlerse Fransa'nın İtalya'da devrim yanlısı bir hareketi teşvik edeceğinden korktu. Ancak tarafsız tavır takınmak Kutsal İttifakı bozdu ve böylece Orta Avrupa ve İtalya'daki milli devrimci faaliyetler karşısındaki en büyük engel de ortadan kalktı. Sonraki yıllarda Rusya Fransa'yla ortak hareket etti. Bu ortaklığın ilk semeresinin, Tuna Prenslikleri'nin güçlü Avusturya muhalefetine karşı birleşmesi olduğunu görmüştük. İkinci ve daha da ciddi olanı ise İtalya'nın 1859 ve 1861 yılları arasında birleşmesi oldu. İmparatorluğun elinde hala Venedik-Lombardiya vardı ama yarımadanın geri kalanında hiçbir nüfuz alanı kalmamıştı.

İtalya'daki mağlubiyet Bach rejiminin sonunu getirdi. Merkezi sistem imparatorluğun çıkarlarını savunmaya gücü yeten bir hükümet yaratamamıştı ve bu nedenle diğer alternatifler denenmeliydi. Bu noktada Franz Joseph ve yakın danışmanları bir dizi kararlar aldı. Değişiklikler daha önceden uyarılar yapılmadan, ferman ile ilan edildi. 1860 Ekim'indeki genelgeyle eyaletlerin önceki tarz kontrolüne geri dönüldü ve Macarların hoşnutsuzluklarını gidermek için çaba gösterildi. 1848 yılından önceki koşullara, çiftçilerin serbestliği gibi reformlar muhafaza edilerek geri dönülmüş oldu. Merkezi bir organ olarak *Reichsrat* (İmparatorluk Konseyi) kuruldu; üyeleri, tekrar işlevlerine kavuşan eyalet meclislerince belirlendi. Bu organizasyonun ilanından hemen sonra hükümet tekrar tersyüz oldu. Bu genelgeye karşı özellikle Alman liberallerinden kaynaklanan güçlü iç muhalefet, 1861 yılında Şubat Beratı'nın yayınlanmasıyla sonuçlandı. Bu beratla yeniden merkezi bir yapıya geçildi ve Reichsrat, üst ve alt kurullarıyla



23. Avusturya-Macaristan, 1867-1918.

gerçek bir parlamentoya dönüştü. Önceki haklarından bazılarını kaybeden yerel meclislerin şimdiki asıl işlevi ise merkezi meclise delegeleri seçmekti.

1861'den 1865'e kadar Anton von Schmerling başbakanlık yaptı. Milliyetçi liderlerden bazılarının desteği arkasında olsa da Macarların çok sert muhalefetiyle karşılaştı. Viyana parlamentosuna delege göndermedikleri için onların meclisi ilga edildi. Bu sıralarda onları yatıştırmak için hükümet Voyvodina ve tartışmalı Hırvat topraklarının bir kısmını Macar idaresine geri verdi. Macar sorunu hala acil çözüm beklerken, Prusya'nın Alman topraklarında öne çıkması ihtimali gittikçe artmaktaydı. Habsburg liderleri Macaristan'ın karışması halinde bir savaş riskini üstlenemeyeceklerinin farkındaydı. Bu nedenle Viyana için bir çözüm gerekliydi.

1849'daki yenilgiye rağmen Macarların konumu hala sabitti. Ayrıca diğer milletlerin aksine Macarlar güçlü bir devrim hükümeti kurma ve meydana bir ordu çıkarma konusundaki kabiliyetlerini göstermişlerdi. Uluslararası konjönktürün baskısı altında Avusturya hükümeti Ferenç Deak önderliğindeki ılımlı Macarlarla müzakerelere başladı. 1865 yılında Kont Richard Belcredi bakan olarak atandı ve bir anlaşma zemini bulma ile görevlendirildi. Deak, Macar topraklarının imparatorluğun diğer taraflarıyla birleştirilmesini, ortak bir savunma ve dışişleri politikasını, Macar parlamentosuna karşı sorumlu milli bir hükümetin eline bırakılacak toprakların bütün yönetme hakkının krallığa verilmesini öngören bir çözüm arzusundaydı. 1866 yılında Habsburg ordusu, Prusya'ya yenildi. Bu galibiyetin ardından Prusya, Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu kurdu. Habsburg İmparatorluğu Almanya'daki nüfuz alanının da dışında kalmıştı. On yıldan az bir sürede bu ikinci büyük mağlubiyet imparatorluğu Macarların isteklerini kabul etmeye mecbur kıldı.

1867 yılındaki *Ausgleich* (Uzlaşma) imparatorluk için krallığın sona erdiği 1918 yılma kadar devam edecek önemli bir yeniden organizasyondu. Macarların bu ılımlı programının bir ifadesini, bu antlaşmanın imparatorluğu iki ayrı siyasi birime bölmesinde bulabiliriz (bkz. Harita 23). Macar tımarındaki topraklar bundan böyle tek bir merkezi devlet olarak, 1848 yılındaki isyan sırasında Peşte'de imzalanan Mart Kanunları'mn şartlarına göre idare edilecekti. Franz Joseph kral olarak tanınacak ama Macaristan'daki konumu sınırlı bir meşruti kralın konumuna eş olacaktı. İmparatorluğun iki kısmında da sadece üç genel bakanlık olacaktı: Dışişleri, Savunma ve Finans. Finans Bakanlığı sadece diğer iki bakanlığı ilgilendiren meselelerde iş yapacaktı. Reichsrat'tan ve Macaristan'dan delegeler genel sorunları görüşmek üzere düzenli olarak buluşacaktı. Her on yılda bir yenilenecek bir gümrük birliği antlaşması da yapıldı. Bu temelli değişimin bir yansıması olarak devletin adı A-

vusturya-Macaristan olarak değişti. Macaristan ismi kendi otoritesi altındaki bütün topraklara atfen kullanılacaktı; diğer yarım için yapılacak seçim belli değildi. O dönemde *Reichsrat'ta temsil edilen Krallık ve bölgeler* ismi kullanılıyordu. Bazı yazarlar Viyana'nın altındaki bölgeler için *Cisleithania* ve Macaristan için *Transleithania* ismini Leithia nehrini temel olarak kullanmıştı. Bu eserin sonuna kadar Avusturya ismi imparatorluğun Macaristan dışındaki yarısı için kullanılacaktır. Franz Joseph'in unvanı Macaristan'da kral, Avusturya'da ise imparator idi. Viyana, Avusturya'nın başkenti ve ortak bakanlıkların da bulunduğu şehirdi. 1872 yılında Buda ve Peşte birleşti ve Budapeşte o zamandan beri Macaristan'ın başkentliğini yapmaktadır.

Her ne kadar tam bağımsızlık yanlılarının beklentilerini bütünüyle karşılamasa da, Ausgleich, Macarların çok büyük bir zaferidir. Uygulamada ise gücün eşit dağılımı söz konusu değildi. Sonraki yıllarda Macar hükümeti bütün önemli meselelerde ortak bir cephe sunmayı başardı. Avusturya kesimi ise bunun tam zıddına Budapeşte ile başa çıkma güçlerini zayıflatan bir dizi iç çekişmeyle meşgul oldu. Macar çıkarlarının dış işlerindeki hakim etkisi sonraki yıllarda fazlasıyla kendini gösterecekti. Böylece millet olarak az nüfusunun yalnızca yarısının Macar olduğu bu kesim devletin tüm yaşamı boyunca aşırı bir nüfuz uygulamayı başardı. Tabii ki Ausgleich'ın özellikle Macar hakimiyetindeki topraklarda yaşayan Güney Slavlar ve Rumenlerin siyasi yaşamları üzerinde tahripkar etkileri vardı.

HIRVATİSTAN, SLOVENYA ve VOYVODİNA, 1848-1868

1847 ve 1848 yılları Hırvat ve Macarların dil üzerindeki ihtilaflarının doruk noktasına çıktığı ve Hırvat idaresi altında olması gereken bölgenin sınırlarının tartışıldığı yıllardı. Bölge meclisi *sabor*, Yugoslav veya İlliryan görüşleri benimsemiş Millet Partisi'nin hakimiyetindeydi. Onun acil programı, Dalmaçya, Askeri Sınır ve Rijeka limanının Hırvatistan ve Slovenya ile tek bir yetki alanında birleşmesinin öneriyordu. Ayrıca parti Zagreb'de bir piskoposluk ve üniversite istiyordu. 1847 yılında *sabor* Hırvatça'yı resmi dil ilan etti. Aynı esnada Budapeşte Meclisi de aynı milliyetçi yolu takip etmekteydi. *Sabor* kendi kontrol bölgelerinin sınırlarını genişletmeye çalışırken, Macar meclisi daha önceleri Hırvat bölgeleri olarak tanınmış yerlerdeki Hırvat otoritesini bile sınırlamayı düşünüyordu. 1847 yılında bir başka kanun Macarca'yı hükümetin dili olarak kabul ettirmeyi amaçladı. Bu kanunun şartları, Hırvatistan içinde Latince'nin kullanılabileceğini ama Budapeşte ile her türlü yazışmanın

Macarca olması ve bu dilin okullarda zorunlu ders olarak okutulması gerektiğini ifade ediyordu. Hırvat dilinin Zagreb ve Budapeşte arasındaki resmi yazışmalarda hiçbir geçerliliği olmayacaktı. Hırvat ve Macar meclisleri birbirlerinin tam zıddı yönlerde kararlar alıyordu.

İsyan patlamadan önce Viyana'daki meclis ihtilaflı taraflar arasında bir denge gözetme kararı almıştı. 1848 yılının Mart'ında Viyana devrimci güçlerin kontrolündeyken ve meclis şehri terketmeye mecbur kalmışken, Habsburg görevlileri Macar taleplerine razı olmak zorunda kalmıştı. Ordu İtalya'da kaldığı müddetçe, imparatorluk bölgelerinin hiçbirinde bağlılığı sağlayacak bir imkan yoktu. Merkezi hükümet bu şekilde devreden çıksa da Macar Krallığı'nın Macar olmayan nüfusu devrimci ideallerin yararına ve Macar faaliyetlerinin zararına olacak şekilde örgütlendi. Böylece Habsburg hükümetinin işbirliği yapabileceği alternatif güç merkezleri ortaya çıktı.

Buda ve Viyana'daki isyanlara paralel olarak devrimci heyecan Zagreb'i de sardı. Temel milli program aynı kaldı ama daha fazla liberal reformlar ve sonunda feodal yükümlülüklerin bitmesi arzusu dile getirildi. Hırvatistan'daki harekete becerikli bir lider yardım etti. Mart ayında Askeri Sınır'da albay olan Baron Josip Jelaçiç Hırvatistan'ın valisi ilan edildi, general rütbesine yükseltilip Askeri Smır'da göreve başladı. *Sabor* onun bu atamasını bekliyordu. Jelaçiç ilk başta Hırvat görevlilere Zagreb'den yayınlanan talimatın dışına çıkmamalarını emrini verdi. Nisan ayında da Macar hükümetiyle ilişkiler gerginleşti. İllirya fikrinin destekçisi olarak Jelaçiç, Milliyetçi Parti'yle işbirliği yaptı. Milli bir savunma kurdu ve Haziran ayında *sabor* için yeni seçim çağrısında bulundu.

Sırp nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde de benzer olaylar meydana geliyordu. Büyük Sırp nüfusunun bulunduğu Karlofça ve Novi Sad gibi şehirlerde toplantılar yapılıyordu. Talepler önceki yüzyıldakiyle aynıydı: Sırpça'nın resmi dil olarak tanınması, Ortodoks kilisesi için Katoliklerle eşit konum ve kilise meclislerinin yıllık olarak toplanması. Hatırlanacağı üzere bu kilise meclislerindeki sıradan unsurlar çok güçlüydü ve Sırp nüfusunun çıkarına olacak konular hakkında düşünüyorlardı. Sırp programı geçmişte olduğu gibi belirli bir coğrafi yetki alanının kararlaştırılmasıyla voyvoda veya askeri bir komutanın atanmasını istemekteydi. Mayıs ayında binlerce insanın katılımıyla Karlofça'da milli bir meclis toplandı. Delegeler Josip Jelaçiç'i patrik, Stefan Şupljikaç'ı da voyvoda seçti. Buna ek olarak Banat, Başka, Baranya ve Sirem'in bir bölümünü kapsayan ve Voyvodina olarak bilinen bölgenin milli bir toprak birimi olarak tanınmasını istediler. 1851 genel nüfus sayımına göre bu bölgede 407 bin Sırp, 395 bin Rumen, 325 bin Alman, 241 bin Macar ve 32 bin diğer milletlerden nüfus vardı. İmparatorluktaki Sırpların toplamı ise 1 mil-

yon 438 bin kişiydi.[3] Sırp programı, Voyvodina'nın Hırvat devletiyle yakın ilişkisini ve Macaristan'a karşı da otonom bir konumu öngörmekteydi. Tabii ki bu talepler Macar devrim liderlerince kabul edilemez taleplerdi. Bu liderler Sırpları kendi tarihi bölgelerindeki sığıntılar olarak görüyordu. Fakat daha fazla cesaret Viyana'dan geldi. Aralık ayında yeni imparator Franz Joseph, Rajaçiç ve Şupljikaç'ın atamalarını tasdik etti ve Sırplar için milli bir organizasyonun kurulacağı sözünü verdi. Haziran ayında ise Sırp ve Macar çeteler arasında çatışmalar başladı. İsyan dönemi sırasında Hırvat topraklarında az çatışma olmuştu ama Voyvodina tahrip edilmişti.

Haziran ayında yeni seçilmiş *sabor* Zagreb'de toplandı ve her türlü feodal yükümlülükleri ilga eden yeni bir liberal reform programını onayladı. Temsilciler Prag'daki Slav Kongresi'ne gönderildi ve orada dile getirilen Avusturya-Slav görüşleri Hırvatlarca da desteklendi. *Sabor*, impratorluğun milli ve federal temelli yeniden organizasyonunu tamamen destekledi. Ana hedefi ise Üçlü Krallık'ın Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya, Rijeka ve daha önce Macaristan'ın küçük bir bölgesi olan Muraköz'ü içeren topraklarda canlanmasını sağlamaktı. Voyvodina Sırplarıyla işbirliği ilkesi gönülden desteklendi ve iki hareketin liderleri birlikte çalıştı. Viyana ve Buda'yla olan ilişkiler sorunu çözülmedi, ikisiyle de müzakereler devam etti. Hırvat liderler Macaristan ile yalnızca siyasi eşitlik temelinde bir anlaşma sağlamak istiyorlardı. Buda'dan aslında Macarların Viyana'dan talep ettikleri şeylerin aynısını bekliyorlardı. İki durumda da amaç sıkı ilişkiler kurmak fakat bunu iç işlerinde tamamen özerklik garantisi olacak şekilde gerçekleştirmekti. Hırvat temsilciler Habsburg hükümetiyle bu temelde müzakerelere devam etti.

Eylül ayında hem Zagreb ile Buda hem de Viyana ile Buda arasındaki müzakereler koptu. Jelaçiç komutasındaki imparatorluk orduları Drava Nehri'ni aşıp Macar topraklarına girdi. Ekim ayında Habsburg hükümeti Macar meclisini ilga ettiğini açıkladı ve Jelaçiç'i de bölgede hareketli halde bulunan ordunun komutanı olarak atadı. Bu olaylar Macaristan'daki radikal unsurların tam zafer elde etmesine neden oldu; Koşut bütün kontrolü ele geçirdi. Ekim isyanı Viyana'da başladığında, Jelaçiç'e Macaristan'daki operasyonlarına son vermesi ve birlikleriyle şehri tekrar ele geçirmesi emredildi. Habsburg ordusunun Macar isyanını bastırmadaki müteakip başarısızlığını ve Rus ordusunun müdahalesini daha önce anlatmıştık. Bu savaşta Hırvat, Sırp ve Rumen askerleri Rus ve Avusturyalılara katılıp Macar isyancılara karşı savaşmıştı. Macarların ise büyük bir Polonyalı asker desteği vardı.

İsyanın sona ermesinden sonra Hırvat liderler kendilerini Macarların birleşmeyi zorlayan çabalarını savuşturmuş olarak görüyorlardı. *Sabor*, reform

tedbirleri yayınlıyordu ve bunların en önemlisi köylülerin özgürlüğü meselesiydi. 1848 Nisanında Buda'da ve Ağustos'unda Viyana'da köylülerle ilgili yasalar çıkarılmıştı. Benzer tedbirleri *sabor* Haziran ayında uygulamaya koydu. Köylünün lorda karşı her türlü yükümlülüğü ortadan kaldırıldı. Köylüler topraktan hisseler alacaktı. Lorda yirmi yıl boyunca elde edeceği miktarda bir tazminat ödenecekti; bu standart diğer bölgelerde düzenli olarak kullanılmıştı. Hükümet toprak sahiplerini tazmin edecek ve daha sonra köylülerin ödemelerini yirmi yıla yayılmış taksitler halinde toplayacaktı. Mera ve orman toprakları da paylaşılacaktı. Lord çiftliğin kendisine ait kısmında tüm mülkiyet haklarına sahip iken, köylünün payı umumi cemiyetlere verilmekteydi. Asiller ve kilise bundan böyle köylülerle aynı temelde vergiye tabi olacaktı. Bu kural zorluk olmaksızın uygulamaya konmadı. En büyük zorluk her bir asile verilecek tazminat miktarının belirlenmesinde çıkıyordu.

Macar isyanının kendi yardımlarıyla bertaraf edilmesinden sonra hem Hırvatlar hem de Sırplar, arttırılmış otonom hakların ve Üçlü Krallık ve Voyvodina toprakları gibi istedikleri toprak bölünmesinin tanınarak ödüllendirileceklerini düşünmüşlerdi. Bunun yerine onlar da mağlup Macarlar gibi Bach sisteminin kabulüne mecbur tutuldu. Hırvatistan, yöneticileri Viyana'dan atanan altı bölgeye bölündü. Hırvat özerkliğinin hiçbir izi kalmadı. Jelaçiç 1859 yılında ölünceye değin vali olarak kaldı ama unvanı sadece onursal bir unvandı. Yönetim genelde Almanca konuşan, nadiren Hırvat ama sıklıkla Alman, Çek ya da Sloven olan memurların elindeydi. Avusturya hukuk sistemi ve anayasası uygulanmaktaydı. Mamafih, bu dönemde bazı ilerlemeler de kaydedildi. Köylülerle ilgili kimi kararlar alındı. Zagreb yeniden piskoposluk oldu. Rijeka Hırvatistan'a verildi ama Dalmaçya ve Askeri Sınır eski statüsünü muhafaza etti. 1849 yılında Voyvodina kraliyet arazisi olurken Franz Joseph büyük voyvoda ilan edildi. Burasını da Viyana doğrudan idare ediyordu.

Yeni merkezi sistem tabiatıyla Hırvat siyasetçilerinin hepsini rahatsız ediyordu. Krallığı 1848 ve 1849'da desteklemeleri karşısında hiçbir şey elde edememişlerdi. Bir Macar'ın bir Hırvat'a yaptığı veciz hatırlatma bu durumu çok iyi özetlemektedir: "Bizim ceza olarak elde ettiğimiz şey size ödül olarak sunuldu."[4] Bu dönemdeki siyasi tavırlar 1914'e kadar aynı şekilde devam etti. Önceki partiler, Milli Parti ve Birlik Taraftarları ya da Macarcılar aktif olmaya devam etti. İlk parti Viyana ile işbirliği konusunda ayrılığa düşerken, Birlik Taraftarları Macaristan'a olan desteklerinde ısrarlıydı. 1861 yılında başka bir grup kelimenin tam manasıyla Hırvat milliyetçiliği yapan Haklar Partisi'ni (Hırvatistan'ın devlet hakları manasında) Ante Starçeviç ve Eugen Kvaternik liderliğinde kurdu. Milli Parti'nin Güney Slavlarının işbirliğine inandığını ve bu neden-

le Hırvatları, Sırpları ve Slovenleri denk kabul ettiğini görmüştük. Haklar Partisi de bunun aksine Hırvatistan'ın tarihi haklarına vurgu yapıp milliyetçilerin Yugoslav eğilimlerine muhalefet ediyordu. Geçmişte İllirya fikrinin savunucusu olan Starçeviç bütün Güney Slavların aslında Hırvat olduklarını ama Sırp ve Slovenlerin milletin ana gövdesinden koptuklarını öne sürüyordu. Bu manada fikirleri bazı Sırpların, Hırvatların aslında mürted Sırplar olduğu iddialarıyla örtüşmekteydi. Bütün üyelerinin kabul etmediği bu aşırı fikirlerin haricinde Haklar Partisi ne Viyana'yla ne de Buda'yla sürekli bir ortaklık istemekteydi. En iyisinin ortak bir kral vasıtasıyla birliktelik olduğunu düşünüyordu.

İlliryan düşünceyi destekleyen en önemli kişi Franjo Raçki'yle birlikte çalışan Piskopos Josip Strossmayer'di.1849 yılında Yakova piskoposu olarak atanan Strossmayer, Katolik faaliyetlerinde önemli roller üstlendi. Güney Slav ortaklığına gönülden inanan Strossmayer *Yugoslav* kavramını *İlliryan*a tercih etmişti. Milli Parti'nin lideri olarak bu dönem kararlarının şekillenmesinde çok önemli katkıları vardı. Hatırlanacağı üzere 1861 yılında Şubat Beratı, eyaletlerden delegeler gönderilerek oluşturulacak merkezi bir meclis olan Reichsrat'ı kurdu. Macar yerel meclisi bu meclise katılmayı reddetti. Hırvatistan banı Josip Sokçeviç, imparatorluğun yeni şekli için Hırvat desteğini elde etmeye çalıştı. Tahmin edileceği gibi Macarları takip eden Birlik Taraftarları ve tam özerk veya bağımsız bir devlet isteyen Haklar Partisi işbirliğini reddetti. Milli Parti ise bu sorun karşısında ikiye bölündü. İvan Mazuraniç liderliğindeki bir grup, Dalmaçya ve Askeri Sınır'ı Hırvatistan'a ekleyecek bir antlaşma yapılabilirse Reichsrat'a temsilci göndermekten yanaydı. Strossmayer liderliğindeki partinin çoğunluğu ise katılımı reddediyordu. 1863 yılında Mazuraniç, Viyana ile antlaşmayı destekleyen Bağımsız Milli Parti'yi kurdu. 1865 yılında ise ilk Milli Parti *sabor* seçimlerini kazandı. Viyana'nın talimatları doğrultusunda bu meclis, Macar mütekabilleriyle yeni bir siyasi ilişki biçimini müzakere etmede başarısız olacak bir delegasyon seçti.

Bu esnada uzlaşmanın sonucunda Habsburg hükümeti ile Macar temsilcileri arasında ortaya çıkan tartışmalar yeniden başladı. Nihai antlaşmada Macaristan'ın Hırvatistan'ı İkili Monarşi'de kendi topraklarına katmayı başardığını görmüştük. Ülkenin siyasi geleceğini muhakkak biçimlendirecek bu kararda Hırvat temsilcileriyle yeterince istişare edilmedi. Bu vakitten sonra Macar otoriteleri kendilerini her türlü müzakerede üstün konumda saydı.

Viyana ve Buda arasındaki değişen ilişkinin Hırvatistan için önemi kısa zamanda ortaya çıktı. 1867 yılında yeni atanan ve önceden Birlik Taraftarları Partisi'nin de lideri olan ban Levin Rauch, hem Milli Parti'nin her iki kolunun hem de bu durumu kabullenemeyenlerin faaliyetlerini bastırmak için ciddi

tedbirler aldı. Daha sonra *sabor* seçimleri yapıldı. Oyları etkileyebilecek bütün yolları kullanarak Birlik Taraftarları'nın altmış altı koltuktan elli ikisini kazanmasını sağladı. Muhalif delegeler bu hileli seçimin sonuçlarını tanımak istemediklerinde ise ban onların yerlerine yeni kişiler atadı. *Sabor* daha sonra yirmi üyeli bir delegasyon atayarak bu delagasyonu Macar meclisince seçilen benzer bir komiteyle müzakere etmesi için Buda'ya gönderdi.

Daha güçlü olmasına rağmen Macar hükümeti Hırvatlara bazı siyasi özerklik hakları vermek istiyordu. 1868'de müzakere edilen Nagodba (Antlaşma veya Uzlaşma) Hırvatistan'ı Macar Krallığı içinde ayrı bir birim olarak tanıyor ve bu birime kendi iç işlerinde, güvenlik adalet, din ve eğitim meselelerinde özerk yetkiler veriyordu. Hırvat dili yerel yönetimde ve ortak problemler tartışıldığı zamanlar Macar meclisinde kullanılabilecekti. Kırk Hırvat milletvekili Macar meclisinin üyesi olacaktı. Diğer şartlar ise bu kadar olumlu değildi. Banın yetkileri ve konumu özellikle çok kritikti. Bu yönetici Macar başbakanının önerisi ile kral tarafından atanacaktı; bu süreç de onun Macar çıkarlarını temsil edeceğinin teminatını baştan koyuyordu. Ayrıca *sabor*u tatil edip bir sonraki seçime kadar kendi başına yönetme hakkı da vardı. Macar hükümetinin ayrıca bankacılık, demiryolları, tartılar, ölçüler, metal para basımı ve ticari antlaşmaları kapsayan Hırvat ekonomik ve ticari işleri üzerinde ciddi bir hakimiyet alanı vardı. Toprak düzenlemeleri de Hırvatların istekleriyle uyuşmuyordu. Hırvatistan Askeri Sımr'ı 1881 yılında ele geçirecek ama Rijeka Macaristan'ın ve Dalmaçya da Avusturya'nın hakimiyetinde kalacaktı. 1868 Eylül'ünde hem *sabor* hem de Macar meclisi antlaşmayı kabul etti.

Nagodba, Hırvatistan'da büyük tepkiyle karşılandı. Sadece Birlik Taraftarları bu antlaşmayı destekliyordu. 1871 Ekim'inde Kvaternik, Rakoviça'da bir ayaklanma düzenledi ve bu ayaklanmanın bastırılması sırasında öldürüldü. Aslında Hırvat liderlerin yapabileceği fazla birşey yoktu. Hem Avusturya hem de Macaristan hükümetleri antlaşmayı onaylamıştı. Ancak tepkilerin yoğunluğu karşısında Macar otoriteleri antlaşmada bazı gözden geçirmeler yapmayı kabul etti. Altı Birlik Taraftarları ve altı Milli Parti üyesinden müteşekkil başka bir heyet kimi değişiklikler talep etti. Bunlar arasında banın Macar hükümetinin müdahalesi olmadan doğrudan kral tarafından tayini, *sabor*a ortak Avusturya-Macaristan meclisine beş temsilci gönderme hakkının tanınması ve Hırvatistan'ın kendi maliyesini yönetme teminatı vardı. Bu ana taleplerin hiçbirisi karşılanmadı ama yine de küçük meselelerde bazı tavizler verildi. Hayal kırıklığına uğrayan Strossmayer aktif siyasetten emekliye ayrıldı. Diğer yandan Yakova psikoposluğu görevine devam etti ve 1905'teki ölümüne değin nüfuzunu kullandı.

Hırvatistan, Slovenya ve Voyvodina'nın 1848'den sonraki siyasi gelişimi Güney Slav halkının zararına olmuştu. Avusturya yönetimindeki Dalmaçya ve Slovenya'daki koşullar bir sonraki bölümde tartışılacaktır; fakat bu kısımda bu bölgelerde de milli hareketler için az da olsa ilerlemeler olduğunu söyleyebiliriz. Macar topraklarında sadece ve sadece tek bir milliyetçi fikir şaşırtıcı derecede başarılı oldu. 1849'daki yıkıcı mağlubiyetten sonra Macar liderler milletlerini 1867 yılındaki yeniden düzenlenmiş imparatorlukta ortaklığa kadar götürebildi. Yeni konum ise sadece Slavlar için değil Erdel sakinlerinin çoğu için de olumsuzdu.

ERDEL

1848'den önce Erdel, Viyana'daki özel bir şansölye tarafından yönetilirdi. Habsburg hükümeti yöneticileri ve önemli memurları atardı. 1810 ila 1834 yılları arasında toplanmayan yerel meclis ise nüfusun imtiyazlı kesimlerinden temsilciler ile imparatorluk tarafından atanan üyelerden oluşurdu. Üç tanınmış millet, Saksonlar, Macarlar ve Sekeller ile dört kabul edilmiş din sistemi, Katolik, Luteran, Kalvinist ve Üniteryen, devam ediyordu. Meclisten bir yasa çıkması için her üç milletin de onayı zorunluydu.

Erdel sakinlerinin çoğunluğu olmalarına rağmen, Rumenlerin hükümette resmi bir temsilci bulundurmaması durumu devam ediyordu. Büyük oranda köylülerden müteşekkil bir nüfus olan Rumenler hem sosyal sınıflarından hem de milliyetlerinden dolayı dışlanıyordu. Banat'taki Ortodoks Sırpların konumuna benzer şekilde milli önderlik Ortodoks ve Uniat hiyerarşilerince paylaşılmış ruhban sınıfının elindeydi. İki kilise birçok noktada sürtüşse de siyasi ve kültürel seviyede işbirliği yapabiliyordu. 18. yüzyılda kültürel manada Uniatların liderliği üstlendiğini görmüştük. Piskopos Andrei Şaguna'nın çabalarından sonra Ortodokslar liderliği ele geçirdi. Şaguna Rumen milliyetçi hareketinde çok önemli bir rol oynamıştı.

Rumen kültürel yaşamındaki dini kurumların kapladığı yer, kiliselerin birçok Rumen için gerekli eğitimi vermelerinin doğal bir sonucudur. Kilise, ilkokullar için öğretmenler yetiştiriyordu; yüksek eğitim ise Blaj'daki Uniat okulda ve Sibiu'daki Ortodoks okulunda veriliyordu. Tek Rumen dilindeki basımevi Blaj'daki Uniat kilisesi tarafından işletiliyordu. Dini eğitime bu kadar önem verilmesi, milliyetçilikle alakalı değildi; dindar ve iyi bir vatandaş olmanın gereğiydi. Kiliselerin merkezi konumu ve milli liderlikleri, onlarla Rumen nüfusunun sözcüleriymişçesine ilişki kuran Habsburg hükümeti tarafından da tanınmıştı.

1830 ve 40'larda bu tekel, büyüyen bir grup tarafından tehdit edildi. Bu grupta öğretmenler, avukatlar, sivil memurlar, doktorlar, zanaatkarlar ve tüccarlar gibi orta sınıf entelektüelleri vardı. Kilisenin liderliğini eleştiriyor ve siyasi olarak çoğu liberal ve milliyetçi tarafta duruyordu. Diğer Balkan halklarındaki çağdaşları gibi milli kültürün hakiki ifadesi için dilin önemini onlar da kavramıştı. Rumence'nin Latin temelli olmasına vurgu yaparak dillerindeki Slavca ve diğer yabancı kelimeleri atmayı ve Kiril alfabesi yerine Latin alfabesini kullanmayı tercih ettiler. Halklarının Rumen kökenlerini ve Erdel'deki ikametlerinin devamını kabul etmiş olsalar da sadece tarihsel argümanlara güvenmediler. Çağdaş liberal doktrini takip ederek, Rumenler Erdel'deki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturup en fazla vergiyi ve ordu için askeri temin ettikleri için, siyasi kurumlarda da eş değer oranda temsil edilmeleri gerektiğini ileri sürdüler. Onların somut istekleri, dördüncü bir millet olarak tanınmanın ötesinde ayrıca nüfuslarıyla orantılı bir şekilde hükümette de temsil hakkını içeriyordu. Talepleri bu nedenle devrimciydi ve Erdel toplumunun aristokratik ve feodal temellerine saldırıyordu. Bu görüşler kısa zaman sonra basında yer buldu. 1838 yılında Gheorghe Baritiu ve ortakları Braşov'da *Gazeta de Transilvania*'yı (Transilvanya Gazetesi) ve onun edebi eki *Foaia pentru minte, inima şi literatura*'yı (Akıl, Gönül ve Edebiyat Eki) yayınlamaya başladı. Bunlar entelektüellerin fikirlerini yaymadaki ana vasıtalardı.

Gelecekte çok etkili olacak bu grubun büyüklüğünü belirlemek çok zordur. Macaristan'ın tamamı ve Erdel'de bu dönemde iki milyona yakın Rumen yaşıyordu. 1838 yılında *Gazeta de Transilvania*'nın beş yüz civarında abonesi vardı; 1860'a geldiğimizde ise abone sayısı fazla değişmemişti.[5] Ancak bu şahsiyetler yüzyıl boyunca siyasi ve kültürel liderliği ellerinde tutacaktı. Başlangıçta bu konumu Ortodoks din adamlarıyla paylaştılar. Entelektüel ve dini liderler arasındaki işbirliği her zaman kolay değildir. Entelektüeller ruhban karşıtı değillerdi ama kilise yönetiminde kimi değişiklikler talep ediyorlardı. Ruhban olmayanların yönetimde daha güçlü bir katılımı olması gerektiğine inanıyorlardı ve eğitim sistemine Rumen edebiyatı ve tarihi gibi milliyetçi tarafı daha ağır basan konuları dahil etmek arzusundaydılar. Uniat ve Ortodoks kiliselerinin daha çok işbirliği yapmalarını da istiyorlardı. Entelektüeller arasındaki sıradışı figür, Blaj'daki lisede felsefe öğreten Simion Barnutiu idi. Ruhbanlar arasında Ortodoks kilisesi Piskoposu Andrei Şaguna en önemli figür iken, Uniat hiyerarşinin başındaki çağdaşı Ioan Lemeni de en sonunda Rumen milli hareketini yarıda bırakacaktı.

Hırvatistan'da olduğu gibi Erdel'de de Macar liderler dil meselesini milli programlarının ana noktası haline getirip yerel mecliste Latince'nin Macarca ile değiştirilmesini öne sürmüşlerdi. Sekellerin temsilcileri tarafından desteklenirken Sakson vekilleri onlara karşı çıkıyordu. Bu talep ile hem Rumen hem

de Alman çıkarları zarar görecekti. Aslında Saksonlar Erdel'deki politik yapının zarar görmeden muhafaza edilmesini istiyorlardı ve bu nedenle müşkülata uğramışlardı. Sakson bölgelerindeki hakimiyetten vazgeçmek istemedikleri müddetçe Rumen çoğunluğun liderleriyle işbirliğine giremeyeceklerdi; çünkü Rumen liderler nüfusları oranında temsil hakkı talep ediyorlardı.

Mart ve Nisan 1848'deki isyandan sonra Macar meclisi Erdel'in geri kalan Macar topraklarıyla tamamen birleşmesine karar verdi. Erdel kendi meclisini kaybedecekti ama Buda'da altmış dokuz sandalyesi olacaktı. Bu hareketin Macar çıkarlarına faydası çok açıktı. Macarlar Erdel'de azınlıktı. Ama bu eyaletin Macaristan'a tamamen eklenmesi durumunda Macarlar bütün bölgelerde ezici çoğunluğa sahip olacaktı. Diğer bölgelerde olduğu gibi Macar devrimciler diğer alanlarda liberal reformlar teklif etti. Herhangi bir Rumen ya da Sakson, Macar dilini ve kültürel egemenliğini kabul ettiği takdirde devlette tam eşitlik kazanacaktı. Fakat Macarların dışındaki hiçbir halk bu tutumdan hoşlanmadı.

1848 yılında Erdel, Banat ve Macaristan'ın Rumenlerin meskun olduğu bölgelerinde toplantılar düzenlendi. Ayrıca kayda değer bir köylü teyakkuzu vardı. Macaristan'da çıkan köylü özgürlüğü yasasının Erdel'de uygulamaya konulması gecikti ve asiller feodal dönemdeki paylarını istediklerinde köylüler şiddetle cevap verdi. Erdel'deki durum, Macar asillerin Rumen köylüleri kontrol etmesi gibi bir durumla daha da karmaşıklaştı. Köylü temsilcileri entelektüellerle ve ruhban sınıfıyla milli bir program oluşturmak ve sunmak için bir araya geldi. Organizasyon merkezleri ise Blaj'dı.

Bu isyan yılında yapılan ilk önemli milli buluşma Nisan sonunda gerçekleşti. 8 Mayıs'ta bir başka konferans tertip edildi ve konferansa Şaguna, Barnutiu ile köylü hareketinin lideri Avram Iancu ve diğer entelektüellerle rahipler katıldı. Rumen liderler çağdaşlarının Hırvatistan'da karşılaştıkları sorunun aynısıyla karşılaştı. Viyana'yla mı yoksa Buda'yla mı işbirliği yapacaklardı? Macaristan ile tamamen birleşmeye karşı sabit bir cephe oluşmuştu ama bu iki rakip merkezle sürdürülecek müzakerelere dair de anlaşmazlık vardı. Ancak Macar devrimcilerle birlikte çalışmak isteyenler bile Rumen milli haklarının tanınmasını istiyorlardı ki bu da yerine getirilmesi imkansız bir şarttı. Şaguna ve Barnutiu'nun içinde oldukları en güçlü grup ise Viyana ile işbirliğinden yanaydı. Burada amaç belirli bir toprak parçası üzerinde otorite sahibi bir millet olarak tanınmaktı; diğer bir ifadeyle, Sırp liderlerince arzulanana çok benzer bir programdı. Gelecekte ise Şaguna, Habsburg hükümetiyle aradaki tek köprü olacaktı ve bunun karşılığında hükümet kendisini Rumen çıkarlarının temsilcisi olarak tanıyacaktı.

İlk toplantının asıl amacı Mayıs ortasında toplanacağı duyurulan milli bir meclis için hazırlık yapmaktı. 15-17 Mayıs tarihlerinde entelektüeller ve ruhbanlar tarafından önemli kararlar alındı. Şaguna ve Lemeni meclisin başkanları, Barnutiu ve Gheorghe Baritiu ise yardımcı başkanları olarak seçildi. Blaj dışındaki bir alanda otuz bin kişilik bir kalabalık önünde programlarını beyan ettiler. Rumen talepleri on altı maddelik bir dilekçeyle imparatora sunuldu. Dilekçenin içeriği Rumenlerin sadece dördüncü millet olarak tanınma şeklindeki ilk hedefinden bu yana kaydettikleri gelişmeyi açıkça gösteriyordu. Rumenlerin şimdiki amaçları; eyaletin yönetiminin tamamının yeniden düzenlenmesi, Rumen halkına nüfusuyla orantılı bir konum tanınması ve bununla birlikte yerel mecliste ve resmi görevlerdeki temsilde orantılı bir dağılımın sağlanması olarak açıklanmıştı. Rumence resmi bir dil olmalıydı. Bu değişimler anayasal bir meclis tarafından gerçekleştirilmeli ve bu meclis kurulana kadar da Macaristan ile birleşme sorunu ertelenmeliydi. Dilekçe aynı zamanda her yerde görmüş olduğumuz, konuşma ve basın özgürlüğünün temini, özel imtiyazların kaldırılması, köylülerin özgürleşmesi ve ticaret ile endüstrideki sınırların sona erdirilmesi gibi standart liberal reformlar listesini de içeriyordu.

Piskoposların başkanlığında iki heyet seçildi ve bunlardan biri imparatora dilekçeyi sunmak için Viyana'ya gitti. Diğeri ise Koloşvar'a gidip Erdel meclisinin toplantısına katıldı. Bu esnada merkezi Sibiu'da olan daimi bir Rumen Milli Komitesi kuruldu. Şaguna başkan, Barnutiu ise ikinci başkan oldu. Yirmi üç üyenin altısı papaz, beşi profesör, on ikisi ise avukat ve memurdu. Blaj'daki mecliste ılımlılar çoğunluktaydı. Güç kullanacak bir isyan faaliyeti yerine liderler hukuki yollar önerdi. Hükümete dilekçeler yazıldı ve piskoposların başkanlığında heyetler oluşturuldu. Toplantının sonunda piskoposlar kalabalığı sabırlı olma ve hükümetin tepkisini bekleme konusunda uyardı.

Rumen inisiyatifi başarısızlığa uğrayacaktı. Şaguna Viyana'ya meclisin çok güçsüz olduğu bir vakitte, Haziran ayında vardı. Şaguna'nm varışından kısa bir süre önce Macar muhalefetinden çekinen imparator, Macaristan ve Erdel'in birleşmesini öngören Mart ve Nisan kararlarını onaylamıştı. Piskopos daha sonra Buda'ya gitti ve burada Haziran ayından Eylül'e kadar Macar yetkililerle müzakerelerde bulundu. Lemeni de benzer bir hayal kırıklığına uğramıştı. Mayıs'ta toplanan Erdel meclisinde Rumen delegesi olarak piskopos ve yanındaki birkaç asil vardı. Haziran ayında köylü reformları onaylandı; Macar yasaları model olarak kabul edildi. Macarlar ve Sekeller çoğunluk olduklarından Macaristan'la birleşmenin kabulünü sağlayabiliyorlardı. Rumen liderlerin bu kararı kabullenmesi ya da meclisin böyle bir karar alma yetkisini tanıması beklenemezdi.

Aynı vakitlerde Eflak isyanı mağlubiyetle sona ermişti. Eylül ayında Rus ve Osmanlı orduları iki prensliği de işgal etmişti. Mülteciler Erdel'e akın etti;

Braşov ve Sibiu mülteci merkezleriydi. Bunların çoğu taşraya geçip oradan Batı Avrupa'ya doğru devam ediyordu. Nicolae Balcescu gibiler Erdel'deki hadiselere katılıyordu. Eflak isyanının liderleri kendi kısa süren hareketleriyle ortak birçok noktası olan Macar devrim rejiminin sempatizanıydı. 1848'den önce ve sonraki yıllarda, Prensliklerdeki Rumenler ve Macar liberaller işbirliği yaptı. Bu sırada Balcescu, Macar ve Rumen liderleri Rusya ve Habsburglara karşı ortak bir cephe kurmak için bir araya getirmeye uğraşıyordu. Bu iki muhafazakar güç Avrupa'daki devrimci değişimin önündeki ana bloğu oluşturuyordu. Macar hükümetinin yeterli tavizi vermemesiyle sorun çözülemedi. Macar hükümeti Hırvatistan'ın bazı tarihi haklarını tanımayı kabul etse de, benzer bir tanımayı Rumen ve Sırp isteklerine karşı genişletmeye karşıydı. Macarların bu milletlere yaklaşımı ancak 1849 Temmuz'unda yenilginin eşiğine gelindiğinde biraz değişikliğe uğradı.

Bu arada taşrada şiddet artmıştı. Hem Macar askerleri hem de Rumen köylüleri özgürlük yasalarının uygulanması amacıyla birbirlerine karşı zulme başlamıştı. Düzenli hükümetin yıkıldığı bölgelerde, Rumen halk liderleri kontrolü ele geçirdi. Önemli bir Rumen otorite merkezi Batı Dağları'nda kuruldu. Burada Avram Iancu, kendi konumlarını devrimin sonuna kadar korumayı başaran bir grup silahlı köylünün başındaydı. İmparatorluğun diğer kısımlarında da kavga başlamıştı. Banat'taki Sırplar ve imparatorluk birlikleri Macar devrimci güçlerine karşı savaşıyordu. Erdel'de Rumenler Habsburg ordusunu desteklerken Sekeller Macarlara katıldı. General Bem'in Macar kuvvetlerinin başına geçmesiyle askeri durum temelden değişti. Yeni general yıl sonunda Batı Dağları dışındaki bütün Erdel'i kontrol altına almayı başarmıştı. Bu da Erdel'in Macar askeri idaresi altında olduğu manasına geliyordu.

Aralık ayında Rumen liderler Şaguna'nın başkanlığında yeniden toplandı. Rumen özerk bölgesinin kurulması amacı devam etti. Buna göre Erdel, imparatorluk tarafından atanacak ve Hırvatistan banına benzer konumu olacak bir vali tarafından yönetilecekti. Her ne kadar Habsburg hükümeti kendisini resmi bir yapı olarak tanımasa da Rumen Milli Komitesi hala Viyana ile işbirliğinden yanaydı. Acil bir sorun ortaya çıkmıştı. Rumen temsilciler, General Bem'in seferberlik ilanıyla ortaya çıkan tehlikeye nasıl bir tepki vereceklerine karar vermeliydi. Rumen, Sırp ve Sakson liderlerin hepsi de, Eflak'taki Rus ordusundan müdahale talebinde bulunma noktasında anlaşmaya vardı. Prensliklerdeki devrimi sona erdiren güçten Erdel Rumenlerini Macar tehdidine karşı koruması talep edilecekti. Şaguna bu yardımı elde etmek için Bükreş'e gitti. Habsburg talebinin sonucunda bir Rus birliği Erdel'e girdi. Ama mağlup edildi. Yaza kadar büyük Rus müdahalesi gerçekleşmedi.

Daha sonra Şaguna bir heyetle yeni imparator Franz Joseph'e özerk bir Rumen prensliği kurulması talebini içeren dilekçeyi sunmak için Olmütz'e gitti. 1849 Mart'ında Olmütz'de çıkarılan anayasa ayrı bir Erdel ve Voyvodina'yı tanırken Rumen taleplerine dair hiçbir şey içermiyordu. Sonraki bütün müzakereler Macar sorununun çözülmesini bekleyecekti. Haziran ayında Rus ordusu Habsburg talebine cevaben Erdel'e girdi ve Ağustos ayının ortasında Macar birlikleri mağlup edildi.

Devrim sırasında hem Rumen ve Sakson hem de Hırvat ve Sırpların desteğinin Habsburg tarafına gittiğini gördük. Bu milletlerin herbiri sadakatlerinin kendi durumlarının yararına olacak imtiyazlarla ödüllendirilmesi beklentisi içerisindeydi. Bach sistemi de artık ne Rumenler için, ne de Hırvatlar, Sırplar, Saksonlar ve hatta mağlup Macarlar için kabul edilebilir bir sistemdi. Erdel, Viyana'dan atanan görevlilerce yönetilen bölgelere ayrılmıştı. Vali artık Sibiu'da yaşıyordu. Resmi dil Almanca olsa da yeni rejim, önceki özerk imtiyazlarının hepsini kaybeden Saksonları öncelemiyordu. Rumenler arasında ruhbanların etkisi hala güçlüydü. Şaguna şimdi de siyasetteki en etkin figürdü. 1848'de Lemeni'nin Macar yanlısı faaliyetlerle suçlanmasının ardından atanan Uniat piskoposu Aleksandru Şulutiu daha pasifti. Rumen liderleri 1849'da elde ettikleri sınırlı başarıya rağmen Viyana ile işbirliği siyasetini sürdürdü.

Milli gelişme için bir fırsat 1860 ve 1861 yıllarındaki anayasal tecrübe esnasında yakalandı. Şaguna 1860 yılında Mayıs'tan Eylül'e kadar toplanan Reichsrat'ın bir üyesiydi ve burada Rumen taleplerini tekrar dile getirdi. 1861 yılında Şubat Beratı'nın yayınlanmasından sonra da işbirliği politikası devam etti. O dönemde Macarların merkezi meclise vekil göndermeyi reddettikleri ama Habsburg hükümetinin bu meclisin kurulması yönünde çalışmalara devam ettiği hatırlanacaktır. Vekillerini seçmek için 1863 Temmuz'unda Erdel meclisi Sibiu'da toplandı. Yeni seçim kanunu daha fazla Rumenin meclise girmesini sağladı. Bunun sonucunda kırk altı Rumen, kırk iki Macar ve otuz iki Sakson vekil seçildi. Hükümet üyelerini belirledikten sonra meclis elli yedi Rumen, elli dört Macar ve kırk üç Saksondan oluştu. Macar vekillerin neredeyse hepsi Erdel hükümetinin hukuki temelinin 1848 Mart'ındaki yasalar olduğunu iddia ederek oturumlara katılmayı reddetti: Erdel Macaristan'ın bir parçasıydı ve sadece Buda meclisinin idare yetkisi vardı. Benzer sonuçların elde edildiği ikinci bir seçimden sonra meclis Sekeller veya Macar vekiller olmaksızın açıldı. Rumen ve Saksonlarm hakim olduğu meclis, Rumenlerin dördüncü tanınan millet olma taleplerini dinledi; Uniat ve Ortodoks kiliseler eski dinler olarak aynı seviyede kabul edildi ve Rumence resmi bir dil oldu. 18. yüzyıldaki temel istekler böylece karşılanmıştı. Ancak Habsburg İmparatorluğu'nun tüm iç ve dış şartları değişmiş ve Macar bakış açısı her tarafı kaplamıştı.

Franz Joseph'in Erdel'deki Macar pozisyonuna dair kararı imparatorun 1865 yılında Şaguna ile kişisel olarak görüştüğü bir toplantıda iletildi. Rumen haklarının tanınması amacıyla Viyana'yla sürdürülen işbirliği politikası da kasvetli bir başarısızlıkla sonuçlandı. Tek bir gelişme kaydedilmişti. 1864 Aralık'ında Rumen Ortodoks kilisesi Karlofça'nın otoritesinden ayrıldı ve Sibiu'da Şaguna'nın metropolitliğinde yeni bir merkeze kavuştu. Buna karşın, siyasi özerklik gibi can alıcı bir meselede Rumenler için en kötü çözüm uygulamaya konuldu. "Tarihi" bir millet olarak tanınmadıklarından tıpkı Sırplar gibi Rumenler de Hırvat Nagodba antlaşmasındaki özel haklara benzer haklar elde edemedi. Bunun yerine Macar meclisinde çıkarılan Milletler Hukuku'nda kendilerine bazı imtiyazlar verildi. Ancak görünüşte liberal olan bu şartlar da hiçbir zaman uygulanmadı.

Takip eden yıllarda entelektüeller milli hareketin kontrolünü ele alacaktı. Hükümetle bütünleşmeye uğraşan önceki politikaların sıkı bir eleştirisi olarak onların tercihi "pasifizm" siyasetini uygulamak ve siyasi hayata aktif katılımdan uzak durmak oldu. Bu davranışlarını 1880'lere kadar değiştirmeyeceklerdi.

SONUÇ: 1867 YILINDA HABSBURG İMPARATORLUĞU

Habsburg tarihinde 1867 yılı önemli bir kopuş yılı oldu. Ausgleich, imparatorluktaki en aktif ve saldırgan milliyetin zaferini simgeledi. Bundan sonra Macarlar Viyana ile ortaklığın önemli faydalarından yararlanacak ve bunun için çok az fedakarlıkta bulunacaktı. Geçmişte Hırvatların, Sırpların ve Rumenlerin siyasi tarihleri, Habsburg hükümeti ve Macarlar arasındaki çekişmeden ciddi manada etkileniyordu. Macarların konumuna daha çok sempati duyuluyordu. Milletler Avusturya mutlakiyetçiliğine karşı çıkıyor ve genelde tarihsel ayrıcalık savını destekliyordu. Macar devriminin liberal ve milliyetçi fikirleri, imparatorluğun tamamında birçok grup tarafından tutuluyordu. Macar programının St. Stefan'm kraliyet topraklarının tamamını içine alacak üniter bir devlet isteği, Hırvat, Sırp ve Rumen liderlerin bölgesel otonomi ve milli tanınma talepleriyle doğrudan çatışınca esas büyük sorunlar su yüzüne çıktı. Tam da Macar hükümetinin en geniş tarihi sınırları elde etmeyi ve merkezi imparatorluk otoritesini en çok zayıflatmayı amaçladığı bir vakitte, benzer talepleri diğer milletler de dile getirmeye başladı. 1848 yılından sonra Macarların milli amaçlarının Hırvat, Sırp ve Rumen talepleriyle olan uyumsuzluğunun önceki Habsburg mutlakiyetçi rejimiyle olan uyumsuzlukla aynı olduğu açıkça ortaya çıktı.

1867'den önce milletlerin Viyana ve Budapeşte arasında manevra olasılıkları vardı. Farklı yollar seçiyorlardı. Şaguna Habsburg hükümetiyle işbirliği yaparken; Strossmayer Macaristan'la bir anlaşma zemini arıyordu. Nihai olarak alternatiflerin hiçbirisi tatmin etmedi. Macar liderler sabit ve teslim olmayan bir konum elde etmeyi başardı. Bunun aksine Almanya ve İtalya'daki mağlubiyetlerle ve bütün topraklarında vuku bulan iç sorunların çokluğuyla zayıflamış Habsburg hükümeti Macar baskısına direnemedi. Başka hiçbir millet alternatif bir ortaklık kurma zemini için yeterince güçlü değildi.

1867'den önceki yıllarda milli programların bazılarında bir gelişme olduğunu gördük. 18. yüzyılda antlaşma ve sözleşmelerle teminat altına alınmış tarihsel haklara vurgu yapıldı. 1848 yılında ise birey ve milli haklar fikri önem kazandı. Bu nedenle Rumenler dilekçelerinde Erdel nüfusunun çoğunluğunun Rumen olduğunu ve en çok vergiyi kendilerinin ödediğini belirtiyordu. Tarihsel argümanlar ise hiçbir zaman yok sayılmadı. Kilisenin zirve konumu Strossmayer, Rajaçiç ve Şaguna'nın kariyerlerinde kendini gösterse bile liderlikte de bazı değişiklikler oldu. Eğitimli orta sınıf siyasette aktif rol aldı. Bu kişiler özellikle öğretmen, doktor, avukat, memur ve ordu görevlileri gibi profesyonellerdi. Fakat yine de siyaset bütün imparatorlukta küçük bir grubun ilgi alanındaydı. Habsburg ordusunda ya da devrimci çetelerde savaşa çağrılmaları dışında köylüler bir sınıf olarak neredeyse tamamen siyasetten dışlanmışlardı.

NOTLAR

1 Wayne S. Vucinich, "Croatian Illyrism: Its Background and Genesis" Stanley B. Winters ve Joseph Held içinde (ed.), *Intellectuals and Social Developments in the Habsburg Empire from Maria Theresia to World War I* (Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975), s. 88.

2 Vladimir Dedijer vd., *History of Yugoslavia*, çev. Kordija Kveder (New York: Mc Graw Hill, 1975) s. 103, n. 1, burada ağızların net bir açıklaması verilmiştir: "Sırp-Hırvat dili, *ne* sorusuna göre üç temel diyalekte bölünmüştür: Kajkavian (ne=kaj), cakavian (ne=ca) ve stokavian (ne=sto). Kajkavian bugün Hırvatistan'ın kuzeybatı kesimlerinde konuşulmaktadır; cakavian, kuzeydeki kıyılarda ve Adriyatik adalarında, stokavian ise diğer bütün bölgelerde kullanılmaktadır. Stokavian modern standart Sırp-Hırvatça'nın temelidir. Stokavian'ın üç alt ağzı vardır ve bunlar orjinal Slav seslisinin (jat ile temsil edilen) telaffuzuna göre ayrılır.

3 C. A. Macartney, *The Habsburg Empire, 1790-1918* (Londra: Weidenfeld & Nicholson, 1968), s. 447.

4 Robert A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, 2 cilt. (New York: Columbia University Press, 1950), c. I, s. 126.

5 Keith Hitchins, "The Sacred Cult of Nationality: Rumanian Intellectuals and the Church in Transylvania, 1834-1869", Winters ve Held, *Intellectual and Social Developments*, s. 135.

BÖLÜM 7

Savaş ve Devrim, 1856-1887

KIRIM Savaşı'ndan sonraki yirmi yıl, geçmişteki ittifak sisteminin çökmesinden ötürü devrimci faaliyetlere geniş bir alan açmıştı. 1815 yılından sonra Avusturya, Prusya ve Rusya'nın Kutsal İttifak'ı, muhafazakar, monarşik rejimlerin milli liberal hareketler tarafından devrilmesine karşı etkin bir set oluşturmuştu. Habsburg monarşisine 1849 yılındaki Rus yardımı, bu olayın zirve noktasını simgeliyordu. Kırım Savaşı sırasındaki Habsburg tavırları ve bu politikaya karşı Rusların aşırı tepkisi geçmişteki ittifakı bozdu ve kısa bir süre için Rusya Fransa'yla işbirliği yaptı. III. Napolyon bir ayaklanma sonucu iktidara gelmişti ve benzer hareketleri desteklemek istiyordu. Ana ilgi noktası İtalya'ydı; fakat Tuna Prenslikleri ve Polonya'daki hadiselerle de yakından ilgiliydi. Rusya ile yapılan antlaşma, İtalya'nın birleşmesinde ve Tuna eyaletlerinde işe yaramıştı ama Polonya sorununda başarılı olamadı. 1863 yılında Rusya hakimiyetindeki Polonya topraklarında bir isyan başladı. Bu isyana Fransa, İngiltere ve Habsburg İmparatorluğu sempatiyle yaklaşıyor ve isyanı açıkça destekliyordu. Bu da Rus-Fransız ilişkilerinin soğumasına neden oldu. Rus hükümeti bu sefer yüzünü uluslararası meselelerde tek partneri olan Prusya'ya döndü. Rusların Prusya'nın başını çektiği Alman birleşmesine verdiği destek, hem Habsburg İmparatorluğu hem de Balkan yarımadası için ciddi bir öneme sahipti.

Devrim döneminin diplomatik yönleri önemli olsa da bu hareketleri milliyetçi liderler organize etmişti. Bu liderler aynı hedefe sahip diğer gruplarla temas halindeydi. Özellikle İtalyan, Macar ve Polonyalı gruplarla temaslar yoğundu. Doğu Avrupa için en önemli faaliyetlerin aktörleri Çartoriski ve Koşut gibi daha önce ülkelerinde yüksek siyasi konumları olan ve bu öncü rollerini sürgünde de sürdüren kişilerdi. 1830 ve 1863 yılındaki Polonya ve 1848-1849 yıllarındaki Macar isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Polonyalı ve

Macar mülteciler başka komplolara karıştı. Bu hareketlerin liderleri kendilerini sürgündeki başbakanlar olarak görüyor ve Avrupalı devlet adamlarıyla eşit seviyede görüşüyordu. Bu hareketlerin bütün Avrupa'da temsilcileri vardı ve uluslararası diplomaside önemli rollere sahiplerdi. Amaçları, toplumsal veya siyasi reform değildi, devletlerini yeniden kurmak istiyorlardı. Liberal olsalar ve eğitimli, mülk sahibi sınıfları da içlerine alacak şekilde katılımı genişletmek isteseler de nadiren demokratiklerdi. Balkanlar'daki hadiseler Macaristan ve Polonya'daki gelişmelerden olduğu kadar İtalyan birleşme hareketinden de etkilenmişti. Hem Mazzini ve Garibaldi'nin sol kanadıyla hem de Cavour'un liderliğindeki ve Sardunya Krallığı'ndaki sağ hareketle ilişkiler sürdürülmekteydi.

Balkanlar'daki devrimciler aynı zamanda sol devrimci grupların faaliyetlerinden de etkilenmişti. Bu gruplar ılımlı liberalizmden, sosyalizm, anarşizm ve komünizme kadar uzanan geniş bir yelpazede programlar sunuyordu. Devrimin milli yönünden ziyade toplumsal yönünü vurgulayarak demokratik rejimlere geçişi amaçlıyorlardı. Tabiatıyla ulus devlet fikrini de destekliyorlardı. Daha muhafazakar grupların aksine soldaki liderlerin, hükümet başkanlarına ve önemli görevdeki kişilere erişim imkanları yoktu. Gizli komitelerle çalışıyorlardı ve başarı umutlarını diplomatik müzakerelere veya düzenli siyasi süreçlere değil de devrime bağlamışlardı. Bu gizli devrimci faaliyetlerin çok yaygın olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Detaylı eylem planlarıyla sayısız gizli topluluk mevcuttu; ancak sadece çok azının başarılı olma ya da hadiselerin seyrini değiştirme ihtimalleri vardı. Sayılarının çokluğundan dolayı hükümetlerin onları ayırt etmesi ya da kimin neyi temsil ettiğini anlaması çok zordu. Bu hareketlerin çoğunda hakim olan gizli ve komplocu ton, aralarında Çarlık Rusya'sının da bulunduğu muhafazakar rejimleri rahatsız ediyordu. Muhafazakarların başını çektiği milliyetçi hareketler desteklenebilirdi; fakat büyük güçlerin toplumsal ve siyasi yapısını tehdit edecek sosyalist veya demokratik bir ajitasyon ancak yoğun güvenlik tahkikatının hedefi olabilirdi.

1856'dan sonraki iki büyük milliyetçi hareket tabii ki Alman ve İtalyan hareketleriydi. İkisi de temelde muhafazakarların önderliğinde, geleneksel çizgilerde gerçekleşiyordu. Savaş ve diplomasi yolunu kullanan bu hareketler Sardunya ve Fransa'nın 1859 yılında Habsburglara karşı yaptığı savaş ve Prusya'nın 1866'da Avusturya'yla, 1870-1871 yıllarında ise Fransa'yla yaşadığı müteakip sorunlar yoluyla başarılı oldu. Bu hadiselerin Balkanlar'daki aksi hemen görünüyordu. Habsburg İmparatorluğu'nun mağlubiyeti ve İtalyan birleşmesinin Kral Otto'nun idaresi üzerinde olumsuz etkisi vardı ama Prensliklerin birleşmesinde de çok yardımcı oldu. 1866 yılındaki Prusya zaferinin, Ausgleich'ın son müzakerelerindeki katkısı çok büyüktü; Habsburg idaresindeki Balkan

milletlerini ise çok olumsuz etkiledi. Öte yandan bu kriz Prens Carol'e, Bükreş'teki konumunu sağlama alma imkanı verdi. 1871 yılında Fransa'nın mağlubiyeti ve bunu takip eden dönemde uluslararası ilişkilerdeki zayıflığından en fazla zararı, hamilerini kaybeden Yunanistan ve Romanya görmüştü.

Avrupa'nın haritasının hızla değiştiği milli ayaklanma döneminde Balkan hükümetlerinin de aynı yoldan geçmek istemesi doğaldı. Milli birlik ve terakki o dönemin parolasıydı. Birleşik bir İtalya ve Almanya vardı; Macaristan da Habsburg İmpratorluğu ile hakimiyeti paylaşıyordu. Tuna Prenslikleri'nde, Yunanistan'da, Karadağ'da ve Sırbistan'da bağımsız ya da özerk hükümetler hüküm sürerken Osmanlı İmparatorluğu hala yarımadanın büyük bölümüne hakimdi; Bosna, Hersek, Epir, Teselya, Makedonya, Trakya, Bulgar ve Arnavut toprakları. Balkan devlet adamları ve yazarlarının bu toprakların paylaşımı için birçok şema çıkardığını görmüştük. Örneğin Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını amaçlayan Megalo İdea, Balkan Dağları'ndan Arnavutluk sahillerine kadar olan çizginin güneyindeki toprakların nihayetinde Yunanlıların idaresinde olmasını öngörüyordu. Garaşanin'in Nacertanije fikri Bosna, Hersek ve Kosova bölgelerinin ilhakını, Karadağ'la birleşmeyi ve Adriyatik'e çıkışı güvence altına almayı amaçlıyordu. Rumen milliyetçileri de Erdel'in Bukovina ve Besarabya ile iki özerk eyalet şeklinde birleşmesini hedefliyordu. Habsburg İmparatorluğu'nda ise İlliryan düşüncenin savunucuları "Villach'tan Varna'ya" bütün Güney Slavlarının birleşmesini istiyordu.

Bu programlar sadece birbirleriyle çelişmekle kalmıyor aynı zamanda büyük güçlerin çıkarlarına da dahil oluyordu. En zor problemle Rumen milliyetçiler karşılaştı. Habsburg İmparatorluğu'nun Erdel ve Bukovina'yı, Rusya'nın da Besarabya'yı teslim etmesi pek mümkün görünmüyordu. Sırp ve Yunan sınırlarının Osmanlıların rağmına genişlemesi karşısında da engeller vardı. Kırım Savaşı sonrasında İngiltere bu Müslüman devletin toprak bütünlüğünü destekliyordu. Habsburg Kralhğı'nın da benzer bir ilgisi vardı. Güney komşusu Sırbistan'ın güçlenmesini arzu etmiyordu. İç reformlara yönelttiği ilgisi nedeniyle Rus hükümeti Babıali'yle iyi ilişkilerin sürmesini ve Balkanlar'da huzuru istiyordu. Prusya yenilgisinden sonra Fransa'nın Doğu meselelerine tesir etmesi beklenmiyordu. Bu koşullarda, Balkan liderlerinin toprak genişletme siyasetine kalkıştıkları an karşılaşacakları şey büyük güçlerin sert muhalefeti olacaktı.

Avrupa devletleri arasındaki bu olumsuz tavırdan dolayı Balkan devlet adamları alternatifler aramaya başladı. 1856'dan sonra tek başına bir milli askeri hareket pratik bir politika değildi. Yenilenmiş Osmanlı ordusu her düzenli Balkan kuvvetini mağlup edebilirdi. Eyaletlerin birleşmesi ve yabancı

bir valinin atanmasıyla sonuçlanan diplomatik müzakereler ise ancak devletlerin dahili meselelerine dairse ve toprak genişlemesinden bahsetmiyorsa başarılı olabilirdi. Genişleme umutları tamamen ortadan kalkıncaya değin geriye kalan tek olasılık, Balkan hükümetlerinin birbirlerini destekleyecek tedbirleri uygulamaya koyması ve işbirliğiydi. Balkan hükümetlerini bir araya getirecek çalışmaların gerçekleştirilmesi ve İtalyan, Polonyalı ve Macar milliyetçi ve devrimci liderlerin desteğinin alınması gerekliydi. Bu dönemde çatışan çıkarlar ve Osmanlı hakimiyetindeki Balkan topraklarının paylaşımı sorunlarıyla yüzleşilmesi gerekiyordu.

BALKAN İŞBİRLİĞİ

Bu anlatı temelde Balkan halklarının Babıali'yle ve büyük güçlerle olan ilişkilerini incelemeyi hedeflemekle birlikte, karşılıklı işbirliğinin bazı işaretlerine de değinildi. 18. yüzyılda hem Rus hem de Habsburg hükümeti askeri meselerde yardım edeceklerini bildirip genel bir Balkan ayaklanmasını teşvik etti. Eterya amaçları için destek ararken benzer bir toplu eylemi hayal ediyordu. Bundan sonra, benzer amaçlı öğrenci ve devrimci gruplar Paris, Cenevre ve Londra gibi şehirlerde birbirleriyle temas halindeydi. Dikkat edilmesi gerekir ki birçok bağlantısı olan bu hareketlerin hepsi de mutlaka Osmanlı karşıtı değildi. Hatta 1849'dan sonra doğrudan Rusya ve Habsburg İmparatorluğu'na yönelmişlerdi. İtalyan, Rumen, Polonyalı ve Macar devrimciler bu iki hükümeti esas düşmanları olarak görüyordu. Buna karşıt olarak bunlardan üçü, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı daha dostaneydi. Sürgündeki Macar ve Polonyalıların çoğu Osmanlı Devleti'nin hizmetindeydi. Bu mültecilerin amacı Osmanlı topraklarının paylaşımı değildi; zira onlar Avusturya ve Rusya'nın rağmına, Macar ve Polonya devletlerinin kurulmasını amaçlıyordu.

Bu grupların düzenlediği komplolar çok karmaşık olabiliyordu. 1859 yılında Fransız ve Piemonte hükümetleri Cuza ile müzakereleri sürdüren Macar devrimcilerle temasa geçmişti. Buradaki amaç Boğdan'daki Macarlara verilecek Fransız mühimmatının Prensliklere ulaştırılması idi. Bu Macarlar Erdel'e seferler düzenleyip, Habsburg birliklerinin İtalya'dan ayrılmasını sağlayacaktı. Bu eylem için 1848 yılında Erdel'in siyasi konumundan dolayı çok sıkı bir şekilde kavga eden Rumen ve Macar temsilcilerinin müzakeresi gerekiyordu. Bu müzakerelerde Macar temsilciler zafer kazanıldığı takdirde Erdel'in nihai kaderini bütün halkın oy kullanarak belirlemesi noktasında ikna oldu. Amaç, üyelerinin bağımsız devletler olarak Macaristan, Sırbistan ve Ro-

manya olacağı bir Tuna Konfederasyonu kurmaktı. Bütün bu planlar 1859 yılında III. Napolyon'un Habsburg İmparatorluğu ile Villafranca Mütarekesi'ni imzalaması ve bu nedenle bütün devrimci faaliyetlerden desteğini çekmesiyle yarıda kaldı. Büyük güçlerden gelen baskı karşısında Cuza, Rumen topraklarında örgütlenen Polonyalı ve Macar entrikacıları bastırmak zorunda kaldı. Bununla birlikte gelecekte Prenslikler devrimci faaliyetlerin bir merkezi ve radikal gruplar için emin bir cennet konumunu sürdürecekti. Rumen hükümeti bu yapılara hoşgörüyle bakmaktaydı.

Diğer hareketler doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltilmişti. Bir Balkan ittifakı kurmak için en ciddi girişim, Mihailo Obrenoviç'ten gelmişti. Yüzyılın ortasında Balkan sorunlarına büyük güçlerin müdahalesinin yarattığı tehlikeler açıkça ortaya çıkmıştı. Hiçbir Balkan devleti yükü kendileri için giderek azalan Osmanlı idaresini, Avusturya veya Rusya idaresiyle değiştirmek istemiyordu. Eğer Balkan hükümetleri kendi aralarında anlaşabilirlerse, amaçlarını dış destek çağırmadan da elde edebilirlerdi. Bu siyasetin önündeki en büyük engel, Balkan ordularının yenilenmiş Osmanlı ordusunu yenecek güce sahip olmamasıydı. Tahminlere göre hazırdaki en gelişmiş kuvvet olan Sırp ordusunda doksan bine yakın asker varken, Yunan ordusunun sadece sekiz bin silahlı gücü vardı.[1] Rumen ordusu ise daha sonra Prens Carol döneminde kurulacaktı. Bütün hükümetler daha etkin oldukları gerilla savaş tekniklerini geliştirmek yerine askeri güçlerini Batılı modellere göre düzenlemenin gerekliliğine inanmıştı. Bu geri adıma rağmen bütün liderler aynı zamanda saldırgan milli programları uygulamak arzusundaydı.

Müzakerelerin merkezi Sırbistan'dı. Dışişleri bakanı Ilija Garaşanin ile birlikte çalışan Prens Mihailo diğer Balkan liderleriyle krallığı sırasında temas halindeydi; fakat antlaşmalar 1866, 1867 ve 1868 yıllarında imzalanabildi. Sırpların toprak istekleri Nacertanije'de belirlenmişti. Habsburg Hırvatlarını ve Sırplarını da kapsayacak daha geniş bir Güney Slav kuramı tartışması mevcuttu ve Prens, Strossmayer ile görüşüyordu. Ancak ana vurgu tarihsel Sırp toprakları olarak bilinen bölgelerin ele geçirilmesi üzerineydi.

En önemli müzakereler Yunanistan'la yapılanlardı. Müzekerelere Otto'nun krallığı sırasında 1861 yılında başlandı. Azalan nüfuzunu telafi etmek üzere dış politikada prestij kazanma hevesinde olan kral müzakerelere çok istekli başladı. Anlaşma yolundaki en mühim engel Osmanlı topraklarının bölünmesi konusunda ortaya çıkan güçlüklerdi. Her hükümet "kendini yönetme" hakkı istiyordu. Bulgarlardan ve Arnavutlardan gelecek muhtemel istekleri hiç dikkate almıyorlardı. Yunan hükümeti Makedonya'nın tamamıyla

Bulgarların ikamet ettiği bölgenin Balkan Dağları'nın güneyinde kalan kısmını istiyordu. Bu dağların kuzeyindeki kısım ise Sırplara kalacaktı. Sırbistan Makedonya ile birlikte, Kosova, Bosna ve Hersek'i istiyordu. Bu bölgenin etnik kompozisyonu hakkında ne bilgi sahibiydi ne de bu kompozisyonu dikkate alıyordu. Müzakereler 1862 ile 1866 yılları arasında askıda kalmıştı ve bu dönemde Otto'nun yerine I. Georgios geçmişti.

1866 yılında Avrupa'da meydana gelen kriz Balkan devletleri için büyük bir fırsat yarattı. Şubat ayında çıkan bir isyan Aleksandru Cuza'nın devrilmesiyle sonuçlandı. Yazın Prusya, Sırp genişlemesinin en önemli düşmanı Avusturya'yı mağlup etti. Aynı zamanda Girit'te bir isyan başladı ve buna eş zamanlı olarak Sırbistan ve Karadağ arasında Balkanlar'daki ilk antlaşma imzalandı. Sakinlerinin kendilerini Sırp addettikleri Karadağ ile Balkan devletlerini bir araya getirme çabaları sırasında Mihailo ile ortak çalıştı. İki devletin birleşme ihtimali belirdiği takdirde Prens Nikola tahtı bırakacağını söyledi. Mihailo'nun çocuğu yoktu ve bu nedenle Karadağ lideri Sırp tahtı boşaldığında kendisinin tahta geçebileceği umudunu taşıyordu. Yapılan antlaşma ise Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ayaklanma için ortak hazırlıklara girişme olanağı sağlıyordu. Buradaki amaç Mihailo'nun yönetiminde tek bir Sırp milleti oluşturmaktı.

Yunanistan ile müzakerelere tekrar başlandı ama kısa sürede ciddi sorunlar kendini gösterdi. Girit sorunuyla meşgul olan Yunan hükümeti Sırpların Babıali'ye savaş açma yükümlülüğünü üstlenmelerini ve böylece Osmanlı kuvvetlerinin adadan ayrılmasını arzuluyordu. Bunun yerine Sırp liderler Babıali'ye Sırp topraklarındaki kuvvetlerini tahliye ettiklerindeki kazanımlarının çok az olacağı zorluklar uyguladı. Herşeye rağmen 1867 Ağustos'unda Viyana yakınlarındaki Vöslau kasabasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre iki devlet Osmanlı İmparatorluğu'nca saldırıya uğradıklarında birbirine yardım edecekti. Makedonya'nın paylaşımı sorunu da halledildi, en azından Sırbistan'ın Bosna ve Hersek'i; Yunanistan'ın ise Epir ve Teselya'yı bu şekilde toprak değişiminin mümkün olduğu ilk fırsatta alacağı beyan edildi.

Bükreş'le yapılan müzakereler de sürüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oluşturulmuş bir Balkan ittifakına Rumenlerin katılımının önündeki en büyük engel, Rumen toprak iddialarından hiçbirinin dikkate alınmamış olmasıydı. Sonraki büyük amaç ise Erdel'di. Her ne kadar Sırp hükümeti Avusturya'yı Osmanlı topraklarına doğru genişlemenin önündeki en büyük engel olarak görse de ne Sırplar ne de Rumenler Viyana'ya karşı bir kampanya tasarlamaktaydı. Böylece, Sırbistan ve Romanya'nın bu sorunda bir çıkar çatış-

maları olmamakla birlikte, ortak bir amaç da taşımıyorlardı. 1868 Şubat'ında dostluk bildirgesi mahiyetinde bir antlaşma imzalandı.

Komşu devletlerle yapılan müzakerelerin dışında Sırp hükümeti Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmayı planlayan komplo gruplarına da destek veriyordu. Bosna'daki gizli Sırp komitelerine yardım etme, yüzyıl boyunca standart bir politika haline gelmişti. Özellikle Georgi Rakovski gibi Bulgar liderlerine yapılan yardımlar çok daha önemliydi. Bulgar isyancılarla işbirliği yapmak ise Osmanlı topraklarının paylaşımı sorununu çok daha karmaşık hale getiriyordu. Yunanlılar ve Sırplar gibi Bulgar komiteler de planlarının, Makedonya ve Trakya'yı içine alacak bir devletle sonuçlanmasını istiyorlardı.

1868 yılında Mihailo'nun suikaste kurban gitmesiyle Balkan işbirliği planları son buldu. Zaten ölümünden önce prens özellikle Avusturya ile olan ilişkiler bağlamındaki görüşlerini değiştirmişti. Viyana'ya karşı tavırları Ausgleich'tan sonra keskin bir şekilde değişen Macar milliyetçileriyle yakın ilişki içindeydi. Balkan devletlerini ortak bir amaç etrafında bir araya getirecek başka bir çaba 1912'ye kadar olmadı. Bu erken çaba Pan-Balkan hareketindeki ciddi zayıflıkları ortaya koydu. Ayrıca devletlerin topraklar üzerindeki ihtilafları Arnavut taleplerinin de işin içine girmesiyle çok daha belirginleşti.

Sonraki krizlerde her Balkan devleti bağımsız bir politika izleyecekti. Sadece bazı durumlarda ortak bir hedefe ulaşmak için işbirliği yapılacaktı. Liderlerin büyük güçlerin hamiliğini isteme tercihleri 1870'lerde tekrar ortaya çıktığında, Avrupa'nın dikkati Balkanlar üzerine yeniden yoğunlaşacaktı. Gelecekte sol eğilimli gruplar ve yeraltı örgütleri Balkan işbirliğine destek verecekti. Buna karşın resmiyette aynı topraklar için rekabet halinde olan ve kuvvetlerinden kuşku duyulan Balkan hükümetlerinin birbirlerine karşı kuşkucu ve rekabet içindeki politikaları devam edecekti. Diğer bir deyişle, Balkan devletleri arasındaki münasebetler, Avrupalı büyük güçler arasındaki ilişkilere çok yakından benzemekteydi.

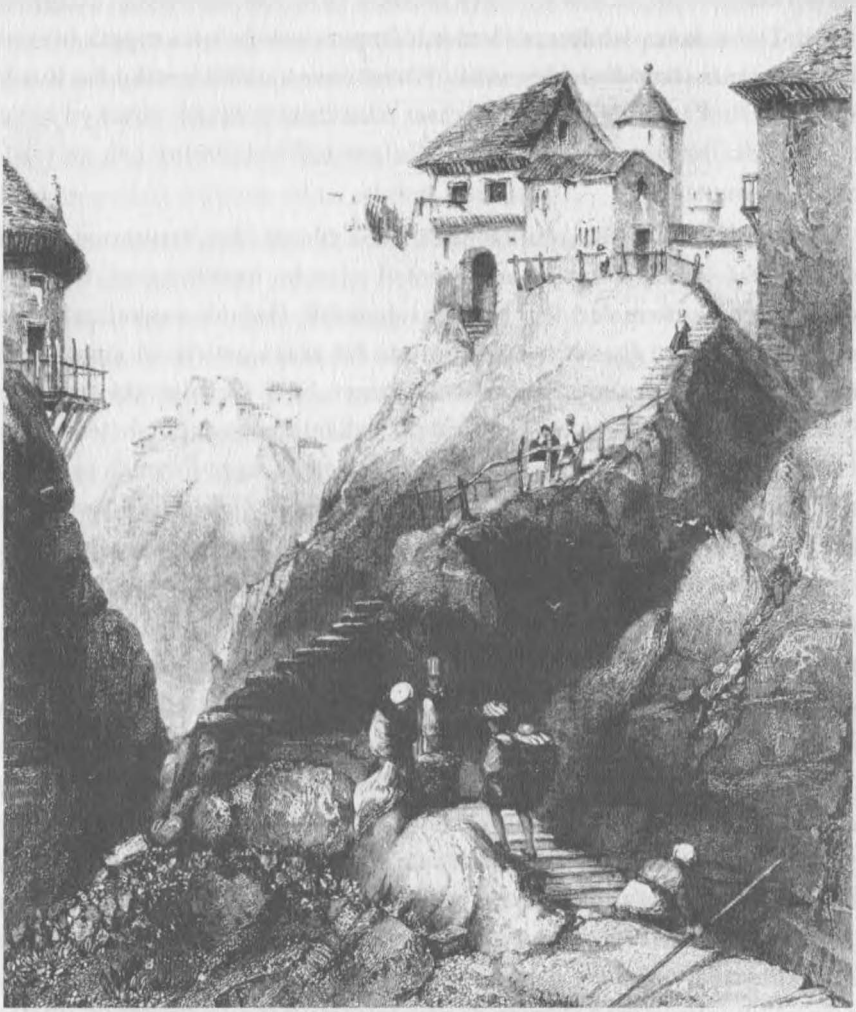
BULGAR MİLLİYETÇİ HAREKETİ

1860'larda ortaya çıkan Bulgar milliyetçi hareketinin bölgesel istekleri, Yunanistan ve Sırbistan'ınkilerle ciddi olarak çatışmaktaydı. Bulgar milliyetçiliğinin göreceli olarak geç gelişmesi anlaşılır bir şeydi. İstanbul'a en yakın Balkan bölgesi olarak Bulgar toprakları her zaman merkezi hükümetin kontrolüne ve askeri müdahaleye çok daha müsaitti. Geçmişteki tarihi gelişmelerin tabii bir

sonucu olan ve hem Babıali hem de Rusya tarafından tasdik edilmiş olan Yunan kültür hakimiyetini de aşmak kolay değildi. Sırp, Karadağlı, Rumen ve Yunanlıların aksine Bulgarların halkı örgütleyip birleştirecek merkezi bir kurumu da mevcut değildi; kilise Fenerlilerin kontrolü altındaydı. Ayrıca başlangıçta dış ilişkilerde hamiliklerini üstlenecek bir güçle de doğrudan ilişkileri yoktu. 1830'dan sonra bölgedeki ekonomik koşulların hızlı bir şekilde düzelmesi de, milliyetçi hareketin önündeki başka bir setti. Osmanlı reformları ve ülkede düzenin yeniden tesisiyle taşradaki anarşi ortadan kalkmıştı. Diğer bölgelerde isyana neden olan ekonomik sömürü de artık görülmüyordu. Malikane ve vergilendirme sistemine karşı bazı yerel ayaklanmalar olmuştu ama Yunan ve Sırp isyanlarının mukabili olabilecek büyük bir iç ayaklanma meydana gelmemişti.

Bulgaristan'daki milliyetçi bilinç, kültürel canlanıştan sonra gerçekleşti. Sırplara ve Yunanlılara benzer şekilde Bulgarlar tarihlerini kilise, halk şarkıları ve folklor sayesinde korudu. Ancak kilisedeki yüksek makamlar Yunan kontrolündeydi. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Bulgarca'ya çok yakın bir dil olan Kilise Slavoncası Yunanca'yla değiştirildi. Edebi bir dil olarak Bulgarca'nın oluşturulması bu yüzden çok elzemdi. Aynaroz Dağı'ndaki Hilandar Manastırında keşiş Paisii 1762 yılında ilk Bulgaristan tarihini yazdı. Bulgarların da muhteşem bir tarihleri olduğunu göstermek istiyordu. 1806 yılında bir başka ruhban, Vratsa piskoposu Sofronii, *Kyriakodromiom* (Pazar Kitabı) başlıklı vaazlar koleksiyonu yayınladı. İstanbul'da, Tuna Prensliklerı'nde ve diğer bölgelerde basılan Bulgarca kitapların sayısı 1840 ve 1850'li yıllarda arttı. Kırım Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da kitap basımına izin verildi. Tarih, gramer, aritmetik ve yabancı dillerden çeviri kitaplar büyük oranda basıldı. Bunlara ek olarak eğitimli Bulgarlar, dildeki benzerlikten ötürü Rus yayınlarına da erişebiliyordu.

Tüm Balkanlar'da olduğu gibi eğitim kilise ve manastırlarda yapılmaktaydı. Alt seviyedeki okullar Kilise Slavoncasım okuma ve yazma eğitimi veriyordu. Ticaret için gerekli eğitimi vermeyip, öğrencilerini dünyadaki gelişmelerden de haberdar etmiyorlardı. En kaliteli seküler kurumlar Helen-Bulgar okullarıydı. Bu okullarda Karadeniz Bölgesi'nin ticari dili olan Yunanca öğretiliyordu. Bu okullar, öğrencileri, Avrupa'nın liberalizm ve milliyetçilik gibi yeni gelişmekte olan fikirleriyle de tanıştırıyordu. Bütünüyle Bulgar ilk lise, Gabrova'da 1835 yılında kuruldu. Kazanlık, Tırnova ve Sofya gibi ticaret ve imalat merkezlerindeki paralel kurumlar için de bir model oldu. Üniversite düzeyinde bir Bulgar yapısı mevcut değildi. Yüksek seviye bir eğitim için Bulgar öğrenciler yüzyılın ortalarına doğru açılan Protestan misyoner okullarına yazılıyor ya da yurtdışı-



15- Edirne yakınlarında bir köy.

na gidiyordu. Bazıları Fransa, Almanya veya Avusturya'da tahsil görmüştü ama gelecekte en önemli konumda olacaklar Rus eğitimi almıştı.

Rus hükümeti özerk bir Bulgar devleti kurulmasında esas rolü üstlenecek olsa da, başlangıçtaki ilişkiler tek yönlüydü. Yüzyılın başında Rusların dikkati doğal olarak Prenslikler, Sırbistan ve Yunanistan'a odaklanmıştı. Buralar-

daki milliyetçi hareketler doğrudan Rus çıkarlarıyla ilgiliydi. 1870'lere kadar Rusya İstanbul'daki Patrikhane'nin arkasındaydı; çünkü Ortodoks dünyasının birliğini ve kuvvetini mümkün olduğunca muhafaza etmenin önemli olduğuna inanıyordu. Rus orduları 1828-1829 Türk-Rus Savaşı'nda ülkeyi işgal etmişti. Daha sonra ise Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını destekleyecekti. Kırım Savaşı'ndaki yenilgi ise Rus hükümetinin Balkanlar'da etkin bir siyaset izlemesini yaklaşık yirmi yıl boyunca engelledi. Rusların resmi söylemi Bulgar milliyetçilerine çok az yardım umudu sunmuştu.

Ancak teşvik başka bir yönden geldi. 1858 yılında Slav Yardımsever Cemiyeti kuruldu. Panslavlarm bakışını temsil eden bu kuruluş genç Bulgarlara Rusya'da eğitim görmeleri için burslar tahsis etti. Özünde muhafazakar olan bu kuruluş Slavları Rusların önderliğinde bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Bu bursları alan Bulgar öğrenciler, D. I. Pisarev, N. G. Çernişevski ve Aleksandr Herzen gibi yazarların etkisi altındaki radikal Rus gençliğiyle temasa geçti. Böylece Ortodoks ve otokratik Rusya'ya sevgi ve saygı duymak yerine, çoğu daha radikal Avrupa ideolojilerini içselleştirdi. Diğerleri de Panslav eğilimlerden yakından etkilendi. Bulgar sorunundaki Panslav ilgisi sürekli devam edecek ve Bulgar tarihindeki gelişmelerde çok etkin olacaktı.

Bulgar milliyetçi hareketinin gelişmesi Yunan isyanı ve Osmanlı reformu gibi olaylardan çok etkilenmişti. 19. yüzyılın başında Bulgar topraklarındaki koşullar gerçekten çok kötüydü. Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflamasının sonuçları çok yıkıcı olmuştu. Pazvantoğlu'nun çete devleti Vidin'de kurulmuştu ve kırcali çeteleri Balkan Dağları'nın kuzeyindeki bölgeyi viran etmişti. Daha sonraları ise koşullar iyileşmeye başladı. Bulgar tüccarlar ve işletmeciler Yunan isyanından sonra İstanbul'daki Rum nüfuzunun azalmasından çok istifade etti; birçok alanda Rum rakiplerinin yerini almayı başardı. Güçlü Bulgar tüccar kolonileri İstanbul, Bükreş ve diğer bölgelerde eskiden beri mevcut ise de, bunlar büyümüş ve daha da zenginlemişti. Prensliklerdeki Osmanlıların öncelikli satın alma hakkının sona ermesi de Bulgar çıkarınaydı. Eflak ve Boğdan'daki kontrolünü kaybeden Babıali, özellikle İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak için Bulgaristan ve Mısır'a güveniyordu. 1826'da kurulan düzenli Osmanlı ordusunun elbise ve iaşesi Bulgar kaynaklarından temin edildi.

1830'dan 1876'ya kadar Bulgar tüccarlar ve imalatçılar bütün imparatorluğun pazarında ticaret yapıyordu. Bu yıllarda evlerde el yapımı mamüllere dayanan aktif bir elbise sanayii Balkan Dağları'nda gelişmeye başlamıştı. Böyle bir refah döneminde Bulgar şehirleri, imalatı ve satışı tüccarlar ve esnaf loncalarınca yürütülen halı, metal eşya, ayakkabı ve elbise gibi mamüllerin üre-

tim merkezi haline geldi. Bulgar tüccarlar bu malların ve tahıl, sığır, bal, balmumu, hayvan ürünleri, şarap, pik demiri ve tuz gibi tabii mamullerin ticaretini yürütüyorlardı. Hem İstanbul'da hem de büyük ticaret şehirlerinde temsilcilikleri vardı. 1856 yılından itibaren Osmanlı meslektaşları gibi onlar da piyasanın İngiliz ve Avusturya ürünleriyle dolmasından etkilendi. Yerel atölyeler makine mamulü malların düşük fiyatlarıyla rekabet edemedi. Esas tesirleri geç vakitlere kadar hissedilmese de Babıali'nin İngiliz etkisiyle uygulamaya koyduğu serbest ticaret politikasının son tahlilde bütün Balkan milletlerinin ekonomileri üstünde yıkıcı etkileri olmuştu.

Görece olarak müreffeh ekonomik koşullardan başka, Bulgar toprakları en düşük idari düzeyde yerel olarak kendini yönetme konusunda büyük çaba göstermişti. Tek bir merkezi Bulgar otoritesi yoktu ve cemaatler fiilen kendi dahili sorunlarını idare etmekteydi. Bulgarların büyük çoğunluğu Osmanlı memurlarınca değil de Bulgar asilleri tarafından yönetiliyordu. Genelde her bölge bir ya da iki başkanı, beş ila on iki kişi arasında değişen heyetlerle beraber seçerdi. Cemaat organizasyonunun birçok işlevi vardı. Mesela antlaşmalar ve Hristiyanlar arasındaki sorunlar gibi hukuki meselelerle ilgilenirdi. Eğitim sistemini kontrol ederdi, öğretmenlerin tayini ve okul inşasına bakar ve vergi toplamada Osmanlı memuru gibi davranırdı. Askerlerin yerleşmesi, rüşvet ve hediye alışverişi gibi vatandaşların Osmanlı otoriteleriyle olan ilişkilerinin çoğuyla ilgilenirdi. Tanzimat döneminde bu cemaat sistemi Osmanlı idari sistemine dahil edildi. Standart düzenlemeler ise 1864 yılındaki Eyalet Reformu Yasası'yla gerçekleşti. Diğer Balkan ülkelerindeki benzer kurumlarda olduğu gibi bu grupların içinde de sorunlar çıkmaya başladı. Az sayıdaki asil tarafından kontrol ediliyorlardı ve bu asillerin vergi toplama gibi imtiyazları vardı. Asiller genelde muhafazakarlardı ve kendi kişisel çıkarlarını kollayan bu sistemin devamını istiyorlardı. Mamafih, bu cemaatler milli bir kilise ve uygun bir eğitim sistemi kurma noktasında asıl rolü oynayacaktı. Aynı zamanda merkezi Osmanlı yönetimini temsil eden memurların adaletsiz davranışlarına maruz kalan Bulgarlara da destek veriyorlardı.

Nüfusun çoğunluğunu meydana getiren Bulgar köylüleri Osmanlı topraklarındaki şartların genel olarak iyileşmesinden faydalandı. Onların konumu Tuna'nın diğer yakasındaki köylülere göre daha üstündü. Serbest köylüler ve çobanlar genelde tepelik ve dağlık alanlarda yaşıyordu, çiftlikler ise alçak topraklardaydı. Köylüler hükümete vergi ve işgücü parası ödüyordu; bağımlı sınıf, toprak karşılığında mahsulün ve işgücünün bir *kısmını veriyordu*. Her köylünün ana amacı, kendi toprağına tam olarak sahip olmak veya elindeki toprakları genişletmekti. Vergi sisteminin yenilenmesini ve Müslümanlarla

Hristiyanların eşitliğinin tanınmasını da istiyorlardı. Bu dönemden önceki köylü isyanları toprak mülkiyeti ve vergi sistemindeki suistimalleri düzeltmek amaçlıydı. Milli bağımsızlıkla ilgili bir köylü isyanı olmamıştı.

1826 yılında yeniçeriliğin ve kısa zaman sonra da sipahiliğin kaldırılması, devlete intikal etmesi gereken toprakların nasıl tanzim edileceği sorununu da beraberinde getirdi. Sipahi hakimiyeti toprakları parçalamaya çoktan başlamıştı; bazı kişiler topraklarını çiftliğe dönüştürmüştü. İlk başlarda sipahiler vergi karşılığında topraklara sahip olurken, Babıali daha sonra bu sistemi düzenli aylıklarla değiştirdi. Toprak sahiplerinin ortadan kalkmasıyla, bir toprakta çalışan köylü, o parçayı kendisinin şahsi mülkü farzetti. Kurtarma maliyetini ödemek istemiyor ve toprak sahibinin toprağım geri alma çabasına karşı çıkıyordu. Toprak mülkiyeti noktasında çok karmaşık bir yapı ortaya çıktı ama genel olaral tarım toprağı küçük köylülerin eline geçti. Ancak süreç çok yavaş işledi ve birçok sıkıntıya neden oldu.

Bu uygun şartlar, Bulgaristan'ı Tanzimat reformlarının başarısını test etmeye elverişli bir yer haline getiriyordu. Bu reformlar uygulandıkları yerin koşullarını geliştirmeliydi. Aslında Bulgaristan'da karşılaşılan problemlerin bütün Osmanlı eyaletlerinde karşılaşılanlardan bir farkı yoktu ve bu nedenle daha fazla incelenmeleri gerekmektedir. Tanzimat'ın amacının imparatorlukta refah ve barışı tesis etmek olduğunu görmüştük. Müslüman ve Hristiyan tebaa arasında eşitlik sağlanacak ve idari sistemdeki büyük aksaklıklar düzeltilecekti. Yerel idare ve vergi toplama yolları değişikliğe acil ihtiyaç duyan iki alandı. Etkin ve güvenilir bir idari sistemin temini özellikle çok zordu. Babıali'ye sadık ve rüşvete kapalı memurlar bulmak gerekiyordu. Kuvvetli sabit çıkarları olan hem Hristiyan hem de Müslüman yerel ileri gelenler ve askerlerin kontrol altına alınması elzemdi. Memurlara uygulanan rotasyon sistemiyle herhangi bir memurun kişisel güç merkezi veya çıkar kaynağı kurması engellenmişti. Bu tedbir de atanan kişinin imparatorluğun başka bir bölgesinden geldiği ve yerel koşullara dair bilgisinin olmadığı manasına gelmekteydi.

İdari reformlar için önemli bir çaba Kırım Savaşı'ndan sonra Babıali'nin Tuna'nın güneyinde model bir eyalet kurmak istemesiyle ortaya çıktı. 1864 yılında Silistre, Vidin ve Niş bölgelerini kapsayan bir Tuna Vilayeti kuruldu. Becerikli Osmanlı reformcusu Midhat Paşa göreve getirildi. Müslümanlar ve Hristiyanları eşit konumda tutmak için çaba sarf edildi ve Hristiyanlar idari mecliste yer aldı. Babıali bu bölgede hizmet edecek çoğu Polonyalı, Hırvat, Arnavut olan Hristiyan memurlar atadı fakat Bulgarları atamadı. Midhat Paşa bölgedeki koşulları iyileştirmek amacıyla bir kamu çalışması programı çerçe-

vesinde büyük çaba harcadı. Yollar, köprüler, okullar ve model çiftlikler yaptırdı. Daha iyi bir eğitim vermeyi ve bu sayede Bulgar gençlerinin yurt dışına gitmesinin önüne geçmeyi arzuladı. Bu iyi niyeti ve başarılarına rağmen, Midhat üç sene sonra görevden alındı. Hem Osmanlı hükümetinde hem de Hristiyan toplumunda yayılan fikirlerle mücadele etmede yeterli bulunmamıştı.

Osmanlıların vergi toplama ve ödenecek meblağı belirleme yöntemlerini değiştirme çabalarında da benzer hatalarla karşılaşılmıştı. II. Mahmud döneminde bir nüfus sayımı ve toprakların kayıt altına alındığı temettuat sayımı yapıldı. Buradaki amaç vergileri daha adilane belirlemekti. Bu devirde vergi toplama sorunu mükerreren gözden geçirilmişti. Birçok küçük miktar yerine tek bir verginin konması ihtimali de tartışıldı. Babıali için vergileri doğrudan toplamak pratik olmadığından iltizam sistemi yeniden düzenlendi. Buradaki en büyük mesele, atanan görevlinin bölgesini tamamen sömürme tehlikesini barındıran bir yol olarak, sözleşmenin bir yıllığına mı yoksa yine mültezime kendi çıkarlarını geliştirme ihtimali verecek uzun dönem için mi düzenlenmesinin daha iyi olacağıydı. Hristiyan ileri gelenlerin bu dönemde vergi toplama işindeki payının arttığını görmekteyiz. Bu yöntem suistimalleri önlemedi ama bu grubu Osmanlı sistemine dahil etmiş oldu. Son tahlilde ise vergi reformlarının uygulanamadığını görmekteyiz. Teoride tek bir verginin toplanmasının öngörüldüğü durumlarda bile, mültezimler ve yerel idareciler bunu bir yılda birçok kez toplamakta ya da bu vergiyle birlikte başka ödemeleri de tahsil etmekteydi. Temel problem, dürüst hükümet görevlilerinin bulunmasında yaşanan güçlüktü. Babıali özel müfettişler veya komisyonlar göndererek durumu kontrol etmeye teşebbüs ettiyse de, onlar da durumu ifsat edebilmekteydi.

Bu devirdeki gelişmelere rağmen 1835 yılından sonra köylü isyanlarının sayısının ve yoğunluğunun arttığı gözlenmektedir.[2] Kısmen de olsa artan beklentiler bu isyanların nedenleri arasındaydı. Köylüler Tanzimat yenilikçilerinin vaatlerinden haberdardı ve bu sözlerin yerine getirilmesini umuyorlardı. Bu beklentilerin gerçekleşmemesi de büyük hoşnutsuzluğa yol açıyordu. Köylü çoğunluğa göre şikayetlerini doğrudan İstanbul'a iletememek en büyük problemlerden biriydi. Memurlara sayısız şikayet dilekçeleri gönderiyorlardı ama görüşlerini ifade edecek kurumlar eksikti. Reformlar bu noktada yardımcı olmuyordu. 1840'larda Hristiyanlar yerel meclislere katılmıştı fakat bu tedbir de sorunu çözmedi. Yüksek makamlar genellikle bu meclislerden gelen tavsiyeleri yok sayıyordu ya da atadıkları temsilciler zaten yerel bozulma da aktif olarak rol almış kişiler oluyordu. Genelde, Bulgarlar merkezi hükümeti değil de yerel idareyi idari suistimal ile itham ediyordu ama hilekar ve beceriksiz memurların önüne geçecek yöntemler mevcut değildi.

Reformlar, yerel hoşnutsuzluğu sona erdirmeyince, Osmanlı memurları genellikle Rus ya da Sırp kışkırtmasından dem vuruyordu. Sırp hükümetinin sürgündeki Bulgar devrimcileri desteklediği doğru olsa da bu kişiler içteki hareketliliğin organizasyonunda etkin değildi. Rus hükümeti de kesinlikle isyanı teşvik etmiyordu. Rusların reform baskısı, diplomatik kanallar veya Ortodoks kilisesi vasıtasıyla kendisini göstermekteydi. Bulgar topraklarındaki sıkıntıların en önemli sebebi yerel koşullardan neşet ediyordu. Köylülerin programı çok netti. Temel vurgu toprak meselesineydi. Her ailenin belirli bir parça üzerindeki tüm mülkiyet haklarının temin edilmesi ve bu toprağa karşı da hafif bir verginin konulması amaçlanmıştı. Hem devlete hem de toprak sahiplerine karşı işgücü yükümlülüklerinin de kaldırılması isteniyordu.

Reformların başarılı olması durumunda bile bir Bulgar milliyetçi hareketinin gelişimi beklenmekteydi. Milliyetçi doktrinler Avrupa'nın genelinde kabul edilmişti. Ayrıca Bulgar çıkarlarını savunmak için bazı tedbirler alınmıştı. Halen Babıali'nin yetki sahasındaki Bulgar topraklarına karşı Sırp ve Yunan hükümetlerinin tutumları bu tedbirleri gerekli kılmıştı. Bulgarların iddiaları öne sürülmediği takdirde, onların meskun olduğu bölgeler diğer devletler tarafından paylaşılacaktı. İlk başta takip edilecek yola karar vermek gerekiyordu. Başka yerlerde de olduğu üzere milliyetçi liderlerin iki seçim şansı vardı. Amaçlarına, Babıali ve büyük güçlerle diplomatik müzakerelere girişerek ulaşabilirlerdi. Bu yöntem 1856'dan sonra Prensliklerde ve Miloş tarafından Sırbistan'da uygulanmıştı. Alternatif yol ise Yunanistan'daki isyanlara ve Karayorgi'nin Sırbistan'daki isyanlarına benzer ayaklanmalar düzenlemekti. İlk eylem biçimi "İhtiyarlar" olarak bilinen ve tüccarlar ve asillerden müteşekkil grup tarafından pratiğe geçirildi. Bu grup imparatorluk içindeki Bulgarlara verilen özerk hakların arttırılmasından yanaydı, yıkıcı bir isyan istemiyordu. Onların sistemde bir yerleri vardı ve Osmanlı görevlileriyle müzakereye alışkınlardı. Babıali'yle varılacak bir anlaşma sonucu amaçlarına ulaşabileceklerini umuyorlardı. Merkezleri, büyük bir tüccar kolonisinin yaşadığı İstanbul'du.

Bu konum doğrudan ve şiddet içeren yöntemleri tercih edenlerce tehdit ediliyordu. Prensliklerdeki kırk sekizlilerin konumu gibi, bu duruma da en önemli destek genelde zengin ailelerin eğitimli gençlerinden geliyordu. Bu gençler seyahat edip dönemin radikal ideolojilerinden etkilenmişlerdi. Önceki nesillerden daha demokratik ve sosyalist olan bu nesil, diğer bölgelerde gördüğümüz önceki devrimci çabaların romantik ateşini taşıyordu. Milli bağımsızlığa kendi çabalarıyla ulaşmayı istiyorlardı ve bu nedenle büyük güçlerin desteğini talep etmiyorlardı. Bu şahsiyetler birçok komite oluşturdu. Bükreş'te, Belgrad'da ve Odessa'da komplocu merkezler kuruldu. Liderler, Avrupa'nın diğer bölgelerindeki benzer amaçlı gruplarla temas halindeydi.

Bu adamların samimiyetlerine ve tiranlık ve baskının güçlerini yenmek için milli bir ayaklanmanın gereğine dair sıkı inançlarına rağmen böyle bir politika o dönemde pratik değildi. Silahlı bir gücün isyanların başarıya ulaşmasındaki önemine daha önce değinmiştik. Bulgarların ise legal ve illegal eylemlere katılan az sayıdaki silahlı adamın dışında isyanı başlatacak derecede güçlü bir askeri organizasyonu yoktu. Ayrıca, Bulgar topraklarındaki uzun huzur dönemi, iyi ekonomik şartlar ve Osmanlı reform çabaları halkı etkilemişti. Birçok kimse halinden memnun değildi fakat yaşamlarını milli bağımsızlık için riske atacak kadar mutsuz büyük bir grup da yoktu. Şartların, silahlı köylülerin ya savaş ya da ölüm alternatiflerinin arasında kaldıkları 1804'teki Sırbistan ve 1821'deki Yunanistan isyanlarıyla mukayesesi mümkün değildi. Bütün bunların dışında Bulgar toprakları Osmanlı gücünün merkezine çok yakındı. Yenilenmiş Türk ordusu, büyük güçlerin düşmanlıkları karşısında zorlansa bile Bulgaristan'da ayaklanacak her kuvveti yenebilecek güçteydi.

Bu koşullar altında büyük bir gücün himayesi acilen gerekmekteydi. Açıkça tek destek Rusya'dan geldi. Habsburg monarşisi Balkan milliyetçi hareketlerinin daima karşısındaydı; İngiltere imparatorluğun devamını destekliyordu. Fransa'yla doğrudan bir bağlantı yoktu. Rus hükümeti Kırım Savaşı sonrası dönemde Balkan serüvenine dalma konusunda isteksiz ve yetersiz olsa bile Bulgar milliyetçileri için en iyi umuttu. 1864 yılında en etkin Rus diplomatlarından Nikolay Pavloviç İgnatiev İstanbul'a Rus temsilci olarak atandı. Bunu takiben İgnatiev bütün Balkan milliyetçi hareketleriyle yakın temaslar kurdu. Ateşli bir Panslav olan temsilci, Slavların birliğine ve Balkan halklarının özerklik haklarının artmasına yönelik tedbirlerin güçlü bir destekçisiydi. Ancak, herşeyden önce bir Rus milliyetçisiydi. Milliyetçi hareketlerin Rusya'nın prestijine ve gücüne katkıda bulunacaklarını umuyor ve St. Petersurg'dan direktifler alıyordu. Rus kontrolünde olmayan eylemlere ise karşı çıkıyordu. Bulgar milliyetçi hareketinin ilk başarısında o aracılık etmiş ama arzuladığı sonucu elde edememişti.

Yunanlıların, Sırpların ve Rumenlerin özerklik ya da bağımsızlığı kazanır kazanmaz ayrı bir milli kilise üzerinde ısrarla durduklarını görmüştük. İstanbul'daki ılımlı unsurların önderliğinde siyasi alanda gelişmeler kaydedilmeden çok önce Bulgar kilisesini Patrikhane'den ayırmak için çaba sarf edilmişti. 1839 yılındaki Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndaki dini eşitlik ilkesi Patrikhane'nin Bulgar topraklarında devam eden hakimiyetine karşı bir argüman olarak kullanıldı. Dini anlamda özgürlük yolundaki ilk adım başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya, Patrikhane'nin arkasındaydı. Prensliklerdeki Adanmış Kiliseler ve bağımsız Yunanistan'ın kilisesinin ayrılması sorunları, Rus hükümetinde ilgiyle takip ediliyordu. Bulgar sorununda ise bir ilerleme gerçekleşmişti. 1849 yılında padişah, "Bulgar milletinin" İstanbul'da kendi kilisesini ku-

rabileceğini kabul etti. Bu, bir Bulgar milletinin varlığının resmi makamlarca ilk kez tanınmasıydı.

Kırım Savaşı'ndan sonra şartlar çok daha elverişli hale geldi. Yeni reform tedbirleri daha çok umut verirken, Patirkhane de daha çok taviz vermeye istekli görünüyordu. Ancak bu tavizler Bulgarların taleplerini karşılamaktan çok uzaktı. Rus tavrındaki değişim ise en önemli konuydu. Moskova metropoliti ve en önemli Rus dini lideri Filaret, Bulgaristan'daki Amerikan protestan misyonerlerinin ve Fransız ve Polonya nüfuzunu temsil eden Uniatlarm faaliyetlerinden dolayı endişeliydi. Bulgarların kendi kiliselerini kurma, kilise gelirlerinde pay sahibi olma ve ibadetlerini Kilise Slavoncasıyla yapma isteklerini destekliyordu.

İgnatiev'in İstanbul'a varmasıyla aktif Rus müdahalesi başladı. Kilise konsülleri sorunu tartıştı ama çok az ilerleme kaydetti. Patrikhane kendi yetki alanını daha çok kısıtlayacak ve gelirini azaltacak bu gelişmeye tabiatıyla karşı çıktı. 1863 yılında Cuza'nın Adanmış Kiliseler topraklarını sekülerleştirdiği ve bunun da Patrikhane gelirlerine ciddi bir darbe olduğu hatırlanacaktır. Bulgar sorununa dair müzakereler sırasında İgnatiev, aracılık yapıp iki olasılık arasında bir uzlaşma zemini bulmak arzusundaydı. Ne kendisi ne de Rus hükümeti Patirkhane'yi daha çok zayıflatacak bir durumu veya Balkan Ortodoksları arasında çıkacak bir kavgayı istemekteydi.

Müzakerelerden bir sonuç çıkmayınca Bulgar kilise liderleri harekete geçti ve 1866 yılında Rum piskoposları kovdu. Babıali ciddi manada kaygılandı. Bu safhada bir Bulgar isyanına maruz kalmak istemeyen Babıali ayrı bir Bulgar kilisesinin kurulmasını kabul etti. Bunun üzerine tartışma, böyle bir kurumdan çok onun yetki alanı noktasına kaydı. Yunan hükümeti de ihtilafa dahil oldu. Bağımsızlıktan sonra kendisi için milli bir kilise talep etmiş olsa da benzer taleplerin Bulgarlarca dillendirilmesini gelecekteki muhtemel sonuçlarından dolayı istemiyordu. Hakikaten de yeni Bulgar kilisesinin yetki sahasına girecek topraklar muhtemel bir Bulgar devletinin olacak ve Yunanistan bu toprakları kaybedecekti. Bu konular, müzakereler sonunda kabul edilebilecek rahatlıktan uzak konulardı. 1870 yılında Babıali, çözüm yolunda büyük bir adım atıp Bulgar Eksarhlığı'nın kurulduğunu bildiren bir ferman yayınladı. Yetki sahasındaki bölge, Balkan Dağlari'nm kuzeyindeki topraklarla, Varna ve Filibe bölgeleriydi. En önemlisi ise X. maddedeki; bir bölgedeki halkın üçte ikisi yeni kiliseye bağlanmak istediğinde, buna müsaade edileceği ifadesiydi. Bu madde Hristiyan kilise organizasyonları arasında biraz tatsız bir çekişme başlattı. Sonraki yıllarda Bulgar Eksarhlığı, Rum Patrikhanesi'nin rağmına önemli ilerlemeler kaydetti.

Bu çözümün Patrikhane ve Yunan hükümeti tarafından kabul edilmemesi tabiiydi. 1872 Mart'ında I. Antim eksarh oldu. Sonra da kilisesinin İstanbul'dan ayrıldığım ilan etti. Buna cevaben patrik onu bölücü ilan etti. Fakat Patrikhane'nin onayı olsun ya da olmasın ortada bir Bulgar kilisesi vardı ve bu kilisenin oluşumunda ılımlı Bulgar liderleriyle Osmanlı hükümetinin çabaları rol oynamıştı. İgnatiev ve hükümeti ayrı bir Bulgar organizasyonuna taraftardı fakat onun meydana getiriliş şekli hoşlarına gitmemişti. İlerleme ise Babıali'yle işbirliği sayesinde sağlanmıştı. Bu durum Rus diplomatına prestij sağlamamış ve hatta Ortodoks birliğini zayıflatmıştı.

Ilımlıların din sorununa odaklandığı bu esnada devrimci hareketten yana olanlar örgütleniyordu. Etkinlikleri esasında Osmanlı topraklarının dışında gerçekleşiyordu. Sırbistan ve Prenslikler bu komplocular için en tercihe şayan şartları sunuyordu. Bulgar devrimci hareketin tek bir organizasyonu ya da lideri yoktu. Komiteler arasında büyük gücün desteğini almak ve diğer Balkan devrimci organizasyonlarıyla işbirliği yapmak gibi önemli konularda bile anlaşmazlık görülebiliyordu. Başlangıçtan itibaren Bulgar eylemlerinde Eflak'ta konuşlanmış ve Tuna'nın karşısına gönderilen kimi silahlı zümreler, *çeteler* yer alıyordu. Bunların büyük bir köylü devrimini ateşlemek gibi bir amaçları vardı ama bu amaç hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bu tip eylemleri ilk kez Vasil Hacivulkov ve Vladislav Tatiç 1841 yılında örgütledi. Çetelerin çok az kişinin desteğini aldığını burada vurgulamalıyız. Sırbistan'da ya da Tudor Vladimirescu zamanında Eflak'ta gördüğümüz gibi köylülerin yığınlar halinde desteklediği ayaklanmalar asla olmadı.

Mihailo Obrenoviç döneminde Sırbistan devrimciler için sığınacak bir bölge sunmuştu. Bu dönemdeki en önemli figür, 1861 yılında *Dunavski Lebed* (Tuna Kuğusu) adlı dergiyi çıkaran Georgi Rakovski'ydi. Bulgaristan'da bir ayaklanmadan ve büyük güçlerin himayesini kazanmaktan yanaydı. Düşündüğü isyan başarıya ulaştığı takdirde Sırbistan ve Prenslikler ile bir federasyon kurmayı istiyordu. Yunanistan'ı ise düşünmüyordu. Devrimci gruplar da ulus devletlerin gelecekteki sınırlarını belirlemede hükümetlerle aynı sıkıntıyı yaşıyordu. Bu ve diğer konularda Sırbistan ile aralarında sorun çıkınca, Rakovski 1862 yılında Eflak'a taşındı ve burası Bulgar devrimcilerin merkezi oldu. Buradaki şartlar oldukça elverişliydi. Bükreş'te ve Tuna liman kentlerinde birçok Bulgar yaşıyordu ve bunların nehrin karşısındaki hemşehrilerine erişim imkanı hep vardı. Rumen hükümeti de komploculara yaklaşımında aşırı müsamahakardı ve onları kontrol etmek için tedbirler alma hususunda da çok rahattı. Büyük güçler birçok defa Rumenleri bu organizasyonlara hoşgörülü oldukları için uyardıysa da çok az gelişme oldu. Rumen liberallerin çoğu Bul-

gar hareketine sempatiyle yaklaşıyordu. Ancak, hükümet sert olmayı istese de bu tip küçük ölçekli ve gizli faaliyetleri bastırmak zaten çok zordu.

Rus hükümeti de Bükreş'i radikal devrimci grupların faaliyetlerinden ötürü çok sert eleştiriyordu. Geçmişte Macar ve Polonyalı devrimciler tarafından Rumen topraklarının kullanılmasına karşı çıkmıştı; Bulgarlara karşı da daha sempatik değildi. 1868 yılında Haci Dimitur ve Stefan Karaca tarafından bir çete kuruldu. Bu çete 120 kişiyi nehrin karşısına geçirdi ama onlar da Osmanlı birlikleri tarafından kolayca mağlup edildi. Bükreş'teki Rus konsolosluğu, Romanya hükümetini ayaklanma başlamadan önce Rusya'nın bu ayaklanmayı durdurmak istediği noktasında uyarmıştı. Rus temsilciler Bulgarların daha fazla otonomi taleplerini olumlu karşılıyordu ve Bükreş'teki muhafazakar Bulgar çevrelere, özellikle de Rus konsolosuyla sıkı ilişkileri olan Bulgar Hayırsever Cemiyeti'ne yakındı. Rus diplomatlar ise radikallerin liderliğindeki devrimci faaliyetlere ve kendilerinin kontrol edemeyeceği her harekete karşı çıkıyordu.

Büyük güçlerin muhalefetine ve Bulgar halkından ciddi bir cevap gelmemesine rağmen, soldaki devrimci güçler örgütlenmeyi ve gelecek için hazırlanmayı sürdürdü. 1870 yılında Bulgaristan dahilinde ve haricindeki bütün devrimci grupları birleştirme amacıyla Bulgar Devrimci Komitesi kuruldu. Komite hedefini, özerk ya da bağımsız bir devlet kurup Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya ile birlikte bir federasyon oluşturmak olarak açıkladı. 1867 yılında Rakovski'nin tüberkülozdan ölümünü takiben liderlik, ılımlı Liuben Karavelov'a geçti. Hareketteki diğer iki önemli şahıs, Vasil Levski ve Hristo Botev ise Balkan romatik devrimci geleneğinin içindeydi. Levski Bulgar bağımsızlığının bir köylü devrimi sayesinde gerçekleşeceğine ve bu nedenle dış yardıma gerek duyulmayacağına inanıyordu. 1869 yılında Bulgaristan'a gidip ayaklanma için destek aradı. Bulgaristan'ın en büyük modern şairi Botev ise, bir sosyalistti ve genel ayaklanma fikrini savunuyordu. Hareket için felaket derecesinde kötü bir gelişme 1872 yılında gerçekleşti. O dönemde Levski ve bir komplocu yoldaş Dimitur Obşti Bulgaristan'da isyan hazırlıklarının tam ortasındaydı. Para sağlamak için Obşti bir treni gaspetti. Yakalanınca da sıradan bir suçlu olmadığını ispat etmek için isyan planını itiraf etti. Bu bilgiyle Osmanlı otoriteleri bu hazırlıklarda yer alanları yakalamakta hiçbir güçlük çekmedi. Levski ve Obşti idam edildi. Karavelov'la birlikte bazı kimseler bu başarısızlık üzerine komiteden ayrıldı. Onlar böylece, sadece Balkan devletlerinden de olsa bir çeşit dış yardımın başarı için şart olduğunu anladı.

Komitenin diğer üyeleri geçmişteki cesaret kırıcı olaylara rağmen isyan hazırlıklarını sürdürdü. 1875 yılındaki Stara Zagora isyanının sonuçları da başarısızdı. Kötü planlanıp yönetilen bu isyana Bulgaristan'dan hiç destek gel-

medi. Cesaretleri kırılmış devrimci liderler hazırlıklarını sürdürdü. Osmanlı Hükümeti, 1875'te Bosna ve Hersek'te patlayan isyan ile meşguldü ve askeri gücünü Batı Balkanlar'a yöneltmişti. Yeni isyanın planları Georgi Benkovski yönetiminde yapılıyordu. Bulgaristan'da hazırlıklar yapıldı ve Filibe devrimin merkezi olarak seçildi.

Bulgar liderler Mayıs ortasına kadar isyanı başlatmak istemeseler de, planlarının Osmanlı otoritelerince anlaşılması ihtimaline karşın tarihi öne aldılar. 2 Mayıs'ta (ya da eski sistem tarihlemeyle 20 Nisan'da) Balkan Dağları kasabalarından Koprivniçe, Panagürişte ve Akça Kilise'de bir isyan çıktı. Mücadele daha sonra bu bölgede geçti; diğer bölgelerde kitle ayaklanmaları olmadı. İlk isyan çabuk bastırıldı. Son aşaması, Mayıs sonunda iki yüze yakın destekçisiyle bir Tuna gemisini ele geçirip nehri geçen Botev'in ölümüne sahne oldu. Osmanlı memurları bu karaya çıkmayı bir şekilde öğrendi ve bu gücü yok etmekte hiç zorlanmadı.

Sonraki Bulgar milliyetçi mitolojisinde en büyük olay olarak görülen Nisan Ayaklanması tamamen başarısız bir isyandı. Bulgar halkının bu olay dolayısıyla yaşadığı felaketler bir tarafa, hareketin liderleri nüfusun küçük bir oranının dahi desteğini almayı başaramamıştı. İsyana sadece birkaç bölge katıldı. Köylülerin desteğini de almadı; çünkü liderlerinin bir tarım programı yoktu. Katılımcıların çoğu -zanaatkar, tüccar, öğretmen ve öğrenci- kasaba ve köylerde yaşayan orta sınıf insanlardı. Liderler ise zengin ailelere mensuptu. İsyan başladığı esnada nüfusun çoğunluğu ne olacağını bilmiyordu. Bir yazarın ifadesiyle:

> Bu tek taraflı Bulgar hedefini savaş çadırları değil de felçli bir cehalet, ihanet, kaçış, iki taraflı sövme ve durumu kurtarmak için ümitsiz rüyalar belirlemişti. Bulgar inisiyatifi neredeyse aniden topluluğun muhafazakarlarının eline geçmişti. Bu unsurlar asileri tanımadı ve Bulgarların kalplerinde isyan olduğunu reddetti.[3]

Bu isyan, başarısızlığına rağmen, bastırılması sırasında uygulanan zalimce yöntemlerden dolayı Avrupa diplomasisinin gündemine oturdu. Osmanlı hükümeti bu sorunları çözme hususunda büyük baskıyla karşılaştı. Batı Balkanlar'daki isyan ise sürüyordu. İmparatorluğun düzenli ordusu yoktu ve bu nedenle isyan karşısında düzensiz ordular olan *başıbozuk*ları ve Çerkezleri kullandı. İsyan sivil Müslümanların katliamıyla başladı. Buna cevaben Osmanlı başıbozukları en sert şiddeti içeren metotlar kullandı. Ölü sayısı kaynaklara göre değişmektedir. Bulgarlar 30 bin ila 100 bin arası tahminde bulunurken, Osmanlı hükümeti 3 binin üzerinde olduğunu ifade etmektedir. En iyi tahminler ise muhtemelen, 12 bin ila 15 bin arası değişen İngiliz ve Amerikan tahminleridir.

Misillemenin sorumluları asıl olarak Osmanlı başıbozuk birlikleri ve Çerkezlerdi. Ülkeye yeni gelen Çerkezler de trajik bir geçmişe sahipti. Ruslar Kafkaslar'ı aldıktan sonra mecburi yeniden iskan siyaseti uyguladı. Anayurtlarını terk etmeye mecbur bırakılan bu halkın çoğunluğu Osmanlı'ya göç etti. 100 bin ila 250 bin kişilik göçmen grubunu hükümet Bulgaristan'a yerleştirdi. Dört milyondan az olan bir nüfusla bu kadar büyük bir topluluğu bütünleştirmek kolay değildi. Çerkezler iyi karşılanmadı ve çok kötü şartlarda yaşadı. Diğer bir deyişle aşırılıkların çoğu, kötü muamalenin kurbanları olan kişilerin hareketlerinin sonucunda ortaya çıkıyordu.

Haziran ayında isyan tamamen bastırıldı. Bulgar sorunu bundan böyle büyük devletlerce tatlıya bağlanacaktı. Burada anlatılan devrimci faaliyetler bazı Rumenlerin de yardımıyla sadece Bulgarların inisiyatifi doğrultusunda örgütlenip sonuçlandırıldı. Birçok Avrupalı diplomatın ana sorumlu olarak Rusları görmesine karşın ne Rus hükümeti ne de Panslav komiteleri bu faaliyetlere karışmıştı. Bulgaristan'ın geleceği 1876-1877 yıllarında büyük güçler arasında gerçekleşen genel müzakerelerde görüşüldü. Bu müzakerelerin konusu Bosna ve Hersek'te başlayan isyanla büyüyen krize bir çözüm bulmaktı. Nisan Ayaklanması'nın en mühim getirisi, Avrupalı güçleri hem Bulgar topraklarında hem de Batı Balkanlar'daki koşullarla ilgilenmeye zorlamasıydı.

BOSNA ve HERSEK

Osmanlı hükümeti 19. yüzyılda Bosna ve Hersek'le ilgili olarak, önceki dönemlerde de var olan birçok sorunla tekrar karşılaşıyordu. Halkın üçte birini oluşturan Müslüman unsur bölgeye hakimdi. Bu grubun büyük kısmının kökeni Slavdı ve dil olarak Sırpça-Hırvatça'yı kullanıyordu. Etnik kökenleri farklı olan diğer Müslümanlar, Bosna'ya yeniçeri, sipahi, hükümet memuru ya da Habsburg kontrolüne geçen Macar topraklarından mülteciler olarak gelmişti. Yeniçeriler ve kaptanlar eğitimli savaşçılar olduklarından merkezi hükümet kendi isteklerini buradaki hükümete kabul ettirmekte çok zorlanıyordu. 18. yüzyılda Bosna askeri güçleri merkezi hükümetle sık sık, kendi aralarında ise ara sıra ihtilafa düşmüştü. Karadağ ve Arnavutluk meselelerine de müdahil oluyorlardı. Bu durum 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdü.

Bosna'daki Müslüman hakimiyetine rağmen Babıali bu bölgeye, muhaliflerine karşı mücadelede destek açısından güvenemiyordu. Osmanlı hükümeti Darendeli Ali Paşa'nın vezirliği sırasındaki Sırp isyanında 1813 yılına değin

yardım alamamıştı. Kısa zaman sonra Saraybosna'da yeniçeriler ayaklandı. Diğer vali Ali Celaleddin Paşa isyanlara karşı başarı kazansa da, Babıali 1829 yılında Rusya ile savaş bitene kadar asilere karşı etkin bir şekilde hareket edemedi. Mahmud'un yeniçeriliği kaldırmasına karşı muhalefet çok şiddetliydi. 1831 yılında padişahın gerçekten de askeri reformları uygulamak istediği anlaşılınca muhalefet büsbütün örgütlendi. Modern bir ordunun kurulması, imtiyazları ve Bosnalı askeri sınıfın konumlarını tehlikeye düşürüyordu. Müslüman toprak sahipleri ve askerler tek bir liderin, kaptan olan Hüseyin'in liderliğinde birlik oldu. Siyasi programları Balkanların diğer bölgelerindeki Hristiyanlar tarafından ortaya konulan programlara çok benziyordu. Bosna ve Hersek için seçimle gelen yerel bir liderin yönetiminde özerklik istiyorlardı. Padişahın egemenlik hakkını tanımaya ve cizye ödemeye istekliydiler. Hüseyin kendisi gibi Osmanlı merkezi idaresine direnen İşkodralı Mustafa Paşa ile temas halindeydi. Bosna birlikleri, Mehmed Reşid Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Arnavutları mağlup ettiğinde Mustafa Reşid Paşa'ya katılmak için yola çıkmıştı. Hüseyin'le buluşan Mehmed Reşid, taleplerinin karşılanacağı ve Hüseyin'in de Bosna'nın veziri olacağı konusunda teminat verdi. Hüseyin eve döndüğünde kendi otoritesine karşı Ali Rizvanbegoviç ve İsmail Ağa Cengiç adlı iki Hersekli yönetiminde bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Osmanlı kuvvetleri bu iki adamı destekledi ve hep birlikte Hüseyin'e üstün geldiler.

Hersek Bosna'dan ayrıldı ve ödül olarak Ali Rizvanbegoviç'in yönetimine bırakıldı. 1834 yılında Bosna'ya yeni bir idari sistem getirildi; eyalet altı sancağa, kırk iki nahiyeye ve birçok mahalli idareye bölünmüştü. Babıali'nin atadığı memurlar ana bölgelerde görevlendirildi. 1845 yılında eyalet meclisleri kuruldu. Bütün bu merkezileşme tedbirlerine yerel Müslüman liderler sertçe karşı çıktı. 1847'den 1850'ye kadar süren Tahir Paşa'nın vezirliği esnasında bu liderler tekrar örgütlenip merkezi otoriteye karşı isyan etti. Osmanlı hükümeti en iyi kumandanı Ömer Paşa'yı isyanı bastırması için gönderdi. Likalı bir Sırp mühtedi olan Ömer Paşa 1848-1849 yıllarında Eflak'ı zapt eden ordunun başındaydı ve daha sonra Vidin bölgesindeki bir isyanı da bastırmıştı. Bosna'ya 1850 yılında güçlü bir orduyla vardı. Hem Bosnalı asileri mağlup etti hem de bağımsızmışçasına hareket eden Ali Rizvanbegoviç'in üstüne yürüdü. 1851 yılında Osmanlı hükümeti hem Bosna'da hem de Hersek'te tüm kontrolü yeniden sağlamıştı. Müslümanların merkezi kontrole mukavemeti sırasında yaklaşık altı bin kişi ölmüştü. Ömer Paşa daha sonra bölgedeki şartları iyileştirme çabasına girdi. Yeni idari bölünmeler, her bölümün başına bir askeri komutan atanmak suretiyle gerçekleşti. 1853 yılında Ömer Paşa Karadağ'a saldırdı fakat Avusturya'nın müdahalesiyle geri çağrıldı. Çok başarılı bir sefer böylece sona ermiş oldu.

Bu dönemde Bosna, Hersek, Karadağ ve Arnavutluk'taki olaylar çok iç içeydi. Bu bölgelerin hepsinde, Babıali'nin hükümeti merkezileştirme ve topraklarındaki otoritesini doğrudan gösterme çabalarına en büyük muhalefet hep yerel ileri gelenlerden geliyordu. Karadağ'ın bile Osmanlı kuvvetlerine direnebildiğini görmüştük. Yerel isyanların bastırıldığı Bosna, Hersek ve Arnavutluk'taki Müslümanların Osmanlı hükümetine dair hayal kırıklığı gittikçe artıyordu. Merkezi reformlar imtiyazları ortadan kaldırıyor ve bu durumu telafi edecek faydalar da sunmuyordu. İmparatorluktaki nüfuzlu Müslümanlar, Hristiyan büyük güçlerin İstanbul'daki artan nüfuzlarına itiraz ediyordu. İdari ve askeri sistemdeki değişikliklere karşı çok güçlü bir muhalefet vardı. Vergi sistemini yenileme ve köylüye yardım etme noktasındaki çabalar da Müslüman liderlerin çıkarlarına zarar veriyordu. Bunların hepsi dikkate alındığında Kırım Savaşı esnasında merkezi hükümetin Bosna'dan minimum yardım alması şaşırtıcı değildi.

Bosna toplumundaki en güçlü unsurlardan gelen bu muhalefete rağmen Babıali reform programında diretti. Altmışlı yıllarda Topal Osman Paşa yönetimi sırasında dahili koşulları geliştirme çabasına gidildi. Okullar ve yollar yapıldı; Banya Luka'dan Novri'ye uzanan bir demiryolu 1872 yılında hizmete girdi. Yine de Bosna ve Hersek yarımadanın en geri kalmış bölgeleri arasındaydı.

Müslüman toprak sahipleri ve askerler tabii ki Hristiyan ve Müslüman sakinlerin çok az bir kısmını temsil ediyordu. Siyasi etkinlik alanından tamamen dışlanan Hristiyan nüfusun oranı yaklaşık %43 Ortodoks veya Sırp, % 22 Katolik veya Hırvat olarak tahmin ediliyordu. Bosna sınır bölgesi olduğundan iki grubun da sınır boyunca bağlantıları vardı. Hırvatlar Zagreb'deki hadiselerden haberdardı. İllirya fikrinin destekçileriyle tanışan bazı Hırvatlar aynı zamanda Sırplar ve Hırvatların işbirliği fikrini de sahipleniyordu. Bosna'daki hakim Katolik kurumu olan Fransisken tarikatının Hırvat toplumundaki etkisi çok büyüktü. Sırp nüfusun da Ortodoks bağlılıkları çok kuvvetliydi.

Bosna ve Hersek'in Sırp milli programının öncelikleri arasında olduğunu görmüştük. Yenipazar Sancağı ve Eski Sırbistan toprakları ele geçirildiği takdirde saygı duyulacak genişlikte toprağa sahip bir Sırp devleti kurulmuş olacaktı. 1840'lardan itibaren Sırp liderler dikkatlerini Batı'ya yöneltti. Müslüman nüfusun etnik bakımdan Sırp olduğunu farzediyorlar ve bu yüzden Bosna ve Hersek'i Sırp toprağı olarak kabul ediyorlardı. Karadağlı liderler de işbirliğine arzuluydu. Karadağ, deniz erişimi ve sınırlarının Hersek ve Arnavutluk topraklarına doğru genişlemesi gibi toprak isteklerini muhafaza etmekteydi; fakat liderleri kendilerini Sırp olarak görüyor ve Sırp milli çıkarlarını destekliyordu. Mihailo'nun yönetimi sırasında, Garaşanin'in yönlendirmesiy-

le Sırp çıkarlarını desteklemek amacıyla bir organizasyon ağı kurmak için Bosna ve Hersek'e görevliler gönderilmişti.

Sırp programının toplumsal değil, milliyetçi olduğunu belirtmek gerekir. Garaşanin'in memurları eyaletlerin Sırbistan ile birleşmesini hedefliyordu ve radikal tarım reformundan yana değillerdi. Ancak bu mesele halkın çoğunluğu için çok hayati bir konuydu. Reformlara rağmen köylülerin koşulları kötüydü. Nüfusun % 90'ını oluşturan Müslüman ve Hristiyan köylülerin üzerlerinde çok ağır yükümlülükler vardı. Toprak sahiplerinin, çiftliklerini işletenlerle aynı milletten olması ve aynı dili konuşması da meseleyi çözüme götürmüyordu. Yüzyıl boyunca tarım için elverişsiz şartlar nedeniyle sürekli köylü ayaklanmaları yaşanmıştı ama bu ayaklanmalar merkezi hükümete yönelik değildi; yerel suistimallere karşıydı. Bu durum Babıali'nin beyleri ve ağaları kontrol etmede zorlanmasıyla daha da kötüleşti. Bu kişiler, merkezi idarenin İstanbul'dan atanan memurların eline geçmesinden sonra bile yerel sosyal ve ekonomik imtiyazlarını elde tutabilmişlerdi.

Zirai ilişkiler 18. yüzyıldan beri değişmemişti. Hala ağalık ve beylik olmak üzere iki tip çiftlik mevcuttu. İlkinde köylülerin toprağı kullanmak için bazı hakları vardı ve 1859 yılında bu haklar yasayla koruma altına alındı. Bunun aksine beylikler tamamen toprak sahiplerinin mülküydü. Köylü toprağı sahibiyle anlaştığı koşullarda işletiyordu. Mahsulünün büyük bir oranını beye bırakıyordu; ayrıca işgücü yükümlülüğü de mevcuttu. Köylüler aslında ağalıklardaki toprak sahipliği şartlarıyla, beyliklerdeki işgücü yükümlülüğüne itiraz ediyorlardı. Yüksek vergilerden ve vergi toplamadaki yanlışlıklardan da mustariplerdi.[4] Reform programının parçası olarak Babıali Bosna köylülerinin elverişsiz şartlarını hafifletmek için çaba gösterdi. İsyanın bastırıldığı ve otoritenin yeniden kurulduğu 1851 yılından sonra Osmanlı hükümeti kimi tedbirler alabildi. 1858 yılında topraklar kayıt altına alındı ve sınıflandırıldı. Sonraki yıl ağalıklar, sahiplerinin mülkü olarak kabul edildi; ancak devlet ağalıklardaki köylülerin belirli haklarını teminat altına aldı. Bu düzenlemeler köylülerin de, ağa ve beylerin de hoşuna gitmedi. Uygulanması neredeyse imkansız kurallardı ve köylülere yeterli koruma sağlamıyordu. Müslüman toprak sahipleri de ağalıkları beyliklere dönüştürüp devlet müdahalesinden kurtulmak için her türlü yola başvuruyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zirai durum 1870'lerde büyük güçlerin ilgi alanı haline geldi. Balkanlardaki konsolosları bu durumu düzenli olarak rapor ediyordu. Köylüler de kendi sıkıntılarını anlatan dilekçeleri hem Babıali'ye hem de yabancı misyonlara gönderiyordu. Her büyük isyan, mecburen Avrupa ilgisinin bir parçası haline gelecekti. 1856 yılındaki Paris Antlaşması'nda Avrupalı güçler kendilerini Hristiyanların garantörü ve hamisi ilan et-

ti. Bunun ne manaya geldiği ise hiçbir zaman net bir biçimde tanımlanmamıştı. Ancak, Balkan Hristiyanlarının lehine müdahale hakları vardı ve bu haklar ancak çok tehlikeli ve vahşi koşullar ortaya çıktığında kullanılacaktı. 1875 yazında Hersek'te bir isyan başladı ve çok hızlı bir şekilde Bosna'ya sıçradı. Temel neden, tarım şartları ve köylüler ile toprak sahipleri arasındaki gergin ilişkilerdi. Bu iki grubun da dil ve etnik kökenleri Güney Slav iken dinleri farklıydı. Bu nedenle hareketin önceliği sosyal ve ekonomikti; doğası gereği milliyetçi değildi. Asiler çok güçlü bir konumdaydı. Karadağ'a yakın bölgelerdeki topraklarda mukim ve tecrübeli savaşçılar olan silahlı dağ kabilelerinden destek geliyordu ve Dalmaçya da yardım gönderiyordu. Böylece Babıali, geçmişteki askeri operasyonları maliyetli ve elverişsiz bulunan bir bölgede bir isyanı bastırmaya davet ediliyordu. Bu hadise ile Doğu Sorunu yeniden açılacak ve bir başka Türk-Rus Savaşı başlayacaktı.

1875-1878 KRİZİ

Balkan toprakları her ne kadar büyük güçlerin ilgi odağı olsa da 1856 yılını takip eden yirmi sene içinde büyük bir sorun çıkmadı. Yabancı bir prensin tahta geçişiyle sonuçlanan Prensliklerin birleşmesi ile Girit'te yaşanan isyanlar diplomatik yollarla çözümlendi. Bölgedeki güçler dengesi de değişmişti. 1870 yazında başlayan Fransa-Prusya Savaşı'nda Rusya, Prusya lehine tarafsız politika izlemişti. Prusya'nın çok büyük kazanımlar elde edeceği belirginleşince Rusya için telafi meselesi gündeme geldi. Hedef çok açıktı. Rusya açısından utanç verici Paris Antlaşması'ndan sonra dış politikadaki ilk hedef bu barışın şartlarını geçersiz kılmak olmuştu. Karadeniz'in tarafsızlığı ve Güney Besarabya'nın devri konuları Rusya'yı özellikle rahatsız ediyordu. Olumlu hareket edildiğinde bu hedefi gerçekleştirecek fırsatlar doğmuştu. Ekim sonunda Rus Dışişleri bakanı Aleksandr M. Gorçakov diğer devletlere bir mesaj göndererek Karadeniz ile ilgili şartları geçersiz saydıklarını açıkladı. Bu hareket Londra'da şaşkınlık yarattı; çünkü İngiltere'nin Kırım Savaşı'ndaki en büyük kazanımı bu sınırlamaydı. Mamafih antlaşmayı imzalayan güçler Londra'da bir konferansta bir araya geldiler. Rusya'nın bu isteğini kabul ettiler ve Boğazların kapatılması şartlarında kimi değişiklikler yapıldı.

Rus hükümeti bu sayede güney sahillerini silahlandırma ve Karadeniz'de donanma bulundurmanın önündeki engellerden kurtulmuş oldu. Bu doğrultudaki tedbirler yetersiz olsa da Balkanlar'da Rusya'nın bu hareketine karşı bir blok oluşmuştu. Ancak Rus liderler maceraperest politikalar uygulamaya hiç

niyetli değildi. Bunun yerine Almanya'nın birleşmesinden sonra kurulu düzeni muhafaza etmek isteyen Viyana ve Berlin ittifakının yeniden kurulmasını desteklediler. Üç İmparator İttifakı (*Dreikaiserbund*) olarak da bilinen yeni ittifak yazılı metinlere dayanmıyordu. Temel dayanağı II. Aleksandr, Franz Joseph ve I. Wilhelm arasındaki yakın ilişkiler ve bu üç kralın bakanlarının birbirlerine sık sık danışmasıydı. Birbirlerini ziyaret edip önemli güncel konuları tartışıyorlar ve uluslararası meselelerde işbirliği yapıyorlardı. Bu üç güç bir aradayken dünyadaki en güçlü diplomatik bileşimi oluşturuyorlardı.

Geçmişte bu devletler arasındaki ilişki için en tehlikeli bölge, Rusya ve Habsburg İmparatorluğu'nun çıkarlarının çatıştığı Yakın Doğu'ydu. Balkanlardaki Rus hakimiyetinden korkan Avusturya bu konuda bir türlü sakinleşememişti. Bosna ve Hersek'teki isyanlar geçmişte sorun oluşturan konumun bir benzerini ortaya çıkardı. Ayrıca Rusya'daki gelişmeler de iki güç arasında sürtüşmeye neden olacak nitelikteydi. Gorçakov, Çar ve önemli danışmanlarının hepsi dış işlerinde denge siyasetinden yana olsalar da Rus toplumundaki başka unsurlar daha aktif bir siyaseti tercih ediyordu. II. Aleksandr bakanları arasında farklı düşüncelerin olmasına izin verirdi ve dış işleri konularında birçok danışman ile çalışırdı. Gorçakov seksenli yaşlara merdiven dayamıştı ve hastaydı. Hükümet böylece, Kırım Savaşı'ndan sonra popülerliği gittikçe artan Pan-slav yanlılarından gelecek baskıya açık bir konumdaydı.

Panslav yanlılarının tek bir programı ya da sözcüsü mevcut değildi. Umumiyetle bütün Slav halklarının Osmanlı ve Habsburg menşeli yabancı hakimiyetinden kurtarılıp Rusya liderliğinde bir organizasyona gidilmesini istiyorlardı. Ana vurguları ise Ortodoks Slavlaraydı: Sırplar, Bulgarlar ve Karadağlılar. Polonya topraklarının Rus hakimiyetinden kurtarılmasını önemsemiyorlardı; hatta Katolik Polonyalılara dair aşırı şüpheleri mevcuttu ve onları Slavlara karşı ihanet etmiş gibi görüyorlardı. Dış işlerinde ise Osmanlı karşıtlığından ziyade Habsburg karşıtı olma eğilimindeydiler. İstanbul'a giden yolun Viyana'dan geçtiği konuşuluyordu. 1858 yılında Moskova'da kurulan ve diğer şehirlerde zamanla şubeleri açılan Slav Hayır Cemiyeti, hareketin merkezi kuruluşuydu. Bu grup yüzlerce Bulgar ve diğer Slav öğrenciyi Rusya'ya eğitim için getirdi. Panslavlarm hizmetinde İvan Aksakov, M. N. Katkov, R. A. Fadeev ve N. I. Danilevsky gibi yetenekli yazarlar ve gazeteciler vardı. Dış ilişkilerde radikal hareket taraftarıyken iç politikada çok muhafazakarlardı. Rus otokrasisini tamamen destekliyorlardı.

Panslav fikirler 1870'lerde Rus toplumunun büyük kesiminde ilgi uyandırdı. Rusya önemli bir Avrupa sorununda mağlup olmuştu; reformlar da beklenen hedeflere ulaşamamıştı. Birleşik bir Almanya ortaya çıkınış ve her ne kadar ittifakta yer alsa da bu sayede Alman gücü artmıştı. Panslav progra-

mı, milli zayıflık döneminde Rus ve Slavların büyüklüğünü anlatan bir program sundu ve bu program nüfuzlu insanlar arasında çok ilgi gördü. Hem imparatoriçe hem de tahtın varisi III. Aleksandr bu harekette yer almıştı. İstanbul'daki sefir İgnatiev de bir Panslavdı ama o esasında Slav halkını Rus amaçları için kullanmayı düşünüyordu. Aslında Panslavizm bir hevesti; dış politikadaki etkisi uzun sürmedi. Mamafih, Balkanlarda uzayan kriz dönemi bu fikrin yandaşlarına dış politikada etkin bir rol imkanı sağlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu Bosna ve Hersek'teki isyanı bastıramayınca Üç İmparator İttifakı'nın üyelerine başvurdu. Rusya, isyanın coğrafi konumuna bakıp Habsburg çıkarlarının önceliğini kabul etti. Müzakerelerin başkanlığını Habsburg Dışişleri bakanı Gyula Andrassy yürüttü. 1875 Aralık ayında üç devlet, anlaşma zemini olarak Andrassy Notası olarak bilinen reform önerisini sundu. Babıali şartları kabul etti ama isyancılar buna karşı çıktı. 1876 yılında ise Berlin Memorandumu sunuldu; ancak bu sefer de Osmanlı hükümeti bunu kabul etmedi. Bu esnada Bulgar isyanıyla ve bunu takip eden soykırımlarla kriz derinleşti.

Bu sıralarda İstanbul'daki siyasi durum da gitgide kötüleşmekteydi. Eski usule geri dönmek isteyen muhafazakarlarla temsili kurumları getirmek isteyen liberaller birleşip Abdülaziz'i Mayıs sonunda tahttan indirdi. V. Murat tahta geçti. Çevresindeki olaylardan ruh sağlığı bozulmuş olan yeni sultan görevini yerine getirecek konumda değildi. Osmanlı hükümeti bu nedenle daha güçlü ve kararlı II. Abdülhamid'in tahta geçtiği Ağustos ayı sonuna kadar bir belirsizlik içindeydi. Osmanlıların bu zayıf döneminde Balkanlar'daki koşullar daha da kötüleşmişti. Devam eden isyan ve büyük devletlerin artan müdahalesi Karadağ ve Sırp hükümetlerini de bu durumdan faydalanma noktasında baskı altında bıraktı.

Geçmişte Karadağ komşu topraklardaki meselelerle çok içli dışlıydı. Hükümetin Hersek topraklarında arzuları vardı ve Adriyatik Denizi'ne bir çıkış aramaktaydı. Prens Mihailo Obrenoviç zamanında Sırbistan'la müzakere edildiğini görmüştük. Obrenoviç ölünce Sırp hükümeti daha pasif bir tavır aldı ve milli genişlemeye önem vermedi. Milan daha gençti ve dış politikanın başındaki Jovan Ristiç kavgacı siyasetten yana değildi. Resmi destek olmasa da çeşitli gruplar örgütlenmeye ve propagandaya devam etti. Bu dönem hala romantik milliyetçiliğin ve devrimci ateşin sardığı bir dönemdi. 1875 yazında Milan'a ve Karadağ Prensi Nikola'ya asileri destekleyip Osmanlı zayıflığından faydalanmaları için büyük baskı yapıldı. Nikola güçlü bir eylemden yanaydı ama Milan müteredditti. Seçimlerden sonra büyük çoğunluk askeri eylem taraftarıydı ama

prens ülkenin savaş için henüz hazır olmadığının farkındaydı. Ancak Rusya da dahil olmak üzere bütün güçler kısıtlamalarla tehdit ediyorlardı.

Rus resmi makamları Sırbistan ve Karadağ'ın kendi başlarına hareketlerini bu şekilde engellemeye çalışsa da, muhalif bir eylem planı için destek, bu sorunun içinde bulunan Panslav çevrelerinden gelmekteydi. Bölgeye para ve gönüllü yağıyordu. Orta Asya'daki muhteşem Rus zaferlerinin mimarı General M. G. Çernayev, Sırp ordusunun Morava bölüğünün başına geçmek için 1876 Mayıs'ında Belgrad'a geldi. Sırp kamuoyunun baskısı ile birleşen Panslav hevesinin boyutu Milan'ın tahammülünün ötesindeydi. Temmuz ayında Sırbistan ve Karadağ Babıali ile savaşa girdi. Muharipler Bulgaristan'da da bir isyanın çıkacağını ve Bosna ve Hersek'teki isyancılardan yardım geleceğini umuyorlardı. Ancak, Milan'm, birliklerinin henüz savaşa hazır olmadığına dair öngörüsü kısa zaman içinde kendisini gösterdi. Karadağ ordusu az da olsa başarılıydı fakat Sırbistan için sonuç felaketti. Çernayev bu savaşta gücünü gösterememişti. Beş bin Rus gönüllü arasında çok az eğitimli asker vardı ve bu eğitimliler de sürtüşmeye ve çatışmaya neden oluyorlardı. Buna mukabil reformlarla ve yeni teçhizatla güçlenmiş Osmanlı ordusu bir dizi zafer kazanabildi. Ekim ayında Belgrad yolu açıldığında başlayan Rus müdahalesi Babıali'yi Kasım başında bir ateşkes imzalamaya mecbur bıraktı.

Bu dönemde Üçlü İttifak'ın temsilcileri sıkı temas halindeydi. Balkan sorunu başladıktan sonra Temmuz ayında Gorçakov ve Andrassy Reichstadt'ta buluştular. Burada, krizdeki karşılıklı çıkarları konusunda bir anlaşmaya vardılar. Alınan kararların Rus ve Avusturya versiyonlarında büyük farklar olsa da, devlet adamları bir işbirliği politikasında uzlaşıp süren savaşla alakalı kimi soruları çözüme kavuşturdular. Osmanlı İmparatorluğu kazandığı takdirde toprak dağılımındaki statükonun korunmasını kararlaştırdılar. Balkan devletleri kazandığı takdirde ise Osmanlı toprakları paylaştırılacaktı ama büyük bir Slav devleti kurulmayacaktı. Sırbistan ve Karadağ'ın toprakları biraz genişleyecek, Yunanistan Teselya ve Girit'i alacaktı. Geri kalan Osmanlı toprakları, büyüklükleri kararlaştırılmamış olan üç özerk devlete bölünecekti; Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk. İstanbul serbest bir şehir olacaktı. İki diplomat kendileri için de kazanımlar planlamıştı. Rusya Besarabya'yı geri alacak ve Rus sınırları Kafkaslar'a kadar genişleyecekti. Avusturya-Macaristan ise Bosna ve Hersek'te bazı imtiyazlar kazanacaktı. Bu son kararlar iki hükümetin daha sonra anlaşmazlığa düşecekleri noktaydı. Habsburg temsilcileri sonraları Bosna ve Hersek'in tüm topraklarında ilhak ve karar hakkının kendilerine ait olduğunu iddia ederken Rus hükümeti sadece Bosna'nın kuzeybatısında küçük bir bölge olan, Dalmaçya'ya

yakın "Türk Hırvatistanı'nın" Viyana'ya verildiğini ifade ediyordu. Her durumda Sırbistan'ın toprak taleplerini elde edemediği ortadaydı.

İki Balkan devletinin de mağlup olacağı kesinleşince ve Bulgaristan'daki mezalim bütün boyutlarıyla anlaşılınca hem İngiltere'de hem de Rusya'da, Osmanlılara karşı bu iki hükümetin de tutumunu değiştirecek derecede güçlü bir kamuoyu tepkisi meydana geldi. Londra'da Benjamin Disraeli'nin muhafazakar kabinesi Osmanlı hükümetini destekleme politikasını çok engelleyici buldu. Çok daha önemlisi ise, Rus devlet adamlarının, Panslavların ve Osmanlı hakimiyetine karşı mücadele eden Ortodoks Slav halklarının desteklenmesi gerektiğini düşünen toplum kesimlerinin büyük baskısıyla karşılaşmasıydı. Savaş hazırlıklarına başlandı ama sorumluluk sahibi devlet adamları hala barışçı bir çözüm arıyordu. 1876 Aralık ayında bütün büyük devletlerin temsilcileri İstanbul'da bir çözüm bulmak için bir araya geldiler. Öneriler oluşturup Babıali'ye sundular. Ancak Osmanlı hükümeti bütün Osmanlı tebaasını eşitleme iddiasında bir anayasa hazırlayıp güçlerin müdahalesini gereksiz kılmak istiyordu. Avrupa'nın önerileri bu yüzden reddedildi ve konferans yarıda kaldı. Bu başarısızlığa rağmen 1877 yılının Ocak ayından Nisan ayma kadar sorunu diplomatik yollarla çözme çabaları devam etti.

Müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Rus liderler savaş ihtimalini gözetmek zorunda kaldı. Kırım Savaşı'ndaki hadiselerin tekrarlanacağı ve kendilerini bir Avrupa koalisyonuna karşı savaş içinde bulacakları ihtimalinden korkuyorlardı. Avusturya-Macaristan ve İngiltere kaygı uyandırıyordu. Bu koşullar altında Habsburgların tarafsızlığının temin edilmesi çok hayati bir konuydu. Ocak ve Mart 1877'de bu amaca yönelik yeni antlaşmalar imzalandı ve Reichstadt'taki genel paylaşım düzenlemesi yeniden kabul edildi. Bu esnada birliklerin geçişi konusunda bir antlaşma da Rumen hükümetiyle imzalandı. Barışçı bir çözüm umudu kalmayınca, çar Nisan ayında savaşın kaçınılmaz olduğu sonucuna vardı. 16 Nisan'da Romanya ile antlaşma imzalandı ve 24 Nisan'da Rus birlikleri Prut Nehri'ni geçti.

Rus devlet adamları diğer devletlerin tepkisinin belirsizliği ve kendi askeri kapasitelerine olan güvensizlikleri nedeniyle savaşı engellemek istemişlerdi. 1860'larda başlayan reformlar daha bitmemişti ve Karadeniz savunması da hazır değildi. Savaş esnasında Osmanlı donanması Karadeniz'de hakim oldu. Rus liderler savaşın neden olacağı büyük mali yüklere hazır olmadıklarının tamamen farkındaydı. Savaşın zorlukları önceki tahminlerinin birçoğunu haklı çıkarmıştı. Romanya'dan sonra Haziran ayında ordu Tuna'yı da geçti ve bir dizi hızlı zafer kazandı. Bulgar gönüllüleri Rus birliklerine katıldı. Ancak Temmuz ayında bu yürüyüş Plevne'de durduruldu ve Osmanlı ordusu bu şehri Aralık ayına kadar elinde tutmayı başardı. Bu ciddi sınav, savaşın kolay ka-

zanılamayacağını göstermişti. Bu konumda Balkan devletlerinin tutumu çok önem kazandı. Seferin başlangıcında Rus liderler onların yardımından sakındılar ve katılımlarını dert ve engel olarak gördüler. Balkan hükümetleri de Rusya'nın kolaylıkla sağlayamayacağı para ve ordu istiyorlardı. Rusya'nın ilk saldırısı başarısızlıkla sonuçlanınca Rumen, Sırp ve Yunan ordularının yardımı başka bir boyut kazandı. Bu hükümetlerin her biri bu koşullar altında savaş kararının hiç de kolay olmadığı kanaatindeydi. Karadağ hala teknik olarak Babıali'yle savaş halindeydi; Sırbistan Mart ayında barış imzalamıştı; Yunanistan da tarafsızdı. Rumenlerin konumu ise belki de en karmaşık olandı.

Rumen hükümeti Rusların topraklarına girmesine müsaade etmiş olsa da hemen savaşa girmemişti. Aslında bütün bu diplomatik durum Bükreş'te büyük rahatsızlık uyandırmıştı. Rumen liderler, Rus ordusunun ülkedeki varlığının garantörlük şartlarına dönüş ihtimalini barındırdığını düşünüyorlardı. Ayrıca haklı olarak Rusya'nın Güney Besarabya'yı geri alacağından korkuyorlardı. Bu ihtimallere karşı kendilerini korumak için birliklerin geçiş antlaşmasının Rumen "toprak bütünlüğünü ve siyasi haklarını" garanti altına almasında ısrar ediyorlardı. Hoşnutsuzluklar başladığında Rumen hükümeti için pasif kalmak imkansızdı; milliyetçi kamuoyu hareket etmesi için baskı uyguluyordu. 21 Mayıs'ta senato ve meclis ülkenin bağımsızlığını beyan eden bir önergeyi kabul etti; prens de bunu bir gün sonra imzaladı. Bu belgeyi hiçbir büyük devlet tanımadı; ama iç politika açısından önemli bir belgeydi.

Bu dönemin Rumen politikası Carol tarafından ve Ian Bratianu ve Mihai Kogalniceanu gibi liberal devlet adamlarıyla işbirliğiyle şekilleniyordu. Prens de Rumen tarafsızlığını istemiyordu. Ülkesi için kazanımlar elde etmek için durumu kullanmak arzusundaydı. Rus hükümeti Plevne yenilgisinden sonra Rumen katılımını talep ettiğinde ve Prense ayrıca bu şehrin etrafındaki operasyonlara komuta yetkisi de teklif edildiğinde Prens anlaşmaya hevesliydi. Böylece Rumen birlikler Plevne'deki ve Vidin-Belgradcık bölgesindeki seferlere katılacaktı.

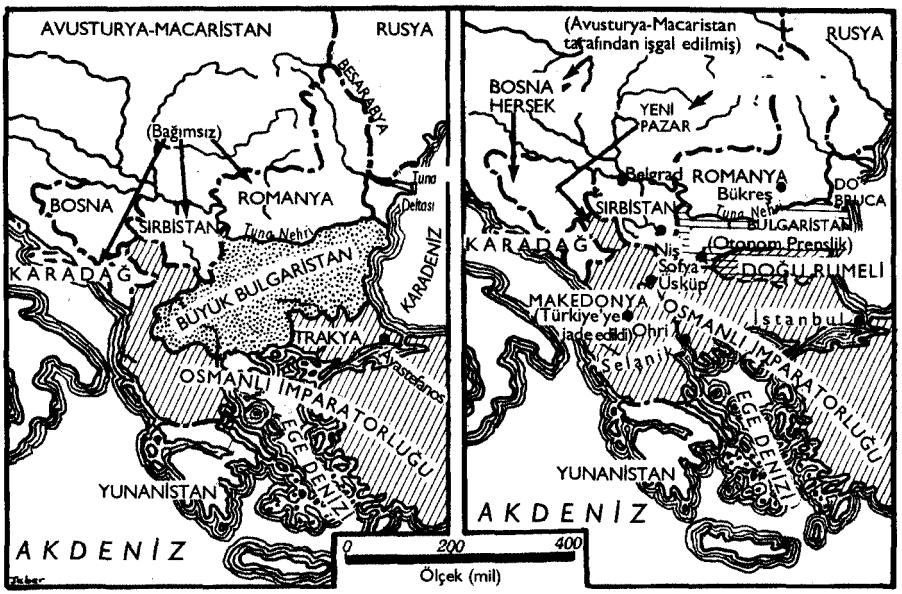
Sırplar içinse karar çok daha zordu. Önceki savaşta ülke harap olmuştu. Hükümet bu sorunu takip edebilecek hassas bölgesel yerleşimlerin farkındaydı. İstanbul'daki konferansta büyük devletler kuzeyden güneye sınırları olan iki ayrı özerk Bulgar devleti kurma konusunda anlaşmıştı. Sırpların talep ettikleri Niş ve Üsküp gibi bölgeler Bulgar yetkisine verilmişti. Bu yüzden Sırp liderleri hem barış tesis edildiğinde elde edeceklerini hem de ülkelerini savaşa sokmadan önce alacakları mali yardımı garanti altına almak istiyorlardı. Tatmin edici teminatlar alamasalar da, Plevne'nin düşüşünden sonra 13 Aralık'ta savaşa girdiler. Savaşa girmezlerse barış konferansında taleplerinin göz ardı edileceğinden korktular.

Yunan hükümeti ise diğer iki devletten çok daha kötü durumdaydı. Bir taraftan daha fazla toprak elde etme imkanı çıkmıştı; diğer taraftan ise İngiliz hükümeti Yunanlıları engellemek için sürekli bastırıyordu. Daha da tehlikelisi, Rus desteğinin Balkan Slavlarma ve özellikle de Bulgarlara kayma ihtimaliydi. Habsburg, İngiliz ve Rumen hükümetleri gibi Yunan liderler de büyük Slav devletlerinin kurulmasını istemiyorlardı. İstanbul Konferansı'nda etnik bakımdan Yunan olan bölgeleri Bulgar eyaletlerine dahil eden karar karşısında sarsılmışlardı. Ateşli milliyetçiler Makedonya, Epir, Teselya ve Trakya'nın nüfusunun tamamen Yunanlı olduğuna kanilerdi. Savaşa girme ya da hükümette bir çatlağa meydan vermeme sorunu ile karşı karşıya kalmışlardı. Ayrıca savaş için olumlu bir kamuoyu da mevcuttu. Sonunda 1878 Şubat'ında Yunan birlikleri Osmanlı topraklarına girdi. 31 Ocak'ta Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ateşkes imzalandığını öğrenince, ordu hemen kendi sınırlarına geri çekilmek zorunda kaldı.

Rus kuvvetleri için zafer hiç de kolay olmamıştı. İlerleyiş Plevne'de, şehir Aralık ayında aniden alınıncaya kadar durmuştu. Bundan sonra ordu hızla İstanbul'a doğru yürüdü. Askeri bir felaketle karşılaşan Osmanlı hükümeti barış talep etti ve 31 Ocak'ta Edirne'de bir ateşkes imzalandı. Daha sonra Osmanlı ve Rus temsilcileri Ayastefanos'da 3 Mart'ta imzalanacak antlaşma için müzakerelere başladı. Bu antlaşmanın "ön" antlaşma olduğu ve Avrupa antlaşmalarındaki şartların değişmesini öngören maddelerin büyük devletlerce gözden geçirileceği konusunda teminatlar verilse de Avrupa başkentlerinde büyük tepkilere neden oldu. Ayastefanos Antlaşması Yakın Doğu'daki güçler dengesini vahim şekilde altüst etmeyle tehdit ediyordu ve bu da uzun dönemli bir krize neden oldu.

Müzakereler İgnatiev tarafından yönetildi ve şartlar da kendi zihnindeki Rus çıkarlarını yansıtmaktaydı. Büyük devletler için antlaşmanın en rahatsız edici kısmı; toprakları Balkan Dağları'nın güneyi ve kuzeyini, Makedonya'yı ve Trakya'nın önemli bölümünü içerecek büyük bir Bulgar devletinin kurulması maddesiydi (bkz. Harita 24). Bu devletin bir Rus uydusu olacağı sanılıyordu. Antlaşma Rus ordusunun iki yıllık bir işgalini ve yeni özerk devletin hükümet organizasyonunda iki yıllık Rus etkinliğini öngörmekteydi. Ülkenin coğrafi konumu Rus askerleriyle de birleşince İstanbul'u kuzeyden sürekli tehdit altında tutacaktı. Makedonya'yı tamamen kontrolünde tutacak Bulgaristan en güçlü Balkan devleti olacaktı.

Antlaşmanın diğer şartları da rahatsız ediciydi. Karadağ'ın toprakları elindeki topraklardan üç kat daha fazla genişleyecekti. Buna mukabil Sırbistan,



24. Ayestefanos Antlaşması

Berlin Antlaşması

Karadağ'a verilenden çok daha az bir miktar, sadece 150 mil-kare toprak elde edecekti. Romanya çok daha kötü bir muameleyle karşılaşacaktı. Devletin savaşa katılıp Rus müttefiki olmasına rağmen antlaşma Güney Besarabya'nın Tuna Deltası ve Dobruca karşılığında geri alınmasını öngörüyordu. Yunanistan ve Avusturya-Macaristan ise hiçbir şey elde etmiyordu. Gizli antlaşmalara rağmen Bosna ve Hersek'teki Habsburg çıkarları gözetilmemişti ve büyük bir Slav devleti sonunda kurulmuştu.

Bu antlaşma İngiliz ve Habsburg çıkarlarına temelden tersti; iki devlet de sert biçimde protesto etti. Bir İngiliz donanması Boğazlar'a girdi. Rumen, Yunan ve Sırp hükümetleri de memnuniyetsizliklerini açıkça dile getirdi. Sırplar gerçekten zor durumdaydı. Bu vakitten sonra Rus hamiliğinin açıkça Bulgar milli emellerinin arkasında olacağı görünüyordu. Aslında Rus hükümeti Sırplara Viyana'nın desteğini aramaları gerektiğini bildirmişti. Rumen hükümeti Besarabya'yı geri verme şartını kabul etmedi ve diğer hükümetlere başvurdu. Bahar ayları boyunca çok gergin bir hava hüküm sürdü.

Bu muhalefete maruz kalan ve Kırım Savaşı benzeri bir konumla karşı karşıya kalmaktan korkan Rus hükümeti geri adım attı. Mayıs ayında İngiltere'yle ana koşulu büyük Bulgar devletinin bölünmesi olan bir antlaşma imzaladı. Avusturya-Macaristan'a Bosna ve Hersek konusundaki arzularının dik-

kate alınacağı teminatı verildi. Bütün bunlara ek olarak Rusya Alman Şansölyesi Otto von Bismarck'ın başkanlığında gerçekleşecek Berlin Konferansı'na katılmayı kabul etti. Tartışmalar mevcut Avrupa antlaşmalarında yapılacak değişiklikleri kapsayacağından bütün büyük devletler -Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu- davet edildi. Kendilerini ilgilendiren meselelerde görüşlerini dillendirecek temsilciler göndermelerine müsaade verilen Balkan devletlerinden katılım olmadı. Kanaatlerinin gelişmeler üzerindeki tesiri çok az olacaktı.

Berlin Konferansı 13 Haziran 1878'te başladı ve bir ay sürdü. En önemli başarısı, elindeki Balkan topraklarının büyük bir bölümünü kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği bölgelerin paylaşımıydı (Harita 24'e bakınız). Büyük Bulgar devleti üçe bölündü: Sofya bölgesiyle Balkan Dağları'nın kuzeyini kapsayan Bulgaristan özerk ama vergi ödemekle yükümlü bir eyalet oldu; Balkan ve Rodop Dağları arasındaki Doğu Rumeli ise Osmanlıların atadığı Hristiyan bir vali yönetiminde yarı-özerk bir statü kazandı ve büyük devletlerin himayesine alındı; Makedonya ve Trakya da Osmanlı idaresine geri verildi. Rusya'nın özerk eyalette en etkin devlet olacağı varsayılıyordu. Rusya'nın bu kazanımını dengelemek için Avusturya-Macaristan Bosna ve Hersek'i işgal edip yönetme hakkını elde etti. Buna ek olarak Habsburg Krallığı'nın Yenipazar Sancağı'nı işgal etmesine müsaade edildi. Bu bölge Sırbistan ve Karadağ'ı birbirinden ayıran bölgeydi. Bu düzenleme konferansın en uzun pazarlık yapılan konusuydu. Sonuçta Rusya yarımadanın doğusunda güçlü bir konum elde etti ve Habsburg İmparatorluğu'na da Sırbistan'da etkin bir nüfuz da dahil olmak üzere batıda benzer bir üstünlük sağlandı.

Balkan devletleri konferansın sonuçlarından hayal kırıklığına uğramışlardı. Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıkları tanınmıştı. Karadağ Adriyatik'te bir liman elde etmiş ama istediği kadar toprak alamamıştı. Sırbistan çok az toprak elde edebilmişti. Yunan istekleri karşılanamamıştı; ancak antlaşmanın XXIV. maddesi uyarınca Yunan hükümeti Babıali'yle müzakerelere başlayacaktı ve anlaşamadıkları takdirde büyük devletler aracılık yapacaktı. Rumen temsilcilerinin konferanstaki protestolarına rağmen, Rumen hükümeti Güney Besarabya'yı teslim etmeye ve karşılığında Tuna Deltası'yla Dobruca'yı kabul etmeye mecbur bırakılmıştı. Rumen bağımsızlığının tanınması, bu devletteki Yahudilerin statülerinin değişmesine bağlanmıştı. Ama bu şartlara Bükreş çok içerlemişti. Bu nedenle bütün Balkan devletleri bazı tavizler koparsa da bu antlaşma hiçbir şekilde isteklerini karşılamamıştı.

En büyük kayıp ile Osmanlı İmparatorluğu karşı karşıya kalmıştı. Balkan devletlerinin elde ettiği topraklardan başka Babıali çok daha önemli toprakları büyük devletlere vermişti. Rusya Güney Besarabya'nın yanında Batum,

Kars ve Ardahan'ı almıştı. Berlin Konferansı başlamadan önce İngiltere Osmanlı hükümetini, sakinlerinin çoğunluğu Yunan olan Kıbrıs Adası'nın kontrolünü kendisine teslim etmeye zorlamıştı. Osmanlılar, Habsburgların Bosna, Hersek ve Sancak'ı işgal etmesi karşısında çok içerlemişti. Monarşi Babıali'yi savaşta yenememişti ve talep tamamen beklentilerin ötesindeydi.

Bu antlaşma ile Osmanlıların Balkan yarımadasındaki etkin gücü sona ermişti. Arnavutluk, Makedonya, Teselya ve Epir 1881'e değin Osmanlı idaresinde olsa da onların hakimiyeti de güçlükle sağlanabildi. Bir Arnavut milliyetçi hareketi zaten şekillenmeye başlamıştı. Hem Bulgar devletleri hem de Bosna, Hersek ve Yenipazar Sancağı teknik olarak imparatorluğun parçasıydı ama hükümet bunların tekrar, tamamen Osmanlı kontrolüne dönmeyeceğinin farkındaydı.

Barış Ruslar için de hiç sevindirici değildi. Birçok Rus, ülkesinin çok maliyetli bir savaş yaptığını ama çok az kazanç elde ettiğini düşünmekteydi. Daha da önemlisi; hükümet Avrupa'yı dikkate almaya ve önemli bir başarı olan büyük Bulgar devletinin parçalanmasını kabule zorlanmıştı. Gerçek galipler İngiltere ve Habsburg monarşisi gibi görünmekteydi; Kıbrıs'ı ve Bosna-Hersek'i elde etmişlerdi. Bu yargı diplomatik bir zafer kazanan İngiltere için doğru olsa bile, Habsburg'un kazanımları kendisine çok ağır bir yükümlülük getirmekteydi. Nüfusu Sırplardan, Hırvatlardan ve Müslümanlardan oluşan Bosna ve Hersek'in işgali daha kendi içindeki sorunlarla baş edemeyen bu devlete ek bir milliyetçilik sorunu getirdi. I. Dünya Savaşı'nın yakın kökeninde bu konular yatmaktadır.

Berlin Kongresi'nin Temmuz 1878'de sona ermesi, Türk-Rus Savaşı'yla meydana gelen bölgesel değişimleri sona erdirmedi. Yunan iddiaları tartışılacak ve yeni sınırlar çizilecekti. Ayrıca Karadağ ve Arnavutluk sınırları yeniden tespit edilecekti. Şimdi Arnavutlar kendi milli topraklarını savunmak için örgütlenmeye zorlanıyordu.

ARNAVUTLUK: PRİZREN BİRLİĞİ

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arnavutların yaşadığı toprakları başka devletlerin idaresi altına vermişti. Babıali'nin %70'i Müslüman ve büyük oranda sadık olan bir bölgenin çıkarlarını korumadaki kifayetsizliği, Arnavut liderleri sadece kendilerini savunmak için örgütlenmeye yöneltmedi; aynı zamanda, Sırbistan ve Tuna Prenslikleri'nin başardığı şekilde özerk bir idarenin kurulmasını düşünmeye de sevk etti. Arnavutların hem büyük devletlerin ka-

rarlarına hem de Osmanlı otoritesine karşı isyanı, Babıali'yi bu asi Müslüman nüfusa karşı harekete geçmeye mecbur kıldı.

Arnavutluk topraklarını kontrol etmek, hükümet için hiçbir zaman kolay olmamıştı. Yüzyılın başında, sık sık merkezi hükümetten bağımsız hareket eden iki büyük paşalık vardı. Yanyalı Ali Paşa'nın İstanbul'la işbirliği yapma ve onu yok sayma arasında gidip geldiği hatırlanacaktır; İşkodra'daki Buşati ailesi de benzer bir siyaset uyguladı. 1796 yılında Babıali'ye direnen Kara Mahmud Buşati'nin ölümünden sonra kardeşi İbrahim Paşa vali olarak atandı. Kara Mahmud'un politikalarının zıddına İbrahim 1810 yılında ölünceye kadar Babıali'yle işbirliği içinde yönetti. Yönetim mücadelesinden sonra Mustafa Paşa Buşati 1811 yılında iktidardaydı. Tutumlarıyla itaatsiz olduğunu göstermesine rağmen Ali Paşa'yla olan büyük sorundan dolayı Osmanlı hükümeti ona karşı harekete geçmedi. Mustafa da büyük bir bölgeyi kontrolüne almayı başardı ve dağlı aşiretlerle birlikte çalıştı.

1820 yılında II. Mahmud'un* Ali Paşa'yı ortadan kaldırmaya karar verdiği hatırlanacaktır. Öncelikle onu resmi görevlerinden aldı ve İstanbul'a çağırdı. Ali Paşa bunu kabul etmeyince hakkında idam kararı verildi ve Yanya'ya bir ordu gönderildi. Osmanlı hükümetinin gücünü Yanya'ya yoğunlaştırması, Yunan isyancıların Mora'da ve Rumeli'de ilk zaferlerini kazanmalarına olanak sağladı. Ali'nin yerel müttefiklerinin çoğu onu terk etseler de o, müstahkem şehrinde çok güçlü bir direniş gösterdi. En sonunda, Ocak 1822'de Osmanlı görevlileri ona suikast düzenlediler ve başını İstanbul'a gönderdiler. Osmanlı ordusu bundan sonra Yunan isyanıyla meşgul olmada özgürdü. Mustafa Paşa hem Ali Paşa'ya hem de Yunan asilerine karşı Osmanlı askeri çabalarını destekledi. 1826 yılında Misolongi'deki zaferde yer aldı. Bundan sonra da bağımsız konumunu tekrar ilan etti ama 1828-1829 Rus Savaşı yüzünden Babıali bu cüretkar vasalının üstüne gidemedi.

1830 yılında ise Sultan tekrar harekete geçmek için müsait konumdaydı. Mehmed Reşid Paşa'yı Arnavutluk'a gönderdi. Osmanlı kumandanı burada önemli Arnavut Müslüman liderleri 1830 Ağustos'unda Manastır'da toplantıya davet etti. Canlarının emin olduğu sözüne rağmen beş yüze yakın Arnavut liderini katletti. Böylece en önemli ağalar ve beyler ortadan kaldırılmıştı. Mehmed Reşid daha sonra mağlup etmek için Mustafa Paşa'ya yöneldi. Ancak Mustafa teslim oldu ve ömrünü İstanbul'da bir memur olarak sürdürdü. Merkezi hükümetin bu kati tutumu, Arnavutluk topraklarındaki yetmiş beş yıllık yerel liderler hakimiyetine son verdi. Arnavutluk paşalığında milliyetçi bir hareket mevcut değildi. Yerel liderlerin gücü, güçlü bir liderin, Ali Paşa ve

* Metinde I. Mahmud olarak geçmektedir. Ancak doğrusu II. Mahmud'dur. (ç.n.).

Buşati ailesinin gücü ve nüfuzuna dayanıyordu. Onların sadakat ve ittifakları da keskin bir şekilde yer değiştirebiliyordu. Osmanlı ordusuyla hem aynı safta hem de karşı tarafta savaştıkları gibi, Yunan ve Slav komşularıyla da işbirliği yapıp savaşabiliyorlardı.

Bölgenin tekrar kontrolüne girmesiyle Babıali bazı reformları uygulayabilecekti. 1832 yılında tımarlar feshedildiyse de bu gelişmenin ülkedeki tesiri çok küçüktü. Birçok bölgede büyük çiftlikler bireylerin mülkiyetine geçmişti. Osmanlı Devleti'nin de elinde çok büyük topraklar vardı. Özellikle merkezdeki ovalarda Müslümanların sahip oldukları büyük çiftlik sistemi aynen devam ediyordu. Dağlarda ise aşiret sistemi etkindi. Bu sebepten toprak reformu ya da köylü hakları I. Dünya Savaşı sonuna değin önemli bir tartışma konusu olmamıştı. Köylülerin konumları kötüydü. Geçmişte olduğu gibi bu vakitlerde de büyük bir göç söz konusuydu. Romanya, Mısır, Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri ve İstanbul'da büyük Arnavut kolonileri oluşmuştu; Güney İtalya'dakilerse zaten zikredilmişti.

Tanzimat reformlarına karşı Arnavut muhalefeti beklenmekteydi. Bosnalılar gibi Müslüman Arnavutların önde gelenleri de İstanbul'dan gönderilen memurları istemiyor ve kendi beyleri tarafından yönetilmeyi tercih ediyordu. Askeri reformlardan ve modern ordudan da hoşlanmamışlardı. Arnavutluk askerleri her zaman Osmanlı İmparatorluğu için savaşmıştı; fakat geleneksel süreçleri muhafaza etmek ve savaşta kendi liderlerini takip etmek istiyorlardı. Bosna'da olduğu gibi Arnavutluk'ta da, Babıali, Kırım Savaşı için çok fazla asker temin edememişti. Bu Müslüman toplumda kararlarından herhangi birini uygulamak, Babıali için gerçekten de çok zor olmuştu. Dağlık alanları da kontrol etme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Buralarda halk kendi işlerini yerel kurallar ve gelenekler uyarınca aşiret liderlerinin kontrolünde sürdürmeye devam etmişti.

Ancak bu muhalefete rağmen idari değişiklikler yapıldı. Yeni bölgesel bölünmeler gerçekleşti; ancak hiçbir zaman Arnavut toprakları tek bir siyasi birimin kontrolünde toplanmadı. 1836 yılında bölge Yanya ve Rumeli olarak ikiye bölündü; merkez ise Manastır'dı. 1865 reformlarıyla üç eyalet oluşturuldu: İşkodra, Yanya ve Manastır; dördüncü eyalet Kosova sonradan eklendi. Bunların hepsinde diğer milletlerden de önemli miktarda nüfus mevcuttu. Bu dönemde Babıali'nin milliyetçilik sorunuyla uğraşma tecrübesi artmış olsa da, Arnavutların bu tarz zorluklar çıkaracaklarını ummuyordu. Arnavutlar farklı dilleri ve tarihlerine rağmen Müslüman oldukları için Osmanlı olarak kabul ediliyorlardı. Gerçekten de bu zamana kadar diğer Balkan bölgeleriyle karşılaştırılacak boyutta bir milli hareket yoktu. Bazı aydınlar mevzunun farkındaydı, ama ne merkezi bir oluşum ne de gerçek bir milli program vardı.

1878 yılında güçler arasındaki müzakereler Arnavutların tutumunu kökten bir değişikliğe zorladı. Ayastefanos Antlaşması Arnavut topraklarını Sırbistan, Karadağ ve Bulgar eyaletlerine dahil etmişti; bu da savunma psikolojisini beraberinde getirdi. 1878 baharında İstanbul'daki önde gelen Arnavutlar gizli bir komite kurdu. En önemli kişi, Arnavut milliyetçi hareketinin ilk devrelerinin lideri olan Abdul Fraşeri'ydi. Mayıs ayında bu grup, Prizren'de bütün Arnavutluk topraklarından temsilcilerin katılacağı genel bir toplantı düzenlemeye karar verdi. Merkezi bir otorite kurmanın hayati gereği ve silahlı bir birlik oluşturmanın önemi anlaşılmıştı.

10 Haziran'da Prizren'de konferans başladı. Dört vilayetten yaklaşık seksen delege katılmıştı. Katılımcılar genelde Müslüman dini liderler, asiller ve aşiret reisleriydi. Merkezinin Prizren'de olacağı daimi bir organizasyon kurmaya karar verdiler; organizasyon merkezi bir komitenin idaresinde olacaktı. Ülkenin diğer bölgelerindeki yerel oluşumlar bu otoriteye tabi olacaklardı. Merkezi komitenin vergi koyma ve ordu kurma hakkı ve yetkisi olacaktı. Buluşma esnasında, Arnavut milliyetçi hareketinin bu evresinde çok temel önemi haiz bir fikir ayrılığı tebarüz etti. Osmanlı hükümetine karşı takınılacak tavır meselesi, çözümlenmesi gereken önemli bir konuydu. Başlangıçta Babıali Arnavutların bu oluşumuna destek vermişti. Ancak temsilcilerin kendilerini Arnavut değil de Osmanlı ilan etmesini istiyordu. Bu konumu destekleyenler, yeni oluşumu Müslüman Osmanlı kompozisyonunu vurgulaması konusunda uyarıyor ve çabalarını Bosna da dahil bütün Müslüman toprakları savunma üzerine yöneltmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Fraşeri liderliğindeki ikinci grup ise dinleri ne olursa olsun Arnavutların birliğine vurgu yapıyordu. Bu kişiler öncelikle Arnavut hedeflerinin gerçekleşmesine odaklanmıştı ve özerk bir yönetimi sağlamak istiyorlardı. Delegelerin çoğu muhafazakar Müslümanlar olduğundan, konferans Osmanlı hakimiyetinin devamı kararıyla sonuçlandı.

Bu kanaat farklılığına rağmen merkezi Prizren'de olan bir otorite kuruldu. Bundan sonra Prizren Birliği ya da Arnavut Birliği, enerjisini antlaşmaların uygulanmasını engellemeye harcamaktaydı. Başka merkezler de kurulmuştu; dış dünya tarafından en tanınanı ise İşkodra'daki merkezdi. Burada Katolikler ve Müslümanlar beraber çalışıyorlardı. Mirdite Dağlı bir kaptan olan Prenk Bib Doda, bu bölgedeki gelişmelerde çok etkin rol oynuyordu.

Prizren meclisinin ana görevlerinden biri Berlin Kongresi'ne karşı bir memorandum yapmaktı. Bu müracaatın büyük devletlerin kararlarındaki etkisi, diğer Balkan devletlerindeki etkisinden daha fazla değildi. Berlin Antlaşması'nda Karadağ'a Bar ve Podgoriçe şehirleri Gosine ve Plava bölgeleriyle birlikte verildi. Arnavut liderler buraları kendi ülkelerinin bir parçası olarak kabul ediyordu. Yunanistan'la gelecekte yapılacak bir toprak düzenlemesiyle de

ilgiliydiler. Karadağ'a toprak devrine ve Arnavutluk topraklarını savunmayan Babıali'ye çok büyük bir tepki vardı. Özellikle sınır bölgelerinde, kuzeyde Prizren ve İşkodra'da, güneyde ise Preveze ve Yanya'da olmak üzere direniş merkezleri kurulmuştu. Becerikli savaşçıların varlığı Arnavutluk meydan okumasını kolaylaştırıyordu. Karadağ'daki gibi Arnavutluk'ta da askeri cesareti en üstün fazilet sayan çok sayıda silahlı savaşçı mevcuttu.

1878 Ağustos'unda Berlin Antlaşması'nda öngörüldüğü üzere büyük devletler Türk-Karadağ sınırını görüşmek üzere bir komisyon oluşturdu. Osmanlı kuvvetleri bu bölgede o kadar güçlü olmamasına rağmen, güçler, Babıali'nin kararları yerel halk üzerinde uygulamasını bekliyorlardı. Antlaşmanın şartlarını uygulamak için biraz çaba gösterse de Osmanlı hükümeti ancak Arnavut direnişinden istifade edebildi. Asilere silah temin etti ve onların vergi toplamasına müsaade etti. Barış antlaşmasına göre Osmanlıların çekilmek zorunda oldukları birçok bölgede Türklerin tahliyesinden sonra Arnavutlar kontrolü rahatça ele geçirdi.

Ancak Arnavut birlikleri hem Karadağ hem de Osmanlı ordusuyla savaşa hazırlanmalıydı. Karadağ'a karşı çok başarılıydılar. Arnavut tepkisi o kadar güçlüydü ki büyük devletler söz konusu toprakların onlara geçmesini kabul etti. Gosine ve Plava'nm yerine Karadağ'a Ülgün limanını verdiler. Arnavutlar bu şehrin teslimine karşı da direndi. Avrupa devletleri değişimi zorlamak için bir deniz blokajı yaptı ve Osmanlı hükümetinin harekete geçmesi için bastırdı.

Bu esnada güneyde zorluklar ortaya çıkmıştı. Berlin Antlaşması Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu müzakere masasına oturtmuştu. Müzakerelerde Babıali tabiatıyla mümkün olan en az toprağı vermek istiyordu. Arnavut komiteler de Preveze ve Yanya'da hazırlık yapıyorlardı. Yunanistan'a Teselya'nın verilmesini kabul ediyor ama Arnavut olduğunu iddia ettikleri Epir'i vermiyorlardı. Bir kez daha Osmanlı hükümeti isyanı destekleyip silah temin etti. 1881 Mayıs'ında büyük devletler Epir'in küçük Arta bölgesinin Yunanistan'a verilmesine karar verdi. Yunanistan aynı zamanda Teselya'yı da almıştı.

Bu noktada Osmanlı hükümeti zor bir seçimle karşı karşıyaydı. Ülgün limanını Karadağ'a vermesi noktasında Avrupalı güçlerin ciddi bir baskısı altındaydı ve Arnavut hareketinin kimi yönleri Babıali'nin bölgedeki otoritesine zarar verebilecek mahiyetteydi. Arnavut liderlerin çoğunun kendi milliyetçi kimliklerinin gitgide daha fazla farkına vararak Arnavutların yaşadığı toprakların, başkenti Manastır olacak tek bir siyasi birimin egemenliğinde bir araya gelmesini öneren bir programı desteklediklerini görmüştük. Arnavutça hem resmi dil hem de eğitim dili olacaktı. Bağımsızlık hedefleri yoktu; çünkü ülke tek başına ayakta duracak derecede güçlü değildi. Bu tutum ise genel kabul görmedi. Bu düşünce fark-

lılıkları Birlik tarafından 1880 Temmuz'unda Ergiri'de düzenlenen ve Arnavut bölgelerinin tamamından gelen delegelerin katıldığı bir toplantıda ortaya çıktı. Burada Fraşeri özerk bir yapının gereğine dair argümanlarını sundu. Planına göre, Babıali Arnavutluk için bir vali atayacak, imparatorluğa vergi ödenecek, savaş sırasında destek verilecek, ama tersi olursa ülke kendi işlerini kendi yönetecekti. Bu ve Debre'de Ekim ayında düzenlenen ve yaklaşık üç yüz temsilcinin katıldığı bir başka kongrede Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişkiyi destekleyen muhafazakar kanat, özerk statüden yana olanlardan daha güçlüydü.

Mesele güçle halledilecekti. Babıali başlangıçta takip edeceği politikada tereddüt etmiş olsa da, sonunda birliği bastırmaya ve Ülgün'ü Karadağ'a vermeye, hem dahili hem de uluslararası nedenlerden ötürü karar verdi. Derviş Paşa komutasında büyük bir ordu Arnavutluk'a gitti. Burada sadık Arnavutlardan da yardım aldı. Birlik direnmeye çalıştı ama 1881 Nisan'mda Prizren alındı ve hareket dağıldı. Ülgün'deki direniş de parçalandı. Osmanlı memurları güçlü misillemede bulunmadı: Liderler yakalandı ve bazıları sürüldü. Fraşeri yakalandı, idama mahkum edildi ve sonra cezası ömür boyu hapse çevrildi. 1885'te serbest bırakıldı; ancak 1892 yılında ölünceye kadar sürgünde yaşadı. Osmanlı hükümeti merkezi idareyi yeniden sağladı. Bazı Arnavutlar resmi görevlere atandı ama siyasi otonomi için başka hareket olmadı. Halkın çoğunluğu Müslüman olduğundan Babıali Arnavutları öncelikle Osmanlı olarak görmeye devam etti.

Sonunda başarısız olmalarına rağmen Prizren Birliği çok büyük iş başarmıştı. Karadağ ve Yunanistan bu birliğin örgütlü muhalefetinden ötürü kazanacaklarından çok daha az Arnavut toprağı elde etmişti. Ayrıca büyük devletler de Arnavut halkının ve onların ayrı milli çıkarlarının farkına varmıştı. Arnavut topraklarının komşu devletler arasında paylaşılması tehlikesi devam ediyordu ama en azından milli bir oluşum için ilk adımlar atılmıştı.

BULGAR BİRLEŞMESİ, 1878-1887

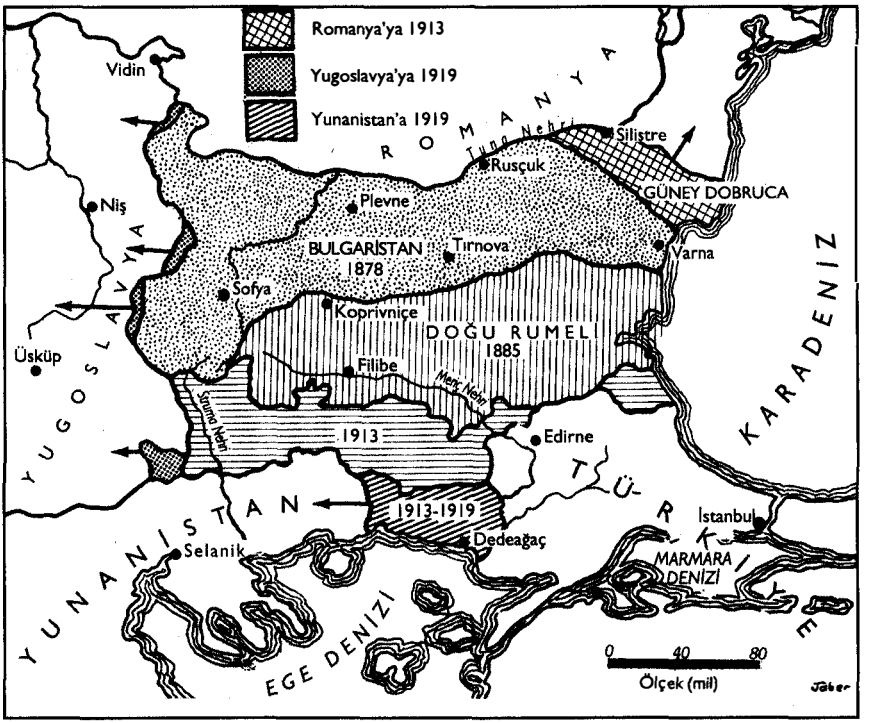
Ayastefanos Antlaşması'nda kurulan Bulgar devletinin bölünmesi Bulgar milliyetçileri için acı bir darbe olmuştu. Bundan sonra bu antlaşmayla çizilen sınırları devletin gerçek sınırı olarak algıladılar ve bu sınıra ulaşmak milli hedefleri oldu. Bu hayal kırıklığına rağmen çok fazla şey elde edilmişti. İki Bulgar devleti vardı ve Doğu Rumeli'nin sonunda özerk eyalete katılması bekleniyordu. (Bakınız Harita 25) Bunların dışında kırsalda değişiklikler olmuştu ve bu

da Bulgar köylülerinin avantajınaydı. Savaş esnasında Bulgarlar, Osmanlı topraklarına ve şahsi mallara el koymuştu. Çok daha önemlisi ise binlerce Müslümanın, güneye İstanbul'a doğru kaçmaya başlamasıydı. Osmanlı hakimiyetindeki yüzyıllar boyunca Balkan Dağları'nın güneyinde kalabalık bir Müslüman ve Türk toplumu ikamet etmişti. Berlin Antlaşması bu insanların haklarını onaylamışsa da, ne Bulgarlar ne de Ruslar bu bölgede yaşamalarına müsaade etmeye niyetli görünüyordu. 1878 Ağustos'unda çıkarılan bir Rus emrine göre zanlı bir Müslüman askeri mahkemede yargılanacaktı; bu emir uyarınca bazı kararlar da verildi. Diğer Müslüman mal sahipleri de aşırı tacizlerin kurbanları oldu. Bu koşullar altında Müslümanların çoğu evlerine geri dönmekten ya da eski evlerinde oturmaktan çekiniyordu. Sonunda Bulgar köylüler devlete bir ödeme yaptıktan sonra toprak elde ettiler ve mülk sahiplerine de tazminat ödendi. Böylece savaş sonucunda ortaya çıkan toprak düzenlemesi daha önce başlayan Bulgar tarımındaki gelişmeyi hızlandırmıştı. Sırbistan gibi Bulgaristan da küçük çiftliklerin yoğun olduğu bir ülke haline geldi.

Bulgar otonomisini getiren süreçten dolayı 1878'de kabul görmüş merkezi bir otorite mevcut değildi. Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Tuna Prensliklerı'ndeki hareketlerde devlet Osmanlı kontrolünden çıkmadan önce milli bir liderlik oluşmuştu. Bulgaristan'da benzer bir gelişme yaşanmamasına rağmen, insanların biraz da olsa idari tecrübeleri vardı. Osmanlı bürokrasisinde görevler üstlenmiş ve köydeki topluluklar kendi işlerini yönetmişti. Diğer Balkan devletlerinde olduğu gibi otonom bir rejime doğru değişim toplumsal kargaşalara neden olmadı. Osmanlı hakimiyetindeyken yerel meselelerle ilgilenenler şimdi milleti yönetmeye başlamıştı.

İlk milli hükümetin oluşumu Rus hükümetinin sorumluluğunda gerçekleşti. Berlin Antlaşması Rus işgalini dokuz ayla sınırlandırmıştı. Rusya'nın savaştan en büyük kazancı özerk bir Bulgar devletinin kurulmasıydı. Rus yetkililer gelecekte Rusya ile yakından bağlantılı olacak güçlü ve istikrarlı bir hükümet kurmak istedi. Antlaşmada zikredilmemiş olsa da bütün diğer devletler bölgedeki Rus hegemonyasını kabul ediyordu. 1828-1829 savaşından sonra Tuna Prenslikleri meselesindekine benzer şekilde, Bulgaristan'ı model bir prenslik olarak kurmak Rusların çıkarınaydı. Ayrıca Rus temsilcileri Doğu Rumeli Bulgarları için cazibe merkezi olacak ve nihai bir birleşmede yardım edecek bir idari sistem kurmak istiyordu. Bu nedenle Rus hükümeti Bulgaristan için Rusya'dakilerden çok daha modern ve ileri kurumları kabul etti. Bu dönemde Rusya'nın bir otokrasi olduğu ve milli temsilci kurumları olmadığı unutulmamalıdır.

Rus vekil Prens A. M. Dondukov-Korsakov, daha önce Kiselev'in Prensliklerde üstlenmiş olduğu görevleri Bulgaristan'da üstlendi. Asistanlarıyla bir-



25. Bulgaristan'daki toprak değişiklikleri. 1878-1918

likte Sırp ve Rumen örneklerine dayanan, güçlü bir icraya olanak veren bir anayasa taslağı hazırladı. Taslak St. Petersburg'a yollandı ve birçok heyet bu taslağı inceledi. Bulgaristan'a geri gönderildiğinde, Şubat 1879'da Tırnova'da toplanan bir anayasal mecliste değerlendirildi. Rus otoriteleri taslağın sadece bir öneri olduğunu ve meclisin şartlarım değiştirmede tamamen serbest olduğunu açıkça ifade ettiler.

Anayasal mecliste 231 delege vardı. Bunların 89'u seçimle gelmişti; geri kalanı ise kiliseden ve sivil ileri gelenlerden seçilmişti. Temsilciler kısa zamanda Liberaller ve Muhafazakarlar olmak üzere iki kampa bölündü. Anlaşmazlığın temelinde icraya ne kadar, yasamaya ne kadar yetki verilmesi gerektiği yatıyordu. Liberaller daha güçlü olduğu için Tırnova anayasası gerçek gücü, evrensel seçim hakkına göre seçilecek bir meclisin eline veriyordu. İkinci bir meclisin; yeni bir idarecinin seçimi, anayasanın yenilenmesi ve Bulgar topraklarının elden çıkarılması gibi soruları tartışmak gibi özel durumlarda toplanması için madde konuldu. Komşu ülkelerde olduğu gibi merkezi bir idari sistem oluşturuldu. Devlet, görevlileri merkezden atanan bölüm ve bölgelere bölündü. Yö-

netimin en alt kademesinde, Bulgar yaşamındaki tarihi rolleri tanınarak yerel halka, komünlere, diğer Balkan devletlerinkinden çok daha fazla yetki verildi. Bu düzenlemede seçilmiş bir meclis, başkanı seçmekteydi.

Anayasadan sorumlu olan bir Bulgar meclisi olsa da, yöneticiyi büyük güçler seçiyordu. Onlar da yirmi iki yaşındaki Hesse Prensi Battenbergli Aleksandr'ı bu göreve getirdi. Aleksandr, hem İngiliz hanedanına hem de çara akraba olmak gibi çok önemli bir avantaja sahipti. Çarın eşi Aleksandr'ın halası oluyordu. Yunanistan ve Romanya gibi Bulgaristan'ın da idarecisi prestijli bir Avrupa hanedanındandı. Prens çok becerikli bir kişiydi ama Balkan olaylarının geçmişini bilmiyordu ve tabii ki meşruti hükümetin sorunlarıyla da hiç meşgul olmamıştı.

Bu sırada büyük devletler Doğu Rumeli'deki yönetimin kuruluşuna nezaret etti. Fakat bu nezaretin sonucu, uluslararası bir işbirliğinden çıkabilecek en kötü sonuçtu. 1878 Nisan'ında Organik Yasa yayımlandı. Bu yasa İngiliz, İtalyan, Habsburg, Fransız ve Rus temsilcilerin her birinin bir kısmını hazırladığı, karışık bir komisyonun ürünüydü. Ortaya, bir eyalet için çok karmaşık olan, 495 maddeli bir belge çıktı. Yasanın neden olduğu karışıklık Filibe'deki İngiliz konsolosunun Fransa destekli idari düzenlemelere dair yorumlarından anlaşılmaktadır:

> 1877 savaşından önce, şimdiki Doğu Rumeli eyaleti iki sancağa ve on dört kazaya bölünmüştü. İki vali, on dört kaymakamla birlikte eyaleti yönetmeye yetiyordu. Fransız delegesinin bağışladığı sistemde ise, altı bölge ve yirmi sekiz kanton var. Bunun sonucunda altı Vali, altı "Genel Meclis", altı "Daimi Komisyon", yirmi sekiz "Kaymakam", yirmi sekiz "Jandarma Komutanı", yirmi sekiz "Polis Komiseri" vd... Savaştan önce, vergi toplayıcıları hariç, memur görmemiş gizli Hamletler şimdi "Kanton Şefliğine" yükseldi. Her birinin "kaymakamı", "jandarma komutanı", "polis komiseri", "kanton mahkemesi", "maliye bakanı", "muhasabecisi", "Dolaylı Katkı Şefleri" ve altı ya da sekiz jandarmadan oluşan jandarma müfrezesi var. En fazla 800 bin nüfuslu bir eyalet, yani ikinci derecede nüfusu olan bir şehir, Krallığınkine eşit bir yürütmeyle karşı karşıya. Genel Valinin yanında Genel Sekreter ya da İçişleri bakanı, Adalet, Kamu Hizmetleri, Eğitim ile Savunma ve Güvenlik bakanları da var.[5]

İlk vali Aleko Paşa'ydı. Elli altı üyeli bir meclisi vardı ve meclistekilerin otuz altısı seçilmişti. Aleko kısa zamanda hem Osmanlı hem de Rus hükümetinin gözünden düştü. Görev süresi sona erdiğinde yerine Gavril Efendi Krusteviç geçti. Başlangıçtan itibaren Bulgaristan'la birleşmeye yönelik güçlü bir

arzu olduğu tahmin edilebilir. Her şeyden önce Ruslar bu doğrultudaki her adımı gönülden destekliyordu. Üyeleri devrimci faaliyetlerde kullanılacak "jimnastik toplulukları" ve komiteler oluşturuldu. Yerel Rumelili memurlar da birleşmenin sadece zamana kalmış bir şey olduğunu umuyordu.

Ruslar esas çabayı Bulgaristan'da göstermişti. Prensliklerde yapmış oldukları gibi Rus memurlar hükümet üzerindeki etkilerinin büyük olacağını zannediyordu. Ana diplomatik temsilci, Sofya'daki başkonsolos A. P. Davydov idi. Rusya'nın gücünün gerçek kaynağı ise yeni kurulmakta olan Bulgar ordusu üzerindeki hakimiyetiydi. Bulgar Savaş bakanı General P. D. Parensov bir Rustu. Yüzbaşıdan kıdemli subayların da tamamı Rustu. Rus Savaş bakanı her önemli sorunda danışılmayı umuyordu. Bu düzenleme Rus hükümetine, Balkan yarımadasının merkezinde ve İstanbul'un yanı başında askeri bir güç kazandırıyordu. Düzenleme prenslikte siyasi egemenliğin tamamen kendilerine ait olduğunun teminatını da vermeliydi.

Bu noktada üç güç merkezi belirdi: Prens, siyasi partiler ve Rus görevlileri. Rus temsilcileri uzlaşmayınca durum daha da karmaşıklaştı. Bunun yerine diplomatik ve askeri unsurlar farklı partileri destekledi. Aleksandr kısa zamanda anayasayla yönetemeyeceğini anladı ve anayasayı değiştirmek istedi. Onu Muhafazakar Parti ve Davydov yanlıları destekledi. Liberaller ve General Parensov ise tam aksine, gelişmelere karşı çıktı. 1881'de Çar II. Aleksandr suikasta uğradı; yerine siyasi eğilimleri aşırı derecede muhafazakar olan oğlu III. Aleksandr geçti. Prens Aleksandr, anayasanın kaldırılması için gereken Rus desteğini bu sayede almayı başardı. Ancak ilişkiler kısa süre sonra tekrar kötüleşecekti. Çar ve prens kuzen olmalarına rağmen geçinemiyorlardı. III. Aleksandr akrabası olarak davranılmasını istemiyordu. Bulgarların minnettarlık duydukları ve hürmet ettikleri güçlü bir imparatorluğun başı olarak davranılmasını arzuluyordu. Fakat birçok Bulgar artık Rus müdahalesinden bıkmıştı. 1883 yılında prens ve siyasi partiler bir araya gelerek Rus memurlarına karşı ortak bir cephe oluşturmak için birlikte hareket edebilecek bir konum geliştirdi. Liberallerin destekleri karşılığında prens, Tırnova anayasasını tekrar gözden geçirdi. Bu muhalefetle karşılaşan Rus diplomatlar, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin birleşmesi konusundaki tavırlarını değiştirdi. Geçmişte ölçüyü dış politikadaki ana amaçlardan biri haline getirmişken, şimdi değiştirmeyi düşündükleri bir prensin prestijini ve gücünü arttıracak hareketleri engellemeye çalışıyorlardı.

Doğu Rumeli'deki meselelerde fazla yol alınamamıştı. 1885 Eylül'ünde Filibe'de kısa zamanda başarılı olacak bir isyan çıktı. İsyanın liderleri hükümeti ele geçirdi ve Bulgaristan'la birleştiklerini ilan etti. Bu isyan Prens Aleksandr'ı zor duruma düşürdü. Bir ay önce Rus Dışişleri bakanı, N. K. Giers ile

buluşmuş ve birleşmeye müsaade etmeyeceği teminatını vermişti. Bu birleşme aynı zamanda Berlin Antlaşması'nın şartlarına uygun değildi ve büyük devletlerin onayı olmadan gerçekleşmiş sayılmazdı. Rusya'nın tepkisi tahmin edilebilirdi. Mamafih prens Bulgar milliyetçi hareketinin liderliğini ele geçirmedikçe tahtını kaybedeceğinin farkındaydı. Bu yüzden durumu kabullendi ve birleşmeye destek verdi. Rusların tepkisi ise çok şiddetli ve çabuk oldu. Bulgaristan'ın savunmasız bırakılmak istendiği bir harekete gidilerek bütün Rus memur ve askerler geri çağrıldı.

Bulgaristan'ın kriz sonucunda zayıf duruma düşmesini bekleyen Sırbistan bu durumdan faydalanmak istedi. Bu zamana kadar Milan'ın iktidarı çok başarılı değildi. Popüler bir kişiliği olmayan bu yönetici milli çıkarlar adına da çok az şey elde etmişti. Ordusu 1876 yılında Osmanlı ordusuna yenilmişti. Berlin Antlaşması'nda elde edilen topraklar önceki fedakarlıklara ve umutlara göre çok azdı. Habsburg Krallığı neredeyse tamamen Sırp milliyetçilerinin iddia ettikleri toprakları işgal etmişti. Ayrıca Milan Viyana'yla, kendisini krallığın egemenliğine sokan bir antlaşma imzalamaya mecbur bırakılmıştı. 1880'lerin ortalarına kadar Ruslar Bulgarlara iltimas geçti ve onları destekledi. İki Bulgar devletinin 1885 yılında birleşmesi Balkanlar'daki güçler dengesine zarar verdi. Milan herhangi bir ödün elde etmeksizin bu değişime izin vermemesi gerektiğini düşündü. Bunun için Kasım'da savaş ilan etti ve Bulgaristan'ı işgale başladı. Bütün gözlemciler için sürpriz olan şey, Sırp ordusunun tamamen mağlup olmasıydı. Avusturya-Macaristan, müttefikini korumak için müdahale etmeliydi. Yapılan barışta savaştan önceki konumun yeniden tesisi öngörülmekteydi.

Bulgar hükümeti zaferden dolayı direkt bir kazanç elde etmese de birleşmenin tanınması gerektiğini büyük devletler anlamıştı. Büyük sorun, Berlin Antlaşması'nın koşullarıydı. Egemen güç olarak Babıali alınacak her tür askeri tedbiri alabilirdi ve hiçbir hükümet Osmanlı ordusunu bölgede istemiyordu. Ayrıca Bulgarların Rusları yok sayması İngilizlerin de tutumunu değiştirdi. Büyük Bulgar devletine yapılmış önceki itirazların nedeni, bu devletin Rusya'nın kuklası ve İstanbul için sürekli tehdit unsuru olacağıydı. Şimdi ise Prens Aleksandr hamisine karşı geliyordu; İngiltere'nin tepkisi olumluydu. Habsburglar da benzer bir tutum takınmıştı. Bu şartlar altında Rus hükümeti için birleşmeyi engellemek pratik bir yol değildi. Bu nedenle uzlaşmacı bir çözüm bulundu. Babıali iki devletin birleşmesini tanıdı ve Prens Aleksandr'ı beş yıl için Doğu Rumeli'ye vali tayin etti. Bu sınırlamaya rağmen prens iki bölgeyi tek bir siyasi birim gibi yönetmeye devam etti. İki meclis sonunda birbirine katıldı.

Bu hadiseler St. Petersburg'ta büyük hoşnutsuzluğa neden oldu. Birleşme olacaksa da Rus devlet adamları bunun kendi gözetimlerinde olmasını ve

bundan gelecek kredinin prense değil de kendilerine gelmesini isterdi. Bu sıkıntılı durumdan Aleksandr'ı kabahatli buldular. Rus memurların çoğu Bulgar halkının Rus yanlısı olduklarına ve liderlerine sadık kaldıklarına ikna olmuşlardı. Yandaşlarının popüler desteği alacaklarına inanıp prense karşı muhalefetle işbirliği yaptılar.

Bu devirde her ülkede olduğu gibi Bulgaristan'da da, yeteneklerinin yeterince ödüllendirilmediğini düşünen bazı ordu görevlileri gibi mutsuz unsurlar mevcuttu. Çarın ve Rus Dışişleri ve Savaş bakanlarının bilgisi dahilinde bir komplo düzenlendi. 20-21 Ağustos 1886 gecesinde bir grup subay prensi esir aldı, tahtından indirdi ve ülke dışına çıkardı. Bir devrim hükümeti kuruldu. Bu askeri darbeye ve prensin kaçırılmasına halk destek vermedi. Liberal bir politikacı olan Stefan Stambolov önderliğinde bir karşı devrim, yeni rejimi kısa zamanda devirdi. Aleksandr sonra tahta yeniden davet edildi. Bulgar sınırlarına girdikten sonra prens çok büyük bir hata yaptı. Rusya'nın desteğini kazanacağını umarak çara şu şekilde bir telgraf gönderdi: "Rusya bana tacımı geri verdiğinden ben onu Majestelerine sunmaya hazırım"; çar da bu teklifi hemen kabul etti.[6] Bu yanlış harekete St. Petersburg'un siyasi hegemonyası altında kalmak istemeyen Bulgar vatanseverler çok içerledi. Aleksandr'ın tahtı terk etmekten başka alternatifi kalmamıştı. Bir naip atandı ve prens ülkeyi terk etti. Stambolov artık en önemli milliyetçi liderdi. Hükümetinin muhalif bir tutum sergileyeceği belli olunca Rus hükümeti kurulmasında çok çaba harcadığı devletle bütün ilişkilerini dondurdu.

Yeni Bulgar yöneticisini seçmek için özel bir meclis toplandı. Ülke çok zor durumdaydı. Büyük devletler Bulgaristan'ın Rusya'nın etki alanında kalacağını zannediyorlardı. St. Petersburg'la ilişkilerin kesilmesi, yarımadada ve Karadeniz Bölgesindeki güçler dengesinin önemli biçimde değişeceğine işaret ediyordu. Bu değişimi hem İngiltere hem de Avusturya-Macaristan hararetli biçimde destekledi. Ancak Bulgar liderleri yeni bir prens bulmakta çok zorlandı. Hiçbir devlet yeni konumu resmen tanımadı ya da Rusya'ya bu konuda açıkça meydan okumak istemedi. Sonunda Saxe-Coburglu Ferdinand görevi kabul etti ve Ağustos 1887'de yeni prens oldu.

Ferdinand'ın konumu çok riskliydi. Büyük devlet yaptırımı yoktu. Kendisine karşı Rusya'nın onayı ve desteğiyle komplolar düzenlenebilirdi. Başlangıçta Stambolov ile uyum içinde yönetti. Ama 1894 yılındaki anlaşmazlıklar Bulgar bakanı istifaya zorladı. 1895'te ise bakana suikast düzenlendi. Bu vakitlerde Ferdinand konumunun nezaketinden ötürü Rusya'yla düzenli ilişkilerin yeniden başlaması gerektiğini anladı. Ayrıca o ve diğer Bulgar liderler Makedonya'daki hedeflerini büyük devlet desteği olmaksızın elde edemeyeceklerinin farkında-

dı. Bu destek de sadece Rusya'dan gelebilirdi. Yeni Çar II. Nikolay ve Rus diplomatlar uzlaşmadan yanaydı. 1896'da düzenli ilişkiler yeniden tesis edildi, Rusya ve diğer devletler de Ferdinand'ı tanıdı. Birleşme de sürekli olarak kabul edildi.

Böylece yabancı bir prensin idaresinde birleşik bir Bulgar devleti kurulmuş oldu. Hala teoride Babıali'nin egemenliği altında olsa da Osmanlı hükümetinin ülke içinde hiçbir etkisi yoktu. Büyük ilerlemeler kaydedildi. Ancak milliyetçilerin amaçladıkları Bulgaristan, Ayastefanos Antlaşması'nda tanımlanan ülkeydi. Makedonya'daki hadiseler yakından takip ediliyordu. Bulgar birleşmesi ve Aleksandr'ın ülkeden sürülmesi 1880'lerde büyük uluslararası krize neden olmuştu. Makedonya ise Balkanlar'daki bir sonraki kriz merkeziydi.

DOĞU SORUNU, 1887-1897: GÖRECE SAKİN BİR ON YIL

1878 öncesi dönemin önde gelen ittifakının Üç İmparator İttifakı olduğunu görmüştük. Türk-Rus savaşının yetersiz sonuçlarından aşırı derecede hayal kırıklığına uğrayan Rusya, İngiltere'ye değil de müttefiklerinden Almanya'ya karşı tavır almıştı. Rus devlet adamları Alman hükümetinin, St. Petersburg'un kendilerine Alman birleşmesi sırasında sağlamış olduğu cömert yardıma karşılık vermediği görüşündeydi. 1879 yılında ilişkilerin çok gerginleştiği esnada Bismarck alternatif diplomatik birlikler peşindeydi. 1870'lerin Üç İmparator İttifakı yazılı olmayan bir ittifaktı. Gelecekte ise bunun zıddına uluslararası ittifaklar tarafların yükümlülüklerini açıkça belirten yazılı belgeler ışığında gerçekleşecekti. Teoride bunlar gizli kalacak ama içerikleri bilinecekti. Balkan devletleri de büyük devletler arasındaki ittifaklarla ya doğrudan ek antlaşmalar vasıtasıyla ya da dolaylı yoldan üyelerinden biriyle olan özel bir ilişki vasıtasıyla bağlantı kuracaktı.

1878 yılından sonra gerçekleşen müzakerelerde ana sorumluluğu Bismarck üstlendi. En güçlü Avrupa devleti olan Almanya, diplomatik ilişkilerin merkezindeydi. Balkan meselelerinin, ittifakların imzalanmasında anahtar rolü üstlendiğine dikkat edilmelidir. Ekim 1879'da Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında imzalanan İkili İttifak bu dönemde yapılan ilk antlaşmaydı. Rusya'ya karşı bir savunma ittifakı olan bu antlaşmaya göre iki taraftan biri Rusya tarafından saldırıya uğrarsa diğeri de Rusya'ya savaş açacaktı. Bu antlaşma bilhassa önemliydi; çünkü bu sebeple Almanya Balkan meseleleriyle doğrudan ilgili hale gelmişti ve Viyana'nın tarafında yer alıyordu. Rusya ve Habsburg İmparatorluğu arasındaki güvensizliğe rağmen Bis-

marck üç devleti tekrar 1881 Haziran'mda bir araya getirmeyi başardı. Üç İmparator İttifakı gözden geçirildi ve yazılı antlaşma formunda imzalandı. Genel bir tarafsızlık antlaşması olan bu dokümanda Balkanlar'ı doğrudan etkileyecek maddeler vardı. İmzalayan taraflar Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin birleşmesini ve Habsburg İmpratorluğu'nun Bosna ve Hersek'i uygun şartlar altında ilhak etmesini onaylıyordu. Üç devlet de Balkanlar'da meydana gelecek her gelişme karşısında fikir alışverişinde bulunacaktı ve Boğazlar'ın kapatılması konusundaki Rus yorumları da kabul edildi.

Üçüncü bir antlaşma, Üçlü İttifak 1882 Mayıs'ında gerçekleşti. Bu antlaşma Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan'ı birbirine bağlıyordu. Öncelikle Fransa'ya karşı düzenlenmiş olsa da Balkan hadiseleri için çok önemliydi. Ülkelerini büyük devlet gören ve Berlin Kongresi'nde toprak elde edememekten memnuniyetsiz olan İtalyan devlet adamları Balkanlar'da nüfuz sahibi olmak istiyordu. İtalyan hükümeti, beş yılda bir yenilenen antlaşmanın her yeni halinde kendi konumunun tanınmasını talep ediyordu. Arnavut bölgelerinin kaderiyle çok ilgilenen İtalya, burada Rusya'nın yarımadanın doğusunda ve Avusturya-Macaristan'ın batısında oynadığına benzer bir rol oynamayı umuyordu.

1883 yılında, merkezinde Almanya olan ittifakların bir modeli belirmişti. Bu ağ Sırbistan ve Romanya'yı da içeriyordu. 1881'den sonra Sırbistan bir dizi antlaşmayla Avusturya-Macaristan ile ilişkiye geçmiş ve 1883 yılında Romanya ve Habsburg hükümetleri Rusya'ya karşı Almanya'nın da sonradan dahil olduğu bir savunma antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmaların doğası savunmaya yönelik olduğu için yükümlülükleri Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında daha önce imzalanmış olan Üç İmparator İttifakı'ndaki yükümlülüklerle çatışmıyordu. Ancak Balkan devletlerini Viyana ve Berlin'e bağlıyordu.

En zayıf ittifak, açıkça Üç İmparator İttifakı'ydı. Rusya ve Habsburg monarşisi arasındaki anlaşmanın temeli, Balkanların, Rusya'nın Bulgaristan'da hakim olduğu zımni iki etki alanına bölünmesiydi. Battenbergli Aleksandr'ın ve daha sonra Saxe-Coburglu Ferdinand'ın bozdukları denge bu dengeydi. Bulgar eylemlerine verilen Habsburg desteği 1887 yılında antlaşmanın yenilenmesini imkansız hale getirdi. Hem Rusya hem de Almanya ortaklığı yıkmak istemediğinden bu iki devlet arasında bir başka pakt, Reasürans Antlaşması imzalandı. Aslında bu, bir tarafsızlık antlaşmasıydı; fakat Almanya, Rus hükümetine gizli bir protokolde Bulgaristan'da münasip bir rejimi sağlamlaştırmada ve Boğazlar'ın kapatılmasını sürdürmede destek teminatı verdi. Rusya'nın yeterli sahil savunması veya güçlü bir Karadeniz donanması olmadığı müddetçe Rus hükümeti, bir savaş esnasında İngiliz donanmasının Karadeniz'e girmesini önleme tedbirleri almak istiyordu; iki ülke Orta Asya, Afganistan ve Orta Doğu'da savaş halindeydi.

Almanya bariz bir şekilde Bulgar sorununda Rusya'yla birlikte olsa da, Bismarck aynı zamanda karşıt bir ittifakın oluşturulmasına zımni olarak onay vermişti. Bu resmi olmayan antlaşmalar İngiltere, İtalya, Avusturya-Macaristan ve İspanya'yı Kuzey Afrika'daki Fransız yayılmasına karşı bir araya getiriyor ve Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki statükoyu koruma hususunda destek veriyordu; antlaşmanın dili ise Bulgaristan'da Ferdinand'ın yönetimine destek çıkıyordu. Bu antlaşma Bulgaristan'da herhangi bir askeri harekatı neredeyse imkansız hale getiriyor ve netice olarak yeni rejimin St. Petersburg tarafından kabulüne yol gösteriyordu.

Bu detaylı ittifak sistemi, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1890 yılında Reasürans Antlaşması'nı ilga edip Bismarck'ın istifasını kabulüyle bozuldu. Fransa ve Rusya böylelikle diplomatik sistemin dışında kalmıştı. Ancak ikisinin de tecrit kalmaya tahammülü yoktu. 1891 ve 1894 yıllarında önce askeri bir antlaşma, sonra da ittifak imzaladılar. Böylece Kıta, iki diplomatik kampa bölündü. Bir tarafta Rusya ve Fransa; diğer tarafta da İkili İttifak'taki Almanya ve Habsburg ile bunlara İtalya'nın da katılımıyla oluşan Üçlü İttifak cephesi bulunuyordu. Romanya ve Sırbistan ise ek antlaşmalar vasıtasıyla Merkezi Güçler olarak bilinecek bir birlikle dahil olmuştu. Berlin ve St. Petersburg arasındaki ilişkilerin tamamen Almanların inisiyatifiyle 1890 yılında bozulması, Balkan olayları açısından çok önemliydi. Alman prestiji ve nüfuzu Habsburg çıkarlarına katkıda bulunacaktı ve bölgedeki Rus-Habsburg düşmanlığını körükleyecekti. Belirtildiği üzere İngiltere ise hiçbir tarafa dahil olmamıştı; "görkemli tecrit" politikası izlemeyi tercih etmişti.

Ancak Bulgar krizinden sonra bu ittifakların Balkanlar üzerindeki etkisi azalmıştı. Aslında bölgede görece uzun dönemli bir sükunet havası hüküm sürüyordu. Avrupa devletleri çıkacak başka bir Doğu Sorunu'nu önlemek istiyor ve bu nedenle bölgede sükuneti korumak için ortak hareket ediyordu. Habsburg monarşisi iç meselelerle meşguldü; bu nedenle dikkatli bir dış politika takip etmek zorundaydı. Rusya'nın dikkati giderek Uzak Doğu'ya yönelmişti. İngiltere de uzun zamandır Osmanlı sorunlarına bildik şekilde bakmıyordu. 1882 yılında bir İngiliz ordusu Mısır'ı işgal etti. Bu işgalden sonra İngiliz Orta Doğu politikasının temelini, Süveyş ve Mısır oluşturuyordu; İstanbul ve Boğazlar'ın devri geçmişti. Büyük devletlerin bir başka Osmanlı krizine karışma isteksizliği 1894 ve 1897 yıllarında açığa çıktı. Bu yıllarda Balkanlar'dakine benzer bir milliyetçi hareket Ermenilerin yaşadığı yerlerde ortaya çıktı. Bölgesel isyanlar katliamlarla bastırıldı ve bunlar 1876 yılında Bulgaristan'da meydana gelenler gibi Avrupa basınında geniş yer buldu. Ancak bu sefer büyük devletler geçmişteki gibi yoğun müdahalede bulunmamıştı.

Avrupa'daki iki ittifak sisteminin varlığına ve Üç İmparator İttifakı'nın bozulmasına rağmen, Balkanlar'daki Rus ve Habsburg çıkarları yüzyılın sonunda birbirlerine çok yakındı. İki devlet de bu tesis edilmiş sükunetin devamım istiyordu. 1897 Nisan'mda Franz Joseph ve Dışişleri bakanı Agenor Goluchowski St. Petersburg'a gitti ve Rus hükümetiyle, iki devletin Balkanlar'daki mevcut düzeni korumak için ortak hareket edeceği bir antlaşma imzaladı. Bundan sonraki on yıl müddetince bu iki devlet Doğu Sorunu'nu yeniden başlatacak her türlü sorunu engellemek için birlikte hareket etti. Balkan yarımadasında iki büyük huzursuzluk merkezi vardı. 1897 yılında, bir başka Girit isyanı sonucu Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa başladı. Yunan ordusu mağlup edildi ama büyük devlet baskısı Babıali'nin toprak kazanımına müsaade etmedi. Bunun yerine küçük bir tazminat ödendi. Bu dönem boyunca Makedonya'da da sürekli sorunlar vardı. Ancak, Rusya ve Habsburg İmparatorluğu durumu sakinleştirmek için işbirliği yapıyordu. Avusturya-Macaristan haricindeki bütün büyük devletler Asya ve Afrika'daki imparatorlukları kendi çıkarlarına parçalamakla meşguldü. Yakın bir zamanda Rusya da Japonya'yla acımasız bir savaşa girecekti. Hiçbir devlet zihnini Balkan hadiseleriyle meşgul etmek istemiyordu.

NOTLAR

1 Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 cilt. (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976) c.I, s. 329.

2 Bkz. Mark Pinson, "Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period – the Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies* II, no. 2 (Mayıs 1975), s. 103-146.

3 Thomas A. Meininger, "The Response of the Bulgarian People to the April Uprising", *Southeastern Europe* 4, no. 2 (1977), s. 260.

4 Bosna ve Hersek'teki zirai koşullar için bkz. Joso Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955), s. 96-107.

5 Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia*, 1879-1886 (Berkeley: University of California Pres, 1958) s. 209-10.

SONUÇ

Milliyetçi Hareketler: Başarı Yüzyılı

1887 yılında, Balkan milli devletlerinin kurulması için en önemli adımlar atılmıştı. Bağımsız bir Yunanistan, Karadağ, Romanya ve Sırbistan ile özerk bir Bulgaristan kurulmuştu. Arnavutluk topraklarının birleşmesini amaçlayan bir hareket örgütlenmişti. Habsburg İmparatorluğu'nda yaşayan Balkan halkları Ausgleich'm imzalanmasıyla siyasi bir ters rüzgardan zarar görmüş olsalar da, Hırvatistan sınırlı fakat özerk bir statü kazanmıştı. Rumenler, Sırplar ve Slovenlerin kiliseleriyle yakından bağlantılı siyasi organizasyonları mevcuttu.

Milli bağımsızlık ya da özerkliğe giden yollar çeşitliydi. Sırbistan ve Yunanistan'da yerel ileri gelenler silahlı köylüleri Osmanlı ordusuna karşı savaşa sürükledi. Nihai siyasi statüyü belirlemede dış müdahale etken olsa da, devrimci güçler milli toprakları kontrol etmiş ve hükümetler kurmuşlardı. Bunun aksine isyanlara rağmen Tuna Prenslikleri ve Bulgaristan Osmanlı kontrolünden kurtulmalarını, Romanya'da diplomatik müzakerelere ve Bulgaristan'da ise Rusya'yla birlikte yapılan savaşa borçluydu.

Habsburg monarşisindeki milletlerin konumları 1867'den önce tamamen farklıydı. Dış yardım çağıramıyor ve uluslararası diplomatik rekabete katılamıyorlardı. Tabii ki Viyana'daki imparatorluk hükümetiyle, imparatorluktaki kendine en çok güvenen ve millet bilinci en fazla grup olan Macarlar arasındaki mücadeleden faydalanma ihtimalleri hep mevcuttu. Habsburg sınırları içindeki Hırvatlar, Sırplar ve Rumenler St. Stefan'ın krallık topraklarında yaşadıklarından ötürü, kaderleri bu sorunun sonuçlarına yakından bağlıydı. Seçim yapmaları gerektiğinde Rumen liderliği Viyana'yı tutmuştu; Hırvatlar ise Macarları desteklemişti. Ausgleich'm imzalanmasıyla iki grup da kumarı kaybetmiş ve militan ve saldırgan Macar idaresinin hakimiyeti altına girmişti. Milliyetçi gruplar ile Budapeşte arasındaki iktidar mücadelesi ve bu başkent ile Habsburg hükümeti arasındaki mücadele ancak monarşinin 1918'de parçalanmasıyla son buldu.

Bu çalışmada büyük devletlerin rolüne çok yer verildi. Onlar 19. yüzyılda sadece Yakın Doğu'daki güçler dengesini koruma arzusuyla hareket etmemişti; aynı zamanda tek tek hükümetler avantajlarını kullanıp tek bir bölgede ya da bütün alanda hakim bir pozisyon kazanmak istemişti. Mehmed Ali'nin Mısır'ı ve Prenslikler üzerindeki Fransız ilgi ve tesirine dikkat çekilmişti. Farklı dönemlerde İngiltere, Fransa ve Rusya sultanın meclislerinde daha etkin olmak için mücadele etti. Bütün Balkan halkları bir şekilde İngiliz, Fransız, Habsburg veya Rus yardımına müracaat ediyordu. Bu talepleri cevaplamak ve bu sayede bu ülkeleri sömürmek bazen büyük boyutlardaydı. Avrupalıların müdahalelerinin çoğu Babıali'yle imzalanan ve bu devletlere Osmanlıların iç meselelerine karışma hakkı tanıyan veya Osmanlı görevlilerinin kendi topraklarında hareketlerini kısıtlayan antlaşmalara dayanıyordu. Bu antlaşmalar sadece milletler meseleleriyle ilgili değildi; kapitülasyonlar ve ticaret antlaşmaları imparatorluk sınırlarındaki yabancı tüccarlara büyük imtiyazlar tanımaktaydı. Karlofça ve Küçük Kaynarca Antlaşmaları, dış güçlere Osmanlı Balkan tebaası adına konuşma hakkını veren ilk antlaşmalardı. 19. yüzyılda imzalanan antlaşmalar ise çok daha tehlikeli antlaşmalardı; mesela 1826 yılındaki Akkirman, 1829 Edirne, 1830 Londra ve 1856 Paris Antlaşmaları büyük güçlere Balkan toprakları üzerinde garantörlük hakları vermekteydi.

Ancak müdahalenin iki ucu keskin bıçak olduğu da vurgulanmalıdır. Balkan halkları dış hükümetlerin yardımını istediğinde bu yardımın siyasi beklentiler olmaksızın verilmesini umuyordu. Avrupalı bir güç para ve can kaybı için geri ödeme talep ettiğinde Balkan hükümetleri buna büyük tepki gösteriyordu. Rusya bu durumdan en çok etkilenen devletti. Osmanlı İmparatorluğu'yla girdiği sayısız savaş, Balkanlar'daki özerkliği temin eden başlıca vasıtaydı. Bu çabaların maliyeti çok büyüktü; Rusların bu çaba karşılığında elde ettiklerinin yetersizliği düşünüldüğünde bu çabanın evde harcanmasının daha akıllıca olduğu ortaya çıkmaktaydı. Bu çelişki Gorçakov'un yakın arkadaşı A. G. Jomini'nin, Dışişleri bakanı yardımcısı N. K. Giers'a yazdığı mektupta açıkça ortaya çıkmaktadır. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın ortasında yazdığı mektupta Jomini, bu sorunun muhtemel sonuçları üzerine, müteakip hadiselerle haklı olduğu görülen kötümser bir hava çizmişti:

> Ayrıca, eğer biz bir şekilde amacımıza ulaşırsak, gelişmeleri pembe boyalı bir camın arkasından görmek benim için imkansız! Her şeyden önce hesapların görülmesi gelecek ortaya. Silah kokuları ve zafer bulutları dağıldığında net sonuç ortaya çıkacak; bu da büyük kayıplar, acınacak bir mali durum olacak; peki ya avantajlar? Bizi nankörlükleriyle şaşırtacak Slav kardeşlerimiz kurtarılmış olacak...

> Mümkün olan her şey gerçekleştiğinde tahmin ettiğim denge bu olacak. Ben bu durumu iyi bulmuyorum ve bizi kendisine çeken ve ülkenin fakirleşmesine mal olacak politikayı da iyi bir politika addetmiyorum. Bu Slav kuruntularını dikkate almaktansa kendi Slav Hristiyanlarımızı görmenin daha olumlu olacağım düşünüyorum. Eğer İmparator yükseklerden inse, ihtişamını bir kenara bırakıp Harun Reşid rolünü oynasa, Bükreş'in ve kendi başkentinin dış mahallelerini ziyaret etse, gördüklerinden kendi ülkesini medenileştirmek, örgütleyip geliştirmek için çok çaba sarf etmesi gerektiğine ikna olacaktır. Rusya'daki sarhoşluğa ve frengiye karşı mücade etmenin, Bulgarların çıkarına hizmet edecek Türklere karşı yıkıcı bir seferden çok daha lüzumlu ve yararlı bir şey olacağı sonucuna varacaktır![1]

Balkan tarihinde temsili meclislerin yeri olsa da merkezi ve seküler Hristiyan idari sistemlerinin yeri yoktu. Birkaç istisna dışında Balkan halkları geçmişte merkezi otoritenin memurları ya da bir bölgenin beyinin gerçek otoritesiyle rekabet eden yerel ileri gelenler tarafından yönetilmişti. Osmanlı dönemi boyunca Hristiyanlar Babıali'nin temsilcilerinin değil de milletin ve cemaat liderinin otoritesi altındaydı. Habsburg topraklarında ve Tuna Prenslikleri'nde ise merkezi otoritenin atadığı görevlilerin değil, yerel ileri gelenlerin tebaasıydı. 19. yüzyılda Balkan devlet adamlarının kanaatleri ve büyük devletlerin tesirleri doğrultusunda merkezi bürokratik rejimler kuruldu. Buradaki amaç devletin merkezi kurumlarının kontrolünü, yerel kurumların aracılığı olmaksızın doğrudan bütün vatandaşlara yaymaktı. Merkezi hükümetin memurları böylece doğrudan bireyle muhatap olacaktı. Modern, ileri ve aydınlanmacı olduğu düşünülen bu sistemi Balkan hükümetleri uyguladı. Osmanlı'daki Tanzimat reformları, Habsburg İmparatorluğu'ndaki Bach sistemi ve 1848-1849 ve 1867'deki Macar idaresi hep ülkeyi bu prensiplere bağlı bir şekilde örgütleme çabalarına dayanıyordu. İkinci ciltte çok daha detaylı tartışılan bu sürecin sonucu ise köylülerin siyasi gücünün kısıtlanması ve yüksek eğitim alabilen Balkan toplumu üyelerinden müteşekkil bir orta sınıfın etkisinin artmasıydı. Anayasada bahsedilen temsili kurumlar böylece güçlü, merkezi bir bürokrasinin oluşumuyla iptal oldu. Bu bürokrasi güvenlik sistemini ve seçim süreçlerini kontrol ettiğinden hem siyasi sürece hakimdi hem de süreci istediği gibi şekillendiriyordu.

1887 yılına gelindiğinde bazı şeyler başarılmışsa da, milliyetçiler hedeflerinin büyük çoğunluğuna tam olarak ulaşamamıştı. Devletlerin toprak birleşmesi sağlanamamıştı; Arnavut milli hareketinin de önünde gideceği uzun bir yol vardı. Ayrıca birçok Güney Slav ve Rumen 20. yüzyılın başında hala güçlü ve işleyen büyük bir güç olan Habsburg İmparatorluğu'nda yaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu da hala yarımadanın büyük bölümünü kontrolünde tutuyor-

du. Bunlara ek olarak milli hükümetler kurulmuş olsa da büyük ekonomik ve sosyal problemlerle karşı karşıyaydı. Balkanlarda çok büyük yıkımlara neden olan iki dünya savaşının trajedisi bu sorunların çözümünü de zorlaştırdı. Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya gibi modern Balkan devletlerinin kuruluşu ve hem kendilerine ekonomik bir gelişme sağlama hem de devam eden büyük güç emperyalizmi çağında bağımsızlıklarını koruma çabaları bu anlatının ikinci cildinin ana konularını oluşturacaktır.

NOTLAR

1 Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism*, s. 258.

2 Jomini'den Giers'e, 1/13 Eylül 1877, Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, (haz.), *Russia in the East, 1876-1880* (Leiden: Brill, 1959), s. 59, 60; tercüme M. S. Anderson, (haz.) *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (New York: St. Martin's Pres, 1970) s. 96-98.

Kaynakça

Bu bibliyografyada, bu ciltte yer alan konular hakkında daha fazla bilgi isteyen okuyucuya rehber olması için seçilmiş eserler yer almaktadır. Elbetteki Balkan tarihi ile ilgili cari olan tüm mükemmel çalışmaları bu listede bulmak mümkün değil; diğer dillerdeki çalışmalar gibi, makaleler de bu listeye konmadı. Bu tür yayınlar ve Balkanlarla ilgili tüm disiplinlerde yapılmış çalışmalar hakkında bilgi için, okuyucuya, Paul L. Horecky tarafından derlenen *Southeastern Europe: A Guide to Basic Publications* (Chicago: University of Chicago Press, 1969) isimli çalışma ile Peter F. Sugar ve Donald W. Treadgold tarafından derlenen *A History of East Central Europe* isimli çalışmanın V. ve VIII. ciltlerindeki bibliyografya çalışmaları önerilir. Balkan çalışmaları konusunda Amerikan ilim çevrelerinin durumu hakkında bilgiler Charles Jelavich'in derlemiş olduğu, *Language and Area Studies: East Central and Southeastern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1969) eserde bulunabilir. Bu kitabın tamamlanmasından sonraki on yılda yapılan çalışmalar, *Balkanistica* 4(1977-78) dergisinin bu konuya adanmış bir sayısında kritik edilmektedir.

Bu dönemdeki Balkan yaşamım daha iyi anlamak için, bölgeyle ilgili kaleme alınmış olan çok sayıdaki seyahat raporlarından bazılarının okunmasını şiddetle tavsiye edilir. Bunların büyük çoğunluğu Shirley Howard Weber, *Voyages and Travels in the Near East during the Nineteenth Century* (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952) isimli kitapta listelenmiştir. Buna rağmen bu eser konuyu ayrıntılı bir biçimde ele almaz; Balkan edebiyatına dair bazı incelemeler, bibliyografya kısmının sonunda verilmiştir.

GENEL BALKAN TARİHLERİ

Djordjevic, Dimitrije ve Stephen Fischer-Galati, *The Balkan Revolutionary Tradition*, New York: Columbia University Press, 1981.

Hösch, Edgar, *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day*, çev. Tania Alexander, New York: Crane, Russak, 1972.

Jelavich, Charles ve Barbara Jelavich, *The Balkans*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965.

Jelavich, Charles ve Barbara Jelavich(ed.), *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*, Tıpkıbasım, Hamden, Conn.: Archon Books, *1974.*

Lampe John R. ve Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Ristelhueber, René, *A Histoy of the Balkan Peoples*, Der. ve çev. Sherman David Spector, New York: Twayne, 1971.

Schevill, Ferdinand, *The History of the Balkan Peninsula*, New York: Harcourt, Brace & Co., 1993.

Seton-Watson, Robert W, *The Rise of Nationality in the Balkans*, Londra: Constable, 1917.

Stavrianos, L. S., *The Balkans, 1815-1914*, New York: Holt, Rinehart & Winston, 1963.

Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453*. New York: Rinehart, 1958.

Stoianovich, Traian, *A Study in Balkan Civilization*, New York: Knopf, 1967.

Sugar, Peter F. ve Ivo J. Lederer (ed.), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle: University of Washington Press, 1969.

Sugar, Peter F. Ve Donald W. Treadgold (ed.), *A History of East Central Europe*, Seattle: University of Washington Pres: c. V: Peter F. Sugar, *Southeastern,- Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, 1977; c. VIII: Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, 1977.

MİLLET ve İMPARATORLUK TARİHLERİ

Balkan Ulusları

ARNAVUTLAR

Frasheri, Kristo, *The History of Albania*, Tiran: n. p., 1964.

Logoreci, Anton, *The Albanians: Europe's Forgotten Survivors*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.

Marmullaku, Ramadan, *Albania and the Albanians*, çev. Margot Milosavljevic ve Bosko Milosavljevic, Londra: Hurst, 1975.

Swire, Joseph, *Albania: The Rise of a Kingdom*, Londra: William & Norgate, 1929.

BULGARLAR

Kossev, D., H. Hristov ve D. Angelov, *A Short History of Bulgaria*, Sofya: Foreign Languages Press, 1963.

Macdermott, Mercia, *A Histoy of Bulgaria, 1393-1885*, Allen & Unwin, 1962.

Michew, C., *The Bulgarians in the Past: Pages from the Bulgarian Cultural History*, Lausanne: Librairie Centrale des Nationalites, 1919.

YUNANLILAR

Campbell, John ve Philip Sherrard, *Modern Greece*, Londra: Benn, 1968.

Clogg, Richard, *A Short History of Modern Greece*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Forster, Edward S, *A Short History of Modern Greece, 1821-1956*, Londra: Methuen, 1958.

Heurtley W. A., H. C. Darby, C. W. Crawley ve C. M. Woodhouse, *A Short History of Greece*, Cambridge: Cambridge University Press, 1965.

Kousoulas, D. George, *Modern Greece: Profile of Nation*, New York: Scribner, 1974.

Miller, William, *Greece*, New York: Scribner, 1928.

Sophocles, S. M., *A History of Greece*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1961.

Woodhouse, C. M., *The Story of Modern Greece*, Londra: Faber & Faber, 1968.

RUMENLER

Chirot, Daniel, *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony*, New York: Academic Press, 1976.

Giurescu, Dinu C., *Illustrated History of the Romanian People*, Bükreş: Editura Sport-Turism, 1981.

Otetea, Andrei (ed.), *The History of the Romanian People*, New York: Twayne, 1970.

Seton-Watson, Robert W., *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1934.

SIRPLAR, HIRVATLAR VE SLOVENLER

Auty, Phyllis, *Yugoslavia*, New York: Walker, 1965.

Clissold, Stephen (ed.), *A Short History of Yugoslavia from Early Times to* 1966, Cambridge: Cambridge University Press, 1966.

Dedijer, Vladimir, Ivan Bozic, Sima Cirkovic ve Milorad Ekmecic, *History of Yugoslavia*, çev. Kordija Kveder, New York: McGraw-Hill, 1974.

Gazi, Stephen, *A History of Croatia*, New York: Philosophical Library, *1973.*

Temperley, H. W. V., *History of Serbia*, New York: Fertig, 1969.

Tomasevich, Jozo, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955.

Osmanlı İmparatorluğu

Davison, Roderic H., *Turkey*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1968.

Gibb, H. A. R. ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, I c., 2 pts., Londra: Oxford University Press, 1950-1957.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-160*, çev. Norman Itzkowitz ve Colin Imber, New York: Praeger 1973.

Itzkowitz, Norman, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, New York: Knopf, 1972.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra: Oxford University Press, 1961.

Miller, William, *The Ottoman Empire and Its Successor, 1801-1927*, Cambridge: Cambridge University Press, 1936.

Parry, V J., H. İnalcık, A. N. Kurat ve J. S. Bromley, *A History of the Ottoman Empire to1730: "The Cambridge History of Islam" ve "The New Cambridge Modern History"*deki bölümler. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Shaw, Stanford, J. ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 c., Cambridge: Cambridge University Press, 1967, 1977.

Vucinich, Wayne S., *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1965.

Habsburg İmparatorluğu

Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*, Berkeley: University of California Press, 1974.

Kann, Robert A., *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1842-1918*, 2 c., New York: Columbia University Press, 1950.

Macartney, C. A., *The Habsburg Empire, 1790-1918*, Londra: Weidenfeld & Nicolson 1968.

May, Arthur J., *The Habsburg Monarchy, 1867-1914*, New York: Norton Library, 1968.

Tapie, Victor, *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*, çev. Stephen Hardman, New York: Praeger, 1971.

Taylor, A. J. P., *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*, New York: Harper Torchbooks, 1948.

SEÇİLMİŞ ÇALIŞMALAR: 19. YÜZYIL ÖNCESİ

Barker, Thomas M., *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*, Albany: State University of New York Press, 1967.

Cassels, Lavender, *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717-1740*, Londra: Murray, 1966.

Fine, John V. A., Jr., *The Bosnian Church: A New Interpretation*, Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975.

McNeill, William H., *Venice: The Hinge of Europe, 1081-1797*, Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Olson, Robert W., *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718- 1743.* Bloomington: Indiana University Publications, 1975.

Roider, Karl A., Jr., *The Reluctant Ally: Austria's Policy in the Austro-Turkish War, 1737-1739*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1972.

Rothenberg, Gunther Erich, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana: Unıversiry of Illinois Press, 1960.

Runciman, Steven, *The Great Church In Captivity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

Sorel, Albert, *The Eeastern Question in the Eighteent Century*, New York: Fertig, 1969.

Vacalopoulos, Apostolos E., *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, çev. Ian Moles ve Phania Moles. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976.

Vacalopoulos, Apostolos E., *History of Macedonia, 1354-1833*, çev. Peter Megann, Selanik, Institute for Balkan Studies, 1973.

Vryonis, Speros, Jr., *Byzantium and Europe*, New York: Harcourt, Brace & World, 1967.

Ware, Tımothy, *The Orthodox Church*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1963.

ON DOKUZUNCU YÜZYIL: 1914'E KADAR ULUS DEVLETLERİN OLUŞUMU

Ekonomik Gelişmeler

Berend, Ivan T. ve György Ranki, *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentienth Centuries*, New York: Columbia University Press, *1974.* Blaisdell, Donald, *European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities, and Siqnificance of the Administration of the Ottoman Public Debt*, New York: Columbia University Press, 1929.

Evans, Ifor L., *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press (Belknap Press), 1962.

Feis, Herbert, *Europe the World's Banker, 1870-1914*, New York: Norton, 1965.

Hocevar, Toussaint, *The Structure of the Slovenian Economy, 1848-1963*, New York: Studia Slovenica, 1965.

Sugar, Peter F., *Industrialization of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918*, Seattle: University of Washington Press, 1963.

Warriner, Doreen, *Contrasts in Emerging Societies: Readings in the Social and Economic History of South-Eastern Europe in the Nineteenth Century*, Bloomington: Indiana University Press, 1965.

Diplomasi İle İlgili Genel Çalışmalar

Anastassoff, Christ, *The Tragic Peninsula. A History of the Macedonian Movement for Independence since 1878*, St. Louis: Blackwell & Wielandy, 1938.

Anderson, M. A., *The Eastern Question, 1774-1923*, New York: Macmillan, 1966.

Brailsford, H. N., *Macedonia. Its Races and Their Future*, Londra; 1906. Georgevitch, Tihomir R., *Macedonia*, Londra: Allen & Unwin, 1918.

Geshov, Ivan E., *The Balkan League*, çev. Constantin C. Mincoff, Londra: Murray, 1915.

Helmreich, Ernst C., *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938.

Jelavich, Barbara, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Tıpkıbasım, Hamden, Conn.: Archon Books, 1975.

Jelavich, Barbara, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870-1887*, Bloomington: Indiana University Press, 1973.

Jelavich, Barbara, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, Bloomington: Indiana University Press, 1974.

Jelavich, Charles, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, Berkeley: University of California Press, 1958.

Langer, William L., *European Alliances and Alignments, 1870-1890*, New York: Vintage Books, 1964.

Medlicott, William N., *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement, 1878-1880*, Londra: Methuen, 1938.

Petrovich, Michael B., *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870*, New York: Columbia University Press, *1956*.

Puryear, Vernon J., *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856*, Berkeley: University of California Press, 1931.

Stavrianos, Leften S., *Balkan Federation: A History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times*, Northhampton, Mass.: Smith College Studies in History, 1944.

Stojanovk, Mihailo D., *The Great Powers and the Balkans, 1875-1878*, Cambridge: Cambridge University Press, 1939.

Sumner, B. H., *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford: Oxford University Press, 1937.

Temperley, H. W. V., *England and the Near East: The Crimea*, Tıpkıbasım, Hamden, Conn.: Archon Books, 1964.

Wilkinson, H. R., *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool: University Press of Liverpool, 1951.

Ulusal Gelişmeler

ARNAVUTLAR

Great Britain, Office of the Admiralty, Naval Intelligence Division, *Albania: Basic Handbook*, 2 pts., 1943-1944.

Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967.

Beaman, A. Hulme., *M. Stambuloff*, Londra: Bliss, Sands & Foster, *1895.*

Black C. E., *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria*, Princeton, N.J.: Princeton University Pres, 1943.

Clarke, James F., *Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria*, New York: Arno Press 1971.

Corti, Egon Caesar Conte, *Alexander von Battenberg*, çev. E. M. Hodgson, Londra: Cassell, 1954. Hall, William W., *Puritans in the Balkans: The American Board Mission in Bulgaria, 1878-1918*, Sofya: Cultura Printing House, 1938.

Harris, David, *Britain and the Bulgarian Horrors* of 1876, Chicago: Universitv of Chicago Press, 1939.

MacDermott, Marcia, *The Apostle af Freedom: A Portrait of Vasil Levsky against a Background of Nineteenth Centuıy Bulgaria*, Londra: Allen & Unwin, 1967.

Madol, Hans Roger, *Ferdinand of Bulgaria: The Dream of Byzantium*, çev. Kenneth Kirkness, Londra: Hurst&Blackett, 1933.

Meininger, Thomas A, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872: A Study in Personal Diplomacy.* Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1970.

YUNANLILAR

Augustinos, Gerasimos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*, Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Chaconas, Stephen G., *Adamantios Korais: A Study in Grek Nationalism*, New York: Columbia University Press, 1942.

Clogg, Richard (ed. ve çev.), *The Movement for Greek Independence, 1770-1821: A Collection of Documents*, Londra: Maçmillan Press, 1976.

Clogg, Richard (es.), *The Struggle for Greek Independence: Essays* to *Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*, Hamden, Conn.: Archon Books, 1973.

Couloumbis, T. A., J. A. Petropulos ve H. J. Psomiades, *Foreign Interference in Greek Politics: An Historical Perspective*, New York: Pella, 1976.

Crawley C. W., *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833*, Cambridge: Cambridge University Press, 1930.

Dakin, Douglas, *The Greek Struggle for Independence 1821-1833*, Londra: Batsford, 1973.

Dakin, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1966.

Dakin, Douglas, *The Unification of Greece, 1770-1923*, Londra: Benn, 1972.

Diamandouros. Nikiforos P., John P Anton, John A. Petropulos ve Peter Topping (ed.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continunitv and Change*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1976.

Dontas, Domna N., *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1966.

Finlay, George, *History of the Greek Revolution and of the Reign of King Otho.* 2 c., Londra: Zeno, 1971.

Frazee, Charles A., *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Henderson, G. P., *The Revival of Greek Thought, 1620-1830*, Albany: State University of New York Press, 1970.

Jelavich, Barbara, *Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832-1835*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1962.

Jelavich, Barbara, *Russia and the Greek Revolution of 1843*, Münih: Oldenbourg, 1966.

Kaldis, William P., *John Capodistrias and the Modern Greek State*, Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1963.

Kaltchas, Nicholas S., *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*, New York: Columbia University Press, 1940.

Kofos, Evangelos, *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1975.

Kolokotrones, Theodoros, *Memoirs from the Greek War of Independence*, Çeviren ve Yayına hazırlayan E. M. Edmonds, Chicago: Argonaut, 1969.

Koumoulides, John T. A., *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821-1974*, Londra: Zeno, 1977.

Levandis, John A., *The Greek Foreign Debt and the Great Powers, 1821-1898*, New York: Columbia University Press, 1944.

Makriyannis, Ioannes, *Makrıyannis: The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864*, Çeviren ve Yayına hazırlayan H. A. Lidderdale, Londra: Oxford University Press, 1966.

Papacosma, S. Victor, *The Military in Greek Politics: The 1909 Coup d'etat*, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1977.

Petropulos, John Anthony, *Poljtics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968.

Prevelakis, Eleutherios, *British Policyı towards the Change of Dynastv in Greece, 1862-1863*, Atina, 1953.

Woodhouse, C. M., *Capodistria: The Founder of Greek Independence*, Londra: Oxford University Press, 1973.

Woodhouse, C. M., *The Battle of Navarino*, Londra: Hodder & Stoughton, 1965.

Woodhouse, C. M., *The Greek War of Independence: Its Historical Setting*, Londra: Hutchinson University Library, 1952.

RUMENLER

Bodea, Cornelia, *The Romanians' Struggle for Unification, 1834-1849*, çev. Liliana Teodoreanu, Bükreş: Academy of the Socialist Republic of Romania, 1970.

Bobango, Gerald, *The Emergence of the State*, Boulder, Colo.: East Europen Quarterly, 1979.

Constantinescu, Miron vd. (ed.), *Unification of the Romanian National State: The Union of Transylvania with old Romania*, Bükreş: Academy of the Socialist Republic of Romania 1971.

East, William G., *The Union of Moldovia and Wallachia, 1859*, Cambridge: Cambridge University Press, 1929.

Eidelberg, Philip Gabriel, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden: Brill, 1974.

Florescu, Radu R. N., *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities, 1821-1854*, Münih: Societas Academica Dacoromana, 1962.

Georgescu, Vlad, *Political Ideas and Enlightenment in the Romanian Principalities, 1750-1831*, Boulder, Colo. East European Quarterly, 1971.

Hitchins, Keith, *Orthodoxy and Nationality: Andreiu şaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1977.

The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849, Cambridge. Mass.: Harvard University Press, 1969.

Jelavich, Barbara, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Jelavich, Barbara, *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1869*, Tıpkıbasım, Hamden, Conn.: Archon Books, 1974.

Jelavich, Charles ve Barbara Jelavich (ed.), *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, Berkeley: University of California Press, 1962.

Jowitt, Kenneth (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940*, Berkeley: Institute of International Studies, 1978.

Oldson, William O., *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1973.

Riker, T. W., *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856-1866*, Oxford: Oxford University Press, 1931.

SIRPLAR, HIRVATLAR VE SLOVENLER

Despalatoviç, Elinor Murra, *Ljudevit Gaj and the Illyran Movement*, Boulder, Colo.: East European Quarterly, *1975.*

Djilas, Milovan, *Njegos*, çev. ve Giriş yazan, Michael B. Petrovich, New York: Harcourt, Brace&World, 1966.

Edwards, Lovett F.(çev. ve ed.), *The Memoirs of Prota Matija Nenadovic*, Oxford: Oxford University Pres (Clarendon Oress), 1969

MacClellan, Woodfort D., *Svetozar Markovic and the Origins of Balkan Socialism*, Princeton, N.J.: Princeton University Pres, 1964.

MacKenzie, David, *The Serbs and Russian Panslavism, 1875-1878*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967.

Noyes, George R.,(çev. ve ed.), *The Life and Adventures of Dimitriji Obradovic*, Berkeley: University of California Press, 1953.

Pavlowitch, Stevan K., *Anglo-Russian Rivalry in Serbia, 1837-1839: The Mission of Colonel Hodges*, Paris: Mouton, 1961.

Petrovich, Michael Boro, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 c., New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976.

Ranke, Leopold von, *The History of Servia and the Servian Revolution*, çev. Mrs. Alexander Kerr, Londra: Bohn, 1853.

Rogel, Carole, *The Slovenes and Yugoslavism, 1890-1914*, Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Rothenberg, Gunther E., *The Military Border in Croatia, 1740-1881: A Study of an Imperial Institution*, Chicago: University of Chicago Press, 1966.

Seton-Watson, Robert W., *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, Londra: Constable, 1911.

Stokes, Gale, *Legitimacy through Liberalism: Vladimir Jovanovic and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle: University of Washington Press, 1975.

Wilson, Duncan, *The Life and Times of Vuk Stefanovic Karadzic, 1787-1864: Literacy, Literature, and National Independence in Serbia*, Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1970.

Osmanlı İmparatorluğu

Bailey, F. E., *British Policy and the Turkish Reform Movements: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942.

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: McGill University Press, 1964.

Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963.

Devereux, Robert, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore: Johns Hopkins Press, 1963.

Karpat, Kemal, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Research Monograph no. 39, Princeton, N.J.: Princeton University, Center for International Studies, 1973.

Karpat, Kemal (ed.), *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, Leiden: Brill, 1973.

Mardin, şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962.

Ramsaur, Ernest E., *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957.

BALKAN EDEBİYATI TARİHLERİ

Barac, Antun, *A History of Yugoslav Literature*, çev. Peter Mijuskovic, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications 1973.

Dimaras, C. Th., *A History of Modern Greek Literature*, çev. Mary P. Gianos, Albany: State University of New York Press, 1972.

Mann Stuart E., *Albanian Literature: An Outline of Prose, Poetry, and Drama*, Londra: Quaritch, 1955.

Moser, Charles A., *A History of Bulgarian Literature, 865-1944*, The Hague: Mouton, 1972.

Munteano, Basil, *Modern Romanian Literature*, Bükreş: Editura Cuvântul, 1943.

Dizin

I. Abdülhamid 129
I. Aleksandr 132, 134, 135, 216, 217, 224, 231, 235, 248, 250, 297, 331
I. Antim 375
I. Ferdinand 339
I. François 35, 69
I. Franz 152
I. Georgios 290, 364
I. Ladislas 25
I. Leopold 102, 158, 168, 172, 174, 179
I. Ludwig 253, 280, 281
I. Mahmud 128, 392
I. Mehmed 34
I. Murad 33
I. Nikola 279, 364, 384
I. Nikolay 250, 276, 287, 308, 310, 315, 331, 340
I. Petar 96, 274, 276
I. Wilhelm 383
II. Abdülhamid 384
II. Aleksandr 315, 383, 400
II. Basileios 18
II. Boris 18
II. Franz 182, 331, 334
II. Joseph 78, 79, 100, 123, 146, 152, 154, 156, 160, 164, 167, 176-180, 182, 190, 191, 196, 200, 330, 340
II. Layoş 35, 37, 144
II. Leopold 79, 146, 157, 180, 181
II. Mahmud 139, 226, 240, 242, 251, 303-305, 308, 312, 371, 392
II. Murad 34, 37
II. Nikolay 403
II. Petar 275, 276, 278
II. Stefan 20
II. Süleyman 51
II. Wilhelm 405
III. Ahmed 126
III. Aleksandr 384, 400
III. Arsenije 102, 145, 164, 168
III. Mehmed 50
III. Mustafa 128
III. Napolyon 315, 323, 359, 363
III. Osman 128
III. Petro 95, 152
III. Selim 130, 136, 138, 139, 218, 224, 226, 303
III. Süleyman 71
IV. Arsenije 103, 104
IV. Murad 71
IV. Mustafa 139, 226
V. Karl 35, 37
VI. Karl 146, 151, 159, 160, 162
X. Charles 251
XII. şarl 73, 111
XVI. Louis 182

Abdülaziz 309, 313, 314, 384
Abdülmecid 308, 309
Adriyatik 1, 3, 4, 7, 9, 11, 16, 20, 24, 25, 85, 89, 107, 109, 133, 134, 138, 165, 201, 206, 223, 276, 357, 361, 384, 390
Ahmed Cevdet Paşa 309
Akça Kilise 377
Akkirman 76, 79, 111, 408
Akkirman Antlaşması 251-253, 266, 291, 292, 304
Aksakov, İvan 383
Aksu 76, 124
Alba Iulia 171, 173, 179
Aleko Paşa 399
Aleksandr, Battenbergli 399, 403, 404
Alemdar Mustafa Paşa 139
Ali Celaleddin Paşa 379
Ali Paşa 313
Almanca 156, 161, 178, 179, 330, 334, 340, 341, 347, 355
Almanlar 178, 335

Almanya 35, 197, 210, 248, 322, 324, 343, 357, 361, 367, 383, 390, 403-405
Amalia 285, 289
Anabolu 246, 280
Andelkoviç, Koça 104
Andrassy, Gyula 384, 385
Anghel, Atanasie 173
Antoinette, Marie 182
Araplar 32
Ardahan 391
Argeş 22
Argos 6
Armansperg, Joseph von 280, 284, 286
Armenopoulos, Konstantinos 83
Arnavut Birliği 37, 239, 394
Arnavutlar 27, 33, 38, 86, 89, 91-93, 134, 363, 391, 393-396
Arnavutluk 16, 20, 25, 27, 28, 37, 38, 89, 92, 93, 96, 97, 105, 107, 133, 134, 138, 195, 258, 270, 335, 361, 378, 380, 385, 391-396, 407, 410
Asen, İvan 19
Askeri Sınır 157, 159, 162, 164-169, 177, 181, 183, 184, 188, 190, 218, 233, 333, 339, 341, 344, 345, 347, 348, 349
Astros 245
Atina 4, 6, 7, 71, 82, 85, 200, 242, 244, 253, 280, 287-290, 293
Attika 6
Augsburg Birliği 72
Augustus 9
Aurelian 9, 10
Ausgleich 343, 344, 356, 360, 365, 407
Austerlitz 133, 183
Avarlar 14, 16, 20
Avusturya 168, 172, 182, 183, 187, 189, 191, 196, 203, 205, 208-213, 216-218, 222-224, 227, 233, 237, 267, 270, 278, 279, 301, 308, 309, 311, 313, 315, 316, 318, 322, 323, 327, 331, 332, 339, 341, 343, 344, 347, 349, 350, 356, 359, 360, 362-365, 367, 369, 379, 383, 385; ~ Veraset Savaşı 75, 151; ~-Macaristan 325, 343, 349, 385, 386, 389, 390, 401-406; ~-Slav 346; ~-slavizm 338
Ayanlar 64, 100, 107, 136-138, 187, 218, 265
Ayastefanos Antlaşması 388, 394, 396, 403
Aynahkavak Tenkihnamesi 88
Aynaroz Dağı 115, 319, 366
Azak 72, 73, 74, 75; ~ Denizi 16
Bach, Aleksandr 340, 341, 347, 355, 409
Balcescu, Nicolae 298, 299, 300, 354
Baldwin 24
Balkan 1, 3, 4, 7, 10-13, 19, 20, 22-25, 27, 30, 32, 33, 39, 43, 46, 47, 53, 54, 56, 58-61, 63, 65, 67, 69, 73, 80, 89, 92, 96, 101, 104, 105, 108, 124, 139, 140, 141, 156, 183, 185, 187-189, 195, 197-203, 205, 206, 208-211, 213-215, 217, 218, 222, 223, 225, 228, 229, 232, 244, 249, 251-253, 257, 258, 261-265, 267, 272, 273, 294, 301, 304, 310, 311, 313, 314, 325-327, 331, 351, 360-365, 369, 373-376, 382, 385-388, 390, 393, 399, 403, 405-410; ~ Dağları 1, 3, 107, 138, 361, 364, 368, 374, 377, 388, 390, 397; ~ devletleri 13, 27-29, 249, 257, 258, 261, 264, 271, 273, 306, 325-327, 329, 330, 364, 365, 376, 385, 387, 390, 394, 397, 399, 403, 404, 409, 410; ~ halkları 373; ~ Savaşları 43; ~ yarımadası 3, 4, 14, 20, 32, 37, 55, 60, 63, 64, 68, 79, 195, 212, 294, 359, 391, 400, 406
Balta Limanı Antlaşması 309
ban 27, 116, 158-161, 166, 334, 348, 349, 354
Banat 73, 75, 79, 103, 104, 144, 145, 164, 167, 180, 181, 234, 333, 345, 350, 352, 354
Banya Luka 380
Bar 394
Bar Konfederasyonu 76
Barnutiu, Simon 351, 352, 353
Basarab 22
Batum 390
Bayrak 91, 121, 232
Bayraktar 91
Belcredi, Richard 343
Belgrad 3, 9, 35, 71, 75, 100, 102-104, 107, 137, 138, 171, 189, 195, 206, 218, 220-228, 264, 268-270, 272, 372, 385; ~ Antlaşması 75, 86, 98, 116
Bem, Jozef 339, 340, 354
Bender 76, 111
Benkovski, Georgi 377
Berlin 130, 383, 391, 395, 397, 404, 405; ~ Antlaşması 389, 394, 395, 397, 401; ~ Konferansı 390, 391; ~ Kongresi 391, 394, 404; ~ Memorandumu 384
Besarabya 136, 213, 229, 231, 232, 234, 235, 237, 311, 314, 315, 324, 361, 382, 385, 387, 389, 390
Beylik 98, 381
Bibescu, Gheorghe 296, 298

Biograd 25
Birinci Koalisyon Savaşı 183
Birlik Taraftarları 347, 348, 349
Bismarck, Otto Von 390, 403, 405
Bistrita 170
Bizans İmparatorluğu 11, 12, 15, 18, 19, 23, 24, 28, 32, 34, 62, 77, 78, 114, 229, 230, 254, 361
Blaj 176, 350-353
Bogdan 22
Bogomil 18
Boğazlar 76, 132, 133, 135, 203, 212, 215, 216, 248, 253, 308, 310, 311, 382, 389, 404, 405; ~ Antlaşması 308
Boğdan 20, 22, 28, 38, 39, 58, 60, 62, 73, 75, 77, 108, 109, 111, 114-124, 136, 139, 169, 172, 176, 177, 190, 198, 226, 227, 229, 232, 233, 235-237, 241, 249, 251, 254, 257, 291-294, 296, 298-300, 311, 314, 318, 319, 321, 322, 325, 340, 362, 368
Bohemya 144, 338
Boniface 33
Bonneval Kontu Claude Aleksandre 128
Boris 16, 18
Bosna 3, 25-27, 32, 35, 39, 46, 78, 94, 96-102, 104, 105, 107, 139, 145, 164, 190, 222, 270, 278, 311, 314, 361, 364, 365, 377-385, 389-391, 393, 394, 404, 406; ~-Hersek 1, 97, 391
Boşnak Süleyman Paşa 227
Botev 376, 377
Braç 134
Brankoviç, Djordje 34
Braşov 170, 206, 236, 237, 351, 353
Bratianu, Dumitru 298
Bratianu, Ion 299, 300, 322, 323, 387
Bratislava 158, 334
Brda 94, 97, 274, 276
Brinkoveanu, Konstantin 74, 111
Buda 334, 335, 337, 341, 344-349, 352, 353, 355
Budapeşte 344, 345, 357, 407
Budva 134, 223
Buhara 212
Bukovina 73, 77, 123, 180, 238, 315, 361
Bulgar; ~ Devrimci Komitesi 376; ~ Eksarhlığı 374; ~ Hayırsever Cemiyeti 376
Bulgaristan 1, 16-18, 23, 28, 29, 33, 78, 105, 106, 134, 195, 257, 258, 314, 321, 335, 366, 368, 370, 373-378, 385, 386, 388, 390, 393, 397-405, 407, 410
Bulgarlar 10, 12, 16-18, 20, 29, 161, 202, 335, 363, 366, 371, 374, 377, 383, 396, 397
Burebista (Daçya Kralı) 9
Bükreş 6, 114, 122, 123, 134, 171, 174, 179, 185, 189, 206, 234-237, 258, 262, 293, 295, 296, 298, 299, 321, 322, 324, 354, 361, 364, 368, 372, 375, 376, 387, 390, 409; ~ Antlaşması 131, 136, 184, 214, 226, 228, 265
Büyük İskender 7
Büyük Moravya Krallığı 16
Büyük Stefan 38
Byron, Lord 249

Campo Formio Antlaşması 131, 183
Canning, Robert 248, 251
Cantacuzino, Konstantin 300
Cantacuzino, Gheorghe 116
Caracalla 11
Carol 323, 324, 361, 363, 387
Castlereagh 248
Catargiu, Lascar 323, 324
Catargiu, Marie 272
Ceneviz 33, 34
Cengiç, İsmail Ağa 379
Certa Puncta 177
Cesur Mihai 38, 119
Church, Sir Richard 246
Cizye 89, 93, 312, 379
Clain, Ioan Inochentie 175, 176, 180
Claudius 9
Cloşka 178
Cochrane, Aleksandr 246
Cornaro 94
Custozza Savaşı 338
Cuza, Aleksandru 272, 300, 318-320, 322, 324, 362-364, 374

Çamlıca 27, 241
Çanakkale boğazı 135
Çartoriski, Adam 223, 297, 359
Çerkezler 378
Çernayev, M. G. 385
Çernişevski, N. G. 368
Çeşme 76, 126, 129
Çetine 39, 93, 133, 273, 274, 278, 279
Çorbacı 63

Daçya 20, 78, 79, 123
Daçyalılar 4, 9, 10, 29, 175, 176

Dalmaçya 9, 24-27, 29, 72, 75, 78, 85, 93, 94, 97, 98, 101, 131, 133-135, 145, 159, 183, 184, 208, 211, 278, 333, 339, 344, 346-350, 382, 385
Damat İbrahim Paşa 126
Danica 336
Danilevsky, N. I. 383
Danilo 93, 94, 278, 279
Danimarka 73, 290
Darendeli, Ali Paşa 378
Daşkov, I. A. 295
Davydov, A. P. 400
Dayı 221, 222
Deak, Ferenc 343
Debre 396
Decebalus 10
Deçanski, Stefan 20
Deli Petro 62, 73, 76, 94, 97, 111, 126, 158, 213
Deligeorgis, Epiminondas 290
Derviş Paşa 396
Devşirme 45, 46, 51, 53, 91
Digenis Akritas 199
Dimitur, Haci 376
Disraeli, Benjamin 386
Divan 46, 291, 292, 300, 409
Djakoviç, İsaija 102
Dobruca 389, 390
Doda, Prenk Bib 394
Doğu Rumeli 390, 396, 397, 399-401, 404
Doğu Sorunu 195, 210, 212, 213, 287, 306, 309, 331, 341, 382, 405, 406
Dolgoruki, Yuri 95
Dondukov-Korsakov, A. M. 397
Dördüncü Haçlı Seferi 19, 23, 24
Draç 3, 27, 206
Dragaşani 237
Draşkoviç, Janko 335, 336
Drava nehri 346
Drin Nehri 3
Drina nehri 11
Dubrovnik 26, 32, 108, 109, 132, 134, 206, 276
Dunavski Lebed 375
Dupiçe Savaşı 100
Duşan, Stefan 20, 29, 39

Edirne 3, 9, 33, 126, 242, 288, 367, 388, 408; ~ Antlaşması (1829) 252, 254, 266, 291, 304
Eflak 20, 22, 28, 33, 34, 38, 39, 58, 60, 62, 74, 75, 78, 108-111, 114-123, 134, 136-138, 169, 171, 172, 176, 177, 190, 198, 218, 227, 229, 231, 233-239, 249, 251, 254, 257, 265, 272, 291-296, 298, 300, 318, 319, 321, 322, 325, 335, 340, 353, 354, 368, 375, 379
Ege Denizi 1, 3, 4, 201, 226
Elizabet 94
Elphinstone, Lord 80
Epidaurus 283
Epir 20, 24, 81, 92, 240, 242, 287, 361, 364, 388, 391, 395
Erdel 20, 22, 28, 34, 37-39, 58, 71, 72, 108, 109, 112, 117, 138, 144, 146, 148, 157, 159, 167, 169-180, 206, 234, 236-299, 315, 316, 333, 335, 338-341, 350-357, 361, 362, 364
Erfurt 135, 225
Ergiri 89, 396
Ermeniler 69, 204, 254
Eski Bulgarca 17
Eski Slavca 30

Fadeev, R. A 383
Fatih Sultan Mehmed 34, 51, 54
Fenerliler 59-62, 113, 114, 121, 122, 229, 231, 239, 254
Feraios, Rigas 200
Ferdinand 331, 339, 402-405
Filaret 374
Filibe 3, 206, 374, 377, 399, 400
Filiki Eterya 229, 254
Floransa Meclisi 34
Frankopan, Fran Krsto 160
Fransa 35, 58, 69, 71-73, 75-80, 97, 123, 124, 129-136, 138, 139, 145, 146, 148, 151, 152, 157, 181-184, 187, 204, 205, 210-213, 216, 217, 225, 227, 228, 246-248, 251, 252, 257, 270, 278-280, 282, 286, 288, 301, 303, 305, 308-310, 315, 316, 318-320, 322-325, 327, 336, 338, 341, 359-361, 367, 373, 382, 390, 399, 404, 405, 408
Fransız Devrimi 130, 157, 182, 210, 216, 329, 332
Fraşeri, Abdul 394, 396
Frederich 75, 76, 78, 151, 152
Fuad Paşa 300, 309, 311, 313
Fundus Regius 170

Gabrova 366
Gagiç, Jeremija 276
Gaj, Ljudevit 185, 335, 336
Galatis, Nikolaos 230

Garaşanin, Ilija 269-271, 361, 363, 380, 381
Gavril Efendi 399
Gazeta de Transilvania 351
Gazi Hasan Paşa 129
Gegler 91
Gelibolu 32
Gelu 175
Georgios (Yunan Kralı) 290, 364
Germanos 231, 241
Ghica, Aleksandru 294
Ghica, Grigore 118
Ghica, Grigore D. 238
Ghica, Ion 298
Giers, Nikolay Karloviç 296, 328, 400, 408
Girit 4, 5, 16, 24, 71, 78, 84, 242, 244, 250, 288, 304, 305, 308, 314, 364, 382, 385, 406
Glagolitik 17
Goethe, J. W. von 199
Golescu, A. G. 298, 299
Golescu, Radu 298
Gorçakov, Aleksandr M. 382, 383, 385, 408
Goriçe 89, 180
Gosine 394, 395
Gotlar 10, 20
Görgey, Arthur 339
Grahova 276, 277, 279
Graz 335
Greiner, Johann 281
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 309, 373

Habsburg monarşisi 75, 99, 102-104, 111, 116, 134, 144, 145, 151, 152, 164, 167, 169, 174, 177, 182, 183, 185, 187, 191, 288, 316, 318, 338, 359, 373, 391, 404, 405, 407
Hacı Mustafa Paşa 220, 221
Hacivulkov, Vasil 375
Haçlılar 24
Hafız Paşa 223
Halil Hamid Paşa 129
Heideck, Karl von 280, 281, 284
Hekimoğlu Ali Paşa 99
Herder, Johann Gottfried 196, 197, 335
Hersek 1, 35, 73, 78, 94, 96-98, 101, 134, 190, 201, 222, 270, 279, 314, 361, 364, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 389, 390, 391, 404, 406
Herzen, Aleksandr 368
Hexabilis 83
Hırvat-Macar Partisi 337
Hırvatça 27, 201, 336, 344, 357, 378
Hırvatistan 22, 25, 26, 29, 37, 72, 97, 99, 144, 146, 148, 157-164, 167, 169, 177, 181, 183, 184, 332-340, 344-352, 354, 357, 407
Hırvatlar 1, 25, 26, 30, 145, 159, 161, 164, 184, 188, 199, 335, 336, 346, 347, 355, 380, 391, 407
Hive 212
Hokand 212
Hollanda 79, 129, 144, 151, 157, 183
Horea 178
hospodar 73, 111, 114
Hotin 116
Hubertusberg Antlaşması 152
Hunlar 20
Hünkar İskelesi Antlaşması 305, 308

Iancu, Avram 352, 354

İbrahim Müteferrika 126
İbrahim Paşa 305
İbrahim Paşa (Buşati) 392
İbrail 76, 116, 292
İgnatiev, Nikolay Pavloviç 373, 374, 375, 384, 388
İki Sicilya 59
İkinci Koalisyon Savaşı 183
İllirya 27, 28, 335-337, 345, 348, 380; ~ Eyaletleri 183, 184
İlliryalılar 4, 335
İngiltere 4, 77, 78, 80, 123, 129-132, 134-136, 139, 151, 152, 183, 184, 205, 210-213, 215-217, 246-252, 257, 270, 280, 286, 288, 290, 301, 303, 308-310, 316, 318, 322, 327, 332, 359, 361, 373, 382, 386, 389, 390, 391, 401-403, 405, 408
İpek 20, 55, 61, 93, 101-104, 107, 168; ~ Patrikliği 61, 101, 103, 104, 107
İpsara 27, 241
İpsilantis, Aleksandros 119, 135, 231, 234-237, 241, 245
İpsilantis, Dimitrios 245
İpsilantis, Konstantinos 138, 231
İskenderiye 55, 89, 132
İsker nehri 3
Islaz Bildirgesi 298, 299
İsmail 76, 97, 379
İspanya 144, 151, 183, 216, 217, 236, 248, 405
İstanbul 3, 11-14, 16, 18, 19, 22-25, 29, 32, 34, 37, 45, 46, 52, 54, 55, 60-62, 66, 73, 77, 79, 81, 92, 96, 99, 102, 108, 110, 112-115, 118, 122, 123, 125-131, 133, 135, 137-139, 143, 174, 188-199, 202, 203, 206, 211-216, 220, 224, 226-230, 232, 236, 238, 242, 245,

252-254, 263, 265, 267, 274, 278, 282, 288, 291, 292, 294, 298, 301-303, 305-310, 314, 319, 323, 365, 366, 368, 369, 371-375, 380, 381, 383-388, 392-394, 397, 400, 401, 405; ~ Patrikliği 13, 55, 61-63, 85, 88, 101, 102, 104, 107
İstriya 78, 131, 180, 183, 184
İstros 7
İsveç 69, 73, 79, 80, 88, 111, 124, 131
İşbuzi 276
İşkodra 89, 92, 96, 274, 277-379, 392-395
İşkombi nehri 89
İştib 102
İtalya 9, 10, 13, 59, 61, 144, 145, 183, 184, 202, 210, 211, 216, 217, 236, 248, 298, 324, 331, 338, 339, 341, 345, 357, 359, 361, 362, 390, 393, 404, 405
İtalyanca 26, 27, 200
İvan, Petır 19
Iveliç, Marko 133
İyonya 6, 7

Jelaçiç, Josip 345-347
Jomini, A. G. 408, 410
Joseph, Franz 339-341, 343, 344, 346, 347, 355, 356, 383, 406
Justinianus 14

Kajkavian 336, 337, 357
Kalemeydan 272
Kallimachi, Skarlat 233
Kaloyan 19
Kantemir, Dimitri 74, 111, 112
Kapitülasyonlar 204, 262, 408
Kapodistrias, Avgoustinos 230, 231, 236, 246, 247, 253, 280, 281, 286
Kapodistrias, Ionnais 230
kaptan 84, 98-100, 217, 241, 244, 249, 276, 277, 282, 284, 378, 379, 394
kaptanlık 84, 98
Kara Mahmud Paşa 92, 96, 97, 137, 138, 392
Kara Mustafa Paşa 71
Karaca, Stefan 376
Karaca, Yoan 233
Karadağ 19, 37, 38, 62, 73, 80, 91-98, 105, 108, 133, 134, 136, 138, 213, 222, 223, 257, 261, 270, 272-281, 285, 286, 291, 301, 325, 335, 361, 364, 366, 376, 378-380, 382-385, 387-391, 394-397, 407, 409
Karadeniz 1, 3, 7, 16, 48, 59, 71, 73, 75, 76, 78, 79, 111, 117, 122, 124, 130, 132, 136, 201, 203, 209, 213, 215, 310, 311, 314, 324, 366, 382, 386, 402, 404, 405
Karadziç, Vuk 201, 335-337
Karavelov, Liuben 376
Karayorgiyeviç, Aleksandar 269-271
Karintiya 144, 165, 180
Karlıova 165
Karlobag 165
Karlofça 62, 96, 102-104, 107, 166, 168, 171, 174, 179, 201, 345, 356, 408
Karlofça Antlaşması 61, 72, 73, 76, 85, 94, 99, 107, 108, 112, 140, 144, 145, 159, 203, 206, 309
Karniyola 144
Karpat Dağları 9, 22, 117, 170
Kars 390
Kastrioti, Gjergj (bkz. İstender Bey) 37
Katerina (Rus Çariçesi) 75-80, 88, 95, 96, 100, 123, 132, 134, 152, 177
Katkov, M. N. 383
Katolik Kilisesi 24, 58, 85, 89, 102, 103, 144, 155, 156, 159, 166, 167, 173, 334, 336, 337
Katuni 93
Kaunitz, Wenzel von 151
Kazanlık 366
Kerç 76
Kerson 78
Keşiş Paisii 366
Kıbrıs 71, 78, 84, 391
Kırcaliler 107
Kırım 73, 76, 78, 122, 130, 213, 310, 313, 316, 384; ~ Savaşı 210, 261, 270, 278, 288, 289, 300, 309, 311, 315, 316, 331, 341, 359, 361, 366, 368, 370, 373, 374, 380, 382, 383, 386, 389, 393
Kili 123, 136
Kilise Slavcası 17, 61, 168, 201
Kiril 16; ~ alfabesi 17, 22, 30, 351
Kiselev, Kont Pavel D. 292, 294, 397
kleft 68, 84, 199
Knezlik 101
Koça'mn Savaşı 104
Kogalniceanu, Mihai 300, 320, 387
Kolettis, Ioannis 246, 247, 286-288
Kollar, Jan 3, 335
Kolokotronis, Theodoras 231, 244-247, 286
Koloman 25
Koloşvar 126, 170, 353
Komaran 101
Konstantin 11, 12
Konya 264, 305, 306

Koprivniçe 377
Korais, Adamantios 200
Korint 6
Kosova 33, 35, 89, 103, 270, 337, 361, 364, 393; ~ Savaşı 33, 199, 202
Koşut, Layoş 333, 340, 346, 359
Kotor 94, 133, 134, 223, 274
Koumoundouros, Aleksandros 290
Kountouriotis, Georgios 246
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 51
Köstence 6, 7
Kremsier 339
Krum, Khan 16, 18
Ksanthos, Emmanuel 229
Kuban 16
Kudüs 55, 132, 174, 310
Kumanlar 10
Kupa Nehri 1
Kutsal İttifak 71, 73, 85, 89, 94, 102, 185, 216, 248, 315, 331, 341, 359
Kutuzov, M. I. 226
Kuzey Almanya Konfederasyonu 343
Küçük Eflak 75, 78, 103, 116, 117, 233, 234, 237, 300
Küçük Kaynarca Antlaşması 76, 77, 86, 121, 122, 129, 140, 203, 238, 291, 309
Küçük Stefan 95, 277
Kvaternik, Eugen 347, 349

Laibach 236
Laibach Kongresi 217
Lale Devri 126, 128
Lashkarev, S. L. 123
Latince 11, 12, 16, 22, 25, 26, 30, 126, 156, 161, 334, 336, 344, 351
Lazar 33
Lehistan 22, 34, 35, 38, 69, 71-73, 75-80, 111, 122, 131, 180, 184
Lemeni, Ioan 351, 353, 355
Leontije 227
Levski, Vasil 376
Lombardiya 157, 184, 341
Londra 40, 59, 140, 212, 250, 258, 327, 357, 362, 382, 386, 408; ~ Antlaşması 253, 304
Lorrainli Charles 71
Louis Philippe 338
Lovçen dağı 93
Luck Antlaşması 111
Lunéville Antlaşması 183
Lutheryen 35, 156, 169, 170

Macarca 161, 170, 182, 334, 336, 337, 344, 351
Macaristan 20-23, 25-27, 34, 35, 37, 38, 71, 72, 97, 144, 146, 148, 156-162, 164, 180-182, 325, 332-340, 342-344, 346-349, 351-353, 355, 357, 360-362, 385, 386, 389, 390, 401-406
Macaristan Ovası 3
Macarlar 1, 10, 19, 22, 24, 157-159, 161, 169, 170, 175, 178, 180, 335, 337, 343, 347, 350, 352, 353, 355, 356, 362, 407
Mahmud Nedim Paşa 313
Makedonya 7, 9, 19, 20, 29, 33, 78, 81, 105, 107, 242, 287, 305, 361, 363-365, 388, 390, 391, 402, 403, 406
Makrigiannis, Ionnais 255
Manastır 58, 107, 115, 119, 156, 160, 168, 274, 282, 298, 319, 320, 366, 373, 392, 393, 395
Maraşlı Ali Paşa 228
Markoviç, Nikola 95
Mart Kanunları 343
Martaloslar 68, 84, 93, 190
Martalosluk 84
Maurer, Ludwig von 280-282, 284, 327
Mavrokordaros, Nikolaos 118
Mavrokordatos, Aleksandros 61, 245, 246, 286, 287, 288
Mavrokordatos, Konstantinos 116, 117, 119-121, 124, 190
Mavromichalis, Petrobey 231
Mazeppa, İvan Stepanoviç 73
Mazuraniç, İvan 348
Mecelle 309
Megalo İdea 62, 361
Megalo Idea 288
Mehmed Ali Paşa 242, 248, 305
Mehmed Paşa, Köprülü 71
Mehmed Reşid Paşa 379, 392
Mençikof, Prens Aleksandr 310
Meriç nehri 33
Metaksas, Andreas 286
Metternich, Prens Clemens von 184, 216, 236, 248, 330, 338
Mısır 5, 24, 78, 99, 128, 131, 132, 135, 206, 213, 220, 242, 244, 246-248, 250-252, 264, 267, 277, 288, 303-305, 308, 321, 368, 393, 405, 408
Mickiewicz, A. 199
Midhat Paşa 309, 370

Milakoviç, D. 276
Minçiaki, Matei Leoviç 292, 295
Misolongi 242, 244, 249, 304, 392
Mohaç 35, 37, 144
Moltke, Helmut von 306
Mora 1, 6, 7, 16, 24, 27, 71, 72, 75, 78, 80, 81, 83-86, 88, 116, 195, 229, 231, 232, 237-239, 241, 242, 244-247, 250-252, 254, 281, 304, 305, 324, 392
Mora Prensliği (1205-1432) 24
Morava 1, 3, 4, 385
Moravya 16, 17, 144
Morosini, Francesco 85
Mostar 97, 274
Muraköz 346
Mustafa Paşa 392
Mustafa Reşid Paşa 309, 379

Nacertanije 270, 361, 363
Nagodba 349, 356
Naksos Dükalığı 24
Napoli Krallığı 38
Napolyon 130-132, 135, 181, 183, 184, 213, 220, 224-226, 282, 305, 315, 322, 323, 359, 363; ~ Savaşları 182, 191, 205, 214, 230, 233, 274
Navarin 4, 86, 251, 252, 291, 304
Nemanya, Stefan 19, 20, 21, 101
Neofit 299
Neretva nehri 3
Nesselrode, Karl 230
Niğbolu 34
Nikolaos, Skufas 229
Nikousios, Panagiotis 61
Nisan Ayaklanması 377, 378
Niş 3, 9, 11, 33, 102-104, 223, 387
Nizam-ı Cedid 130
Novi Sad 345
Nyegoş 93, 94, 275

Obradoviç, Dositej 201
Obrenoviç, Marie 322
Obrenoviç, Mihailo 270, 271, 363, 375, 384
Obrenoviç, Milan 266
Obrenoviç, Miloş 227, 232
Odessa 59, 88, 229, 231, 372
Odobescu, Ion 299
Ohri 18, 19, 29, 55, 61, 107
Ohri Başpiskoposluğu 61, 89, 107
Ohri Gölü 3
Olga 290
Olimpios, Georgakis 234
Olmütz 339, 355
Organik Yasalar 293-300, 314, 318
Orlov, Alexis 76, 86
Ortodoks; ~ Kilisesi 12, 20, 23, 39, 44, 53, 54, 56, 58, 59, 62, 86, 89, 101, 102, 107, 108, 144, 165, 166, 169, 170, 173, 178-181, 198, 203, 263, 282, 345, 351, 356, 372; ~ milleti 54, 62
Ortodoksluk 59, 202, 268, 285
Osmanlı İmparatorluğu 35-38, 43, 49, 52, 58, 59, 62, 67, 69, 71-73, 75-80, 84-86, 88, 96, 97, 100, 102, 105, 108, 109, 113-115, 119, 123-126, 129, 131, 132, 135, 136, 143-146, 150, 151, 157, 158, 165, 167, 168, 177, 181, 183, 184, 187-189, 191, 203-205, 209-216, 223-226, 228-230, 234, 239, 248, 252, 254, 261, 263, 265, 267, 268, 270, 273, 274, 278-280, 286, 288, 292, 294, 308-311, 313, 314, 316, 318, 322, 325, 330, 340, 361-364, 368, 381, 384, 385, 388, 390, 393, 395, 396, 406, 408, 410
Otto (Yunan Kralı) 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 322, 324, 360, 363, 364, 390
Ozeretskovski, Iakov 277

Ömer Paşa 278, 379
Özi 79
Özi, Nehri 76, 78, 79

Panagürişte 377
Pandurlar 233
Panslavizm 384
Papadopoulos, Grigorios 86
Papalık 13, 38, 71
Parensov, P. D. 400
Parga 87, 131
Paris 126, 130, 184, 217, 246, 272, 296-298, 315, 318, 324, 327, 335, 362; ~ Antlaşması 310, 311, 314, 324, 327, 381, 382, 408
Pasarofça Antlaşması 61, 75, 85, 94, 99, 103, 116, 126
Patrona Halil 127, 128
Pavel 132, 133, 134, 292
Pax Romana 9
Pazvantoğlu Osman Paşa 107, 131, 135, 137-139, 220, 221, 233, 368
Peçenekler 10, 18
Petervaradin 166
Petronijeviç, Avram 269

Petroviç, Karayorgi 221
Piemonte 310, 338, 362
Pindus dağları 1
Pire 288
Pisani, Andrea 235
Pisarev, D. I. 368
Plevne 386, 387, 388
Plişka 16, 29
Podgoriçe 276, 277, 394
Podolya 71, 72
Polonya 216, 297, 339, 341, 346, 359, 360, 362, 363, 370, 374, 376, 383
Poltava Savaşı 73, 111
Pomaklar 105
Potemkin, Gregory 78, 123
Pragmatik Tasdik 151, 159, 160
Pressburg Antlaşması 134
Preveze 131, 395
Priştine 20
Prizren 20, 102, 394, 395, 396
Prizren Birliği 394, 396
Prusya 75-77, 79, 80, 146, 148, 151-153, 183, 185, 187, 216, 217, 248, 306, 308, 311, 315, 316, 318, 322-324, 330-332, 341, 343, 359-361, 364, 382
Prut; ~ nehri 74, 136, 226, 238, 386; ~ Savaşı 97

Raçki, Franjo 348
Raçovita, Mihai 119
Radetzky, Joseph 338
Radonjiç, Jovan 94
Radonjiç, Vuk 275
Rajaçiç, Josip 346, 357
Rakoçi, Ferenç 158, 160
Rakovski, Georgi 365, 375, 376
Raş 20
Raşka 19
Rauch, Levin 348
Ristiç, Jovan 384
Rizvanbegoviç, Ali 379
Rodofinikin, Konstantin 225, 226
Rodop Dağları 1, 105, 390
Rodos 5
Roma 3, 9-12, 14, 21-23, 25, 54, 55, 83, 145, 175, 180, 206, 335
Romanya 1, 3, 16, 22, 23, 28, 29, 34, 60, 123, 134, 195, 272, 314, 316, 322, 323, 361, 362, 364, 376, 386, 389, 390, 393, 399, 404, 405, 407, 410
Rosetti, C. A. 298, 300, 322, 323
Rudhart, Ignaz Von 284
Rumeli 81, 138, 195, 228, 229, 239, 242, 245, 246, 264, 385, 390, 392, 393, 396, 397, 399, 400, 401, 404
Rumence 16, 22, 181, 200, 201, 334, 351, 353, 355
Rumenler 1, 12, 138, 145, 170, 171, 173-175, 177, 178, 181, 188, 235, 237, 298, 335, 350, 351, 354, 355-357, 364, 407
Rusçuk 139; ~ Yaram 139
Rusya 13, 39, 59, 62, 71-73, 75-80, 86, 88, 94-96, 99, 101, 103, 104, 111, 112, 115, 116, 121-124, 129-136, 138, 139, 148, 151, 152, 168, 183-185, 187, 201-204, 210-217, 220, 222-227, 229-233, 238, 239, 241, 246-250, 251-253, 257, 261, 266-268, 270, 273, 275-280, 286, 288, 291-301, 304, 305, 308-311, 313-316, 318, 320, 322, 324, 325, 327, 341, 354, 359-363, 366, 368, 373, 376, 379, 382-388, 390, 397, 400-409
Rückınann, P. I. 295

sabor 159, 334, 344-349
Safarik, P. J. 335
Sakız 76, 242
Saksonlar 22, 170, 175, 180, 350, 352, 355
Saksonya 73, 151, 152
Samuel (Bulgar Kralı) 18, 19
Sancak 55, 63, 311, 391
Saraybosna 97, 99, 206, 274, 379
Sardunya 217, 288, 316, 318, 338, 360
Sava 1, 101
Sava Nehri 1, 3, 11, 25, 97, 211
Savoylu Öjen 72, 128
Saxe-Coburglu 247, 253
Schmerling, Anton von 343
Schönbrunn Antlaşması 183
Schwarzenberg, Felix 339
Scott, Walter 199
Sculeni 238
Sebastiani, Horace 133
Sekeller 22, 170, 177, 350, 353-355
Selanik 3, 17, 32, 33, 66, 105, 107, 206, 258, 288, 327
Semendire 100, 223
Seniavin, D. N. 132
Seret nehri 136
Sırbistan 19, 20, 21, 23, 25, 26, 29, 33, 39, 75, 78, 104, 105, 128, 135, 139, 195, 219, 223-228, 232-234, 244, 245, 247, 249, 251, 253-255, 257, 258, 261, 264, 266-270, 272, 273, 280, 281, 283, 285, 286, 291, 292,

301, 304, 319, 321, 322, 325, 327, 335, 361-365, 367, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 384-388, 390, 391, 394, 397, 401, 404, 405, 407, 409
Sırpça 168, 181, 199, 201, 345, 378
Sırplar 12, 17, 19, 100-103, 107, 145, 159, 164, 167, 169, 181, 188, 190, 201, 213, 220-224, 226, 227, 265, 268, 270, 335, 337, 346-348, 354-356, 364, 365, 380, 383, 387, 389, 391, 407
Sibiu 170, 179, 236, 350, 353-356
Sicilya 59, 217, 338
Sigismund 34
Silezya 144, 151, 152
Silistre 370
Simeon 18
Sivastopol 310
Sivil Hırvatistan 159, 160, 162, 167, 169, 183
Sivil Slavonya 159-162, 169
Skolarios, Georgios Gennadios 54
Slavca 16, 17, 22, 25, 29, 30, 61, 168, 200, 201, 334, 351
Slavlar 10, 14, 16, 17, 20, 29, 344, 350
Slavonya 3, 26, 144, 145, 157, 159-164, 167, 169, 177, 181
Slobozya 224
Slovenler 1, 25, 145, 180, 184, 188, 335
Slovenya 37, 333, 335, 339, 344, 346, 350
Sobieski, John 71
Sofronii (Piskopos) 366
Sofya 3, 9, 14, 33, 107, 206, 366, 390, 400
Sokçeviç, Josip 348
Split 7, 206
St. Andrew Meclisi 271
St. Petersburg Antlaşması 251, 294
Stambolov, Stefan 402
Starçeviç, Ante 347, 348
Statuta Valachorum 165
Stirya 144, 165, 180
Stokavian 336, 337, 357
Stroganov, G. A. 238
Strossmayer, Josip 348, 349, 357, 363
Struma Nehri 1, 3
Sturdza, Mihai 294, 296, 298, 299
Suluca 27, 241
Sumatya 104, 221, 224
Supplex Libellus Valachorum 179
Sutu, Alecu 234
Sutu, Aleksandru 233
Sutu, Mihai 232, 234, 235, 237
Suvorov, Aleksandr 79, 124
Sviatoslav 18
Szatmár Barışı 159
şaguna, Andrei 350-357
şarlman 23, 145
şubat Beratı 341, 348, 355
Tahir Paşa 379
Tanzimat 308, 313, 314, 369-371, 406
Tanzimat reformları 313, 314, 370, 393, 409
Tatiç, Vladislav 375
Teofil, Metropolit 173
Tercüman 3, 60, 61, 205
Teselya 20, 27, 81, 242, 287, 361, 364, 385, 388, 391, 395
Theresia, Maria 75, 78, 146, 151-155, 160, 166, 176, 190, 330, 357
Tımışvar 73, 75, 103
Tırnova 19, 29, 33, 366, 398, 400
Tilsit Antlaşması 134, 135, 139
Tiran 137, 140, 373
Tirgovişte 237
Tisa Nehri 1
Tomislav 25
Topal Osman Paşa 380
Tosklar 91
Tott, Baron de 129
Trakya 3, 4, 81, 105, 361, 365, 388, 390
Trandifilov, Aleksandr 296
Transilvanya Okulu 175
Travnik 97, 99, 274
Tripoliçe 86, 241, 242
Tuna 1, 4, 9-11, 14, 16, 20, 22, 26, 105, 107, 117, 124, 136, 138, 175, 195, 205, 206, 211, 213, 214, 221, 222, 226, 227, 234-236, 252, 292, 299, 304, 311, 359, 369, 370, 375, 377, 386, 389, 390; ~ Konfederasyonu 363; ~ Nehri 3, 20; ~ Prenslikleri 37, 62, 73, 75-77, 79, 86, 94, 108, 110-112, 114-119, 121-124, 131, 133-135, 150, 177, 190, 220, 223, 229-233, 236, 238, 241, 242, 248, 249, 252, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 264, 291, 292, 304, 314, 325, 331, 341, 359, 361, 366, 391, 397, 407, 409
Turla 124
Turnu Severin 292
Türk Hırvatistanı 386

Ulahlar 16, 69
Ulm 133
Uniat Kilisesi 173-176, 179, 350

Uniatlar 350, 374
Uroş, Stefan 20
Üç İmparator İttifakı 383, 384, 403, 404, 406
Üçlü Krallık 26, 148, 159, 164, 167, 346, 347
Üçüncü Koalisyon Savaşı 183
Ülgün 395, 396
Üniteryen 158, 169, 170, 350
Üsküp 20, 29, 102, 107, 387

Varad 101
Vardar 3
Vardar Nehri 1
Varna 7, 335, 361, 374; ~ Savaşı 34
Venedik 4, 23-27, 33, 35, 37, 58, 59, 71, 72, 75, 78, 81, 84, 85, 89, 93-95, 97-99, 101, 107-109, 116, 131, 159, 183, 184, 200, 341

Via Egnatia 3
Vidin 134, 137, 138, 220, 221, 368, 370, 379, 387, 406
Villehardouin, Geoffrey de 24
Viyana 37, 59, 71, 73, 78, 113, 126, 130, 144, 145, 154, 157-160, 167, 169, 172, 175, 176, 179, 181, 182, 184, 200, 209, 211, 222, 223, 276, 315, 332-336, 338-341, 343-348, 350, 352-357, 364, 365, 383, 386, 389, 401, 403, 404, 407; ~ Kongresi 124, 181, 185, 210, 234, 330, 341
Vladimirescu, Tudor 229, 232, 234-237, 239, 255, 299, 375
Vladislav (Lehistan ve Macar) 34
Voulgaris, Dimitrios 289, 290
Voyvoda 111-113, 115, 119, 135, 165, 169, 345, 347
Voyvodina 3, 224, 268, 270, 341, 343, 345-347, 350, 355
Vuçiç-Peçiç, Toma 267, 269
Vuçiçeviç, Matija 275
Vukotiç, İvan 133, 275, 276
Yanoş, Hunyadi 34
Yanya 88, 90, 92, 133, 138, 240, 243, 288, 392, 393, 395
Yanyalı Ali Paşa 137, 274, 392
Yaş 134
Yaş Antlaşması 79, 88, 124
Yedi Yıl Savaşları 75, 151
Yeniçeriler 46, 52, 53, 63, 97, 98-100, 126-129, 138, 139, 218, 220-223, 303, 304, 378, 379
Yenikale 76
Yenipazar 206, 380, 390, 391
Yergöğü 292
Yıldırım Bayezid 33
Yugoslavya 3, 28, 410
Yunan; ~ Adaları 55, 60, 75, 83, 85, 131-133, 136, 200, 214, 222, 230, 239, 249; ~ Denizi 1; ~ Projesi 77, 88, 96
Yunanca 5, 11, 12, 17, 24, 29, 61, 62, 77, 107, 126, 200, 201, 253, 366
Yunanistan 1, 4, 5, 7, 9, 11, 16, 28, 76, 78-81, 88, 93, 98, 105, 123, 133, 138, 195, 229-232, 234, 240, 241, 244-255, 257, 261, 272, 280-288, 291, 301, 303, 304, 305, 319, 322, 325, 326, 327, 361, 363, 364, 365, 367, 372, 373, 374, 375, 376, 385, 387, 389, 394, 395, 396, 397, 399, 406, 407, 410
Yunanlılar 4, 5, 7, 11, 12, 59, 60, 62, 69, 80, 83-85, 89, 200, 235, 237, 241, 242, 244, 254, 265, 280, 281, 283, 365

Zadar 24
Zagreb 29, 100, 141, 159-161, 334-337, 344-347, 380
Zaimis, Thrasyvoulos 290
Zenta 72
Ziştovi Antlaşması 79, 100, 105, 157, 218
Zrinski, Petar 160
Zvonimir (Hırvat Kralı) 25

BALKAN TARİHİ BİR ÇOK ETNİK VE DİNİ UNSURUN ÇATIŞMALARI İLE ŞEKİLLENMİŞTİR. BALKANLAR'DA EN UZUN BARIŞ VE DÜZENİN TESİS EDİLMESİ OSMANLI DEVLETİ'NİN EGEMENLİĞİ İLE BİRLİKTE OLMUŞ, KURULAN BU İDARİ VE EKONOMİK DÜZEN YÜZYILLAR BOYUNCA ÇOK DA DEĞİŞMEDEN DEVAM ETMİŞTİR. OSMANLILARIN BÖLGEDEN AŞAMA AŞAMA ÇEKİLMEK ZORUNDA KALMASI VE EŞZAMANLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN ULUSÇU HAREKETLER VE KURULAN ULUS DEVLETLER İLE, BALKANLAR'DA GÜNÜMÜZE DEK DEVAM EDECEK ÇATIŞMA VE PROBLEMLER DÖNEMİ YENİDEN BAŞLAMIŞTIR.

BALKAN TARİHİ'NİN BU İLK CİLDİ, BALKANLAR'DA OSMANLI VE HABSBURG EGEMENLİĞİNİN SON DÖNEMLERİNİ ELE ALMAKTADIR. 18. VE 19. YÜZYILLARA DENK GELEN BU DÖNEM BOYUNCA, BALKANLAR'DA ULUSÇU İSYANLAR BAŞ GÖSTERMİŞ, YUNANİSTAN, SIRBİSTAN, KARADAĞ, HIRVATİSTAN VE ROMANYA GİBİ YENİ DEVLETLER ORTAYA ÇIKMIŞ, AYNI DÖNEMDE BULGARLAR OTONOMİ ELDE ETMİŞTİR. AMA TÜM BU GELİŞMELER, BÖLGEDEKİ ÇATIŞMALARI SONLANDIRMAMIŞ AKSİNE I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜRECİ BAŞLATMIŞTIR.

BALKAN TARİHİ, SUNMUŞ OLDUĞU TARİHİ ÇERÇEVE İLE GÜNÜMÜZ ULUSLARARASI İLİŞKİLERİNİ ANLAMAYA İMKAN SAĞLAMAKTADIR.



